

www.bonnier.se

På Bonniers hemsida, www.bonnier.se, finns alla möjliga uppgifter och nyheter om koncernen och dess verksamheter. Har du frågor om Bonniers företag, verksamhet, produkter eller tidningar – kontakta info@bonnier.se.

Stockholms Företagsminnen
Biblioteket

FSF 10

Stichting voor de Wetenschappen

BONNIERS – EN MEDIEFAMILIJ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHILOSOPHY DEPARTMENT

PHILOSOPHY 101

LECTURE NOTES

BY [Name]

DATE [Date]

CHAPTER 1

Introduction

1.1 The Philosophy Department

1.2 The History of Philosophy

1.3 The Philosophy of Language

1.4 The Philosophy of Mind

1.5 The Philosophy of Science

1.6 The Philosophy of Law

1.7 The Philosophy of Religion

1.8 The Philosophy of Education

1.9 The Philosophy of Art

1.10 The Philosophy of Politics

1.11 The Philosophy of Economics

1.12 The Philosophy of Mathematics

1.13 The Philosophy of Biology

1.14 The Philosophy of Psychology

1.15 The Philosophy of Social Science

1.16 The Philosophy of History

1.17 The Philosophy of Geography

1.18 The Philosophy of Environmental Science

1.19 The Philosophy of Technology

1.20 The Philosophy of the Future

KONSOLIDERING OCH EXPANSION 1930-1954

Bonniers—en mediefamilj

STAFFAN SUNDIN

E.H.F.

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Institutet för Ekonomisk Historisk Forskning
vid Handelshögskolan i Stockholm, EHF

www.albertbonniersforlag.com

© 2002 Staffan Sundin

Redaktör: Lennart Grenholm

Omslag och formgivning: Stina Åström

Tryck: AIT Gjøvik AS, Norge

ISBN 91-0-057542-9

Karl Otto Bonnier skildrade initierat och detaljrikt Bonnierkoncernens tidiga historia i fyrbandsverket *Bonniers – En bokhandlarefamilj*, utgiven under 1930-talet. Den tredje Bonnier-generationens patriark slutar sin skildring vid ett skede som skulle visa sig av avgörande betydelse för den vidare utvecklingen av företaget, nämligen förvärvet av Åhlén & Åkerlunds Förlag år 1929.

Karl Ottos barn och barnbarn, den fjärde och femte generationens Bonnierledare, utvecklade sedan verksamheten både inom media och industri. Det har känts angeläget att ta vid där Karl Otto Bonnier slutade och berätta om utvecklingen fram till det senaste generationsskiftet 1990.

Håkan Lindgren, professor vid Institutet för Ekonomisk Historisk Forskning (EHF) vid Handelshögskolan i Stockholm, har verkat som projektledare för denna nya trebandsutgåva om Bonniers. Från Institutet har också deltagit professor Ulf Olsson och fram till sitt frånfälle professor Johan Myhrman. Uppdraget att skildra förlags- och tidningsverksamhetens utveckling under perioden 1929–53 gick till Staffan Sundin, som i sin doktorsavhandling dokumenterat familjen Bonniers affärsverksamhet under 1910- och 1920-talen.

Bonnierkoncernen har representerats i arbetsgruppen genom direktör Simon Bonnier, en av femte generationens ägarrepresentanter, själv aktiv och med lång erfarenhet av arbete inom koncernen, samt Lars-Erik Holmertz, mångårig medarbetare i Åhlén & Åkerlund, därefter informationsdirektör i AB Bonnierföretagen.

EHF formulerade följande målsättning för sitt arbete:

Att på vetenskaplig grund

- beskriva och analysera Bonnierföretagens verksamhet samt Bonnierförlagens och Åhlén & Åkerlunds utveckling fram till slutet av 1980-talet;
- att undersöka ägarfamiljens företagungsverksamhet, dvs hur familjen Bonnier under växlande betingelser förmått utveckla förlags- och industriverksamheten;
- och med teoretisk koppling analysera familjeföretagandets villkor.

En tidigare volym av trebandsverket, författad av Mats Larsson, *Bonniers – en mediefamilj. Förlag, konglomerat och mediekoncern 1953–1990*, utkom 2001, och ytterligare en volym om Åhlén & Åkerlunds historia är planerad.

Till alla dem som på skilda sätt lämnat bidrag till de tre volymerna i beskrivningen av Bonnierkoncernens historia ber Bonnier AB att få rikta sitt varma och uppriktiga tack.

Carl-Johan Bonnier

INNEHÅLL

FÖRORD	1
INLEDNING	2
Utvecklingsstrategier på mediemarknaden	2
Inflytande	4
Frågeställningar	5
Forskningsläge	6
Källor	7
Disposition	10
Del I BAKGRUND	
Bonniers historia	15
Företagsstruktur	19
Familjen och företagen	21
Familjen Bonniers politiska inställning	28
Den judiska traditionen och antisemitismen	31
Del II FÖRLAGSVERKSAMHETEN	
Den svenska bokmarknaden	38
Bokmarknadens storlek	38
Delmarknader	39
Förlag	40
Albert Bonniers Förlags bokutgivning	43
Förlagets organisation	43
Totala bokutgivningen	46
Svensk skönlitteratur	48
Förläggarkontakter med författare – tre exempel	53
Skönlitteratur i översättning	56
Återutgivning av skönlitteratur	63
Barn- och ungdomslitteratur	70
Fackböcker	75
Uppslagsverk	81
Kulturtidskrifter	84
Dotterbolagens förlagsverksamhet	90
Wahlström & Widstrand	90
Forum	94
Verksamhet på utländska marknader	97

<i>Albert Bonnier Publishing House</i>	97
<i>Bermann Fischer Verlag</i>	101
<i>Continental Book Company</i>	102
Principer och verklighet	106
<i>Principer</i>	106
<i>Utgivning av nazistiskt anstrukna författare</i>	107
<i>Utgivning av vänsterradikala verk</i>	116
<i>Hänsynstagande till regeringen</i>	117
<i>Kontroverser kring sedlighetssåranda litteratur</i>	118
<i>Förläggarnas privata hänsynstagande</i>	123
<i>Tryckfrihetsåtalet mot Else Kleen</i>	124
Kontakter med andra förlag	126
<i>Svenska Bokförläggareföreningen</i>	126
<i>Kontakter med Norstedts</i>	127
<i>Kontakter med andra medlemmar i Bokförläggareföreningen</i>	129
<i>Kontakter med förlag utanför Bokförläggareföreningen</i>	131
Bokförlagsverksamhetens ekonomiska resultat	134
Strategier på bokmarknaden	141

Del III DAGSPRESSEN

<i>Dagens Nyheter</i> och Stockholms dagspressmarknad	146
<i>Stockholms dagspress – en marknadsöversikt</i>	146
<i>Dagens Nyheter</i> utveckling: en översikt	150
<i>Dagens Nyheter</i> – ägande och försäljningsanbud	154
<i>Konsolidering av ägandet</i>	154
<i>Försäljningsanbud under mellankrigstiden</i>	156
<i>Försäljningsanbud under andra världskriget</i>	159
<i>Sammanfattning</i>	164
Bonniers och <i>Dagens Nyheter</i> styrelse	166
<i>Styrelsens roll</i>	171
Ägarna, tidningsledningen och politiken	174
<i>Ägarnas ingripande på den politiska avdelningen</i>	175
<i>Försök att förändra tidningsledningen</i>	178
<i>Kontraksrevision</i>	182
<i>Utnämning av ny chefredaktör</i>	183
<i>Strid kring tillsättandet av redaktionschef</i>	186
<i>Herbert Tingstens era</i>	187
<i>Sammanfattning</i>	191
Bonniers och <i>Dagens Nyheter</i> kulturavdelning	193
<i>Bonniers ökar sitt inflytande (1930–40)</i>	193

<i>Ägarnas inflytande över medarbetarförändringar</i>	196
<i>Lugn utveckling under orolig tid (1940–46)</i>	199
<i>Kulturbevakning under ny chefredaktör (1946–54)</i>	202
<i>Sammanfattning</i>	209
<i>Bonniers övriga kontakter med Dagens Nyheter</i>	211
<i>Kontakter med allmänna redaktionen under Dehlgrens tid</i>	211
<i>Kontakter med allmänna redaktionen under Tingsstens första år</i>	215
<i>Kontakter med allmänna redaktionen – en sammanfattning</i>	217
<i>Kontakter med annonsavdelningen</i>	218
<i>Kontakter med de tekniska avdelningarna</i>	220
<i>Bonniers och Dagens Nyheter's ekonomi</i>	221
<i>Dagens Nyheter's ekonomiska utveckling</i>	221
<i>Dagens Nyheter's förvärv och försäljning av Billingsfors-Långed</i>	225
<i>Dagens Nyheter blir största ägare i Holmens Bruk</i>	229
<i>Dagens Nyheter – ett vanligt affärsföretag?</i>	230
<i>Majoritetsägarens ställning</i>	231
<i>Bonniers övriga kontakter med dagspressen 1930–37</i>	232
<i>Stockholms tidningsvärld 1930–31 – köp- och nedläggningsplaner</i>	232
<i>Erik Åkerlunds inträde i Stockholms-Tidningen</i>	233
<i>Bonniers planer att köpa Stockholms-Tidningen 1931</i>	234
<i>"Saneringsförhandlingar"</i>	238
<i>Saneringens motiv och resultat</i>	240
<i>Bonniers kontakter med Stockholms-Tidningen och Aftonbladet 1933–37</i>	242
<i>Bonniers inflytande över Stockholms-Tidningen och Aftonbladet</i>	245
<i>Kvällstidningsplaner och starten av Expressen</i>	249
<i>Dagens Nyheter's planer på en kvällstidning 1930</i>	249
<i>Kvällstidningsmarknaden 1932–39</i>	251
<i>Utredningar 1939–40</i>	252
<i>Samarbetstrevare med LO 1941</i>	253
<i>Utgivningsbeslut</i>	254
<i>Förberedelse 1943–44</i>	254
<i>Personfrågor</i>	255
<i>Planering av den redaktionella utformningen</i>	260
<i>Sammanfattning</i>	262
<i>Bonniers och Expressens första tio år</i>	264
<i>Kontakter med nyhetsredaktionen</i>	268
<i>Kontakter med den politiska avdelningen</i>	271
<i>Kontakter med kulturavdelningen</i>	274
<i>Bonniers och dagspressen – sammanfattning</i>	276
<i>Strategier och motiv</i>	276
<i>Inflytande</i>	278

Del IV TIDSKRIFTSUTGIVNING

Åhlén & Åkerlunds tidskriftsutgivning	284
<i>Förvärvet av Åhlén & Åkerlund</i>	285
<i>Åhlén & Åkerlunds ledning</i>	287
<i>Inköpta tidskrifter</i>	289
<i>Vecko-Journalen</i>	290
<i>Hela Världen</i>	293
<i>Husmodern</i>	294
<i>Radiolyssnaren</i>	295
<i>Filmjournalen</i>	295
<i>Bonniers Månadstidning och Bonniers Novellmagasin</i>	295
<i>Jul- och barntidningar</i>	296
<i>Vårt Hem</i>	298
<i>Levande Livet</i>	299
<i>Veckopressdebatterna</i>	299
<i>Nystartade tidskrifter</i>	302
<i>Tidskriften NU</i>	302
<i>Damernas Värld</i>	309
<i>Vecko-Revyn</i>	309
<i>Se</i>	310
<i>ALLT</i>	312
<i>All Världens Berättare</i>	312
<i>Året Runt</i>	313
<i>Specialtidningar</i>	314
<i>Serietidningar</i>	315
<i>Marknad och ekonomi</i>	317
<i>Sammanfattning</i>	322

Del V PRESSBYRÅN

Bonniers kontakter med Pressbyrån	326
<i>Pressbyrån organisation och verksamhet 1930–40</i>	326
<i>Bonniers kontakter med styrelse och ledning</i>	329
<i>Kontakter med tidningsutgivare</i>	332
<i>Bonniers dubbla roller</i>	335
<i>Försäljning av Pressbyrån 1940</i>	336
<i>Bonniers relationer till Pressbyråns Intressenter</i>	340

Del VI ANALYSER OCH SAMMANFATTNING

Bonniers position på det litterära fältet	348
<i>Privata nätverk</i>	349

<i>Hemmen som offentliga platser</i>	351
<i>Svenska Akademien</i>	352
<i>Stipendier</i>	354
<i>Kulturredaktionerna</i>	356
<i>Bonniers roll för en karriär på det litterära fältet</i>	360
<i>Sammanfattning</i>	363
<i>Bonniers ekonomiska utveckling</i>	364
<i>Krediter och kontakter med familjen Wallenberg</i>	373
<i>Övervägde Bonniers att avveckla sina intressen under kriget?</i>	376
<i>Delägarnas privata ekonomi</i>	378
<i>Generationsskiftet – konflikter och uppgörelser 1950–53</i>	383
<i>Subventionering av bokutgivningen</i>	386
<i>Åhlén & Åkerlunds mönsteravdelning blir Stilmönster</i>	389
<i>Tor Bonnier övertar Bonniers Obligationsavdelning</i>	391
<i>Koncernens organisation och ledning</i>	392
<i>Kompensation och omfördelning av ägandet i koncernen</i>	395
<i>Klyvningsalternativet</i>	398
<i>Uppgörelse med Kaj Bonnier</i>	399
<i>Strategier och inflytande – sammanfattning</i>	403
SUMMARY	409
NOTER	414
KÄLLOR OCH LITTERATUR	465
BILDKÄLLOR	473
VIKTIGA HÄNDELSER 1929–54	474

FÖRORD

Föreliggande arbete har sin upprinnelse i en planerad doktorsavhandling om Bonniers historia under perioden 1914–45. Efter en tids arbete visade sig materialet bli för omfattningsrikt för att rymmas inom en volym, varför avhandlingen begränsades till perioden 1909–30. Ett erbjudande att delta i det forskningsprojekt om Bonniers historia som Institutet för ekonomisk-historisk forskning (EHF) vid Handelshögskolan i Stockholm och Bonnierföretagen startat gav mig möjlighet att fortsätta arbetet, som nu utsträcktes till att omfatta perioden 1930–54. Den första delen av arbetet bedrevs inom forskningsprojektet "Massmedier och deras ägare" med stöd från Riksbankens jubileumsfond

Källstudierna har till största delen bedrivits i Bonniers förlagsarkiv, där Barbro Ek och Rigmor Hammar ständigt bistått med hjälp. Ett stort tack till dem för en mycket trevlig arbetsgemenskap.

Lars Herlitz inspirerande undervisning fick mig en gång att läsa vidare och börja forska. Han granskade och kommenterade med stor skärpa uppläggningen av arbetet och de första versionerna av några delar av manuskriptet. Det känns därför mycket sorgligt att inte få möjlighet att tacka honom genom att överlämna det färdiga resultatet. Ett tack till kamraterna på ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet som vid flera seminarier givit mig värdefulla synpunkter på manuskriptet.

Under senare delen av arbetet har jag haft förmånen att presentera och diskutera olika manuskriptavsnitt vid seminarier som Bonnierföretagen och EHF arrangerat. Ett tack till Albert Bonnier, Carl-Johan Bonnier, Eva Bonnier, Hans-Jacob Bonnier, Simon Bonnier, Pontus Bonnier, Mats Larsson, Olle Måberg, Erik Månsson, Ulf Olsson och Daniel Nyberg, som med sina skilda erfarenheter från medieföretagande och forskning med stort intresse följt och kommenterat arbetet. Ett särskilt tack till dels Håkan Lindgren, som i egenskap av projektledare drivit på och uppmuntrat mig när det varit kärt, dels Lars-Erik Holmertz, som med stor akkuratess skött de administrativa rutinerna. Jag vill även tacka Leif Borin, Stig Hadenius och Ingvar Sjöblom för viktiga synpunkter på manuskriptet.

Lennart Grenholm och Stina Åström har som redaktör respektive formgivare visat att den förlagsprofessionalism som jag försökt att beskriva ännu i högsta grad är levande. Ett tack även till Tord Brännström som möjliggjort de långa vistelserna i Stockholm.

Sist men inte minst ett stort tack till min fru Agneta och min dotter Anna samt min syster Birgitta, som hela tiden stött mig på den mödosamma vandringen till en färdig bok. Min trogne följeslagare på skrivbordet, Rasmus, föredrar stolt en bit lövbiff framför ett tack.

Jönköping i december 2001

Staffan Sundin

Inledning

De svenska medieföretagen, dagstidningar, tidskrifter och bokförlag, drevs under 1800-talet i regel i en mycket liten skala, ofta i familjeföretagsform. Under de första årtiondena på 1900-talet förändrades förhållandena radikalt. Dagstidningarna ökade kraftigt i upplaga, samtidigt som produktionen kom att få en alltmer industriell utformning. Nya typer av veckotidningar växte fram med mycket snabbt ökande upplagor. Ett par helt nya massmedier, film och radio, uppkom. Dagstidningar, tidskrifter, böcker och film blev i allt högre grad *varor* producerade för en massmarknad.

Medieföretagen och deras ägare ställdes således i början av förra seklet inför en rad utmaningar för att anpassa sig till den nya situationen på mediemarknaden. När de börjat finna sina nya positioner ställdes de inför de problem som andra världskriget förde med sig i form av exempelvis statlig presspolitik och ransoneringar. Som alla andra företag verkade de på en marknad, där de utsattes för de ekonomiska lagarna, men deras produkter hade en egenskap som gjorde dem unika, nämligen möjligheten att påverka opinionen.

Det kunde följaktligen finnas två motiv för att engagera sig i ett medieföretag, förutom ett sedvanligt ekonomiskt även ett opinionsbildande. Denna dubbla uppsättning av motiv för ägande har haft till följd att mediebranschen alltid har skilt sig från andra branscher. Vissa ägares målsättning att påverka opinionen har kommit att styra deras val av strategier på mediemarknaden. Kraven på ägarnas inflytande och roller är andra i medieföretag än i vanliga företag.

Utvecklingsstrategier på mediemarknaden

En medieägare kan välja en rad olika strategier¹ för att utveckla sin verksamhet, som exempelvis att utveckla den befintliga rörelsen, att bredda sig genom olika former av horisontell eller vertikal integration, att diversifiera, att gå in på nya geografiska marknader eller göra portföljinvesteringar.²

En upprustning eller konsolidering av den redan befintliga verksamheten har givetvis alltid varit den naturligaste metoden att utveckla en rörelse. Dagstidningar försöker stärka sin position på marknaden genom att investera i nya tryckpressar eller anställa fler journalister. Bokförlag konsoliderar sin ställning inom ett marknadssegment genom att knyta till sig nya författare eller hitta nya utgivningsformer.

En vanlig utvecklingsform har varit att integrera verksamheten horisontellt, det vill säga expandera inom samma produktionsled antingen genom att gå in i en annan nisch inom samma massmedium eller etable-

ra sig på andra mediemarknader. I det förra fallet kan exempelvis ett allmänlitterärt förlag söka sig ut på läroboksmarknaden eller en morgontidning börja ge ut en kvällstidning. Den befintliga tekniska produktionsapparaten kan på så sätt användas på ett rationellare sätt, samtidigt som företagen utnyttjar sitt branschkunskande för att nå konsumenter på angränsande marknader.

Ett viktigt motiv för de företag som går in i andra medier är sannolikt en strävan att nå en viss grupp av konsumenter oavsett vilket massmedium de väljer. Utgivarna av underhållningslitteratur för en massmarknad såg exempelvis med oro på hur nya medier som veckopress och film lockade deras läsekrets. Ett sätt att behålla publiken var att gå in i de nya medierna och på så sätt täcka hela marknaden för enklare former av underhållning. En förläggare av kvalitetslitteratur kan på motsvarande sätt vara intresserad av att täcka elitmarknaden genom att komplettera sin verksamhet med exklusiva tidskrifter och kvalitetsinriktade dagstidningar.

Även på marknaden för nyhetsproduktion finns det exempel på strävan mot horisontell integration. När radion introducerades var dagspressen mycket angelägen om att gå in som ägare för att kontrollera att det nya mediets nyhetssändningar inte konkurrerade med tidningarnas nyhetsbevakning. Ytterligare ett motiv för att integrera horisontellt kan ha varit en strävan att täcka så många typer av reklambärare som möjligt, dagspress, veckopress, tidskrifter, kalendrar etc.

Vertikal integration, det vill säga kontroll av flera produktionsled, har varit mycket vanligt förekommande bland medieföretag. Så gott som samtliga dagstidningar liksom många större bokförlag svarade själva för den tekniska framställningen av sina produkter. I viss utsträckning förekom det att medieföretagens grafiska industri även producerade för externa kunder. Medieägares intressen i pappersindustri, tryckfärgsproduktion, tidningsdistribution och bokförsäljning utgör andra exempel på vertikal integration.

När ett medieföretag söker sig till geografiskt helt nya marknader finns i regel inte några direkta vinster att hämta i form av täckning av marknader eller bättre utnyttjande av produktionsapparater. Här rör det sig snarare om att utnyttja sina kunskaper på en främmande marknad.

Det förekommer också att medieföretag diversifierar och går in i helt andra branscher än medier. Ett annat alternativ för att sprida riskerna är att inte investera i produktion utan i stället satsa på kapitalförvaltning.

Ovanstående strategier för att utveckla verksamheten bygger alla på ekonomiska motiv. Men som ovan nämnts kan personer eller organisationer engagera sig i medieverksamhet av andra motiv än företagsekonomiska, som att sprida ett politiskt budskap, att bygga upp ett kulturellt kapital eller att dra egen vinning av sina mediers agerande.

Ett exempel på en politiskt inriktad medieägare är arbetarrörelsen som byggde upp en bred verksamhet med dagstidningar, bokförlag, fackliga tidskrifter, veckopress, filmproduktion etc för att försöka sprida sitt bud-

skap till så många som möjligt. Även andra politiska rörelser engagerade sig i medier, framför allt genom att gå in som ägare till dagstidningar som hotades av nedläggning.³

Mediernas satsning på icke lönsam produktion med kulturella förtecknen brukar med den franske kultursociologen Pierre Bourdieus termer förklaras med en strävan att vinna uppskattning och erkännande av den del av befolkningen som äger ett stort symboliskt eller kulturellt kapital.⁴ Exempel på denna typ av kulturellt värdefull men ekonomiskt olönsam verksamhet kan vara viss skönlitterär utgivning, delar av tidningarnas kulturbevakning, utgivning av kulturtidskrifter etc.

Mediernas opinionsbildande funktion kan locka kapitalstarka privatpersoner eller företag att gå in som medieägare för att få tillgång till propagandakanaler som kan stödja deras övriga verksamhet.⁵ Förlusterna i medierna kan således på lång sikt vägas upp av vinster på andra håll.

Möjligen kan ytterligare ett motiv för medieäggande urskiljas, nämligen ett journalistiskt. Det finns exempel på att tidnings- eller tidskriftsägares främsta drivkraft tycks ha varit att journalistiskt utveckla en ny produkt.⁶ Även om målet på lång sikt i regel har varit att uppnå lönsamhet, bör inte det journalistiska intresset underskattas som förklaringsgrund för vissa medieägares agerande på kort sikt.

Utseendet på de olika delmarknaderna inom mediebranschen påverkades givetvis av att medieägare kunde ha icke-ekonomiska motiv för sin verksamhet. På dagspressmarknaden spelade tidningens politiska inställning stor roll både för innehållet och för läsekretsens sammansättning. Ett byte av politiska förtecken vid ett ägarskifte kunde således påverka tidningens ställning på marknaden, genom att delar av läsekretsen byttes ut. På bokmarknaden gavs det ut verk, i första hand skönlitterära, som inte förväntades gå med vinst på kort sikt. De allmänlitterära förlagen arbetade med ett långt perspektiv, där utgivning av förlustbringande böcker sågs som en investering i ett författarskap som i en framtid kunde generera inte bara kulturellt utan även ekonomiskt kapital. Även med denna reservation fanns det dock troligen en hel del verk som gavs ut av icke-ekonomiska skäl. Andra delar av bokmarknaden, som läroboksmarknaden, fungerade däremot helt på affärsmissiga villkor.

Inflytande

Medieföretagens dubbla funktioner som ekonomiska organisationer och opinionsbildare återspeglar sig även i synen på medieägarnas roll i företagen.⁷ Den normala ordningen i ett aktiebolag är att ägarna på bolagsstämman väljer en styrelse, som utser en verkställande direktör, som utövar den exekutiva ledningen för företaget. Om företaget drabbas av problem brukar krav ställas på att ägarna via styrelsen skall ingripa och vidta olika åtgärder som till exempel att byta ut ledningen.

I många medieföretag skiljer sig både ledningsfunktionerna och ägar-

rollen från den gängse i näringslivet. Enligt den liberala pressideologin förväntas verkställande direktören överlämna ansvaret för redaktionen till chefredaktören och således inte styra hela företaget. På liknande sätt kan ledningen i ett bokförlag delas upp mellan en förläggare med ansvar för utgivningens utformning och en verkställande direktör eller administrativ chef med ansvar för övriga delar av verksamheten.

Dualismen i tidningsföretag framgår även av att det juridiska ansvaret för verksamheten är delat. Enligt aktiebolagslagen svarar verkställande direktören för bolaget medan en av ägaren utsedd ansvarig utgivare står för innehållet i tidningen.⁸ Till skillnad från andra företag förväntas inte ägaren ingripa i en viss del av verksamheten, nämligen det redaktionella arbetet. Ägarens respekt för redaktionens integritet utgör en hörnpelare i den liberala pressideologin. I praktiken brukar relationerna mellan ägarna, verkställande direktören och chefredaktörerna regleras genom kontrakt.⁹

Två olika nivåer brukar urskiljas för beslutsfattande i medieföretag. På den allokativa nivån kontrolleras och styrs övergripande mål och beslut som budget, investeringar, policy och strategier, expansion eller nedläggning, finansiering, vinstfördelning etc. Den operationella kontrollen ligger på en lägre nivå med till exempel dagliga beslut om användning av de tilldelade resurserna och förverkligande av policyn.¹⁰

Översatt till förhållandena på svenska medieföretag utövar styrelsen den allokativa kontrollen, medan den operationella exekutiva ledningen delas mellan verkställande direktören och chefredaktören/förläggaren. I praktiken brukar det vara svårt att hålla i sär de olika nivåerna. Större allokativa beslut i styrelsen om till exempel redaktionsbudget, policy och chefsutnämningar påverkar givetvis direkt eller indirekt förhållandena på redaktionen. Denna typ av beslut kan inte tas mot ägarnas vilja, varför dessa på så sätt kommer att lägga fast ramarna för tidningarnas verksamhet.

Frågeställningar

Bonniers hörde tillsammans med arbetarrörelsen till de ägare som tidigt vidgade sin verksamhet till flera medier. De verkade även i medier som spelade stor roll för opinionsbildningen. När jag i mitt avhandlingsarbete ville studera vilka strategier en ägaregrupp valde för att utveckla sin verksamhet och vilket inflytande den utövade över sina medier var det därför naturligt att välja Bonniers som objekt. I avhandlingen följde jag utvecklingen under åren 1909–29 då familjen vidgade sitt intresse till alltfler mediebranscher. I denna studie fortsätter jag framställningen från 1930 då Bonniers genom köpet av Åhlén och Åkerlund året innan definitivt tar steget från bokförlag till mediekoncern och följer utvecklingen fram till 1954 då ägarstrukturen inom koncernen förändras och en ny generation tar över den verkställande ledningen.

Mot bakgrund av ovanstående genomgång av medieföretagsstrategi-

er och ägarinflytande är de två huvudfrågeställningarna i studien dels vilka strategier Bonniers använde för att bygga upp sin verksamhet, dels vilka roller de spelade i sina företag och vilket inflytande de utövade.¹¹

Inriktningen på Bonniers utvecklingsstrategier och inflytande innebär att de dynamiska förloppen sätts i centrum för framställningen, medan delar av familjens verksamhet, som inte genomgår någon större förändring under den studerade perioden, får en mer undanskymd behandling. Fokuseringen på förändringar innebär även att vissa projekt som helt eller delvis inte kom att förverkligas kan få en relativt utförlig behandling, eftersom de utgör tecken på Bonniers viljeinriktning

Forskningsläge

Med tanke på den centrala roll som Bonniers spelat i den svenska mediavärlden under mer än hundra år är det förvånande hur litet som har skrivits om dem.¹² Bonniers agerande berörs givetvis i en rad litteratur- och presshistoriska verk, men framställningen fokuseras sällan på dem. Det finns således ingen litteraturvetenskaplig undersökning av förlagets verksamhet. I Jarl Torbackes studie över *Dagens Nyheters* politiska historia granskas ingående ägarfamiljens agerande.¹³ Jag har i den ovannämnda avhandlingen om Bonniers historia 1909–29 samt i ett par uppsatser försökt skildra familjens verksamhet ur ett bredare medieägarperspektiv.¹⁴

En företagsekonomisk avhandling om Bonniers som familjeföretag och en rapsodisk och sensationsinriktad reportagebok om familjens moderna historia lider båda av stora brister i faktakontrollen.¹⁵ Mats Larsson har i ett verk i första hand studerat familjens industriella verksamhet under efterkrigstiden men även berört medieverksamheten.¹⁶ De flesta framställningarna har gjorts av medlemmar i familjen eller anställda i Bonniers företag.¹⁷

Den svenska bokutgivnings- och förlagshistorien för perioden 1887–1943 behandlas i ett mycket omfattande verk av Johan Svedjedal.¹⁸ Sveriges författarförbunds historia från starten 1893 skildras i en jubileumsskrift som också ger en del uppgifter om förhållandet mellan förläggarna och författarna på det ekonomiska området.¹⁹ Flera av de större bokförlagen har vid jubileer givit ut historiker, ofta i krönikeform.²⁰ Den enda vetenskapliga undersökningen av ett enskilt förlags historia är Bo Petersons två verk om Norstedts förlag 1879–1973.²¹

Ingen svensk tidning har varit föremål för så många historiker som *Dagens Nyheter*. Fyra av de större verken behandlar tiden för denna studie. Den allmänna redaktionens utveckling skildras dels i sista delen av Ivar Jungquists historik, dels i första delen av Karl Anders Adrups och Bengt Nordells krönika om efterkrigstiden. Bonniers insatser behandlas, men någon övergripande studie eller analys av ägarnas roll för tidningens redaktionella, ekonomiska och tekniska utveckling görs inte i någon av krönikorna.²²

I sin ovan nämnda studie över *Dagens Nyheters* politiska historia kommer Jarl Torbacke även in på andra områden som planerna på att köpa eller starta en kvällstidning. Ägarnas roll under andra världskriget intar en central plats i framställningen.²³ Alf W Johansson skildrar Herbert Tingstens sex första år som chefredaktör, med tonvikt på dennes politiska skriftställarskap.²⁴ *Expressens* historia är betydligt mindre utforskad än *Dagens Nyheters*, men Karl Erik Gustafsson har i ett par studier behandlat både tidningens start och fortsatta utveckling.²⁵

De svenska tidskrifternas historia är till stora delar utforskad. Lisbeth Larsson ger i sin avhandling dels en översikt av den svenska veckopressens historia, dels en bibliografisk förteckning över de flesta veckotidningar som har utkommit.²⁶ Historiska översikter görs även i ett par standardverk samt i en krönika.²⁷ Av de stora veckotidningsförlagen har endast Allers fått sin historia skriven, medan Åhlén & Åkerlund bara behandlats i ett par kortfattade krönikor.²⁸ Några enskilda tidskrifter har varit föremål för litteraturvetenskapliga undersökningar.²⁹ De flesta av studierna har varit inriktade på tidskrifternas innehåll, medan uppgifter om ekonomiska resultat och upplageutveckling endast berörs högst fragmentariskt.

Källor

Bolagsstämma- och styrelseprotokoll, utredningar, promemorior, internrapporter etc brukar utgöra ett basmaterial för företagshistoriska undersökningar. Fram till slutet av 1940-talet finns så gott som inget material av denna typ bevarat från den verksamhet som Bonniers bedrev via firmorna Albert Bonnier och Åhlén & Åkerlund samt deras dotterbolag. Firmorna drevs i handelsbolagsform och styrdes helt av den lilla gruppen delägare, som i princip fattade alla övergripande beslut vid dagliga informella icke-protokollförda möten.³⁰ Den enda fas i koncernens utveckling som är väl dokumenterad i form av diskussionsprotokoll och utredningar är de förhandlingar som fördes mellan delägarna under 1950-talets första år.

För *Dagens Nyheter* är källäget helt annorlunda. I Pressarkivet och i Mariebergs dokumentarkiv förvaras en nästan komplett samling styrelseprotokoll för *Dagens Nyheters* AB för den aktuella perioden, utformade som beslutsprotokoll. På styrelsesammanträdena behandlades i första hand frågor som anställnings- och löneärenden, annons och prenumerationspriser, statförslag och större investeringar. Mer vittgående beslut föregicks genomgående av grundliga utredningar, som bifogats protokollet. Diskussioner och beslut rörande tidningens politiska, kulturella eller journalistiska linje förekom endast i undantagsfall. I regel hölls cirka sex till sju sammanträden per år. Sammanfattningsvis ger protokollet en god bild av *Dagens Nyheters* utveckling framför allt på det ekonomiska och tekniska fältet, men en mycket begränsad information om de enskilda ledamöternas insatser och åsikter. Beträffande andra företag som Bonniers hade ägarintressen i, Svenska Pressbyrån och *Expressen*, har styrelse- och

bolagsstämmoprotokoll inte varit tillgängliga.

Beträffande *räkenskapshandlingar* finns huvudböcker för firma Albert Bonnier, Albert Bonniers Förlags AB, firma Åhlén & Åkerlund samt Åhlén & Åkerlunds Förlags AB bevarade fram till början av 1950-talet med undantag för några enstaka år. För vissa perioder finns även journaler och inventarieböcker, medan kassaböcker endast finns för de två förstnämnda bolagen. Upplagekort och upplageböcker ger säkra uppgifter om den tryckta upplagan för böcker och i vissa fall även tidskrifter.

Dagens Nyheters ekonomiska arkiv finns bevarat, men eftersom syftet för denna studie varit att beskriva Bonniers och inte *Dagens Nyheters* historia har endast några få nedslag gjorts i detta arkiv. Bonniers ekonomiska kontakter med *Dagens Nyheter* i form av aktieköp, utdelningar samt lånetransaktioner har följts i firma Albert Bonniers och Karl Otto Bonniers räkenskapsböcker.

Flera medlemmar av familjen Bonnier har lämnat efter sig *memoarer och minnesanteckningar* av olika slag. I sista delen av sin stora historik över familjen Bonniers historia för Karl Otto Bonnier framställningen fram till 1930-talets första år. I stor utsträckning bygger hans skildring på källmaterial, i första hand korrespondens. Även om några faktafel kunnat konstateras är hans verk i stort mycket vederhäftigt.³¹

Tor Bonnier gav i hög ålder ut sina memoarer, som består av minnesbilder från ungdomsåren samt porträtt av föräldrarna och några författare.³² I samband med att Ivar Ljungquist ställde samman *Dagens Nyheters* historik i början av 1950-talet gjorde Tor Bonnier ett kommenterat urval av Bonniers korrespondens med *Dagens Nyheters* ledning. Tio år senare berättade han vid ett par sammankomster om sina minnen från pressen. De två sistnämnda manuskripten trycktes i mycket begränsade upplagor som korrektur.³³ Sina minnen från familjens tid som majoritetsägare i Pressbyrån 1916–40 samlade han i en mindre uppsats i en jubileumsskrift.³⁴ Tor Bonniers bidrag har varierande källvärde. Delar av framställningen grundar han på brev och annat källmaterial, men i andra delar faller författaren helt tillbaka på sitt eget, inte alltid goda, minne.

Även Åke Bonnier debuterade som författare på sin ålders höst med en krönika om familjens historia, som i huvudsak bygger på Karl Otto Bonniers stora verk men också på en del eget material.³⁵ I en artikel 1971 berättade han om sina erfarenheter som tidskriftsutgivare under sex decennier.³⁶ Även Åke Bonnier blandar rena minnesbilder med framställningar som bygger på samtida material.

Albert Bonnier jr har i ett par böcker samt i en intervju för detta verk skildrat sin verksamhet i familjeföretaget, i första hand Åhlén & Åkerlund.³⁷ En trotjänare på Bonniers förlag, Herman Bergqvist, gav ut ett par minnesböcker som delvis bygger på Karl Otto Bonniers historik, delvis kompletterar den.³⁸ Georg Svensson ger i sina memoarer en relativt utförlig skildring av bokförlagets verksamhet.³⁹

Vid Albert Bonniers förlags jubileer 1937 och 1962 utgavs ett par bild-

krönikor, där även vissa uppgifter lämnas om verksamheten.⁴⁰ 150-årsjubileet 1987 hugfästes genom utgivningen av ett kommenterat urval av förlagets korrespondens med författarna.⁴¹

Flera av de ledande personerna i *Dagens Nyheters* redaktion har efterlämnat olika former av minnen. Politiske redaktören Leif Kihlberg och andre redaktören Ivar Ljungquist gjorde båda i början av 1950-talet minnesanteckningar.⁴² I Ljungquists historik över *Dagens Nyheter* finns en rad minnesbilder från gamla medarbetare.⁴³

I Bonniers förlagsarkiv finns en omfattande samling av *korrespondens* som för den studerade perioden omfattar uppskattningsvis närmare 100 000 brev. Kopior har tagits på så gott som samtliga utgående brev, varför brevsviterna är nästan kompletta. Jämförelser mellan original och kopior, som i några fall kunnat göras, visar på total överensstämmelse dem emellan. I flera fall har utkast eller flera versioner till brev sparats. Även ej avsända brev finns kvar, ibland med en notering om varför de inte skickats. Jämförelser med den bevarade korrespondensen med Bonniers i *Dagens Nyheters* och några privata arkiv tyder på att Bonniers förlagsarkivs brevsamling är mycket komplett. Endast vissa handskrivna och utlandspostade brev saknas.⁴⁴ Av korrespondensen mellan familjemedlemmarna har endast vissa delar varit tillgängliga för denna studie.

I brist på protokoll och utredningar har Bonniers korrespondens kommit att bli huvudkällan för betydande delar av studien. Målsättningen har varit att gå igenom all korrespondens, som kan ha haft betydelse för besvarande av de ovan ställda frågorna. Alla adressater som har bedömts som intressanta har granskats systematiskt. En fördel med denna breda genomgång har varit att ämnen av intresse för studien kan ha berörts i brev som primärt behandlat en annan fråga.

Beskrivningen av uppbyggnaden av nya verksamheter bygger i stor utsträckning på en kombination av brev och ekonomiskt källmaterial. Korrespondensen utgör även den i särklass viktigaste källan för att kartlägga Bonniers kontakter med olika aktörer.

Hur väl täcker korrespondensen Bonniers kontakter med olika aktörer? Självklart erhålls inte någon heltäckande bild av relationerna. Den bästa informationen ger sannolikt de brevsviter som finns med adressater bosatta utanför Stockholm, som exempelvis Selma Lagerlöf, Fredrik Böök, Elin Wägner samt periodvis Eyvind Johnson och Vilhelm Moberg. För personer som hade många tillfällen till personliga kontakter med Bonniers, som Sigfrid Siwertz, Gustaf Hellström och Sten Selander, ger breven mindre från källsynpunkt.

Av andra möjliga kontaktformer var telefonsamtal den enklaste och snabbaste. Det är dock anmärkningsvärt hur sällan referenser görs i breven till telefonkontakter. Risken för avlyssning via telefonväxlarna kan ha varit en återhållande faktor när det gällde känsligare ämnen. Bonniers träffade ledande personer i *Dagens Nyheter* och Pressbyrån regelbundet i samband med styrelsesammanträdena och kunde då föra fram sina syn-

punkter. Författare och andra med anknytning till förlagsrörelsen besökte förläggarna på förlaget eller "kontoret", som den gängse beteckningen var. Medlemmar av familjen Bonnier stötte slutligen på många inom både kultur- och affärsvärlden vid olika middagar och andra tillställningar, både mer officiella och rent privata.

Bonniers hade således många tillfällen att agera utöver vad som framgår av breven. Flera skäl talar dock för att korrespondensen var en viktig kontaktform. Med många kontrahenter hade Bonniers inte några personliga relationer, varför brev bör ha varit den enda kontaktvägen. Personer som bodde utanför huvudstaden upprätthöll, som ovan nämnts, sina förbindelser med Bonniers i huvudsak per brev. I ett par speciella situationer kan det antas att Bonniers föredrog skriftliga kontakter framför personliga. Vid överenskommelser av olika slag var skriftlig dokumentation värdefull, inte minst för att underlätta för övriga delägare att ta över ärendet, då den ansvarige inte var tillgänglig. Möjligen var det lättare att avhandla obehagliga ärenden brevledes än muntligt, vilket kan innebära att de konflikter Bonniers var indragna i är relativt väl dokumenterade via korrespondensen.

Sammanfattningsvis finns det således en rad problem, inte minst av källkritisk art, med att använda korrespondens som huvudsaklig källa. I avsaknad av annat material kan dock föreliggande studie ses som ett prov på hur långt ett rikhaltigt brevmaterial kan hålla för att skildra en ägarfamiljs historia.

Disposition

Studien inleds med en bakgrundsbeskrivning (del I), där familjen Bonniers historia, arbetsfördelning och politiska uppfattning tecknas. Därefter följer fyra delar där Bonniers verksamhet på olika områden granskas. Del II inleds med en kort presentation av den svenska bokmarknaden varefter bokförlagsverksamheten behandlas med särskilda kapitel om utgivningens inriktning och policy samt relationerna till konkurrenterna. Avsnittet avslutas med en översikt av det ekonomiska resultatet samt en analys av familjens strategier på bokmarknaden.

I del III skildras Bonniers intressen i dagspressen. Efter en översikt av dagspressmarknaden i Stockholm följer flera kapitel som behandlar Bonniers relationer till *Dagens Nyheter*. Familjens roll vid starten av *Expressen* och under dess första tio år granskas i två kapitel. Avsnittet avslutas med en skildring av Bonniers kontakter med andra dagstidningar samt en analys av familjens strategi som dagspressägare.

Del IV behandlar Bonniers tidskriftsutgivning. En speciell studie kommer i en följande volym att göras över Åhlén & Åkerlunds historia med ingående analyser av veckotidningarnas innehåll, varför detta avsnitt endast mycket översiktligt tecknar vissa drag i utvecklingen. En kort skildring, del V, av Bonniers inflytande över den ledande tidningsdistri-

butören Svenska Pressbyrån kompletterar framställningen av familjens verksamhetsfält.

Studien avslutas med del VI, där mer övergripande analyser och sammanfattningar görs. Bonniers breda kontaktnät på det litterära fältet granskas i ett kapitel. Det ekonomiska resultatet från de olika verksamhetsfälten sammanfattas i en översikt över familjens totala ekonomiska utveckling. En skildring av problemen vid generationsskiftet i början av 1950-talet bildar övergång till ett slutkapitel där ett försök görs att analysera vilka strategier som använts vid uppbyggnaden av verksamheten.

The first part of the report deals with the general situation in the country and the work of the different departments. It is followed by a detailed account of the various projects and the progress made during the year.

In the second part, the author discusses the financial aspects of the work and the measures taken to ensure its efficient execution. The third part contains a summary of the results achieved and a list of recommendations for the future.

The author concludes by expressing his sincere thanks to all those who have assisted him in his work and to the authorities who have supported his efforts.

Disposiciones

Se ha acordado que se continúe con el estudio de los datos recogidos en las diferentes zonas, para poder tener una idea más exacta de la situación real de las mismas. Asimismo, se ha decidido que se envíe a las autoridades locales un informe detallado sobre el estado de las cosas en cada una de ellas.

Por último, se ha acordado que se envíe a las autoridades locales una copia de este informe para que puedan tener un conocimiento más completo de los trabajos que se están realizando y de los resultados que se han obtenido hasta ahora.

En consecuencia, se ha acordado que se continúe con los trabajos de estudio y que se envíe a las autoridades locales un informe detallado sobre el estado de las cosas en cada una de ellas.

Bohnens historia

Del I

BAKGRUND

Bonniers historia

Grunden till familjen Bonniers verksamhet i mediebranschen lades när Gerhard Bonnier (1778–1862) år 1804 startade ett lånebibliotek i Köpenhamn. Verksamheten utvidgades mycket snabbt till att omfatta bokförlag, bokhandel, boktryckeri och en dagstidning.¹ Efter några framgångsrika år kom Gerhard Bonnier i ekonomiska svårigheter och tvingades avveckla tidningen och boktryckeriet samt alltmer inskränka bokhandeln och förlagets verksamhet.

Tre av Gerhard Bonniers söner utvandrade till Sverige, där de etablerade sig i bokbranschen (Tablå I:1). Den äldste, Adolf Bonnier (1806–67), grundade boklådor i Göteborg och Stockholm (1827 respektive 1832). Han startade 1834 ett bokförlag, som snabbt nådde stora framgångar och som på 1850-talet kom att höra till Sveriges största förlag. Adolf Bonniers ekonomiska ställning försvagades emellertid och vid hans död 1867 var firman konkursmässig. Efter en rekonstruktion drevs förlaget vidare av sonen Isidor Bonnier (1848–1925) till 1904 då det såldes till firma Albert Bonnier.

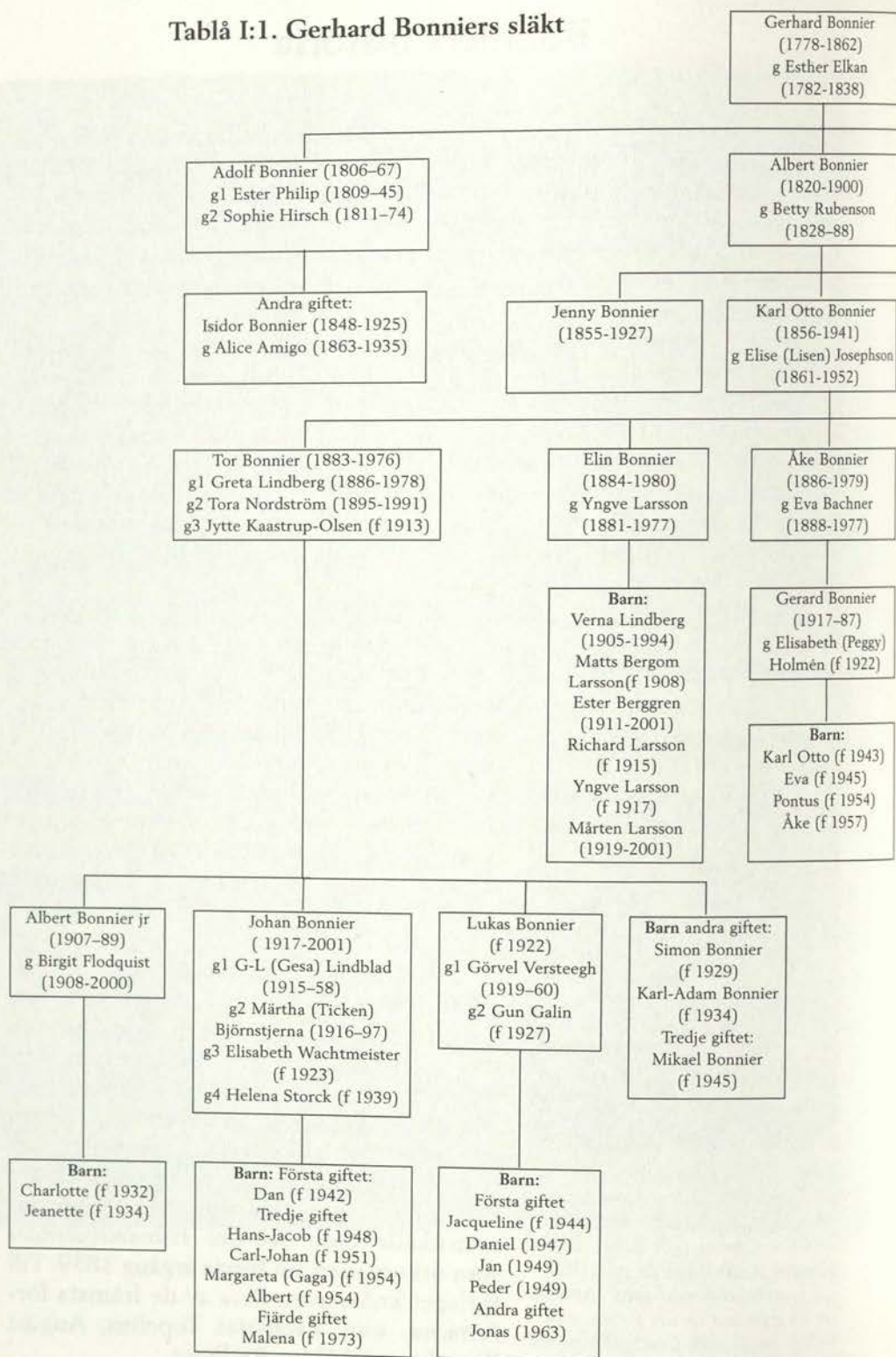
Den yngste av de tre bröderna, David Felix Bonnier (1822–81), hade hela sin gärning förlagd till Göteborg. Han övertog 1843 Adolf Bonniers bokhandel i staden, samma år som han startade ett mindre bokförlag. I samband med köp av ett boktryckeri grundade han 1859 *Göteborgs-Posten*. David Felix Bonnier drabbades av ekonomiska problem och sjuklighet, varför han successivt tvingades avveckla sin verksamhet. Bokhandeln såldes 1864, *Göteborgs-Posten* avyttrades 1872. Sonen Knut Felix Bonnier överlät 1893 den sista resten av bokförlaget till firma Albert Bonnier.

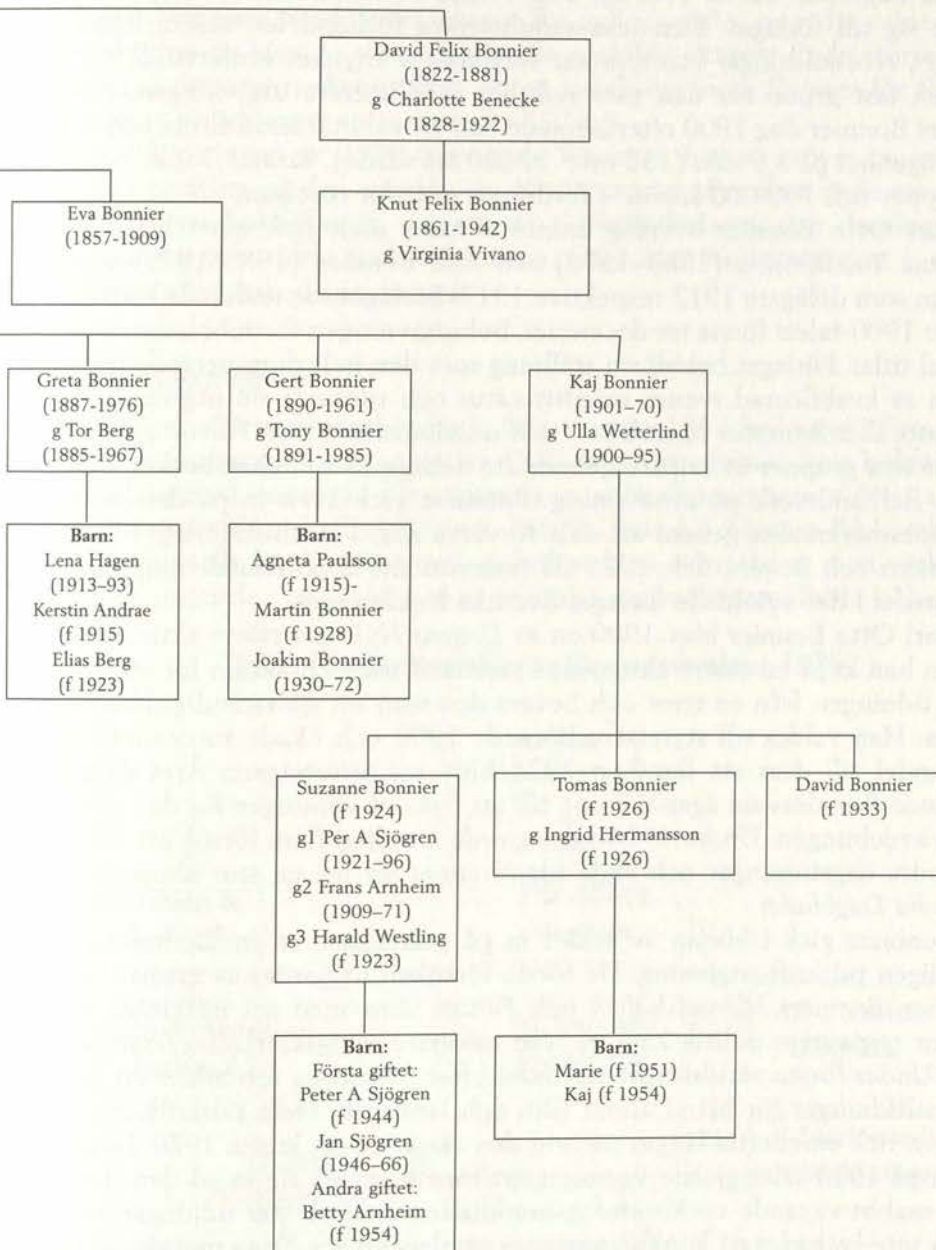

Karl Otto och Lisen Bonnier med sina fem äldsta barn från vänster: Gert, Greta, Åke, Elin och Tor. Gretas (gift Berg) dotter Kerstin Andræ gjorde på 1980-talet en bildvävnad med samma motiv som nu är det första som möter besökaren i receptionen till förlagshuset på Sveavägen 56.

Mellanbrodern, Albert Bonnier (1820–1900), började 1837 vid 17 års ålder sin förläggargärning, om än i mycket blygsam skala. Han byggde relativt långsamt och försiktigt upp sitt förlag i Stockholm genom att i huvudsak ge ut fackböcker. Sedan han 1856 köpt Hörbergsska tryckeriet fick han en stabilare grund för sin verksamhet och kunde utvidga firman. En säker inkomstkälla blev *Sveriges Handelskalender* som utkom med sin första årgång 1859. Till förlaget knöts även flera av de främsta författarna, som Zacharias Topelius, August Blanche och Viktor Rydberg.

Tablå I:1. Gerhard Bonniers släkt

Källa: Simonis, R, & Bonnier, Å, *Genealogisk förteckning över ättlingar till Gerhard Bonnier* Stockholm 1956.

Anm: Tablån upptar de medlemmar av familjen Bonnier som behandlas i boken samt samtliga barn till de 1951 myndiga delägarna i firma Albert Bonnier.

Genom sonen Karl Otto Bonniers (1856–1941) inträde i firman 1880 förstärktes positionen som ledande skönlitterärt förlag. August Strindberg gav periodvis ut sina verk på förlaget. Nästan alla nittiotalisterna, med Selma Lagerlöf, Gustaf Fröding och Verner von Heidenstam i spetsen, sökte sig till förlaget. Den icke-skönlitterära förlagsdelen såsom handböcker, reseskildringar etcetera var fortfarande mycket omfattande och gav en fast grund för den mer riskabla skönlitterära utgivningen. När Albert Bonnier dog 1900 efterlämnade han en väl etablerad firma och en förmögenhet på 3,5 mkr (155 mkr i 2000 års värde), varav 1,3 mkr i värdepapper och 760 000 kronor i fordringar utanför rörelsen.²

Karl Otto Bonnier övertog ensam firman, men fick snart hjälp av sönerna Tor Bonnier (1883–1976) och Åke Bonnier (1886–1979) som togs in som delägare 1912 respektive 1917. Förlaget expanderade kraftigt under 1900-talets första tre decennier. Bokutgivningen fördubblades mätt i antal titlar. Förlaget behöll sin ställning som den helt dominerande utgivaren av kvalificerad svensk skönlitteratur och utökade sin utgivning av översatt skönlitteratur samt barn- och ungdomslitteratur. Försök gjordes att nå nya grupper av köpare genom att dels ge ut billighetsböcker, dels stora flerbandsverk på avbetalning. Bonniers gick även in på den stora läroboksmarknaden genom att dels förvärva några läroboksförlag, Billes, Normans och Beijers, dels 1928 slå samman sin läroboksavdelning med Norstedts i det nybildade förlaget Svenska Bokförlaget.

Karl Otto Bonnier blev 1900 en av *Dagens Nyheters* större aktieägare, sedan han köpt en större aktiepost i samband med en aktion för att lösgöra tidningen från en trust och bevara den som ett självständigt liberalt organ. Han valdes till styrelseordförande 1909 och ökade successivt sin ägarandel till dess att familjen 1924 blev majoritetsägare. Året därpå använde Bonniers sin ägarställning till att byta ut ledningen för den politiska avdelningen. Under 1920-talet gjorde familjen flera försök att överta andra dagstidningar och ägde bland annat en tid en stor aktiepost i *Svenska Dagbladet*.

Bonniers gick i början av seklet in på ytterligare en mediemarknad, nämligen tidskriftsutgivning. De första försöken utgjordes av ett par tidskrifter, *Bonniers Månadshäften* och *Forum*, som med sin inriktning på kultur respektive politik kan ses som utlöpare av bokförlagsverksamheten. Under första världskriget startades efter utländska förebilder ett par specialtidningar för bland annat film och lantbruk. Hela tidskriftsutgivningen fick emellertid läggas ner vid den ekonomiska krisen 1920. Några år in på 1920-talet gjorde Bonniers ett försök att slå sig in på den stora och snabbt växande veckotidningsmarknaden med ett par tidningar som dock inte lyckades nå konkurrenternas upplagenivåer. Trots motgångarna med sin tidskriftsutgivning vågade Bonniers hösten 1929 förvärva landets i särklass största tidskriftsförlag Åhlén & Åkerlund för en köpeskilling i nivå med familjens bokförda förmögenhet.

Bonniers förvärvade 1916 med en kompanjon som minoritetsägare

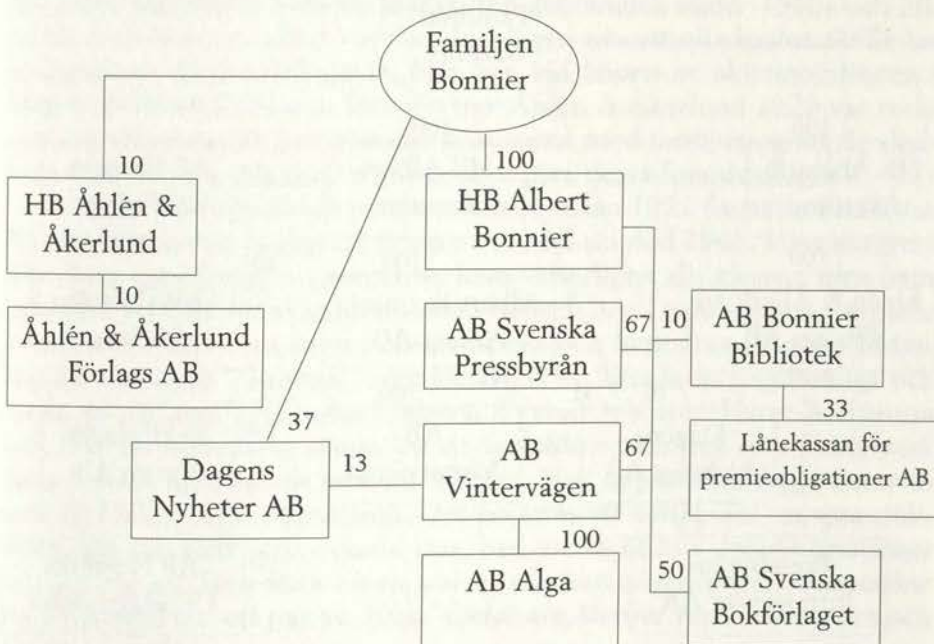
landets största tidnings- och tidskriftsdistributör, Svenska Pressbyrån, som expanderade kraftigt under 1920-talet och kom att få en allt större betydelse för familjens ekonomi. Ett försök att i mitten av 1920-talet etablera sig som filmproducent med Bonnier Film fick avbrytas efter stora förluster. Bonniers visade även intresse för radioområdet, men där valde statsmakterna en lösning som utestängde enskilda aktörer. Enda större satsningen utanför medieområdet var en avdelning inom förlaget för försäljning av obligationer som startades 1921.

Vid ingången av 1930-talet hade Bonniers lyckats erövra en mycket stark position på den svenska mediemarknaden. Familjen ägde ett av de två största bokförlagen, det största tidskriftsförlaget, den dominerande tidnings- och tidskriftsdistributören samt var majoritetsägare i en av Sveriges ledande dagstidningar.

Företagsstruktur

Bonniers affärsverksamhet hade från starten 1837 bedrivits i firma HB Albert Bonnier. Vid ingången av 1930-talet drev firman hela bokförlagsrörelsen med undantag för utgivningen av läroböcker som sköttes av det hälftenägda Svenska Bokförlaget. Det helägda AB Bonnier Bibliotek svarade formellt för försäljningen av bokverk på avbetalning men verksamheten utgjorde i praktiken en avdelning i moderfirman (Tablå I:2).

Tablå I:2. Bonniersfärens företagsstruktur 1930

Anm: Siffrorna anger ägarandel i procent

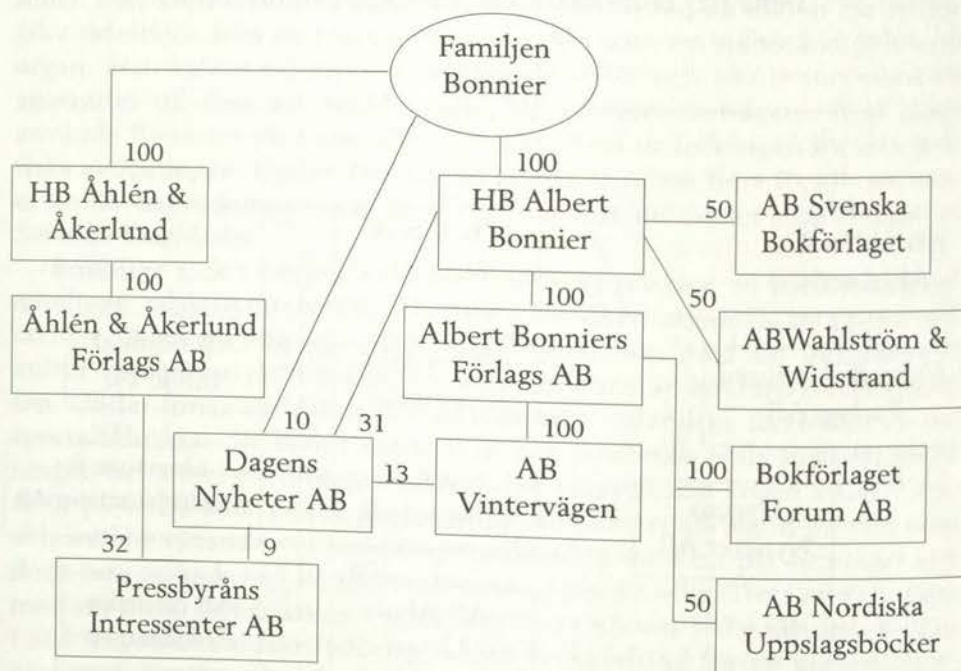
Den andra helägda företagsgruppen var organiserad i HB Åhlén & Åkerlund, som drev tidskriftsrörelsen och ägde Åhlén & Åkerlund Förlags AB, som i sin tur ägde rörelsens maskiner och inventarier. I praktiken fungerade bolagen som en enhet. HB Åhlén & Åkerlund ägdes liksom HB Albert Bonnier av Karl Otto Bonnier, Tor Bonnier och Åke Bonnier i lika delar.

Trots att bokförlags- och tidskriftsrörelserna drevs i två företagsgrupper utan formella bindningar fungerade de i praktiken som en koncern där medel fördes mellan företagen vid behov.

Karl Otto Bonnier ägde personligen huvuddelen av familjens aktiepost i *Dagens Nyheter*. Familjens engagemang i Pressbyrågruppen utgjordes av 2/3 av aktierna i systerföretagen AB Svenska Pressbyrån och AB Vintervägen, som i sin tur ägde kioskföretaget Alga och en aktiepost i *Dagens Nyheter*.

Bokförlagsrörelsen överläts 1940 till Albert Bonniers Förlags AB, ett helägt dotterbolag till HB Albert Bonnier. Samma år såldes Pressbyrån till ett konsortium av tidningsägare, där Bonniers var den störste enskilde ägaren. Genom en transaktion inom familjen överfördes merparten av Karl Otto Bonniers aktier i *Dagens Nyheter* till HB Albert Bonnier 1932.

Tablå I:3. Bonniersfärens företagsstruktur 1943

Anm: Siffrorna anger ägarandel i procent

Hälften av bokförlaget Wahlström & Widstrand förvärvades 1938. Förlagets utgivning av lexika överfördes 1942 till Nordiska Uppslagsböcker, med Bonniers och Norstedts som hälftenägare. Albert Bonniers Förlags AB grundade 1943 dotterbolaget Forum (Tablå I:3).

Familjen och företagen

Inom familjen Bonnier tillämpades i flera generationer en utbildningsgång som hade sitt ursprung i den "gesällvandring" som Albert Bonnier gjorde i sin ungdom. Familjens söner började direkt efter sin skolgång att utbilda sig till förläggare genom att varva arbete på förlaget med praktik i andra firmor inom branschen både i Sverige och utomlands. Vid fyllda trettio år togs de in som delägare i firman och trädde samtidigt in i förlagets informella ledningsgrupp, där de sedan i princip var verksamma livet ut, även om de på äldre dagar minskade sin aktivitet.

Karl Otto Bonnier hade på grund av sjukdom i förtid fått avbryta sin utlandspraktik och började på allvar arbeta i förlaget 1880 och togs sex år senare in som delägare. Med ett större intresse för skönlitteratur än fadern började han tidigt försöka knyta de unga författarna till förlaget och mycket på grund av hans insatser kom Bonniers att bli förläggare för de flesta av åttio- och nittitalisterna.

Efter faderns bortgång 1900 ledde han förlaget ensam några år innan sönerna Tor och Åke Bonnier var mogna att biträda honom. I sin egenkap av seniorchef spelade Karl Otto Bonnier givetvis en mycket viktig roll i den expansion som verksamheten genomgick under 1910- och 20-talen, men han var alltid mycket angelägen om att alla beslut skulle tas kollegialt av de tre delägarna. När han vid köpen av aktiemajoriteten i *Dagens Nyheter* 1924 och förvärvet av Åhlén & Åkerlund 1929 var tveksam till affärerna lät han sönerna bestämma med motivering att de skulle ta över firman och därför måste få avgöra dessa framtidsfrågor.

Trots att han uppnådde pensionsåldern redan 1921 fortsatte Karl Otto Bonnier att arbeta dagligen i firman fram till sin död 1941. Manuskripten från hans egen författargeneration kom visserligen allt glesare, men hans intensiva intresse för skönlitteraturen bestod. Ivar Lo-Johansson har i sina memoarer vittnat om med vilken respekt och beundran de unga författarna betraktade "Gubben", som de såg som "den mest ungdomliga och vitala på förlaget". Vilhelm Moberg, Eyvind Johnson, Harry Martinson och Ivar Lo-Johansson hörde till de författare som fick sina första verk lästa och kommenterade av seniorchefen. Han upphörde aldrig att intressera sig för den nya litteraturen. Det berättas att han under sin sista sjukdom, när han själv inte orkade läsa, bad att få BLM:s debutantnummer uppläst för sig. Den sista våren assisterade han några litteraturhistoriker med material om ett par av "hans" författare, Verner von Heidenstam och Oscar Levantin.³

Parallellt med det dagliga förlagsarbetet deltog Karl Otto Bonnier i fir-

mans ledning, där hans ord fortfarande vägde tungt även sedan han lämnat över vissa av sina ansvarsområden till sönerna. Formellt lämnade han delägarskapet i firman 1938 och avgick samma år som styrelseordförande för *Dagens Nyheter*, vilket inte hindrade att han aktivt deltog i diskussionerna i familjekretsen under de första krigsåren.

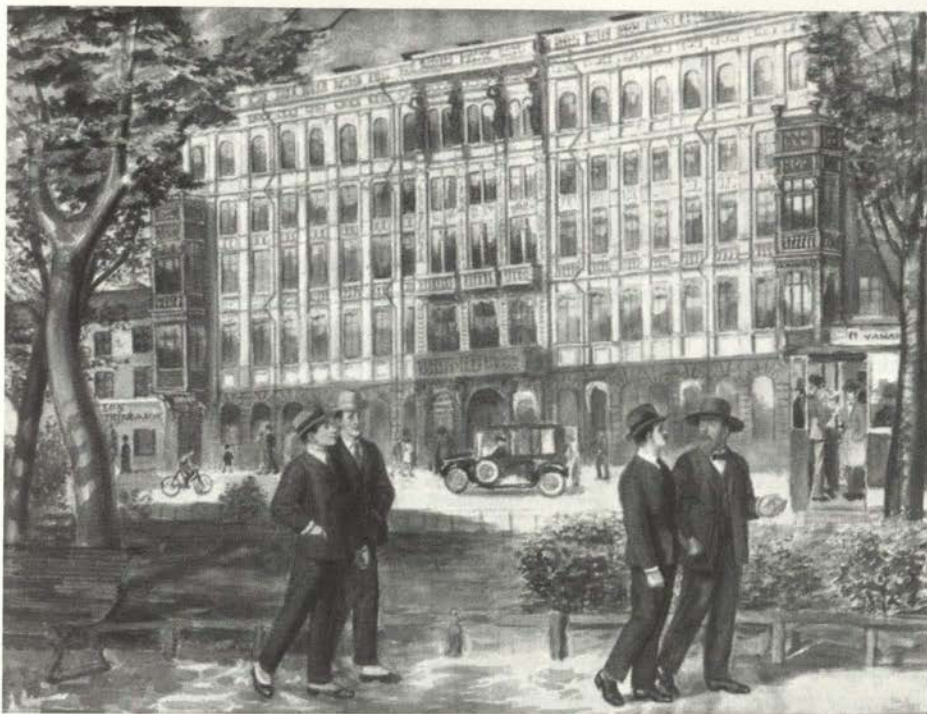
Tor Bonnier började arbeta på förlaget 1902, dit han återvände 1906 efter några praktikår i utlandet för att sex år senare upptas som delägare i firman. Han blev snabbt faderns förtrogne och fick successivt ta över förläggarsansvaret för de yngre författarna, i första hand tiotalisterna. Under 1920-talet kom han också att leda flera av de större förlagsprojekten som *Bonniers Konversationslexikon*, *Svenskt Biografiskt Lexikon* och *De Tekniska Vetenskaperna*. Utanför förlaget svarade han bland annat för de löpande kontakterna med Pressbyråns ledning.

Tillsammans med Åke Bonnier tog Tor Bonnier initiativ till mycket av den expansion som Bonniers genomgick med förvärven av Åhlén & Åkerlund och aktiemajoriteten i *Dagens Nyheter* samt starten av obligationsavdelningen, Bonnier-Bibliotek och Bonnier Film. Han var också aktiv i de tidningsaffärer som familjen var inblandad i vid sidan av engagemang-
et i *Dagens Nyheter*.

Även om Karl Otto Bonnier livet ut var firmans seniorchef överlät han successivt olika ansvarsområden på äldste sonen. Sedan Tor Bonnier 1931 invalts som ledamot i styrelsen för Stockholms Enskilda Bank kom han att ansvara för firmans bankförbindelser och finansiella åtaganden, inklusive obligationsavdelningen. Först 1938 invaldes han som suppleant i *Dagens Nyheter*s styrelse, vars verksamhet han dock följt nära i många år. Han följde Åhlén & Åkerlunds utveckling, men hans intresse för förlagets utgivning var begränsat, med undantag för de tidskrifter som innehöll opinionsbildande och kulturellt material.

Efter faderns död 1941 övertog Tor Bonnier dennes roll som familjens huvudman och firmans seniorchef. Han fortsatte att verka i förlagsledningen, men lämnade successivt över ansvaret för nya projekt och den dagliga ledningen till sin bror Kaj Bonnier. Under 1940-talet kom uppdraget som styrelseordförande i *Dagens Nyheter* att bli en av hans huvuduppgifter. Under andra världskriget var han ägarnas främste företrädare i konflikterna med tidningsledningen, medan han under de första efterkrigsåren med stor beundran följde hur Herbert Tingsten lyckades förvandla tidningen till landets viktigaste opinionsorgan. Starten av *Expressen* var ett annat projekt som han under 1940-talet tog mycket aktivt del i.

Åke Bonnier gick igenom en liknande utbildningsgång som brodern med utlandspraktik varvad med arbete i firman. Av privata skäl, han var gift med en amerikanska, kom Åke Bonnier livet igenom att ha starka band med USA. Hans första egna projekt var köpet och rekonstruktionen av en svensk bokhandel i New York 1911. Sedan han under några år arbetat växelvis i New York och Stockholm bosatte han sig 1915 definitivt i Sverige. På hans lott kom att ansvara för underhållnings- och översätt-

Den Reinholdska fastigheten på Sveavägen mitt emot Adolf Fredriks kyrka förvärvades 1921 av Bonniers. På Arvid Fougstedts akvarell från 1926 flanerar Karl Otto Bonnier med sönerna Tor, Kaj och Åke i allén. Spårvagnar skramlade länge förbi förlagshuset som genom åren byggts om och till åtskilliga gånger och slagits samman med grannhusen mot Luntmakargatan och Kammakargatan.

ningslitteraturen samt för omslagen, bokillustrationerna och reklamen. Han visade sig tidigt intresserad av att ge ut tidskrifter, blev ansvarig för *Bonniers Månadshäften* och tog initiativ till och ledde förlagets tidskrifts-avdelning från 1917. Han startade 1921 även obligationsavdelningen som han var ansvarig för de första åren.

När Bonniers förvärvade Åhlén & Åkerlund utnämndes Åke Bonnier till verkställande direktör. Han var visserligen publicistisk ledare för hela tidskriftsutgivningen men tycks personligen framför allt ha intresserat sig för *Vecko-Journalen* och de av honom startade *NU* och *Se*. Även om han lämnade bokförlagsarbetet fortsatte han att delta i de dagliga luncherna med delägarna, som fungerade som informellt beslutsorgan för firman.

Sommaren 1939 åkte Åke Bonnier över till USA för ett par månaders semester, men på grund av kriget kom vistelsen där att utsträckas till sju år. I New York tog han sig an bokhandeln Albert Bonnier Publishing House, som alltid varit hans skötebarn. Han startade även en tidskrift, *Who*, som emellertid fick läggas ner efter en kort tid. Under hela kriget fungerade han som litterär agent och lyckades knyta en rad viktiga författare

till förlaget under en tid då många normala förbindelser var brutna.

När Åke Bonnier som 60-åring återvände till hemlandet 1946 ville han återigen inta en ledande position i firman, antingen på Åhlén & Åkerlund eller bokförlaget. Enligt hans egen uppgift ville dock varken Albert Bonnier jr eller Kaj Bonnier ge honom någon plats i ledningen för sina respektive företag.⁴ Åke Bonnier återvände därför våren 1947 till USA, där han kom att vistas huvuddelen av tiden fram till 1955. I New York försökte han bygga ut bokhandeln till ett varuhus för svensk design och konsthantverk. Verksamheten gick dock med stor förlust varför en kompanjon inträdde i firman och övertog ledningen för verksamheten.

Den yngste brodern Kaj Bonnier (1901–70) följde familjetraditionen med praktik i utlandet, varefter han började på förlaget 1924. Sedan Åke Bonnier flyttat över till Åhlén & Åkerlund fick han 1929 ta över ansvaret för översättningslitteraturen och åren därpå kontakterna med några yngre författare. Vid trettio års ålder togs han in som delägare i firman 1932. I slutet av 1930-talet avlöste han Karl Otto Bonnier och Tor Bonnier som förläggare för några av de ledande i den nya generationen som Vilhelm Moberg, Harry Martinson, Ivar Lo-Johansson och Eyvind Johnson. På hans initiativ startade förlaget *Bonniers Litterära Magasin* 1932.

Under 1940-talet ledde Kaj Bonnier förlaget tillsammans med Tor Bonnier, från 1941 som verkställande direktör för Albert Bonniers Förlags AB. Han startade en rad projekt som Svalan, Bonniers Folkbibliotek, Continental Book Company samt det nya förlaget Forum.

Under kriget engagerade sig Kaj Bonnier mycket starkt mot nazismen och var tillsammans med Gert Bonnier den i familjen som hårdast drev kravet att *Dagens Nyheter* skulle skärpa sin hållning mot Tyskland och överge sin positiva inställning till samlingsregeringen. Sedan han 1946 valts in i styrelsen fortsatte han med stort intresse att följa tidningens utveckling. Kaj Bonniers politiska engagemang återspeglade sig även i tidsskriften *NU*, som med honom som förlagsansvarig utvecklade sig till ett viktigt antinazistiskt organ.

Tor Bonniers äldste son Albert Bonnier jr (1907–89) påbörjade den vanliga utbildningsgången med praktik på förlaget och utomlands men fick i förtid avbryta sin gesällvandring då han kallades hem från New York våren 1930 för att börja arbeta som inköpschef på Åhlén & Åkerlund. Året därpå avancerade han till chef för de tekniska avdelningarna. I sina memoarer har han berättat att det inte alltid var lätt för en 24-åring att komma som chef och försöka inplantera nya idéer från USA bland de erfarna avdelningscheferna. Han menar dock att han blev accepterad av nästan alla sedan han värvat om de anställda vid krisen 1932–33.

Parallellt med ledningen av den tekniska produktionen började Albert Bonnier jr även att intressera sig för den publicistiska delen av verksamheten. Med målsättningen att nå en yngre publik startade han 1935 *VeckoRevyn*. Ett par år senare började han ge ut *Flitiga Händer*, som 1940 omvandlades till *Damernas Värld*. Sommaren 1939 övertog han ledning-

en för Åhlén & Åkerlund, från 1940 som verkställande direktör.

På nyåret 1938 inträdde Albert Bonnier jr som den förste i Bonnier-släktens femte generation som delägare i firman. Med sitt genuina intresse för tidningsproduktion och utgivning av populärpress kom han att representera något nytt i delägarkretsen. Förlaget hade alltsedan 1856 drivit ett boktryckeri som utvecklat sig till en av Stockholms största grafiska industrier. Det fanns vidare en stark tradition att vid sidan av den kvalificerade litteraturen ge ut enklare underhållningslitteratur. Trots att både den tekniska produktionen och utgivningen av populärkultur var ekonomiskt viktiga delar av verksamheten hade ingen av delägarna tidigare visat något större intresse för dessa områden utan delegerat ansvaret för dem till underlydande på firman.

Albert Bonnier jr hade däremot alltsedan sin utbildningstid visat ett mycket starkt intresse för tidningsteknik både i praktik och teori. Han gick en daglig runda ute på de tekniska avdelningarna på Åhlén & Åkerlund, följde noga innovationerna inom branschen och förbättrade successivt tidningarnas tryckkvalitet. Efter femtio år kunde han med glädje erinra sig de tekniska diskussionerna med *Dagens Nyheters* vice verkställande direktör Tor Roxendorff. Hans intresse för den redaktionella verksamheten var minst lika stort som för den tekniska. Han följde kontinuerligt arbetet på redaktionerna, granskade innehållet och kom ständigt med förslag på förbättringar.⁵

Den äldre Albert Bonnier hade tre barn, två döttrar och en son, men valde att endast ta in sonen Karl Otto Bonnier som delägare i firman. Döttrarna Jenny Bonnier och Eva Bonnier fick sina respektive tredjedelar av arvet efter först modern och sedan fadern, vilket gjorde dem ekonomiskt oberoende. Albert Bonnier följde den gängse normen inom köpmannakretsar att ägandet skulle vara förbehållet dem som arbetade aktivt i firman.⁶

Karl Otto Bonnier följde faderns exempel. Sönerna Tor och Åke Bonnier togs som ovan nämnts in som delägare och fick först överta 1/6 var av firman och från 1920 1/3. Fadern lät samtidigt skilja på firmans och sin privata ekonomi och började ta ut en ränta på sin kapitalandel i firman. Av det faktiska överskottet under 1920-talet fick fadern nära 60 procent, medan de två sönerna delade på resten.

Ingen av Karl Otto och Lisen Bonniers två döttrar, Elin Larsson och Greta Berg, tog del i familjens affärsverksamhet. Sonen Gert Bonnier, professor i genetik, var i likhet med Elins make Yngve Larsson, borgarråd i Stockholm, ledamot i *Dagens Nyheters* styrelse från 1942 respektive 1940. Några av syskonens barn och svärsöner var verksamma i Bonnier-koncernen, men ingen av dem innehade någon högre befattning. Genom avkastningen från arv efter fastrarna och gåvor från föräldrarna samt periodiskt understöd från fadern garanterades syskonen inkomster som gav dem möjlighet att hålla en hög levnadsstandard, även om den inte kunde mäta sig med firmaägarnas.

Under 1930-talet skänkte Karl Otto Bonnier i ett par omgångar bort sin tredjedel i HB Albert Bonnier samtidigt som han avyttrade motsvarande andel i HB Åhlén & Åkerlund. Kaj Bonnier övertog 25 procent av andelarna 1932 (Tabell I:1). En uppgörelse träffades 1938 mellan de fyra delägarna, som innebar att Karl Otto Bonnier lämnade firman helt. Hans 8,33 procent fördelades så att Kaj Bonnier övertog 5 procent, Albert Bonnier jr 2,33 procent och Åke Bonnier 1 procent. Tor Bonnier avstod för sin del 1 procent till Albert Bonnier jr.⁷ Den nya fördelningen kom därför att bli Åke Bonnier 34,33 procent, Tor Bonnier 32,33 procent, Kaj Bonnier 30 procent och Albert Bonnier jr 3,33 procent.

Tabell I:1. Delägare i HB Albert Bonnier och
HB Åhlén & Åkerlund 1930-51. Procent.

	1930	1932	1938	1947	1951
• Karl Otto Bonnier	33,3	8,3			
•• Tor Bonnier	33,3	33,3	32,3	2,3	2,3
••• Albert Bonnier jr			3,3	13,3	13,3
••• Johan Bonnier				10,0	10,0
••• Lukas Bonnier				6,0	4,0
•••• Jacqueline Bonnier				2,0	2,0
•••• Daniel Bonnier				2,0	2,0
•••• Jan Bonnier					1,0
•••• Peder Bonnier					1,0
•• Åke Bonnier	33,3	33,3	34,3	20,0	20,0
••• Gerard Bonnier				8,3	8,3
•••• Karl Otto Bonnier jr				3,0	3,0
•••• Eva Bonnier				3,0	3,0
•• Kaj Bonnier		25,0	30,0	15,0	15,0
••• Suzanne Sjögren				5,0	5,0
••• Tomas Bonnier				5,0	5,0
••• David Bonnier				5,0	5,0
Totalt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Varav</i>					
<i>Tor-grenen</i>	33,3	33,3	35,7	35,7	35,7
<i>Åke-grenen</i>	33,3	33,3	34,3	34,3	34,3
<i>Kaj-grenen</i>		25,0	30,0	30,0	30,0

Med Albert Bonnier jr:s inträde i firman aktualiserades frågan om hur delägarskapet skulle fördelas i den nya generationen. I sin gröna ungdom hade Tor Bonnier och Åke Bonnier kommit överens om att endast en av deras söner skulle gå in i firman. I en promemoria från slutet av 1930-talet utvecklade Tor Bonnier sina tankar om sönernas framtid. Albert Bonnier jr var redan etablerad i Åhlén & Åkerlunds ledning. Han hoppades att andre sonen Johan Bonnier (1917–2001) skulle börja på *Dagens Nyheter*, medan Lukas Bonnier (f 1922) hade uttryckt intresse att arbeta på Åhlén & Åkerlund. Beträffande de två yngsta sönerna, Simon (f 1929) och Karl-Adam Bonnier (f 1934), som då ännu var pojkar menade fadern att det knappast vore klokt "om de – annat än på direkt önskan från halvbrödernas sida – utbildades för att samarbeta med dem". Sina andelar i firman tänkte sig Tor Bonnier fördela så att de tre äldsta sönerna skulle få tolv femtiondelar var och de två yngsta sju femtiondelar var.⁸

Efter en kort sejour på *Dagens Nyheter* anställdes Johan Bonnier på Åhlén & Åkerlund 1941, där han 1944 fick sällskap av Lukas Bonnier. Åke Bonniers son Gerard Bonnier (1917–87) började parallellt med studier på Stockholms Högskola att arbeta på bokförlaget 1935. Kaj Bonniers äldste son Tomas Bonnier (f 1926) startade sin bana på Åhlén & Åkerlund 1950.

Den yngre generationen kom in i firman 1947, då de tre bröderna överlät en del av sina andelar till barn och i ett par fall barnbarn. Tor Bonniers tre äldsta söner fick var och en köpa andelar som motsvarande 10 procent av hela firman och han behöll själv endast 2,33 procent. Gerard Bonnier övertog tillsammans med sina barn 14,33 procent, medan Kaj Bonnier avstod 5 procent till vardera av sina tre barn. Fördelningen mellan släktgrenarna förändrades inte men antalet delägare ökade från fyra till fjorton, varav fem var omyndiga.

Både Albert Bonnier och Karl Otto Bonnier hade tillämpat principen att som delägare endast ta in de barn som arbetat i firman ett tiotal år, något som bland annat ledde till att delägarkretsen kommit att bestå av endast män. Omfördelningen av andelar innebar ett brott mot de tidigare principerna genom att dels familjemedlemmar som inte var aktiva i firman upptogs som delägare, dels att döttrarna fick lika stora andelar som sina respektive bröder.⁹

Kaj Bonniers dotter Suzanne Sjögren (f 1924) var vid 1950-talets ingång den enda av de myndiga delägarna som inte var verksam i rörelsen och inte heller medlem av förvaltningsrådet för handelsbolagen. Albert Bonnier jr:s döttrar Charlotte Bonnier (f 1932) och Jeanette Bonnier (f 1934) fick båda vid 22 års ålder mycket ansvarsfulla befattningar. Charlotte Bonnier utsågs till chefredaktör för en av de ekonomiskt mest betydelsefulla veckotidningarna, *Husmodern*, medan Jeanette Bonnier utnämndes till reklamchef på Åhlén & Åkerlund, med ansvar för ett av de större annonskontona i svenskt näringsliv. De två systrarnas snabba avancemang, som i familjehistorien endast hade sin motsvarighet i faderns

inträde i Åhlén & Åkerlunds ledning vid köpet 1929, visade med eftertryck att de kvinnliga medlemmarna nu gavs samma möjligheter som de manliga att verka i familjens affärsverksamhet.

Familjen Bonniers politiska inställning

Karl Otto Bonnier var liksom sina söner starkt engagerad i tidens politiska frågor. Någon mer heltäckande presentation av deras politiska ståndpunkter tillåter dock inte källmaterialet. De deltog exempelvis inte i den offentliga politiska debatten och var inte heller partipolitiskt aktiva, varför den typen av dokument saknas. Inpass i korrespondensen liksom deras egna och andras memoarer kan dock ge viss grund för att översiktligt beskriva några av familjemedlemmarnas allmänpolitiska inställning.

Albert Bonnier hade redan som artonåring ställt sig på den liberala oppositionens sida genom att ge ut en samling politiskt-satiriska aforismer. Sin liberala åskådning behöll han sedan livet ut. Även Karl Otto Bonnier tog som ung starka intryck av tidens radikala strömningar. Flera av hans personliga vänner som Karl och Per Staaff, Ivar och Artur Bendixson samt Otto von Zweigbergk tillhörde Verdandikretsen, en grupp som han kände sig starkt befryndad med. Utan att vara aktiv stödde han ekonomiskt det frisinnade partiet och efter partisprängningen det liberala. Även Lisen Bonnier hade en liberal samhällsuppfattning, grundlagd av hennes lärarinna Ellen Key. Hon engagerade sig exempelvis för freds rörelsen och startade en ungdomsförening med syfte att bryta klasskrankorna.¹⁰

Karl Otto Bonnier hade under striden för demokratin stått på samma vänstersida som socialdemokraterna och på olika sätt uttryckt sin stora uppskattning av Hjalmar Branting. Trots att skiljelinjerna i den svenska politiken förändrades kunde han en bit in på 1930-talet sympatisera "rätt bra" med den socialdemokratiska regeringen. Han trodde på kapitalismens framtid och framhöll att så fort socialisterna fick makten och började regera som i Sverige, vågade de inte rucka på en enda sten i samhällsbygget utan blev försiktiga borgare. Till kommunismen ställde han sig däremot odelat kritisk, inte minst skrämde utvecklingen i Ryssland. Med fasa såg han nazisternas maktövertagande i Tyskland. Till en början såg han med skepsis på Roosevelts reformprogram i USA, men ändrade åsikt efter en tid.¹¹

Tor Bonniers politiska utveckling kom i hög grad att präglas av påverkan från en kamratkrets i ungdomen, där Otto Järte, Yngve Larsson, Sven Lidman, Sigfrid Siwertz och John Landquist ingick. Deras politiska grunduppfattningar divergerade, Tor Bonnier tycks ha betraktat sig som radikal liberal, men de förenades i en beundran för den tyska utvecklingen, vilket fick dem att bli "aktivister" under första världskriget och förorda en svensk uppslutning bakom Tyskland.

Tor Bonnier kritiserade liksom fadern den politik som utgick från Versaillesfreden och ogillade den "tyskätarpolitik" som *Dagens Nyheter*

förde under många år före nazitiden. Till skillnad från John Landquist, också han genuin tysklandsvän, såg han inte några förmildrande drag hos Hitler och naziregimen som han 1934 betecknade som "Despotie der Schurken".¹² Sommaren 1941 sammanfattade han sin inställning till Tyskland: "För mig representerar det Wilhelmiska Tyskland det bästa i Europa, med dess vidsynthet, dess duglighet, dess respekt för fackkunskap och sanning också med dess Preusser-anda. Jag tror att den Paroxysm, som antisemitism och polisvälde är ett uttryck för, gjort obotlig skada på tysk anda. Jag är ändå övertygad om, att ett besegrat, avvärnat och utarmat Tyskland är det samma som Europas undergång."¹³ Under de första krigsåren förespråkade han vid flera tillfällen en fredsuppgörelse mellan de allierade och ett Tyskland företrätt av de icke nazistiska generalerna. I augusti 1941 uppmanade han Fredrik Böök att söka upp Göring för en fredstrevare. Böök inhiberade sin planerade resa eftersom han prioriterade arbetet med Heidenstams samlade skrifter.¹⁴

Den svenska regeringens utrikespolitiska ställningstaganden kom i flera år att stå i centrum för familjen Bonniers politiska intresse. Tor och Kaj Bonnier var under åren 1938–39 starka förespråkare för den s k Stockholmsplanen att befästa Åland, en politik som Åke Bonnier motsatte sig. Karl Otto, Tor och Kaj Bonnier var alla kritiska till bildandet av samlingsregeringen. De förordade ett aktivt svenskt stöd till Finland i vinterkriget i form av vapen och militär utrustning till den svenska frivilligstyrkan och visade även sitt engagemang genom att skänka 100 000 kr till Nationalinsamlingen för Finland. Åke Bonnier som följde utvecklingen från amerikansk horisont ställde sig däremot bakom regeringens neutralitetspolitik.¹⁵

Både Tor och Kaj Bonnier motsatte sig svenska insatser för Finland under fortsättningskriget. Tor Bonnier fruktade att ju längre kriget varade desto större var riskerna för att Finland skulle komma i beroendeställning till Sovjetunionen både militärt och politiskt. Han förordade därför vid upprepade tillfällen en finsk fredsuppgörelse med Sovjetunionen, samtidigt som han kritiserade samlingsregeringen för att inte utnyttja de diplomatiska vägarna för att förmå den finska regeringen att ändra sin politik.¹⁶

I den kontroversiella transiteringsfrågan menade Tor Bonnier att samlingsregeringen saknade alternativ till sitt beslut sommaren 1941 att tillåta överföringen av Division Engelbrecht, medan Kaj Bonnier var mycket kritisk. I andra frågor som i sin kritik av den nya censurlagen var bröderna eniga i sin inställning till regeringen.¹⁷

I ekonomisk-politiska frågor förefaller Tor Bonniers ståndpunkter ha präglats av hans erfarenheter som företagare. Han var rädd för att höjda skatter skulle dämpa investeringsviljan. Under den första efterkrigstiden motsatte han sig bestämt den socialdemokratiska regeringens regleringar och planhushållningsidéer. Han var skeptisk till ryssavtalet. I polemik med Marcus Wallenberg ansåg han att det var olämpligt att koncentrera ännu mer till de redan då stora koncernerna utan att dessa måste ge den enskilda företagsamheten större svängrum.¹⁸ Inför 1948 års val vände han

sig till Wallenberg och pläderade för att näringslivet borde mycket mer aktivt delta i den ideologiska kampen mot socialdemokraterna, genom att till exempel vid valen inte bara bidra med pengar utan också med "sitt eget bästa folk".¹⁹

Liksom familjen i övrigt var han mycket kritisk till kommunismen och utvecklingen i öststaterna efter kriget och ställde sig 1948 bakom *Dagens Nyheter*s krav på svensk anslutning till den blivande Atlantpakten. Han menade dock att kritiken mot den sovjetiska politiken inte borde hindra kulturella förbindelser.²⁰

Kaj Bonnier engagerade sig liksom flera av sina närmaste vänner i Nordens Frihet, där han ingick i den grupp som gav ut tidskriften med samma namn. Gruppen intog en mycket deciderad antinazistisk hållning och var ofta mycket kritisk till samlingsregeringen. Vid valet 1944 stödde Kaj Bonnier det antinazistiska och regeringskritiska nybildade partiet Radikala Landsföreningen. Efter kriget tog han, liksom sin förtrogne Eyvind Johnson, mycket skarpt avstånd från kommunism och kryptokommunism.²¹

Åke Bonnier markerade tidigt sin avsky för nazismen då han 1933 stoppade *Vecko-Journalens* planer att intervjua de nya ledarna för Tyskland. Under kriget visade han betydligt större förståelse för regeringspolitiken än de övriga i familjen, men förefaller inte ha avvikit från sin liberala grundinställning. Gert Bonnier var liksom Kaj Bonnier medlem i Nordens Frihet och stod denne politiskt mycket nära under kriget. Albert Bonnier jr visade sitt politiska engagemang i första hand genom att utbilda sig till och under beredskapsåren tjänstgöra som värnpliktig officer.²²

Yngve Larsson, som var Tor Bonniers närmaste vän, spelade sannolikt en viktig roll för familjens politiska ställningstagande. Han var den ende i familjekretsen som var partipolitiskt aktiv, liberalt borgarråd 1922–46 och därefter riksdagsledamot till 1952, och hade en politisk bredd och erfarenhet som svågerna saknade. Under kriget intog han en kritisk hållning till regeringspolitiken, om än inte lika skarp som Gert och Kaj Bonnier.²³

Bonniers, som hade ett brett kontaktnät bland författare, tidningsfolk, forskare och storföretagsledare, kände frapperande få ledande politiker. De hade inte någon närmare förbindelse med någon av partiledarna, inte heller med folkpartiets ledning. På det privata planet tycks kontakterna ha inskränkt sig till Tor och Tora Bonniers umgänge med Gustav Möller och Else Kleen några år på 1930-talet.²⁴

Även om det kunde finnas nyansskillnader, ibland betydande, i familjemedlemmarnas bedömning av dagspolitiska frågor så stod de varandra nära i sina grundvärderingar. Ingen i familjen hade lockats av de konservativa eller socialistiska idéströmningarna utan alla stod för en liberal ideologi i likhet med Albert Bonnier hundra år tidigare.

Den judiska traditionen och antisemitismen

Karl Otto Bonnier och hans hustru Lisen Josephson växte upp i judiska köpmannafamiljer. Lisens farfarsfar hade invandrat till Sverige 1780. Hennes far var liksom flera andra i släkten grosshandlare. Familjen Bonnier hade kommit till Sverige femtio år senare men hade redan under Karl Ottos uppväxt skaffat sig en stark position på den svenska bokmarknaden. I det homogena lutherska svenska samhället utgjorde dock judar oberoende av samhällsposition ett främmande inslag. Det dröjde exempelvis till 1870 innan judarna i Sverige tillerkändes fullständiga medborgerliga rättigheter. Lisens familj förefaller ha hållit den judiska traditionen levande i högre grad än Karl Ottos. När de fick egna barn valde de att i åttioalets radikala anda låta dem växa upp i en sekulariserad miljö utan judiska inslag.²⁵

Våren 1933 skrev Gert Bonnier en uppsats *Judarna, fosterlandet och antisemitismen*, där han hävdade att känslan av samhörighet med land och folk inte vilade på det genetiska arvet utan på kulturarvet. Hans egen familj var "i allt väsentligt svenskar till hjärta och själ, vanor och bruk, men judar blott till härstamning och utseende". Det fanns inte någon särskild judisk kultur, den tillhörde historien. Svenska judar kunde därför inte ha någon annan kulturell mission än andra svenska undersåtar. Det var en onaturlig konstruktion att skapa en nationell variant av den västerländska kulturen utan de nödvändiga förutsättningarna, nämligen ett eget land och språk samt en egen fri och levande tradition. Hans slutsats var att judarna i Sverige borde assimileras helt. Karl Otto Bonnier och de övriga sönerna hade i vissa stycken en avvikande uppfattning, men delade i allt väsentligt Gert Bonniers syn. Åsikterna var emellertid långt ifrån okontroversiella och för att ventilera uppsatsen bjöds ett tiotal svenskjudiska par in till middag på Nedre Manilla.²⁶

I en kommentar till diskussionen opponerade sig Tor Bonnier mot Martin Lamms åsikt att det som gav judarna berättigande till verksamhet i Sverige var deras judiska egenart och att de höll på den. Han gav exempel på forskare som var framstående inte på grund av sitt judiska sätt att se på problemen utan på grund av sina ämneskunskaper. Gunnar Josephson hade sin ställning som bokhandlare inte på grund av någon judisk särart utan för sin kännedom om svensk bokhandel. Han förnekade att det fanns en judisk egenart och såg inga likheter mellan exempelvis kompositörer som Mendelsohn och Offenbach eller mellan litteraturhistoriker som Georg Brandes och Martin Lamm. Folk som läste samma böcker och gick i samma skolor blev andligen besläktade. I så motto kunde man tala om en judisk egenart bland dem som växte upp i stora judiska kolonier.²⁷

Åke Bonnier höll med bröderna om att en radikal assimilation var det enda medlet att ta död på antisemitismen, men menade att Tor Bonniers exempelsamling rörde sig på ytan och negligerade djupare beroenden. Om bröderna Bonnier var goda affärsmän kunde det bero på att deras för-

Fier Bonniers besvindeln das schwedische Volk

Meinungsmacher großen Kalibers

De bösta Tyska Nattis har varit åberömliga vittnen om de följande årens 75. Guldjubileum, och de har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

Medarbetare och författare till de svenska folkskallarna. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

Rundfunk — spiser Bonnier
De Rundfunkförhållanden i Sverige under de senaste åren har varit mycket intressanta. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

Plakat — klist Bonnier
De Plakatförhållanden i Sverige under de senaste åren har varit mycket intressanta. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

Albert, das Guldink
De Albertförhållanden i Sverige under de senaste åren har varit mycket intressanta. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

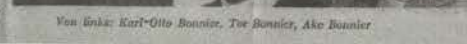
Zeitschriften — macht Bonnier
De Zeitschriftenförhållanden i Sverige under de senaste åren har varit mycket intressanta. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

Die vier Bonniers
De Die vier Bonniersförhållanden i Sverige under de senaste åren har varit mycket intressanta. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

Gemeinschaft — ohne Bonnier?
De Gemeinschaftförhållanden i Sverige under de senaste åren har varit mycket intressanta. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

Zeitung — vertribt Bonnie
De Zeitungförhållanden i Sverige under de senaste åren har varit mycket intressanta. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

De Zeitungförhållanden i Sverige under de senaste åren har varit mycket intressanta. De har varit med och gjort sig till gäddor för de svenska folkskallarna.

Ven från: Karl-Otto Bonnier, Tor Bonnier, Ake Bonnier.

Völkischer Beobachter från den 2 augusti och Der Angriff den 27 oktober 1934. Två exempel av många på hur familjen Bonnier angreps i den tyska partipressen. Där bredvid det upprop där ett tjugotal ledande kulturpersonligheter uttryckte sitt stöd till huset Bonnier mot den tyska pressens och Nya Dagligt Allehandas upprepade angrepp på familjen.

fäder hade egenskaper som gjorde dem överlägsna sina konkurrenter och att typiskt judiska egenskaper hjälpt fram dem. Han kände sig precis lika svensk som fadern eller bröderna, men han kunde inte känna ett nationellt patos på samma sätt som Tor Bonnier. Han kände sig inte mer judisk än denne, men kände att han gått miste om en kunskap som han borde ha haft och förebrådde därför föräldrarna att de inte lärt sina barn någonting om det judiska folkets historia och traditioner.²⁸

Systematiska Brunnenvergifter

Der jüdische „Bonnier-Konzern“ — eine Gefahr für die deutsch-schwedischen Beziehungen

Stockholm den 21. Juli als erstes Händla-
 lers förtäring Organ die jüdische Zeitung
 „Dagens Nyheter“, Stockholm, infolge der
 der von ihr seit vielen Monaten systematisch
 betriebenen Vergiftung der deutsch-schwedischen
 Beziehungen für das Reichsgebiet auf die Dauer
 von drei Monaten verboten wurde, ist nun
 mehr die ebenfalls schwedische Tageszeitung
 „Dagens Nyheter“ für den gleichen Zeitraum in
 Deutschland verboten worden. Wahrscheinlich
 in der letzten Nummer dieser Zeit-
 schrift, die ungläubliche Behauptungen deut-
 sche Staatsmänner und ebenso namhafte wie
 verdienende Verleger über angebliche Gehörlos-
 erweiterungen innerhalb der G.S. enthalten.

Als kürzlich durch die deutsche Presse die Mit-
 teilung ging, daß „die im Besitze des durch seine
 deutschfeindliche Hege hinreichend bekannten
 schwedischen Bonnier-Konzerns befindliche
 schwedische Zeitung „Dagens Nyheter“,
 Stockholm, für das Reichsgebiet auf die Dauer
 von drei Monaten verboten worden ist“, be-
 richtete sich der jüdische Herr Bonnier,
 sofort einen der deutschen Gesandtschaft in Stock-
 holm von ihm zugekauften Brief in gewissen
 schwedischen Blättern zu veröffentlichen, in dem
 er den Verbot machte, daß von der Veröffentli-
 chung der Deutschen keine Rede sein solle. Nicht
 genug damit, ließ er sich außerdem von der ihm
 gehörigen Zeitung „Dagens Nyheter“ inter-
 viewen und benutzte diese Gelegenheit, um sich
 nach in breiterer Form über die gleichen Ge-
 richtspunkte auszusprechen, die er in seinem oben
 erwähnten Briefe geltend gemacht hatte.

Nun ist wiederum eine ebenfalls in seinem
 Besitz befindliche Wochenzeitschrift, das „Dagens
 Nyheter“, für das Reichsgebiet auf die

5000 Men-
 war dies n
 Bedeutende
 Beträchtliche
 Retiremen
 max et no
 Rechte.
 Hier al
 weil ich
 eine W
 waren
 sehr.
 Ich ist
 medt a
 Sentur
 K. O.
 liegt d
 öffentl
 lanbril
 ein St
 Bewil
 rung-
 folge
 1.
 2.
 Ber
 and
 Be-
 het
 im
 10

En opinionsyttring för K. O. Bonnier.

„Vi ogilla på det högsta detta smädande av en man som starkare än de flesta varit medveten om sitt ansvar inför svensk kultur.“

Dagens Nyheter har genom Tidningarnas Telegrambyrå mottagit följande protestskrivelse:

Upprörda över de öppna och förstickna angrepp som i en af-
 tontidning i Stockholm sedan en
 tid förekommit mot huset Bonnier
 och bokförläggare Karl Otto
 Bonnier personligen, be vi under-
 tecknade att få uttrycka vår djupa
 indignation. Vi kunna icke stillati-
 gande äse hur en kulturpersonlig-
 het som Karl Otto Bonnier i text
 och bild framställes som en det
 fria ordets undertryckare och en
 hänsynslös utnyttjare av sin ma-

teriella makt. Vi ogilla på det
 högsta detta smädande av en man
 som starkare än de flesta varit
 medveten om sitt ansvar inför
 svensk kultur. Han och hans fir-
 ma ha därtill gjort en för stor
 insats till den svenska andliga od-
 lingens fromma. Kritik är en god
 och nödvändig sak, men när den
 urartar till förföljelse och smuts-
 kastning mot en högt förtjänt man
 och hans livsverk vilja vi inlägga
 vår protest.

- Tor Andra
- Karl Asplund
- Bo Bergman
- Albert Engström
- Otto von Friesen
- Axel Cauffin
- Verner von Heidenstam
- Gustaf Hellström
- Pär Lagerkvist
- Selma Lagerlöf

- Carl Laurin
- Erik Lindorm
- Ludvig Nordström
- Sigfrid Siwertz
- Marika Stiernstedt
- Gunnar M. Silfverstolpe
- Prins Wilhelm
- Karl Wählin
- Hasse Zetterström
- Anders Österling

Både Karl Otto Bonnier och Tor Bonnier ställde sig negativa till den sionistiska rörelsen. I mitten av 1920-talet avvisade exempelvis Karl Otto Bonnier bestämt en förfrågan om stöd till det judiska uppbyggnadsarbetet i Palestina. Tor Bonnier kritiserade 1934 i en insändare under signaturen "Svensk jude" till *Nya Dagligt Allehanda* den prosionistiska tidskriften *Judisk krönika*. Vid krigsslutet höll han fast vid sin kritik mot den sionistiska rörelsen som han fann omotiverad inte endast för Sverige och de nordiska länderna utan för hela västerlandet och Amerika. De ohyggliga förföljelserna skapade behov av ett judereservat men det vore olyckligt att förlägga det till Palestina och där skapa ännu svårare nationalistiska slitningar i hela främre Orienten. Han vidhöll sin tro på assimilationen

och avvisade tanken på en dubbel lojalitet såväl mot det svenska som mot det judiska folket. Även Kaj Bonnier ställde sig så sent som 1949 negativt till sionismen.²⁹

Bonniers mötte liksom andra svenska judar olika utslag av antisemitism. Tor Bonnier berättar i sina memoarer om den smärta han kände när en beundrad äldre skolkamrat viskade "Judefläsk smakar beskt". Familjen blev en måltavla i några tidningar som *Vidi* och *Nationen*, vars innehåll präglades av en rå antisemitism. Angreppen upplevdes givetvis som mycket obehagliga, men dess genomslag var begränsat så länge de inte nådde längre än till tidningarnas läsekrets.³⁰

Hösten 1931 publicerade de tyska nazistiska tidningarna *Berliner Börsenzeitung* och *Der Angriff* artiklar om Bonniers byggda på uppgifter i den svenska antisemitiska pressen. De tyska tidningarna citerades i *Aftonbladet* i en stort uppslagen artikel under rubriken "Huset Bonniers maktställning inom svensk press farlig". Bonniers uppgavs behärska en stor del av den svenska pressen. Förutom det direkta innehavet i *Dagens Nyheter* utövade familjen ett inte omärkligt inflytande över *Svenska Dagbladet* och ett kraftigt inflytande över TT. Karl Otto Bonnier bemötte i en insändare i *Aftonbladet* anklagelserna och försäkrade att Bonniers förbindelser i dagspressen inskränkte sig till intressen i *Dagens Nyheter* och Svenska Pressbyrån, som opartiskt distribuerade tidningar av alla politiska färger.³¹

Anklagelserna mot Bonniers fortsatte i *Nationen* där Karl Otto Bonnier beskrevs som "den mot svenska artens bestånd konspirerande judiska nationens främste representant i Sverige" och uppgavs att tillsammans med Marcus Wallenberg sr leda en hemlig regering. Författaren K G Ossiannilsson gick i *Nya Dagligt Allehanda* till angrepp mot "de svenskjudiska förlag" som "vägra ge ut sådant som ej är kultur-bolsjevickiskt anstucket" och som finansierat de senaste årens lyrik som "speglar vårt lands litterära förfall". Karl Otto Bonnier försvarade i ett skarpt inlägg sitt förlags utgivningspolitik och förklarade att "Albert Bonniers förlag sitter icke som 'gäst' i Sverige. Med den rätt som ett hundraårigt kulturarbete här i landet ger, betrakta jag och mina efterträdare oss som fullt så goda svenskar som vilken som helst annan."³²

Hösten 1934 blossade tidningsdebatten kring Bonniers upp igen. I den tyska pressen riktades angrepp mot Bonniers under flerspaltiga rubriker som "Fyra Bonniers svindlar det svenska folket" och "Den judiska Bonnierkoncernen – en fara för de tysk-svenska förbindelserna". På den svenska fronten inhiberade Bonniers sin annonsering i *Nya Dagligt Allehanda* efter påhopp från tidningens chefredaktör Leon Ljunglund, men återupptog den efter några veckor sedan de kritiserats för åsiktsintolerans.³³

Ljunglund återkom dock med ett generalangrepp mot svenska tidningsägare i allmänhet och Bonniers i synnerhet, vilka beskyldes för att ha manövrerat bort honom från riksdagen och posten som ordförande för Publicistklubben. Bonniers anklagades dessutom ligga bakom *Aftonbladets* prissänkning som slog hårt mot hans tidning. Karl Otto Bonnier

bemötte anklagelserna i ett skarpt inlägg. Han fick även ett brett stöd i form av ett öppet brev från tjugo ledande kulturpersonligheter som protesterade mot att Karl Otto Bonnier framställts som "det fria ordets undertryckare och en hänsynslös utnyttjare av sin materiella makt".³⁴

I de nazistiska publikationerna upprepades de antisemitiska attackerna mot Bonniers kontinuerligt. Författaren Gustaf Ericsson ägnade familjen en hel bok, *Moses Smith*, där faktiska uppgifter om Bonniers historia blandades med grova antisemitiska utfall.

Det förekom även kritik mot Bonniers utan öppna antisemitiska förtecken. I en ledare "Judarna" i *Göteborgs-Posten* våren 1933 kritiserades den tyska regeringens judehets. Skribenten pekade även på svårigheterna att berömma eller kritisera enskilda judar utan att bli beskylld för att vara antingen köpt av judarna eller judehetsare. Som exempel togs familjen Bonnier, där beundran för Adolf och Albert Bonniers verk inte fick "hindra oss att ha ett vaksamt öga på de män som mottagit arvet. Där är vaksamhet av nöden. Huset Bonnier har en fruktansvärd makt, och om de män som bära upp traditionerna och handskas med maktmedlen icke hade en stark känsla av att kritiken är vaken, skulle de efter hand skaffa sig ett inflytande över våra andliga kommunikationsmedel, lika stort eller större än Hitler, Göring eller Goebbels utöva i Tyskland, och detta utan att äga det starka stöd i folkmeningen som dessa män dock äga. Den som har stor makt, har också benägenhet att missbruka den."³⁵

De tyska nazisterna började direkt efter maktövertagandet i januari 1933 att omsätta sin antisemitiska propaganda i handling. Bonniers följde med avsky och säkert även rädsla upptrappningen av förföljelserna av judarna i Tyskland och de ockuperade länderna. De möttes av nödrop från förläggarkollegor, författare och översättare som i bästa fall lyckades fly. De fick ständiga förfrågningar om stöd i form av pengar eller anställningar till de judiska flyktingar som lyckats ta sig in i landet.³⁶ För familjen Bonnier innebar givetvis de antisemitiska kampanjerna och den tyska offensiven över hela Europa ett reellt hot inte bara mot deras verksamhet utan även mot deras liv. Gerard Bonnier har vittnat om känslan då han i april 1940 märkte att den brittiska legationen hade bränt sina papper.³⁷

Antisemitismen och nazismen kom att kasta sin slagskugga över familjen Bonnier från början av 1930-talet fram till vändningen i kriget 1943. De var rädda för att utmana opinionen, kanske inte så mycket den öppna nazistiska utan mer den latenta antisemitiska. Exempelvis förbjöds Isaac Grünewald av Karl Otto Bonnier att ställa ut sin stora målning av herrarna Bonniers rådslag (se s. 405) med motivering att den kunde väcka antisemitiska stämningar. Risken för debatter med antisemitiska förtecken och sedan hotet om ockupation hämmade säkert familjens lust att starta nya projekt. Det fanns många som var beredda att ta över vid ett regimskifte. I maj 1940 lovade exempelvis Fredrik Böök att ta Bonniers under sitt beskydd om han fick bli huvudredaktör i *Dagens Nyheter* och föra tysk politik.³⁸

The first part of the paper discusses the general situation of the country and the position of the Government. It is pointed out that the Government has a duty to ensure the stability and prosperity of the country. The second part of the paper deals with the economic situation and the measures taken by the Government to improve it. It is noted that the Government has succeeded in reducing inflation and increasing the growth rate of the economy. The third part of the paper discusses the social situation and the measures taken by the Government to improve it. It is noted that the Government has succeeded in reducing unemployment and increasing the living standards of the population. The fourth part of the paper discusses the political situation and the measures taken by the Government to improve it. It is noted that the Government has succeeded in maintaining a stable political situation and increasing the participation of the population in the political process. The fifth part of the paper discusses the international situation and the measures taken by the Government to improve it. It is noted that the Government has succeeded in maintaining a stable international situation and increasing the cooperation of the country with other countries. The sixth part of the paper discusses the future of the country and the measures taken by the Government to improve it. It is noted that the Government has succeeded in maintaining a stable future and increasing the prosperity of the country.

Del II

FÖRLAGSVERKSAMHETEN

Den svenska bokmarknaden

Embryot till den moderna svenska bokmarknaden började skönjas i mitten av 1800-talet. En rad bokförlag startades, i många fall på initiativ av boktryckare eller bokhandlare. Från 1843 då Svenska Bokförläggareföreningen bildades såldes böcker genom ett kommissionärssystem, som innebar att bokhandlarna erhöll böcker med kredit och returrätt från medlemmarna i Bokförläggareföreningen och att de saluhöll böcker från alla förlag till fasta priser. Medlemmarna i Bokförläggareföreningen förband sig å sin sida att leverera böcker på beställning, bara kräva betalning en gång per år samt i viss utsträckning ge kommissionärerna ensamrätt på bokförsäljning på hemorten. I sina huvuddrag bestod detta system i nära etthundratrettio år. Under slutet av seklet samlades utgivningen alltmer till ett dussintal större förlag samtidigt som antalet kommissionärer fördubblades från 80 1843 till 157 år 1912.¹

Bokmarknadens storlek

Den svenska bokmarknadens historia under den här avhandlade perioden är i sina huvuddrag dokumenterad vad gäller bokhandelns och bokförlagens allmänna utveckling.² Uppgifter om marknadens utveckling i kvantitativa mått saknas dock i stor utsträckning. Data om den totala marknaden mätt i omsättning saknas liksom ekonomiska uppgifter för de flesta av de enskilda förlagen. Beträffande produktionens inriktning föreligger ingen total genomgång utan uppgifter finns endast för vissa ämnesområden under vissa begränsade tidsperioder. Någon heltäckande översikt över konkurrenssituationen på bokmarknaden kan därför inte ges.

Sammanställningar av det totala antalet utgivna titlar kan ge en viss bild av bokmarknadens utveckling (Tabell II:1). Efter att ha legat på en konstant nivå under 1930-talet steg bokproduktionen kraftigt under andra världskriget. En förklaring till expansionen kan vara att kunderna i ransonerings- och beredskapstider hade både mer pengar och tid för böcker än tidigare. Även förlagens innovationer i form av nya försäljningskanaler bör ha bidragit till ökningen.

Den totala produktionen låg kvar på en hög nivå under det första efterkrigsdecenniet. Facklitteraturen ökade dock kraftigt sin andel på skönlitteraturens bekostnad. Mätt i antal titlar verkade således bokförlagen på en expansiv marknad. Sannolikt växte branschen även mätt i ekonomiska termer, men några säkra uppgifter om omsättning och resultat föreligger inte.

Tabell II:1. Bokutgivning 1931–55 (femårsperioder). Antal titlar och fördelning på skönlitteratur och facklitteratur.

	Skönlitteratur	Facklitteratur	Totalt
1931–35	3 524	9 877	13 401
1936–40	3 879	10 002	13 881
1941–45	5 430	12 945	18 375
1946–50	4 918	12 524	17 442
1951–55	5 835	14 656	18 491

Källa: Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 390.

Delmarknader

Bokmarknaden var långtifrån enhetlig utan kunde delas in i en rad olika typer av delmarknader utifrån ämnesområden, kundkategorier, försäljningssätt etc. Även om den fysiska produkten var densamma kunde villkoren för utgivning av olika typer av böcker skilja sig kraftigt. Den förlagsverksamhet som vände sig till privata kunder skilde sig exempelvis på en rad punkter från den som riktade sig till den institutionella marknaden, som omfattade till exempel skolor, universitet, myndigheter och företag.³

På den institutionella marknaden var kundkretsen begränsad och lätt definierbar; böckerna var ofta standardverk som i regel konkurrerade med endast ett fåtal titlar. Marknadsföringen kunde koncentreras till de nya verk som introducerades, medan större delen av försäljningen utgjordes av nya upplagor av verk, som hade en stabil kundkrets bestående av exempelvis skolstyrelser eller jurister.

Allmänlitteraturen utbjöds på en föränderlig marknad som påverkades av hushållens köpkraft, men som även var utsatt för konkurrens från andra medier som tidskrifter och film liksom av andra konsumentvaror. Det fanns dock möjligheter att vidga marknaden genom att exempelvis differentiera utgivningen pris- och/eller innehållsmässigt eller pröva nya försäljningskanaler. Lanseringen av författarskap, framför allt på skönlitteraturens fält, var ett långsiktigt arbete. Det var inte ovanligt att en författare blev lönsam först efter ett tiotal år.

Även på det allmänlitterära fältet strävade förlagen att hitta lönsamma standardverk som kunde ge kontinuerliga intäkter. Ett exempel var handböcker som *Prinsessornas kokbok*, ett annat var några skönlitterära författares samlade verk som såldes i ständigt nya upplagor, ett tredje klassiska barn- och ungdomsböcker som mötte nya generationer av läsare. De utgjorde dock undantag, i stället tvingades de allmänlitterära förlagen att varje säsong marknadsföra en rad nya titlar i konkurrens med hundratals andra.

Både den institutionella och allmänlitterära marknaden kunde i sin tur delas upp i en lång rad delmarknader. De olika skolformerna gav upphov

till flera nischer inom skolboksutgivningen. Litteratur som riktade sig till offentliga institutioner och företag utgjorde en egen marknad, med små och väl preciserade målgrupper.

Allmänlitteraturen kunde delas in dels ämnesmässigt i skönlitteratur, facklitteratur samt barn- och ungdomslitteratur, dels prismässigt i fullprisböcker och billighetsböcker. På skönlitteraturens fält existerade två delvis skilda marknader för kvalitets- respektive underhållningslitteratur. Den religiösa litteraturen bildade i mycket en egen marknad med specialförlag och egna försäljningskanaler.

Förlag

Exakta uppgifter om de enskilda förlagens storlek och marknadsandelar för undersökningsperioden saknas. En viss uppfattning om storleksrelationerna ger den indelning i olika röstklasser som tillämpades i Svenska Bokförläggareföreningen på grundval av medlemsförlagens nettoförsäljning (Tabell II:2). På förlagsnivå kännetecknades bokmarknaden av en stor stabilitet med få fusioner, nyetableringar eller nedläggningar.⁴ Av de tolv största förlagen i föreningen 1943 återfanns åtta bland de sexton största 1913. Av de förlag som startades under undersökningsperioden kom endast en handfull, Folket i Bilds förlag, LT:s förlag, Ljus, Forum och Rabén & Sjögren, att spela någon större roll på marknaden.

Mätt i nettoförsäljning var Norstedts och Bonniers både 1933 och 1943 var för sig mer än dubbelt så stora som sin närmaste konkurrent. De två stora förlagen hade av tradition olika utgivningsprofiler. Norstedts med sitt ursprung som kungligt boktryckeri var vid sekelskiftet främst ett förlag för skolböcker och det officiella trycket, medan Bonniers med sitt bokhandelsursprung var ett allmänlitterärt förlag med tonvikt på utgivning av skönlitteratur.

Under 1900-talets första decennier började de två stora förlagen alltmer gå in på varandras specialområden och mer direkt konkurrera med varandra. Bonniers byggde upp en relativt omfattande utgivning av skolböcker, medan Norstedts började ge ut en del skönlitteratur. På skolboksområdet upphörde konkurrensen genom att de två förlagen 1928 slog samman sina skolboksavdelningar och bildade Svenska Bokförlaget. Det nya förlaget ägdes i lika delar av de två kompanjonerna, men i praktiken kom Svenska Bokförlaget att stå Norstedts närmare än Bonniers.

Under andra världskriget samordnade Bonniers och Norstedts även sin utgivning av uppslagsverk i ett gemensamt bolag, Nordiska Uppslagsböcker. De två stora aktörerna på bokmarknaden kom således att arbeta tillsammans på vissa områden, samtidigt som de konkurrerade med varandra på andra.

De övriga större förlagen var i regel specialiserade på ett eller ett par områden. Wahlström & Widstrand, med Bonniers som hemlig delägare, hade en betydande utgivning av skönlitteratur. Almqvist & Wiksell, utgi-

vare av almanackor och vetenskaplig litteratur, övertog 1928 Gebers förlag, som fortsatte under eget namn med sin tidigare utgivning av främst fackböcker men också skönlitteratur. Natur och Kultur profilerade sig som fackboksförlag, med bland annat en uppmärksammad utgivning inom psykologi och filosofi.

Hökerbergs, Medéns och Skoglunds var tre medelstora allmänlitterära förlag, medan B Wahlström var inriktad på underhållningslitteratur, i första hand för ungdomar. På det skönlitterära fältet spelade Holger Schildts förlag och det av Esselte ägda Ljus en viktig roll på 1930- respektive 1940-talet. Bonniers var även representerade på bokmarknaden genom Åhlén & Åkerlund, som främst gav ut böcker med anknytning till tidskrifterna samt av Forum som startades 1943 för att ge ut utländsk skönlitteratur och fackböcker.

Tabell II:2. De största medlemmarna i Svenska Bokförläggareföreningen 1933 och 1943.

Förlag	Röstklass i SBF 1933	Röstklass i SBF 1943
Norstedts	VIII	VIII
Albert Bonnier	VIII	VIII
Almqvist & Wiksell	V	V
Wahlström & Widstrand	V	V
Geber	V	IV
Svenska Kyrkans Diakonistyrelse	IV	V
Åhlén & Åkerlund	IV	V
Fritze	IV	IV
Gleerup	IV	IV
Hökerberg	III	IV
Medén		IV
Natur och Kultur	III	IV

Källa: Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 804.

Anm: Klass VIII omfattade förlag med en nettoförsäljning på över 2 000 tkr, klass VI 750 - 1 000 tkr, klass V 500 - 750 tkr samt klass IV 300 - 500 tkr.

Inom såväl arbetar- som frikyrkorörelsen ingick sedan starten en egen bokutgivning och distribution som en integrerad del av verksamheten. Tidens förlag, ägt av socialdemokraterna, kompletterade successivt sin utgivning av politiska skrifter med både skönlitteratur och allmänna fackböcker. Folket i Bilds förlag, ägt av Esselte, men med nära anknytning till folkrörelserna både på styrelse- och ombudsnivå grundades 1934 och kom på 1940-talet att bli en betydande utgivare av billighetsböcker.

Kooperationen drev sedan 1926 det allmänlitterära KF:s förlag och förvärvade 1948 Rabén & Sjögren, som startats några år tidigare och snabbt blev en ledande utgivare av barn- och ungdomslitteratur i konkurrens

med de tidigare dominanterna B Wahlströms förlag och Bonniers. Inom den religiösa sfären fanns en rad förlag med Svenska Kyrkans Diakonistyrelse och Lindblads som de främsta. På skolboksmarknaden mötte Svenska Bokförlaget konkurrens främst från de tre traditionsrika förlagen Gleerups, Fritzes och A V Carlsson.

Även om Bonniers och Norstedts var mycket större än sina konkurrenter mätt i total omsättning var de inte alltid dominerande på de enskilda delmarknaderna utan var inom vissa segment utsatta för en betydande konkurrens.

Albert Bonniers Förlags bokutgivning

Förlagets organisation

Bonniers förlag var vid 1930-talets början ett stort företag med över 500 anställda som svarade för hela produktionskedjan från manuskript fram till detaljistledet. Under de följande decennierna växte verksamheten ytterligare så att antalet anställda 1951 uppgick till närmare 1 000.¹ Trots den kraftiga expansionen genomgick organisationen inga större förändringar utan den struktur som utvecklats vid sekelskiftet bestod fortfarande i sina huvuddrag vid 1950-talets ingång.

Under förlagsledningen var verksamheten organiserad i en rad avdelningar som "inre förlaget", tryckeri, bokbinderi, förlagsexpeditionen, Stockholmsexpeditionen, distribution, Bonnier-Bibliotek (avbetalningsförsäljning), bokförmedlingen (försäljning till bibliotek), lager, obligationsavdelningen och kassakontor. Nya avdelningar tillkom successivt som försäljningsavdelning (försäljning till bokhandeln), förlagsredaktion, reklamavdelning, klichéanstalt, Svalan och Bonniers Folkbibliotek. För större verk som *Bonniers Konversationslexikon*, *Svenska män och kvinnor*, *Handelskalendern* och *Adelskalendern* fanns speciella redaktioner. Några souschefer med övergripande ansvar för flera avdelningar fanns inte förutom en disponent som ledde hela den tekniska produktionen. I övrigt var avdelningscheferna direkt underställda förlagsledningen.

När Karl Otto Bonnier tog in de äldsta sönerna som delägare införde han en form av kollegial ledning av förlaget, som levde kvar till början av 1950-talet. Efter köpet av Åhlén & Åkerlund kom visserligen ett par av delägarna, Åke Bonnier och Albert Bonnier jr, att inte delta i det dagliga arbetet på bokförlaget, men de övriga delägarna, Karl Otto Bonnier (död 1941), Tor Bonnier, Kaj Bonnier och så småningom Gerard Bonnier, ledde förlaget tillsammans på det hävdvunna sättet. I princip skulle alla beslut fattas gemensamt i ledningsgruppen. Flera vittnesmål från författare om hur förläggarna måste rådgöra med sina kollegor, även i mindre frågor, visar att principen även tillämpades i praktiken.² Men parallellt med denna kollegiala beslutsordning förefaller det ha utvecklats en praxis där de äldre förläggarna självständigt skötte "sina" författare utan inblandning från kollegorna. Kaj Bonnier reagerade mot den sistnämnda ordningen i en skrivelse till styrelsen 1947, där han menade att så länge det gick bra för förlaget kunde flera personer leda det, men att det i svåra tider krävdes att en person ansvarade för hela utgivningen och hela verksamheten. Formellt var Kaj Bonnier från 1941 verkställande direktör för Albert Bonniers Förlag AB som då övertog bokförlagsverksamheten från firma Albert Bonnier. Han efterträddes våren 1953 av Gerard Bonnier.³

I början av seklet utförde Karl Otto Bonnier tillsammans med sönerna själv mycket av det direkta förlagsarbetet i form av manuskriptläsning,

Till sin 50-årsdag 1951 fick Kaj Bonnier ett större fotoalbum i gåva av personalen. Den bild han tittar på visar ett planeringsmöte där de ansvariga för ledningen av produktion, reklam och försäljning knappt fick rum runt styrelsebordet. Från vänster bokförläggare Gerard Bonnier, bokförläggare Kaj Bonnier, försäljningschefen Greta Helms, chefen för översättningsavdelningen Curt Berg, redaktör Hjördis Karhunsaaari, chefen för placeringsavdelningen Sonja Bergvall och reklamchefen Boris Persson. Med ryggen mot kameran från vänster förlagsdirektör Georg Svensson, chefen för förlagsredaktionen Folke H Törnblom, formgivningschefen Ivan W Fischerström, sekreteraren Barbro Dal samt disponent Lars Gustaf Brolin.

författarkontakter, kalkylering, illustrationsbeställningar, reklam etc. Så småningom anställdes ett par redaktörer som hjälpte cheferna med det rent redaktionella arbetet. Åren kring 1930 bestod redaktörsgruppen av ett halvduzin personer, som när förlagsredaktionen bildades i början av 1950-talet hade vuxit till ett duzin. Därtill fanns då en fackboksredaktion med ett tjugotal anställda som betjänade både Bonniers och Forum.⁴

Inom redaktörskretsen kom Georg Svensson snart att inta en särställning och togs upp i förlagsledningen, där han i förs-

ta hand ansvarade för översättningslitteraturen. Bland de övriga redaktörerna kan nämnas Curt Berg, ansvarig för kontakterna med översättarna och produktionen av översättningslitteraturen, illustrationsredaktören Signe Lindberg, lektörerna Ingeborg Essén och Ingalisa Munck, den senare blev 1934 ansvarig för en ny avdelning för placering av svenska författares verk i utlandet. Sonja Bergvall anställdes 1933 som förlagets första reklamredaktör och gick 1949 över som chef för placeringsavdelningen. Under 1940-talet blev Åke Thulstrup, inriktad på historisk och politisk litteratur, Staffan Andrae och Eva Alexanderson förlagsredaktörer. Till chef för förlagsredaktionen utsågs 1950 musikkritikern Folke H Törnblom. Det är frapperande hur stor andelen kvinnor var på olika ledande poster inom förlaget.⁵

Den successiva utbyggnaden av förlagsredaktionen avlastade cheferna alltmer det redaktionella arbetet, som de dock följde och övervakade noga. Lektörer, både anställda och fristående, gjorde en grovsortering av de insända manuskripten, men det slutliga utgivningsbeslutet togs av cheferna efter genomläsning. Cheferna svarade länge i samråd med tryckerichefen för den typografiska utformningen av böckerna, först 1941 anställdes Iwan W Fischerström som förlagets förste konstnärlige rådgivare. Alla kontakter med författare, med undantag för rena rutinärenden, sköttes helt av förlagsledningen.

Av tradition vände sig personalen med sina problem direkt till de högsta cheferna. En personalavdelning som också skulle överta de personalvårdande ärendena inrättades 1950 genom sammanslagning av löne- och skattekontoren.⁶ Cheferna svarade dessutom som ovan nämnts för den övergripande ledningen av förlagets totala verksamhet. De äldre cheferna var därutöver involverade i familjens övriga affärsverksamhet, som Åhlén & Åkerlund, *Dagens Nyheter* och Pressbyrå, vilket tog deras tid i anspråk liksom förtroendeuppdrag i branschorganisationer.

Organisationen och ledningsformen hade således vuxit fram organiskt under många decennier. En förklaring till att inga större förändringar gjordes när företaget expanderade kraftigt kan vara trotjänarnas starka ställning på alla nivåer. Grundaren Albert Bonnier var verksam i förlaget i över sex decennier, sonen Karl Otto Bonnier lika länge. I början av 1950-talet hade den dåvarande ledningen, Tor, Kaj och Gerard Bonnier, verkat i femtio, trettio respektive femton år. Så gott som alla de ledande tjänstemännen arbetade hela sitt yrkesliv på Bonniers, ibland långt efter pensionsåldern. Ett exempel var Herman Bergqvist som började på förlaget 1889 och några år senare fick lära den tioårige Tor Bonnier att slå in bokpaket. Han avancerade till kontorschef, gick i pension 1942, men fortsatte att ansvara för förlagets kataloger fram till sin död 1962.⁷ Även bland arbetarna fanns det gott om veteraner. Mot den bakgrunden var det naturligt att propåer om förändringar mötte skepsis och motstånd på alla nivåer i företaget från de som "i alla tider" utfört en arbetsuppgift på ett visst sätt.⁸

Den totala bokutgivningen

Bonniers bokutgivning från starten 1837 finns dokumenterad i en rad förlagskataloger. Sammanställningar över utgivningens omfattning och sammansättning saknas i stor utsträckning. För den här aktuella perioden finns vissa uppgifter om förlagets utgivning av fiktionsprosa för vuxna, lyrik samt barn och ungdomslitteratur. Vidare lämnas spridda upplageuppgifter för bästsäljare i några verk.⁹

En undersökning av Albert Bonniers förlags produktion mätt i antal titlar har nedan utförts med hjälp av förlagskatalogerna.¹⁰ Metoden att använda antalet titlar som mått på förlagets produktion är bara en av flera möjliga. Mätning av sidantal, tryckta exemplar eller intäkter är andra tänkbara förfaringssätt. En beräkning av Bonniers totala intäkter av bokförsäljning görs på annan plats (se s 134). Det finns uppenbara svagheter med metoden att räkna titlar. Alla verk ges samma vikt oberoende om det är ett rikt illustrerat arbete på 500 sidor med ett pris på 40 kronor eller en pamflett på 15 sidor för 50 öre. Titelmetoden tenderar därför att övervärdera betydelsen av ämnesområden som "handböcker" på "humanioras" bekostnad. Vidare tas inte hänsyn till upplagornas storlek. Trots sina brister bör dock metoden kunna användas för att ge en översiktlig bild av utgivningens storlek och sammansättning.

Den totala nyutgivningen låg fram till 1945 på en stabil nivå med cirka 250 böcker per år (Tabell II:3). Under efterkrigsåren minskade utgivningen med ett femtiotal titlar på årsbasis, jämfört med toppåren kring 1925 var nedgången närmare 40 procent. En förklaring till minskningen var att dotterbolaget Forum startades 1943 och mer eller mindre planerat tog över utgivningen av vissa typer av böcker, framför allt handböcker, som tidigare funnits hos moderförlaget. Den viktigaste anledningen var dock att förlaget medvetet inskränkte utgivningen på grund av att företaget gick med relativt stora förluster efter kriget (se s 137).

Skönlitteraturen utgjorde liksom tidigare utgivningens tyngdpunkt och låg på en mycket stabil nivå mätt i antal titlar, men ökade hela tiden sin andel av den totala produktionen (Tabell II:4). Den näst största kategorin var humaniora som emellertid efter en kulmen under krigsåren minskade både i antal och andel. Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur minskade fram till 1950, för att sedan öka. Minskningen av utgivningen under efterkrigsåren föll nästan uteslutande på facklitteraturen. Förlagets relativt omfattande utgivning av psykologiböcker upphörde exempelvis nästan helt efter kriget, möjligen på grund av konkurrensen från det ledande förlaget på området, Natur och Kultur. Inom handboksområdet försvann så gott som hela utgivningen av kokböcker, medan olika populärvetenskapliga medicinska verk fortsatte att ges ut under hela perioden. Reseböckerna minskade av naturliga skäl under kriget, men kom senare tillbaka till mellankrigsnivån.

**Tabell II:3. Nyutgivna verk på Albert Bonniers förlag 1930-55.
Ämnesområden. Årsgenomsnitt.**

Ämnesområden	1930-35	1936-40	1941-45	1946-50	1951-55	Medel
Skönlitteratur	110	117	113	115	107	112
Humaniora	49	52	57	43	34	47
Samhälls och beteendevetenskap	12	12	11	3	3	8
Religion	3	5	2	1	1	2
Naturvetenskap och medicin	13	8	14	8	5	10
Resor o geografi	14	12	4	7	12	10
Handböcker	20	14	14	11	8	13
Barn och ungdom	28	28	21	17	24	24
Varia	4	6	4	5	4	5
Totalt	253	252	240	209	199	231

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930-55.

**Tabell II:4. Nyutgivna verk på Albert Bonniers förlag 1930-55.
Ämnesområden. Procent.**

Ämnesområden	1930-35	1936-40	1941-45	1946-50	1951-55	Medel
Skönlitteratur	44	46	47	55	54	49
Humaniora	19	21	24	20	17	20
Samhälls och beteendevetenskap	5	5	5	1	2	4
Religion	1	2	1	0	0	1
Naturvetenskap och medicin	5	3	6	4	3	4
Resor o geografi	6	5	2	3	6	4
Handböcker	8	5	6	5	4	6
Barn och ungdom	11	11	9	8	12	10
Varia	2	2	2	2	2	2
	100	100	100	100	100	100

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930-55.

En närmare granskning av utgivningen förstärker intrycket av Bonniers karaktär av ett skönlitterärt företag. På fackbokssidan återfinns många av förlagets ledande skönlitterära författare som även gav ut essäer, memoarer, biografier, reseskildringar, debattböcker, predikotexter (Sven Lidman) etc. Skönlitteraturen stod även i fokus för många av de litteraturhistoriska verk som döljer sig under rubriken "humaniora". Sammantaget svarade kategorierna skönlitteratur, humaniora och barn- och ungdomslitteratur för cirka 80 procent av förlagets utgivning under perioden jämfört med cirka 70 procent de två föregående decennierna. Ökningen från 63 procent 1909-13 till 83 procent 1951-55 visar än tydligare Bonniers utveck-

ling mot ett utpräglat skönlitterärt och humanistiskt inriktat förlag.

Bland omtrycken dominerade skönlitteraturen helt (Tabell II:5). Inom gruppen svarade utgivningen av Selma Lagerlöfs och Albert Engströms verk för en betydande andel, under kriget inte mindre än en tredjedel av den totalt omtryckta skönlitteraturen. Engströms album *Gubbar* i 20 volymer svarade dessutom från 1941 för över 80 procent av kategorin "varia". Bakom uppgången för skönlitteraturen låg bland annat tillkomsten av bokklubben Svalan, Bonniers Folkbibliotek och andra serier. Inom barn- och ungdomslitteraturen kan skönjas en strävan att bygga upp en bas med böcker som kontinuerligt kunde tryckas upp i nya upplagor. För övrigt är det påfallande hur få standardverk som gavs ut bland fackböckerna.

Tabell II:5. Återutgivna verk på Albert Bonniers förlag 1930-55.
Ämnesområden. Årsgenomsnitt.

Ämnesområden	1930-35	1936-40	1941-45	1946-50	1951-55	Medel
Skönlitteratur	50	103	114	114	98	94
Humaniora	3	4	7	9	7	6
Samhälls och beteendevetenskap	3	3	2	2	1	2
Religion	1	2	1	1	0	1
Naturvetenskap och medicin	6	8	6	7	4	6
Resor o geografi	2	6	1	3	6	4
Handböcker	12	8	10	7	4	8
Barn och ungdom	10	5	19	26	28	17
Varia	3	6	19	15	5	9
Totalt	90	144	179	185	153	148

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930-55.

Svensk skönlitteratur

Alltsedan Karl Otto Bonnier lyckades knyta merparten av åttio- och nittio-talisterna till förlaget hade Bonniers varit det dominerande skönlitterära förlaget. Vid ingången av 1930-talet hade Bonniers kontakter med de flesta av de mest etablerade svenska författarna. I den äldre generationen var Selma Lagerlöf och Hjalmar Söderberg fortfarande aktiva. Av tiotalisterna avled den främste, Hjalmar Bergman, 1931, men alla de övriga gav ut sina verk på förlaget och hade även nära personliga kontakter med Tor Bonnier. Pär Lagerkvist, Karin Boye och Agnes von Krusenstjerna var några av förlagets yngre författare. Strax före decennieskiftet framträdde en ny generation på Bonniers med Vilhelm Moberg, Harry Martinson och Eyvind Johnson som de mest uppmärksammade företrädarna.

Mätt i antal titlar var Bonniers utgivning av ny svensk skönlitteratur i det närmaste konstant under perioden, medan det skedde en förskjutning

mellan genrerna (Tabell II:6 och II:7). Prosautgivningen minskade under hela perioden, medan lyriken ökade i motsvarande grad. Kategorin samlingsverk utgjordes, förutom av 24-bandsverket *Levande svensk litteratur*, av Svenska Vitterhetssamfundets utgivning av äldre författares samlade skrifter och var därför inte något direkt förlagsprojekt. Utgivningen av dramatik sågs närmast som en service för förlagets författare och gick i regel med förlust. De svenska verken utgjorde under hela perioden cirka två tredjedelar av förlagets totala skönlitterära utgivning. Ett principbeslut av styrelsen 1950 om en mer restriktiv utgivningspolitik kan avläsas i form av en relativt måttlig nedgång av antalet titlar under den sista perioden.¹¹

Tabell II:6. Nyutgivna svenska skönlitterära verk på Albert Bonniers förlag 1930–55. Klassificering enligt förlagskataloger. Årsgenomsnitt.

	1930–35	1936–40	1941–45	1946–50	1951–55	Medel
Samlingsverk	4	9	3	2	3	4
Samlade arbeten o skrifter	1	1	1	1	1	1
Romaner och noveller	52	43	40	39	35	42
Diktsamlingar	12	16	27	29	27	22
Dramatik	6	5	4	4	2	4
Summa	74	74	76	76	68	73

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930–55.

Tabell II:7. Nyutgivning av svensk skönlitteratur i relation till förlagets totala nyutgivning av skönlitteratur samt i relation till förlagets totala nyutgivning 1930–55. Procent.

	1930–35	1936–40	1941–45	1946–50	1951–55	Medel
Skönlitteratur	67	63	67	66	63	65
Total utgivning	29	29	32	36	34	32

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930–55.

Förlaget kunde i början av 1900-talet skörda Karl Otto Bonniers odling av nya författarskap under slutet av förra seklet genom en omfattande utgivning av samlade verk och andra nyutgåvor av framför allt Selma Lagerlöf, August Strindberg, Gustaf Fröding och Verner von Heidenstam. I samband med Selma Lagerlöfs 75-årsdag 1933 gav Bonniers ut en jubileumsupplaga av hennes skrifter i tolv band, som sedan trycktes om så gott som varje år fram till början av 1950-talet (Tabell II:8). Albert Engströms skrifter i 28 delar var ett annat verk som gick ut i ständigt nya upplagor. Vid sidan av dessa två storsäljare fanns det även en konstant efterfrågan på August Strindbergs och Gustaf Frödings verk, medan Verner von

Heidenstams samlade verk från 1943–44 inte behövde tryckas om.

Traditionen att ge ut framstående författares samlade verk efter deras frånfälle fortsatte med utgåvor av Hjalmar Bergman, Karin Boye och Agnes von Krusenstjerna. Under de första efterkrigsåren gavs fylliga urval ut av fortfarande verksamma författare som Eyvind Johnson, Pär Lagerkvist, Ivar Lo-Johansson, Vilhelm Moberg och Evert Taube. Det ekonomiska utfallet av utgivningen växlade, men ett genomgående problem var den långsamma försäljningen, som band stort kapital. Enligt en kalkyl 1950 beräknades exempelvis intäkterna det första året endast till 20 procent av kostnaderna. Ett principbeslut togs vid samma tillfälle att begränsa nyutgivningen av samlade verk till tio volymer per år, en målsättning som i stort uppfylldes under den följande femårsperioden. Planerade utgåvor av Ludvig Nordströms och Gustaf Hellströms verk skrinlades, varför Elin Wägners valda skrifter i fjorton band (1950–54) kom att bli den sista stora utgåvan under den studerade perioden.¹²

Omtryck av enskilda verk ökade under 1930-talet för att gå tillbaka något under den första efterkrigstiden. Tidigare var det vanligt att nya tryckningar gjordes av originalutgåvan allteftersom boken tog slut, exempelvis trycktes Agnes von Krusenstjernas *Fattigadel* i fem upplagor åren 1936–39. Med tillkomsten av Bokklubben Svalan, Bonniers Folkbibliotek och en rad olika serier skapades en betydande marknad för andragångsutgivningar (se nedan s 65). De två serierna *Den svenska lyriken* och *Vår tids lyrik* med samlingsvolymer av de främsta klassiska respektive samtida diktarna blev snabbt en stor framgång och trycktes kontinuerligt upp i nya upplagor, vilket förklarar ökningen av omtryckta diktsamlingar efter 1941.

Tabell II:8. Omtryck av svenska skönlitterära verk på Albert Bonniers förlag 1909–29. Årsgenomsnitt.

	1930–35	1936–40	1941–45	1946–50	1951–55	Medel
Samlade arbeten och skrifter	26	40	41	45	32	36
Romaner och noveller	16	35	43	33	29	31
Diktsamlingar	2	3	13	16	12	9
Dramatik	1	1	1	1	0	1
Totalt	45	79	97	94	73	76

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1909–29.

För att på sikt kunna behålla sin ställning som det ledande skönlitterära förlaget var det nödvändigt för Bonniers att fortlöpande hitta nya författare. Mellan medlemmarna i Svenska Bokförläggareföreningen fanns sedan gammalt ett "gentlemen's agreement" att inte aktivt försöka värva författare från varandra. Mot den bakgrunden var det viktigt för förlagen att i de manuskriptbuntar som kom in direkt hitta och knyta till sig de skribenter som bedömdes ha en framtid. De flesta författarna in spe

vände sig till de stora författarnas förlag, Bonniers, som därigenom fick chans att först av alla plocka ut de talangfulla manuskripten. Genom starten av BLM 1932 och senare även en rad unglitterära tidskrifter fick förlaget ytterligare kanaler att publicera lovande skribenter. Under 1930-talet fick bland andra Nils Ferlin, Fritiof Nilsson Piraten, Tage Aurell, Thorsten Jonsson, Walter Ljungquist och Irja Browallius sina debutverk utgivna på förlaget, som de sedan kom att bli trogna hela sitt författarliv.

Av debutanterna under 1940-talet gav många ut diktsamlingar, något som också återspeglar sig i att förlagets totala lyrikutgivning ökade kraftigt. Det finns flera tänkbara förklaringar till lyrikens frammarsch. Den närmast liggande är att fyrtiotalisterna i högre utsträckning än tidigare generationer använde lyriken som sitt uttrycksmedel. Gerard Bonniers starka intresse och engagemang för den nya lyriken kan också ha spelat en viktig roll. En tredje förklaring kan vara att Bonniers för att inte riskera att någon lovande författare gick dem förbi tillämpade en generös utgivningspolicy. På kort sikt gick nästan all lyrikutgivning med förlust, men på lång sikt bidrog den till att upprätthålla det kulturella kapitalet och ibland även bidra med ekonomiskt kapital. Ett exempel på det senare är Per Anders Fogelströms debut med en diktsamling som gick relativt obemärkt förbi, men som knöt en författare till förlaget som kom att bli en av efterkrigstidens mest populära.

Lanseringen av en ny författare krävde ofta ett tålmodigt och långsiktigt arbete. Förläggarna talade gärna om att "odla" ett författarskap. Ett exempel på hur lång tid det kunde ta är Pär Lagerkvists författarbana. Efter ett par böcker på andra förlag gav han ut sitt första verk på Bonniers 1914. Fjorton år senare konstaterade förlaget att samtliga Lagerkvists fjorton böcker gått med förlust med undantag för *Gäst hos verkligheten*. Någon större framgång bland publiken nådde han inte heller under 1930-talet, även om några av verken gavs ut i billighetsutgåvor. Först under 1940-talet började den litterära publiken få upp ögonen för honom, de samlade dikterna såldes i 22 000 och *Dvärgen* i 10 000 exemplar. Det stora publika genombrottet kom dock först 1950, 36 år efter första boken på Bonniers, då *Barabbas* såldes i 40 000 exemplar. Sedan han fått nobelpriset 1951 gick boken ut i ytterligare 50 000 exemplar, innan det var dags för billighetsutgåvor, samtidigt som den översattes till 30 språk.¹³

Eyvind Johnson utgör ett annat exempel på en författare som Bonniers fick odla länge innan den publika framgången kom. Sedan han debuterat på ett annat förlag gav han ut sin första bok på Bonniers 1925. Efter ett tiotal böcker som alla gått med förlust, nådde Johnson sin första relativt blygsamma framgång i mitten av 1930-talet med romansviten om Olof följd av Krilonserien under kriget. Den första verkliga publikframgången kom 1949 med *Drömmar om rosor och eld*, som gick ut i 17 000 exemplar. Hans ställning som en populär författare befästes ytterligare året därpå genom utgivningen av en folkupplaga av hans verk.¹⁴

Det fanns dock författare som snabbt nådde framgångar bland publi-

ken. Vilhelm Mobergs debutroman *Raskens* 1927 trycktes om flera gånger, *Sänkt sedebetyg* nådde 1935–39 en upplaga på 17 000 exemplar, vilket med råge överträffades av *Rid i natt* 1941–43 med 57 000 exemplar. De två första delarna i emigrantepoet, *Utvandrarna* och *Invandrarna*, gavs i originalupplagan ut i 81 000 respektive 109 000 exemplar. Framgångarna stärkte givetvis Mobergs position gentemot förläggarna, som i regel var snara att gå honom till mötes i både ekonomiska och andra frågor.

Mobergs motsats var de författare som Bonniers gav ut i många år utan att de nådde några upplageframgångar. Förlaget publicerade exempelvis tolv verk av Erik Askund, som i inget fall kom i ny upplaga, innan författaren efter arton år valde att byta förlag efter en konflikt. Generationskamraten Gustaf Sandgren gav ut 24 originalverk, varav fyra återutgavs, på Bonniers innan han 1955 refuserades och gick över till Tidens förlag.¹⁵

Bonniers arbetade mycket långsiktigt i sin utgivning av svensk skönlitteratur. I regel tog det liksom i Eyvind Johnsons fall ett tiotal år att introducera ett författarskap för en större publik och ytterligare några år innan de i bästa fall stora publikframgångarna kom. Ur förlagsekonomisk synpunkt måste således förlusterna under introduktionsåren bäras av vinster från redan etablerade författarskap. Under 1930- och 40-talen genererade Selma Lagerlöf fortfarande stora intäkter, samtidigt som flera av tiotalisterna som Gustaf Hellström, Sigfrid Siwertz och Elin Wägner kontinuerligt ökade sina upplagor. Vid 1950-talets början nådde som nämnts Pär Lagerkvist och Vilhelm Moberg, men även Harry Martinson och Ivar Lo-Johansson, stora försäljningsframgångar som till en viss del kunde finansiera ännu en ny författargeneration.

För Bonniers var huvudmålsättningen att bevara sin roll som den främsta utgivaren av kvalificerad skönlitteratur. Förlaget gav visserligen även ut enklare underhållningslitteratur, men den förefaller ha setts mer som ett komplement till den övriga utgivningen. För att undersöka Bonniers ställning på den del av den skönlitterära marknaden som förlaget primärt var intresserad av bör således utgivningen av kvalitetslitteratur avgränsas. Begreppet "kvalitetslitteratur" är givetvis omöjligt att definiera exakt. En mätning av Bonniers kontakter med de författare som behandlas i ett par litteraturhistoriska handböcker bör dock kunna ge en viss om än icke exakt bild av förlagets ställning på marknaden för kvalitetslitteratur (Tabell II:9).

Av de författare som debuterade under perioden och som uppmärksammats i standardverket Lönnroth, L. & Delblanc, S. *Den svenska litteraturen* gav två av tre ut minst ett verk på Bonniers. Om de finlandssvenska författarna utesluts blir Bonniers dominans på den svenska skönlitterära marknaden än mer markant, tre av fyra kom ut på förlaget. Bland de debutanter som enbart behandlas i *Litteraturhandboken* gav drygt hälften ut något verk på Bonniers. Av de författare som kom ut på Bonniers hade en stor majoritet debuterat på förlaget. I den grupp som fick sin andra skönlitterära bok utgiven på Bonniers återfinns flera sedermera

mycket kända författare, Gunnar Ekelöf, Ivar Lo-Johansson, Jan Fridegård och Karl Vennberg, varav Fridegård efter en refusering av *Lars Hård* gick över till ett annat förlag. Lars Ahlin fick som så många andra stora författare sina förstlingsverk refuserade av Bonniers och debuterade 1943 på Tidens förlag, men gick över till Bonniers 1955 sedan Gerard Bonnier, som var mycket förtjust i hans författarskap, ordnat bättre långsiktiga ekonomiska villkor.¹⁶

Tabell II:9. Författare som debuterat 1930–55 med skönlitterära verk på svenska och som behandlas i *Den svenska litteraturen* eller *Litteraturhandboken*.

Handbok	<i>Den svenska litteraturen</i> ¹⁾		<i>Litteraturhandboken</i> ²⁾	
	Totalt	Rikssvenska	Totalt	Rikssvenska
Samtliga	89	80	136	127
<i>Kontakter med Bonniers</i>				
Ett eller fler verk på Bonniers	62	58	74	70
Debut på Bonniers	51	49	64	62
Andra bok på Bonnier	6	6	2	1
Senare verk på Bonniers	5	3	8	7
Lämnat Bonniers	8	8	26	25
Lämnat Bonniers och återvänt	5	5	1	1

Källa: Bearbetning av uppgifter i Lönnroth, L, & Delblanc, S, *Den svenska litteraturen*, Del VI och *Litteraturhandboken* (tredje upplagan 1959).

Anm: 1) Författare vars författarskap är föremål för behandling i Lönnroth, L, & Delblanc, S, *Den svenska litteraturen*, Del VI. 2) Författare som ej behandlas i Lönnroth, L, & Delblanc, S, *Den svenska litteraturen*, Del VI utan enbart i *Litteraturhandboken* (tredje upplagan 1959).

Förläggarkontakter med författare – tre exempel

Förläggarnas roll vid introduktionen av ett författarskap kunde variera mycket från fall till fall. Kontakterna med Moa Martinson och Fritiof Nilsson Piraten utgör exempel på två motpoler i fråga om förläggarinsatser. De var båda i 40-årsåldern när de lämnade in sina första alster till förlaget och var i så måtto betydligt äldre än den genomsnittliga författaren in spe.

Fritiof Nilsson Piratens först insända manuskript *Bombi Bitt och jag* antogs direkt av Karl Otto Bonnier 1932 utan några ändringsförslag annat än att han ansåg att två noveller föll ur tonen för boken och borde publiceras i en senare samling. I fortsättningen antog förlaget Piratens alster utan att föreslå andra ingrepp än putsningar av ett par ställen i *Bock i örtagård* samt byte av en novell i *Smäländsk tragedi*. Korrespondensen kom i stället att i stor utsträckning behandla olika förskottsärenden och förse-
nade manusleveranser.¹⁷

När Moa Martinson sände in sitt första manuskript 1931 refuserades det liksom hennes andra försök, men både Karl Otto Bonnier och Tor Bonnier uppmuntrade henne att skriva vidare och gav även ett mindre förskott. Hennes tredje manuskript, romanen *Kvinnor och äppelträd*, antogs 1933 av Karl Otto Bonnier, dock först sedan författarinnan på hans inrådan gjort en rad omdispositioner, ändringar och strykningar. Även hennes nästa manuskript *Sallys söner* sändes tillbaka för bearbetning sedan Tor Bonnier menat att det fanns "förträffliga enstaka scener, med det hela är dock alltför lättvindigt hopplockat, för oroligt i sitt fram och tillbaka och alltför fullt av upprepningar". Beträffande den tredje boken *Rågvakt* förordade Tor Bonnier en "väsentlig omarbetning" med motivering att sammanhanget var för löst och att stilen måste "göras stramare och mer överblickbar". Han föreslog att någon på förlaget skulle göra ett förslag till korrigeringar. Inte heller manuskriptet till den fjärde boken *Mor gifter sig* undgick en bearbetning. Denna gång föreslog Tor Bonnier att Harry Martinson eller någon på förlaget skulle ge förslag på förkortningar.¹⁸

Moa Martinson accepterade i stort förläggarnas förslag till omarbetningar, även om hon vid något tillfälle klagade över att innehållet förändrats vid förlagets genomgång. Vid flera tillfällen uttryckte hon sin stora tacksamhet över det arbete de lagt ner på hennes manuskript.

Hon visade dock tidigt sitt missnöje med förlaget på andra områden. Sommaren 1935 var hon inne på att byta förlag på grund av den tendens hon hade och att det var "otäckt" att komma ut på samma förlag som Erik Ask Lund. Tor Bonnier svarade att förlagets princip var att ge ut verk av litterära talanger utan hänsyn till deras politiska ståndpunkter. Förlaget hade ingenting med att göra om dess auktorer inte kom överens. Våren därpå var hon missnöjd med en översättare som Bonniers rekommenderat henne och ville därför byta förlag. Sedan Kaj Bonnier erbjudit henne samma villkor som Tidens förlag beslöt hon dock att ge ut sin kommande roman *Mor gifter sig* på sitt gamla förlag.¹⁹

Ytterligare en konfliktunge mellan Moa Martinson och Bonniers var honoreringen. Vid debuten fick hon likartade villkor, cirka 10 procent av boklåspriset per tryckt exemplar, som Jan Fridegård och Harry Martinson, något bättre än Fritiof Nilsson Piraten och mycket bättre än Dagmar Edqvist och Irja Browallius. De följande böckerna av henne honorerades som debutverket, medan Harry Martinson, Fritiof Nilsson Piraten och Dagmar Edqvist som alla hade upplageframgångar, fick 16 2/3 procent. Efter fyra verk ansåg sig Moa Martinson inte kunna fortsätta ge ut böcker "å 10 procent" varför hon lämnade Bonniers för Tidens förlag.²⁰

Tor Bonnier var ledsen över att hon ville byta förlag, samtidigt som han bemötte hennes förmodan att förlaget skulle "vara glad att bli av med en författare som säljes så dåligt". Han pekade på att förlaget fortsatt att ge ut författare som August Strindberg, Verner von Heidenstam och Hjalmar Bergman, trots att det tog många år innan utgivningen lönade sig, liksom att de givit ut en rad lyriker som Vilhelm Ekelund, Pär Lagerkvist,

Författarparet Moa och Harry Martinson 1933, då hon just debuterat med Kvinnor och äppelträd och han firat nya triumfer med Resor utan mål.

Erik Blomberg och Bertil Malmberg vars verk sällan givit vinst.²¹

Harry Martinson var betydligt yngre än Fritiof Nilsson Piraten och Moa Martinson när han 1928 lämnade in sitt första epos till Bonniers. Tor Bonnier avrådde den unge sjömannen att ge ut diktsamlingen, men välkomnade ett nytt försök. Året därpå återkom Martinson dels med diktsamlingen *Spökskepp*, dels som skribent i den unglitterära antologin *Fem unga*, vilka båda antogs av förlaget. Sedan tre diktsamlingar refuserats, bland annat med rådet att författaren skulle vänta till han hade "något

verkligt värdefullt" att komma med, gav Bonniers 1931 ut diktsamlingen *Nomad*.²²

Martinsons första prosamanuskript *Resor utan mål* bedömdes mycket positivt av både Karl Otto och Tor Bonnier, med reservationen att förlaget ville korrigera vissa främmande ord. I fortsättningen behandlades Martinson som en etablerad författare. Tor Bonnier var i regel översvallande i sina bedömningar med ord som "i det mesta är jag mycket tjugad" (*Natur* 1934), "stark och fascinerande" (*Nässlorna blomma* 1935), "ofantligt imponerad" (*Vägen ut* 1936). Redan 1932 pläderade Karl Otto Bonnier för att De Nio skulle ge Martinson stipendium med motivering att denne var "utan jämförelse den mest begåvade av hela det yngre släktet, ett verkligt geni, visserligen en mycket suddig och omogen tänkare, men en poet av guds nåde, som skriver ett språk vars like i originalitet vi icke haft sedan Strindbergs och Frödings dagar". När Kaj Bonnier övertog kontakterna 1937 lämnade han inga omdömen utan inskränkte sig till att ordna det affärsmässiga.²³

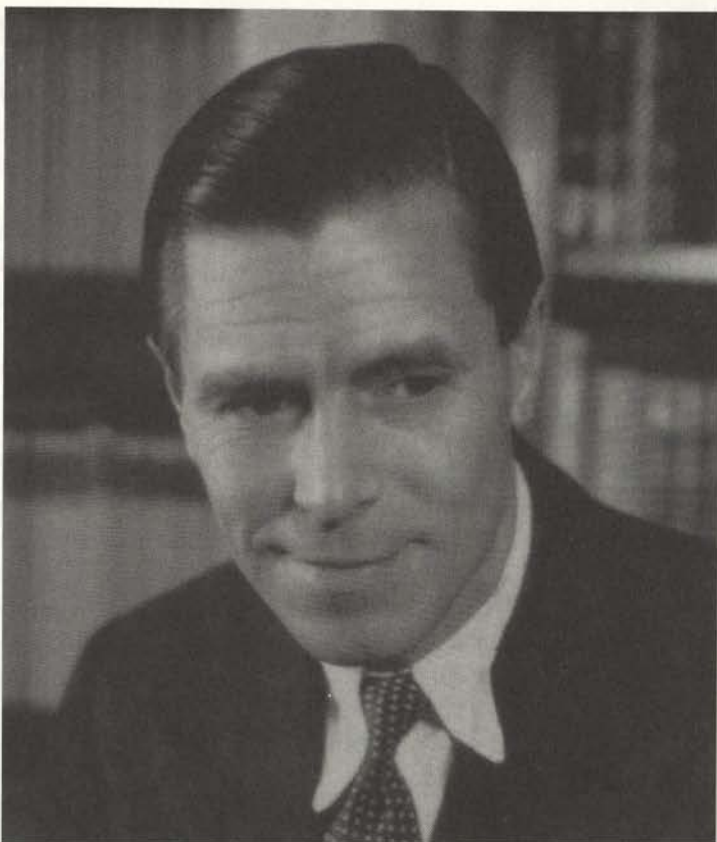
Sommaren 1940 meddelade Harry Martinson Bonniers att han ville gå över till Norstedts. Han var inte på något sätt missnöjd med Bonniers utan gav i sitt avskedsbrev förläggarna enbart lovord. Bakom uppbrottet stod i stället "en konflikt med mig själv". Martinson fortsatte att hålla kontakt med Georg Svensson, som efter några år gjorde en framstöt om att Martinson borde ge ut en diktsamling på Bonniers parallellt med ett prosaarbete han lovat Norstedts. Martinson svarade att han länge tänkt ge ut sin nästa lyriska bok på Bonniers. Efter ett halvår beslöt han att lämna Norstedts och helt gå över till Bonniers, som dels enligt förlagskutymen övertog det tidigare förlagets förskott, dels förvärvade en villa i Spånga som Martinson fick hyra. I fortsättningen gav han ut alla sina verk på Bonniers.²⁴

Av de tre exemplen på förlagets kontakter med sina författare framstår Harry Martinson som det mest typiska. Många av de sedermera mycket uppburna författarna fick se sina debutalter refuserade samtidigt som de uppmuntrades av förlaget att fortsätta att skriva. Debutverket och de närmaste följande arbetena kunde ibland kräva vissa insatser från förläggare, dock sällan i sådan omfattning som i Moa Martinsons fall.

Skönlitteratur i översättning

Bonniers hade alltsedan starten givit ut skönlitteratur i översättning. Vid seklets början svarade översättningslitteraturen för inte mer än drygt en tiondel av den skönlitterära utgivningen. Under 1920-talet tredubblades den utländska litteraturen både mätt i antal titlar och andel av den skönlitterära utgivningen. En förklaring till uppgången var att Anders Österling knöts till förlaget som rådgivare 1918 med speciell uppgift att bevaka den utländska bokmarknaden. Han startade 1923 Gula serien där en rad betydande författarskap introducerades för den svenska publiken.²⁵

Inom förlagsledningen var Åke Bonnier huvudansvarig för den utländ-

Georg "Joje" Svensson vann snabbt förlagsledningens förtroende och såg tidigt möjligheterna att knyta samtidens ledande anglosaxiska författare till förlaget. Han var tidskriften BLMs redaktör från starten 1932 och tog bl a initiativ till bokserien Panache. 1942 blev han styrelseledamot i Albert Bonniers Förlag, fotot taget två år senare.

ska litteraturen. När han 1929 gick över till Åhlén & Åkerlund övertogs ansvaret av Kaj Bonnier, som efter ett par år fick Georg Svensson som sin närmaste medarbetare. Svensson fick efter en tid ta över ansvaret för utgivningen av översättningslitteraturen vid sidan av sitt redaktörskap för BLM och kunde enligt egen utsago "ganska självständigt välja böcker och förhandla med respektive förlag eller agenter om rättigheterna".²⁶

Georg Svensson byggde successivt upp en mer systematisk bevakning av den utländska bokmarknaden. Han själv liksom några anställda lektörer på förlaget försökte följa med utgivningen genom att läsa nyutkommen litteratur liksom fackpress. Utanför förlaget upprättades ett nätverk med rapportörer. Författare, översättare och kritiker kom med förslag på lämpliga böcker. Åke Bonnier var under kriget verksam i New York där han noga följde den amerikanska marknaden och förvärvade en rad rät-

tigheter. Efter kriget infördes ett system med fast anställda scouter, Lena Wickman i London, C G Bjurström i Paris och Kurt Bernheim i New York, som bevakade var sitt område för Bonniers och i ett par fall även för förlag i andra länder. Vid sidan av förlagets egna insatser spelade givetvis direkta kontakter med agenter och utländska förlag en stor roll för bevakningen av den utländska utgivningen.²⁷

Den årliga nyutgivningen av översättningslitteratur uppgick till ett fyrtiotal titlar med mycket små variationer över tiden (Tabell II:10). Förlagets policy var att den utländska skönlitteraturen skulle utgöra drygt en tredjedel av den totala skönlitterära utgivningen (Tabell II:11). Målsättningen om andelen uppfylldes, däremot köptes fler manuskript in än vad som gavs ut med följd att lagret av outnyttjade rättigheter växte, vilket fick agenten David Grünbaum att tala om "den bonnierska frigidaren".²⁸

Genremässigt dominerade prosan helt bland de översatta verken. Dikt-samlingarna inskränkte sig till en del antologier och några nobelpristagares verk. Sedan Bonniers exklusiva rättigheter till den äldre svenska vitterheten gått ut 1927 gav förlaget snabbt ut ett stort antal utländska verk i form av dels samlingsverket *Världslitteraturen* i 50 band, dels serier av framstående författare. Denna stora utgivning förefaller ha mättat avbetalningsmarknaden för lång tid framåt, varför de valda verken under 1930-talet inskränkte sig till några serier av J W von Goethe, Maxim Gorki och Rudyard Kipling för att därefter nästan helt upphöra.

Tabell II:10. Nyutgivna skönlitterära verk i översättning på Albert Bonniers förlag 1930-55. Klassificering enligt förlagskataloger. Årsgenomsnitt.

	1930-35	1936-40	1941-45	1946-50	1951-55	Medel
Samlade arbeten o skrifter	2	3	1	0	0	1
Romaner och noveller	34	39	35	39	39	37
Diktsamlingar	1	1	0	1	1	1
Dramatik	1	1	1	0	0	1
Totalt	38	44	38	41	40	40

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930-55.

Tabell II:11. Nyutgivning av översatt skönlitteratur i relation till dels förlagets totala nyutgivning av skönlitteratur dels förlagets totala nyutgivning 1930-55. Procent.

	1930-35	1936-40	1941-45	1946-50	1951-55	Medel
Andel skönlitteratur	34	38	33	35	38	35
Andel total utgivning	15	17	16	20	20	17

Återutgivningen av översatt skönlitteratur steg kraftigt under slutet av 1930-talet för att sedan stabilisera sig kring 20–25 verk per år (Tabell II:12). Bakom uppgången låg bland annat starten av flera bokserier, exempelvis var ungefär hälften av bokklubben Svalans tolv volymer per år översatta.

Tabell II:12. Återutgivna skönlitterära verk i översättning på Albert Bonniers förlag 1930–55. Årsgenomsnitt.

1930–35	1936–40	1941–45	1946–50	1951–55	Medel
5	25	19	20	25	19

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930–55.

Gula serien fortsatte att ges ut som tidigare. Förslag till verk kom från både förlagsledningen²⁹, oftast Kaj Bonnier, och redaktören Anders Österling, varefter den senare gjorde urvalet och även skrev inledningar till böckerna. En rad nya författare som Hans Fallada, Ronald Fangen, William Faulkner, Alberto Moravia, Marcel Proust, Erich Maria Remarque och Cora Sandel lanserades, men med tiden förlorade serien enligt Georg Svensson "sin exklusiva karaktär och blev närmast en typografisk förpackning för böcker av författare som en gång presenterats i serien". Av de verk som utgavs 1941–45 var endast en fjärdedel skrivna av författare som var nya för den svenska publiken. Louis Bromfield, Thomas Mann och Herman Hesse hörde till de författare som tillsammans med de ovan nämnda gav serien dess profil.

Georg Svensson tog alltså 1946 initiativ till att starta ytterligare en serie, Panache, för kvalificerad utländsk skönlitteratur där nya författare kunde lanseras. Den typografiska utformningen skulle vara enhetlig och enkel för att hålla ner priset. Verk av mer exklusiv karaktär liksom noveller och tunnare volymer skulle placeras i Panache, medan mera omfattrika romaner skulle ges ut i Gula serien. Georg Svensson fick fria händer att utforma serien och uttalade som målsättning att knyta så många goda författare som möjligt till Bonniers. Redan det första året introducerades författare som Albert Camus, JeanPaul Sartre, Georg Orwell och Christopher Isherwood. Ett par verk som redan hunnit bli klassiska, James Joyce *Odysseus* och F. Scott Fitzgerald *Den store Gatsby*, presenterades samma år för första gången i svensk språkdräkt.

Efter denna start fortsatte Georg Svensson att ge ut en rad kvalificerade verk både av etablerade och nya författare. Det ekonomiska utbytet blev dock betydligt magrare än det kulturella. Vid ett styrelsemöte 1950 togs frågan om nedläggning upp, men beslutet blev att inskränka utgivningen från åtta à nio volymer per år till tre per år med enklare utformning.³⁰ Efter starten av Panache minskade utgivningstakten i Gula serien från cirka åtta till ett par volymer per år. Ett försök att relansera serien gjordes utan större framgång i början av 1950-talet, varefter den lades ner 1953.³¹

Curt Berg byggde som chef för översättningsavdelningen upp kontakterna med en kår av skickliga översättare. På kvällarna bevakade han i egenskap av kritiker i Dagens Nyheter musiklivet i Stockholm.

Efter förebild av de bokklubbar som etablerats i bland annat Tyskland, USA, England och Norge under 1920-talet startade Bonniers 1932 Svenska Bokklubben. Avsikten var att årligen ge ut 12 volymer med översättningar av modern litteratur. Urvalet gjordes av en nämnd bestående av Sten Selander, Sigfrid Siwertz och Marika Stiernstedt efter mönster från den amerikanska Book of the Month Club. Inledningsvis fick nämnden välja mellan ett trettiotal böcker som förlaget ägde rättigheterna till, men tanken var att den senare skulle komma med egna förslag. "De litterärt värdefullaste", "de tyngre" och framför allt de tjockaste volymerna skulle placeras i Gula serien, men trots dessa förbehåll höll utgivningen hög klass med författare som Ernest Hemingway, Pearl Buck, Somerset W Maugham, John Dos Passos, François Mauriac och Graham Greene. Re-

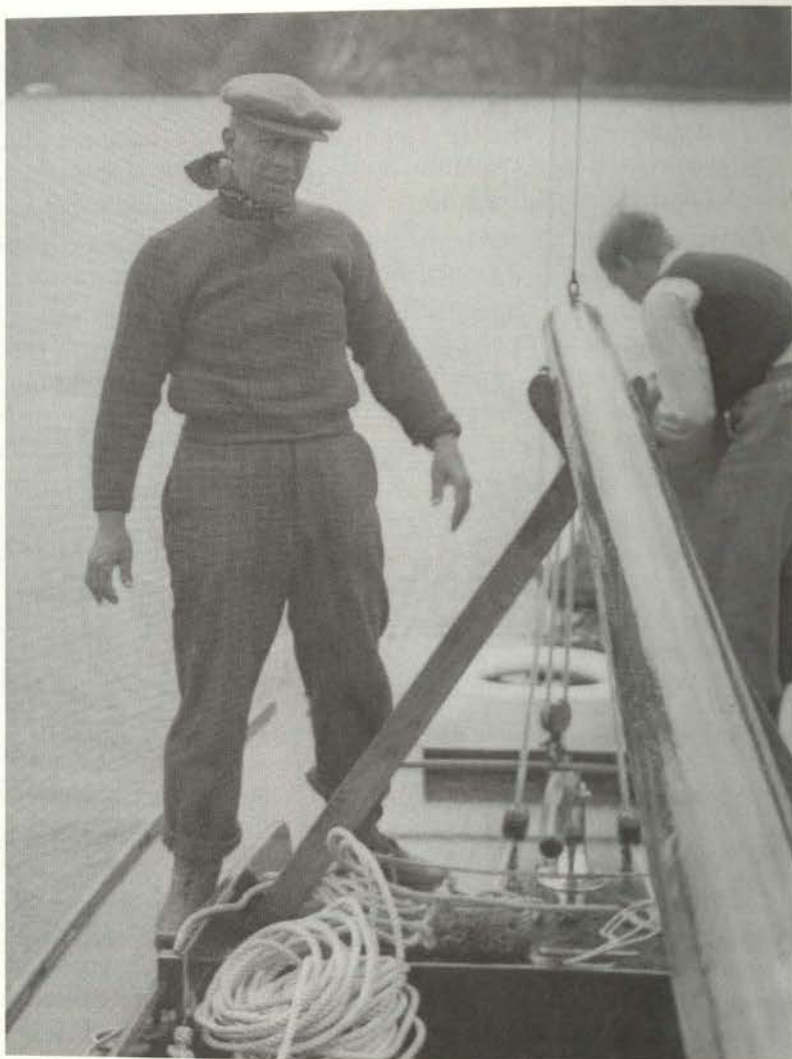
daktörerna bidrog även med inledningar till varje volym.³²

Medlemmarna i Svenska Bokklubben förband sig att köpa minst sex böcker per år och fick i gengäld 50 procents rabatt. Försäljningen gick genom bokhandeln och i viss utsträckning även via Bonnier Bibliotek. Förlaget lyckades dock inte driva klubben med vinst, varför den lades ner 1935 efter 27 volymer. Tor Bonnier menade att de trots stora ansträngningar inte lyckades intressera bokhandlarna för klubben. Visserligen fanns det en liten intresserad läsekrets för översättningslitteratur, men för att göra billiga böcker krävdes en något större publik.³³

Bonniers hade på 1920-talet givit ut en del detektivromaner, dock utan något större engagemang från förlagsledningens sida. Först genom Georg Svenssons inträde fick förlaget en medarbetare som med genuint intresse kunde följa den utländska utgivningen. På hans initiativ startades 1933 serien "Bonniers detektivromaner", där urvalet gjordes av en nämnd bestående av kända kulturpersonligheter som Ivar Harrie, Eli F Heckscher, Frank Heller, Sten Selander och Anders Örne, som alla var roade av genren. Avsikten med nämnden var givetvis att ledamöterna med sina namn skulle borga för kvalitet och höja deckarutgivningens status, men de arbetade också konkret med att ge lektörsutlåtanden och fatta beslut om utgivning. Från förlagets sida fann man systemet tungrott och beslöt efter något år att lägga ner nämnden men bevara serien.³⁴

Detektivromaner och thrillers kom från denna tid att bli en naturlig del av Bonniers utgivning. Från tre till fyra nya volymer per år fram till 1945 ökade utgivningen till cirka sju i början av 1950-talet. Den dominerande författaren var Agatha Christie som sedan hon introducerades på allvar 1935 kom ut med 33 nyutgivna verk under 21 år, vartill kom en rad återutgivningar i billighetsutgåva. Dorothy Sayers (12 verk), Ellery Queen (9), Georges Simenon (9 1952–55), Craig Rice (8) och Raymond Chandler (7) var andra författare som gavs ut flitigt. Ingen av de utländska storheterna kunde dock mäta sig i upplaga med den svenske Stieg Trenter, vars böcker efter genombrottet i slutet av 1940-talet sålde i över 30 000 exemplar.

Tidigare förefaller mycket av utgivningen av översättningslitteratur haft ad hoc-karaktär. Några enklare underhållningsförfattare och några stora klassiker fanns representerade med många titlar, medan samtida kvalitetsförfattare endast förekom med enstaka verk. Under 1930-talet började förlaget att mer medvetet och långsiktigt arbeta in samtida utländska författarskap hos den svenska publiken. Ett exempel är Ernest Hemingway vars debutbok hade kommit ut på Schildts förlag, men vars genombrottsverk, *Farväl till vapnen*, ännu efter tre år inte hade funnit någon svensk förläggare när Georg Svensson 1932 lyckades övertala förlagsledningen att köpa rättigheterna. Sedan gav Bonniers ut Hemingways samtliga verk, i regel kort efter originalutgivningen. Den långsiktiga lanseringen bar slutlig frukt 1954 när författaren fick nobelpriset och förlaget kunde ge ut elva utgåvor av åtta av de nio verk som publicerats. John Stein-

*Sigfrid Siwertz var en av Tor Bonniers närmaste vänner ända sedan ungdomsåren och seglade ofta tillsammans. År 1936 gjorde de en flera månaders lång resa till Sydamerika, där Tor Bonnier knöt affärsförbindelser för Stockholms Enskilda Banks räkning, medan Siwertz samlade sina intryck först i resebrev till Vecko-Journalen och sedan i boken *Jorden min hobby*.*

beck var en annan författare och nobelpristagare som upptäcktes tidigt av Georg Svensson och vars verk gavs ut på Bonniers regelmässigt.

En tredje amerikansk blivande nobelpristagare, William Faulkner, hade det svårare att bli utgiven i Sverige. Artur Lundkvist översatte 1932 på eget bevåg, men efter samråd med Georg Svensson, Faulkners *Sanctuary* men utgivningen stoppades sedan Sten Selander och Sigfrid Siwertz avrått. Den svenska lanseringen dröjde till 1944, då Bonniers gav ut sitt

första verk av författaren, vilket följdes av ytterligare ett par innan Faulkner erhöll nobelpriset.³⁵

Parallellt med de höglitterära publicerade Bonniers en hel del böcker av lättare karaktär. Av P G Wodehouse, en av Georg Svenssons personliga favoritförfattare, gav förlaget med stor framgång ut 25 verk på 22 år. C S Forester och Hammond Innes var ett par äventyrsförfattare som fann en stor publik.

Sedan förlaget vid upprepade tillfällen kritiserats för bristfälliga översättningar organiserades i början av 1930-talet en översättningsavdelning under Curt Bergs ledning, som granskade manuskripten och successivt förnyade översättarkåren. En stor del av översättningarna utfördes av en liten kärna av professionella översättare. Till de mest anlidade översättarna under perioden hörde Gösta Olzon, Nils Holmberg samt Lisbeth och Louis Renner. För perioden 1951–55 svarade sju konstellationer för 54 procent av det totala antalet, medan 34 personer översatte endast en bok var. Däremellan fanns en grupp som ofta var specialiserade på ett par författare eller något udda språk som översatte en eller ett par böcker per år.³⁶

En bedömning av översättningslitteraturens kvalitativa inriktning är svår att göra utan en mer ingående undersökning. En vedertagen kvalitetsstämpel är nobelpriset i litteratur. Av de 21 författare som perioden 1930–55 tilldelades nobelpriset hade Bonniers givit ut tretton, varav tio som huvudförläggare, innan de fick priset. Förlaget gav under perioden ut sex av de tidigare pristagarna samt åtta, varav två svenska, som skulle belönas senare.³⁷ Ett annat, ganska trubbigt, mått på en författares litterära standard kan vara omnämmande i handböcker. Cirka 60 procent av de översatta författarna hos Bonniers behandlas exempelvis i *Litteraturhandboken*.³⁸

Den blandning av kvalificerad skönlitteratur och underhållningslitteratur som tidigare kännetecknat Bonniers utgivning av översättningslitteratur behölls under perioden, samtidigt som den moderniserades på flera sätt. En systematisk bevakning av de större utländska marknaderna byggdes upp som troligen gav förlaget ett försprång framför konkurrenterna. En mer medveten strategi utarbetades för att långsiktigt arbeta in samtida utländska författarskap hos den svenska publiken, i många fall introducerade i någon av de två serierna för kvalitetsutgivning. Utgivningen av underhållningslitteratur kompletterades med detektivromaner av första rang. Sammantaget kom de olika åtgärderna sannolikt att stärka Bonniers ställning på marknaden för översättningslitteratur.

Återutgivning av skönlitteratur

En delvis ny marknad för återutgivning av skönlitteratur skapades när en ny publik i början av seklet ville läsa de ledande författarna, som nästan alla hade kommit ut hos Bonniers. Förlaget som redan tidigare hade rättigheter till de flesta av klassikerna förvärvade nu de fullständiga rättigheterna till flera av de största författarnas verk, som August Strindberg, Gustaf Fröding, Verner von Heidenstam, Selma Lagerlöf och Albert Engström.

Under samma tidsperiod, 1910- och 20-talen, byggdes nya försäljningskanaler upp för återutgiven litteratur, bland annat med syfte att förränta investeringarna i rättigheter. De ledande författarnas samlade verk gavs ut i påkostade utgåvor, som till en början såldes till en välbeställd elit, men som efter tillkomsten 1919 av ett speciellt bolag för avbetalningsförsäljning, Bonnier-Bibliotek, även blev tillgängliga för en bredare allmänhet. Initiativet till den andra nya typen av återutgivning, billighetsböcker som såldes utanför bokhandeln, togs av förlag utanför Svenska Bokförläggareföreningen, i första hand Åhlén & Åkerlund och Nordiska förlaget. Bonniers gick något ovilligt in på den nya marknaden, som dock relativt snart kollapsade till följd av inflationen under första världskriget.³⁹

I Bonnier-Biblioteks sortiment utgjorde samlade eller valda verk av de stora författarna (se s 49) basen tillsammans med några stora samlingsverk på fackboksområdet. De äldre författarna, främst Selma Lagerlöf och Albert Engström, men även August Strindberg, Verner von Heidenstam och Gustaf Fröding, gavs ut i olika utgåvor som i regel blev föremål för många omtryckningar. Kring 1950 utkom folkupplagor av flera av de samtida författarna, men då var målgruppen inte i första hand avbetalningskunderna utan billighetsbökköparna. I genomsnitt gavs två nya utgåvor av samlade eller valda verk ut per år fram till 1950. Det totala utbudet var dock omfattande, eftersom omsättningstiden var långsam. I Bonnier-Biblioteks katalog 1938 återfinns exempelvis samtliga verk som gavs ut 1923–27. I regel var priset på häftade volymer lågt, medan utgåvorna i inbunden, halvfranska eller ibland skinnband var betydligt högre. Några av de samlade verken under efterkrigstiden såldes dock till fullpris.

Bonniers var långtifrån ensam aktör på vad som kritikerna brukade kalla "skinnbandsmarknaden". Både Åhlén & söner och Saxon & Lindström gav ut en rad serier med verk av främst utländska författare. Bonniers svarade 1934 med en serie, *Moderna svenska berättare*, där tolv författare ur tio- och tjugotalsgenerationerna var representerade med var sitt av sina främsta verk. Satsningen på yngre författare gick hem och serien trycktes fram till 1954 om åtta gånger. En annan serie, *Nutidsromaner*, med en blandning av samtida svenska och utländska författare startades 1936 med det uttalade syftet att konkurrera med Åhlén & söners serier. Den följdes de närmaste åren av ytterligare fyra serier med liknande uppläggning och namn (Tabell II:13).⁴⁰

På Marika Stiernstedts förslag och med henne som redaktör startade Bonniers 1937 en serie, *Svensk litteraturspegel*, med verk utgivna under 1900-talet. En ny bok gavs ut varje månad till ett fast, men lågt pris. För att spegla hela den svenska samtida litteraturen kontaktades även författare från andra förlag, vilket resulterade i att Norstedts under eget förlagsnamn gav ut en bok, Olle Hedbergs *Rymmare och fasttagare*, i serien. Tanken var att serien skulle bli ett samlingsbibliotek som skulle växa kontinuerligt. Redan efter ett par år lades den dock ner.⁴¹

Tabell II:13. Serier för återutgivning av skönlitteratur (ej enskilda författares samlingsverk) på Albert Bonniers förlag 1930-55.

År	Namn	Pris häftad (inbunden) [halvfransk]	Antal titlar (volymer)	
1930	Bonniers billighetsserie	1:50	8	Underhållningslitteratur
1930-31	Moderna svenska mästare	2:50 (3:75)	8	
1934-54	Moderna svenska berättare	2:75 (4:50) [8:50]	11 (16)	Flera omtryckningar av utgåvorna 1934
1936-37	Ryktbara romaner	(4:-)	8 (19)	Klassiker i översättning
1936-41	Nutidsromaner	1:50-2:50 (2:65-4:25)	17	
1937-38	Svensk litteraturspegel	(4:-) [9:-]	16	
1937-40	Nya nutidsromaner	1:50-2:50 (2:65-4:25)	14	Endast översättningar
1939-41	Nordiska nutidsromaner	1:85-2:50 (3:25-4:25)	16	
1940-41	Spänning och humor	2:- (3:75)	25	Underhållningslitteratur
1947-48		1947: 3:50 (5:75)		
1940-42	Albert Bonniers cirkelböcker	1:- 2:- (dubbelvolym)	15	
1940-55	Den svenska lyriken	7:50-14:50 (9:- -18:50) [13:50-18:50]	16	
1941-	Valda nutidsromaner	2:50 (4:25)	9	
1941-55	Vår tids lyrik	6:50-12:75 (9:50- 17:50) [14:75-25:50]	21 (24)	
1942-55	Bokklubben Svalan	(3:50-4:85) 1951-55:- (5:15-7:50)	156 (168)	
1943-47	Eliten	1:85	32 (37)	
1944-45	Nutidsromaner Ny Följd	2:75 (4:25)	12 (14)	
1945	De stora arbetarskildringarna	3:50-5:50 (6:- - 8:-)	10 (14)	
1947-55	Bonniers Folkbibliotek	1:50-1:60 (2:85-3:-) 1951-55 1:70-2:65 (3:25-4:30)	108 (118)	
1948-55	Bonniers Folkbiblioteks kvartalsbok	2:75-4:20 (5:25-7:35) 1951-55 3:30-9:75 (5:80-12:75)	34	
1951-53	Trumfserien	4:25-4:75 (6:50-6:90)	24	Underhållningslitteratur
1952-55	Bonniers Folkbibliotek Bestseller genom tiderna	(5:70 - 13:25)	7	
1953-55	Bonniers Folkbibliotek De bästa arbetarskildringarna	5:95	4	
1953-55	Den nya lyriken	9:50-14:50 (13:50- 18:50)	6	
1954-55	Bonniers Folkbibliotek BFB:s konstböcker	3:75	12	
1955	Bonnierbiblioteket	9:50-13:50-(13:- - 17:-)	8	
1955	Svalans svenska klassiker	(12:50)	2	
1955	Zebraböckerna	2:25	20	Underhållningslitteratur

Källa: Albert Bonniers förlagskataloger 1930-55.

I utlandet hade det under 1920-talet gjorts flera framgångrika försök att starta bokklubbar, bland annat i Tyskland, USA, England och Norge. Bonniers första försök på bokklubbsområdet, Svenska Bokklubben som gav ut ny översättningslitteratur, misslyckades som ovan nämnts (se s 60). Några år senare gjordes ett nytt försök att etablera bokklubbar, nu av ett par förlag inom arbetarrörelsen. ABF startade 1940 en paketbokklubb med verk från flera förlag, däribland tre från Bonniers, som dock snabbt lades ner. Tidens förlag lanserade samma år Tidens bokklubb, som genast blev en stor framgång och efter ett år kunde uppvisa 15 000 medlemmar.⁴²

På Bonniers började man sommaren 1941 att resonera om att starta ett bokklubbsbibliotek i stil med "Book of the Month"-klubbarna. Adam Helms utarbetade ett förslag som lades till grund för att lansera en ny bokklubb, av Kaj Bonnier döpt till Svalan. Efter en omfattande reklamkampanj under ledning av Helms och bokklubbens chef Göran Wall kunde Svalan starta den 15 mars 1942. Medlemmarna förband sig att köpa minst sex av de tolv verk som gavs ut årligen. Priset sattes lågt, mindre än hälften av fullpris. Försäljningen ombesörjdes av bokhandeln. Urvalet bestod till ungefär lika delar av verk av utländska och svenska författare, till exempel Pearl Buck, C S Forester, James Hilton, Vilhelm Moberg, Dagmar Edqvist och Ivar Lo-Johansson. Medlemsvillkoren och utgivningspolicyn förblev i stort oförändrad under de första tio åren. Ett problem var att Svalan i motsats till flera utländska klubbar inte tillämpade negativ option varför medlemskapet måste förnyas varje år med stora kostnader för värvningskampanjer som följd.⁴³

Starten blev mycket framgångsrik. Medlemmarna strömmade in i en takt som vida översteg kalkylerna. Den första boken Vilhelm Mobergs *De knutna händerna* trycktes i en första upplaga på 15 000 exemplar, som efter flera omtryck kom att bli 40 000 exemplar. Vid årets slut hade klubben 48 681 medlemmar. Medelupplagan steg följande år för att sedan från 1945 till 1951 pendla kring 30 000 exemplar. Under åren 1952-53 sjönk normalupplagan till cirka 17 000 exemplar men ett par utgåvor av Hemingway och Harry Martinson såldes i 33 000 respektive 25 000 exemplar. Redan startåret uppgick Svalans rörelsemarginal till 7 procent, varefter den de följande fem åren pendlade mellan 12 och 17 procent, för senare år saknas uppgift, men rörelsen uppvisade 1952-53 förluster på 60 000 kronor respektive 160 000 kronor. Sedan Per Gedin blivit chef 1953 och relanserat Svalan steg medlemsantalet från 19 100 till 34 300 1954 och vinsten uppskattades till 200 000 kronor.⁴⁴

Ett försök att återuppliva den verkligt billiga boken gjordes 1940 då Bonniers började ge ut serien "Albert Bonniers Cirkelböcker" till ett pris av en krona volymen. Urvalet höll hög kvalitet med författare som August Strindberg, Hjalmar Bergman och Verner von Heidenstam. Böckerna såldes i mellan 6 000 och 21 000 exemplar, vilket var betydligt lägre än kalkylerat. Strax efter introduktionen av Cirkelböckerna startade Folket i Bild en serie, FiB:s enkronasböcker (senare FiB:s folkböcker), med svens-

Karl Otto Bonnier i samspråk med Marika Stiernstedt och John Landquist på hennes 60-årsfest 1935. Hon var en av Bonniers mest populära författare, vars verk regelmässigt gavs ut i nya utgåvor. Karl Otto Bonnier uppmärksammade 1910 Landquists inlägg i Strindbergsfejden och tog initiativ till att han knöts till Dagens Nyheter som litteraturkritiker. Det sista förlagsbrev som Karl Otto Bonnier skrev kom att bli ett till Landquist den 5 april 1941 angående korrekturet till en utgåva med Georg och Edward Brandes brev.

ka folklivsskildringar. Merparten av böckerna såldes via ombud på arbetsplatserna och nådde snabbt höga upplagor. Möjligen var Bonniers start av Cirkelböckerna ett försök att förekomma Folket i Bilds satsning. Efter 15 volymer lades serien ner 1941, bland annat med motiv att förlaget i stället skulle satsa på en bokklubb.⁴⁵

Ivar Lo-Johansson fick 1941 erbjudande att ge ut ett verk i FiB:s enkronasböcker. Bonniers gav ett motbud att ge ut boken på samma villkor, vilket författaren accepterade. Efter någon dag skrev dock Kaj Bonnier att han förstod författarens argumentation att boken i FiB:s händer skulle nå en publik, som Bonniers aldrig kunde nå och gav honom därför fria händer att göra upp med FiB. En praxis kom sedan att utvecklas där Bonniers författare kunde återutge vissa av sina böcker i FiB:s serie.⁴⁶

FiB:s stora framgångar fick Bonniers att starta en ny serie, *Eliten*, som prismässigt låg något över FiB. Urvalet utgjordes enbart av svenska författare med tonvikt på yngre som Irja Browallius, Eyvind Johnson, Pär Lagerkvist och Vilhelm Moberg. Målsättningen var att nå lika höga upplagor som FiB:s, som troligen uppgick till 60 000 á 70 000 exemplar. En av de första utgåvorna, Ivar Lo-Johanssons *Kungsgatan*, gick ut i 64 000 exemplar. I fortsättningen trycktes serien i inte mer än 20 000 exemplar, således långt under konkurrentens upplagenivåer.⁴⁷

Bli medlem i bokklubben Svalan

12 böcker om året Fritt bokval Medle mstuladet Svalan gratis

10 författare

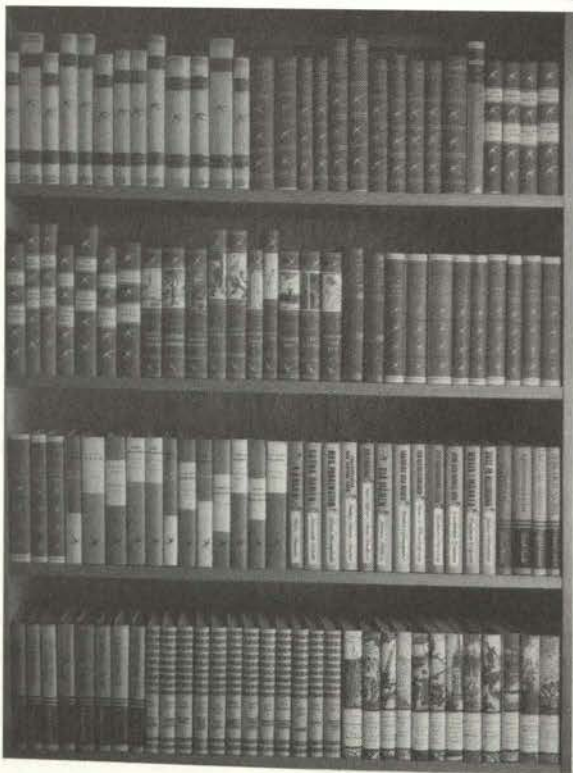
garanterar för SVALANS framgång

BOKKLUBBEN Svalan
SVERIGES STÖRSTA

ANSLAGSREDE

Bokklubben SVALAN, Box 374, Stockholm, grundades på initiativ av den svenske författaren Vilhelm Moberg. Den har sedan dess utgitt ett stort antal böcker som har varit av stort intresse för allmänheten. Detta intresse har varit ett bevis på att den svenska befolkningen är intresserad av litteratur och vetenskap. Detta intresse har varit ett bevis på att den svenska befolkningen är intresserad av litteratur och vetenskap.

1	1. HÖGSKOLEN	4.00
2	2. HÖGSKOLEN	4.00
3	3. HÖGSKOLEN	4.00
4	4. HÖGSKOLEN	4.00
5	5. HÖGSKOLEN	4.00
6	6. HÖGSKOLEN	4.00
7	7. HÖGSKOLEN	4.00
8	8. HÖGSKOLEN	4.00
9	9. HÖGSKOLEN	4.00
10	10. HÖGSKOLEN	4.00

Bokklubben Svalan introducerades våren 1942 med bland annat denna affisch. Mottagandet överträffade alla förväntningar och efter tio år kunde fyra hyllor fyllas med 120 volymer i skiftande formgivning.

Tre år efter starten kunde Svalan annonsera en imponerande lista med respekterade och populära författare från Vilhelm Moberg till Peter Freuchen, Selma Lagerlöf till Edna Ferber.

Inte bara Bonniers breda författarstall utan även en omfattande och iderik marknadsföring garanterade Bokklubben Svalans framgång.

När satsningen på Eliten inte lyckades beslöt Bonniers hösten 1946 att möta FiB med dess egna försäljningsmetoder. Tage Jacobsson, annonschef på socialdemokratiska *Morgon-Tidningen* och med ett brett kontaktnät inom arbetarrörelsen, engagerades för att bygga upp en bokserie, Bonniers Folkbibliotek, som liksom FiB skulle säljas av ombud över hela landet. Urvalet på tolv böcker per år bestod av en blandning av underhållningslitteratur, reseskildringar och mer kvalificerad skönlitteratur. De flitigast utgivna författarna i huvudserien de första nio åren var Sten Bergman (4 titlar), Ivar Lo-Johansson (4) Harry Macfie (4), J R Sundström (4), Vilhelm Moberg (3 titlar i sex volymer) och Harry Martinson (3).

Priset uppgick till 1:50 kr för häftad och 2:85 för inbunden bok. Provisionen för de 1 500 ombuden sattes till 30 procent jämfört med 20 procent för FiB:s ombud. Författarhonoraret var lågt, 5–7 procent av försäljningspriset, jämfört med 10 procent som var det gängse för billighetsböcker och normalhonoraret på 16,7 procent. För att "kunna gå hem" krävdes en upplaga på 50 000 exemplar. Den första boken, Sten Bergmans *På hundslåde genom Kamtchatka*, som kom ut den 15 april 1947, såldes i 72 159 exemplar. De övriga volymerna startåret trycktes i 70 000 exemplar, varav de flesta förefaller ha sålts. Upplagorna de följande åtta åren pendlade i regel mellan 55 000 och 75 000. Stora försäljningsframgångar var Mobergs *Utvandrarna* och Caryl Chessmans *Dödszell 2455*, som såldes i 249 000 respektive 210 000 exemplar. Nils Karlssons memoarer, *I vita spår*, gavs ut i original och gick ut i 80 000 exemplar.⁴⁸

Det första året beräknades ombuden svara för cirka 70 procent av försäljningen, medan 30 procent föll på bokhandeln och Pressbyrån. Någon särredovisning för BFB:s ekonomi finns inte bevarad, men några nedslag ger dock vissa indikationer. Startåret redovisades en förlust på 187 000 kr efter initialkostnader på cirka 100 000 kr. Resultatet 1949 betraktade Kaj Bonnier som "bra". Omsättningen i Stockholm nära fyrdubblades i fasta priser mellan 1949 och 1954. År 1954 var omsättningen 6,3 (få 4,2) mkr vilket tyder på att BFB svarade för närmare 15 procent av förlagets totala intäkter. Antalet ombud hade 1954 ökat till 5 300.⁴⁹

För de mer framträdande författarna innebar tillkomsten av olika billighetsserier att de utkom ungefär lika ofta med ett omtryck som ett original (Tabell II:14). En effekt av de skönlitterära serierna var att en boks livstid förlängdes. Tidigare kunde visserligen ett verk som sålts slut tryckas upp i en ny upplaga långt efter utgivningsåret. Ett omtryck i en serie innebar dock en betydligt större upplaga och en ny lansering i kataloger och annonser. Intäkterna per volym var låga på grund av det låga priset och en lägre honorarandel, men för författare som sålde i stora upplagor i billighetsutgåva kunde inkomsterna ändå bli betydande. Ivar Lo-Johansson tjänade exempelvis nära tre gånger mer på återutgivningar av *Bara en mor* än på originalupplagan, medan det omvända förhållandet rådde för Sigfrid Siwertz.⁵⁰

Tabell II:14. Återutgivning av vissa författare på
Albert Bonniers förlag 1941-55. Antal titlar.

	Svalan	BFB	Övriga serier	Egen serie
Dagmar Edqvist	5	2	3	
Gösta Gustaf-Jansson	2	2	2	
Gustaf Hellström	4		2	3
Eyvind Johnson	2	3	2	10
Pär Lagerkvist	2	2	3	5
Ivar Lo-Johansson	1	6	5	8
Alice Lyttkens	2	2	2	
Harry Martinson	3	4	2	
Vilhelm Moberg	3	2	5	10
Fritiof Nilsson Piraten	2	2	2	
Sigfrid Siwertz	5	2	5	
Marika Stiernstedt	3	1	2	
Elin Wägner			2	14

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1941-55.

I ett principiellt resonemang av styrelseledamoten Bengt Cederquist 1950 hävdades att återutgivningen var en efterskörd som alltid borde ge vinst.⁵¹ Källmaterialet tillåter tyvärr inte några detaljerade slutsatser om så också var fallet. Vilken effekt som utgivningen av billighetsböcker fick på lång sikt för bokmarknaden i allmänhet och Bonniers i synnerhet är svår att uppskatta. De stora upplagorna för vissa serier tyder dock på att konsumentmarknaden vidgades betydligt. Många av de nya läsarna bör också rimligen ha fortsatt att köpa böcker och därigenom på sikt bidragit till att öka den totala bokkonsumtionen.

Barn- och ungdomslitteratur

Albert Bonniers förlag gav 1844 ut sin första barnbok, H C Andersens *Nya Sagor*. Under slutet av 1800-talet hade utgivningen vuxit så att förlaget med närmare tio titlar per år tillhörde de största på området. I början av det nya seklet minskade aktiviteten och under 1910-talet gavs inte mer än ett par barnböcker ut per år. Under följade decennier ökade utgivningen kraftigt och 1930 var Bonniers det största barnboks-förlaget med mer än 20 nyutgivna verk och cirka 15 procent av marknaden.⁵²

Organisatoriskt var barnboksutgivningen länge integrerad i det övriga förlagsarbetet. Inom förlagsledningen föll av tradition huvudansvaret för verksamheten på den yngste, under 1930-talet Kaj Bonnier, därefter Gerard Bonnier. Någon strikt uppdelning förekom dock inte, utan Karl Otto Bon-

nier svarade exempelvis för kontakterna med Elsa Beskow och Tor Bonnier tog emot Brita af Geijerstams översättning av *Nalle Puh*. En viktig roll som rådgivare och lektor spelade från 1930-talets början Verna Lindberg, äldsta barnbarn till Karl Otto och Lisen Bonnier. Margareta Schildt anställdes 1949 som barnboksredaktör. En särskild barnboksavdelning inrättades 1953 med Per A Sjögren som chef. Två år senare blev avdelningen en självständig ekonomisk enhet inom förlaget.⁵³

Bonniers nytgivning av barn- och ungdomslitteratur visade under 1930- och 40-talen en viss tendens till nedgång för att återigen öka på 1950-talet (Tabell II:15).

Tabell II:15. Utgivning av barn och ungdomslitteratur på Albert Bonniers förlag 1930–55. Antal titlar. Årsgenomsnitt.

	1930–35	1936–40	1941–45	1946–50	1951–55	Medel
Nyutgivning	28	28	21	17	24	24
Återutgivning	10	5	19	26	28	17
Totalt	38	33	40	43	52	41

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930–55.

På grund av en kraftig expansion av återutgivningen under slutet av perioden ökade det totala antalet titlar kontinuerligt från 1940-talets början. Förlaget var 1940 vid sidan av B Wahlström den största utgivaren med en marknadsandel på 16 procent. Tio år senare hade den totala utgivningen mer än dubblats, men Bonniers hade trots ett ökat antal titlar minskat sin andel till 9 procent och halkat ner på tredje plats efter Wahlström och Rabén & Sjögren. Om Åhlén & Åkerlunds barnboksutgivning inkluderas uppgick de bonnierägda förlagens marknadsandel till 22 respektive 13 procent.⁵⁴

Under 1930-talet intog Zacharias Topelius, K G Ossiannilsson och Elsa Beskow en särställning bland författarna med över ett tiotal verk vardera. Bonniers hade alltsedan 1851 givit ut Topelius verk i en rad upplagor. K G Ossiannilsson hade tidigare givit ut en rad skönlitterära verk på förlaget, medan Elsa Beskow kom till Bonniers först 1930 efter att ha etablerat sig på andra förlag (Tabell II:16). Med några få undantag som Louis de Geer med sin *Singletonserie* och Einar Norelius med bilderböcker förefaller inte förlaget ha odlat nya författarskap på samma sätt som inom vuxenlitteraturen. Det vanliga under decenniet var i stället att ge ut endast en bok av en författare.

Under andra världskriget började Bonniers ge ut några författare som under lång tid kom att präglade dess utgivning. Den första av W E Johns *Biggles*böcker kom 1940 och följdes av ytterligare tjugo fram till 1955. Gösta Knutssons *Pelle Svanslös* och Martha Sandwall-Bergströms *Kulla-Gulla* var två andra figurer som snabbt blev mycket populära. De tre sva-

rade tillsammans med Elsa Beskow och ytterligare ett par författare för över 20 procent av de nyutgivna och närmare 60 procent av de återutgivna verken (Tabell II:17). Nya författare efter kriget var Bertil Almqvist med serien om *Barna Hedenhös* och Walter Farley med böckerna om *Svarta Hingsten*.

Tabell II:16. Nyutgivning av barn och ungdomslitteratur på Albert Bonniers förlag 1930–55. Totalt samt ett urval författare. Antal titlar.

Författare	1930–35	1936–40	1941–45	1946–50	1951–55	1930–55
Total utgivning	168	138	104	84	119	613
<i>Varav</i>						
<i>Elsa Beskow</i>	6	2	3	2	2	15
<i>Louis de Geer</i>	5	3	1		1	10
<i>W E Johns</i>		1	9	5	6	21
<i>Gösta Knutsson</i>		2	6	6	4	18
<i>A A Milne</i>	2				2	4
<i>Disa Netterström-Jonsson</i>			4	3	2	9
<i>Martha Sandwall-Bergström</i>			1	6	5	12
Totalt	13	8	24	22	22	89
<i>Andel av total utgivning (%)</i>	8	6	23	26	18	15

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930–55.

Tabell II:17. Återutgivning av barn och ungdomslitteratur på Albert Bonniers förlag 1930–55. Totalt samt ett urval författare. Antal titlar.

Författare	1930–35	1936–40	1941–45	1946–50	1951–55	1930–55
Total utgivning	59	26	93	132	139	449
<i>varav</i>						
<i>Elsa Beskow</i>	5	8	19	24	19	75
<i>Louis de Geer</i>	3	1	6	4	3	17
<i>W E Johns</i>			8	20	7	35
<i>Gösta Knutsson</i>		1	16	18	15	50
<i>A A Milne</i>	1	2	4	5	3	15
<i>Disa Netterström-Jonsson</i>			2	6	3	11
<i>Martha Sandwall-Bergström</i>				14	12	26
Totalt	9	12	55	91	62	229
<i>Andel av total utgivning (%)</i>	15	46	59	69	45	51

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930–55.

Bland de manuskript Bonniers fick in våren 1944 fanns ett om en mycket egensinnig flicka skrivet av en i barnlitterära kretsar obekant kvinna. Svaret dröjde exceptionellt länge, varför författaren fick stöta på innan förlaget till sist svarade att manuskriptet var "mycket originellt och underhållande", men att man på grund av att utgivningsprogrammet var in-tecknat ett par år framåt inte kunde åta sig utgivandet. Författaren Astrid Lindgren gav dock inte upp utan lämnade in en omarbetad version av *Pippi Långstrump* till Rabén & Sjögrens barnbokstävling, som hon vann. Med undantag för tre ungdomsböcker på Bonniers 1950–52 blev hon Rabén & Sjögren trogen både som författare och chef för barnboksavdelningen. Senare har det framkommit att meningarna om Pippi var delade på förlaget. Gerard Bonnier avvisade manuskriptet av moraliska skäl eftersom han tänkte att den aldrig kunde vara lämplig för barn.⁵⁵

På den svenska barnboksmarknaden hade det länge förekommit bokserier, där förlagen marknadsförde sin utgivning, med Barnbiblioteket Saga som den mest kända. Kring 1930 satte Bonniers igång två serier som kom att bilda en bas för utgivningen långt in på 1950-talet (Tabell II:18 och II:19). Den första, Önskeböckerna, startades 1929 med inriktning på äldre barn. Åtta till tio böcker gavs ut i genomsnitt per år. Under efterkrigsåren trycktes framför allt *Biggles* och *Kulla-Gulla*-böckerna upp i nya upplagor. Den andra serien, Bonniers barnbibliotek för yngre startades 1931 med till en början fem böcker per år. Efter Gösta Knutssons succé med *Pelle Svanslös* ökade återutgivningen i serien kraftigt samtidigt som de nya titlarna blev färre.

Gösta Knutssons *Pelle Svanslös* tog definitivt plats på den svenska barnboksparnassen 1939, i början på 40-talet följde av Martha Sandwall-Bergströms *Kulla-Gulla*. I serien Önskeböckerna stod också W E Johns *Biggles* för de stora framgångarna bland unga läsare.

Tabell II:18. Serier för barn och ungdomslitteratur utgiven på Albert Bonniers förlag 1930–55. Antal förstlagångsutgivna titlar i serien.

Serie och utgivningsår	1930–35	1936–40	1941–45	1946–50	1951–55	1930–55
BFB:s juniorserie (1950–55)				3	15	18
Bonniers barnbibliotek (1931–55)	30	30	30	12	17	119
De odödliga ungdomsböckerna (1937–55)		21	12	8	9	50
Dåd och äventyr (1924–41)	3	3	1			7
Historiska romaner och berättelser (1928–43)	13	9	4			26
Planetböckerna (1953–55)					4	4
Regnbågsböckerna (1949–55)				8	8	16
Sven Hedins underbara äventyr (1931)	5					5
Ungdomsromanerna (1945 och 1951)			4		1	5
Önskeböckerna (1928–39)	47	32				77
Önskeböckerna. Ny följd (1939–55)		10	40	25	52	127

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930–55.

Anm: I serierna ingick både titlar som givits ut tidigare och helt nyttgivna titlar. I Önskeböckerna 1953–55 ingick 12 volymer som samtidigt ingick i serien Önskedeckarna.

Tabell II:19. Serier för barn och ungdomslitteratur utgiven på Albert Bonniers förlag 1930–55. Antal omtryckta titlar per femårsperiod.

Serie och utgivningsår	1930–35	1936–40	1941–45	1946–50	1951–55
Bonniers barnbibliotek		1	10	12	24
Bonniers småbarnsböcker (1926–29)			11	2	
De odödliga ungdomsböckerna			4	13	24
Historiska romaner och berättelser			1		
Regnbågsböckerna					2
Önskeböckerna	2	2			
Önskeböckerna. Ny följd		2	20	18	

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930–55.

Bonniers hade en mycket lång tradition som utgivare av klassiska barn- och ungdomsböcker att luta sig mot när förlaget 1937 beslöt att starta en ny serie, De odödliga ungdomsböckerna, med Sven Barthel som redaktör. De befintliga översättningarna befanns i många fall vara undermåliga varför förlaget beslöt att satsa på kvalificerade nyöversättningar. Beställningar lades förutom till de främsta professionella översättarna ut även till flera författare som Eyvind Johnson, Alf Henrikson och Gunnar Mascoll Silf-

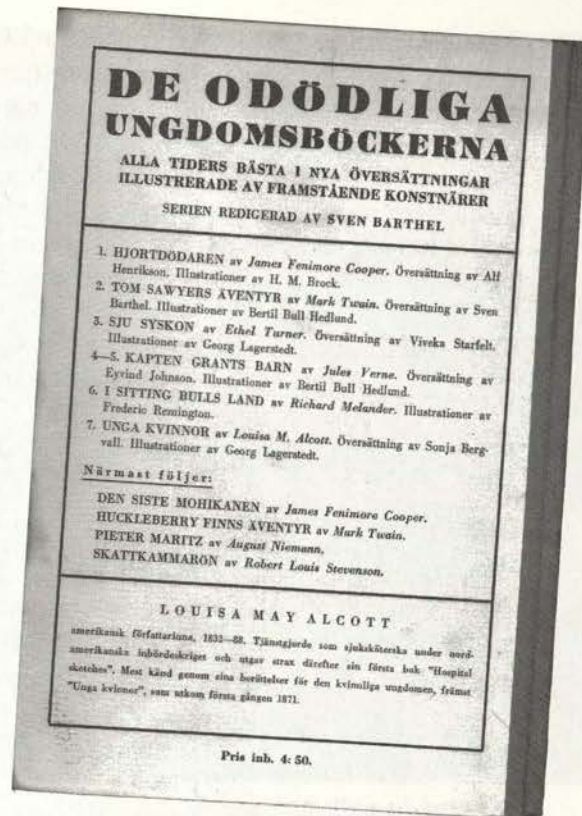
Författare, illustratörer och översättare bidrog alla till att De odödliga ungdomsböckerna för flera generationers unga läsare kom att leva upp till sitt namn. Serien omfattade också det bästa från 'pensionsböcker' för flickorna och indian-böcker för pojkarna till Jules Verne och Mark Twain.

ver Stolpe. I en snabb följd gavs en rad verk ut med namn som James Fenimore Cooper, Mark Twain, Jules Verne, Conan Doyle och Robert Louis Stevenson på försättsbladet. Serien kom att utvecklas till ett bibliotek, där de flesta verken trycktes upp i nya utgåvor för att ständigt finnas i handeln.⁵⁶

Utgivningen av barn- och ungdomsböcker brottades under 1930- och 40-talen med ekonomiska problem och förlagsledningen övervägde flera gånger att helt lägga ner verksamheten. Enligt Kaj Bonnier var det framför allt de låga priserna som gjorde det mycket svårt att få utgivningen att löna sig. *Pelle Svanslös*-böckerna såldes exempelvis i 100 000 exemplar 1944, men bruttovinsten (nettointäkterna – produktionskostnaderna – honorar) uppgick inte till mer än för en roman med en tiondel i upplaga. Kaj Bonnier tog 1946 åter upp frågan om avveckling av utgivningen, som årligen kostade stora pengar. Verksamheten fortsatte dock, men uppstramningen av utgivningsprofilen under efterkrigstiden med färre författare som genomgående marknadsfördes i serier kan tolkas som ett försök att förbättra lönsamheten för barn- och ungdomslitteratur. Uppgifter från 1954 om att böcker gått med förlust trots att de sålt mer än 77 procent av de tryckta upplagorna på mellan 8 000 och 11 000 exemplar tyder på att marginalerna för barnboksutgivning fortsatte att vara knappa.⁵⁷

Fackböcker

Albert Bonniers förlag hade alltsedan starten haft en omfattande utgivning av fackböcker. Innan förlaget i slutet av 1800-talet intog positionen som landets ledande skönlitterära utgivare låg tyngdpunkten i verksam-

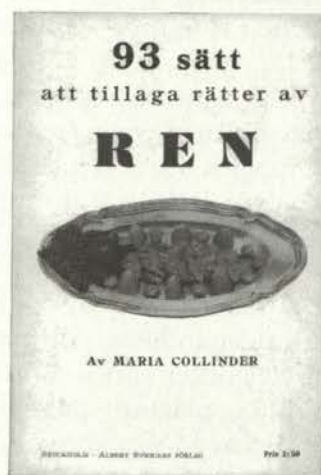
heten på facklitteratur. Även om Karl Otto Bonnier främst var intresserad av skönlitteratur gav förlaget i början av 1900-talet ut ett 60-tal fackböcker per år, ett antal som kom att nära fördubblas under 1920-talet.⁵⁸

Utgivningen av facklitteratur var på många sätt en heterogen verksamhet. I kategorin fackböcker återfanns alltifrån tunna broschyrer till stora flerbandsverk. Vissa verk gick smidigt och snabbt att ge ut, medan andra krävde stora insatser från förlaget både i form av personal och kapital. Ämnesområdena kunde vara mycket skiftande.

Tabell II:20. Nyutgivna fackböcker på Albert Bonniers förlag 1930–55. Ämnesområden. Årsgenomsnitt.

Ämnesområden	1930–35	1936–40	1941–45	1946–50	1951–55	Medel
Humaniora	49	52	57	43	34	47
Samhälls- och beteendevetenskap	12	12	11	3	3	8
Religion	3	5	2	1	1	2
Naturvetenskap och medicin	13	8	14	8	5	10
Resor o geografi	14	12	4	7	12	10
Handböcker	20	14	14	11	8	13
Varia	4	6	4	5	4	5
Totalt	115	109	106	78	67	95

Källa: Bearbetning av Albert Bonniers förlagskataloger 1930–55.

Utgivningen av fackböcker hade en imponerande bredd och omfattade såväl stora serierverk som Vår egen tids historia där Tingstens epokgörande Demokratiens seger och kris gavs ut 1933, som de sk sättböckerna, en titeldiger samling små kokböcker till lågpris.

Jan Olof "Jolo" Olsson och Margareta Sjögren på hemväg från USA 1951. Med bland annat Onkel Sams stuga och Drottningens England startade de en för den tiden ny, lättläst stil för reseskildringar.

Tyngdpunkten i Bonniers fackboksutgivning låg inom humaniora, med verk inom litteraturhistoria, historia, konsthistoria samt biografier och memoarer (Tabell II:20). Några av landets främsta forskare inom humaniora och samhällsvetenskap, som Fredrik Böök, Martin Lamm, Olle Holmberg, John Landquist, Eli F Heckscher, Ragnar Josephson och Herbert Tingsten, gav ut sina verk, både vetenskapliga och andra, på förlaget.⁵⁹

Många av förlagets skönlitterära författare publicerade sig även i andra genrer. Det kunde röra sig om inlägg i kvinno- och fredsfrågorna av Elin Wägner, reseskildringar av Sigfrid Siwertz, aktuella utrikesreportage av Gustaf Hellström, predikningar av Sven Lidman, norrlandsskildringar av Ludvig Nordström, essäer av Anders Österling, författarintroduktioner av Artur Lundkvist, stridsskrifter av Vilhelm Moberg och Ivar Lo-Johansson, naturböcker av Sten Selander eller memoarer av Marika Stiernstedt och Bertil Malmberg. Sammantaget svarade forskarna och författarna endast för en mindre del av Bonniers fackböcker, men deras verk markerade att förlaget även på detta område strävade efter en kvalitetsutgivning.

Reseskildringar var en kategori som periodvis spelade stor roll för för-

Sten Bergman, en av de sista stora upptäcktsresandena, lockade såväl unga som gamla med sina skildringar från Kamtjatka och Nya Guinea.

laget. Vid sekelskiftet hade Sven Hedins forskningsresor i Asien resulterat i en rad mycket säljande verk. Han fortsatte att ge ut både nya och omtryckta verk. Efter andra världskriget övertog Sten Bergman rollen som den mest populära reseskildraren med sina skildringar från Nya Guinea som i originalutgåva gick ut i över 30 000 exemplar vartill kom den dubbla upplagan i BFB-utgåvor. Två andra resenärer, Jan Olof "Jolo" Olsson och Margareta Sjögren, gav i början av 1950-talet ut några uppmärksammade verk som förebådade en ny typ av reseskildringar. En speciell bok i genren var skildringen av S A Andréés polarexpedition, *Med*

Örnen mot polen, grundad på deltagarnas efterlämnade anteckningar som utkom 1930 och såldes i nära 70 000 exemplar.

Från förlagssynpunkt liknade arbetet med de flesta av de ovannämnda författarnas verk utgivningen av skönlitteratur. Det förekom att manuskript beställdes men i regel lämnades de in spontant och krävde ofta inte några större förlagsinsatser i form av illustrationer och bearbetningar.

En annan typ av böcker var de som förlaget tog initiativ till. Ofta rörde det sig om serier där förlaget först bestämde ämne och sedan letade fram en lämplig författare. Ett exempel var "Orientering i aktuella ämnen" som gavs ut under 1930-talet med populärvetenskapliga framställningar av framstående forskare från en rad discipliner. Andra mer ämnesavgränsade serier var "Bonniers konstböcker" (1933–37), "BFB:s konstböcker" (1954–57) och "Musikens mästare" (1940–55), varav den sistnämnda blev en betydande försäljningsframgång. I serien "Illustrerade fickböcker" utgavs handböcker om djur och natur, medan "Uggleböckerna" som började ges ut 1952 behandlade en rad olika ämnen. Ellen Rydelius' resehandböcker hade nått stora framgångar redan på 1930-talet och upplevde en renässans efter kriget när massturismen började utvecklas.

Vid 1930-talets början gav Bonniers ut fackböcker inom en rad vitt skilda områden. Efter krigsslutet började verksamheten att struktureras om. Ågarna tog ett principbeslut att skära ner produktionen. Utgivningen av annan facklitteratur än humaniora och resor samlades i stor utsträckning till några serier samtidigt som vissa ämnesområden som till exempel kokböcker nästan helt övergavs. Vissa förlagsredaktörer specialiserade sig på fackböcker. Från 1952 överfördes produktionen till en för Bonniers och Forum gemensam fackboksredaktion.

En viktig del av Bonniers fackboksutgivning utgjorde de stora flerbandsverk som i huvudsak såldes på avbetalning. Under 1920-talet startades en rad stora projekt, av vilka de två första verken, *De Tekniska Vetenskaperna* och *Svenska Jordbrukets Bok*, låg långt ifrån Bonniers inriktning på skönlitteratur och humaniora, men kan ses som ett led i strävandena att nå nya kundkategorier för avbetalningsavdelningen Bonnier-Bibliotek. De följande verken, *Bonniers Allmänna Konsthistoria*, *Bonniers Illustrerade Världshistoria* och *Bonniers Illustrerade Litteraturhistoria*, föll bättre in i den traditionella utgivningsprofilen. I början av 1930-talet kompletterades programmet med några kulturhistoriska verk, varav *Nordisk kultur* var ett nordiskt samarbetsprojekt (Tabell II:21).

Utgivningen var mycket ambitiös och krävde mycket arbete från förlagets sida. I flera av serierna skulle kontakter tas med och sedan upprätthållas med författare, som genomgående var ledande forskare eller fackmän. Många av verken krävde rika illustrationer. Produktionstiden var lång, i flera fall stördes försäljningen av kompletta verk av att något band var starkt försenat. Förlaget tvingades binda mycket kapital i projekten i form av böcker i lager, samtidigt som försäljningen bedrevs under mycket lång tid.

Tabell II:21. Samlingsverk av facklitteratur på
Albert Bonniers förlag 1930-55.

Utgivningsår	Namn	Antal volymer	Prishäftad (inbunden)[halvfransk]
1920-1944	De Tekniska Vetenskaperna	30	24:- 72:- (27:50 77:-) [39:- 87:-]
1920-1941	Svenska Jordbrukets Bok	15	25:- 47:50 (28:- 53:-) [38:- 63:-]
1924-1939	Medicinskt folkbibliotek	49	Hela verket 200:75 (284:-) [325:75]
1926-1948	Bonniers Allmänna Konsthistoria	16	12:50 15:- (16:- 18:50) [32:-]
1926-1944	Bonniers Illustrerade Världshistoria	16	12:50 15:- (16:- 18:50) [32:-]
1929-1935	Bonniers Illustrerade Litteraturhistoria	8	12.50 (17:50) [25:-]
1929-1939	Kunskap. Universitet för alla	5	14:50 [19:-]
1931-1956	Nordisk kultur	34	4:20-22:- (11:25-26:50) [14:- 37:-]
1932-1945	Dagligt liv i Norden på 1500talet	14	Hela verket 156:- (191:-) [229:-]
1933-1952	De filosofiska mästerverken	9	7:50-10:50 (9:- 13:-) [12:50 19:-]
1933-1953	Vår egen tids historia	6	18:- 25:- (23:- 30:-) [30:- 37:-]
1939-1948	Tekniskt folkbibliotek	17	(10.50-13:50) [17:50]
1944-1954	Vår tids medicin	35	5:25-13:75-(7:25-15:75)

Källa: Albert Bonniers förlagskataloger 1930-55.

Anm: Enstaka volymer som utgivits starkt försenade har ej tagits med i kolumnen för priser.

Professor Eli F Heckschers *Svenskt arbete och liv* var den första sammanfattande framställningen av Sveriges ekonomiska utveckling. Boken gavs ut 1941 i en upplaga på 4 000 exemplar. Året därpå beställde LO 5 000 exemplar som trycktes i en specialutgåva. Heckscher var mycket glad över att få möjlighet att nå arbetarna och avstod från sitt honorar samtidigt som förlaget sålde boken till självkostnadspris. När pocketbokserien Aldus startades 1957 valdes *Svenskt arbete och liv* som nummer 1. Efter många omtryckningar av pocketutgåvan relanserades den 1980 som inbunden bok och användes som kurslitteratur i ekonomisk historia ända in på 1990-talet.

Tanken bakom projekten var att Bonnier-Bibliotek skulle få ett standard-sortiment vid sidan av de samlade verken av skönlitterära författare, men det ekonomiska utfallet förefaller i flera fall ha blivit dåligt. Någon särredovisning görs inte i bokföringen men i en promemoria 1952 anges att *Nordisk Kultur*, *Bonniers Världshistoria*, *Vår Egen Tids Historia* samt *Vår Tids Medicin* gått med förlust. Utgivningsplanerna för *Svenska jordbrukets bok* inskränktes medan priset på *De tekniska vetenskaperna* reducerades, vilket tyder på att inte heller dessa verk blev några försäljningsframgångar. I fortsättningen inskränkte sig utgivningen av samlingsverk till ett par enklare utformade serier av handböcker i teknik och medicin.⁶⁰

I princip skulle Bonniers utgivning av facklitteratur vara vinstgivande. Böcker som bedömdes ingå i familjens traditionella kulturella ansvar var dock undantagna. Det kunde röra sig om essäsamlingar eller litteraturhistoriska verk. Vidare kunde de större skönlitterära författarna i regel vara säkra på att få sina icke-skönlitterära verk utgivna oavsett det förväntade ekonomiska utfallet.

Förläggarna, från Karl Otto till Gerard Bonnier, var alla främst intresserade av den skönlitterära utgivningen och kontakterna med författarna, medan facklitteraturen i regel fick komma i andra hand. Punktvis gjorde de dock betydande insatser som fackboksutgivare. Exempelvis tog Tor Bonnier på 1920- och 30-talen initiativet till och ansvarade för utgivningen av de stora flerbandsverken, medan Kaj Bonnier var den pådrivande kraften bakom det stora världsatlasprojektet.

Uppslagsverk

I början av 1920-talet gav sig Bonniers in på marknaden för uppslagsböcker genom att ge ut trettonbandsverket *Bonniers Konversationslexikon*. Originalutgåvan såldes i cirka 70 000 exemplar vartill kommer en billigare nationalupplaga som under 1930-talet trycktes i cirka 40 000 exemplar. En andra reviderad upplaga gavs ut i femton band 1938–50 och trycktes i cirka 55 000 exemplar.⁶¹

De främsta konkurrenterna på marknaden var *Nordisk Familjebok* och *Svensk Uppslagsbok* som båda fullbordade utgåvor 1937 om 23 respektive 30 band. Bonniers hade sedan 1923 en överenskommelse med *Nordisk Familjeboks* ägare familjen Sohlman om hembud vid en eventuell försäljning. När Bonniers våren 1940 fick en förfrågan om att förvärva *Nordisk Familjebok* kontaktade man Esselte och de två bolagen kom överens om att konferera med varandra innan något bud lämnades. Någon affär kom dock inte till stånd på grund av det osäkra världsläget.⁶²

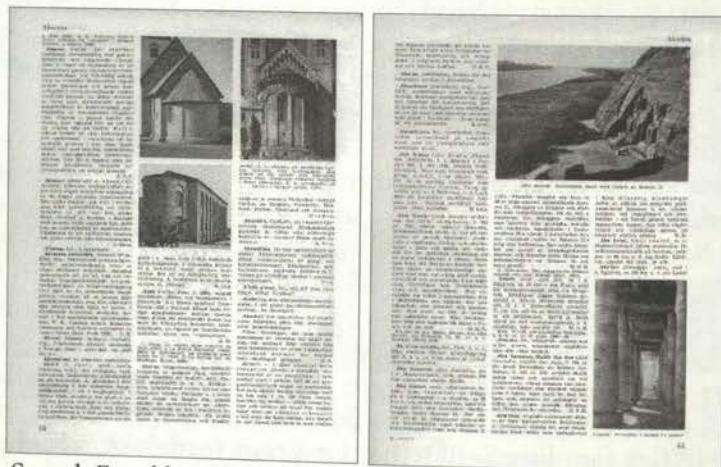
Våren 1942 fick familjen Sohlman ett mycket fördelaktigt bud på *Nordisk Familjebok* och återkom med en förfrågan till Bonniers, som förklarade sig intresserade av att köpa. Återigen kontaktade Bonniers Esselte och Norstedts och inledde överläggningar med dem parallellt med att de förhandlade med Sohlmans. Bonniers och Esselte/Norstedts kom i prin-

cip överens om att ge ut ett stort konversationslexikon. I första hand skulle parterna försöka förvärva *Nordisk Familjebok* som stomme till det nya verket. Om det inte gick skulle man göra ett helt nytt uppslagsverk. Det första alternativet föll bort sedan *Nordisk Familjebok* sålts till Svensk Uppslagsbok AB.⁶³

Parterna diskuterade nu vidare om att bilda ett gemensamt bolag för utgivning av uppslagsverk efter mönster från förlagens samarbete i Svenska Bokförlaget. En överenskommelse slöts med Svenska Akademien om att få kalla verket "Allmän Uppslagsbok under Svenska Akademiens medverkan" mot att en redaktionsnämnd med tre akademiledamöter fick övervaka arbetet samt att ersättning erlades.⁶⁴

Ett bolag, AB Nordiska Uppslagsböcker, bildades hösten 1942 till hälften ägt av Bonniers och till hälften av Esselte och Norstedts tillsammans. Aktiekapitalet uppgick till 600 000 kr. Bolagets inkomster och utgifter krediterades respektive debiterades moderföretagen varför ingen resultaträkning upprättades. Nordiska Uppslagsböcker övertog *Bonniers Konversationslexikon* med sju utgivna volymer och cirka 100 000 tryckta exemplar för 1,2 mkr, som likviderades med en tredjedel i kontanter, en tredjedel i form av 6 000 exemplar av kommande delar av lexikonet och en tredjedel när verkets kostnader var täckta.⁶⁵

Arbetet med *Allmän Uppslagsbok* påbörjades direkt under den mycket erfarne lexicografen Yngve Lorents' ledning. Verket planerades ges ut i trettio band à 736 sidor med landets främsta forskare som medarbetare. I december 1945 rapporterades att arbetet försenats men att första bandet låg klart för sättning och att ytterligare tre befann sig på olika stadier i produktionsprocessen. De totala kostnaderna uppgick då till cirka 1 mkr, vilket kan jämföras med att hela projektet i den första kalkylen beräkna-

Svensk Encyklopedi blev så småningom namnet på den stort upplagda uppslagsbok som Bonniers i samarbete med Esselte och Norstedts initierade 1942. Som ett led i arbetet producerades några provark, vilka i dag är det enda konkreta resultatet av det kostsamma projektet.

des belöpa sig på 1,5 mkr. Intressenterna, både förlagen och Svenska Akademien, förde fram kritik både mot förseningarna och brister i redigeringen, med följd att Lorents hösten 1946 efterträddes som huvudredaktör av Axel Elvin, som hade samma befattning på *Bonniers Konversationslexikon*.⁶⁶

I juni 1947 beslöt styrelsen ändra namnet på verket till *Svensk Encyklopedi utgiven under medverkan av Svenska Akademien*. Bonniers totala investering i Nordiska Uppslagsböcker beräknades nu uppgå till 995 000 kr förutom aktiekapitalet på 300 000 kr. För de närmaste tre åren uppskattades Bonniers andel av bristen belöpa sig till cirka 2,1 mkr. Efter ingående diskussioner beslöt ägarna i oktober 1947 att lägga ner hela projektet. Nordiska Uppslagsböcker fortsatte sin verksamhet med reducerad personalstyrka. Första uppgiften var att slutföra utgivningen av *Bonniers Konversationslexikon*, som 1952 följdes av en komprimerad version i fem band, *Bonniers Folklexikon*. Förlaget övertog 1948 även utgivningen av *Norstedts Uppslagsbok* och *Bonniers Musiklexikon*.⁶⁷

Ett av Bonniers större förlagsprojekt var utgivningen av *Svenskt Biografiskt Lexikon* som började ges ut 1917. Efter fjorton år och tio band á 800 sidor hade verket kommit fram till uppslagsordet "De la Gardie". Försäljningen stannade vid 1 000 exemplar mot det kalkylerade 3 000, vilket medförde en sammanlagd förlust för förlaget på mer än 0,5 mkr. Karl Otto Bonnier såg utgivningen som ett honnörsarbete, men tvingades hösten 1931 lägga ner arbetet samtidigt som han började undersöka möjligheterna att få stöd för fortsatt utgivning. Ansträngningarna resulterade i att ett samfund bildades som 1937 övertog utgivningen, medan Bonniers fortsatte att svara för den tekniska framställningen.⁶⁸

I mitten av 1940-talet började Bonniers ge ut ett nytt biografiskt verk *Svenska män och kvinnor*. Ursprungligen kalkylerades verket få ett omfång om två band, men under arbetets gång växte det först till fyra och slutligen till åtta band. Trots ett gott mottagande blev försäljningen lägre än kalkylerat bland annat på grund av att verket hamnade i samma prisklass som konversationslexika. Kaj Bonnier konstaterade 1946 att 800 000 kr hade lagts ner på projektet och att det inte skulle gå ihop även om hela upplagan på 10 000 exemplar såldes. Våren 1950 diskuterade förlagets styrelse möjligheten att lägga ner verket efter sex band, vilket Albert Bonnier jr förespråkade. Tor Bonnier menade att det vore en blamage att inte fullfölja utgivningen. Beslutet blev att fortsätta verket, vars sista band gavs ut 1955.⁶⁹

Sveriges Handelskalender, som började att utges 1859, anses ha spelat en mycket viktig roll för Albert Bonniers förlags uppbyggnad. Under den här studerade perioden såldes den årligen i nära 3 500 exemplar. Någon särredovisning av *Handelskalendern* görs inte men försäljningen gav tillsammans med annonsintäkterna sannolikt ett betydande överskott. Taxeringskalendrar för Sverige och Stockholm trycktes årligen i 5 500 respektive 4 000 exemplar och gick troligen även de med vinst.⁷⁰

Kulturtidskrifter

Det fanns en lång tradition på Bonniers förlag att erbjuda sina författare kompletterande fora vid sidan av böckerna. Albert Bonnier startade redan 1844 den litterära kalendern *Svea* som gavs ut i 64 årgångar fram till 1908. Mer kortlivad blev den litterära tidskriften *Figaro* (1844-47). I Bonniers *Månadshäften* (1907-20) och *Bonniers Veckotidning* (1924-29) intog litterära bidrag en betydande plats, men de var inte renodlade kulturtidskrifter, med undantag för *Bonniers Månadshäftens* sista årgång. Även i *Forum* (utgiven av Bonniers 1914-18) fanns kulturellt material, men den var i första hand en politisk tidskrift. Ett försök 1927 att ge ut en politisk-kulturell tidskrift, *Svart på vitt*, med Sten Selander som redaktör blev inte lyckat utan tidskriften lades ner redan första året.⁷¹

Efter köpet av Åhlén & Åkerlund 1929 lade de nya ägarna ner *Bonniers Veckotidning*, som konkurrerade med den inköpta *Vecko-Journalen*, och startade i stället *Bonniers Månadstidning*. Den nya tidningen lyckades dock inte med sin blandning av noveller, konstreportage, teaterkrönikor samt artiklar om hem och mode attrahera tillräckligt många köpare, varför förlagsledningen hösten 1931 beslöt att minska det kulturella materialet till förmån för mode och annat mer underhållningsinriktat stoff (se s 296).

Trots de motgångar som Bonniers mött som utgivare av kulturinriktade tidskrifter fördes kring 1930 diskussioner inom ägarkretsen att starta en renodlad kulturtidskrift. Sven Stolpe blev ombedd av Åke Bonnier att tänka på vilka ur den yngre generationen som skulle kunna samlas kring en svensk motsvarighet till de engelska tidskrifterna eller *Nya Argus*. Stolpe var endast 25 år gammal, men hade redan etablerat sig som författare, kritiker och översättare. Vid flera tillfällen hade han gjort framstötningar till Bonniers om en tjänst vid förlaget. Diskussionerna resulterade i att förlaget i april 1931 startade en ny tidskrift, *Fronten* med Stolpe som redaktör.⁷²

Fronten gavs ut var fjortonde dag med uppehåll under sommaren. Innehållet fokuserades på politik och litteratur. Redaktören skrev själv mycket, men lät även skribenter från olika läger komma till tals. Bland medarbetarna återfanns flera av den yngsta generationens mest uppmärksammade författare som Eyvind Johnson, Harry Martinson och Artur Lundkvist. Åke Thulstrup och Herman Stolpe svarade för de utrikespolitiska krönikorna. Den tryckta upplagan uppgick till 3 500 exemplar.⁷³

Tor Bonnier deklarerade i december 1931 förlagets principiella inställning till sin ägarroll när han besvarade klagomål från Erik Blomberg angående två artiklar i *Fronten*. "Förlaget har åtagit sig att förlägga en tidskrift, redigerad av honom", på ungefär samma sätt som en essäsamling i litterära och politiska frågor. Redaktören bar hela ansvaret för tidskriften liksom författaren för boken. I praktiken hade dock den närmast ansvarige, Kaj Bonnier, liksom de övriga i ledningen möjlighet att muntligt föra fram sina synpunkter till Stolpe, eftersom redaktionen var lokaliserad till förla-

get. I efterhand kunde inte Stolpe erinra sig att ägarna förde några samtal om tidskriftens inriktning. En starkt positiv artikel om Ivar Kreuger av Stolpe föranledde dock förlaget att makulera hela upplagan och trycka om tidningen utan den kontroversiella artikeln. *Fronten* lades ner med utgången av 1932. Den finns inga tecken på att kontroverser mellan ägarna och redaktören låg bakom nedläggningen, utan allt tyder på att Sven Stolpe var trött på redaktörskapet och ville gå vidare med nya uppgifter.⁷⁴

Under *Frontens* första höst tog Bonniers initiativ till ytterligare en kulturtidskrift, denna gång en renodlat litterär. Uppdraget som redaktör gick till Georg Svensson, som tidigare arbetat på lexikonredaktionen och efter en sejour på Natur och Kultur åter sökte anställning på Bonniers. Svensson fick fria händer att utforma tidskriften som kom ut med sitt första nummer i januari 1932 under namnet *Bonniers Litterära Magasin*.⁷⁵

Ett av motiven bakom utgivningen var säkerligen att försöka fånga de litterärt intresserade läsarna av *Bonniers Månadstidning*, sedan den tidningen tvingats minska sitt kulturstoff. Förlaget hade även ett starkt intresse av att presentera sin utgivning och samtidigt ge sina författare ytterligare ett forum för sina texter. Georg Svensson var angelägen om att inte knyta tidskriften till någon speciell litterär gruppering utan behandla både äldre och yngre författare, prosaister likaväl som lyriker, svenska som utländska. Under de första åren medverkade så gott som hela den svenska författareliten med texter i BLM. Recensionsavdelningen var redan från början fyllig med en rad yngre akademiker och författare som återkommande kritiker. Ett tiotal korrespondenter bevakade litteraturen i grannländerna och de stora kulturländerna. En avdelning för recensioner av teater och film inrättades 1941. Bland de många medarbetarna framhäver Georg Svensson i sina memoarer Artur Lundkvists roll både som introduktör av engelsk och amerikansk litteratur och som teater- och filmkritiker.⁷⁶

Frågan om BLM:s förhållande till Bonniers förlag blev snabbt omdiskuterat. Både Tor Bonnier och Georg Svensson deklarerade vid flera tillfällen under de första åren att förlagsledningen inte hade något inflytande utan att redaktören skötte tidskriften helt självständigt. När Johan Hansson på Natur och Kultur sade sig ha ett intryck av att recensenterna kände sig friare som kritiker av andra förlags böcker än av Bonniers försäkrade Georg Svensson att "ingen som helst påtryckning någonsin utövats eller skulle kunna utövas mot magasinets recensenter vare sig från min eller från utgivarnas sida".⁷⁷

Gösta Attorps menade dock några år senare att det måste vara svårt för ett förlag att å ena sidan lansera en författare och å andra sidan peka på dennes brister. Georg Svensson svarade att BLM inte skulle direkt motarbeta författare som lanserats av förlaget "såvida det gäller författare som synas oss betonas betydande och värda att lanseras. Men samma behandling bli alla författare oavsett förlag utsatta för. Däremot är det ett faktum att många enligt min och recensenternas mening mindre betydande för-

Gerard Bonnier och Axel Liffner glatt skålande. Gerard var från 1940-talets början en mycket drivande kraft i förlagsledningen bakom den unglitterära tidskriftsutgivningen. Många av skribenterna kom han sedan att i decennier följa nära som förläggare och ofta som personlig vän. Axel Liffner, själv fyrtiotalistisk lyriker, anställdes på bokklubben Svalan 1947 och blev året därpå redaktör för Utsikt, som kom att bilda en brygga mellan fyrtio- och femtiotalisterna.

fattare direkt motarbetats, trots att de utgivits av förlaget och trots att det bevisligen lett till att författarna ifråga besvärat sig hos förlagets ledning. I varje sådant fall ha besvären glädjande nog lämnats utan avseende. Nej, jag kan knappast minnas att någonsin mitt förlagsjag och mitt redaktionsjag råkat i allvarligare eller olöslig konflikt.”⁷⁸

Den tryckta upplagan uppgick första året till mellan 4 000 och 5 000 exemplar, för att sedan stadigt öka till 8 000 exemplar 1944. Åke Runnquist inträdde 1945 som biträdande redaktör och övertog 1949 redaktörskapet. Under de första tio efterkrigsåren trycktes BLM i cirka 12 000 exemplar. I bokföringen görs ingen särredovisning för BLM, men några enstaka bevarade resultatrapporter visar på en förlust 1945 på 25 500 kr samt 42 300 kr och 26 000 kr de första halvåren 1949 respektive 1950. När förlusterna diskuterades i styrelsen 1950 framhöll Kaj Bonnier att de måste ses mot reklamvärdet för förlaget och att utgivningen även kunde ses som en kulturell förpliktelse.⁷⁹

Kaj Bonniers tal om reklamvärde och Georg Svenssons försäkran om att ingen mannamån gavs för Bonniers författare behöver inte vara mot-

Artur Lundkvist och Maria Wine i Paris 1938. Han var under flera decennier en centralgestalt i Bonniers litterära tidskriftsutgivning bland annat som medarbetare i BLM och redaktör för Karavan och Horisont. Hon medverkade i Horisont innan hon 1943 debuterade med diktsamlingen Vinden ur mörkret. Som en allt viktigare rådgivare och samtalspartner till Georg Svensson och Gerard Bonnier kom han också att påverka förlagets utgivning av kvalificerad skönlitteratur.

stridiga även om de vid en första anblick kan tyckas så. Både etablerade och yngre författare uppmärksammades utförligt i BLM, i form av egna texter, essäer om författarskap och recensioner. Även om redaktionen strävade efter att behandla alla förlags författare lika kom Bonniers på grund av sin starka position som utgivare av kvalitetslitteratur otvivelaktigt att bli det förlag som drog störst nytta av BLM:s genomslagskraft bland den genuint litterärt intresserade publiken. I praktiken kom därför BLM att fungera som en länk i förlagets marknadsföring.

Sommaren 1934 vände sig Artur Lundkvist till Bonniers med ett förslag att ge ut en periodisk publikation med uppgift att stödja den nya svenska diktarfalangen. Ett omfattande introduktionsnummer av *Karavan* publicerades på hösten med Lundkvist som redaktör och följdes av fyra utgåvor 1935. Vid sidan av redaktören var Gunnar Ekelöf och Knut Jaensson tongivande medarbetare, men en rad av de ledande modernistiska svenska författarna medverkade med egna texter och introduktioner av utländska författarskap.⁸⁰

Karavan fick våren 1941 en efterföljare i den litterära kalendern *Hori-*

Rut Hillarp t v tillhörde den författargeneration som först uppmärksammades i 40-tal innan de debuterade i bokform. Också Birgitta Trotzig hann publicera sig i både Utsikt, Femtital och BLM innan hon som 22-åring gav ut novellsamlingen Ur de älskandes liv 1951. De är bara två exempel på hur förlaget lyckades knyta lovande författare till sig genom de möjligheter tidskrifterna gav till tidig debut.

sont, som kom ut med fem utgåvor åren 1941 till 1944. I redaktionen ingick Gerard Bonnier, Johannes Edfeldt, Thorsten Jonsson och Artur Lundkvist. Bland bidragsgivarna återfanns vid sidan av de ledande unga svenska författarna en rad utländska författare som William Faulkner, F Garcia Lorca, Herman Hesse, Erskine Caldwell, Dylan Thomas och Pablo Neruda, varav flera introducerades för en svensk publik i kalendern.⁸¹

Den grupp författare som kom att kallas fyrtiotalisterna fick hösten 1944 ett eget organ i tidskriften *40-tal*. Gerard Bonnier var ansvarig utgivare och i redaktionen ingick från början Werner Aspenström, Lennart Göthberg och Claes Hoogland. Sedan sammansättningen kritiserats och förlaget befarade att en konkurrerande tidskrift skulle startas kompletterades redaktionen med Mårten Edlund och Gustaf Rune Eriks. Till skillnad från *Karavan* och *Horisont* gavs inte *40-tal* ut som kalender utan som en enkelt utformad månadstidskrift. I medarbetarskaran återfanns så gott som alla av de tongivande bland fyrtiotalisterna. De utländska bidragen var betydligt färre än hos föregångarna. Sedan redaktionen splittrats lades tidskriften ner våren 1947 efter 26 nummer. Upplagan steg från 1 200 exemplar till 2 500 exemplar vid nedläggningen.⁸²

Förlaget startade på nyåret 1948 en ny tidskrift, *Utsikt*, med Axel Liffner som redaktör. I medarbetarskaran blandades fyrtiotalister med en grupp yngre författare, av vilka Lars Forsell även inträdde som biträdande redaktör 1949. Efter sammanlagt 19 nummer i en upplaga på cirka 2 500 exemplar lades *Utsikt* ner med utgången av 1950.⁸³

Bonniers inträdde 1948 även som förläggare av den litterära gymnasietidskriften *Medan lagrarna gror* med Clas Engström som redaktör och gymnasister som medarbetare. När gruppen tagit den vita mössan fick de i uppdrag att redigera *Utsikts* efterföljare *Femtital*, som utkom med sammanlagt tio nummer 1950–51. I redaktionen ingick Lasse Bergström, Clas Engström, Örjan Wallquist och Per Wästberg samt Fingal Fallgren från förlaget som ansvarig utgivare.⁸⁴

Av de stora förlagen var det endast Bonniers som gav ut unglitterära tidskrifter under perioden. Även om utgivningen sannolikt gick med förlust gav tidskrifterna förlaget många värdefulla kontakter med de unga författarna, i flera fall redan innan de kom med sitt första bokmanuskript. Förläggarna betraktade troligen utgivningen som ett sätt att på lång sikt bevara ställningen som det ledande litterära förlaget. En betydelsefull roll spelade Gerard Bonnier, både som aktiv redaktionsmedlem i *Horisont* och *40-tal* och som pådrivare bakom efterföljarna.⁸⁵

Även om de litterära tidskrifterna stod i fokus för Bonniers gav förlaget även ut ett par kulturtidskrifter med annan inriktning. *Konstrevy*, som startats 1925, övertogs 1934 från Svensk-franska konstgalleriet. Ingrid Rydbeck-Zuhr var redaktör fram till 1952 och lyckades skapa den ledande konsttidskriften i landet med medarbetare som Johannes Edfeldt, Gunnar Ekelöf, Erik Blomberg och Otto G Carlsund. Inom förlagsledningen följde framför allt Gerard Bonnier tidskriften med stort intresse. En motsvarighet på musikens område, *Musikvärlden*, gavs ut 1945 till 1949 med Folke H Törnblom som redaktör.⁸⁶

Dotterbolagens förlagsverksamhet

Under 1910-talet hade Bonniers utvidgat sin bokförlagsverksamhet genom att införliva flera förlag. Genom förvärvet av Åhlén & Åkerlund 1929 övertog Bonniers inte bara en mycket omfattande tidskriftsutgivning utan även en betydande bokutgivning. Bonniers fick 1935 en förfrågan om att överta det krisdrabbade Holger Schildts förlag, men bolaget rekonstruerades utan Bonniers medverkan.¹

Under den följande tioårsperioden kom Bonniers att dels förvärva intressen i ett av de ledande förlagen, Wahlström & Widstrand, dels starta flera förlagsprojekt i dotterbolagsform, Bermann-Fischer Verlag, Continental Book Company samt Forum.

Wahlström & Widstrand

Wahlström & Widstrand hade ända sedan starten 1884 profilerat sig som en av de ledande utgivarna av kvalificerad skönlitteratur och tillhörde sedan sekelskiftet den grupp förlag som låg närmast efter Norstedt och Bonniers i storleksordning. I mitten av 1930-talet hade förlaget kommit i ekonomiskt trångmål efter en stagnation i verksamheten och problem vid ett generationsskifte. Sommaren 1936 fick Bonniers ett erbjudande av huvudägaren Lotten Wahlström att överta förlaget. Bonniers ville inte köpa aktierna direkt, utan föreslog att Wahlström & Widstrand skulle lägga sin tryckning hos dem och erlægga en del av betalningen i form av ett lån som skulle kunna omvandlas till preferensaktier. Förslaget avböjdes dock.²

Carl Björkman, som 1930 knutits till Wahlström & Widstrand som litterär rådgivare, kom så småningom att ta över ansvaret för utgivningen. När Björkman 1938 fick erbjudande att förvärva Wahlström & Widstrand vände han sig till Bonniers, som accepterade att ta över hälften av aktiekapitalet för 206 000 kr. Affären hölls helt hemlig, varför ingen av de anställda på de två förlagen eller någon annan i branschen kände till Bonniers delägarskap.³

Carl Björkman övertog vid överlåtelsen även den affärsmässiga ledningen och blev verkställande direktör i AB Wahlström & Widstrand. För Bonniers var han inte någon ny bekantskap. Under några år på 1920-talet hade han arbetet för *Bonniers konversationslexikon* och sedan 1934 var han parallellt med sitt arbete på förlaget förste redaktör för Bonniers tidskrift *NU*, ett uppdrag som han lämnade sommaren 1938 (se s 304). Sedan studentåren tillhörde han dessutom Georg Svenssons vänkrets.

På de områden där Wahlström & Widstrand främst var verksamma, kvalificerad skönlitteratur i original och översättning samt humaniora, var Bonniers den starkaste konkurrenten. Mot den bakgrunden skulle det inte

Carl Björkman var outtröttligt verksam på många fronter. Bonniers mötte honom bland annat som redaktör för NU, kompanjon i Wahlström & Widstrand och filmkritiker i Dagens Nyheter.

ha varit överraskande om de två förlagen med gemensamma ägarintressen hade börjat samverka exempelvis vid köp av rättigheter till utländska verk. Under de första åren finns några nedslag i korrespondensen som tyder på visst samarbete. Carl Björkman skickade hösten 1938 över några böcker som han inte reflekterade över, året därpå bad han Bonniers att få titta på de optionsböcker som de avböjde. Något mer organiserat samarbete förefaller dock inte ha förekommit även om förläggarna kan ha träffat överenskommelser som inte dokumenterats i korrespondensen.

När Carl Björkman 1940 var intresserad av att ge ut en planerad essäybok av Erik Blomberg, som Bonniers tidigare avböjt, riktade Tor Bonnier ett par varningens ord "inte som kollega, utan som medintressent". Blomberg var "utan tvivel en av de stora lyriska begåvningarna, men samtidigt en av de besvärligaste författarna för förläggaren, fordrande och misstänksam". Björkman tackade för varningen och tecknade ett mycket försiktigt kontrakt.⁴

Carl Björkman förefaller med något undantag ha kunnat bestämma utgivningen helt utan försök till inblandning från medägaren. När han 1949 planerade att ge ut *Svensk Decamerone* blev han avrådd av Tor Bonnier med motivering "För oss är det självfallet att vi skall ge ut sådana

skönlitterära arbeten [Bengt Anderberg, *Kain* och Eyvind Johnson, *Drömmar om rosor och eld*] och enbart bedöma dem efter deras skönlitterära halt. Det är dock något helt annat då ett förlag tar initiativ till en samling som uppenbart vädjar icke till det litterära utan till andra intressen, även om de författare som medarbetar är konstnärligt framstående." Boken kom dock ut som planerat.⁵

Enligt kutymen bland de etablerade bokförlagen gjorde även Bonniers och Wahlström & Widstrand en del bytesaffärer. Bonniers fick exempelvis rätt att ge ut Erik Axel Karlfeldts samlade dikter i serien Den svenska lyriken på villkor att volymen inte såldes separat utan endast i den kompletta serien. Bonniers fick tillstånd att ge ut ett verk av André Gide i utbyte mot några texter som skulle användas i Wahlström & Widstrands antologier.⁶

Bonniers övervägde 1950 att överlåta ett kontrakt på sex romaner av Georges Simenon till Wahlström & Widstrand, med hänvisning till att de med sina många väl inarbetade deckare inte hade möjligheter att lansera författaren i så stor skala som han skulle förtjäna. Bonniers valde dock att utnyttja sina rättigheter och i snabb takt ge ut en rad Mavigret-deckare. När Bonniers var tveksamma till att ge ut en samling av Stig Ahlgren på grund av två artiklar om Kreuger övertog Wahlström & Widstrand utgivningen. En tvist 1954 om optionsrätten till Françoise Sagans *Bonjour tristesse* löstes så att Wahlström & Widstrand fick ge ut den aktuella boken medan Bonniers fick förhandsrätt till hennes kommande produktion.⁷

Vid ett par tillfällen bröts det kordiala förhållandet mellan förlagen av dispyter. Kjerstin Göransson-Ljungman, som tidigare givit ut sina böcker på Bonniers, vann 1941 en romantävling på Wahlström & Widstrand. Året därpå sökte hon sig till Wahlström & Widstrand med sin nya bok med motivering att hon fått stöd och uppmuntran på detta förlag. Tor Bonnier reagerade mot att Carl Björkman brutit gentlemen's agreement genom att inte tala med Bonniers innan han skrev kontrakt med författaren. Han menade att om pristävlingar skulle leda till att författare övergick till andra förlag så måste de antingen se till att Bokförläggareföreningens medlemmar förbjöds att ordna pristävlingar eller så måste Bonniers göra så många och stora tävlingar att systemet knäcktes. Björkman ville ta upp fallet inför Bokförläggareföreningen, vilket dock Tor Bonnier ville undvika, eftersom en öppen process kunde få ödesdigra konsekvenser för det fortsatta samarbetet. I stället gjorde förläggarna upp om att författarinnan skulle erbjuda Bonniers manuskriptet, vilket hon accepterade. Efter en roman på Bonniers refuserades hon, varefter hon gav ut de flesta av sina vuxenromaner på Wahlström & Widstrand.⁸

Ett irritationsmoment för Bonniers var den serie för fransk litteratur, Kokard, som Wahlström & Widstrand började ge ut 1947. Georg Svensson ansåg att serien ifråga om uppläggning och utstyrsel var ett plagiat av Panacheserien. Enda skillnaden var att den omfattade endast ett språkområde. Kaj Bonnier kritiserade ett par år senare internt förlagets "omåttliga" ut-

givning av konstböcker och kvalificerad utländsk litteratur i Kokardserien, som förstört respektive marknad. Under åren 1947–49 utgavs 16 volymer i Kokard och 25 i Panache.⁹

Av tradition hade Bonniers en god överblick över författarskap i vardande. De flesta vände sig med sitt manuskript först till det ledande skönlitterära förlaget, som därigenom kunde fiska upp de eventuella guldkornen. En annan kanal var de litterära tidskrifter som Bonniers gav ut, från 1932 *Bonniers Litterära Magasin* och från 1941 även en unglitterär publikation. Under slutet av 1940-talet började en rad mycket unga litterära begåvningar att publicera sig i olika tidningar och tidskrifter, vilket fick förlagen att på ett annat sätt än tidigare försöka knyta till sig författare innan de lämnat sina första bokmanuskript.

När Wahlström & Widstrand 1949 beslöt att ge ut en novellsamling av den blott femtonårige Per Wästberg reagerade Georg Svensson. Han hade sett pojkens litterära talang och uppmuntrat honom hålla kontakt med Bonniers tills han var mogen att debutera. Svensson var även missnöjd med att Carl Björkman skrivit kontrakt med Lasse Bergström och Bo Lindblom för böcker de ännu inte skrivit. Båda hade haft intima förbindelser med förlagets tidskrifter *Utsikt* och *Medan Lagrarna Gro* och erbjudits att lämna in sina färdiga manuskript till Bonniers. Svensson ansåg att Bonniers gjorde så mycket för de unga författarna genom att ge ut sina tidskrifter medan Wahlström & Widstrand tidigare inte visat någon benägenhet att offra något för den yngsta svenska litteraturen. Året därpå kritiserade Tor Bonnier tendensen att kontakta mycket unga blivande författare. Björkman hävdade sin rätt att söka nya författarförbindelser, men motsatte sig inte någon överenskommelse mellan de större förlagen för att få bort överdrifterna.¹⁰

På grund av att Bonniers ville hemlighålla sitt ägande var de inte representerade i Wahlström & Widstrands styrelse utan deras insyn i bolagets verksamhet inskränkte sig till den information som Carl Björkman lämnade. Bonniers fick med något undantag inte de officiella boksluten utan endast ett slags kalkylbokslut med kommentarer i promemorior som Björkman skickade varje år.¹¹

Omsättningen ökade från 980 000 kr 1941 till 2 223 000 kr 1948 för att efter inskränkning av utgivningen minska till 1 700 000 kr 1950. Kaj Bonnier var skeptisk till de resultat som Björkman redovisade och gav 1951 Bengt Cederquist i uppdrag att analysera siffrorna för de fyra senaste åren. Cederquists preliminära beräkningar visade på betydligt lägre vinstmarginaler än Björkmans. Den redovisade vinsten stannade i regel kring 10 000 kr och Bonniers direkta avkastning på det satsade kapitalet uppgick till mellan 2 och 3 procent per år.¹²

Under de första tio åren förefaller Bonniers frågor och erinringar angående företagens ekonomi ha varit mycket få. Vid ett tillfälle ville Carl Björkman diskutera ett eventuellt fastighetsköp, vid ett annat föreslog Tor Bonnier en förstärkning av likviditeten.¹³

Först sedan Kaj Bonnier 1949 övertagit kontakterna blir frågorna fler. Han bad om fler ekonomiska uppgifter och även en förteckning över utfallet för de enskilda boktitlarna. I en intern PM föreslog han att Bonniers litet närmare skulle följa såväl Wahlström & Widstrands utgivningspolitik och program som det ekonomiska resultatet. Ett förslag från Kaj Bonnier att Wahlström & Widstrand skulle lämna samma typ av kvartalsrapporter som Bonniers avdelningar och dotterbolag förefaller inte ha realiserats. Vid flera tillfällen åren kring 1950 föreslog Carl Björkman att aktiekapitalet skulle nedsättas, något som Bonniers dock inte ville gå med på.¹⁴

Huvudintrycket vid en genomgång av korrespondensen blir att Bonniers lät Carl Björkman leda Wahlström & Widstrand mycket självständigt, både beträffande utgivningen och skötseln av företaget. Samarbetet med Wahlström & Widstrand var knappast mer omfattande än med andra förlag. Ett skäl till Bonniers återhållsamhet kan ha varit att de var mycket angelägna om att deras intressen i förlaget hemlighölls. En mer aktiv ägar-policy skulle sannolikt ha ökat riskerna för att de faktiska ägarförhållandena avslöjades, med en för Bonniers obehaglig debatt om ägar-koncentration som följd. Det är dock anmärkningsvärt att Bonniers inte följde den ekonomiska utvecklingen närmare, med tanke på att de hade investerat en del kapital och att den direkta avkastningen var låg.

Om Bonniers inte kunde dra fördelar i förlagsarbetet av ägandet och inte heller få någon större ekonomisk vinning vad fanns det då för skäl för dem att gå in i och sedan behålla sina intressen i Wahlström & Widstrand? Ett motiv kan ha varit att dämpa konkurrenslusten hos ett av de förlag som låg närmast Bonniers i utgivningsprofil. Även om Carl Björkman agerade självständigt så bör han ha haft ett intresse att inte direkt utmana sin huvudfinansiar. Kokardserien är dock ett exempel på hur Wahlström & Widstrand direkt gick in på Bonniers fält, något som också väckte irritation.

Forum

Hösten 1943 grundade Albert Bonniers Förlag AB ett nytt helägt dotterbolag, Bokförlaget Forum AB, med ett aktiekapital på 100 000 kr. Det nya förlaget skulle inrikta sig på att ge ut översättningslitteratur och eventuellt även en serie handböcker. En anledning till etableringen var att Bonniers hade många kontrakt på utländska böcker samtidigt som bokhandeln reagerade mot förlagets dominans i bland annat bokcirkulärens. Ett nytt förlag skulle kunna öka Bonniers andel av marknaden.¹⁵

Till chef utsågs Adam Helms, som hade arbetat inom dansk bokhandel och sedan 1939 var Gyldendals och danska förläggarföreningens kommissionär vid Importbokhandeln i Stockholm. Han var även en av initiativtagarna till bokklubben Svalan där han första tiden fungerat som mycket iderik reklamchef.¹⁶

Tanken var att Forum skulle drivas i nära anknytning till moderförla-

get, vars ledning informerades vid månatliga möten med Adam Helms. Av de kortfattade PM som fördes vid mötena att döma avhandlades i första hand läget på utgivningsfronten, medan den ekonomiska informationen var mer rapsodisk. Helms betonar själv i en återblick att Forum alltid tilläts hålla sin egen profil. Källmaterialet från förlagets tidiga kontakter med ägarna är visserligen knapphändigt, men inget tyder på annat än att Helms fick i stort sett fria händer att leda förlaget.¹⁷

De första åren var det Albert Bonniers förlag som förvärvade alla utländska rättigheter för att sedan fördela dem mellan de två förlagen. Forum kunde dock inte tvingas att ge ut någon bok mot förlagschefens vilja. Enligt Georg Svensson fungerade samarbetet i regel friktionsfritt. Bonniers behöll utgivningen av de stora utländska författarna. Forum inriktade sig främst på anglosaxisk underhållningslitteratur, men gav även ut verk av Erskine Caldwell, Cora Sandel och Joseph Conrad, varav de två sistnämnda tidigare kommit ut på Bonniers.¹⁸

En serie med klassiska verk, Forumbiblioteket, startades på Georg Svenssons förslag 1944 med Ernest Hemingways *Klockan klämtar för dig* som första utgåva. Serien fick snabbt ett genomslag bland bokköparna med sin utgivning av många av världslitteraturens främsta verk i vackert formgivna band till relativt låga priser. Vid utgången av år 1954 hade 62 titlar utkommit, vilka så gott som alla var tillgängliga i bokhandeln.

Handböcker var ett tredje område som gav Forum dess profil. I de första årens utgåvor behandlas så skiftande ämnen som fastighetsköp, fönsterskyltning, konstköp, engelsk samhällsplanering, lantbruk, simlära, svetsning och äktenskapsjuridik.

Den danske journalisten och flyktingen Bo Bramsen tog initiativet till det som kom att bli Forums mest framgångsrika förlagsprojekt, nämligen *När-Var-Hur*. Han lyckades övertyga Albert Bonnier jr att ge ut en årskrönika efter liknande modell som den danska *Hvem Hvad Hvor* och fick uppdraget att redigera den första utgåvan av *När-Var-Hur* 1945 som gavs ut 1944. Verket blev snabbt en stor succé och såldes i slutet av decenniet i upplagor kring 100 000 exemplar. Efter fyra utgåvor på Åhlén & Åkerlunds dotterbolag Förlags AB Svenska Samlingsverk övertog Forum utgivningen från och med årgång 1949. Förlaget utnyttjade även verkets goda renommé till att starta handboksserien "När-Var-Hur-serien".¹⁹

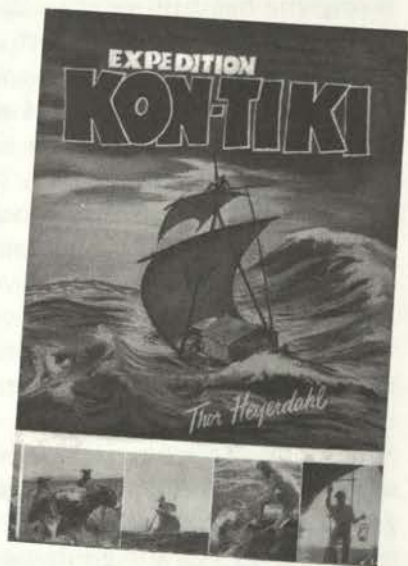
En annan stor försäljningssuccé var Thor Heyerdahls *Expedition Kon-Tiki*, som Bonniers hade förvärvat, men som Adam Helms lyckades övertala Kaj Bonnier att få ta över. Boken såldes på kort tid efter utgivningen 1949 i över 100 000 exemplar. Helms sålde dessutom de utländska rättigheterna till ett sextiotal länder.²⁰

Kring framställningen av *När-Var-Hur* och NVH-serien byggde Forum upp en fackboksredaktion under Jan Cornells ledning, som också började producera andra fackböcker både för det egna förlaget och för Bonniers. Efter några år övertog redaktionen 1952 helt produktionen av Bonniers fackböcker, men fortsatte att administrativt lyda under Forum. Cornell

Kring den framgångsrika årsboken När-Var-Hur byggdes en växande serie handböcker upp. Det var redaktionellt framställda böcker som förutsatte kompetenta förlagsredaktörer som fick sin erfarenhet genom arbete på årsboken. Litteraturhandboken – från början med titeln Vem skrev vad – Konsthandboken, Lyrikboken, Gröna Visboken och en serie hobbyhandböcker, Trädgården som hobby, Hästen som hobby, Frimärken som hobby är några exempel. Drivande kraft i detta arbete var Jan Cornell, senare ansvarig för Albert Bonniers Förlags fackboksutgivning och direktionsmedlem. Bestående insatser gjorde också en annan av Gerard Bonniers studentkamrater, Tage Nilsson, som börjat sin redaktionella bana på Åhlén & Åkerlunds jultidningsavdelning.

Forumchefen Adam Helms stora genombrott som förläggare kom med Thor Heyerdahls Kon-Tiki 1949. Skildringen av den äventyrliga flottfärden blev en sensationell internationell framgång som gav dotterförlaget en oanad status.

utnämndes 1953 till direktörsassistent på Bonniers förlag med ansvar för bland annat fackboks- och barn- och ungdomsboksutgivningen.²¹

Uppgifterna om Forums ekonomiska resultat är knapphändiga. Efter ett par års verksamhet bedömde Kaj Bonnier att moderförlaget inte behövde bidra med något kapital utöver det kontant inbetalade aktiekapitalet. Till Åhlén & Åkerlund som tryckte bland annat Forumbiblioteket och När-Var-Hur ackumulerades en skuld som 1948 uppgick till 489 000 kr och som följande år beräknades öka till 700 000 kr för att därefter

amorteras med 25 000 kr per år ner till 500 000 kr. Försäljningen 1947 uppgick till 650 000 kr, men ökade året därpå till 1,4 mkr, varav *När-Var-Hur* svarade för cirka 400 000 kr och andra övertagna verk från Åhlén & Åkerlund för cirka 300 000 kr.²²

Verksamhet på utländska marknader

Bokförlagsmarknaden var till sin natur i hög grad nationell. Export av originalverk försvårades på många håll av språkgränserna samtidigt som de olika nationella marknaderna behärskades av starka inhemska förlag. Ett förlag som tidigt lyckades bryta de nationella barriärerna var tyska Tauchnitz, vars serie med billighetsutgåvor av anglosaxisk litteratur på originalspråket nådde stora framgångar på kontinenten.

Bonniers gjorde 1911 ett par försök att etablera sig utomlands, dels Albert Bonnier Publishing House i New York, dels Albert Bonnier Verlag i Leipzig. Syftet med det tyska förlaget var att ge ut tyska översättningar av svensk litteratur. Verksamheten gick dock med stor förlust och lades ner redan efter drygt ett år. Även ett försök att i slutet av 1920-talet ge ut en tysk utgåva av *Bonniers Novellhäften* misslyckades. Mot den bakgrunden är det förståeligt att Bonniers 1934 avvisade en propå att med Tauchnitz som förebild ge ut tyska böcker i Frankrike.²³

Bonniers hade tidigare vid behov hjälpt sina författare med kontakter med utländska förlag, men institutionaliserade denna verksamhet 1934, då en placeringsavdelning startades som mot provision erbjöd sig att sälja rättigheter till svenska verk i utlandet. Någon större omfattning fick inte verksamheten utan förlagets årliga intäkter uppgick inte till mer än i genomsnitt 2 000 kr före kriget och 12 000 kr de första efterkrigsåren.²⁴

Albert Bonnier Publishing House

Albert Bonnier Publishing House (ABPH) hade sitt ursprung i en bokhandel i New York för svenskspråkig litteratur, Björck & Börjesson, som Bonniers förvärvade 1911 på Åke Bonniers initiativ. Sortimentet utvidgades med danska och norska böcker 1914 sedan Gyldendals filial införlivats. De bevarade ekonomiska uppgifterna är knapphändiga, men tyder på att verksamheten bedrevs i liten skala och genomgående förefaller ha gått med en viss förlust.²⁵

Kundkretsen bestod ursprungligen nästan uteslutande av svenskamerikaner. I takt med att emigrationen minskade och svenskättlingarnas intresse för hemlandet avtog började ABPH att söka nya kundgrupper. Vid 1930-talets mitt arbetade företaget efter fem linjer. Den första var att representera Bonniers och Åhlén & Åkerlund. Den andra var butiksförsäljningen av böcker, tidskrifter och konsthantverk till svenskamerikaner och amerikaner. Vidare fungerade man som grosshandel för reselitteratur och böcker om de nordiska länderna till amerikanska boklådor. Direktför-

säljning av skandinavisk litteratur till amerikanska bibliotek hade successivt ökat i omfattning. Utgivning av engelska utgåvor av svenska kokböcker utgjorde den femte verksamhetslinjen.²⁶

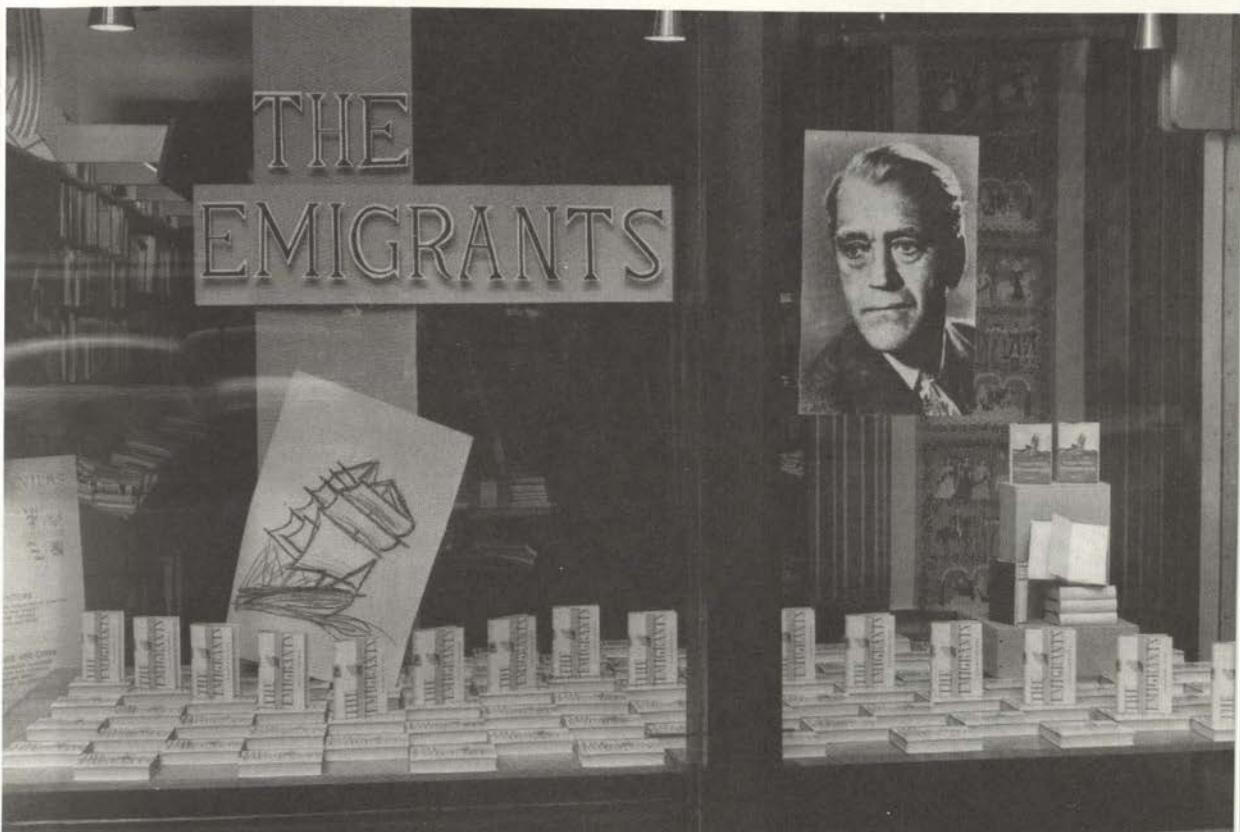
Inom förlagsledningen ingick ABPH alltifrån starten i Åke Bonniers ansvarsområden. Han besökte New York så gott som varje år och följde däremellan affärens utveckling per korrespondens. Trots verksamhetens bredd var omsättningen inte större än en medelstor svensk bokhandels och antalet anställda stannade vid tre à fyra. Det är omöjligt att finna exakta uppgifter om resultatet, men det förefaller som om moderbolaget varken kunde ta hem någon vinst eller behövde subventionera verksamheten i någon större utsträckning. En fördel för delägarna, i första hand Åke Bonnier, var att de kunde finansiera sina vistelser i USA genom uttag i ABPH, som debiterades deras konton i firma Albert Bonnier.

Åke Bonnier befann sig vid krigsutbrottet i USA och kunde på grund av sin hustrus sjukdom inte återvända till Sverige som planerat. När han insåg att vistelsen skulle bli långvarig började han att planera att ge ut en tidskrift i USA. Riksbanken gav i februari 1940 firma Albert Bonnier tillstånd att överföra 50 000 dollar i form av lån till ABPH för kapital för tidskriftsstarten. Tor Bonnier avrådde på nyåret 1941 brodern från projektet på grund av den hårda konkurrensen på den amerikanska tidskriftsmarknaden. Åke Bonnier var dock full av tillförsikt och lyckades övertyga delägarna i Stockholm att gå vidare. Bonniers fick under de första tre kvartalen 1941 Riksbankens tillstånd att föra över 70 000 dollar till USA för att finansiera tidskriftsutgivningen.²⁷

Ett nytt dotterbolag, Gerard Publishing Company bildades och kunde i mars 1941 ge ut det första numret av *Who, the Magazine about people*. Innehållet fokuserades kring biografiska artiklar om aktuella personer. Enligt Åke Bonnier mottogs tidningen positivt bland branschfolk. Projektet skulle dock kräva mycket kapital, ungefär 250 000 dollar. Han ansåg att det vore vansinnigt att inte ta denna risk eftersom "att här finns en — ja EN ENDA — chans att rädda något av den Bonnierska förläggartraditionen från det *totala fördärvet* och därmed att ge en chans åt våra pojkar att fortsätta vid de läster — eller åtminstone vid liknande läster — som våra fäder knogat vid."²⁸

I Stockholm såg familjen betydligt mer skeptiskt på den amerikanska verksamhetens framtidsutsikter. Inga ytterligare medel från firman kunde transfereras efter oktober 1941. Om Åke Bonnier ville fortsätta vad som Tor Bonnier betecknade som "kapitalslöseriet" måste han utnyttja sina privata tillgångar utanför firman. Efter stor tvekan gick Åke Bonnier hösten 1941 privat in med 30 000 dollar innan han i början av 1942 lade ner tidskriften. I den omfattande telegramväxlingen om projektet finns inga uppgifter om tidskriftens upplaga och försäljning. Den sammanlagda överföringen uppgick till cirka 600 000 kr.²⁹

Efter nedläggningen av *Who* inriktade Åke Bonnier sitt arbete på att förvärva litterära rättigheter till moderbolaget och övervaka verksamhe-

*I takt med att de svenska emigranterna integrerades i det amerikanska samhället sjönk försäljningen av svensk originallitteratur i Bonniers bokhandel i New York. Skyltningen 1951 av Vilhelm Mobergs *The Emigrants* visar hur Albert Bonnier Publishing House i stället försökte intressera både svenskättlingar och andra amerikaner för svensk litteratur i översättning.*

ten i ABPH. På grund av att kriget omöjliggjorde import av böcker övergick bokhandeln till att sälja amerikanska böcker och skandinaviska hantverksprodukter.³⁰

När Åke Bonnier vid hemkomsten till Sverige 1946 inte fick någon plats i firmans ledning återvände han vintern 1947 till New York. Ända sedan mellankrigstiden hade funnits tankar om att utvidga rörelsen i ABPH med försäljning av andra skandinaviska produkter. Åke Bonnier såg nu möjligheten att bygga ut verksamheten. Ett första steg togs nyåret 1947 då en överenskommelse träffades mellan Bonniers förlag, Gyldendalske Boghandel och Gyldendal Norsk Forlag om att agera tillsammans på den amerikanska marknaden och dela representationskontor, Gyldendal-Bonnier-Gyldendal, i New York.³¹

Våren 1947 förvärvade ett nybildat dotterbolag, 605 Madison Corporation, ett femvåningshus med utmärkt affärsläge, 605 Madison Ave-

nue, för 215 000 dollar. Fastigheten renoverades och inreddes för butiker på tre plan, förutom bokhandeln även avdelningar för förstklassig skandinavisk design i form av konsthantverk och möbler. Kostnaderna för ombyggnaden kalkylerades till 40 000 dollar men kom att uppgå till det dubbla. Albert Bonnier jr reagerade hösten 1948 mot fördyringarna och ville minska Bonniers engagemang genom att ta in NK och Gustafsfors som kompanjoner. Åke Bonnier motsatte sig emellertid bestämt ett förslag till avtal mellan de tre parterna.³²

De ekonomiska problemen fortsatte under hela 1949. Omsättningen fördubblades till cirka 1,2 mkr men förlusten uppgick till cirka 250 000 kr. ABPH bad vid upprepade tillfällen att få kapitaltillskott från moderbolaget. Tor Bonnier lyckades efter stora ansträngningar få valutakontorets tillstånd att överföra cirka 350 000 kr. Två tjänstemän från koncernledningen, Bengt Cederquist och Holger Ihre, åkte över till New York för att dels ordna upp den kaotiska bokförläggningen, dels förmå Åke Bonnier att anställa en kompetent chef.³³

På nyåret 1950 gjorde Albert Bonnier jr en noggrann utredning på plats som utmynnade i rekommendationer om ny ledning och sanering av finanserna. Några åtgärder vidtogs dock inte och de ekonomiska problemen kvarstod. När en dansk leverantör hotade att begära ABPH i konkurs värdjade Tor Bonnier till brodern att omedelbart avveckla verksamheten. Åke Bonnier ville dock inte ge upp utan bad sommaren 1950 om ytterligare stöd från koncernen, som enligt Albert Bonnier jr sammanlagt skulle uppgå till 850 000 kr.³⁴

Albert Bonnier jr ställde som villkor för fortsatt ekonomiskt stöd att nya partners skulle tas in som delägare och att ledningen förändrades. När en majoritet av delägarna trots hans motstånd gick in till Valutakontoret med en begäran om överföring av ytterligare medel till New York meddelade han myndigheten skriftligen att han motsatte sig ansökan. När City Bank hösten 1950 begärde en låneamortering på 82 000 kr vägrade Kaj och Albert Bonnier att låta koncernen betala beloppet, varför Tor Bonnier erbjöd sig att privat satsa halva beloppet om Åke Bonnier svarade för andra halvan.³⁵

Efter en tid upptogs förhandlingar med olika tänkbara kompanjoner och våren 1951 slöts en överenskommelse med den tidigare vice verkställande direktören i NK Göran Holmquist om rekonstruktion av verksamheten. Holmquist, Albert Bonniers Förlag AB och Åke Bonnier satsade i en nyemission i bolaget som namnändrats till Bonniers Inc \$22 500, \$12 500 respektive \$5 000, vilket gav en ägarfördelning på 45, 45 respektive 10 procent. Till ny verkställande direktör (general manager) utsågs Holmquist, medan Åke Bonnier blev styrelseordförande. Bonnierkoncernens fordringar omvandlades till debentures. Bonniers behöll bolaget 605 Madison Corp som ägde fastigheten. Den nya ledningen lade ner bokhandeln och koncentrerade verksamheten helt till att sälja skandinavisk design i olika former.³⁶

En heltäckande beräkning av Bonniers förluster på verksamheten i New York är svår att göra eftersom det rör sig om både direkta överföringar och olika typer av kreditleveranser. Åhlén & Åkerlunds koncernbidrag åren 1946–51 uppgick till 1,1 mkr, vartill troligen skall läggas bidrag från bokförlaget.³⁷ Även om förlustmarginalen på rörelsen var mycket hög var förlusterna relativt blygsamma i förhållande till Bonnierkoncernens totala verksamhet och resultat.

Inom familjen kom kanske New-York-projektet att få allvarigare följder för sammanhållningen än för ekonomin. Trots att ABPH utgjorde en perifer del av rörelsen och den nya inriktningen på design inte hade någon koppling till familjens övriga verksamhet var delägarna genomgående intresserade av affären. Problemet var inte projektet som sådant utan att Åke Bonnier och hans närmaste medarbetare inte var kapabla att leda verksamheten.

För Åke Bonnier som satsat så mycket arbete och prestige på utbyggnaden av verksamheten innebar debaclet i New York ett stort personligt nederlag samtidigt som hans position i delägarkretsen försvagades. Albert Bonnier jr började tidigt med Kaj Bonniers stöd driva kravet på att Åke Bonnier skulle kopplas bort ifrån ledningen för att affären sedan skulle kunna rekonstrueras. Tor Bonnier fick lägga ner mycket kraft på att med hjälp av sina kontakter på Stockholms Enskilda Bank ordna lån och överföringar. Det måste också ha varit förödmjukande för honom att ta emot och besvara kravbrev från ilskna leverantörer liksom att förklara New York-affärens problem för Valutakontoret.

Bermann-Fischer Verlag

Det nazistiska maktövertagandet i Tyskland 1933 fick snabbt återverkningar på den tyska bokmarknaden. Vissa författare och förläggare sympatiserade eller anpassade sig till den nya ordningen, medan många av de ledande författarna liksom några förläggare valde att emigrera. En av dem som lämnade Tyskland var den tysk-judiske förläggaren Gottfried Bermann Fischer, ledare för S Fischer Verlag, som 1936 överflyttade sin verksamhet till Wien, varifrån han tvingades återigen fly med sin familj efter Österrikes anslutning till Tyskland våren 1938.³⁸

Gottfried Bermann Fischer hade sålt översättningsrättigheter för verk av bland annat Thomas Mann, Herman Hesse och Jacob Wassermann till Bonniers, men var inte personligen bekant med de svenska förläggarna. Nu vände han sig emellertid till Bonniers och fick ett positivt svar på sin förfrågan om intresse av ett samarbete. Ett nytt bolag, Bermann-Fischer Verlag AB, bildades sommaren 1938 med firma Albert Bonnier och A.G für verlagsrechte in Chur som ägare av 51 respektive 49 procent av aktiekapitalet. Den senare erlade sin andel av aktiekapitalet på 100 000 kr genom att överföra författarrättigheter från det österrikiska förlaget.³⁹

Det nya förlaget började omedelbart sin verksamhet i Stockholm med

att ge ut tyska författare på originalspråket. Sedan Gottfried Bermann Fischer sommaren 1940 emigrerat till New York övertogs ledningen av Walter Singer. Bonniers lät advokaten Ivar Philipson representera sina intressen men förefaller inte ha försökt att påverka den dagliga verksamheten eller utgivningens inriktning, Omsättningen varierade under krigsåren mellan 71 000 kr och 240 000 kr med resultat i närheten av 0 kr. De första efterkrigsåren ökade omsättningen till över 500 000 kr. Bermann-Fischer Verlag AB:s rörelse överläts 1948 till det nederländska förlaget Querido samtidigt som Bonniers övertog det tömda bolaget.⁴⁰

I New York startade Gottfried Bermann Fischer ett nytt förlag L.B Fischer Publishing Corporation, som var helt skilt från det svenska bolaget. Under åren 1944 och 1945 gick Bonniers in med 27 500 dollar i L.B Fischer, så att de vid ingången till 1946 ägde 50,5 procent av aktiekapitalet. Bolaget hamnade emellertid i en ekonomisk kris 1946 varför Bonniers försökte hitta en intressent som var villig att överta bolaget utan likvid för aktierna, vilket förefaller ha lyckats.⁴¹

Continental Book Company

Efter krigsutbrottet blev det allt svårare att importera böcker från England, bland annat på grund av att den engelska bokproduktionen hämmades av arbetskrafts- och pappersbrist. För att försöka råda bot på bristen beslöt Bonniers 1942 att undersöka möjligheterna för en egen utgivning av engelska och amerikanska böcker på originalspråket. Kontakter togs med den brittiska ambassaden, där det fanns ett stort intresse av att stödja en utgivning av engelska böcker. Den närmast ansvarige tjänstemannen Jim Knapp Fisher var styrelseordförande i det engelska förlaget Sidgwick & Jackson och hade goda kontakter i den brittiska förlagsvärlden.

Knapp Fisher erbjöds 34 procent av aktierna i det planerade bolaget om han lyckades skaffa "the general option" för europeiska kontinenten för alla böcker som gavs ut hos någon medlem av British Publishers' Association. Med hänsyn till hans ställning som ambassadtjänsteman ville han inte gå in som delägare, i stället startade han en firma i London, Albert Bonnier Ltd, i vilken Bonniers trots namnet inte hade några ägarintressen. I Stockholm bildade Albert Bonniers Förlag AB våren 1942 ett helägt dotterbolag Continental Book Company AB (Conti Book) vars rörelse drevs i kommission för moderbolaget. Verksamheten leddes av Kaj Bonnier med Georg Svensson som litterär ledare. Den brittiska firman fungerade som agent och uppbar för sitt arbete 1/3 av Conti Books vinst, dock minst 10 000 kronor per år.⁴²

Verksamheten startade 1942 med utgivning av en serie, Clipper, med nya böcker, som reproducerades direkt från originalupplagan. Målsättningen var att ge ut böckerna några månader efter originalutgivningen. De två första åren gavs 17 verk ut av författare som Louis Bromfield, Pearl Buck, C S Forester, Somerset Maugham, John Steinbeck och P G

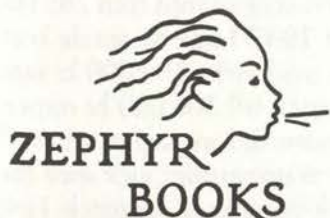
Wodehouse. Böckerna som inte fick saluföras i USA eller Brittiska Imperiet, omsatte de två första åren 244 000 kronor och gav en vinst på 12 500 kronor. De första böckerna såldes bra i Danmark och Schweiz, men även i viss mån i Ungern och Italien. Utgivningen betraktades som en ren krisföreteelse och planerades läggas ner vid krigsslutet. Ytterligare tre volymer, två 1944 och en 1946, gavs ut.⁴³

Den andra utgivningslinjen utgjordes av en serie, Zephyr Books, med återutgivning av tidigare publicerade verk. Serien byggdes upp efter ungefär samma linjer som Tauchnitz- och Albatross-serierna, som hade tvingats inställa sin verksamhet i och med kriget. Böckerna framställdes genom offsetteknik. Omslagen var uniforma med olika färger för olika typer av verk och såldes i tre prislägen mellan 3:80 kr och 6:25 beroende på omfång. Verksamheten startades 1942 med sex volymer, varefter i genomsnitt 25 volymer gavs ut åren 1943–48 Sammanlagt utgavs 157 titlar i 162 volymer.⁴⁴

Utgivningslistan upptog en rad av de ledande anglosaxiska författarna. De ovannämnda författarna i Clipper-serien var företrädare liksom T S Eliot, William Faulkner, Aldous Huxley, Graham Greene, Christopher Isherwood, Ernest Hemingway och James Joyce bland de samtida. Klassikerlistan omfattade till exempel Jane Austen, Charles Dickens, W M Thackeray och Mark Twain. Bland deckarförfattarna fanns Raymond Chandler, Ellery Queen och Dorothy Sayers. Förlaget producerade på egen hand även tre antologier.

Zephyr-serien blev snabbt framgångsrik. Till och med 1943 uppgick intäkterna för de 21 första volymerna till 152 000 kr och förlusten till 28 000 kr. Upplagorna, i regel på 5 000 exemplar, räckte inte till utan de flesta volymerna fick tryckas om, varför utgivningen under krigsåren totalt sett bör ha gått med vinst.

Krigsslutet innebar att konkurrenssituationen för Zephyr-serien förändrades. Redan sommaren 1944 såg Georg Svensson pessimistiskt på möjligheterna att efter kriget klara konkurrensen från de engelska förlagens serier. Åke Bonnier rapporterade 1945 att de amerikanska förläggarna började bli ovilliga att sälja rättigheter för kontinenten eftersom de planerade starta egen pocketboksutgivning.⁴⁵

Importsvårigheterna under andra världskriget gav Bonniers uppslaget att ge ut anglosaxisk litteratur på originalspråket. 1942 startades The Continental Book Company. Böckerna försågs på tryckortssidan med notisen "This edition may not be introduced into the British Empire or the U.S.A.". Motsvarande förbehåll fanns i den serie som Esselte-gruppen lanserade samma år, Ljus English Library, som dock inte fick den framgång som Zephyr Books röntte.

Trots de oroande tecknen beslöt Bonniers att satsa vidare på Continental Book Company. Under de sista krigsveckorna åkte Kaj Bonnier och Georg Svensson till London och lyckades teckna omkring trettio nya kontrakt för Zephyr, alla med exklusiva kontinentala rättigheter utan tidsgräns. På sommaren startades ett distributionsbolag för bokexporten, Continental Book and Publication Distribution Company AB, samägt av firma Albert Bonnier och Åhlén & Åkerlund Förlag AB.⁴⁶

Ett problem var att den svenska regeringen i de handelsavtal som slöts med olika europeiska länder inte berörde den svenska bokexporten. Bonniers export till Schweiz hade uppgått till cirka 50 000 kr per år. Det fanns intresse för Zephyr-serien framför allt i Nederländerna, Belgien, Spanien och Portugal men i viss mån också i Italien, Tjeckoslovakien och Polen. Regeringen ombads mot den bakgrunden att ta upp frågan om bokexport i sina förhandlingar med Frankrike hösten 1945.⁴⁷

Under den första efterkrigssäsongen började Bonniers att alltmer känna av konkurrensen från de anglosaxiska förlagen, framför allt deras pocketboksutgivning. Tiden före krigsslutet hade Bonniers inte som tidigare kunnat förvärva exklusiva rättigheter för hela den europeiska kontinenten utan de amerikanska förlagen hade förbehållit sig rätten att ge ut egna billighetsutgåvor. Det fanns tankar på att Bonniers skulle möta konkurrensen genom att bli representant på kontinenten för någon större pocketboksserie. Bonniers gjorde även några sonderingar om att få sälja Zephyr-serien i utomeuropeiska länder, bland annat i Sydamerika.⁴⁸

Trots de förändrade konkurrensbetingelserna bedömde Kaj Bonnier hösten 1946 Continental Book Company som en sund och riktig affär, som skulle bli mycket lönande. Åke Bonnier menade att det fanns utrymme på marknaden för Zephyr-böckerna mellan de billiga men enkla pocketböckerna och de dyra originalutgåvorna. Konkurrensen tvingade Bonniers att sänka priserna på Zephyr, men genom att trycka på en ny rotationspress och utvidga försäljningsområdena och upplagorna räknade man med att kunna sänka produktionskostnaden. Ett problem var att det krävdes ett stort rörelsekapital på grund av att böckerna både såldes och redovisades långsamt.⁴⁹

I slutet av 1940-talet minskade försäljningen, varför utgivningen inskränktes kraftigt för att helt upphöra 1950 samtidigt som publiceringen av ett femtiotal titlar inhiberades. En av de sista böckerna såldes inte mer än i 80 exemplar. Kostnaderna för verksamheten steg snabbt från 265 000 kr 1944 till 628 000 kr 1946. Vid utgången av 1947 hade de totala kostnaderna för åren 1942–47 överstigit intäkterna med cirka 500 000 kr samtidigt som kundfordringarna och boklagret uppgick till 300 000 kr respektive 336 000 kr. Sannolikt kunde bara en mindre del av lagret säljas till fullt pris samtidigt som utgivningen de sista åren uppenbart gick med förlust. Kostnaderna för sanering av "Conti-Book-projektet" uppgick 1949 till 400 000 kr och året därpå inklusive Importbokhandeln till 399 000 kr. Det totala resultatet bör således med stor sannolikhet ha varit negativt.⁵⁰

Bonniers beslut att etablera sig som utgivare av anglosaxisk litteratur förefaller till en början ha varit lyckosamt. Med sina goda kontakter både i USA och England kunde de förvärva en rad rättigheter och skapa en utgivningslista som kunde tillfredsställa åtminstone en del av den efterfrågan som fanns både i Sverige och på kontinenten. När situationen normaliserades visade det sig att Bonniers underskattade konkurrensen från de anglosaxiska förlagen som inte behövde ge ut speciella utgåvor för kontinenten utan helt enkelt kunde distribuera en del av sin ordinarie upplaga.

Principer och verklighet

Bonniers hade i egenskap av det största allmänlitterära förlaget i Sverige en lång tradition av att ge ut författare med vitt skilda åsikter, både politiskt och kulturellt. De skärpta motsättningarna i både den allmänpolitiska och kulturpolitiska debatten under 1930-talet ställde Bonniers inför nya prov. Hur skulle förlaget ställa sig till författare som sympatiserade med de framväxande totalitära ideologierna, som i flera fall såg familjen Bonnier som en av sina huvudfiender? Skulle någon hänsyn tas till den svenska regeringens önskemål om försiktiga skrivningar för att inte reta främmande makter? Vid sidan av dessa delvis nya problem fanns den ständigt återkommande debatten om var gränserna för skildringar av sexualitet och religion skulle sättas, fast nu med delvis nya förtecken.¹

Principer

I samband med en debatt kring Bonniers utgivning av Sven Lidmans roman *Thure Gabriel Silfverståahl* 1910 gjorde Karl Otto Bonnier en deklARATION om sina förläggarprinciper.² Under de följande decennierna återkom både han och sönerna till dessa tankegångar, när de skulle ta ställning i intrikata utgivningsärenden. I artikeln 1910 framhöll Karl Otto Bonnier att det var en skönlitterär bokförläggares naturliga uppgift

"att upptäcka de nya talangerna, att rata det, som icke duger, att hägna de spirande löftena och bereda dessa de bästa möjliga livsvillkor. Då ett förlag, som ledes av sådana principer, vuxit sig stort, inträffar vad som blivit fallet med min firma, att till det söker sig författare med de mest olika estetiska, etiska, religiösa, sociala och politiska åskådningar. – Det vore mer än förmätet, det vore löjligt, om förläggaren ville bedöma de erbjudna manuskripten uteslutande från sin privata ståndpunkt, om han skulle säga: – 'Er åsikt i detta ämne är icke min. Ändra eller stryk, annars trycker jag ej Er bok!!' För mig står det klart, och har alltid stått klart, att endast och allenast det *litterära* värdet i det erbjudna manuskriptet, den personliga begåvningen hos den erbjudande författaren som får vara utslagsgivande."

/—/

"Det utbildar sig nämligen mellan förläggaren och de författare, med vilka han står i en mångårig förbindelse, ett förhållande, som snarare kan betecknas som ett permanent samarbete, än som försäljning och köp av enstaka manuskript. Författaren gör *ej* något nytt förlagsanbud för varje nytt manuskript, som han avlämnar – och förläggaren tvekar ej alls om, huruvida han skall publicera det nya manuskriptet eller ej. *Författaren tillhör förlaget, liksom förlaget står i författarens tjänst* /—/ Författaren måste få skriva vad han vill och hur han vill och förlägga-

ren måste i förlitande på, att det står en man bakom ordet – låta *honom* taga ansvaret därför uteslutande *på sig själv!* " En vägran från ett förlag att ge ut ett arbete av författare, som tidigare givit ut sina böcker på förlaget, skulle bli "censur, tryckförbud, ty det är mycket lättare för en debuterande författare att få förläggare, än det är för en, på grund av sina åsikter av sitt gamla förlag förkastad, att få ett nytt förlag. Det kanske invändes, att därmed vore ingen skada skedd, att ett undertryckande av en sådan bok snarare är en god gärning? Kanske det – men då godkänna vi med ett sådant resonemang det absurda förhållandet, att bokförläggaren blir 'censor librorum', blir högsta instans för bedömandet av vad som får tryckas i landet, får intaga en ställning som jag, med all den aktning jag hyser för mitt yrke på inga villkor kan ge det någon rätt eller kompetens till. Det enda, som förläggaren vid tillfälle, då olika uppfattningar mellan författaren och honom göra sig gällande, har att göra, är att till författaren vänskapsfullt hemställa om borttagandet av det eller det sårande uttrycket, om ändrandet av den eller den meningen."

Tor Bonnier försäkrade 1935 en av förlagets nya författare, Moa Martinson, att:

"Vi ha *en* förlagsprincip; den att ge ut verk av författare, som vi för vår del finna vara litterära talanger och detta utan hänsyn till vilka politiska etc. ståndpunkter de kunna inneha. Givetvis förutsätter detta att författaren är så betydande, att han både litterärt kan motivera och stå för sin åsikt. Vi varken kunna eller vilja utöva någon censur. Många olika slags författare ge ut arbeten hos oss. Om respektive auktorer icke kunna komma överens har ju förlaget ingenting med det att göra."³

Ett par år senare vid förlagets 100-årsjubileum 1937 gav Tor Bonnier principerna högtidstalets form:

"Det är också och framför allt det att hans [förläggarens] pressar står till förfogande för var och en som har något värdefullt att säga. Och detta är den frie förläggarens insats i vårt samhälle: att över hans pressar råder intet åsiktstvång och intet partiprogram. Hans pressar trycker både hembygdslyrik och proletärdikt, både beska sedeskildringar och uppbyggelseskrifter, blott den skapande talangen satt sin stämpel på dem. I en värld av propaganda, hets och oro har den frie förläggaren den lyckliga lotten att så långt hans resurser och omdöme räcker bara behöva föra ens talan: talangens, snillets."⁴

Utgivning av nazistiskt anstrukna författare

I början av 1930-talet ställdes Bonniers inför en ny dimension i sin utgivningspolicy, nämligen hur förlaget skulle ställa sig till de författare och verk som sympatiserade med ideologier och rörelser som direkt angrep familjen och dess verksamhet. Skulle med andra ord Bonniers traditionella liberala utgivningsprinciper även omfatta verk av författare som ställ-

de sig positiva till nazismen och fascismen. Fredrik Böök och Sven Hedin tillhörde den grupp skribenter som såg med sympati på utvecklingen i Tyskland, medan Rütger Essén och Eric von Rosen tillhörde den organiserade nazismens frontfigurer; samtliga hade sedan många år förlagsförbindelser med Bonniers.

Vid 1930-talets ingång intog Fredrik Böök en mycket central position i svenskt kulturliv. Uttryck som "borgerlighetens litterära smakdomare" pekade på den roll han spelade som litteraturkritiker i *Svenska Dagbladet*, där han så gott som varje vecka publicerade en lång understreckare. Den litterära publiken mötte honom också som författare till en rad litteraturhistoriska arbeten, översiktsverk såväl som essäer och biografier. Under 1920-talet hade han dessutom givit sig ut på omfattande resor både inom och utom landet, vilka resulterade i långa artikelserier som även gavs ut i bokform.⁵

Bonniers hade givit ut Fredrik Bööks första verk, men efter en mindre konflikt lämnade han tidigt förlaget till förmån för Norstedts, där han även verkade som litterär rådgivare. Under 1920-talet hade han emellertid byggt upp goda kontakter även med Bonniers som utgivare och redaktör för en rad stora verk, bland annat *Sveriges Nationallitteratur* och *Världslitteraturen*. Visserligen kunde Bonniers ibland känna sig besvärade av Bööks konservatism, både i politiskt och litterärt hänseende, men det förefaller mer än väl ha uppvägts av att hans goda namn kunde användas som försäljningsargument.⁶ I slutet av 1920-talet ökade Bonniers kontaktyta med Böök. Han kontrakterades att skriva flera delar av *Bonniers Illustrerade Litteraturhistoria* och började 1930 att medarbeta i *Vecko-Journalen* och *Bonniers Månadstidning* med artiklar från en resa till Tyskland, som också med Norstedts medgivande gavs ut i bokform på Bonniers.⁷

Böök hade alltid varit en mycket varm beundrare av Tyskland och den tyskspråkiga kulturen. Under första världskriget hade han slutit upp bakom de aktivistiska kretsarna i Sverige. Efter kriget såg han Versaillesfreden med dess skadeståndsanspråk mot Tyskland som roten till de stora ekonomiska problem landet brottades med. Bööks inställning till den snabbt framväxande nationalsocialistiska rörelsen var komplicerad. Han var kritisk till vissa drag i politiken som judeförföljelserna, medan han var positiv till andra. Hans ambivalens återspeglades i de reportage han gjorde för *Svenska Dagbladets* räkning våren 1933, även om hans förståelse för den nya regimens politik var uppenbar.⁸

Böök erbjöd Bonniers att ge ut artikelserien i bokform. Tor Bonnier svarade att de var betänksamma till att ge ut boken eftersom de alla hade "en från dig i flera stycken avvikande mening". Han var säker på att Bööks uppfattning var mycket avgörande för många svenskers inställning till problemet. "Så mycket ivrigare har man då lust att protestera, då man själv i viktiga punkter icke alls kan se sakerna som du." Viktigast för Bonniers var Bööks inställning till judefrågan, där denne förordade uppbyggnaden av ghetton. Trots att de hade en annan uppfattning än författaren var de

Trots att Bonniers var starkt kritiska till många av Fredrik Bööks politiska ställningstaganden gav förlaget troget sina liberala utgivningsprinciper ut hans verk. Här håller han direktörstalet vid Svenska Akademiens högtidssammanträde det mörka och "sällsamma året" 1938.

beredda att ge ut boken med hänvisning till sin gamla princip "att de författare med vilka vi en gång ha förbindelser skola, på eget ansvar naturligtvis, få säga vad de mena". Men de ställde som villkor att förlaget och författaren i ett kort förord skulle meddela att de inte var ense i väsentliga stycken, men att "förlaget traditionsenligt gärna varit berett att åta sig utgivandet av författarens bok på grund av gammalt och vänskapligt förhållande parterna emellan".⁹ Fredrik Böök förstod Bonniers betänkligheter och vände sig i stället till Norstedts, som gav ut boken, *Hitlers Tyskland* maj 1933.¹⁰ Även om Bonniers ställningstagande i praktiken inte kom att betyda något, är det dock principiellt intressant som en första prövning hur förlaget skulle ställa sig till nazistiskt influerade alster.

När Fredrik Böök drygt ett år senare åter publicerade en artikelserie, denna gång från Elsass och Saar, fanns ingen tvekan hos Bonniers att ge ut den som bok. Böök var denna gång mer kritiskt inställd till den tyska regi-

men och Tor Bonnier hade berömt hans första artiklar i serien.¹¹ Bonniers visade honom också förtroende genom att ge lektörsuppdrag. Han avrådde exempelvis förlaget att ge ut Vincent Sheean *Personal History* som Rütger Essén rekommenderat, inte på grund av att författaren var kommunist, utan för hans sätt att plädera för den sexuella fördomsfriheten samt för att han skildrade judarnas roll i den kommunistiska världsrevolutionen. Böök var rädd för att boken skulle bli brukad som argument för antisemitismen och att den skulle bli betraktad som propaganda lanserad av Bonniers. Trots att Tor Bonnier svarade att de skulle låta bli att ge ut boken gavs den ut.¹²

Fredrik Böök hyste hösten 1936 planer att bosätta sig en tid i Tyskland, något som Tor Bonnier bestämt avrådde honom från. Han menade att från boksynpunkt var intresset för vad som hände i Tyskland tillfredsställt genom telegram och byråkorrespondens. Därtill skulle många läsare oavsett hur objektiva artiklarna blev betrakta förhållandet att Böök bosatte sig i Tyskland "som ett belägg för uppfattningen om ditt onyanserade accepterande av Det tredje riket". Slutligen ville Bonnier gärna att Böök i stället skrev en svensk litteraturhistoria.¹³ Böök bosatte sig dock våren 1937 i Berlin, varifrån han skrev en lång rad artiklar i *Svenska Dagbladet*. Han tänkte sig först ge ut artiklarna i bokform hos Bonniers, men blev osäker sedan både Christer Jäderlund och Sven Hedin kommit med böcker från Tyskland. I stället tänkte sig Böök att vidga perspektivet och göra en resa genom flera europeiska länder, en tanke som fick stöd av Tor Bonnier som menade att publiken var mätt på de tyska problemen. Till slut beslöt sig Böök att inte alls ta med artiklarna från Tyskland, utan inskränka sig till en bok om sin resa till Belgien våren 1937.¹⁴

Fredrik Böök gav julen 1938 ut ytterligare en resebok *Oktober 1938. Berlin – Prag – Budapest* på Bonniers.¹⁵ Sedan Ivar Anderson sommaren 1940 inträtt som huvudredaktör för *Svenska Dagbladet* fick Fredrik Böök inget utrymme i tidningen för sitt politiska skriftställarskap. Han gav ut en broschyr *Tyskt väsen och Svensk lösen* på nazistiskt förlag 1940, men koncentrerade sig i fortsättningen på en rad författarmonografier som gavs ut på Bonniers.¹⁶

Bonniers lojalitet mot Böök kom att sättas på prov när denne utsattes för ett par kritiska granskningar. Det första fallet gällde Verdandiskriften *Fredrik Böök som litteraturkritiker* av Knut Jaensson. Tor Bonnier beklagade utgivningen av skriften som han personligen ansåg vara "mycket olämplig, då den innehåller kritik, en kritik som jag icke finner vare sig i form eller sak passa en Verdandiskrift". Han förklarade att Bonniers sedan åtskilliga år endast var tryckare och distributör av Verdandiskrifterna och att ingen på förlaget hade läst den aktuella skriften innan den trycktes. Fredrik Böök sade sig i princip inte ha något att invända mot att Bonniers publicerade en skrift där han angreps. Han skulle inte heller ha önskat att Tor Bonnier ingripit till hans förmån. "Så mycket måste jag väl ändå hålla på kritikens frihet."¹⁷

Det andra fallet gällde ett manuskript *Fredrik Böök som politisk skriftställare* som medarbetaren i *NU* Åke Thulstrup lämnade in till förlaget i december 1940. Kaj Bonnier, som stod Thulstrup politiskt nära, ville gärna ge ut boken, men andra i firman ansåg att man inte borde ge ut en bok som "direkt vänder sig mot en av våra författare".¹⁸ Boken kom ut på Wahlström & Widstrand 1941.

Trots att Bonniers med största sannolikhet var kritiska mot mycket av vad Böök skrev i sina reseböcker ställdes inga krav på ändringar eller utslutningar, vilket skulle ha framgått av korrespondensen eftersom de personliga kontakterna var få. Förlaget förefaller ha följt den principiella inställning som Tor Bonnier gav uttryck för redan 1933. Det kan synas anmärkningsvärt att Bonniers vid detta tillfälle var beredda att ge ut Bööks bok eftersom författaren hade en annan huvudförläggare, varför risken för att boken inte alls skulle komma ut var liten. Sedan Fredrik Böök brutit med Norstedts 1936¹⁹ blev pressen på Bonniers att ge ut hans verk större. Tor Bonnier var uppenbart motvillig att ge ut Bööks artiklar från Tyskland våren 1937, även om han klädde in sin olust i förlagsekonomiska resonemang om mättnad på marknaden för skildringar från Tyskland och på det sättet lyckades avstyra bokprojektet.

Det fanns troligen fler motiv än de liberala utgivningsprinciperna till Bonniers positiva inställning till Böök under de sista mellankrigsåren. Han hade fortfarande ett gott anseende i många kretsar och hans böcker, inte bara reseböckerna utan även de litteraturhistoriska och skönlitterära verken, hade en given publik.²⁰ Enligt Svante Nordin var det först sedan Böök sommaren 1940 publicerat några idylliserande artiklar om den tyska ockupationen av Danmark som han hamnade i en ny opinionsmässig situation, dessförinnan hade hans tyskvänliga utläggningar "mottagits tämligen väl av recensenterna".²¹

Tonen i korrespondensen var genomgående vänskaplig, även när politiska frågor ventilerades. En annan bild av familjen Bonniers relationer till Böök ger dock ett utdrag ur Tora Nordström-Bonniers dagbok den 28 maj 1940: "Leopold kapitulerade i morse. Böök här på middag. Lovade ta oss under sitt beskydd om han fick bli huvudredaktör i DN och föra tysk politik. Han tyckte väl att dagen var väl vald."²² Utvecklingen kom dock att ta sig andra banor och snart började Böök i många kretsar betraktas som varg i veum för sin välvilliga hållning till nazismen. Kontakterna med Bonniers förblev emellertid kordiala. Förlaget gav ut hans verk och underlättade också hans ekonomiska situation som pensionär genom att ge ett stort lån och köpa hans arkiv för att donera det vidare till Lunds Universitetsbibliotek.²³ Böök framhöll vid flera tillfällen med stor tacksamhet det stöd han känt från Bonniers genom åren och sina goda relationer med tre generationers förläggare, Karl Otto, Tor och Gerard Bonnier.²⁴

En annan gammal Bonnierförfattare som visade starka sympatier för det nya Tyskland var Sven Hedin. Han valde dock i motsats till Böök att ge ut sina utrikespolitiska böcker på andra förlag än Bonniers.²⁵ Tor Bon-

Sven Hedin stack aldrig under stol med sina sympatier för Hitler och var uppenbart smickrad av alla hederstitlar Tyskland förärade honom. Här föreläser han den 21 november 1935 som hedersdoktor vid Berlins handelshögskola för en uniformerad samling studenter.

nier kommenterade att Hedin "inte tycker att hans bok passar för vårt förlag (kanske att vårt förlag inte passar för hans bok)".²⁶ När Bonniers ett halvår senare firade sitt 100-årsjubileum fick dock Hedin äran att föra värdinnan Lisen Bonnier till bordet i sin egenskap av "vår firmas äldste och berömdaste författare och på samma gång personligen en av våra äldsta vänner".²⁷

När Hedin lämnade in en biografi över Chiang Kaishek 1939 rådde Karl Otto Bonnier honom att stryka några meningar och uttryck, men "godkänner Du ej mina anmärkningar, så får din text stå som den gör". Han var kritisk mot en spark mot Nationernas Förbund, en lovsång över Hitler samt några rader som kunde uppfattas som slag mot arbetarrörel-

sen. Hedin fann vissa av anmärkningarna berättigade, men var irriterad över andra. Boken utkom i det skick författaren ville.²⁸ Året därpå avrådde Karl Otto Bonnier Hedin att ge ut en bok om *Sveriges öde*.²⁹

Sven Hedin gav under kriget ut sina verk på andra förlag men erbjöd 1946 Bonniers åter ett manuskript. Tor Bonnier menade att Hedins uppskattning av Tredje riket och dess ledare framgick i boken. För Bonniers "som sedan Hitlers första uppdykande med förskräckelse följt hans och det nazistiska Tysklands vettlösa och förstörelsebringande politik, och som betraktar många av de nazistkoryfärer, vilka Du behandlat med aktning, som exempel på det bedrövligaste moraliska och intellektuella förfall Europa haft att uppvisa, för oss bleve det ingen stimulerande uppgift att utge din bok. Det är emellertid så att en ledande princip i vår förlagsverksamhet – jag kan säga snart sagt sedan firman grundades – har varit att förläggarens mening icke skall vara avgörande för hans utgivningsprogram. Varje författare som 'tillhör' förlaget skall ha rätt att framföra och med sitt namn stå för sina åsikter. Att vi följt denna princip har berott på att om vi avvisat en oss osympatisk bok av en författare, vars böcker länge utkommit hos oss, skulle en sådan författare oftast ha svårt att få annan förläggare. Vår refus skulle då kunna innebära en verklig censur, något som skulle vara för hela vår inställning motbjudande." I det aktuella fallet menade Tor Bonnier dock att författaren inte skulle ha svårt att hitta ett annat förlag, varför manuskriptet återsändes.³⁰

Rütger Essén var en annan av Bonniers författare som förespråkade nazistiska och fascistiska idéer. I detta fall ställdes dock Bonniers inför delvis andra problem än beträffande Böök och Hedin. Essén var nämligen inte bara skribent utan även en mycket aktiv politiker, ledande riksdagskandidat i Stockholm för Sveriges Nationella Förbund 1936 och från 1940 partiets ordförande samt från starten 1941 utrikesredaktör i partiorganet *Dagsposten*. Han hade sedan 1926 givit ut en rad utrikespolitiska arbeten på Bonniers, och hade också genom sin hustru Ingeborg Essén flera personliga band till Bonniers. Hon arbetade som lektor på förlaget och var syster till Tor Bonniers andra hustru Tora Nordström-Bonnier.

Trots att Rütger Essén enligt egen utsago under hela den tid han haft förbindelser med förlaget "företrätt en mot demokratien kritisk uppfattning samt förordat ett auktoritärt regeringssystem med en korporativ samhällsorganisation"³¹ förefaller Bonniers inte ha hyst några betänkligheter mot att ge ut hans böcker. Konflikterna med Essén rörde i stället andra frågor än hans böcker. Tor Bonnier reagerade exempelvis 1936 mycket starkt på en reproduktion av en valaffisch från "de nationella", där Bonniers publikationer jämfördes med *Alibi* och *Sexuell*. Han begärde att Essén skulle se till att "denna affisch slopas och denna propaganda där vårt namn förekommer i denna sammanställning genast upphör".³²

En ny konflikt återspeglas i korrespondensen hösten 1938. Bakgrunden var att Rütger Essén ville ha ytterligare förskott för att avsluta sin del av verket *Vår moderna historia*. Bonniers avböjde med hänvisning till att

han redan fått summor som översteg det femdubbla kontrakterade honoraret. Tor Bonnier tyckte även att "du måste väl finna rimligt, att du icke alltjämt kan inneha en mestgynnad ställning bland de av våra författare som begära ekonomiskt understöd. Du tillhör ledarna för ett av de politiska partier, där prominenta medlemmar förklarar oss och vår verksamhet för samhällsskadliga. Även om du icke själv yttrat dig i sådan riktning är du väl tillräckligt realpolitisk för att inse det barocka i att du tar emot understöd av detta ditt partis hackkyckling och strykpojke."³³

Essén menade att Bonniers tidigare proklamerat politisk neutralitet som grundsats och även praktiserat den. Förlaget hade lanserat och stött författare som tillhörde vänsterradikala politiska organisationer. Sedan 1933 hade emellertid Bonniers enligt Essén övergivit sin politiska neutralitet. Det mest flagranta exemplet var tidskriften *NU*. En oundviklig konsekvens av denna förändrade inställning var att förlaget utsattes för angrepp från politiska motståndare. Han bekräftade att han själv inte deltagit i några nedsättande uttalanden om firma Albert Bonnier och att även han funnit många av angreppen "osmakliga, råa och oberättigade".³⁴

I ett icke avslutat svarsbrev konstaterade Tor Bonnier att Bonniers var hatad av Esséns parti av två skäl, dels att de "givit ut Agnes von Krusenstjernas och några andra begåvade författares erotiskt betonade böcker", dels för att de var judar. Tor Bonnier vidimerade att "vi aldrig förebrått någon av våra författare hans politiska ståndpunkt. Vi ha aldrig behövt göra det. För den borgerligt liberala anda på vilken vår förlagsverksamhet grundat sig har det varit självfallet, att varje begåvad författare fick tänka och mena vad de ville. Men det är ju just *denna* åskådning – till vilken du appellerar! – som nu är så djupt fördömlig."³⁵

Först 1940 reagerade Bonniers direkt mot innehållet i ett manuskript av Essén. Bakgrunden var att förlaget beställt en bok om Ryssland av honom. Tor Bonnier var emellertid tveksam till att ge ut boken eftersom han tyckte att den var influerad av den tyska uppfattningen om Ryssland och judarnas roll. Essén menade att om Bonniers vägrade utge boken "så skulle det ju betyda en förvandling till rent partiförlag, i strid med alla äldre traditioner".³⁶

I diskussionen mellan "herrarna" på förlaget menade Kaj Bonnier att det visserligen var sant att om Bonniers inte gav ut boken skulle de bli kritiserade för hur illa man vårdade sina liberala traditioner och hur man censurerade oliktankande. Om de å andra sidan gav ut boken skulle "allt hederligt och hyggligt folk" tyda det på ett helt annat sätt. Den lilla förklaring som Tor Bonnier ville sätta in skulle vara en brasklapp "som i verkligheten betyder att vi äro nödda och tvungna att ge ut den här boken för att därigenom hoppas ha en chans att klara vårt eget skinn". Han tyckte det skulle vara djupt ohederligt att ge ut boken "och det hjälper inte hur mycket man än kryper bakom sina traditioner. Jag måste därför begära att få begagna mig av samma vetorätt, som Du så många gånger för Din del har åberopat Dig på."³⁷

Tor Bonnier svarade Essén att meningarna om hans bok var delade i förlagsledningen. Samtliga tyckte det var olyckligt att de föreslagit honom att skriva en bok om Ryssland. "Så långt vi förstår är den mer en propagandaskrift för de sista nazistiska synpunkterna än en objektiv historiskildring." Tor Bonnier hade själv velat ge ut boken "följande våra gamla principer – av dig och dina vänner numera så föraktade – så att man icke skall pålägga någon förlagscensur på en författare, som länge tillhört förlaget". Han hade fått svaret "– naturligtvis med viss rätt – att vi icke kunna tillämpa sådana principer gentemot författare som ta parti för den inställningen, som betraktar den fria meningsbrytningen som ett ont." Förlaget avstod således från att ge ut boken.³⁸ Boken kom ut på Fahlcrantz & Gumælius.

Året därpå föreslog Rütger Essén att förlaget skulle befria honom från hembudsskyldigheten för hans litterära produktion mot att han lät Bonniers uppbära en fjärdedel av hans honorar hos andra svenska förlagsfirmor till dess hans skuld på 41 354 kronor var gäldad. Bonniers godkände förslaget.³⁹ Det är anmärkningsvärt att Bonniers direkt accepterade uppgörelsen. För att gälda skulden krävdes en försäljning på cirka 100 000 exemplar, något som var mycket orealistiskt.⁴⁰ Beslutet bör kanske därför främst ses som ett sätt att komma ifrån en politiskt obehaglig förbindelse.

En annan av Bonniers författare som intog en central position inom den organiserade nazismen var Eric von Rosen, svåger till Herman Göring och en av de ledande företrädarna för Nationalsocialistiska blocket. Trots att Karl Otto Bonnier haft ett par politiska dispyter⁴¹ med von Rosen reagerade han kraftigt när von Rosen, som givit ut reseskildringar på Bonniers sedan 1912, på våren 1936 meddelade att han önskade byta förlag. Bonnier försäkrade att han konsekvent fortsatt sitt program "att med min firma söka förena vårt lands främsta litterära krafter, vilka olika politiska och konstnärliga åsikter de än kunnat företräda" och därför även i fortsättningen ville ge ut von Rosen. Bonniers fick löfte om den planerade boken, som dock inte kom att realiseras.⁴²

Ovanstående fyra fall, Böök, Hedin, Essén och von Rosen, tyder på att Bonniers inte uppfattade nazistiska sympatier i sig som diskvalificerande för utgivning på förlaget. I den första konflikten med Essén angående förskottet återopades visserligen författarens politiska hemvist, men det var inte aktuellt att stoppa boken utan endast att inte ge ytterligare förskott. Tor Bonniers irritation över de ekonomiska mellanhavandena förstärktes dock av hans antipati mot Esséns politiska uppfattning.

I de fall Bonniers ifrågasatte en publicering rörde det sig således genomgående om anmärkningar mot innehållet. I Bööks fall föreslog man en utgivning med en brasklapp, medan Esséns och Hedins verk refuserades av politiska skäl, i det förra fallet mitt under nazismens framgångar 1940 och i det andra fallet efter dess fall. Argumentet att författaren kunde få det svårt att finna ny utgivare om han refuserades av sitt gamla förlag, kan knappast ha varit aktuellt i fallet Böök, som hade en annan huvudförlägg-

gare och som sannolikt inte skulle ha några problem att finna något annat välrenommerat förlag. I fallet Hedin anknöt Tor Bonnier direkt till faderns principiella resonemang 36 år tidigare och menade att författaren lätt kunde finna ett annat förlag.

Utgivning av vänsterradikala verk

Bonniers fick under 1920- och 30-talen kontakt med många skönlitterära författare med vänsterradikala åsikter, som stod långt ifrån förläggarnas liberala ideologi. Av korrespondensen att döma tycks dock inga krav ha ställts på ingrepp i texterna på grund av politiska orsaker. I ett par fall tog tvärtom Tor Bonnier initiativ till att ge ut marxistiskt färgade verk efter rekommendationer från Fredrik Böök. I mitten av 1930-talet studerade Böök nämligen den historiematerialistiska teorin och fick därigenom kontakt med flera unga marxistiska forskare.

Sedan Tor Bonnier 1936 läst historikern Per Nyströms artiklar och recensioner i *Ateneum*, som Böök sänt till förlaget, skrev han: "Ehuru jag personligen ingalunda delar Er anti-liberala syn på de samhällliga och ekonomiska problemen har jag sällan läst en marxistiskt inställd historiekritik, som varit så både klar och fängslande. Det är därför jag nu tar mig friheten tillskriva Er och fråga om Ni måhända funderar på att ge ut någon samling essayer och om Ni i så fall skulle ha lust att erbjuda mig dem till förläggande." Per Nyström var intresserad men kom på grund av tidsbrist inte att ge ut någon bok.⁴³

Året därpå rekommenderade Fredrik Böök "med hela sitt hjärta" Bonniers att ge ut den marxistiske litteraturhistorikern Axel Strindbergs *Bondenöd och stormaktsdröm*.⁴⁴ Tor Bonnier vände sig direkt till författaren och sade sig sedan han läst manuskriptet vara utomordentligt imponerad både av sakkunskapen och den underhållande framställningen. Han var dock inte alltid så övertygad av författarens bevisföring, men eftersom Bonniers gjort som rättesnöre i sin förlagsverksamhet "att i främsta rummet söka taga hänsyn till talangen och låta författaren själv stå för sin ståndpunkt" så var de beredda att ge ut boken. Även Karl Otto Bonnier uppmuntrade författaren och meddelade att boken "roat mig och intresserat mig i rätt hög grad".⁴⁵

Alltför stora växlar bör inte dras på Tor Bonniers intresse för Per Nyström och Axel Strindberg. Deras texter var visserligen klart marxistiskt inspirerade men behandlade historiska skeenden. Det är möjligt att Bonniers skulle ha varit mera avvaktande till inlägg i den aktuella debatten från unga okända marxister. Tor Bonniers initiativ att ta kontakt med Nyström och Strindberg visar dock på den beredskap som fanns på förlaget att ta sig an begåvade skribenter oavsett politisk inställning.

Under de första efterkrigsåren aktualiserades Bonniers inställning till de av förlagets författare som ställde sig positiva till socialistiska idéer och i ett par fall även till utvecklingen i Sovjetunionen. Personligen sympati-

serade de med Herbert Tingstens skarpa kritik av de kommunistiska staterna och idéerna. När Karl Vennberg 1948 lämnade in en artikel till förlagets unglitterära tidskrift *Utsikt* med stark kritik av Tingstens vårtal ville Kaj Bonnier att den skulle utgå på grund av att den innehöll förtäckt kommunistpropaganda. Han blev dock nedröstad av de övriga på förlaget och artikeln trycktes med en förklaring att förlaget tog avstånd från den. Kaj Bonnier menade rent principiellt att när det gällde politiska publikationer anställde utgivaren "inte en redaktör, som inte har en allmän grundinställning, som i huvudsak överensstämmer med ens egen". Men vad borde en förläggare göra om förlaget startar en tidskrift som inte är avsedd att vara ett politiskt organ, men vars redaktör publicerar politiska texter.⁴⁶

Karl Vennberg och en annan av förlagets ledande författare, Artur Lundkvist, förordade i tredjeståndpunktsdebatten 1951 en strikt neutral hållning till konflikten mellan öst och väst, ett ställningstagande som kritiserades hårt av Herbert Tingsten och Eyvind Johnson, nära vänner till flera i familjen Bonnier. När Artur Lundkvist i januari 1952 i ett privat samtal uttryckte sig kritiskt mot Bonniers och *Dagens Nyheter* med anledning av den just uppblossande Bonnier-Kreugerkonflikten reagerade Kaj Bonnier kraftigt och ville inte ge ut Lundkvists kommande bok. Gerard Bonnier menade att förlaget skulle begå ett misstag och frånga "en fundamental liberal princip" om man stoppade en bok av "strikt skönlitterär karaktär" med utgångspunkt från författarens politiska åsikter. Boken *Malinga* gavs ut av förlaget samma vår.⁴⁷

När Artur Lundkvist hösten samma år ville ge ut en bok om sin rundresa i Sovjetunionen reagerade förlagsledningen mot författarens positiva skildring av landet. Boken gavs dock ut sedan förlaget med författarens tillstånd i baksidestexten angivit att boken rörde en politisk tendens genom att inte ge utrymme för några kritiska meningar om utvecklingen i landet och att förlaget tog avstånd från denna tendens. När brasklappen uppmärksammades och kritiserades i pressen, deklarerade förlagsledningen i ungefär samma ordalag som Karl Otto Bonnier 42 år tidigare förlagets förpliktelse att ge ut de manuskript som deras mångåriga författare erbjöd dem, men att förlaget i detta fall velat markera sitt avståndstagande till innehållet i boken. *Svenska Dagbladet* menade att Bonniers hamnat i en ohållbar tredje ståndpunkt, antingen gav ett förlag ut en bok eller så gjorde man det inte.⁴⁸

Hänsynstagande till regeringen

Vid ett par tillfällen finns det dokumenterat att Bonniers vände sig till Utrikesdepartementet med förfrågningar om lämpligheten att ge ut vissa verk. Utrikesministern Richard Sandler tillfrågades 1936 om utgivningen av Tage Thiels *Sverige torpederat* "möjligen kan bereda den svenska utrikesledningen vissa obehag. Är det tänkbart att den tyska legationen kan taga illa upp. För vår del tro vi det knappast, men vi ha tyckt det vara vår

skyldighet att innan boken ges ut framföra frågan till UD.⁴⁹ Det finns ingen korrespondens bevarad med författaren om eventuella strykningar och boken gavs ut samma år.

Under krigsvintern 1941 sände Tor Bonnier utrikesministern Christian Günther korrektur på Jules Romains *Sju europeiska mysterier*. Bonniers planerade att utesluta stora delar av kapitlen om Ribbentrop och Abetz och var tacksam för synpunkter från "Ers Excellens".⁵⁰ Något svar finns inte bevarat. Romains bok gavs över huvud taget inte ut i Sverige.⁵¹

När Bonniers året därpå skulle ge ut Hjalmar Söderbergs efterlämnade essäer *Sista boken* föreslog Kaj Bonnier ett mildare ordval för beskrivningar av Hitler och Mussolini och deras politik på några ställen, vilket sonen Tom Söderberg accepterade. Kaj Bonnier ville undvika konflikter med justitieministern, även om han trodde denne skulle dra sig för att göra ett beslag på Hjalmar Söderbergs sista bok. Han tyckte dock det var "äckligt att censurera Hjalmar Söderberg".⁵²

Kontroverser kring sedlighetsårarande litteratur

I slutet av 1800-talet blev Bonniers indragna i två mycket uppmärksammade tryckfrihetsmål mot August Strindberg och Gustaf Fröding för *Gif-tas* respektive *Stänk och flikar*. Under de följande decennierna kritiserades några av förlagets böcker som osedliga eller kristendomskritiska, men utgivningen ledde inte till några rättsliga följder.⁵³

Efter 1920-talets frigjordhet kom en reaktion mot vad som betecknades som förfall och dekadans inom kulturlivet. Till de i sedlighetsfrågor traditionellt kritiska kyrkliga och kulturkonservativa kretsarna sällade sig nu olika nazistiska grupper, som med sina tyska meningsfränders bokbål som förebild ville rensa ut depraverande element i den svenska kulturen. Bonniers blev i egenskap av judar och förläggare till en stor del av den moderna skönlitteraturen givetvis en av den framväxande nazistiska rörelsens främsta måltavlor.⁵⁴

Just i brytningstiden när de nya tongångarna börjat höras i kulturdebatten lämnade Agnes von Krusenstjerna in manuskript till två nya romaner som skulle inleda en romansvit om fröknarna von Pahlen. Tor Bonnier ansåg att de två första delarna *Den blå rullgardinen* och *Kvinnogatan* var icke endast "Er bästa bok, utan att det är en av de bästa skönlitterära böcker som kommit ut på länge". Han rådde dock författaren att stryka "vissa utpekningar av personer, men framför allt vissa erotiska scener". Han försäkrade att hans önskan inte var "dikterad av någon moralisk rädsla, men därför att jag tycker att Ni överskridit vad som även litterärt kan kallas den goda smakens gräns".⁵⁵

Agnes von Krusenstjerna sade sig vara beredd att göra vissa namnändringar. Däremot försvarade hon de erotiska scenerna, bland annat med hänvisning till verk av stora författare i utlandet som D H Lawrence, Richard Aldington, Marcel Proust och André Gide. Sedan hon lovat att

"moderera där det är möjligt" gjorde hon vissa "mildringar", men "det övriga får väl kvarstå, då boken eljest skulle förlora för mycket i 'brutalitet' i konstnärlig mening, så vitt jag förstår".⁵⁶

Den tredje delen i romansviten gavs ut 1931 på Bonniers utan några problem. De två följande delarna lämnades in på förlaget påföljande år i februari respektive september och sattes upp i korrektur. Först i oktober började förläggarna reagera på böckerna. Karl Otto och Tor Bonnier hade då liksom flera andra på förlaget läst *Porten vid Johannes* och blivit "ordentligt betänksamma". Mot bokens litterära halt fanns inget att invända, men "det är en författarinna, som icke endast har hela sitt intresse inriktat på det morbida, utan också på något sätt är en del av det, trivs i det". Om det hade varit en okänd författare hade Bonniers avböjt, "men vi äro sedan många år Agnes von Krusenstjernas förläggare och där skär sig ju synpunkterna, hur långt bör en förläggare följa med och stödja sina författare även för verk mot vilka man har en direkt aversion". I sin rådvillhet vände de sig till Torsten Fogelqvist, som stött och berömt Agnes von Krusenstjernas föregående böcker, och bad om råd inte i utgivningsfrågan utan "vad tycker du om boken". Han ombads dock säga ifrån om han tyckte det var ett otrevligt uppdrag.⁵⁷

Resultatet av överläggningarna blev att förlaget ställde krav på omfattande strykningar för att ge ut romanerna, ett beslut som författaren tog mycket hårt.⁵⁸ Karl Otto Bonnier förklarade sitt ställningstagande och försäkrade att "det finns *ingen* av de nu levande kvinnliga författarna (jag räknar då ej Selma Lagerlöf) som jag sätter så högt som Er. Detta är ingen artighetsfras utan min ärliga mening. Men just därför, att jag har en så stor veneration för Er begåvning är det som jag med sorg konstaterat Er sjukliga lust att behandla perversa undantagsfall och icke mindre Er lust att så detaljerat skildra erotiska scener, vilka man – utan något slags pryderi, måste bannlysa ur litteraturen." Han menade att den gräns över vilken inte ens den störste författaren fick gå var den "som sättes av den goda smaken och av känsla för blygsel, som varje människa, man som kvinna, måste känna inför öppna skildringar av vad som *måste* försiggå inför lyckta dörrar!". Han varken ville eller tordes ge ut romanerna i befintligt skick "dels därför att jag avskyr osmakligheter och allt vad som mot naturen är, – dels därför att mitt förlag skulle *skadas* i högsta grad, och dels slutligen därför att jag sätter Er som konstnär så högt, att jag ej vill, att Ert namn för all framtid skall dragas ner i smutsen!". Han vädjade till henne att ta råd av honom och föreslog att om hon själv inte orkade göra en revision så skulle han och hennes svägerska i samråd kunna göra de nödvändiga strykningarna.⁵⁹

Agnes von Krusenstjerna ville inte gå med på några strykningar utan föreslog tre alternativa lösningar på problemet. Det första alternativet var att förlaget tryckte böckerna i en begränsad upplaga med högt försäljningspris med ett meddelande från förlaget att boken gavs ut med reservation och endast på författarens bestämda önskan, det andra att Bonniers

Agnes von Krusenstjerna stöddes hängivet av maken David Sprengel i sin strid för att ge ut *Porten vid Johannes* och Älskande par i ograverat skick..

tryckte böckerna, men att författaren gav ut dem genom Seelig eller någon småförläggare samt det tredje att Bonniers väntade med utgivningen och frågan om strykningar till dess slutdelen låg klar.⁶⁰ Ett utkast till ett förord tyder på att förlaget övervägde det första alternativet, men man fastnade för det tredje.⁶¹

Tor Bonnier gjorde hösten 1933 en förnyad genomläsning av *Porten vid Johannes*. Hans första intryck att det var "en utomordentligt stark bok" hade stärkts, på många år hade han inte läst en "så på en gång artistisk och skickligt gjord roman". Författarens fatala begränsning låg dock i att

"För Er äro alla människor erotiskt överbetonade, normalt eller sjukligt eller på gränsen däremellan. Det är säkerligen en sann värld Ni skildrar, men det är sannerligen inte hela sanningen. Och så måste den 'normala' genomsnittsläsaren få den uppfattningen att det är en absurd och konstruerad värld Ni lever i. Det är det som gör att Er bok blir så betänkelig ur ett förlags publiceringssynpunkt. Det är inte nog med att boken innehåller scener av en hittills i svenskt språk okänd nakenhet och uppriktighet – det är sant att den moderna engelska litteraturen har att visa motsvarigheter, men vad man kan tillåta sig i de stora landen går icke i vårt lilla land, där var och en är påpassad på ett annat

sätt – utan hela boken är av den art som det nya Tyskland kallar zersetzend och som ju hela den 'anständiga' publiken även här hemma betraktar som 'upplösande'. Särskilt sitter vår firma i glashus, där vi inte bara bli övervakade av tusentals ögon, utan där det sannerligen finns massor av människor som gärna vilja kasta sten. Därför kunna och vilja vi icke publicera 'Porten vid Johannes', såsom den nu föreligger, varken i år eller nästa år."⁶²

Tor Bonnier föreslog Agnes von Krusenstjerna några andra förlag som skulle kunna tänkas ge ut boken och förklarade sig beredd att ställa korrekturet till förfogande på fördelaktiga villkor.⁶³ En uppgörelse träffades med Spektrum som hösten 1933 gav ut de två romanerna. Bonniers erbjöds året därpå att ge ut de två sista delarna i serien, men Tor Bonnier saknade "den psykologiska konst som gjort så många av Edra föregående figurer levande och trovärda". Han fann det helt omöjligt att ge ut boken. Även dessa volymer gavs ut på Spektrum. Bonniers fick i ett särskilt avtal ersättning för förskott som förlaget givit författaren.⁶⁴ De refuserade delarna i romansviten utgavs av Bonniers 1946.

Trots konflikterna kring von Pahlenserien bröt inte Agnes von Krusenstjerna med Bonniers, utan fortsatte att erbjuda sina verk till Bonniers, som gav ut samtliga manuskript förutom en diktsamling som refuserades.⁶⁵ Bonniers ställde dock vid ett par tillfällen krav på att partier i de två första delarna av *Fattigadel*-sviten skulle strykas, främst gällde det avsnitt med lätt identifierbara personer.⁶⁶ Tor Bonnier tyckte dessutom att *Fattigadel II* verkade hopslarvad varför han föreslog författaren vissa korrigeringar. Agnes von Krusenstjerna accepterade inga förändringar och förlaget gick med på att ge ut boken utan ändringar.⁶⁷

Agnes von Krusenstjerna uppfyllde mer än väl de kriterier som Karl Otto Bonnier ställde upp i sin ovan citerade artikel. Ingen av förläggarna förnekade det "litterära värdet i det erbjudna manuskriptet", tvärtom såg de henne som en mycket betydande författare. Vidare var hennes förbindelser med förlaget både fasta och långvariga, alla hennes böcker sedan debuten femton år tidigare hade kommit ut hos Bonniers. Slutligen löpte hon en stor risk att råka ut för det Karl Otto Bonnier varnade för, nämligen att inte få sitt manuskript utgivet över huvud taget. I praktiken fick hon också svårt att finna en ny förläggare, sedan några etablerade förlag, Holger Schildt, Wahlström & Widstrand och Tiden, avböjt bland annat på grund av att de inte gärna ville ge ut en bok som författarens tidigare förlag refuserat.⁶⁸

Varför tog då Bonniers detta drastiska beslut att inte ge ut Agnes von Krusenstjernas böcker? I sin biografi över författaren menar Olof Lagercrantz att den politiska situationen var en viktig orsak till att Bonniers frångick sina liberala utgivningsprinciper.⁶⁹ Redan hösten 1932 när Bonniers för första gången ställdes inför ett utgivningsbeslut fanns det en rad hotfulla tecken i den politiska och kulturella debatten, både inom och utom landet. Under det år som Bonniers väntade med att ge ett definitivt

besked förvärrades läget ytterligare. En tidsbild ger Fredrik Bööks bedömning i *Svenska Dagbladet* av de tyska studenternas bokbål som han bevittnade i maj 1933: "Elden är ett renande element, och midnattsbålet framför universitetet får utan tvivel många verkningar, som blott den förtorkade fackmannen, den bornerade estetiske specialisten kan vara hågad att beklaga."⁷⁰ Samma månad gick K G Ossiannilsson till attack i *Nya Dagligt Allehanda* mot de " 'svensk-judiska förlagen' för att de gynnade kulturbolsjevistik litteratur och vägrade utge sådan 'som ej är kulturbolsjevistik anstruken' "⁷¹. I en återblick på konflikten tjugo år senare menade Tor Bonnier att refuseringarna var "ett nödvändigt självförsvar. Man kan inte riktigt nu sätta sig in i hur svår vår ställning var. Vi kunde inte utvidga vår front ytterligare i den s.k. sedlighetsstriden utan allvarlig skada för vår firma och kanske också för den litteratur vi ville hjälpa fram."⁷²

Lagercrantz menar dock att det fanns fler orsaker bakom förlagets beslut. Han instämmer i en recensents förmodan att "det mycket genomskinliga persiflage, som skämmer mer än ett kapitel" kan ha påverkat förlagets hållning. Han pekar också på att Agnes von Krusenstjernas ställning i den litterära världen inte var grundmurad.⁷³ Mot det senare argumentet står dock Bonniers långa tradition att stödja författare som stod utanför de litterära etablissemangen. Slutligen kan möjligen en nyansskillnad skönjas mellan Karl Otto Bonniers och Tor Bonniers bedömning av böckerna. Båda framhäver hur svårt det är för förlaget att ge ut böckerna i det rådande samhällsklimatet, men Karl Otto Bonnier förefaller till skillnad från sonen hysa en personlig olust att publicera "vad som *måste* försiggå inför lyckta dörrar!".

Bonniers vånda att ge ut texter, som skulle kunna utmana den sedlighetsivrande opinionen, återspeglas i deras ställningstagande till ett par verk av yngre författare. Det första fallet gällde Artur Lundkvist, som sommaren 1934 lämnade in ett manuskript *Floderna flyter mot havet*. Bonniers var betänksamma mot att ge ut boken eftersom man var rädd för att kritiken skulle fästa sig vid de sexuella scenerna. Förlagsledningen bad författaren att skjuta på utgivning till ett annat år med motiveringen: "Vi hoppas att den agitatoriska stämning som för närvarande råder, om något år skall ha förändrats så pass att vi då kunna tänka på en utgivning. Under nuvarande förhållanden är det tyvärr omöjligt."⁷⁴ Boken gavs dock ut samma år på Tidens förlag.

Året därpå fick Bonniers på nytt in ett problematiskt manuskript. Denna gång var det Ivar Lo-Johansson som ville ge ut en roman, *Kungsgatan*, som bland annat behandlade prostitution och könssjukdomar. För att ge ut boken ställde Karl Otto Bonnier krav på en rad strykningar. Enligt Ivar Lo-Johanssons skildring i sina memoarer vägrade han gå med på kraven, varefter Karl Otto och Tor Bonnier på stående fot ändrade sig och gav ut boken utan några ändringar.⁷⁵ Om Lo-Johanssons bild är korrekt bildar Bonniers medgörlighet vid detta tillfälle en skarp kontrast till

de utdragna diskussionerna kring Agnes von Krusenstjernas verk.

En protest från helt annat håll fick Bonniers 1934 då fyra av Åhlén & Åkerlunds ledande medarbetare, Elsa Nyblom, Ebba Kolare, Gunilla Holger och Iris Cederblad vände sig mot att förlaget gav ut Eskil Sundströms *Sådan blev hon den moderna kvinnan*. Författaren menade enligt undertecknarna att det låg i kvinnans väsens egenart att skapa olycka, vara orsak till krig. Hon bar enligt citat "skulden till det förtvivalade eländet i vår värld". Samtidigt som de med "ständigt stigande indignation följt *Nya Dagligt Allehandas* kampanj mot familjen Bonnier beklagade de att förlaget gav spridning åt Sundströms attack mot en annan lika oskyldig grupp, nämligen kvinnorna". Något svar från förläggarna finns inte bevarat.⁷⁶

Förläggarnas privata hänsynstagande

Med den centrala position som Bonniers intog i det svenska kulturlivet kom familjemedlemmarna och deras verksamhet givetvis att behandlas i texter som förläggarna fick ta ställning till. Ett exempel är den historik över *Dagens Nyheter* som gavs ut på Bonniers förlag i början av 1950-talet.⁷⁷ Tidningens pensionerade andre redaktör Ivar Ljungquist erbjöd 1949 Bonniers en bok om DN:s historia som han skrivit på eget initiativ. Tor Bonnier riktade anmärkningar mot några passusar i framställningen av Torsten Fogelqvists politiska linje och Bonniers försäljningsplaner under andra världskriget, men var beredd att ge ut boken.⁷⁸ Boken kom under de närmaste åren att växa ut till ett trebandsverk på grund av att Ljungquist kompletterade sin text med minnesanteckningar från en lång rad medarbetare. En del av stoffet var brännbart, varför den sittande DN-ledningen framförde synpunkter och ställde krav på ändringar och strykningar. Tor Bonnier tog del av arbetet i egenskap av bokens förläggare, men förhöll sig passiv i diskussionerna om innehållet, med undantag för de ovannämnda påpekandena.⁷⁹

I ett sent skede av arbetet erbjöd Ljungquist Tor Bonnier att teckna ner sina egna minnen. Efter en viss tvekan skrev han en längre artikel där han kommenterade utförliga utdrag ur ägarfamiljens korrespondens med tidningsledningen.⁸⁰ Ljungquist ville dock inte publicera bidraget utan den sittande ledningens, Herbert Tingsten, Leif Kihlberg och Helge Heilborn, medgivande. De tre DN-männen var eniga om att Tor Bonniers artikel inte kunde tryckas. Tingsten menade att om folk fick läsa om ägarnas relationer till tidningsledningen under kriget, skulle de tro att förhållandena var likadana under den nya regimen.⁸¹ Resultatet blev att Tor Bonnier fick sin text refuserad på sitt eget förlag av tre chefer på det bolag, för vilket han var styrelseordförande.

Sedan K A Wallenberg avlidit sommaren 1938 kontaktades Bonniers av före bankiren Ernest Thiel som ville publicera en runa över sin forne kompanjon. Tor Bonnier läste manuskriptet och fann enligt sina sentida minnesbilder att Thiel framställde sig själv och K A Wallenberg som "två

muntra äventyrare som gjorde affärer på lagens gräns och ibland utanför den". Bonnier tyckte att manuskriptet var en "smutsig och säkerligen lögnaktig pamflett" och menade att Ernest Thiel insåg att varken Bonniers eller något annat anständigt förlag skulle kunna publicera minnena och att det därför rörde sig om utpressning. Tor Bonnier, som satt i Stockholms Enskilda Banks styrelse, lämnade manuskriptet till K A Wallenbergs yngre bror Marcus Wallenberg sr, som vitsordade sanningen i beskrivningen, men inte ville att materialet skulle publiceras.

Bonnier förvärvade ensamrätten till all publicering av minnena under trettio år mot att de övertog inteckningslån på 500 000 kr i en av Thiels fastigheter. Enligt sonen Tage Thiel utställdes även en revers på 200 000 kr som skulle lösas in efter trettio år. Knut och Alice Wallenbergs stiftelse övertog genom en särskild överenskommelse Bonniers ekonomiska förpliktelser gentemot Ernest och Tage Thiel.

I Kreugerstridens efterdyningar erbjöd Stig Ahlgren våren 1952 Bonniers en artikelsamling, med bland annat hans inlägg i fejden. Han insåg förlagets svårigheter av "psykologisk art", men såg det som självfallet att som medarbetare i *Vecko-Journalen* vända sig först till Bonniers. Kaj Bonnier hade betänkligheter att trycka Kreuger-artiklarna, varför han lät boken gå vidare till Wahlström & Widstrand, där Carl Björkman förklarat sig beredd att ge ut den.⁸²

Under kriget bad Kaj Bonnier sin svägerska Tora Nordström-Bonnier att utesluta en novell i *Uppländsk kvinnospegel* med hänvisning till att den innehöll "elaka porträtt" av flera medlemmar av familjen Bonnier. Novellen publicerades inte.⁸³

Tryckfrihetsåtalet mot Else Kleen

Bonniers blev i slutet av 1930-talet indragna i ett tryckfrihetsmål. Else Kleen, signaturen Gwen i *Stockholms-Tidningen* och maka till socialminister Gustaf Möller, lämnade 1938 in ett manuskript av Bruno Poukka *Gröna ön* till Bonniers.⁸⁴ Boken utgjorde en mycket skarp vidräkning med förhållandena på Långholmen, som Poukka kände väl efter att ha avtjänat ett långt straff för dråp. Tor Bonnier, som tidigare refuserat en skildring från finska inbördeskriget av Poukka, fann att boken skulle kunna ges ut om vissa strykningar och omskrivningar vidtogs. Sedan Else Kleen i samråd med Tor Bonnier bearbetat manuskriptet tecknades ett kontrakt där Else Kleen i egenskap av rättsinnehavare "ikläder sig allt laga ansvar beträffande ifrågavarande arbete och förbinder sig att på begäran till bokförlagsfirman överlämna i Tryckfrihetsförordningen avsedd namnsedel rörande detsamma".⁸⁵

Boken kom ut i april 1939 och i oktober samma år väckte åklagaren åtal mot Karl Otto Bonnier och Tor Bonnier. Bonniers begärde och fick då in en namnsedel från Else Kleen som därigenom övertog det juridiska ansvaret för utgivningen. Herrarna Bonnier skildes från målet samtidigt

som åtalet riktades mot Else Kleen. Tor Bonnier uttryckte sin tacksamhet för att hon varit "karsk och pålitlig".⁸⁶ Else Kleen fälldes i alla instanser och dömdes dels i ett tryckfrihetsmål till två månaders fängelse och skadestånd, dels i ett förtalsmål till dagsbot och skadestånd.⁸⁷ Else Kleen hävdade i de högre instanserna att hon inte i tryckfrihetsförordningens mening var utgivare av boken och därför ej bar tryckfrihetsansvaret för dess innehåll, en tolkning som Bonniers bestred.⁸⁸ Högsta domstolen konstaterade dock att namnsedeln bar sådan ansvarighet som åvilade en utgivare.⁸⁹

Tor Bonnier som ansåg att domen i hovrätten var "grym och absurd" försökte att förklara för Else Kleen varför förlaget inte velat ta på sig den juridiska risken, utan krävt namnsedel. Bonniers hade tidigare tagit på sig åtskilliga åtalsrisker för skönlitterära arbeten "vars art och halt vi kunnat helt bedöma". Poukkas bok var däremot inte skönlitterär utan berörde områden där Bonniers inte var hemmastadda. Bonniers stod dock för Else Kleens alla kostnader i form av skadestånd och advokatarvode, som kom att uppgå till 10 313 kronor.⁹⁰ Trots den juridiska bedömningen av affären uppfattade Else Kleen förlagets agerande som ett svek och bröt alla förbindelser med Bonniers, även de personliga med Tor och Tora Bonnier.⁹¹

Kontakter med andra förlag

Svenska Bokförläggareföreningen

De flesta av de större svenska förlagen var vid ingången till 1930-talet medlemmar i Svenska Bokförläggareföreningen. Organisationen hade splittrats 1887 i två konkurrerande föreningar men återförenats 1912. Föreningen hade kring 1930 ett femtiotal medlemmar, men på grund av att graderad rösträtt tillämpades vägde de stora och medelstora förlagens agerande tungt i arbetet. De två stora förlagen, Norstedts och Bonniers, undvek att komma i konflikt med varandra genom att i praktiken dela upp föreningens verksamhet i var sin intressesfär. Norstedts inriktade sig på skolböckerna och branschens regelverk, medan Bonniers huvudintresse låg i allmänlitteraturens villkor och möjligheten till fri bokhandel vid sidan om kommissions-systemet.¹

Arbetet i föreningen och relationerna mellan förlagen förefaller ha präglats av en utpräglad skråanda. Förläggarna, som ofta känt varandra i decennier, möttes vid två större föreningsmöten per år. I styrelsen satt Norstedts verkställande direktör Conrad Carleson som ordförande från 1912 till 1934, då han efterträddes av Trygve Liljestrand både i förlaget och föreningen. Tor Bonnier blev suppleant 1914, ordinarie styrelseledamot 1931 och vice ordförande 1938, varefter han efter Liljestrands hastiga bortgång 1942 blev ordförande 1943. Efter fem år avgick han på grund av att hans hörselskada gjorde det omöjligt för honom att leda förhandlingarna. Kaj Bonnier invaldes i styrelsen efter brodern och blev ordförande 1955.

En av Bokförläggareföreningens viktigaste uppgifter var att anta kommissionsbokhandlar, en annan var att företräda förlagen i förhandlingar med Sveriges Författareförbund. Medlemmarna kunde dra kontroverser mellan varandra till föreningen för avgörande, men i regel tycks förläggarna ha varit angelägna om att klara upp dispyter på egen hand. Tor Bonniers ordförandeperiod kom att bli en av de livligaste i föreningens historia med bland annat överenskommelser om normalkontrakt med författare, priskontroll och pappersransonering. Även om mycket av det löpande arbetet utfördes av sekreteraren Birger Barre fick Tor Bonnier lägga ned relativt mycket tid på sitt ordförandeuppdrag.

Författarnas byte av förlag kunde ibland bli en källa till konflikter mellan förläggarna. Sedan långt tillbaka existerade en oskriven lag om att ett förlag inte skulle försöka locka till sig en författare, som publicerat sig på ett annat förlag. Om författaren på eget initiativ ville byta förlag skulle den nye förläggaren överta de förskott som utbetalats av det gamla förlaget. Författarövergångarna och överlåtelse av författarrättigheter mellan Bonniers och de andra etablerade förlagen med inriktning på kvalitetsutgivning förefaller i regel ha lösts i samförstånd.²

Kontakter med Norstedts

Norstedts och Bonniers var sedan slutet av 1800-talet de två stora förlagen på den svenska bokmarknaden. Den direkta konkurrensen dem emellan var emellertid begränsad genom att de inriktade sig på olika segment inom bokutgivningen. Under 1910- och 20-talen hade den tidigare animositeten på det personliga planet bytts mot allt hjärtligare förhållande mellan de två förlagens chefer. Förlagen kom också att inleda ett formellt samarbete 1928 då det gemensamt ägda Svenska Bokförlaget bildades och tog över kontrahenternas skolboksutgivning. Båda parter hade således intresse av att så smidigt som möjligt bilägga de tvister som kunde uppstå i det löpande förlagsarbetet.

Frans G Bengtsson hade debuterat med en diktsamling på Bonniers 1923 och därefter publicerat sig både som lyriker och essäist, med för dessa genrer osedvanligt stor läsframgång. När Bonniers 1932 fick höra att Bengtsson förhandlat med Wahlström & Widstrand om att ge ut en bok om Karl XII erbjöd de sig genast att förlägga den. Författaren förklarade att boken var ett beställningsarbete för Wahlström & Widstrand och att "det skulle aldrig falla mig in att gå till något annat förlag än Bonniers med någon sak som jag åstadkommit så att säga på egen hand". Emellertid växte projektet till ett tvåbandsverk samtidigt som det övertogs av Norstedts. Bonniers erbjöd Bengtsson att ta över boken samtidigt som de kritiserade Norstedts för att ha brutit mot principen för författarövergångar. Norstedts försvarade sig med att de utgått från att Wahlström & Widstrand underrättat Bonniers och därför hade handlat i god tro. Frans G Bengtsson gav ut ännu en essäsamling på Bonniers för att sedan gå över till Norstedts med succéboken *Röde Orm*. Efter att ha kommit i konflikt med Georg Svensson angående en dikt till BLM avvecklade han helt sina förbindelser med Bonniers 1947.³

En annan framgångsrik lundaförfattare, Fredrik Böök, gick motsatt väg från Norstedts till Bonniers. Böök hade sedan 1911 haft Norstedts som huvudförlag, där han också fungerade som litterär rådgivare. Han hade dock samtidigt nära förbindelser med Bonniers, där han under 1920-talet bl a givit ut litteraturhistoriska översiktsverk och redigerat flera skönlitterära samlingsverk. När Bonniers 1930 ville ge ut en samling artiklar av Böök i bokform gjorde Norstedts inga invändningar eftersom de först publicerats i Bonniers tidskrifter. Förlaget motsatte sig inte heller att Böök 1934 ville placera en bok i Bonniers serie "Dagens ansikte". När Norstedts 1936 önskade omförhandla sitt anställningsavtal med Böök, tog denne tillfället att säga upp sig. I stället vände han sig till Bonniers, där han liksom på Norstedts fick ett fast arvode på 5 000 kr per år för att göra vissa tjänster, bland annat översättningar och lektörsuppdrag. Norstedts blev upprörda över övergången, som de inte ansåg sig ha blivit underrättade om. Parterna kunde dock lösa kontroversen utan några bestående missköligheter. Efter några år upphörde den fasta arvoderingen men Fredrik Böök fortsatte livet ut att publicera sina verk på Bonniers (se s 108).⁴

Harry Martinson meddelade sommaren 1940 att han önskade lämna Bonniers för Norstedts. Han försäkrade att han inte var missnöjd med förlaget utan att bytet grundade sig på rent personliga skäl. Georg Svensson behöll via BLM kontakt med Martinson och lyckades efter några år övertyga denne om att gå tillbaka till moderförlaget. De berörda förlagen reglerade de ekonomiska mellanhavandena vid övergångarna utan större problem, men Tor Bonnier deklarerade för Norstedts chef Johan Nordenfalk: "Du kan förstå att det kändes bittert att den möda, den omtanke och den personliga vänskap vi visat resulterade i detta avbrott i våra förlagsförbindelser. Man överdriver ofta vad ett förlag kan göra för en författare, men i fallet Martinson så har Albert Bonniers förlag åtminstone det goda samvetet att ha gjort vad som står i ett förlags makt. Det är därför med så mycket större glädje som vi nu erfarit av honom att han bestämt vill tillbaka hit..."⁵

Norstedts blev påtagligt irriterade över att Gerard Bonnier 1946 erbjöd Stig Dagerman att ge ut dennes artiklar från Tyskland i *Expressen* i bokform, trots att Norstedts givit ut författarens förra verk.⁶ Ett liknande irritationsmoment uppstod när Bonniers samma år beslöt att ge ut Folke Bernadottes kåserier i *Året Runt* i bokform och inte i ett häfte som hans ordinarie förläggare Norstedts hade givit tillstånd till. Bernadotte avböjde ett par år senare genom sin förläggare att medverka i en planerad bok om honom på Åhlén & Åkerlund. I båda fallen rörde det sig om artikelsier som publicerats i tidningar inom Bonniersfären. Norstedts reserverade sig bestämt mot den uppfattning som Bonniers framfört vid några tillfällen, nämligen att ett tidskriftsförlag automatiskt fick rätt att publicera sina artikelsier i bokform.⁷

Norstedts hade sedan gammalt ett avtal med Svenska Akademien som gav förlaget förhandsrätt att ge ut ledamöternas minnesteckningar och inträdestal. Det hade dock utvecklats en kutym att minnesteckningarna trycktes på Norstedts men gavs ut på respektive författares huvudförlag. Eftersom ungefär hälften av ledamöterna hade Bonniers som huvudförläggare kom en betydande andel av Akademiens handlingar att ges ut på Bonniers.

Våren 1945 uttrycktes det önskemål från Svenska Akademien om att minnesteckningarna skulle utges i enhetlig regi och utstyrsel. Norstedts fick förläggarpdraget samtidigt som ledamöterna förband sig att ge ut sina bidrag i Norstedts serie. Tor Bonnier reagerade mot att inte hans förlag tillfrågats innan avtal slöts och han var även upprörd över att Norstedts inte tagit kontakt med Bonniers angående utgivningen av Gustaf Hellströms minnesteckning över Adolf Hedin. Mot bakgrund av att Bonniers i bortåt fyrtio år varit Hellströms förläggare kändes det "som ett slag i ansiktet att ett nytt arbete av honom – därför att han är medlem av Svenska Akademien – kommer ut på ett konkurrentförlag". Norstedts kunde inte acceptera Bonniers förslag att serien skulle ges ut i enhetlig form på författarnas respektive huvudförlag, men gick med på att de bök-

ker i serien av författare som tillhörde Bonniers inte skulle annonseras som en "Norstedtbok".⁸

Tor Bonnier hade svårt att acceptera att flera av Bonniers främsta författare genom arrangemanget med Svenska Akademien gav ut verk på Norstedts och menade att han under sin "långa tid som förläggare inte upplevat något som så smärtat mig som den brist på förtroende och vänskap för det Bonnierska förlaget och mig som beslutet, och dess godtagande av mina författarvänner, betytt". Han lyckades dock utverka att Fredrik Bööks planerade monografi över Viktor Rydberg, skulle utkomma på Rydbergs gamla förlag Bonniers.⁹

Redan när rykten började gå 1949 om att Harry Martinson skulle väljas in i Svenska Akademien vände sig Kaj Bonnier till honom och ville få en uppgörelse om att Bonniers skulle få ge ut bokhandelsupplagan av dennes eventuella arbeten för Akademien. Martinson ville inte som nyinvald ledamot dra upp den frågan. Kaj Bonnier återkom dock ett par år senare med en propå, men ärendet föll på grund av att Harry Martinson inte kom att publicera sig i Svenska Akademiens skriftserie annat än med sitt inträdestal.¹⁰

Bonniers hade mer kontakt med Norstedts än med andra förlag på grund av att det var det största förlaget, men framför allt genom de gemensamma ägarintressena i Svenska Bokförlaget och Nordiska Uppslagsböcker. Cheferna för de två förlagen kom från helt olika miljöer. Medan herrarna Bonnier alltsedan tonåren skolats in som bokförläggare och köpmän, rekryterade Norstedts genomgående hovrättsråd som verkställande direktörer, vilka vid tillträdet helt saknade erfarenhet från bokbranschen. Skillnaderna i erfarenheter lyser ibland genom i korrespondensen, när juristernas formella resonemang ställs mot köpmännens intuitiva affärstänkande. Några närmare personliga relationer tycks inte ha utvecklats mellan de högsta cheferna, men samarbetet förefaller trots detta ha flutit relativt väl. Förhållandet till Norstedts litterära chef från 1937, Ragnar Swanström, var däremot hjärtligt. Han hörde sedan studentåren till Georg Svenssons närmaste vänner och ingick under kriget liksom Kaj Bonnier i kretsen kring Nordens Frihet.

Kontakter med andra medlemmar i Bokförläggareföreningen

Bonniers förefaller genomgående ha varit måna om att ha goda relationer med de övriga medlemmarna i Bokförläggareföreningen. Vid några tillfällen blev de dock indragna i konflikter. En långvarig och infekterad strid rasade mellan Bonniers och Hökerbergs i början av 1930-talet. Bakgrunden var att Bonniers genom ett missförstånd givit ut en bok av Anton Sörlin utan att först ha kontaktat dennes förre förläggare Hökerbergs. Som kompensation för brottet mot gentlemen's agreement fick Hökerberg överta en översättningsroman ur Bonniers lager och valde Pearl Bucks *The Good Earth*. Romanen blev snabbt en stor framgång. Bonniers gav Höker-

bergs tillstånd att ge ut de två andra verken i Wang Lu-triologin, men ville förlägga Bucks övriga verk. Hökerbergs förvärvade dock 1933 rätten till att ge ut hennes nya roman *The Mother*, med motivering att Buck önskade komma ut hos en liten förläggare. Bonniers anklagade i en lång och upprörd brevväxling Hökerbergs för att ha brutit deras tidigare överenskommelse. Först sedan Pearl Buck 1936 meddelat att de två förlagen själva fick avgöra vem som hade rätt att ge ut hennes böcker bilades konflikten och Bonniers övertog förläggarskapet för Pearl Bucks verk.¹¹

Vid ett par tillfällen kritiserades Bonniers av kolleger för sin reklam. Gebers reagerade mot att Bonniers i ett bokhandlescirkulär gjort ett recensionsutdrag där två reseböcker jämfördes till Gebers boks nackdel. Nils Geber drog ärendet till Bokförläggareföreningens styrelse, där ordföranden Conrad Carleson menade att Bonniers i juridisk mening inte gjort något fel samtidigt som han var rädd att sammanhållningen i bokförläggarvärlden skulle äventyras om konkurrenternas arbeten nedvärderades med hjälp av recensionsutdrag. Karl Otto Bonnier hävdade dock bestämt rätten att "till bokhandlarna få citera lojala utdrag ur tidningsrecensioner, även då dessa kritiskt beröra en kollegas böcker". Kaj Bonnier hävdade tjugo år senare i en dispyt med Norstedts samma princip, även om han i det aktuella fallet drog tillbaka reklamen.¹²

Förläggarnas gentlemen's agreement omfattade i princip även utländska författares verk, det vill säga att det förlag som först publicerade en författare skulle i princip ha förhandsrätt till den kommande produktionen. En strikt tolkning av regeln innebar dock att förlaget för att inte riskera att förlora en författare tvingades att ge ut även mellanböcker. För att komma runt det problemet kom Bonniers och Natur och Kultur 1942 överens om att respektive förlag skulle förlora sin förhandsrätt först sedan det avböjt två på varandra följande arbeten av samma författare. Några år senare var Kaj Bonnier inne på tanken att denna tolkning av gentlemen's agreement borde bli gällande för alla medlemmar i Bokförläggareföreningen.¹³

De större svenska förlagen byggde successivt upp ett nät av kontakter med utländska förlag och agenter. I regel fick förlagen en tidsbegränsad option på en bok för att få tid att läsa den och definitivt bestämma sig för ett köp. De bristfälliga kommunikationerna under kriget ledde vid några tillfällen till oklarheter om rättighetsköp. I regel kunde förlagen reda ut problemen men vid ett tillfälle när både Bonniers och Hökerberg gjorde anspråk på att ha köpt samma manuskript fördes konflikten upp till Bokförläggareföreningens styrelse.¹⁴

När Bonniers författare blev erbjudna att ge ut något arbete på ett annat förlag reagerade huvudförlaget nästan alltid negativt. Tor Bonnier ville inte gärna att något verk av Bonniers portalförfattare kom ut med ett annat förlags namn på försättsbladet även om det gällde verk som låg vid sidan av författarens huvudfåra. När Elin Wägner 1933 lovade att medverka med en bok om Småland på Wahlström & Widstrand i dess land-

skapsserie blev Tor Bonnier "ledsen" och erbjöd sig att ge ut boken. En annan av de främsta författarna, John Landquist, erbjöds 1935 att ge ut en serie föreläsningar om gestaltpsykologi på Natur och Kultur. Tor Bonnier reagerade direkt och lovade författaren att färdigställa boken inom nio dagar. Några år senare övertalades Hasse Z av Tor Bonnier att inte anta ett anbud att redigera en antologi karikatyrer på Natur och Kultur. Till och med när Irja Browallius gav ut en läsebok för småskolan på Fritzes förlag reagerade Bonniers och erbjöd henne att ge ut fortsättningen på Svenska Bokförlaget.¹⁵

Ludvig Nordström hörde sedan 1910-talet till Bonniers mer framträdande författare. Han publicerade en strid ström av romaner, novellsamlingar och reseböcker, men till skillnad från flera av sina generationskamrater hade han under 1930-talet problem att locka läsare och endast ett par av hans tidigare verk gav överskott. Sommaren 1938 gjorde han för Radiotjänsts räkning en längre reportageresa som resulterade i den mycket uppmärksammade radiodokumentärserien *Lort-Sverige* och en bok med samma namn som gick ut i flera upplagor. Boken valde han att ge ut på KF:s förlag, något som fick Tor Bonnier att reagera. Han ansåg att det nya förlaget borde ha kontaktat Bonniers eftersom Ludvig Nordström hade fått stora förskott. Tor Bonnier var förvånad att ett stort företag som KF "nonchalerar en så självfallen förlagsprincip" som att höra sig för om författaren hade något förskott på sitt tidigare förlag och frågade om KF ville överta det gamla förlagets förskott som kutymen var vid förlagsbyten. KF:s förlag svarade att det inte kunde ansluta sig till den "självfallna förlagsprincipen" utan menade att förskottsfrågor var en fråga mellan förlaget och författaren. Tor Bonnier, som var personlig vän med Ludvig Nordström, var angelägen om att inte dra in författaren i dispyten och ämnet berörs över huvud taget inte i Bonniers korrespondens med Nordström.¹⁶

Ludvig Nordström återvände direkt till sitt gamla förlag, men ansåg att Bonniers misskötte lanseringen av hans böcker och valde att ge ut den bok som kom att bli hans sista på KF:s förlag. Vid sin död efterlämnade han en skuld till förlaget på nära 27 000 kronor, som reglerades genom att Bonniers förvärvade författarrättigheterna till författarens hela produktion inklusive publiceringsrätten till hans dagböcker mot en avskrivning av skulden, en mindre pension till hans änka samt avsättningar till ett par stipendiefonder. Fram till 1955 inskränkte sig utgivningen till ett par mindre volymer samt ett urval ur dagböckerna som Tor Bonnier gjorde.¹⁷

Kontakter med förlag utanför Bokförläggareföreningen

Alltsedan den moderna bokmarknadens etablering under andra hälften av 1800-talet hade nya förlag utmanat de etablerade förlagen, ofta genom att söka sig nya försäljningskanaler. Svensk Uppslagsbok AB (från 1945 Förlagshuset Norden) och Folket i Bilds Förlag var två sådana uppstickare som kom att irritera Bonniers.

Folket i Bilds Förlags ursprung var den veckotidning som startats 1934 som ett alternativ till den kolorerade veckopressen. Tidningen gavs ut av ett bolag som till 90 procent ägdes av Esselte, men där styrelsen dominerades av folkrörelserna som var minoritetsägare. Verksamheten utvidgades 1941 med utgivning av en billigbokserie, som snabbt blev en stor framgång (se s 66). Det nya förlaget sökte kontakt med flera av Bonniers författare, främst arbetarförfattarna och de som medarbetade i tidningen. Bonniers svarade med att starta egna billighetsserier, där förlagets författare fick möjlighet att återutge sina verk, vilket inte hindrade att flera av dem, bland andra Ivar Lo-Johansson och Vilhelm Moberg, gav ut några böcker hos konkurrenten.¹⁸

Bonniers såg med oro på Folket i Bilds framgångar. En fristående agent fick 1943 Bonniers tillstånd att sälja tidskrifts- och tidningsrättigheter till Hjalmar Bergmans, Albert Engströms och Ludvig Nordströms verk. Undantag gjordes dock för försäljning till Folket i Bild. Tor Bonnier motiveerade beslutet med att "Folket i Bild tycker jag inte om. Medan vi umgås på älskvärt sätt med de flesta andra tidningar och tidskrifter i landet, för Folket i Bild en fullständig piratpolitik, de skörda där vi sått och plöjer med våra kalvar, för att uttrycka sig hyggligt. Det är dessutom en gruvlig bluff, då de kallar Folket i Bild för arbetarnas tidning. Den ägs och sköts av Esselte, det största monopolföretag som finns här i landet, och som aldrig utmärkt sig för någon arbetarvänlighet, konservativt och högbyråkratiskt, men som har funnit det förenligt med sina intressen att låta den här tidningen gå under falsk skylt. Det gör inte saken bättre."¹⁹

Året därpå gick Bonniers till angrepp mot att Folket i Bild sammanställt en bok med *Pelle Svanslös*-serier, som direkt konkurrerade med Bonniers böcker om den populära katten. Genom påstötningar från Bonniers drogs serieboken in från bokhandeln och Pressbyrån och såldes sedan endast via tidningen.²⁰ När Tor Bonnier och hans hustru Tora Nordström-Bonnier 1945 kritiserades i Folket i Bild vände han sig till Esseltes högste chef Åke Wickman och menade att det var besynnerligt med en "så klumpig och dum gemenhet" i en av Esselte ägd tidning. Han skulle ändå inte brytt sig om han "inte fått bestyrkta uppgifter om att Folket i Bilds agenter driver en konsekvent propaganda mot 'huset Bonnier'. Att vi betecknas som 'bokjudar' är ju självfallet, men då det sägs att arbetarna skall akta sig för Bonniers kapitalistböcker, så kan det ju inte gärna vara någon förnuft i det så länge Esselte står bakom Fib."²¹

Kritiken av Folket i Bild komplicerades av att Bonniers på andra områden hade nära kontakter med Esselte i företagets egenskaper av huvudägare av Norstedts och samarbetspartner i det planerade uppslagsverket *Allmän Uppslagsbok*.

De så kallade "Malmöförlagen" hade sedan 1920-talet utgjort ett orosmoln för de etablerade bokförlagen. Gemensamt för förlagen, som växlade namn och ägarkonstellationer, var att de inte sålde via bokhandeln utan använde sig av olika former av direktförsäljning. Bonniers mötte

"Malmöförlagen" på två marknader, dels för uppslagsböcker, där *Svensk Uppslagsbok* var huvudkonkurrenten, dels i sin serieutgivning av billighetsböcker.²² På det förra området reagerade Bonniers med kraft mot uppslagsboksförlagens reklammetoder (se s 219).

Bokförlaget Norden startade 1944 en bokklubb Örnén, som både till namn och uppläggning hade Bonniers bokklubb Svalan som förebild. Etablerade författare erbjöds att ge ut omtryck på goda villkor. Kaj Bonnier avrådde dock Irja Browallius bestämt från att publicera sig i Örnén. Han framhöll att Norden inte hade några förbindelser med bokhandeln och att deras författare inte skulle "komma att räknas till de litterära kretsarna" eftersom förlagets publik var "illitterär". Om förlaget, som avsikten var, gav ut nya romaner skulle dessa inte uppmärksammas av den vanliga litterära publiken i bokhandeln med följd att författarna så småningom skulle sjunka ned till en andraplansnivå. Irja Browallius tyckte att förläggarens varningsord var överdrivna men beslöt sig efter att ha fått ett motsvarande honorar från Bonniers att inte anta Nordens bud.²³

Bonniers agerande skilde sig markant mellan olika typer av förlag. Med medlemmarna i Bokförläggareföreningen försökte Bonniers finna samarbetsformer och lösa uppkomna tvister i godo, medan man inte ville ha något att göra med uppstickarna och ibland gick i direkt konfrontation med dem.

Ludvig Nordström berörde strax före sin bortgång 1942 Bonniers ställning i det nya samhället som växte fram med nya typer av förlag och nya läsargrupper. Han menade att Bonniers tidigare under 1880- och 90-talen hade haft ett klart program men nu hade "råkat ut för varje storföretags förbannelse; att ni måste gå på och utvidga, att uppsuga för att kunna fortsätta, och det är i samband därmed, som ni förlorat det ursprungliga greppet på det enda viktiga i er uppgift: att vilja något själva. Se på D.N. – likadant. Det är det rent kommersiella, som pressar er båda. Och samtidigt bereder ni just därigenom rum för fler och fler konkurrenter – och fruktar dem, som nu i fallet K.F." Han ansåg vidare att Bonniers "stannat kvar i föregående generationers 'laissez faire', ni ha icke ordnat efter förflyttningen av tyngdpunkten i den läsande allmänheten. Ni ha samarbetet med A.B.F., svarar du, ni ha 'Verdandis småskrifter', etc. Ja, herregud! Men till att börja med svaret på den breda uppmarscherande, penningsvaga läskretsens behov! Var är det? Hur skulle Fib, hur skulle K.F., hur skulle Natur och Kultur (i viss utsträckning) kunnat blomstra, om ni svarat på de nya kraven? Ni ha låtit allt detta gå er ur händerna: Tänk på era bokpris, på er form av reklam etc. På hela bokhandelsorganisationen, som är lika ålderdomlig som vördiga apotekarsocieteten! På ert negligerande av landsorten." Han avslutade sin analys med: "I grund och botten har jag alltid förbannat den stund, du [Tor Bonnier] ingick i Enskilda Bankens styrelse, då sattes en ogenomskinlig skärm för dina ögon mellan det, som var och skulle vara förlagets själ, och dig själv."²⁴

Bokförlagsverksamhetens ekonomiska resultat

Familjen Bonniers bokförlagsrörelse drevs vid ingången till 1930-talet av firma Albert Bonnier (Albo) och dess dotterbolag Bonnier-Bibliotek som svarade för avbetalningshandeln. Skolboksutgivningen var sedan 1928 överförd till det med Norstedts till lika delar ägda Svenska Bokförlaget. I december 1940 överlät firma Albert Bonnier hela sin rörelse med undantag för obligationsavdelningen och fastigheterna till AB Bonnier-Bibliotek som samtidigt ändrade sitt namn till Albert Bonniers Förlag AB (Albab). Köpesumman uppgick till 7,932 mkr, varav 1,932 mkr utgjordes av skillnaden mellan bokförda tillgångar och skulder samt 6 mkr av firmavärdet. Ett nytt bolag övertog Bonnier-Biblioteks rörelse under det tidigare namnet. Albo behöll sina innehav i de hälftenägda AB Svenska Bokförlaget och AB Wahlström & Widstrand medan Albab kom att svara för Bonniers ägande i de bolag som senare startades som AB Nordiska Uppslagsböcker och Bokförlaget Forum AB. Albab övertog 1941 även Albos helägda dotterbolag AB Vintervägen.¹

Trots att bokförlagsrörelsen utgjorde den centrala delen i Albos verksamhet går det inte att direkt utläsa det ekonomiska utfallet av bokutgivningen i firmans bokföring.² Ett försök har nedan gjorts att redovisa förlagsrörelsens faktiska intäkter och kostnader utifrån uppgifter i första hand i huvudböckerna och journalerna.

Intäkterna från bokförlagsrörelsen hade under 1920-talets slut visat en sjunkande trend som fortsatte fram till 1930-talets mitt då de började öka men uppgick 1939 inte till mer än 81 procent av 1926 års intäkter (Tabell II:22). Bokhandeln var med ca 60 procent den i särklass viktigaste försäljningskanalen, medan Bonnier-Bibliotek svarade för 9 procent. Den största kostnadsposten utgjordes av den tekniska produktionen med 34 procent, följd av honorar 16 procent och förlagspersonalens löner med 13 procent.³

Det ekonomiska utfallet under decenniet var således relativt svagt. Resultatet varierade ganska mycket från år till år, bland annat beroende på tillgången till bästsäljare, men med reservation för det något osäkra beräkningsunderlaget redovisades för hela tioårsperioden ett nollresultat (Diagram II:1). Delägarna kan knappast ha varit nöjda med det ekonomiska utfallet, men det är svårt att finna belägg för deras reaktioner och eventuella åtgärder. Den avbrutna utgivningen av *Svenskt Biografiskt Lexikon* och en jämfört med tidigare decennium påfallande försiktighet att starta nya stora fackboksprojekt kan tas som tecken på ägarnas försök att förbättra resultatet. Det är dock förvånande hur sällan förläggarna anför förlagets ekonomiska läge när författarna kommer med förslag på olika projekt. En förklaring kan vara att de betraktade familjens verksamhet

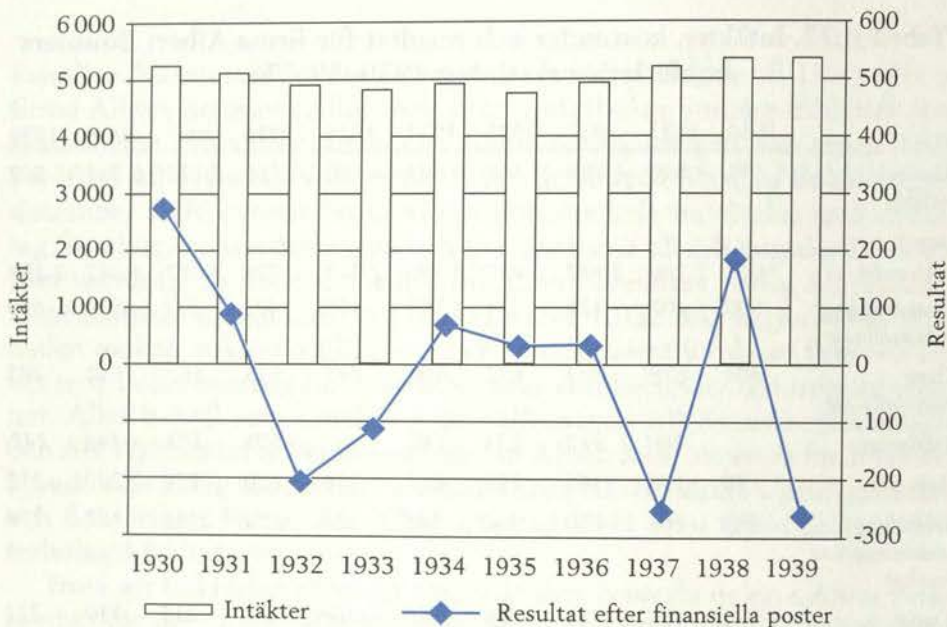
som en enhet och att så länge det totala ekonomiska resultatet var tillfredsställande fann de ingen anledning att göra några större förändringar i bokförlaget.

Tabell II:22. Intäkter, kostnader och resultat för firma Albert Bonniers bokförlagsverksamhet 1930–39. Tkr.

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Rörelsens intäkter	5 246	4 940	4 661	4 446	4 584	4 480	4 715	5 120	5 394	5 502
<i>Varav</i>										
<i>Bokhandel</i>	3 095	2 786	2 681	2 427	2 790	2 713	2 728	3 057	3 287	3 198
<i>Dotterbolagens bokförsäljning</i>	500	401	424	524	383	408	493	531	678	699
<i>Övrig bokförsäljning</i>	804	679	643	657	597	645	535	562	532	703
<i>Tidskrifter</i>		260	247	235	187		198	188	146	148
<i>Annonser</i>	150	196	165	175	186	196	170	276	249	255
<i>Tekniska avdelningarnas resultat</i>	162	163	150	142	146	154	159	168	172	178
<i>Övrigt</i>	535	455	351	286	295	364	432	338	330	321
Rörelsens kostnader	4 792	4 680	4 622	4 382	4 552	4 489	4 714	5 434	5 239	5 845
<i>Varav</i>										
<i>Produktion</i>	2 141	1 992	1 867	1 912	2 063	1 903	1 898	2 370	1 994	2 362
<i>Förlaget</i>	966	988	983	1 006	1 019	1 070	1 143	1 310	1 424	1 617
<i>Honorar</i>	837	787	666	683	710	745	777	752	843	924
<i>Övrigt</i>	848	913	1 106	781	760	771	896	1 002	978	942
Avskrivningar	48	48	50	51	51	53	55	57	58	24
Rörelseresultat	406	212	-11	13	-19	-62	-54	-371	97	-367
Räntenetto	-146	-143	-203	-133	-65	-77	-84	-57	-107	-102
Erhållna aktieutdelningar	21	21	21	21	150	171	171	184	200	200
Resultat efter finansiella poster	281	90	-193	-99	66	32	33	-244	190	-269
Rörelsemarginal	8	4	0	0	0	-1	-1	-7	2	-7
Nettomarginal	5	2	-4	-2	1	1	1	-5	4	-5

Källa: Bearbetning av huvudbok för firma Albert Bonnier 1930–39.

Diagram II:1. Intäkter och resultat för firma Albert Bonniers bokförlagsverksamhet 1930–39. Fasta priser (1930 års värde).

Källa: Bearbetning av huvudbok för firma Albert Bonnier 1930–39.

Bonniers direkta bokförlagsverksamhet fördes som ovan nämnts över till Albert Bonniers Förlag AB (Albab) 1940. Det nya bolaget övertog året därpå aktieförvaltningsbolaget AB Vintervägen med en post aktier i *Dagens Nyheter* som sin största tillgång. Utdelningen från dotterbolaget varierade under årtiondet mellan 36 000 och 180 000 kr. Albab betalade en ränta till Albo på den skuld som uppkom vid Albos försäljning av bokförlagsrörelsen. Räntesatsen anpassades till Albabs betalningsförmåga och varierade mellan 0 till 5,2 procent. Utdelning på aktierna lämnades endast första året, varför räntebetalningen mer kan betraktas som en form av utdelning än som en marknadsanpassad ränta som skulle ha uppgått till 6 procent eller cirka 500 000 kr (Tabell II:23).⁴

Albabs transaktioner med Åhlén & Åkerlund (Å&Å) utgör en svårbedömd post. De två bolagen bytte varor och tjänster med varandra till priser som ibland kan tolkas som dolda överföringar. Därutöver lämnade Å&Å direkta kontanta bidrag. Albab kunde även ibland utnyttja Å&Å:s krediter i Stockholms Enskilda Bank. Vissa av transaktionerna skedde av skatteskal, medan andra hade karaktären av rena subventioner. Revisorn Richard Elinder gjorde en sammanställning över Å&Å:s nettobidrag till Albab, som visar på en sammanlagd överföring på 10,62 mkr under perioden 1942–51. Det bör observeras att ägarna genom vissa av transaktio-

Tabell II:23. Omsättning och resultat för
Albert Bonniers Förlag AB 1940-51. Tkr.

	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951
Rörelseintäkter	5 166	6 488	8 634	9 829	10 306	12 387	14 195	15 246	19 000	20 323	24 703	30 062
Rörelseresultat	136	318	728	948	902	1 168	991	1 217	1 046	1 175	1 541	2 188
Räntekostnader		17	296	310	284	329	191	246	208	252	679	623
Varav												
Firma Albert Bonnier			273	284	258	268	103	149	us	0	378	us
Rörelsen		17	23	26	26	61	88	97	us	252	301	us
Aktieutdelning och aktieförsäljning			176	72	96	120	120	36	128	128	519	217
Resultat e finansnetto	136	301	608	710	714	959	920	1 007	966	1 051	1 381	1 782
Pensions- och personalstiftelser						200	200	300	300	350	950	1 650
Avskrivning firmavärdet								364	386			
Skatter		10	60	132	193	281	308	327	274	318	11	24
Resultat e bokslutsdispositioner och skatt	136	291	548	578	521	478	412	16	6	383	420	108
Koncernbidrag från Åhlén & Åkerlund	Us	us	275	384	1 118	581	965	626	1 701	1 692	1 878	1 400
Resultat e finansnetto f koncernbidrag	136	301	333	326	-404	378	-45	381	-735	-641	-497	382

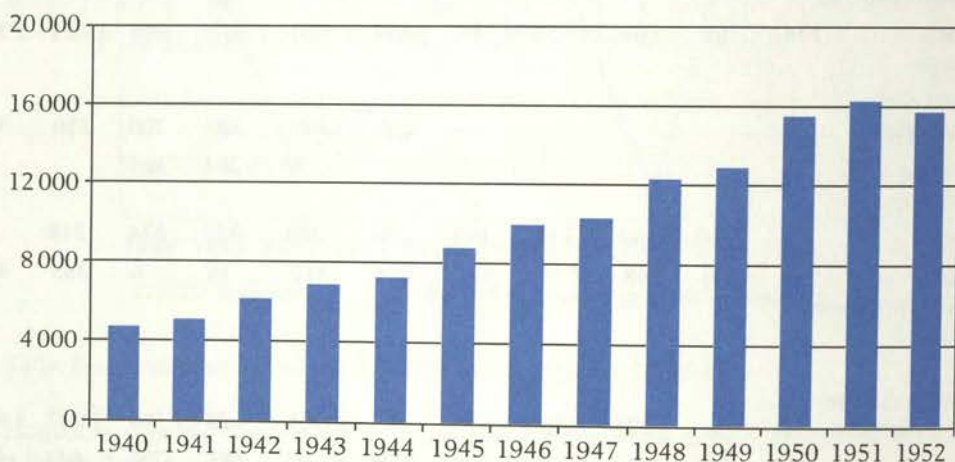
Källa: Bearbetning av huvudbok för Albert Bonniers Förlag AB 1940-50. *Bonnierforum* 3/1950, 2/1951, 2/1952 och 2/1953. Beräkning av Dahlgrens Revisionsbyrå "Mervinsten för åren 1942-51".

nerna kunde minska sin sammanlagda skatt, men beloppet är relevant för en bedömning av Albabs ekonomiska resultat.⁵

Under det första hela krigsåret sjönk försäljningen kraftigt, för att sedan kontinuerligt öka under hela decenniet. I fasta priser var omsättningen tre gånger så stor 1952 som 1939. (Diagram II:2) Någon mer ingående analys av bokmarknadens förändring under dessa år har inte gjorts, men uppgången under kriget bör delvis kunna förklaras med bristen på många andra typer av konsumtionsvaror. Förlagets framgångsrika försök att nå nya grupper av läsare genom starten av Svalan och Bonniers Folkbibliotek bidrog utan tvivel starkt till omsättningsökningen. Svalan svarade exempelvis under det framgångsrika startåret 1942 för 9 procent av försäljningen och tillsammans med BFB för 16 procent 1949.⁶

Eftersom antalet utgivna titlar inte ökade utan tvärtom minskade något tyder intäktsökningen på att genomsnittsupplagorna steg och/eller att priset per bok ökade. Antalet bästsäljare ökade markant. Åren 1937-38 nådde i genomsnitt sex titlar en försäljning på över 7 000 exemplar och de svarade för 6 procent av de totala intäkterna. Motsvarande tal för 1944-45 var arton titlar med 12 procent av försäljningen. En annan typ av bästsäljare var de samlade utgåvorna av några populära författares verk, exempelvis så svarade Albert Engströms skrifter för 16 procent av den totala försäljningen 1942.⁷

Diagram II: 2. Albert Bonnier Förlag AB:s intäkter 1940-52.
Tkr. Fasta priser (1930 års värde).

Källa: Bearbetning av huvudbok för Albert Bonniers Förlag AB 1940-50. *BonnierForum* 3/1950, 2/1951, 2/1952 och 2/1953.

På kostnadssidan gick i genomsnitt 34 procent till den tekniska framställningen. Jämfört med förra decenniet ökade pappersinköpsens andel kraftigt, medan honoraren minskade sin. Reklamkontot fördubblades i början av 1930-talet och låg sedan kvar på samma andel nära tjugo år framåt.⁸

Det redovisade resultatet under kriget var positivt (Tabell II:23), men Kaj Bonnier såg i ett par skrivelser 1946 och 1947 med oro på utvecklingen. I den första promemorian undersökte han det ekonomiska utfallet för en rad titlar inom översättnings-, fackboks- och barnboksområdena och fann att många gick med förlust. En sammanställning av försäljningen av svensk skönlitteratur visade att en fjärdedel av prosaböckerna sålde mindre än en femtedel av den tryckta upplagan.⁹

Kaj Bonnier utgick från att delar av förlagets utgivning av svensk skönlitteratur a priori var förlustbringande, men att förläggarna hade större möjligheter att välja och vraka från ren affärssynpunkt när det gällde översättningslitteratur, nonfiction samt barn- och ungdomsböcker. Han

ville dock inte ändra policyn beträffande översättningslitteraturen eftersom förluster var oundvikliga om förlaget ville fortsätta att ge ut "det litterärt värdefullaste". När det gällde nonfiction förespråkade han en mycket mer restriktiv linje, även om man av personliga hänsyn måste ge ut sådant som de skönlitterära författarnas snedsprång inom essäistiken. Beträffande barn- och ungdomslitteratur ansåg han det vara omöjligt att ge ut goda böcker med rådande priser och ville därför ta upp frågan om en om- eller nedläggning av verksamheten.¹⁰

När Kaj Bonnier 1947 i en skrivelse till förlagets styrelse återigen aktualiserade utgivningspolicyn såg han mer pessimistiskt på läget än tidigare. En analys av resultatet 1942–46 visade att vinsten helt härrörde från aktiutdelningar samt överskott från de tekniska avdelningarna och Bonnier-Bibliotek. Den renodlade bokförlagsrörelsen hade däremot sammanlagt gått med 100 000 kr i förlust. Speciellt oroande var att förlusten 1946 uppgick till 190 000 kr och förväntades bli ännu sämre 1947.

Kaj Bonnier ansåg att förlaget inte längre hade råd att visa den largesse som länge varit ett av dess kännetecken. Tillgångarna smälte ihop på grund av att förlaget gjorde för många olönsamma korta affärer och för många kapitalkrävande långa affärer. Han förordade en betydligt hårdare förlagspolitik, där förläggarna gav ut enbart den nonfiction som de var helt säkra på skulle säljas, gallrade strängare bland yngre författare och oftare sade nej till äldre som inte var förstaplansförfattare eller bästsäljare samt helt avstod från långsiktiga och kapitalkrävande företag. För att förlaget skulle komma på rätt bog inom tre år krävdes nytt rörelsekapital på 6,7 mkr. Han ville också radikalt beskära förläggarnas rätt att självständigt sköta delar av verksamheten och i stället ge verkställande direktören ansvar för hela utgivningen. Slutligen ställde han sin plats som verkställande direktör till styrelsens förfogande.¹¹

Något större gehör för sina synpunkter fick emellertid inte Kaj Bonnier utan verksamheten fortsatte i stort sett i samma banor som tidigare. Av de 216 nya böcker som gavs ut 1948 täckte 114 inte sina direkta kostnader.¹² Den ekonomiska situationen förbättrades inte utan förlaget tvingades begära stöd från Åhlén & Åkerlund på sammanlagt över 3 mkr åren 1948 och 1949. När frågan om subventioner aktualiserades igen 1950 ställde sig några delägare mycket skeptiska till ett fortsatt stöd vilket föranledde en mycket intensiv diskussion inom delägarkretsen. Ett beslut togs om att Åhlén & Åkerlund skulle fortsätta att ge stöd samtidigt som bokförlaget skulle vidta åtgärder för att förbättra lönsamheten. Frågan om stödets utformning 1953 ledde till att Kaj Bonnier beslöt att lämna både posten som verkställande direktör och sitt delägarskap. (Diskussionerna i delägarkretsen beträffande stödet och de konflikter som föregick Kaj Bonniers utträde behandlas i kapitlet Generationsskiftet s 383.)

Vid sidan av Albert Bonniers Förlag AB utgjorde hälftenägandet i Svenska Bokförlaget Bonniers främsta intresse i bokbranschen. Förlaget var Sveriges ledande utgivare av läroböcker. Verksamheten bedrevs själv-

ständigt i förhållande till moderförlagen, Norstedts och Bonniers, som var representerade med var sin ledamot i styrelsen. I ett avtal mellan ägarna stipulerades att Svenska Bokförlagets böcker skulle produceras och distribueras av Norstedts och Bonniers i proportionerna 2:1. Bonniers intäkter från intressebolaget bestod dels av aktieutdelning, som från 1934 uppgick till 129 000 kr för att 1938 höjas till 157 500 kr, dels vinster från den tekniska framställningen. Tor Bonnier uppskattade att Bonniers avkastning 1938 inklusive del i bokslutsdispositioner uppgick till 395 000 kr. Från 1940 kunde Albat tillgodoräkna sig vinsterna från produktionen medan Albo även i fortsättningen erhöll aktieutdelningarna.¹³

Det hälftenägda Wahlström & Widstrand bedrev sin verksamhet helt självständigt i förhållande till Bonniers. Ägarna behövde inte bidra med något kapital till driften men fick å andra sidan inte heller någon utdelning på sina aktier. Det likaledes hälftenägda Nordiska Uppslagsbäckers inkomster och utgifter krediterades respektive debiterades moderföretagen och någon utdelning på aktierna lämnades inte. Även det helägda Bokförlaget Forums verksamhet var integrerad i moderbolagets varför det inte går att redovisa dess resultat separat.

Strategier på bokmarknaden – en sammanfattning

Den svenska bokmarknaden dominerades under den studerade perioden av två stora förlag, Norstedts och Bonniers, som koncentrerade sin verksamhet på var sin delmarknad, den institutionella respektive allmänlitterära. De utgivningsområden där de två förlagen tidigare konkurrerat, läroböcker och uppslagsverk, valde de att föra över till gemensamt ägda förlag. Inom vissa nischer kunde de två stora möta betydande konkurrens från andra förlag.

Bonniers använde parallellt flera olika strategier för att utveckla sin bokförlagsrörelse, som att konsolidera sin kärnverksamhet, att integrera både horisontellt och vertikalt samt att expandera geografiskt.

Bonniers var mycket angelägna om att konsolidera och stärka sin ställning som landets ledande utgivare av kvalificerad skönlitteratur. Den sedan tidigare mycket starka positionen inom svensk skönlitteratur bibehölls genom att förläggarna kontinuerligt lyckades hitta och lansera nya författarskap. På översättningslitteraturens fält förstärkte Bonniers sin ställning genom att mer konsekvent än tidigare odla författarskap. Genom starten av Forum fick Bonniers ytterligare en kanal för utgivning av översättningslitteratur. Även inom barn- och ungdomslitteraturen stramades utgivningen upp och koncentrerades kring några författare. Inträdet som hälftenägare i Wahlström & Widstrand kan ses som ett sätt att stärka positionen på den skönlitterära marknaden, men i praktiken förefaller Bonniers inte ha spelat någon viktigare roll för detta förlag, delvis på grund av att ägandet var hemligt.

Bonniers tog sällan initiativ till nya utgivnings- och försäljningsformer utan innovationer på dessa områden kom i regel från deras konkurrenter. Det stora förlaget försvarade dock sitt revir och startade själv ofta liknande verksamhet som när förlaget grundade bokklubben Svalan och Bonniers Folkbibliotek som svar på de framgångar som Tidens bokklubb respektive Folket i Bild uppnått. Med sitt breda nät av författarkontakter och rättigheter hade Bonniers goda förutsättningar att ge ut nya typer av billigbokserier som gav författarna både ökade inkomster och en bredare publik.

Bonniers integrerade sin förlagsverksamhet horisontellt genom att ge ut olika typer av facklitteratur på den allmänlitterära marknaden samt läroböcker på den institutionella marknaden. En del av facklitteraturen kunde ses som utlöpare eller komplement till den skönlitterära utgivningen medan annat var mer av handbokskaraktär. Under perioden minskade Bonniers utgivningen av facklitteratur samtidigt som dotterförlaget Forum övertog en del av handboksproduktionen. De stora förlagsprojekt som hade startats på 1920-talet slutfördes men några nya påbörjades inte

med följd att Bonniers successivt kom att lämna den delmarknaden. Däremot fortsatte förlaget att ge ut uppslagsverk, dock tvingades de två stora, Bonniers och Norstedt, att avbryta planerna på en encyklopedi som skulle ha givit deras gemensamägda dotterbolag Nordiska Uppslagsböcker en mycket stark ställning på lexikonmarknaden. På läroboksområdet överlät Bonniers huvudansvaret för det löpande arbetet på sin kompanjon Norstedt och fungerade mer som underleverantör. Sammanfattningsvis karaktäriserades Bonniers försök till horisontell integration på bokmarknaden mer av reträtter än av expansion.

Bonniers hade en väl utbyggd vertikal integration på produktionssidan med tryckeri, bokbinderi och distribution, som täckte stora delar av förlagets behov. Några ambitioner att bygga ut den grafiska industrin genom att ta sig an externa kunder förefaller inte ha funnits. På försäljningssidan hade Bonniers sedan tidigare en egen organisation för avbetalningshandeln och startade nu ytterligare två nya kanaler för direktförsäljning via bokklubbar och ombud. Bonniers gjorde inga försök att gå in i bokhandeln som svarade för merparten av allmänförlagens försäljning.

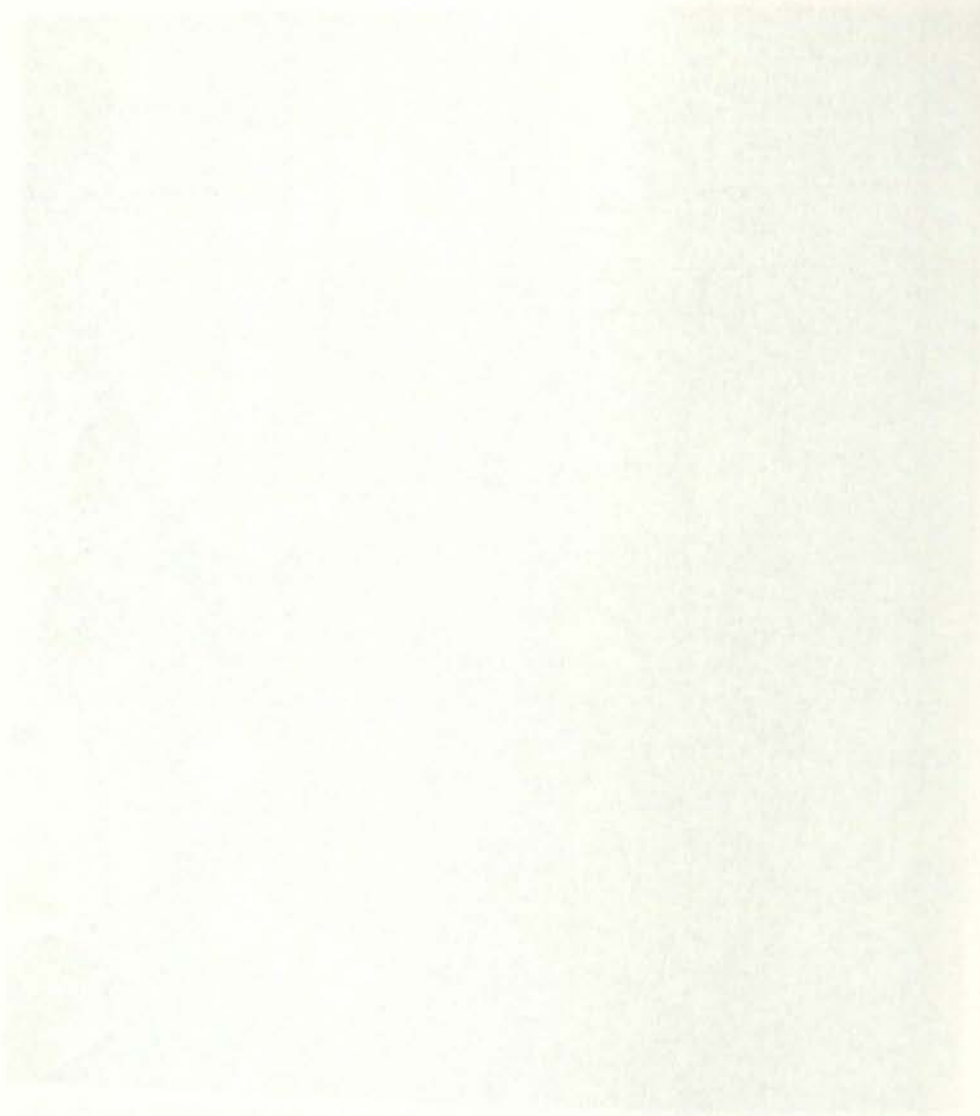
Bonniers bokverksamhet var i hög grad koncentrerad till Sverige, under 1930-talet utgjordes enda undantaget av en liten bokhandel i New York, som senare omvandlades till designbutik. Under kriget utnyttjade Bonniers Sveriges ställning som neutralt land genom att engagera sig i utgivning av tysk- och engelskspråkig litteratur. Förlaget hade ambitioner att bygga ut sin internationella verksamhet, men efter kriget blev konkurrensen från de utländska förlagen för svår. Vid 1950-talets mitt var Bonniers återigen helt inriktade på den svenska bokmarknaden.

Under 1930-talet gick bokverksamheten med en viss förlust, som förlagsledningen försökte begränsa genom att dra ner på utgivningen av större verk och fackböcker. Under följande decennium ökade emellertid förlusterna vilket ledde till ytterligare åtgärder för att vända den negativa trenden utan att göra avkall på ambitionen att ge ut kvalificerad skönlitteratur. Karl Otto Bonnier och hans söner såg sig som bärare av en stark kulturell tradition och fann det därför naturligt att vinster från familjens övriga verksamhet i viss utsträckning subventionerade utgivningen av värdefull litteratur. I början av 1950-talet ställde emellertid några av de yngre delägarna krav på att bokutgivningen inte skulle ha någon särställning utan att den skulle underkastas samma lönsamhetskrav som familjens övriga verksamhet. Kravet väckte häftiga diskussioner bland delägarna och var en av orsakerna till att deras krets splittrades (se s 399). Diskussionerna ledde till att utgivningen begränsades, dock inte i den utsträckning som kritikerna hade önskat.

När Gerard Bonnier 1953 övertog ledningen av bokförlagsverksamheten var strategin i huvudsak densamma som ett kvarts sekel tidigare, nämligen att konsolidera positionen som det ledande skönlitterära förlaget och samtidigt utveckla utgivningen av fackböcker och uppslagsverk inom både moderförlaget och de hel- eller delägda dotterbolagen.

Redan 1928 invigdes en industribyggnad på tomten mot Luntmakargatan. Den förbands med Sveavägsfastigheten och rymde en grafisk industri som i stor utsträckning kunde möta förlagets behov. Rasslet från radsättningsmaskiner, som syns på bilden, dunket från tryckpressar och den syrliga dunsten av klichéavdelningens etssyror förblev länge lika omisskännliga inslag i förlagsatmosfären som de lågmälda samtalen mellan förlagsredaktörer och förhoppningsfulla författare.

The following is a list of the names of the
 persons who were present at the meeting
 held on the 10th day of the month of
 the year 1850. The names are given
 in the order in which they were
 called upon to speak.

Del III

DAGSPRESSEN

DN.

Dagens Nyheter och Stockholms dagspressmarknad

Stockholms dagspress – en marknadsöversikt

Vid ingången till 1930-talet utkom elva dagliga tidningar i Stockholm. Störst var de morgonutgivna *Stockholms-Tidningen*, *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* med upplagor kring 100 000 exemplar. *Social-Demokraten* (från 1944 *Morgon-Tidningen*), *Svenska Morgonbladet*, *Folkets Dagblad*, *Ny Dag* och *Arbetaren* bildade en grupp politiskt profilerade tidningar med betydligt mindre läsekrets än de tre stora morgontidningarna. *Stockholms Dagblad* hade just förändrat inriktning till en lågpristidning i litet format och snabbt ökat sin upplaga. De två kvällstidningarna *Aftonbladet* och *Nya Dagligt Allehanda* låg på upplagor kring 30 000 exemplar (Tabell III:1).

Tabell III:1. Upplaga vardagar första halvåret för dagstidningar utgivna i Stockholm 1930–55 (tusental exemplar).

	1930	1935	1940	1945	1950	1955
<i>Morgontidningar</i>						
Dagens Nyheter	99	100	144,2	207,3	257,4	300,0
Stockholms-Tidningen	108	118,7	155	163,9	186,9	181,1
Svenska Dagbladet	87,2	72,1	(69,4)	82,7	94,8	104,0
Stockholms Dagblad	65,3					
Social-Demokraten Morgon-Tidningen	32,8	43,0	45,0	39,5	52,2	48,1
Svenska Morgonbladet	35,8	(31,6)	29,4	25,6	24,7	17,3
Folkets Dagblad (I)	(19,4)	(24)	(25,8)			
Ny Dag	15,4	26,4	?	29,7	32,7	25,0
Arbetaren	12	11	12	10,4	10,7	7,2
Folkets Dagblad (II)				(6,8)		
Dagsposten				(6,9)		
Dagen					21,2	24,2
<i>Kvällstidningar</i>						
Aftonbladet	27,3	68,7	205,4	164,5	170,1	175,9
Nya Dagligt Allehanda	36,9	52	45			
Aftontidningen –				57,8	99,6	68,3
Expressen				57,5	156,5	265,3

Källa: Tollin, S, *Svensk Dagspress 1900-1967*. Projektet Nya Lundstedts hemsida.

Anm: () = Uppgifterna avser närliggande år.

Samtliga tidningar företrädde specifika politiska uppfattningar; i flera fall var det politiska motivet helt dominerande för utgivningen (Tablå III:1). *Svenska Dagbladet* var den ledande konservativa tidningen under hela perioden och efter *Nya Dagligt Allehandas* nedläggning 1944 även den enda. Två av de stora morgontidningarna, *Stockholms-Tidningen* och *Dagens Nyheter*, betecknade sig som liberala och stödde liksom frisinnade *Svenska Morgonbladet* folkpartiet i valen från partiets grundande 1934. *Aftonbladet* gick 1932 över till det liberala lägret medan *Expressen* alltifrån starten 1944 stod för en liberal linje. Folkpartiet var betydligt svagare i valmanskåren än dess närstående tidningar, varför de liberala tidningarna hämtade betydande delar av sina läsare i det politiska motståndslägret. *Social-Demokraten/Morgon-Tidningen* var däremot i egenskap av ledande socialdemokratisk tidning och från 1932 regeringsorgan i första hand spridd bland sympatisörer, liksom de kommunistiska *Folkets Dagblad* och *Ny Dag*, syndikalistiska *Arbetaren* och nationalsocialistiska *Dagsposten*.

Tablå III:1. Politisk linje för dagstidningar utgivna i Stockholm 1930–55

Nationell/national-socialistisk	Kristen	Konservativ / moderat	Liberal/ frisinnad	Socialdemokratisk socialistisk	Kommunistisk/	Syndikalistisk
Dagsposten 1941-51	Dagen 1945—	Aftonbladet —1931	Aftonbladet 1932—	Aftontidningen 1942—	Folkets Dagblad (I) —1940	Arbetaren
Folkets Dagblad (II) 1942-45		Nya Dagligt Allehanda —1944	Dagens Nyheter	Social-Demokraten (Morgon-Tidningen 1943—)	Ny Dag	
		Stockholms Dagblad —1931	Expressen 1944—			
		Svenska Dagbladet	Stockholms- Tidningen Svenska Morgon- bladet			

Källa: Torbacke Jarl, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1922-1936*, s 18. Tollin, Sven, *Svensk Dagspress 1900-1967*.

Det saknas säkra uppgifter om tidningarnas geografiska och sociala spridning under 1930-talet. Det material som finns tyder dock klart på att *Dagens Nyheter* var den största tidningen i Stockholm, medan *Stockholms-Tidningen* var betydligt starkare än de övriga huvudstadstidningarna i landsorten. *Dagens Nyheter* redovisade 1945 en nära dubbelt så hög upplaga på utgivningsorten som *Stockholms-Tidningen*. Försprånget växte de följande tio åren kraftigt, då *Dagens Nyheter* ökade sin hushållstäckning med 11 procentenheter medan *Stockholms-Tidningen* i stort höll sin upplaga men

förlorade marknadsandel. *Svenska Dagbladet* och *Morgon-Tidningen* lyckades behålla sin täckning kring 10 procent, medan *Svenska Morgon-bladet* hade en mycket blygsam upplaga i Stockholm (Tabell III:2 och III:3).

Tabell III:2. Upplaga i Stockholm vardagar första halvåret för morgontidningar utgivna i Stockholm 1945-55 (tusental exemplar).

Tidning	1945	1950	1955	Förändring 1945-55 procent
Dagens Nyheter	127	162	198	56
Stockholms-Tidningen	69	70	67	3
Svenska Dagbladet	40	43	47	18
Morgon-Tidningen	28	33	32	17
Svenska Morgonbladet	4	4	3	8
Totalt	267	312	348	30

Källa: TS-Boken.

Tabell III:3. Hushållstäckning i Stockholm vardagar första halvåret för morgontidningar utgivna i Stockholm 1945-55 (procent).

	1945	1950	1955
Dagens Nyheter	43	49	52
Stockholms-Tidningen	23	20	17
Svenska Dagbladet	13	13	12
Morgon-Tidningen	9	10	8
Svenska Morgonbladet	1	1	1

Källa: TS-Boken.

Utvecklingen i landsorten för huvudstadstidningarna skilde sig markant från den på utgivningsorten. *Stockholms-Tidningen* behöll under de första tio efterkrigsåren sin position som den största rikstidningen, som den innehaft sedan det förra seklets slut. *Dagens Nyheter* ökade liksom *Svenska Dagbladet* sin upplaga, medan *Morgon-Tidningen* inte kunde behålla sin positiva trend från de första åren. (Tabell III:4).

Tabell III:4. Upplaga i landsorten vardagar första halvåret för morgontidningar utgivna i Stockholm 1945-55 (tusental exemplar).

Tidning	1945	1950	1955	Förändring 1945-55 procent
Dagens Nyheter	80	95	102	28
Stockholms-Tidningen	95	117	114	20
Svenska Dagbladet	43	52	57	33
Morgon-Tidningen	12	19	16	33
Svenska Morgonbladet	22	13	14	-36
Totalt	252	296	303	20

Källa: TS-Boken.

Svenska Dagbladets läsekrets återfanns i stor utsträckning bland företagare och tjänstemän, medan *Morgon-Tidningen* var en utpräglad arbetartidning. *Dagens Nyheter* och *Stockholms-Tidningen* hade båda sin tyngdpunkt inom medelklassen, båda hade dock 1945 fler arbetarläsare än *Morgon-Tidningen*. *Dagens Nyheter* hade en betydligt yngre läsekrets än sina två huvudkonkurrenter.

Av de två eftermiddagsutgivna tidningarna lyckades *Aftonbladet* under 1930-talet nästan tudubbla sin upplaga, medan konkurrenten *Nya Dagligt Allehanda* stagnerade och tvingades lägga ner sin utgivning 1944. *Aftonbladet* nådde sina framgångar bland annat genom att popularisera innehållet, sänka priset och minska formatet. *Aftontidningen* och *Expressen* gick 1942 respektive 1944 in på kvällspressmarknaden och tog upp konkurrensen med *Aftonbladet*. (Beträffande den fortsatta utvecklingen se *Expressens* start.)

Dagens Nyheter ökade åren 1935–55 sin annonsvolym med 70 procent och sin andel av huvudstadspressens annonsmarknad från 26 till 36 procent (Tabell III:5). Ökningen kan förklaras med att tidningens snabbt ökande totala upplaga gjorde den allt mer attraktiv för riks- och märkesannonser, samtidigt som den kraftiga tillväxten i Stockholm lockade små och detaljistannonser. *Svenska Dagbladets* lyckades med sin köpstarka läsekrets ända in på 1950-talet försvara ställningen som största forum för riks- och märkesannonser, medan tidningen förlorade mark på den lokala annonsmarknaden.¹

Tabell III:5. Total annonsvolym för dagstidningar i Stockholm 1935–55. Spaltkilometer.

Morgontidningar	1935	1940	1945	1950	1955	Förändring 35-55 %
Dagens Nyheter	18,9	16,2	24,7	25,3	32,1	70
Stockholms-Tidningen	14,1	12,5	15,5	14,9	15,2	8
Svenska Dagbladet	15,7	11,7	14,6	15,4	17,7	13
Social-Demokraten / Morgon-Tidningen	6,6	5,4	6,4	5,5	5,3	20
Svenska Morgonbladet	3,5	2,8	2,7	2,4	2,1	40
<i>Kvällstidningar</i>						
Aftonbladet	5,4	4,1	3,8	4,6	9,1	69
Nya Dagligt Allehanda	7,3	3,2				
Aftontidningen			1,4	1,8	2,4	
Expressen			1,5	2,1	5,2	
Totalt	71,5	55,9	70,6	72,0	89,1	25

Källa: Jonsson, Sverker, *Pressen, reklamen och konkurrensen 1935–1978* s 372 och 382.

Stockholms-Tidningen missgynnades av att ha en betydligt lägre täckning på utgivningsorten än *Dagens Nyheter* och en köpsvagare läsekrets än *Sven-*

ska Dagbladet, vilket sammantaget gjorde att annonsvolymen 1935-55 ökade med endast 7 procent trots en upplagetillväxt på 53 procent. De övriga morgontidningarna fick liksom de flesta andra lågtäckningstidningar i landet allt svårare att sälja annonser med försvagad ekonomisk ställning som följd. Bland kvällstidningarna höll *Aftonbladet* sin ställning som annonsorgan trots *Expressens* frammarsch, främst beroende på sitt försteg i Stockholm men också genom en omfattande samannonsering med *Stockholms-Tidningen*.

Tabell III:6. Resultat (tkr) och aktieutdelningens andel av vinsten (procent) för Dagens Nyheter AB, Svenska Dagbladet AB och Stockholms-Tidningen AB 1930-49. Femårsmedeltal.

	1930/34		1935/39		1940/44		1945/49	
	Resultat	Utd/ vinst	Resultat	Utd/ vinst	Resultat	Utd/ vinst	Resultat	Utd/ vinst
Dagens Nyheter AB	659	74	731	65	739	70	1712	41
Svenska Dagbladet AB	391	84	378	70	324	58	337	65
Stockholms-Tidningen AB	73	27	449	25	229	25	533	21

Källa: Bearbetning av uppgifter i Jonsson, Sverker, *Annonser och konkurrens*, s 56.

Dagens Nyheter AB som från 1944 även gav ut *Expressen* ökade 1930-55 sin sammanlagda upplaga med 471 procent, mot Stockholms-Tidningen AB med *Aftonbladet* 164 procent och *Svenska Dagbladet* 19 procent. De tre företagen ökade annonsvolymen 1935-55 med 95, 27 respektive 13 procent. Denna utveckling på upplage- och annonsmarknaderna återspeglade sig i tidningsföretagens ekonomiska resultat (Tabell III:6). En mer ingående analys av företagens utveckling skulle kräva genomgång av uppgifter om omsättning, avskrivningar och bokslutsdispositioner, men de redovisade nettoresultaten inklusive skatt ger en bild av tendenserna. *Dagens Nyheter* ökade vinsten kraftigt under de första efterkrigsåren. Både *Svenska Dagbladet* och *Stockholms-Tidningen* redovisade genomgående vinster, dock på en betydligt lägre nivå än *Dagens Nyheter*.

Dagens Nyheters utveckling – en översikt

Dagens Nyheter grundades 1864 av Rudolf Wall. Med en kombination av låga annons- och prenumerationspriser, rapp nyhetsförmedling, mycket underhållning och en radikal politisk linje nådde den nya tidningen snabbt stora framgångar. I slutet av seklet stagnerade emellertid *Dagens Nyheter* både som nyhets- och politiskt organ och rollen som landets största tidning togs över av *Stockholms-Tidningen*.²

Med Otto von Zweigbergk som huvudredaktör från 1898 blev *Dagens Nyheter* åter ett ledande liberalt organ. Under andre redaktören Anton Karlgrens och redaktionssekreteraren Oscar Hembergs ledning reforme-

rades tidningen i grunden. En annonsfri förstasida infördes 1909, redigeringen moderniserades samtidigt som innehållet populariserades. Med Sten Dehlgren fick tidningen 1912 även en modern verkställande direktör som byggde upp en stark administration, rustade upp den tekniska produktionsapparaten och förstärkte annonsförsäljningen. Reformarbetet resulterade i en snabbt stigande upplaga, som dock ännu 1920 var klart mindre än *Stockholms-Tidningens*, 69 000 respektive 120 000 exemplar.

Sten Dehlgren utsågs 1922 även till chefredaktör, men när ägarna fann att han inte kunde fylla Otto von Zweigbergks roll som politisk skribent lät de 1925 föra över ansvaret för de politiska och kulturella avdelningarna till Torsten Fogelqvist som fem år senare efterträddes av Leif Kihlberg.

För tidningens alla övriga avdelningar fortsatte Sten Dehlgren att vara den obestriddige chefen. På den allmänna redaktionen ansvarade han för de övergripande frågorna, medan andre redaktören Ivar Ljungquist ledde det löpande arbetet. Ljungquist fortsatte att utveckla tidningen i Hemborgs och Karlgrens anda, samtidigt som nyhetsarbetet förstärktes. *Dagens Nyheter* knappade under hela 1930-talet in *Stockholms-Tidningens* upplageförsprång för att 1941 bli landets största tidning.

*Dagens Nyheter*s redaktionsledning präglades under flera decennier av en utomordentligt stark kontinuitet. Ivar Ljungquists tre närmaste män satt med i ledningen under hela hans chefstid. Hans efterträdare Sten Hedman hade, liksom de andra som successivt slussades in på chefspositioner, under många år skolats av Ivar Ljungquist, som därför kom att prägla tidningens redigering långt efter sin pensionering 1947.

Stabiliteten på *Dagens Nyheter* stod i kontrast till den turbulens som de främsta konkurrenterna periodvis drabbades av. *Svenska Dagbladet* skakades först av en uppsplitande strid om ägandet i Kreugerkraschens spår, varefter tidningen kom i händerna på en ägare och chefredaktör Carl Trygger som lyckades stöta sig med en rad av medarbetarna, däribland flera av de ledande. Även på *Stockholms-Tidningen* skapade flera tvivelaktiga chefredaktörsutnämningar oro på redaktionen.³

Under kriget stödde *Dagens Nyheter* samlingsregeringens politik, vilket kritiserades skarpt av de liberaler, däribland flera i ägarkretsen, som med Torgny Segerstedt i spetsen bekämpade den svenska eftergiftspolitikens gentemot Nazi-Tyskland. Till de kritiska hörde även tidningens utrikesredaktör Johannes Wickman vilket tidvis ledde till konflikter med tidningsledningen.

På det kulturella området hade *Dagens Nyheter* legat efter *Svenska Dagbladet* och *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, men från mitten av 1920-talet fick avdelningen större resurser och kunde successivt engagera en rad eminenta skribenter som exempelvis Torsten Fogelqvist, Olle Holmberg och Ivar Harrie.

Till ny chefredaktör utsågs 1946 professorn i statskunskap Herbert Tingsten, som saknade tidningserfarenhet men som snabbt lyckades sätta *Dagens Nyheter* i den politiska debattens centrum bland annat genom att

inta en fränt antikommunistisk linje, förorda en svensk anslutning till Nato och skarpt kritisera den socialdemokratiska regeringen. Tillsammans med kulturcheferna, först Thorsten Jonsson och sedan Olof Lagercrantz, lyckades Tingsten även vitalisera kultursidan, bland annat genom att knyta till sig en rad nya skribenter.

Även om ledar- och kulturmaterialen spelade en viktig roll för tidningens profil och uppmärksammades mycket, så var det nyhetsbevakningen och reportagen som fyllde merparten av tidningens textspalter. *Dagens Nyheter* hade redan under Karlgren-Hemberg-epoken givit stort utrymme åt ofta personligt skrivna reportage. Erik Nyblom, signaturen Mac, var den store profilen under de första decennierna och kom att följas av en rad medarbetare som ofta behärskade många genrer, reportaget, nyhetsnotisen, kåseriet och ibland även recenserade. De mest uppmärksammade var Oscar Rydqvist, Åbergsson, Barbro Alving, Bang, och Jan-Olof Olsson, Jolo, men det fanns även en rad andra reportrar som odlade den stil som kom att bli karaktäristisk för *Dagens Nyheter*. Barbro Alving kom till tidningen som 25-åring 1934 och var redan ett par år senare redo för sina klassiska reportage från OS i Berlin och spanska inbördeskriget, som etablerade henne som en av tidningens främsta profiler. Utrikesbevakningen förstärktes under andra världskriget med korrespondenter i några av världsmetropolerna.

Den lätta sidan, Namn och Nytt, redigerades inte som på många andra redaktioner med vänster hand utan hörde till en av tidningens viktigaste avdelningar, där dagsverspoeten Alf Henrikson, H, kåsörerna Erik Lundegård, Eld, och Lennart Nyblom, Red Top, samsades med de flesta av tidningens ledande pennor från andra avdelningar. Tecknarna Carl Jacobsson, Jac, och hans efterträdare Birger Lundquist, kom att i hög grad sätta sin prägel på tidningen under en tid då den tecknade bilden var väl så viktig som den fotografiska.

Dagens Nyheter var först i landet med en daglig sportsida med David Jonason, Mr Jones, som chef. Hans efterträdare Rudolf Eklöv, R:et, granskade idrottens utveckling i sin krönika "Ronden", medan Jan-Erik Garland, Rit-Ola, utvecklade en egen form av tecknade kommentarer till sporthändelserna. En annan specialavdelning som började byggas upp under 1930-talet var kvinnosidan med Eva von Zweigbergk som chef och Pernilla Tunberger som mycket uppskattad matskribent.

Även om *Dagens Nyheter* hade en stark redaktion så mötte den hårt motstånd på flera områden. *Svenska Dagbladet* hade av tradition en kvalificerad kulturbevakning med många egna kritiker och ledande akademiker i medarbetarskaran. Tidningens handelsavdelning ansågs höra till de allra bästa i landet liksom familjeavdelningen. *Stockholms-Tidningens* nyhets- och sportjournalistik låg periodvis väl i nivå med *Dagens Nyheter*. I Västsverige mötte huvudstadsavisorna konkurrens från *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, som under Torgny Segerstedts ledning profilerade sig som kvalitetstidning.

Dagens Nyheters utrikeskorrespondenter samlade för konferens på hemmaredaktionen 1952, i främre ledet från vänster Bo Järborg, Bonn, Victor Vinde, Paris, Agne Hamrin, Rom och Daniel Viklund, London samt bakom Sven Åhman, New York. En kvintett som saknade motstycke i den svenska pressen.

Även om konkurrenterna kunde vara bättre på vissa fält så fanns det knappast någon tidning som i sin helhet kunde mäta sig med *Dagens Nyheter* under efterkrigsåren, kanske inte heller tidigare, med dess reportrar, utrikeskorrespondenter, ledar- och kulturskribenter, kåsörer, tecknare och sportmedarbetare, vilket också bekräftades av tidningens upplageframgångar.

Dagens Nyheter – Ägande och försäljningsanbud

När Rudolf Wall 1864 planerade att starta *Dagens Nyheter* hörde Albert Bonnier till dem som tecknade sig för aktier i tidningsbolaget. Wall lyckades emellertid inte samla tillräckligt stort aktiekapital, utan tvingades i stället starta tidningen med hjälp av långgivare, varav Alberts bror Adolf Bonnier var en. Under de första nio månaderna trycktes tidningen på Albert Bonniers tryckeri. Familjen Bonnier återkom i *Dagens Nyheter*s historia först 1888 då Albert Bonnier köpte 20 aktier i *Dagens Nyheter* AB (2 procent av aktiekapitalet).¹ Året därpå utsågs han till suppleant i företagets styrelse. Under de följande åren köpte han upp en del aktier så att han vid sin död 1900 ägde 6,5 procent av aktiekapitalet.

Karl Otto Bonnier, som ärvde faderns post, deltog 1900 i en aktion tillsammans med en rad liberalt engagerade personer med syfte att köpa loss aktiemajoriteten i *Dagens Nyheter* från *Stockholms-Tidningens* ägare Anders Jeurling, som genom olika transaktioner tagit över kontrollen av tidningen. Genom köpet kom Karl Otto Bonnier med 10 procent av aktiekapitalet att tillhöra de största ägarna. Under de följande tjugo åren köpte Bonniers kontinuerligt upp mindre poster på marknaden så att de 1921 var den störste ägaren med en andel på 21 procent. Sedan de köpt ett par större poster uppnådde de 1924 tillsammans med Adolf Bonniers ättlingar kontroll över exakt hälften av aktierna. År 1929, sextiofem år efter faderns första kontakter med *Dagens Nyheter*, förvärvade Karl Otto Bonnier en aktiepost som gjorde att han med familj och sina bolag kontrollerade aktiemajoriteten i tidningsbolaget.²

Konsolidering av ägandet

Bonniers förstärkte några år in på 1930-talet sin ägarposition genom att köpa en post motsvarande 3,75 procent av aktiekapitalet.³ Familjen kontrollerade nu 54 procent av aktierna, medan resten var spridda i små poster på ett stort antal ägare. Rudolf Walls ättlingar med en sammanlagd post på cirka 12 procent uppträdde några gånger gemensamt och ställde vissa krav vid bolagsstämmorna⁴, men i övrigt förefaller inte minoritetsägarna ha haft några ambitioner att påverka bolagets skötsel.

Det fanns således inte några maktpolitiska motiv för Bonniers att utöka innehavet i *Dagens Nyheter* genom att erbjuda sig att köpa aktier. Ägarstrukturen var mycket stabil med få överlåtelser annat än vid arvs-skiften. Bonniers kunde dock köpa några av de fåtaliga aktier som salufördes. I början av 1950-talet visade de ett mer aktivt intresse att stärka sin ägarposition och ökade sitt innehav de första åren på 1950-talet med 3,4 procentenheter, främst genom att efter ett bud till alla aktieägare för-

Karl Otto Bonnier i biblioteket på Nedre Manilla på sin ålders höst intensivt läsande Dagens Nyheter.

värva cirka 10 procent av B-aktierna.⁵

Större delen av Bonniers DN-aktier hade fram till 1930-talets början förvärvats av Karl Otto Bonnier personligen (Tabell III:7). I samband med en familjehögtid 1932 skänkte han sina sex barn vardera 10 aktier. De lovade samtidigt att till Albert Bonniers förlag hembjuda sina innehavda eller framdeles förvärvade aktier i Dagens Nyheter AB så länge förlaget helt eller delvis tillhörde Karl Otto Bonnier eller någon av hans arvingar. Överenskommelsen skulle även gälla barnens bröstarvingar.⁶ Den återstående delen av sin DN-post, 845 aktier, sålde Karl Otto Bonnier i december 1932 till firma Albert Bonnier, som innehades av Karl Otto Bonnier själv (1/12) samt sönerna Tor (4/12), Åke (4/12) och Kaj (3/12). Köpeskillingen sattes till 2 112 500 kr eller 2 500 kr per aktie. Beloppet stod kvar i firman som en skuld till Karl Otto Bonnier.⁷

Tabell III:7. Familjen Bonniers direkt eller indirekt kontrollerade innehav av aktier i Dagens Nyheter AB 1930-53.
Procent av totala aktiekapitalet.

	1930	1935	1940	1945	1950	1953
Firma Albert Bonnier med dotterbolag		30,5	43,9	43,9	43,8	46,8
Vintervägen	13,4	13,4				
Karl Otto och Lisen Bonnier	34,0	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1
Tor Bonnier m familj	1,1	3,3	3,7	3,7	3,6	3,8
Albert Bonnier jr	0,1	0,4	0,1	0,2	0,4	0,5
Elin och Yngve Larsson		0,4	0,4	0,4	0,3	0,3
Åke Bonnier m familj	1,8	2,6	2,7	2,7	2,8	2,8
Greta Berg		0,4	0,4	0,4	0,3	0,4
Gert Bonnier m familj		0,4	0,4	0,4	0,5	0,4
Kaj Bonnier		0,7	0,7	0,7	0,8	0,9
Totalt	50,3	54,1	54,3	54,5	54,7	58,1

Källa: Bolagsstämmoprotokoll för Dagens Nyheter AB 1930, 1935, 1940, 1945, 1950 och 1953.

Genom dessa transaktioner skapades garantier för att Bonniers aktier skulle stanna inom familjen. Samtliga barn skulle vid arvsskiftet efter fadern få del av aktiernas värde 1932. Det inflytande över *Dagens Nyheter*, som aktierna innebar, förbehölls dock de tre av barnen, Tor, Åke och Kaj, som var delägare i firma Albert Bonnier. Eventuell värdestegring skulle komma endast delägarna till godo. Eftersom DN-aktierna inte hade något direkt samband med firma Albert Bonniers övriga verksamhet kunde en annan lösning ha varit tänkbar, till exempel ett av de sex syskonen gemensamt ägt bolag som ägde och förvaltade DN-posten.

I samband med försäljningen av Pressbyrån 1940 övertog Bonniers hela Vintervägen, varför den andel som firma Albert Bonnier direkt kontrollerade ökade till 44 procent.⁸

När Kaj Bonnier 1953 löstes ut ur firma Albert Bonnier överfördes bolagets post av DN-aktier till ett nybildat handelsbolag Dagens Nyheter Intressenter Bonnier & Co (Deni).⁹ Denis ägarstruktur var identisk med firma Albert Bonniers före ägarförändringen. Kaj Bonnier behöll således ograverat sitt inflytande över *Dagens Nyheter* även sedan han avvecklat sitt ägarengagemang i familjens övriga bolag.

Försäljningsanbud under mellankrigstiden

Stockholms tidningsvärld var i slutet av 1920-talet en intressant marknad för kapitalstarka personer och grupper. Ivar Kreuger hörde till dem som engagerade sig i dagspressen, bland annat genom att 1927 via en mellanhand köpa Bonniers aktier i *Svenska Dagbladet*.¹⁰ Vid samma tid, sanno-

likt hösten 1928, föreslog han Bonniers någon form av samarbete mellan stockholmstidningarna. Några veckor senare lämnade han via en mellanhand en offert på Bonniers majoritet i *Dagens Nyheter*. Erbjudandet var mycket förmånligt. Säljaren skulle nämligen själv få bestämma pris- och betalningsvillkor. Efter ett kort samråd med sina söner svarade emellertid Karl Otto Bonnier att DN:s aktiemajoritet inte var till salu.¹¹

Sedan judeförföljelserna tagit fart i Tyskland under slutet av 1930-talet började rykten löpa om att Bonniers planerade att sälja sina intressen i Sverige och emigrera. Under hotet av en tysk invasion i Sverige våren 1940 intensifierades ryktesfloden. Flera intressenter tog fasta på ryktena och erbjöd sig att köpa Bonniers aktier i *Dagens Nyheter*. En kartläggning av försäljningsanbudena gjordes i samband med att den sk Kreuger-Bonnier-kommittén 1959 utredde uppgifterna om att Bonniers under andra världskriget planerade att sälja sina tillgångar till Tyskland. I sin DN-historik kompletterar Jarl Torbacke utredningen med en systematisk genomgång av händelseförloppen. Framställningen kommer här att i huvudsak följa utredningen och Torbacke. Några tidigare ej utnyttjade källor kan dock komplettera och nyansera bilden på vissa punkter.

I september 1938 fick Bonniers av Axel Wenner-Gren ett bud på sin aktiepost i *Dagens Nyheter*. Anledningen var närmast att han trodde att familjen Bonnier i likhet med många tysk-judiska familjer funderade på att lämna Europa undan Hitlers pogromer. Hans bud var enligt Tor Bonnier precis som Kreugers "mycket rundhänt". Karl Otto Bonnier samlade hela familjen till rådslag kring budet. Enligt Tor Bonnier förklarade fadern att han själv under inga förhållanden skulle lämna landet, men att om några av barnen eller barnbarnen ville flytta gavs här en chans. Samtliga närvarande beslöt emellertid enhälligt att avvisa Wenner-Grens anbud.¹²

Att anbudet övervägdes allvarligt visar ett av Karl Otto Bonnier handskrivet utkast "Till Dagens Nyheters läsare och vänner"¹³, vilket finns bevarat i Bonniers förlags arkiv. Inledningsvis meddelades att Karl Otto Bonnier och hans anhöriga sålt alla sina intressen i *Dagens Nyheter* till direktör Axel Wenner-Gren. Karl Otto Bonnier konstaterade vidare att under hans 35 år i styrelsen förhållandet mellan honom och styrelsens övriga medlemmar samt tidningens redaktionspersonal alltid varit idealiskt. Han betonade även att han städse låtit ledningen ensam besluta i redaktionella frågor.

Som skäl till försäljningen angav Bonnier: "Det orättmätiga tal om tidningens ofrihet, om 'Bonniers makt över pressen' och andra dylika grundlösa och perfida insinuationer, som från tidningens fienders sida under senare tider allt oftare blivit synliga, har allt mer låtit oss inse, att det skulle vara till Dagens Nyheters eget bästa, om den genom vårt tillbakaträdande, skulle visa allmänheten huru osannfärdiga alla påståenden om privata intressen och maktmissbruk från vår sida, har varit." Meddelandet avslutades med att Bonniers hade fått den nye ägarens bindande löfte om att tidningen skulle behålla "sin manliga, rakryggade, klart frisinnade håll-

Gustaf Hellström här på en julfest 1933 med chefredaktör Sten Dehlgren (t h) hörde till Dagens Nyheters tunga profiler, först som utrikeskorrespondent och från 1936 som litteraturkritiker.

ning under sin gamla ledning" för vilken tidningens chefredaktör Sten Dehlgren skulle stå som borgensman. Utkastet är undertecknat "Karl Otto Bonnier och hans söner".

Det är svårt att avgöra vilka slutsatser som kan dras av utkastet. Den mest långtgående är att försäljningen i princip var klar att tillkännages i tidningen, men att transaktionen i sista stund avbröts. Mot detta talar Tor Bonniers ord om att familjen enhälligt avvisade försäljningsanbudet. En annan möjlig förklaring är att Karl Otto Bonnier skrev utkastet, för att familjerådet skulle kunna yttra sig om formuleringarna ifall ett försäljningsbeslut togs.

Den diskussion kring anbudet som uppenbarligen fördes inom familjen Bonnier måste även ses mot bakgrund av familjens stigande irritation över tidningens hållning i vissa aktuella frågor. Ägarna var till exempel starkt kritiska till tidningens inställning till den sk Ålandsplanen, något som gav upphov till konfrontationer med tidningsledningen samma månad som Wenner-Grens anbud gavs.¹⁴ Tor Bonnier klagade i november 1938 för Dehlgren även över att DN inte besvarat den "smädelsekam-

panj", som *Stockholms-Tidningen* fört mot familjen. Han menade att DN var ängslig att "taga 'Bonniers parti', att bli betraktad som en Bonniertidning eller en judetidning." En ängslan "som hade en förlamande inverkan på tidningen i smått som i stort." Bonnier avslutade: "Det kan inte fortgå på detta sätt. Antingen måste vi känna ett lojalt stöd i Dagens Nyheter i den smädekampanj som pågår – och för vår verksamhet i övrigt – eller också måste vi lämna Dagens Nyheter. Jag vill inte fördölja för dig att ett sådant val står oss öppet."¹⁵

Försäljningsanbud under andra världskriget

Axel Wenner-Gren återkom under finska vinterkriget 1939/40 med ett nytt anbud. Under ett kortare besök i Stockholm sökte han upp Karl Otto och Tor Bonnier och erbjöd sig köpa familjens DN-aktier. Denna gång dock till ett lägre pris än vid förra tillfället, eftersom Bonniers situation i grunden förändrats. Även detta anbud avböjdes. Wenner-Gren skrev då till sin gamle vän Åke Bonnier, för tillfället bosatt i New York, och för-sökte förmå denne att övertala sin familj att anta anbudet. Det skulle nämligen enligt hans åsikt inte dröja länge innan familjen Bonnier skulle få nöja sig med hälften för sina DN-aktier.¹⁶ Ungefär samtidigt med Wenner-Grens andra bud fick Bonniers ytterligare ett köpanbud, nämligen från LO. Några konkreta uppgifter kring detta bud ger inte källorna.¹⁷

I samband med vinterkriget 1939/40 försämrades relationerna mellan Bonniers och *Dagens Nyheter*s ledning på ett mycket markant sätt. Ägar-na försökte med olika former av påtryckningar påverka tidningens linje i frågan om Sveriges ställning till frivilligkåren. Konflikterna gick så långt att Dehlgren, sedan han och Kihlberg hade ansatts i ett samtal med Tor Bonnier och dennes sväger borgarrådet Yngve Larsson, hade ställt sina platser till förfogande. Bonniersidan föll då undan inför risken för att ut-sättas för kritik för intrång i pressens frihet.¹⁸

När Bonniers inte kunde göra sig av med *Dagens Nyheter*s ledning föd-des tanken att i stället lämna tidningen. Tor Bonnier skriver i sina minnen: "Emellertid var inte konflikten ur världen. Motsättningarna kändes på bägge hållen så starkt att ett forsatt samarbete tycktes utsiktslöst. Kunde, eller tordes vi inte göra oss av med DN:s ledning så kunde kanske banden lösas på så sätt att DN blev av med oss. Vid ett sammanträffande mellan Dehlgren och mig kom den tanken fram, att Dehlgren för ett honom när-stående konsortium skulle förvärva aktiemajoriteten i tidningen." I sitt vittnesmål inför undersökningskommissionen i "tvisten Kreuger-Bonnier" uppgav Tor Bonnier att Dehlgren fört ett konsortium på tal.¹⁹

Den exakta tidpunkten för när frågan om ett konsortium kom upp går ej att fastställa med hjälp av källorna. Jarl Torbacke antar i sin DN-historik att Tor Bonnier vid det ovan refererade hårda samtalet skulle ha kas-tat fram "att det då vore lika bra, att han och hans familj lämnade tid-ningen", varpå Dehlgren bett att få köpa aktiemajoriteten. Torbacke talar

senare om "ett av Dehlgren lagt förslag om köp av DN, baserat på ett i affekt gjort uttalande av Tor Bonnier..." De enda tillgängliga källorna, Tor Bonniers minnen och hans vittnesmål, ger inget stöd för Torbackes skrivning. Bonnier betonar tvärtom i båda källorna att Dehlgrens avgångshot och förslaget om ett konsortium ägde rum vid två skilda tillfällen.²⁰

Bestämningen av tidpunkten kan vara av betydelse vid bedömningen av hur allvarligt Bonniers såg på möjligheten att överlåta aktiemajoriteten till ett konsortium. Torbackes framställning ger sken av att konsortietanken uppstått vid ett upprört möte, medan Tor Bonniers redogörelse ger intryck av att tanken att lämna DN vuxit fram efter moget övervägande. Det bör dock betonas att Bonnier tecknade ner sina minnen först 1953, varför minnesfel inte kan uteslutas.²¹

Tor Bonnier meddelade i mitten av januari Dehlgren att det var "mycket svårt att åstadkomma en enig uppfattning om vi överhuvudtaget böra försälja aktiemajoriteten i Dagens Nyheter". Om en försäljning skulle bli aktuell skulle den omfatta samtliga Bonniers aktier, inklusive Vintervägens och Isidor Bonniers döttrars. De var under inga omständigheter beredda att sälja till något krispris eftersom de menade "att Dagens Nyheter hör till de ekonomiska värden som ha den största utsikten att behålla sig intakta under en kris eller krig". Bonnier framhöll även att en eventuell försäljning var beroende av utgången av de förhandlingar som Bonniers förde med tidningarnas organisationer om överlåtelse av Pressbyrån. Om den affären inte kunde genomföras måste Bonniers i viss mån ombilda Pressbyråkoncernen, vilket skulle kunna möta på motstånd. "Under sådana omständigheter våga vi ej göra oss av med det stöd som innehavet av Dagens Nyheter aktiemajoritet betyder." Tor Bonnier bad därför Dehlgren avvakta resultatet av förhandlingarna.²²

Sedan Dehlgren ett par dagar senare fått höra att Pressbyråavtalet var klart och därmed skälet mot en försäljning var borta, ville han på allvar försöka skapa ett konsortium och bad därför Bonniers om besked om posten var till salu och i så fall till vilket pris.²³

Pressbyråaffären slutfördes dock inte förrän 6 februari. Dagen därpå meddelade Tor Bonnier Dehlgren att familjen kommit till enighet att inte sälja DN-aktierna. Skälet var inte ekonomiskt. Tvärtom hade det varit "köpmannamässigt riktigt" att sälja. Motivet var i stället det ansvar familjen påtagit sig för DN och dess framtid. Han erinrade om hur fadern vid sekelskiftet inköpt sin första större post för att hjälpa tidningen att bevara sin självständighet och hur familjen vid flera tillfällen avböjt köpanbud, eftersom de skulle ha medfört en ändring av tidningens kurs. Bonnier medgav att det var en annan sak att sälja till ett konsortium, tills vidare lett av Dehlgren, än till Wenner-Gren eller LO. Men konsortier hade en tendens att upplösas. Dessutom hyste Bonniers misstro mot det verkliga frisinnet hos folkpartiet och skulle med grämlse "se tidningen fastkedjad vid dess partitaktik". Familjen menade, enligt Tor Bonnier, att det vore att "springa från sin samvetsplikt och sin skyldighet mot det samhälle vi till-

höra, om vi just nu skulle lämna D.N".²⁴

Dehlgren svarade att om han hade fått chansen skulle han ha gjort allt för att bevara *Dagens Nyheter* i dess gamla anda. Han ville därför "söka åstadkomma en stiftelse med aktiemajoriteten donerad för all evighet och med en ledning av några få klart liberala personer, som sedermera kompletterade sig efter vissa regler". Han bad Bonniers låta honom göra ett försök att skapa en sådan stiftelse.²⁵

Tor Bonnier avböjde dock återigen Dehlgrens förfrågan. Han hävdade att man inte heller för stiftelser kunde förutsäga deras framtid och tog familjen Walters i Times-stiftelsen och Ivar Kreugers Permanens som exempel på stiftelser som blev föga långlivade. Tvärtom menade Bonnier "äro vi förmättna att tro att DN:s majoritet i den Bonnierska familjens ägo kommer att säkrare bevara tidningens frisinnade kulturlinje än någon annan form av ägandeskap". Han var också rädd att ryktena om att Bonniers skulle lämna landet skulle få ökad näring om familjen sålde sitt DN-innehav.²⁶ Dehlgren trodde dock att en stiftelse möjligen var en säkrare ägarform för att trygga *Dagens Nyheter*s kurs och ställning än en släkt, vars huvudmän skulle kunna inta olika politiska ståndpunkter.²⁷

I sin DN-historik framhäver Jarl Torbacke hopkopplingen mellan Pressbyråaffären och Dehlgrens konsortieplaner. Utgångspunkten är Tor Bonniers passus i brevet till Dehlgren 14 januari att försäljningen av DN var avhängig resultatet av Pressbyråförhandlingarna. Parallellt med att Dehlgren tog kontakt med finansärer för konsortiet, bland annat finansmannen Robert Ljunglöf, grep han enligt Torbacke "med kraft in i Pressbyråaffären. I sin egenskap av styrelseordförande i TT – ett av pressen kollektivt ägt företag – och Tidningarnas arbetsgivarförening (TA) samt tidigare ordförande i Publicistklubben hade han den tyngd och det inflytande som i föreliggande fall kunde visa sig avgörande. Dehlgrens insats verifieras bl.a. av nedslag i *Dagens Nyheter*s styrelseprotokoll."²⁸

För att säkra köpet av *Dagens Nyheter* skulle Dehlgren enligt Torbacke ha gripit in och genomfört tidningarnas köp av Pressbyrån, vilket också Bonniers taktiskt räknat med, när de kopplade ihop de två affärerna. När Pressbyråaffären var klar meddelade dock Bonniers omedelbart att de inte längre var intresserade av att sälja DN till Dehlgrens konsortium.

Den enda källa, *Dagens Nyheter*s styrelseprotokoll 5 februari 1940, som Torbacke hänvisar till, ger dock inte stöd för hans framställning att Dehlgren "med kraft" grep in i Pressbyråaffären. I en PM om affären anför Dehlgren att han själv "icke deltagit i några som hälst förhandlingar och icke av någon vederbörande hållits a jour med dess förlopp" förrän han den 4 februari fick utredningsmaterialet och blev anmodad att senast den 6 februari lämna besked om *Dagens Nyheter* skulle delta i aktieteckningen.

I de skildringar av affären som finns omnämns inte Dehlgren.²⁹ Hans försäkran att inte ha varit inblandad i förhandlingarna motsägs inte heller av hans yttrande 17 januari att han "av Grönfors [vd i SvD] hört att Pressbyråköpet nu är klart", vilket det inte alls var. Även om Dehlgren hade

många förtroendeposter i pressens organisationer ingick han aldrig i styrelsen för Tidningsutgivareföreningen, som förde förhandlingarna med Bonniers i det aktuella fallet. Anledningen till att Dehlgren och *Dagens Nyheter* hölls utanför underhandlingarna bör ha varit att tidningen av de övriga företagen betraktades som alltför lierad med säljarsidan.

Leif Kihlberg nämner i sina minnen att han av Dehlgren fått intrycket att denne "genom Bonniers manövrerande i slutskedet av förhandlingarna kommit att mera anstränga sig att ordna Pressbyråförsäljningen än han kanske eljest skulle ha gjort". Dehlgrens insatser för affären tycks dock ha inskränkt sig till att han på ett mycket sent stadium av förhandlingarna inte motsatte sig att *Dagens Nyheter* tecknade det föreslagna beloppet. Det faktum att Dehlgren inte aktivt engagerade sig för försäljningen motsäger i och för sig inte Torbackes antagande att Bonniers hoppades locka Dehlgren till aktiva insatser genom att koppla ihop den eventuella försäljningen av DN med Pressbyråaffären. Om så var fallet förefaller dock familjens förhoppningar ha kommit på skam.

Dehlgren tycks dock inte ha gett upp sina ansträngningar att på något sätt köpa *Dagens Nyheter*s aktiemajoritet. Under våren 1940 verkar han ha återkommit till frågan i samtal med Bonniers.³⁰ Hur konkreta planerna var denna gång framgår dock inte av de tillgängliga källorna. Samlingsregeringens utrikesminister Christian Günther uppgav 1957 att han sommaren 1940 uppsökts av Tor Bonnier, som förklarar att familjen Bonnier tänkte sig möjligheten att sälja *Dagens Nyheter*. Det fanns planer på att de yngre medlemmarna skulle flytta över till Amerika. Bonnier ville därför höra sig för om möjligheten att föra ut köpeskillingen till USA i form av dollar. Flera medlemmar av regeringen erinrade sig inför Kreuger-Bonnierkommittén 1959 att frågan om Bonniers planer på att sälja DN mot likvid i dollar diskuterats inom regeringskretsen vid något tillfälle mellan april och oktober 1940.³¹

Med hjälp av tidigare icke tillgängligt dagboksmaterial kunde Jarl Torbacke i sin DN-historik med stor sannolikhet fastlägga att Tor Bonniers samtal med Günther ägde rum den 22 juni 1940 medan Günthers redogörelse i frågan för regeringen lämnades den 30 augusti 1940. Inför Kreuger-Bonnierkommittén uppgav Tor Bonnier, som inte kunde erinra sig besöket hos Günther, att om det ägt rum måste skälet ha varit Dehlgrens påstötningar. Att familjen Bonnier vid den aktuella tiden hade funderingar på att lämna DN visar en promemoria från Tor Bonnier den 8 juli 1940, i vilken han diskuterar möjligheten att överlåta familjens DN-aktier på en stiftelse eller konsortium med viss återköps- eller kontrollrätt för firman Albert Bonnier så länge den existerade under samma ledning.³²

Det är frapperande hur lång tid, drygt två månader, som förflöt mellan Tor Bonniers besök hos Günther och den sistnämndes redovisning för regeringen. Torbacke vill förklara detta med att det rörde sig om två olika affärer. I det första fallet där han stöder sig på Tor Bonniers maka Tora Nordström-Bonniers dagboksanteckning den 22 juni ("Tor hos Günther

om DN") menar han att initiativet var Bonniers, medan det i andra fallet, där han stöder sig på statsrådet Gösta Bagges dagboksanteckning den 30 augusti ("Dessutom talades något om möjligheten av Dagens Nyheters försäljning från Bonniers") skulle initiativet ligga hos andra, som ville förmå Bonniers att sälja.

Torbacke visar att diskussioner fördes sommaren 1940 mellan LO:s ledning och Dehlgren och Kihlberg om att överta DN. Under hösten 1940 hade Ivar Harrie blivit tillfrågad av Dehlgren och Kihlberg, hur han skulle ställa sig inför en av dem ledd DN. Torbacke sätter diskussionerna med LO i relation till en uppgift från Tor Bonnier inför Kreuger-Bonnier-kommittén att denne någon gång efter krigsutbrottet 1939 hade uppsökts av borgarrådet Zeth Höglund och sin tidigare svåger, mäklaren Nils Engstrandh, vilka förklarat att de vore beredda att köpa *Dagens Nyheter* om Bonniers prutade två miljoner. Bonnier säger sig häpet ha svarat att tidningen inte var till salu. Denna hänvändelse kan dock ha samband med den kontakt med LO som omnämns av Tor Bonnier i februari 1940.³³

Ett telegram den 18 september från Tor Bonnier till Åke Bonnier visar att familjen vid denna tidpunkt övervägde att ändra sitt ägande i tidningen. Han skriver: "Huvudtidningens chef bör utbytas. Orsaken ej politisk utan omtanke vår framtida äganderätt. Remplacering med radiomajoren Eriksson. Därefter troligen nödvändigt överföra våra aktier nybildad stiftelse och lämna styrelsen".³⁴

En dagboksanteckning av Tora Nordström-Bonnier den 24 september 1940 "Tor hade varit uppkallat till Günther, som erbjöd pengar i Amerika om DN såldes" tyder på att krafter var i gång hösten 1940 för att köpa *Dagens Nyheter*. Som ett indicium på att Dehlgren och Kihlberg var inblandade i affärerna anför Torbacke att de två, omedelbart efter det att Tor Bonnier avisat Günthers propå, accepterade förändringar i tidningsledningen, vilka Bonniers en längre tid försökt att genomdriva mot deras vilja.³⁵

Sammantagna tyder telegrammet och dagboken på att Bonniers övervägde att överlåta sina aktier i *Dagens Nyheter* och att det fanns intresserade köpare. Bonniers ville dock inte sälja till intressenter kring Dehlgren, utan ville innan en överlåtelse skedde försäkra sig om att tidningen med Arvid Eriksson som chefredaktör ändrade sin kurs i den riktning som familjen önskade.

Hösten 1941 började rykten åter gå om att Bonniers var beredda att sälja *Dagens Nyheter*. Marika Stiernstedt berättade då för Tor Bonnier att hon hört rykten om att Jacob Wallenberg skulle förmedla en försäljning av *Dagens Nyheter* till tyska intressen, något som Bonnier dementerade bestämt.³⁶

I februari 1942 uppsöktes Tor Bonnier av godsägaren Robert Norrby, som erbjöd sig att köpa tidningen. Bakom Norrby stod enligt vissa uppgifter tyska intressen. Norrby själv uppgav vid hög ålder att han handlade på uppdrag av Torsten Kreuger. Anbudet avvisades emellertid både muntligt

och skriftligt. Ett par dagar senare erbjöd sig direktör Thor Thörnblad att med hjälp av advokat Bertil H:son Duse förmedla en försäljning av Bonnierkoncernen inklusive *Dagens Nyheter*. Tor Bonnier svarade mycket kortfattat att koncernen varken helt eller delvis var till salu. Thörnblad återkom ett par gånger i ärendet under hänvisning till den fara som familjen Bonnier löpte inför hotet av en tysk ockupation. Även dessa hänvändelser avvisades. Thörnblad och Duse antogs vara självtagna företrädare för tyska intressen.³⁷

I pressdebatten kring Kreuger-Bonnieraffären 1957 uppgav Tor Bonnier att Günther i slutet av april 1942 föreslagit honom att sälja Bonniers intressen i *Dagens Nyheter* till köpare som Günther kunde anvisa. Jarl Torbacke kunde dock i sin DN-historik med hjälp av samtida källmaterial bevisa att Tor Bonniers uppgift med största sannolikhet byggde på minnesfel, där olika händelser sammanblandades. Den enda kontakt mellan Günther och Tor Bonnier första halvåret 1942 som kunnat beläggas härrör från den 25 februari, då Bonnier sökte upp Günther och informerade denne om framstötarna från Duse och Norrby.³⁸

Av Tora Nordström-Bonniers dagbok framgår det att familjens gode vän, verkställande direktören i Grängesbergbolaget Martin Waldenström, sökte upp Tor Bonnier den 13 februari 1942 sedan han hört rykten om att DN skulle säljas till tyskarna. Han erbjöd sig att köpa tidningen i deras ställe, men fick till sin glädje höra att den inte var till salu. I sina minnen uppger Tor Bonnier att han den 28 april 1942 överlade med Waldenström om möjligheten av en pro forma försäljning av DN:s aktiemajoritet till Waldenström och några likasinnade med rätt för Bonniers att köpa tillbaka aktierna efter kriget.³⁹ Episoderna behöver inte utesluta varandra men även här bör en reservation göras för risken för minnesfel från Tor Bonnier.

Sammanfattning

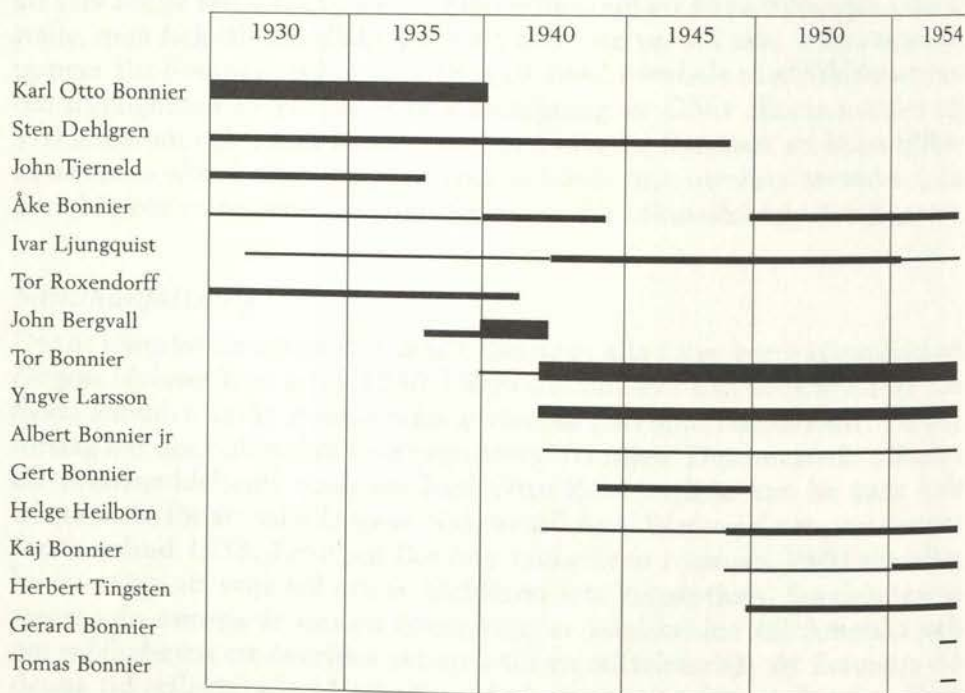
Det är närmast omöjligt att i detalj kartlägga alla turer kring köpanbud på *Dagens Nyheter* åren kring 1940. Några huvudlinjer kan dock urskiljas. De flesta anbuden tycks Bonniers ha avvisat så gott som omedelbart. Ett par förslag har dock allvarligt övervägts inom familjen. Det bevarade utkastet till pressmeddelande visar att Karl Otto Bonnier inte kan ha varit helt främmande för att sälja *Dagens Nyheter* till Axel Wenner-Gren, vid dennes första anbud 1938. Familjen Bonnier tycks även i januari 1940 allvarligt ha övervägt att sälja till ett av Dehlgren lett konsortium. Sonderingarna sommaren samma år om en överföring av köplikviden till Amerika och om möjligheten att överföra aktierna till en stiftelse visar att Bonniers vid denna tid reflekterade på att sälja. Med reservation för att den inte finns belagd i samtida källor tyder även Tor Bonniers uppgift om diskussioner om en pro forma försäljning till Waldenström våren 1942 på att familjen även vid denna tidpunkt övervägde att överlämna kontrollen av sitt DN-innehav.

Bonniers enda utåt redovisade motiv för att avböja köpanbuden var beskedet till Dehlgren vintern 1940 att familjen kände ett starkt ansvar för att bevara tidningens självständighet. Hur diskussionerna förts inom familjen går inte att klarlägga, men det står klart att flera medlemmar, främst Karl Otto Bonnier men även sönerna, hade starka band till tidningen efter att ha verkat som aktiva ägare i decennier. Mot bakgrund av att avkastningen från DN-aktierna i många år varit en viktig intäktskälla för familjen fanns det även starka ekonomiska skäl mot en försäljning.

Bonniers och *Dagens Nyheters* styrelse

En rad intressen fanns representerade i *Dagens Nyheters* styrelse i mitten av 1920-talet. Huvudägarna företrädde av Karl Otto Bonnier, invald som suppleant 1903 och styrelseordförande sedan 1909. De mindre aktieägarna representerades av två stockholmsliberaler, advokaten John Tjerneld och professorn Gunnar Andersson. Tidningens verkställande direktör och chefredaktör Sten Dehlgren var ordinarie ledamot medan andre redaktören Ivar Ljungquist och tekniske chefen Tor Roxendorff satt som suppleanter. Efter Gunnar Anderssons frånfalle 1929 blev Roxendorff ledamot samtidigt som Bonniers stärkte sin position i styrelsen genom att Åke Bonnier invaldes som suppleant. Sten Dehlgren pläderade för att man dessutom skulle välja in en "förstklassig, politiskt intresserad, kulturellt högt stående representant utifrån i styrelsen", men fick inget gehör hos huvudägarna.¹

Tablå III:2. Styrelsens sammansättning i *Dagens Nyheters* AB 1930-54.

Ordförande
 Vice ordförande
 Ledamot
 Suppleant

Frågan om att välja in en styrelseledamot som representerade de liberala intressena aktualiserades återigen efter John Tjernelds bortgång 1936. Denna gång tycks ägarna och tidningsledningen ha varit eniga om att välja in en fristående liberal. Sedan den liberale politikern Martin Fehrs kandidatur bortfallit på grund av sjukdom kom valet att stå mellan finansmannen Robert Ljunglöf och systembolagschefen och politikern John Bergvall, ett val som kom att falla på den senare. Källorna lämnar inte heller denna gång några upplysningar om Bonniers motiv. Bergvalls inval hälsades med stor tillfredsställelse av Dehlgren och den politiske redaktören Leif Kihlberg, vilka båda hörde till den nye ledamotens närmaste vänner.²

Karl Otto Bonnier, som i mitten av 1930-talet började avveckla sina engagemang, tycks hösten 1934 ha haft funderingar på att även lämna *Dagens Nyheter*. Anna von Zweigbergk, den förre huvudredaktörens änka, väddade nämligen då till Karl Otto Bonnier att stanna kvar eftersom "ingen annan kan ge den känsla av trygghet som Karl Otto på den posten ger". Hennes brev speglar den oro och osäkerhet som en del medarbetare på tidningen kände inför den yngre generationen i ägarfamiljen.³

Det dröjde ytterligare tre år innan Karl Otto Bonnier 1938 beslöt sig för att dra sig tillbaka från *Dagens Nyheter*. I ett brev till Dehlgren utvecklade han sina önskemål om styrelsens fortsatta sammansättning. Han fann det naturligt att Åke Bonnier ryckte upp som ordinarie ledamot. Helst såg han att sonen utsågs till ordförande, men denne hade bestämt avböjt och anhängit att Bergvall skulle utses. På den lediga suppleantplatsen ville han se Tor Bonnier. Jarl Torbacke menar i sin DN-historik att Karl Otto Bonnier kapitulerat för ett gammalt krav från Dehlgren om att ordföranden borde inta en opartisk position till såväl ägarna som de anställda. Den enda källan, brevet till Dehlgren, ger dock inget direkt stöd för denna teori. Det är dock möjligt att Åke Bonniers tvekan hade sin grund i Dehlgrens önskemål om en opartisk ordförande. Dehlgren förklarade sig i vilket fall som helst nöjd med de föreslagna ändringarna.⁴

I konflikterna hösten 1939 – vintern 1940 om den svenska Finlandspolitiken mellan Dehlgren och Kihlberg å ena sidan och Bonniers å andra sidan kom John Bergvall entydigt att ta DN-ledningens parti (se s 176). Sedan Bergvall vintern 1940 även aktivt stött Dehlgrens försök att köpa *Dagens Nyheter* (se s 159) började Bonniers att agera för att få bort honom ur styrelsen. Tor Bonnier tog i början av februari 1940 i ett brev till Dehlgren upp familjens problem med styrelserepresentationen. Han ville inte att Åke Bonnier skulle avgå ur styrelsen, trots att denne vistades i Amerika och inte väntades återkomma under krigsperioden. För att ägarna i praktiken skulle få två platser ville han föreslå inval av sin svåger Yngve Larsson, folkpartistiskt borgarråd i Stockholm, som också borde remplacera Bergvall som ordförande. Bonnier motiverade förslaget med att "Bergvall står ju egentligen alldeles utanför tidningen, i alla händelser utanför gruppen av majoritetsägare, och jag föreställer mig att han kommer att inse det förklarliga och berättigade i en sådan ändring av DN:s styrelse."⁵

Dagens Nyheters styrelse samlad för sammanträde under det stormiga året 1942 då familjens kritiska falang genom invalet av Gert Bonnier blev representerad. Från vänster Helge Heilborn (adj), Albert Bonnier jr, Gert Bonnier, Yngve Larsson, Tor Bonnier, Sten Dehlgren, Leif Kihlberg (adj) och Ivar Ljungquist.

Tor Bonnier meddelade i slutet av februari 1940 John Bergvall att familjen önskade sätta in Yngve Larsson i styrelsen och att denne var villig att gå in under förutsättning att han blev ordförande. Bonnier förklarade sig förstå att Bergvall "under sådana förhållanden icke kan ha någon lust att stanna kvar i tidningens styrelse".⁶

Sten Dehlgren, som ansåg det i högsta grad "inhonett" att avsätta Bergvall, motsatte sig Yngve Larssons kandidatur bland annat på grund av att denne var mycket impopulär på redaktionen efter en kontrovers med den politiske medarbetaren Torsten Jönsson. Han förstod familjens önskan att få full bestämmanderätt i styrelsen, speciellt som *Dagens Nyheter* efter försäljningen av Pressbyrån kommit att bli ett av familjens huvudintressen, och föreslog därför Tor Bonnier som ny ordförande. Han ville även att Bergvall skulle sitta kvar i styrelsen samt att Albert Bonnier jr och den nye vice vd:n Helge Heilborn valdes in som ordinarie ledamot respektive suppleant.⁷

Bonniers motsatte sig bestämt att behålla Bergvall i styrelsen eftersom denne enligt Tor Bonnier "representerat en politik, som flera av de mina anse omoralisk och jag för min del – som jag flera gånger framhållit – betraktar som oklok". Familjen ville inte låta sig representeras av endast Tor och Albert Bonnier utan vidhöll förslaget med Yngve Larsson, vars ställning skulle "kunna ge Dagens Nyheter väl samma fördelar som Bergvalls. Det avgörande för oss är emellertid att han i hög grad har familjens förtroende." Vid bolagsstämman valdes Tor Bonnier, Sten Dehlgren,

Dagens Nyheters styrelse 1953. Från vänster Erik Huss (adj), Sten Hedman (adj), Albert Bonnier jr, Kaj Bonnier, Åke Bonnier, Yngve Larsson, Tor Bonnier, Helge Heilborn, Herbert Tingsten, Leif Kihlberg (adj), Gert Bonnier (adj) och Ivar Ljungquist. Tingsten har i sina minnen kommenterat att ägarna och de anställda i regel satt på var sin sida om bordet. Vid stora dispyter fann han det behagligt att ha Bonniers "på visst avstånd och på andra sidan av bordet, även om det vid ett par tillfällen kändes besvärligt att läsa upp en hård kritisk promemoria med denna rad av dystra och slutna ansikten i synfälten". När han kom i dispyter med Helge Heilborn stördes han "av att ha honom alldeles bredvid mig till höger. Då två bordsgrannar disputerar och vänder huvudena mot varandra på en halv meters avstånd med ilska blickar som projektiler, blir stämningen särskilt pinsam."

Åke Bonnier, Yngve Larsson och Ivar Ljungquist till ordinarie ledamöter med Helge Heilborn och Albert Bonnier jr som suppleanter. Tor Bonnier och Yngve Larsson utsågs vid det konstituerande styrelsesammanträdet till ordförande respektive vice ordförande.⁸

De väsentliga punkterna för Bonniers var i utgångsläget att få bort Bergvall och placera ytterligare en representant i styrelsen (i praktiken en ersättare för Åke Bonnier). Möjligen ville de också minska de DN-anställdas antal i styrelsen genom att inte återbesätta den avlidne Tor Roxendorffs plats. DN-ledningen å sin sida ville absolut behålla Bergvall och stoppa en företrädare för den radikala delen av familjen Bonnier. De ville dessutom behålla de tre platser de tidigare haft.

Bonniers val av Yngve Larsson, som dittills inte deltagit i familjens verksamhet, kan förefalla något överraskande. Valet hade dock flera taktiska fördelar. Larsson var liksom Bergvall ledande folkpartist. Bonniers kunde därför utåt göra gällande att Larsson satt på den stol i styrelsen, som traditionellt var förbehållen en företrädare för de liberala intressena. Ironiskt nog hade Larsson 1936 fäst Karl Otto Bonniers uppmärksamhet

på Bergvall som tänkbar styrelsemedlem.⁹ Huvudmotivet för Bonniers lansering av Larsson var dock att denne hade familjens fulla stöd. I den aktuella konflikten hade Larsson dessutom företrätt en linje som stod den radikala falangen, Kaj och Gert Bonnier, nära. Även om "de radikala" föredragit att själva bli medlemmar i styrelsen fick de nu i Larsson en företrädare för sina åsikter.

DN-ledningen insåg att Bonniers i och med Åke Bonniers bortovaro skulle kräva ytterligare minst en post i styrelsen. Men de ville absolut inte få in Yngve Larsson där. I stället valde Dehlgren att lansera Albert Bonnier jr. De hade träffats i tidningsutgivarsammanhang och respekterade tydligen varandra som yrkesmän.¹⁰ Även om Albert Bonnier jr var kritisk mot *Dagens Nyheters* linje betraktades han troligen av DN-männen som en mindre farlig styrelsemedlem än de mer uttalade kritikerna Yngve Larsson, Kaj Bonnier och Gert Bonnier. Dehlgren ville också hindra att Larsson blev ordförande. "Bättre att ha huvudmannen där" lär han ha yttrat.¹¹ Det enda som Dehlgren lyckades med var dock att förhindra det föreslagna ordförandevallet. Bonniers lyckades i övrigt driva igenom alla sina krav. Dessutom fick de genom Dehlgrens lansering av Albert Bonnier jr majoritet i styrelsen, vilket de tidigare avstått från.¹² *Dagens Nyheters* styrelse kom nu enbart att bestå av representanter för ägarfamiljen samt anställda i tidningen. Bonniers flyttade ytterligare fram sina positioner och markerade att *Dagens Nyheter* nu definitivt ingick i deras sfär.

Åke Bonnier stannade kvar i USA och hans plats i styrelsen kom därför i praktiken att stå vakant. Inför bolagsstämman 1942 ville delar av familjen Bonnier att brodern Gert Bonnier skulle överta Åke Bonniers plats. Gert Bonnier var verksam som ärftlighetsforskare och hade tidigare inte deltagit i familjens affärsverksamhet. Han hade dock tillsammans med Kaj Bonnier framträtt som den fränaste kritikern i familjen av tidningens linje. Tor Bonnier, som försökte spela en medlande och modererande roll mellan DN-ledningen och de övriga i familjen, motsatte sig i familjekretsen Gert Bonniers kandidatur, men fick ge sig. Vid bolagsstämman invaldes således Gert Bonnier på Åke Bonniers plats.¹³

Kaj Bonnier följde under hela kriget med mycket stort intresse *Dagens Nyheter* men valdes in i styrelsen först 1946 på den suppleantplats som blev ledig då Helge Heilborn i samband med regimskiftet intog Sten Dehlgrens plats i styrelsen. Året därpå invaldes även den nye chefredaktören Herbert Tingsten i styrelsen samtidigt som Åke Bonnier ersatte Gert Bonnier, som på Helge Heilborns förslag dock stannade kvar i *Expressens* styrelse. Vid bolagsstämman 1952 intog Kaj Bonnier Ivar Ljungquists plats som ordinarie ledamot, samtidigt som den senare blev suppleant. I samband med Denis bildande 1954 stärkte Bonniers sin representation i styrelsen genom att Gerard Bonnier och Tomas Bonnier valdes in som suppleanter för sina fäder Åke Bonnier respektive Kaj Bonnier. Redan 1950 hade Åke Bonnier, som vistades långa perioder i USA, uttryckt önskemål om att Gerard Bonnier skulle beredas plats i styrelsen.¹⁴

Styrelsens roll

Vilken roll spelade styrelsen för tidningens arbete? Kunde styrelsen användas som ett redskap för att genomdriva ägarnas önskemål? Våra källor för ett försök att besvara dessa frågor är dels styrelseprotokollen, dels vittnesmål från ett par av ledamöterna. Båda typerna av källor ger en samstämmig bild av styrelsearbetets inriktning. Bergvall framhåller i sina minnesanteckningar att styrelsesammanträdena, med ett par undantag under hans fyra år, uteslutande behandlade sedvanliga styrelseärenden av organisatorisk, administrativ och ekonomisk natur. Meningsskiljaktigheterna var enligt Bergvall få och sällan om ens någonsin tillspetsade.

Styrelseprotokollen för perioden stödjer Bergvalls intryck. Det rör sig uteslutande om beslutsprotokoll. Vid endast ett tillfälle förekommer diskussionsreferat. Sammanträdena förefaller ha varit väl förberedda. Viktigare beslut grundades ofta på utförliga utredningar och promemorior. Sammanträdena inleddes i regel med en rapport om läget beträffande ekonomi, upplagor och annonsförsäljning. Varje år fastställdes en omfattande stat. Större ekonomiska beslut liksom de om prenumerations- och annonspriser togs i styrelsen. Den fattade även beslut i en rad personalfrågor, som nyanställningar och avskedanden, löner och pensioner. Styrelsen sammanträdde i regel sju till nio gånger per år med en viss ökning av frekvensen under andra världskriget.

Styrelsen behandlade av hävd inte frågor kring tidningens innehåll eller redigering vare sig på nyhetsplats eller på de opinionsbildande avdelningarna. Det bör dock påpekas att styrelsen indirekt hade möjlighet att påverka redaktionens arbetsförhållanden genom att den till exempel fattade beslut om alla viktigare nyanställningar liksom om ramarna för de redaktionella utgifterna.

Styrelsens praxis att inte behandla redaktionella frågor på sammanträdena tycks enligt samstämmiga uppgifter ha hållits fram till 1939. Då begärde Tor Bonnier på årets sista sammanträde att en reservation skulle föras till protokollet, i vilken han skarpt tog avstånd från *Dagens Nyheters* stöd till den nybildade samlingsregeringen. Dehlgren underlät dock att bifoga reservationen till protokollet, varför Tor Bonnier tvingades påminna honom med påpekandet att "Det är ju frågor som är passerade, men om det någon gång blir en *Dagens Nyheters* historia, vill jag gärna ha min brasklapp där".¹⁵

Kort efter sitt inträde i styrelsen 1942 skrev Gert Bonnier likalydande brev till Sten Dehlgren och Leif Kihlberg, där han framförde önskemål om en allmän diskussion i styrelsen om *Dagens Nyheters* politik. Dehlgren svarade att varken han eller Kihlberg hade något emot en sådan diskussion vid en till sammanträdet anknuten middag. Gert Bonnier framhöll dock att "mitt absoluta önskemål är att diskussionen skall ske vid sittande sammanträde". Dehlgren svarade med ett utförligt brev, där han underströk den redaktionella självständigheten. "Kontentan är således att styrelsen ej

kan besluta hur redaktionsledningen skall handla eller skriva." Gert Bonnier medgav detta men menade att "varje styrelse måste vara berättigad, att med företagets verkställande personer få diskutera alla frågor, som hör till verksamhetsområdet. [...] Och jag kan heller inte inse annat än att, när det gäller oerhört betydelsefulla frågor av icke personlig art, det är rätt att denna diskussion tages upp vid sittande sammanträde, så att synpunkterna kunna bli ventilerade på det allvarligaste sätt."¹⁶

Först vid det andra sammanträdet efter brevväxlingen kom punkten "Dagens Nyheters politik" upp på dagordningen. I protokollet står endast: "Diskuterades Dagens Nyheters politik med hänsyn till nu rådande utomordentliga förhållanden. Diskussionen inleddes med ett anförande av hr G Bonnier." Enligt Kihlberg redogjorde därefter han och Dehlgren för fakta i några aktuella frågor varefter Gert Bonnier svarade helt kort. Gert Bonniers initiativ tycks således inte ha lett till någon mer omfattande diskussion i styrelsen.¹⁷

Utanför de formella sammanträdena hade styrelseledamöterna möjlighet att mer informellt ge sina synpunkter på tidningens redigering och politik vid de styrelsemiddagar som i regel anordnades ett par gånger om året. Det är omvittnat att de styrelseledamöter som ej var anställda i tidningen också utnyttjade dessa tillfällen till att diskutera politiska spörsmål med tidningsledningen.¹⁸

Kihlberg liksom Bergvall betonar i sina minnesanteckningar att de fram till andra världskrigets utbrott inte på något sätt uppfattade dessa diskussioner som försök till påtryckningar från Bonniers sida. Även Dehlgren framhävde att Karl Otto Bonnier alltid hade respekterat den redaktionella friheten.¹⁹ Från krigsutbrottet förändrades dock middagarnas roll. Antalet utökades till cirka fem per år. Det förekom också att medarbetare i redaktionen inbjöds, för att styrelseledamöterna skulle kunna stifta bekantskap med dem. Ivar Ljungquist menade att Bonniers avsikt med middagarna var att DN-männen skulle bli "manglade".²⁰ Oberoende av den eventuella avsikten kom det utökade antalet middagar att medföra att Bonniers och *Dagens Nyheters* ledning under krigsåren träffades oftare än tidigare.

Herbert Tingsten ger i sina memoarer ungefär samma bild av styrelsearbetet som John Bergvall. I första hand avhandlades ekonomiska och administrativa ärenden med direktörerna som föredragande. Frågor om tidningens politik var bannlysta under sammanträdena men kunde ventileras informellt vid de efterföljande middagarna, ibland tillsammans med inbjudna medarbetare. Han anställde i praktiken själv de politiska medarbetarna, även om styrelsen fattade de formella besluten.²¹

Styrelsesammanträdena förefaller av protokollen att döma, som ovan nämnts, ha varit väl förberedda med genomarbetade förslag från tidningsledningen. Både Sten Dehlgren och Helge Heilborn rådgjorde med styrelseordföranden före mötena om behandlingen av vissa frågor. Bonniers representanter träffades dagligen i samband med 'herrarnas' luncher och

kunde i mån de hade synpunkter på förslagen diskutera sig samman om en gemensam linje inför sammanträdena. I de allra flesta fallen följde dock styrelsen de framlagda förslagen, även om det förekom att den vidtog ändringar eller någon gång avsåg ledningens framställan.

Förhållandet mellan Sten Dehlgren och först Karl Otto Bonnier och sedan Tor Bonnier förefaller ha varit relativt formellt. Heilborn och Tor Bonnier verkar ha haft ett avspänt och konstruktivt samarbete av kollegial karaktär även om direktörens respekt för ägaren ibland lyser igenom i korrespondensen. Bonniers kontakter med de s k "oberoende" ledamöterna förefaller ha varit mycket begränsade. John Bergvall uppger att Bonniers hade "föga kontakt" med honom mellan styrelsesammanträdena.²²

Det är omvittnat att många av medlemmarna i familjen både i och utanför styrelsen följde *Dagens Nyheter* med stort intresse. Av styrelseprotokollen kan man utläsa att familjens representanter i mycket hög utsträckning deltog i mötena, men knappast vad de gjorde konkret. Enligt Herbert Tingsten var under hans tid i styrelsen förutom ordföranden även Kaj Bonnier och Albert Bonnier jr aktiva, medan Åke Bonnier sällan deltog i debatten. En viss fingervisning av den egna värderingen av insatserna i styrelsen ger fördelningen av tantiem 1948 och 1949, då Tor Bonnier fick 40 procent, Kaj Bonnier och Albert Bonnier jr vardera 20 procent samt Åke Bonnier, Gert Bonnier och Yngve Larsson vardera 6 procent.²³

Ägarna, tidningsledningen och politiken

När Karl Otto Bonnier vid sekelskiftet beslöt sig för att gå in som en av de största enskilda delägarna, leddes *Dagens Nyheter* sedan ett par år av huvudredaktören Otto von Zweigbergk. De två var gamla vänner och stod varandra politiskt mycket nära. Bonnier berättar i sina minnen att Zweigbergk vid köpet anhöll "att jag skulle giva honom ett starkt förbindande löfte om att aldrig begagna min aktiestyrka till obehörig inblandning i tidningens redaktionella ledning och oberoende, vilket löfte jag gärna avgav..."¹

Detta löfte till Zweigbergk utvecklades med åren till Bonniers ägardoktrin som de återopade med jämna mellanrum. När Bonniers blev majoritetsägare 1924 försäkrade de att de fortfarande ansåg att "Dagens Nyheter's chefredaktör och dess styrelse skall handla utan några som helst påtryckningar från aktieägarnas sida".² Karl Otto Bonnier deklarerade 1933 att hans "inflytande i tidningen inskränker sig till att sanktionera den politiska och kulturella ledningen".³

Zweigbergk var en lysande publicist som lyckades sätta *Dagens Nyheter* i den politiska debattens centrum. Efter en tid fick han vid sin sida andre redaktören Anton Karlgren och redaktionssekreteraren Oscar Hemberg som åren kring 1910 förnyade och moderniserade tidningen. Karl Otto Bonnier höll Zweigbergk mycket högt som skribent samtidigt som han från sin styrelseposition aktivt stödde omdaning av tidningens allmänna redaktionella innehåll och utformning, delvis mot huvudredaktörens vilja.

I början av 1920-talet tvingades Otto von Zweigbergk på grund av sjukdom lämna huvudredaktörsposten i förtid. Till hans efterträdare (från 1923 med titeln chefredaktör) utsågs 1922 kaptan Sten Dehlgren, som sedan 1912 var verkställande direktör. Ungefär samtidigt avgick Anton Karlgren och ersattes som andre redaktör av Ivar Ljungquist. Efter ett par år uppstod ett missnöje bland liberala kretsar i Stockholm med Dehlgrens ledning av den politiska avdelningen och krav restes 1925 på att Bonniers skulle sätta in en ny politiskt ansvarig redaktör. Efter viss tvekan ingrep Bonniers, som ett år tidigare förvärvat aktiemajoriteten, och överförde chefskapet för de opinionsbildande avdelningarna till kulturmedarbetaren Torsten Fogelqvist som fick titeln "Redaktör för politik och kultur". Fogelqvist avgick 1929 och efterträddes av Leif Kihlberg, som sedan 1922 hade arbetat på tidningen som ledarskribent.

Dagens Nyheter's ledning, som bestod av Dehlgren, Ljungquist, Kihlberg, Tor Roxendorff, vice verkställande direktör och teknisk direktör, samt Helge Heilborn annonsdirektör, förblev intakt under hela 1930-talet. Efter de föregående årens strider framstår decenniet som en lugn period i *Dagens Nyheter's* historia. Samarbetet inom ledningen tycks ha flutit bra.

Vice verkställande direktören Tor Roxendorff drev på uppbyggnaden av Dagens Nyheters produktionsapparat och blev den unge Albert Bonnier jr:s samtalspartner i tidningstekniska frågor.

Av vad som framgår av korrespondens, protokoll och minnesanteckningar ingrep Bonniers under denna tid inte vid något tillfälle i tidningens inre organisation, utan deras kontakter med tidningsledningen inskränkte sig till sakfrågor.

Efter Tor Roxendorffs frånfälle sommaren 1939 organiserades ledningen om. Styrelsen följde helt Dehlgrens förslag till naturlig succession inom företaget.⁴ Helge Heilborn utnämndes till vice verkställande direktör och efterträddes som annonsdirektör av sin närmaste man Harry Bjurström. Ny teknisk direktör blev tryckerichefen Archim Skjöldebrand.⁵

Ägarnas ingripande på den politiska avdelningen

De flesta i familjen Bonnier var starkt politiskt engagerade och hade alltsedan Zweigbergks tid läst *Dagens Nyheters* ledare med stort intresse. Under Karl Otto Bonniers ordförandetid uppfattade dock Leif Kihlberg inte några tecken på att ägarna ville påverka politiken med undantag för ett par kontroverser med utrikesredaktören Johannes Wickman.⁶

Hösten 1938 förändrades emellertid relationerna mellan Bonniers och tidningens politiska avdelning radikalt på grund av divergerande uppfatt-

ningar i Ålandsfrågan. Bakgrunden var att den svenska regeringen lanserade den sk Stockholmsplanen, som innebar att Ålandskonventionens bestämmelser om ögruppens demilitarisering skulle revideras. Finland skulle få rätt att befästa vissa skär och Sverige skulle på finsk uppmaning medverka till Ålands skydd. *Dagens Nyheter* kritiserade förslaget i flera ledare på både politiska och militära grunder.⁷

Tor Bonnier menade att en överenskommelse skulle göra det svenska neutralitetsförsvaret mycket effektivare och billigare. Med anledning av att Dehlgren sagt sig att det vore bättre att låta tyskarna besätta Åland än att åta sig förpliktelser på Åland, ställde sig Bonniers frågan "om *Dagens Nyheter* lämnat sin gamla ståndpunkt om behovet av ett svenskt neutralitetsvärn". Mot bakgrund av Hitlers hot mot freden i Europa fann Tor Bonnier att "Dagens Nyheter's uppfattning om Sveriges utrikespolitik [är] en fråga viktigare än någon annan, och jag kan inte förstå annat än att vi – Bonniers och *Dagens Nyheter's* politiska ledning – måste vara överens om tidningens ställning i hithörande frågor. Det förefaller oss just nu vara av samma avgörande betydelse som att tidningen skötes i en frisinnad och demokratisk anda." Om inte Kihlbergs och Bonniers synpunkter kunde sammanjämkas kunde Tor Bonnier "icke se annat än att Kihlberg måste lämna sin post". Efter att Leif Kihlberg kallats upp på förlaget för att diskutera sin inställning i Ålandsfrågan med Tor, Åke och Kaj Bonnier lovade han att i fortsättningen rådgöra med ägarna innan han skrev i ämnet.⁸

Tor Bonnier vände sig i början av december 1939 till Leif Kihlberg och kritiserade att *Dagens Nyheter* förordat en samlingsregering. Han ville att den socialdemokratiska borde stanna i stället för att bilda en samlingsregering på parollen "vi vill ingenting". Sin kritik av tidningens inställning upprepade han vid styrelsesammanträdet den 12 december, dagen före samlingsregeringens bildade då han mot all praxis lämnade en reservation i styrelseprotokollet mot tidningens linje i regeringsfrågan.⁹

Nästa stora tvisteämne mellan ägarna och tidningsledningen blev synen på den svenska hållningen till Finland under vinterkriget som bröt ut i slutet av november. Efter en vecka hemställde Karl Otto Bonnier att *Dagens Nyheter* skulle begära att de frivilliga i Finland skulle få vapen och militär utrustning. Tidningen delade emellertid regeringens syn på läget och ville gå försiktigt fram. Alla inom familjen Bonnier, med undantag av Tor Bonnier, menade att "ur svensk synpunkt är det primära effektiv hjälp åt Finland. Formerna för sådan hjälp och om det skulle medföra ett öppet krig även för oss, måste i denna situation betraktas som sekundära." Tor Bonnier hade en mer moderat uppfattning som han sammanfattade; "vi måste stödja Finland nu så mycket som möjligt för att undgå kriget så länge som möjligt".¹⁰

I detta läge då tidningsledningen och merparten av ägarna förordade helt skilda linjer vidtog Sten Dehlgren den helt exceptionella åtgärden att underställa Tor Bonnier ett utkast till en ledare om den svenska finlandspolitiken. Bonnier gjorde en rad ändringsförslag som i stort följdes i den

ledare "Vägarna" som publicerades i *Dagens Nyheter* den 28 december 1939. Vid samma tid sökte Tor Bonnier och svågern Yngve Larsson upp Dehlgren och Kihlberg och yrkade enligt den förstnämndes minnen "på ett aktivare intresse hos DN både för västmakterna och för Finland". När Dehlgren förklarade att han skulle avgå om inte Kihlberg fick driva sin politik föll ägarrepresentanterna undan.¹¹

Bonniers hade klart markerat att de inte längre nöjde sig med att indirekt påverka tidningens linje genom att utse ledningen utan att de också ville få gehör för sina åsikter i olika politiska frågor. Karl Otto Bonniers löfte till Otto von Zweigbergk fyrtio år tidigare att inte blanda sig i tidningens redigering hade återopats tidigare genom åren, men hördes inte nu.

Under de första krigsåren fram till vändningen i kriget kring årsskiftet 1942/43 kännetecknades *Dagens Nyheter*s politiska linje av en stark lojalitet med samlingsregeringen och en stor förståelse för dess beslut att tillmötesgå de tyska kraven på Sverige. Jarl Torbacke menar att "Dagens Nyheter under det år [april 1940–maj 1941] då tyskarnas maktutveckling var som störst mjuknade" i likhet med den svenska officiella attityden. Han betonar att det aldrig någonsin var tal om någon tyskvänlighet.¹²

Sten Dehlgren kom även att direkt bli involverad i regeringens politik när han 1941 utsågs till ordförande i den statliga Pressnämnden, som var förbindelseorgan mellan pressen och myndigheterna och verkade för självdisciplin inom pressen. Nämnden delade ut erinringar eller varningar till de tidningar som införde olämpliga artiklar.¹³

Inom familjen Bonnier väckte *Dagens Nyheter*s ställningstaganden starkt missnöje. Mest kritiska var Kaj Bonnier och Gert Bonnier, som båda stod Torgny Segerstedts linje nära. Även Tor Bonnier reagerade mot vissa ledare men visade större förståelse för tidningens försiktiga linje. Det förefaller som om han i egenskap av ordförande såg som sin plikt att uppträda som medlare mellan kritikerna i familjen och tidningsledningen.

Tidningsledningen fick motta en rad brev från Tor Bonnier, Kaj Bonnier, Gert Bonnier och Yngve Larsson med kritik i olika sakfrågor men också mer övergripande omdömen. Däremot stödde Åke Bonnier tidningens linje både i brev till Dehlgren och familjen. Jarl Torbacke har gjort en ingående studie av *Dagens Nyheter*s politiska ställningstaganden och ägarernas reaktioner. Här finns inte plats att gå in på kritiken i de enskilda frågorna, men några citat kan ge en belysning av stämningarna inom ägarfamiljen gentemot sin tidning:¹⁴

"Men det ger mig anledning att fråga om det verkligen kan vara Dagens Nyheter värdigt med detta gnat på Segerstedt." (Tor Bonnier december 1940)

"Jag tycker det borde kännas underligt både för Er och Dagens Nyheter vid bifallet av den lilla skära Aftonnassen." (Kaj Bonnier april 1941)

"Jag kan inte förstå att det skall vara riktigt att följa efter i Stockholms-Tidningen och Aftonbladets fotspår." (Tor Bonnier juli 1941)

"Dagens Nyheter, som alltid förr varit frihetens, rättens och det sunda vettets tidning, har nu sjunkit ned till att gå i herr Günthers ledband." (Kaj Bonnier augusti 1941)

"Nej, jag är lika övertygad som jag varit från första början att svenska politiken (och DN:s) varit den enda riktiga och lyckliga." (Åke Bonnier september 1941)

"D.N. får ej vara regeringsorgan, den får icke taga direktiv av regeringen, när den vill nedhyssja obehagliga fakta ..." (Gert Bonnier maj 1942)

Bland *Dagens Nyheter*s ledarskribenter intog utrikesredaktören Johannes Wickman en viss särställning. Han hade tidigt kritiserat nazismen och det nya Tyskland, ibland så skarpt att Bonniers reagerat mot hans ordval. Under kriget fortsatte han sin hårda granskning av hitlerregimen, som i hög grad uppskattades av Bonniers men väckte ont blod på andra håll. I april 1942 blev Tor Bonnier kallad till utrikesminister Christian Günther, som var plågad av de tyska påstötningarna om Wickmans artiklar. Bonnier avvisade ett yrkande från Günther att avskeda Wickman men lovade att be Dehlgren förhandsgranska artiklarna. Dehlgren hade redan tidigare bett Tor Bonnier om råd beträffande en artikel av Wickman och gjorde det åter efter Günthers framstöt.¹⁵

När Johannes Wickman våren 1943 dels publicerade en artikelsamling på *Natur och Kultur*, med bland annat kritik av pressnämnden, dels blev föremål för en uppskattande presentation i tidningen *Se* reagerade Sten Dehlgren häftigt. Han sökte upp Tor Bonnier och lämnade ett utkast till ett brev från denne till Wickman. I brevet skulle Bonnier kritisera artiklarna både av och om Wickman, meddela att Dehlgren på grund av artiklarna ställt sin plats till förfogande samt att Bonniers bestämt önskade att chefredaktören skulle stanna. Tor Bonnier lovade Sten Dehlgren att muntligt framföra till Wickman att han var ledsn över artikeln om Pressnämnden samt att *Se*-artikeln inte kommit till för att ta parti i konflikten på *Dagens Nyheter*. Däremot ville han inte beröra Dehlgrens avgångshot med Wickman.¹⁶

Försök att förändra tidningsledningen

Trots att ägarna var minst lika kritiska som under vinterkriget gjorde man inte i fortsättningen några nya försök att direkt påverka innehållet i ledarna, förutom Tor Bonniers speciella övervakning av Johannes Wickman. Sten Dehlgren och Leif Kihlberg hade klart markerat att de inte tolererade några ägardiktat. Om ägarna ville ändra tidningens inriktning återstod endast möjligheten att byta ut eller komplettera ledningen. Som ett första steg mot en förnyelse kan avsättningen av styrelseordföranden John Bergvall vid bolagsstämman i mars 1940 ses. De i sammanhanget avsevärt mer betydelsefulla Dehlgren och Kihlberg var kontraktsanställda och därmed betydligt svårare att rubba.

Flera nedslag i källorna tyder dock på att Bonniers aktivt försökte neutralisera eller ersätta Dehlgren och Kihlberg. Enligt vissa osäkra uppgifter skulle Tor Bonnier redan i november 1939 umgåtts med planer på att ersätta Kihlberg eller förstärka politiska avdelningen med radiochefen Carl Anders Dymling. I mars–april 1940 gjorde Bonniers ett misslyckat försök att anställa Sven Dahlman som ledarskribent. I månadsskiftet juli–augusti blev den nyutträdde förste medarbetaren på kulturavdelningen Ivar Harrie uppkallad till Tor Bonnier, som sonderade om han kunde tänkas åtaga sig en ledande ställning eller rentav bli chefredaktör för DN, om tidningen närmade sig *Nordens Frihets* och *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidnings* linje. I mitten av augusti sökte Kaj Bonnier upp Harrie i Skåne och försökte övertala honom att ta ledningen i en ombildad DN. Harrie avböjde dock, eftersom han kände till redaktionens lojalitet mot Dehlgren.¹⁷

Parallellt med sonderingarna med Harrie tog Bonniers kontakt med major Arvid Eriksson. Under det första krigsåret hade Eriksson väckt stor uppmärksamhet framför allt som militär propagandist i radion, men också som skribent i militära frågor. Albert Bonnier jr hade träffat och blivit god vän med Eriksson i samband med förberedelserna för Åhlén & Åkerlunds beredskapstidskrift *På Vakt*. Tidskriften *Nordens Frihet*, som Kaj Bonnier sympatiserade starkt med, omnämnde i maj 1940 Eriksson som ett föredöme för den svenska officerskåren. Även Yngve Larsson hade uttryckt sin uppskattning av Eriksson.¹⁸ Flera av de ledande medlemmarna i familjen hade således goda erfarenheter av Eriksson.

Det finns belägg för att Eriksson diskuterades inom familjen i början av juli 1940, men det förefaller som om hans namn aktualiserades på allvar först sedan Harrie tackat nej.¹⁹ Den 28 augusti vände sig Tor Bonnier till Dehlgren och förklarade att han trots sin tveksamhet kommit fram till att *Dagens Nyheter* nu måste ge ut en kvällstidning för att inte Stockholmstidningskoncernens konkurrens skulle bli alltför påfrestande samt för att ge ett kvällstidningsalternativ till *Nya Dagligt Allehanda* och *Aftonbladet*.

Med hänvisning till att Dehlgren vid upprepade tillfällen uttryckt sin olust över Bonniers aktiemajoritet föreslog Tor Bonnier att Dehlgren skulle lämna chefredaktörsbefattningen för att parallellt med posten som verkställande direktör i DN åta sig samma uppdrag i kvällstidningen. Den nye chefredaktören, som inte nämndes vid namn, skulle vid Dehlgrens pensionering efterträda honom som verkställande direktör eftersom vice verkställande direktören Helge Heilborn inte var lämplig. I huvudena för båda tidningarna skulle Dehlgrens namn stå först följt av respektive huvudredaktör och hans ekonomiska villkor skulle inte beröras av nyordningen.²⁰

Tor Bonniers brev hade, av bevarade utkast²¹ att döma, föregåtts av många överväganden och tonats ner i flera omgångar. I sak stod Bonniers linje klar, nämligen att Sten Dehlgren skulle avsättas som chefredaktör för *Dagens Nyheter*. Vid avskedandet 1925 av Dehlgren som politisk ansvarig

Tora Nordström-Bonnier med sönerna Simon och Karl-Adam på en solig promenad i slutet av 30-talet. Vid sidan av sin egen verksamhet som författare, översättare och journalist spelade hon en viktig roll för sin man Tor Bonnier, både som manusläsare och värdinna på deras gård Bisslinge, som blev en mötesplats för folk från både kultur- och affärsvärlden. Hon förde även in sin man i kretsen av kvinnliga pennskaft som kom att spela en allt viktigare roll i pressen.

för DN försökte ägarna legitimera sitt ingripande med hänvisning till en allmän opinion. Något sådant förekom inte denna gång, utan nu talades det enbart om "min", "de minas" och "vår" mening.

Efter samtal med Sten Dehlgren ändrade Tor Bonnier sitt förslag. Avsikten var att "den nye mannen" så småningom skulle bli Dehlgrens efterträdare. Om *Dagens Nyheter* startade en kvällstidning skulle den nye kunna tänkas bli huvudredaktör för denna samtidigt som han följde det administrativa och redaktionella arbetet på DN och även placerades i styrelsen. Om ingen kvällstidning utgavs skulle han medarbeta i DN med

titeln "biträdande chefredaktör" och "skriva vad han önskar, såvitt det icke strider mot vad den ansvarige utgivaren anser vara riktigt". Ivar Ljungquist skulle kvarstå som ansvarig utgivare, men hans liksom Dehlgrens och Kihlbergs kontrakt skulle omformuleras.²²

Dehlgren motsatte sig helt förslaget. Han skulle gå i pension först 1946, varför det föreföll honom "väl tidigt att kora en hr X till efterträdare redan". Hr X skulle inte kunna skriva vad han ville utan måste underordna sig Kihlberg, Ljungquist och Dehlgren på deras respektive ansvarsområden. Ställningen som biträdande chefredaktör skulle innebära en sönderbrytning av tidningens ledning och organisation, som Dehlgren trodde skulle vara mycket olycklig. Tor Bonnier ansåg inte att en femårstjänst vore orimlig för att nå "verkställande direktörskapet" i ett sådant omfattande företag som *Dagens Nyheter*.²³

Samma dag, den 24 september, som Tor Bonnier svarade Dehlgren noterade hans hustru, Tora Nordström-Bonnier i sin dagbok: "Tor har varit uppkallad till Günther, som erbjöd pengar i Amerika om DN såldes. Dehlgren har sagt nej till varje förändring." Jarl Torbacke menar i sin DN-historik att tidssambandet ter sig svårt att förneka och att Dehlgren med hjälp av mäktiga bundsförvanter hoppats gå segrande ur striden om tidningen. Tre dagar senare antecknar dock Tora Nordström-Bonnier: "Kihlberg, Ljungquist och Dehlgren har accepterat majoren. Tor är oviss om sin seger."²⁴

Vid styrelsesammanträdet 28 september fördes en längre diskussion om förslaget att engagera Arvid Eriksson, varefter Bonnier och Dehlgren fick i uppdrag att förhandla med Eriksson om anställning i *Dagens Nyheter* "med beaktande av vad under diskussionen framkommit".²⁵ Tor Bonnier utarbetade själv ett förslag till anställningskontrakt för Eriksson, som Dehlgren endast hade ett par mindre anmärkningar mot. Vid nästa styrelsesammanträde beslöts att anställa Eriksson från 1 januari 1941. Enligt kontraktet skulle han medarbeta både på redaktionen och ekonomiavdelningen och efter 12 månader inträda som "biträdande chefredaktör och assistent till ekonomichefen och skall under sitt arbete göra sig så förtrogen med tidningens och dess redaktions dagliga drift att han vid nuvarande chefredaktör och ekonomichefs avgång med pension kan övertaga hans befattningar i tidningen." Hans artiklar skulle skrivas "i den allmänna frihets- och reformvänliga anda som är *Dagens Nyheter*s tradition alltsedan dess grundläggning samt i överensstämmelse med eget samvete och övertygelse och före införandet underställas respektive chefredaktören och redaktören för kultur och politik".²⁶

Bonniers hade således till slut kunnat genomdriva anställningen av Arvid Eriksson trots tidningsledningens uttalade motstånd. Ägarna fick dock under processens gång se sina ursprungliga tankar urvattnas allt mera, från att Eriksson direkt skulle bli chefredaktör, över att han skulle inträda som biträdande chefredaktör med rätt att "skriva vad han önskar" till det slutgiltiga kontraktets formulering om att hans artiklar skulle

underställas chefredaktören respektive politiske redaktören.

På grund av sin militära kommendering tvingades Arvid Eriksson i ett par omgångar begära uppskov med sitt inträde i *Dagens Nyheter*. Sedan Dehlgren fått arméchefen general Holmqvists ord på att Eriksson "med allra största sannolikhet" även i fortsättningen skulle bli upptagen av militär tjänst ville han annullera kontraktet, något som Tor Bonnier skarpt motsatte sig. Inför bolagsstämman i mars 1941 framförde revisorerna Herman Egnell och Åke von Zweigbergk kritik mot anställningen av Eriksson, vars anställningsvillkor betecknades som "betydliga förpliktelser för bolaget". Erikssons begäran att överföras till reservstat beviljades inte av Kungl. Maj:t utan han kommenderades i stället runt till olika delar av Sverige.²⁷

Sedan kriget tagit en annan vändning och Bonniers relationer till Dehlgren och Kihlberg förbättrats, tycks ägarnas intresse av att placera Eriksson på tidningen ha svalnat. I februari 1945 förklarade Tor Bonnier för Eriksson att överenskommelsen gjorts under helt andra auspicer. Han ansåg det vara opåkallat att flytta över en man med Erikssons erfarenhet och ställning inom ett yrke till tidningsvärlden och ville därför låta överenskommelsen definitivt förfalla. Han var angelägen om att uppgörelsen skedde i bästa samförstånd eftersom han hade "en stark känsla av tacksamhet gentemot dig för din redobogenhet och ditt personliga mod att vilja bistå oss i en bekymmersam situation".²⁸

Vilka motiv låg bakom militärledningens vägran att bevilja Eriksson avsked? Det är möjligt att Dehlgren utnyttjade sina goda kontakter med militärledningen och samlingsregeringen till att försöka hindra Erikssons inträde. Bland annat försökte försvarsminister Per Edvin Sköld övertala Eriksson att ta tillbaka sin avskedsansökan. Jarl Torbacke pekar i sin DN-historik på att Eriksson hade ådragit sig Tysklands ovilja och att svenska politiker och militärer därför hade intresse av att hålla honom borta från *Dagens Nyheter*.²⁹ Vilka skälen än var kvarstår faktum att Bonniers misslyckades med sitt uppsåt att kringskära Dehlgrens och Kihlbergs position på tidningen.

Kontraksrevision

Våren 1943 omarbetades Leif Kihlbergs kontrakt på förslag av Tor Bonnier. Den första paragrafen i vilken Kihlberg skulle "tillse att tidningens uttalanden gå i den allmänna frihets- och reformvänliga riktning som tillhör dess tradition alltifrån grundläggningen" behölls oförändrad. Nya var däremot meningarna: "Efter de riktlinjer som gemensamt fastställts av styrelsen, chefredaktören och dr Kihlberg skall Kihlberg självständigt leda *Dagens Nyheter*s allmänna politiska hållning..." samt "I för *Dagens Nyheter*s politiska hållning principiella och mer betydelsefulla frågor skall samråd äga rum med tidningsstyrelsens ordförande eller vid förfall för honom med den medlem av styrelsen, som ordföranden anvisar."³⁰

Kihlberg accepterade efter samråd med John Bergvall de föreslagna ändringarna, som han inte betraktade som stridande mot den politiska ledningens självständighet. Bestämmelserna om samråd med styrelseordföranden återopades aldrig enligt Kihlberg.³¹ Det principiellt intressanta är dock att Bonniers vid detta tillfälle för första gången hävdar styrelsens rätt att påverka *Dagens Nyheters* politiska linje på annat sätt än att utse tidningens politiska medarbetare.

Kort efter det att Kihlbergs kontraktsrevision var klar aktualiserade Tor Bonnier sin gamla idé att låta Dehlgren koncentrera sig på sitt uppdrag som verkställande direktör. Han föreslog att Ivar Harrie skulle bli huvudredaktör för den planerade kvällstidningen, samtidigt som Kihlberg, för att inte känna sig förbigången, skulle utses till huvudredaktör för *Dagens Nyheter*. Dehlgren förkastade propån. Även Kihlberg avvisade förslaget med hänvisning till att Dehlgren inte ville vara med om någon omplacering och att han själv inte på något sätt behövde kompenseras för Harries avancemang.³² Det framgår inte av källorna om Tor Bonnier förankrat sitt förslag inom familjen, vilket han dock bör ha gjort innan han gick ut med konkreta erbjudanden. Bonniers var således beredda att erbjuda Kihlberg huvudredaktörsposten endast tre år efter det att man genom anställningen av Arvid Eriksson försökt begränsa Kihlbergs inflytande på tidningen.

Utnämning av ny chefredaktör

Sten Dehlgren var enligt sitt kontrakt berättigad till pension från sin 65-årsdag, som inföll i maj 1946. Våren 1945 kallades Ivar Ljungquist till Tor Bonnier, som meddelade att han planerat bilda ett "triumvirat" efter Dehlgren bestående av Kihlberg och Ljungquist som huvudredaktörer samt Helge Heilborn som verkställande direktör. Vid slitande av eventuella tvister tänkte sig Tor Bonnier att han själv skulle fungera som "jourhavande". Ljungquist förhöll sig skeptisk till Bonniers förslag. Han menade dels att det bara kunde finnas en huvudredaktör, dels att Tor Bonnier skulle komma att bli chefredaktör i verklig mening. Ljungquist var trött på det slitsamma arbetet som andre redaktör, men framför allt var han rädd för "Bonnierklanens ökande inflytande på DN". Han begärde därför ett nytt kontrakt som gav honom möjlighet att gå med Dehlgren vilket han fick i juni 1945.³³

Leif Kihlberg var enligt flera samstämmiga uppgifter övertygad om att han skulle utses till ny huvudredaktör.³⁴ Inom familjen Bonnier var dock skepsisen mot Kihlberg stor. Tor Bonnier skriver i sina minnen: "Givetvis var det i första rummet våra motsättningar under kriget, som gjorde oss ohågade för Kihlberg. Men hans ofta undvikande skrivsätt, hans olust att ta bestämd ståndpunkt eller, kanske rättare, att se taktiskt på problemen, var, tyckte vi, alltför framträdande. Och vi fruktade att tidningen under hans ledning skulle få ett mycket blekt ansikte."³⁵

Enligt Ljungquist skulle Tor Bonnier stått ensam i familjerådet mot "de

unga", som förklarar att de inte kunde acceptera Kihlberg. I stället hade de framfört några av männen kring Bonniers tidskrift *NU* och tidningen *Nordens Frihet*, Åke Thulstrup, Harald Wigforss och Folke Lindberg, som sina kandidater. Om familjeoppositionen genomdrev sina krav ämnade enligt Ljungquist Tor Bonnier avgå som styrelseordförande. I detta läge hade han lyckats ena familjen kring en kompromisskandidat, professor Herbert Tingsten. Tor Bonnier hade på sommaren fått uppslaget om Tingsten som tänkbar kandidat av Gustaf Hellström, som under en pensionsvistelse hade blivit imponerad av Tingstens kunskaper och överlägsenhet i debatter.³⁶

Herbert Tingsten, professor i statskunskap vid Stockholms Högskola och internationellt aktad forskare, hade sedan mitten av 1920-talet medarbetat på *Dagens Nyheter*s kulturavdelning med sammanlagt ett femtiotal artiklar.³⁷ Han hade tillhört det socialdemokratiska partiet, men väckt uppmärksamhet för sin kritik av partiets ideologi bland annat i det stora verket *Den svenska socialdemokratins idéutveckling* (1941). I en uppmärksamrad radiodebatt 12 juni 1945 om planhushållning hade han helt tagit avstånd från socialdemokratien.

Tingsten hade givit ut flera av sina böcker på Bonniers förlag med Tor Bonnier som förläggare och även privat haft vissa förbindelser med familjen Bonnier, bland annat varit på middag hos Tor Bonnier ett par dagar före debatten.³⁸ Tor Bonnier hade vid flera tillfällen uttryckt sin uppskattning av Tingstens inlägg i *Dagens Nyheter* och även berömt hans skrift *De konservativa idéerna*. I sina memoarer uppger Tingsten att Tor Bonnier försäkrat honom att inte ha känt till radiodebatten i juni. Själv hänvisar Tor Bonnier i sina minnen endast till att han läst flera av Tingstens verk med stor beundran, bland annat studien över socialdemokratien. Troligen hade han även läst den då nyutgivna *Demokratins problem*, som han erbjudit sig att ge ut, men som kom ut på Norstedts.³⁹

Efter en del överläggningar inom familjen erbjöd Tor Bonnier den 2 oktober 1945 Tingsten posten som chefredaktör för *Dagens Nyheter*. Tingsten svarade efter några dagar att han i princip var positiv till erbjudandet. Han ville dock att Kihlbergs framtida ställning på tidningen skulle klaras ut innan han lämnade ett definitivt besked. Tingsten var sedan ungdomsåren god vän med Kihlberg och ville att denne skulle stanna kvar.⁴⁰

Tor Bonnier tog kontakt med Leif Kihlberg och Ivar Ljungquist och hoppades att de skulle stanna kvar i tidningen. Kihlberg bad om betänketid medan Ljungquist ställde som villkor att han fick vetorätt vid anställningar utanför politiska och kulturella redaktionen. Sten Dehlgren föreslog nu att tidningen skulle ledas av en huvudredaktion bestående av Kihlberg, Ljungquist och Tingsten. Tor Bonnier avvisade propån och framhöll att då de vände sig "till Tingsten var det för att dels få hans medarbetarskap, dels genom hans namn markera att tidningen skulle ha – visserligen endast i nyanser – en annan uppfattning än Kihlbergs hittillsvarande". Sedan Kihlberg haft ett långt samtal med Tingsten förklarade han

sig beredd att fortsätta på tidningen med titeln "politisk huvudredaktör".⁴¹

Sedan *Svenska Dagbladet* kommit nyheten på spåret forcerades offentliggörandet av Tingstens utnämning. Den slutliga notisen bearbetades av Dehlgren, Kihlberg, Heilborn, Tor Bonnier och Yngve Larsson innan den var klar för publicering på Namn och Nytt-sidan i *Dagens Nyheter* den 23 oktober. När nyheten blev känd på tidningen höll Kihlberg ett tal för arbetskamraterna vari han förklarade vad som skett och att han och Tingsten var goda vänner sedan många år. Han betonade också att Tingsten inte kunde misstänkas vara någon ren "Bonnierman".⁴²

Dagen efter publiceringen uttryckte Åke Bonnier, som vistades i New York, i ett telegram sin stora uppskattning över utnämningen: "Tingsten utomordentligt val för chefredaktörskapet. DN kommer under hans egid göra stor svensk presshistoria."⁴³ Det formella beslutet att erbjuda Tingsten posten som chefredaktör togs vid styrelsesammanträdet den 30 oktober. Dehlgren anmälde sin reservation mot beslutet. Till protokollet togs även att kontraktet med Arvid Eriksson skulle anses som förfallet.⁴⁴

Någon diskussion kring Dehlgrens efterträdare på posten som verkställande direktör tycks inte ha förekommit. Helge Heilborn, som fem år tidigare av styrelseordföranden bedömts vara en "mycket duktig och lämplig 'andre man'" men inte tänkbar som verkställande direktör, var nu tydlig den självskrivne efterträdaren till Dehlgren. Det formella beslutet togs först vid ett styrelsesammanträde i maj 1946.⁴⁵

Vid det följande styrelsesammanträdet fastställdes de slutliga kontrakten, som utarbetats av Tor Bonnier i samråd med de berörda och den gamla ledningen. I Tingstens kontrakt fastlogs att han skulle "efter bästa samvete och övertygelse tillse att *Dagens Nyheter* redigeras i tidningens traditionella frisinnade anda". Det var samma formulering som fanns i Dehlgrens kontrakt från 1938 och som även ska ha funnits i dennes tidigare kontrakt. I Kihlbergs avtal behölls den gamla formuleringen som funnits i både Otto von Zweigbergks och Torsten Fogelqvists kontrakt om att hans artiklar skulle redigeras "i den allmänna frihets- och reformvänliga riktning som är *Dagens Nyheter*s alltsedan dess grundläggning". Även i Ljungquists kontrakt återfanns en liknande formulering. Tingsten som trodde att formuleringen i hans kontrakt var ny uppfattade den inte som någon reell förändring. Meningen från Kihlbergs kontrakt 1943 "I för *Dagens Nyheter*s politiska hållning principiella och mer betydelsefulla frågor skall samråd äga rum med tidningsstyrelsens ordförande eller vid förfall för honom med den medlem av styrelsen, som ordföranden anvisar" togs nu med i chefredaktörens kontrakt. Ljungquist fick den begärda rätten att föreslå medarbetare på den allmänna redaktionen, medan Tingsten efter samråd med Kihlberg fick samma rätt för politiska, kulturella och handelsavdelningarna.⁴⁶

Bonniers kunde denna gång liksom vid anställningen av Arvid Eriksson genomdriva sitt förslag mot tidningsledningens vilja. Motståndet mot Tingsten var dock svagare. Sten Dehlgren försökte visserligen kringskära

den nye chefredaktörens ställning och markerade i sin reservation sitt stöd för Kihlberg, men han var denna gång inte personligt hotad. Kihlberg hade lättare att förlika sig med tanken att samarbeta med sin gamle vän Tingsten än att underordna sig sin politiske motståndare Arvid Eriksson. Den reellt innehållslösa titeln "politisk huvudredaktör" kompenserade kanske i någon mån Kihlbergs besvikelse över att inte bli chefredaktör. Ivar Ljungquist fick igenom sina krav och blev i praktiken den allmänna redaktionens chef.

Strid kring tillsättandet av redaktionschef

Ägarna hade varit angelägna om att andre redaktören Ivar Ljungquist skulle fortsätta efter regimskiftet. Ljungquist fick det dock svårt att finna sig tillrätta med Herbert Tingsten och sade efter några konflikter upp sig vintern 1947. Till efterträdare föreslog han inte sin närmaste man Sten Hedman utan notischefen Hadar Hessel, som tackade nej. Tidningsledningen fann inte någon annan lämplig person på redaktionen, varför Heilborn och Tingsten tog kontakt med flera kandidater från landsorten. Sedan ingen av de utvalda funnits hålla måttet bad Tingsten Albert Bonnier jr om förslag, och denne förklarade sig motvilligt vilja avstå från chefredaktören för *Se* Nils Kjellström. Sedan tidningsledningen träffat Kjellström anställdes han som redaktionschef och ansvarig utgivare från 1948.⁴⁷

Redaktionen reagerade mycket negativt på utnämningen. Flera ledande medarbetare hotade med att sluta och en aktion inleddes för att förmå styrelsen att ändra sitt beslut. Kritiken riktade för det första in sig på att Sten Hedman, som var en av tidningens mest erfarna och mångsidiga medarbetare, var en fullt kompetent efterträdare till Ljungquist. För det andra betraktades utnämningen av Kjellström som ett led i Bonniers strävan att stärka sitt inflytande på tidningen, det talades om att "Kjellström pressats på DN av Abbe" och att DN skulle "bli en avdelning av Å & Å". Det samtida källmaterialet ger dock inget fog för en sådan tolkning. Tor Bonnier relaterar för Åke Bonnier i New York: "Då kom Kjellströms namn upp och han konfronterades under åtskilliga sammanträden med Tingsten och Kihlberg först och Heilborn sedan. De blev alla mycket intagna i honom, särskilt Tingsten och Kihlberg. För Åhlén & Åkerlund innebär det säkert en stor förlust, men Abbe har sagt att han finner sig i det, då ju DN:s in-tresse där måste gå före *Se's*." Åke Bonnier hade svårt att tro att Kjellström "var vuxen en så stor och viktig uppgift".⁴⁸

Sedan Tor Bonnier och Herbert Tingsten i Stockholm liksom Åke Bonnier och Helge Heilborn i New York utsatts för övertalning av olika representanter för redaktionen, bland annat i form av en skrivelse undertecknad av fyrtio medarbetare, beslöt sig styrelsen för att riva upp det gamla beslutet och i stället utnämna Sten Hedman till ny redaktionschef.⁴⁹ Helomvändningen var onekligen en prestigeförlust för styrelsen och tidningsledningen, samtidigt som den stärkte redaktionens självförtroende.

Dagens Nyheters inflytelserika ledarskribenter 1953. Fr v Ulf Brandell, en mysande Herbert Tingsten, Kurt Samuelsson, Leif Kihlberg och Sven-Erik Larsson

Herbert Tingstens era

Herbert Tingsten satte snabbt sin prägel på *Dagens Nyheters* opinionsbildande avdelningar. I en rad uppmärksammade ledare och kulturartiklar markerade han tidningens profil i de frågor som stod i centrum för hans intresse. Hans politiska linje kan med Alf W Johanssons rubriker sammanfattas som prodemokratism, antikommunism, antisocialism, proamerikanism, antikycklighet och antimonarkism.

Inom familjen Bonnier hälsades de nya vindarna på tidningens opinionsbildande avdelningar med stor glädje. Kaj Bonnier uttryckte sin "oerhörda förtjusning över *Dagens Nyheters* nuvarande utseende både på kultur- och ledarsidan. Det är verkligen roligt att numera slippa förnedringstidens beklämning varje gång man öppnade DN och i stället med glädje kunna öppna sin tidning på morgonen i förvissningen om att den åter funnit sitt gamla ansikte." Från USA tackade Tor Bonnier i liknande ordalag liksom Yngve Larsson vid det första styrelsesammanträdet efter regimskiftet. Albert Bonnier jr tackade den nye chefredaktören "för den ökade virulens på *alla* avdelningar som redan märks i DN". Kaj Bonnier ville i likhet med Johannes Wickman att *Dagens Nyheter* på ledarplats skulle

markera att tidningen fått en ny ledning och att denna måste bedömas oberoende av tidningens föregående, något som Tingsten motsatte sig.⁵⁰

Under de följande åren drev Tingsten en rad kampanjer som ägarna att döma av korrespondens och memoarer sällan hade några invändningar emot utan tvärtom i regel applåderade. Vid ett enda tillfälle tillämpades paragrafen om samråd med styrelseordföranden, nämligen då Tingsten på nyåret 1948 beslöt sig för att låta *Dagens Nyheter* förorda en svensk anslutning till västmakterna. Tor Bonnier hade inte några invändningar mot kursändringen.⁵¹

Herbert Tingsten var en lidelsefullt engagerad skribent på vissa områden, främst idé- och utrikespolitik, medan han var närmast ointresserad av många inrikespolitiska sakfrågor, som han överlät till sina medarbetare att behandla. Skatte- och näringspolitik var ett område som Bonniers i egenskap av företagare var starkt engagerade i, men som Tingsten enligt honom själv "förblev främmande" för.⁵²

Tor Bonnier framhöll vid ett par tillfällen att landets välstånd byggts upp genom enskild företagsamhet, av ett antal uppfinnare och "Gründers", och fördelats av "en kraftig, målmedveten och samtidigt försiktig facklig arbetarrörelse". Fram till början av 1940-talet hade företagen haft möjlighet att spara och göra räntabla investeringar som byggde folkhemmet. Den socialdemokratiska regeringen hotade dock att spolia allt som vunnits genom att inte ge plats för tillräckligt sparande. För att skapa en sund ekonomi med fast penningvärde och investeringsutrymme måste bolags-, förmögenhets-, arvs- och kvarlåtenskapsskatterna minskas samtidigt som konsumtionen beskattades.⁵³

Dagen efter det att Tor Bonnier delgivit *Dagens Nyheter* ledning sina synpunkter på den ekonomiska politiken inträdde en ny medarbetare på ledaravdelningen, den unge ekonomhistorikern Kurt Samuelsson. Han fick Tingstens välsignelse att medverka till att DN skulle föra en modernare kurs i de ekonomiska och sociala frågorna. Den socialliberala linje som Samuelsson började driva i tidningen väckte viss irritation på ägarsidan, där Tor Bonnier bland annat menade att den "utmärkte handelshögskoliten" borde konfronteras mer med industri- och penningfolk för att lära sig förstå hur affärer görs och sköts.⁵⁴

När *Dagens Nyheter* hösten 1951 krävde en speciell krigskonjunkturskatt för att dra in delar av skogsindustrins stora vinster och fick med sig folkpartiet på kravet, reagerade ägarna kraftigt. I egenskap av ägare av Billingsfors-Långed skulle Bonniers drabbas direkt av skatten. Tor Bonnier och Yngve Larsson tog det ovanliga steget att söka upp Herbert Tingsten och begära en ändring av kursen. Tingsten, som varit utomlands när ledarna skrevs, ställde sig helt solidarisk med tidningens linje och förklarade att alla försök till påverkan var hopplösa. Inför det följande styrelsesammanträdet tänkte Tor Bonnier lägga fram en PM, där DN:s ställningstagande skarpt kritiserades. Författaren ansåg att det var i sin ordning att saken behandlades i styrelsen "då hela vårt näringsliv och inte minst DN:s eko-

nomi kommer att beröras av de av DN:s redaktion påyrkade åtgärderna". Helge Heilborn avrådde dock från att kräva en "ändring i tidningens ledning" eftersom den skulle utmålas som att DN gick storfinsansens ärenden och inte längre företrädde folkpartiets politik.⁵⁵

Strax efter konflikten föreslog Herbert Tingsten att Kurt Samuelsson skulle få kontrakt och en tidigare utlovad löneökning. Tor Bonnier ansåg emellertid att Samuelsson var en för "oviss kraft" för att binda honom till sig för lång tid genom kontrakt och att löneregleringen kunde vänta ett år. Tingsten svarade att han inte kunde gå med på "att Samuelssons kvarstannande göres beroende av, vilket Du antyder, någon förändrad politisk uppfattning hos Samuelsson. Det vore ett ingrepp i min rätt att bestämma tidningens politik". Han ställde sig helt bakom sin medarbetare och förklarade att han inte bara formellt utan också reellt stod bakom alla ledare. Tidningens politik kunde därför endast ändras genom att styrelsen avskedade chefredaktören. Samuelsson fick sin lönehöjning men avstod på eget initiativ från att teckna något kontrakt.⁵⁶

Vilhelm Moberg klagade våren 1952 över att *Dagens Nyheter* inte stödde hans kamp mot rättsröteaffärerna, en kritik som Tor och Kaj Bonnier instämde i. Tor Bonnier bad Herbert Tingsten låta Moberg lägga fram sina synpunkter. Sedan tidningen *Arbetaren*, som stod Moberg nära, publicerat en skarpt kritisk ledare mot *Dagens Nyheter*s behandling av rättsaffärerna avböjde Tingsten att ta emot Moberg. När DN, under Tingstens utlandsvistelse, helt underlät att referera ett centralt aktstycke i Kejne-affären gick Tor Bonnier upp till tidningen och bad Leif Kihlberg och ledarskribenten Sven-Erik Larsson att ta kontakt med Moberg. Bonnier var "oerhört upprörd" och jämförde Mobergs roll med Zolas i Dreyfusprocessen. Kihlberg valde dock till Bonniers stora besvikelse att inte ta upp frågan i tidningen. Kaj Bonnier var även upprörd över att *Dagens Nyheter* under pressgrannar endast citerade kritiska inlägg mot Moberg. Tingsten gav honom rätt och lovade skriva en klarläggande ledare, som Moberg fann "ypperlig".⁵⁷

Sommaren 1954 tyckte sig Herbert Tingsten se en generell kritik från Tor och Jytte Bonnier av hans hållning till kommunismen och exemplifierade bland annat med att de kritiserat refuseringen av en pacifistisk artikel av Hagar Olsson (se s 208) och samtidigt framhållit att "våra tredjeståndspunktare är 'män av ära'; ibland modiga män som Artur Lundkvist". Tingsten underströk att denna hållning var hans främsta "raison d'être som politisk skribent" och att han inte hade någon tanke att ändra den. I sina memoarer ger Herbert Tingsten fler exempel på att ägarfamiljen så småningom kom att bli kritisk mot delar av tidningens politik. Åke Bonnier ansåg 1955 att DN gått för långt i angreppen på kommunismen och Ryssland och blivit Sveriges mest konservativa tidning, medan andra tyckte illa om hans kritik av religion, statskyrka och monarki.⁵⁸

Bonniers relationer till tidningsledningen ändrade i grunden karaktär efter skiftet 1946. Tor Bonnier som haft högst ansträngda förbindelser

Med sin journalistiska bakgrund hade Jytte Bonnier lätt att bli en mycket aktiv deltagare och ett ovärderligt stöd för sin make Tor i diskussionerna med de många ledande publicister och författare som ingick i deras umgängeskrets.

med Sten Dehlgren och Leif Kihlberg utvecklade snabbt en nära vänskap med Herbert Tingsten som med Tingstens ord hade sin grund i "gemensamma politiska och litterära intressen, till stor del också åsikter". De två inledde tillsammans med sina fruar ett intensivt privat umgänge, där de träffades minst en gång i veckan. I umgänget drogs även andra medlemmar av ägarfamiljen in liksom flera av Tingstens närmaste medarbetare.⁵⁹

Under den nya regimen fick således ägarerna helt andra möjligheter att föra fram sina synpunkter på tidningen än tidigare, då de personliga mötena inskränktes till styrelsesammanträdena med ibland efterföljande middag. Flera av de inblandade har i sina memoarer resonerat om denna fra-

ternisering även innebar att tidningens ledning utsattes för påverkan från ägarerna.

Tor Bonnier har beskrivit sina kontakter med Tingsten: "Vår samvaro fylldes naturligtvis med diskussioner om åsikts- och dagsproblem och, framför allt, om vad som stod och borde stå i DN. Herbert och Jytte tog för vana att nästan varje morgon ringa till varandra – ibland var jag med i samtalen – för att tala om dagens och morgondagens artiklar, både egna och andras. Då någon av oss var borta växlade vi brev fulla av detaljer om ledare, om bidrag och om medarbetare. Jag vet inte om man kan tala om påverkan i ett sådant samförstånd; i en sådan 'samvaro'. Jag beundrade – och beundrar – Tingstens lysande författarskap i DN, men någon gång har jag nog och ännu fler gånger Jytte – modifierat hans skarpa ställningstagande." I sina memoarer gör Tingsten en liknade bedömning: "säkerligen påverkade både Tor och Jytte, liksom andra vänner, min uppfattning i vissa fall, liksom jag deras. [...] Om någon påverkan i otrevlig, mästrande eller bestämmande mening var aldrig fråga."⁶⁰

Varken Tor Bonnier eller Tingsten berör den bakomliggande frågan, nämligen om kontakterna dem emellan kunde ha stått i strid med den ägardoktrin som varit Bonniers alltsedan Karl Otto Bonnier vid sekelskiftet lovat huvudredaktören Otto von Zweigbergk att aldrig använda sin aktiestyrka "till obehörig inblandning i tidningens redaktionella ledning och oberoende". Kurt Samuelsson liknar förhållandet på *Dagens Nyheter* med en konstitutionell monarki och menar att Herbert Tingsten på det kraftigaste skulle ha fördömt ett flitigt privat umgänge mellan kungen och statsministern, där det var fritt fram för meningsutbyte om allt från livsåskådningsfrågor och litteratur via personskvaller om statsministerns närmaste medarbetare till landets politik.⁶¹

Sammanfattning

Bonniers hade alltsedan Karl Otto Bonnier vid sekelskiftet lovade Otto von Zweigbergk att inte blanda sig i *Dagens Nyheter*s redigering sagt sig vilja inskränka sitt inflytande i tidningen till att sanktionera den politiska och kulturella ledningen. Mot den bakgrunden var det av största vikt att finna de rätta personerna för chefsposterna.

Vid tillsättningen av Sten Dehlgren som chefredaktör hade Bonniers varit passiva, men när de fann att de gjort ett misstag rättade de snabbt till det genom att ge Torsten Fogelqvist ansvar för opinionsbildningen i tidningen.

När tidningen vid krigsutbrottet återigen förde en enligt huvudägarna felaktig politik försökte de i strid mot tidigare praxis att direkt uppmana tidningsledningen att ändra sin linje. Det är möjligt att Karl Otto Bonniers söner såg annorlunda på ägarrollen och medvetet ville flytta fram sina positioner. En kanske viktigare anledning till den förändrade policyn var att ägarfamiljen aldrig tidigare varit så djupt berörd av och engagerad

i händelserna i omvärlden. De kunde därför inte stillatigande se att deras tidning drev en linje som de betraktade som inte endast felaktig utan också som farlig för Sverige.

När de inte lyckades att påverka de ansvariga på tidningen tvekade de inte att utnyttja sin position till att utse en person som skulle företräda deras politiska linje. Om Bonniers via Arvid Eriksson verkligen skulle ha kunnat kringskära Sten Dehlgrens och Leif Kihlbergs makt kom aldrig att testas. Vid utnämningen av Dehlgrens efterträdare satte Bonniers in sin man och gav honom de befogenheter han önskade.

Någon dialog med företrädare för minoritetsägarna fördes aldrig inför någon tillsättning. Revisorernas kommentar till tillsättningen av Eriksson kan dock ses som en protest från vissa aktieägare. På tidningen spelade cheferna en aktiv roll och förde fram sina synpunkter. Även de vanliga journalisterna hyste givetvis åsikter om tidningen, men fram till 1947 finns inga tecken på att de som grupp eller enskilda försökte påverka ägarna eller styrelsen. Men när redaktionen för första gången, vid utnämningen av Nils Kjellström, reagerade samfällt blev ägarna rädda och gav snabbt efter för redaktionens krav.

Under hela den här behandlade perioden återopade Bonniers sin doktrin att inte blanda sig i *Dagens Nyheters* redigering. Under krigsåren flyttade ägarna onekligen fram sina positioner och försökte att på olika sätt påverka tidningens politiska linje. Tidningsledningen motsatte sig dock med kraft ägarnas påtryckningar. Efter Herbert Tingstens inträde i tidningen förändrades relationerna mellan ägare och ledning helt. Om den tidigare ledningen gjort allt för att hålla ägarna utanför redaktionen bjöd nu Tingsten in dem i chefredaktörsrummet.

Bonniers och *Dagens Nyheters* kulturavdelning

När Karl Otto Bonnier i början av 1900-talet inträdde i *Dagens Nyheters* styrelse bör kulturavdelningen ha hört till de områden i tidningen som intresserade honom mest. Dels hyste han ett stort allmänt kulturintresse, dels hade han som stor bokutgivare intresse av en välskött och omfattning rik recensionsavdelning. Kring 1910 var dock *Dagens Nyheters* kulturavdelning klart distanserad av *Svenska Dagbladet* och *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* både vad gäller omfång och antal medarbetare.¹

Under Karl Otto Bonniers första två decennier som styrelseordförande rustades *Dagens Nyheters* kulturavdelning upp. I något fall tog han själv initiativ till en förstärkning av kulturbevakningen, i andra fall stödde han krav på bättre resurser i form av fler medarbetare och mer spaltutrymme. Bonniers dubbla roll som tidningsägare och bokförläggare var känslig för både redaktionsledningen och för de enskilda recensenterna. I stort förefaller dock ägarna inte ha utnyttjat sin position till att försöka gynna sina egna böcker. Vid några tillfällen uttryckte Bonniers önskemål om recenser till förlagets böcker. Fallen var dock få mot bakgrund av förlagets stora utgivning. Någon kritik från ägarna mot enskilda recensioner eller medarbetare har inte gått att belägga med hjälp av den bevarade korrespondensen.²

Bonniers ökar sitt inflytande (1930–40)

Torsten Fogelqvist, som sedan 1925 varit redaktör för "kultur och politik" avgick vid årsskiftet 1930 och efterträddes av ledarskribenten Leif Kihlberg. Fogelqvist fortsatte dock som förste recensent och medarbetade även på ledarsidan. Kihlberg medverkade endast i ringa omfattning som kulturskribent, hans huvuduppgift på kulturavdelningen var att samordna arbetet och fördela recensionsböckerna. Han tog även initiativ till att bredda kultursidans innehåll med artiklar av naturvetenskaplig karaktär.³ I övrigt tycks avdelningen ha redigerats som tidigare med tonvikt på bevakning av skönlitteratur.

Kihlberg fick överta Fogelqvists kontrakt som gav honom "full och oinskränkt handlingsfrihet" på de politiska och kulturella avdelningarna. En ny mening tillfogades dock: "Dagligt samråd skall äga rum med chefredaktören som i fall av tvist avgör om textinnehållet är av den art som närmast ovan säges."⁴ Dehlgren kom på så sätt att få fler och mer regelbundna kontakter med kulturavdelningen än under Fogelqvists tid.

Dagens Nyheter hade 1930 en stab av fasta kulturmedarbetare. Docenten i litteraturhistoria Olle Holmberg bar vid sidan av Torsten Fogelqvist huvudansvaret för bevakningen av skönlitteraturen. Författaren Bo Berg-

man var sedan seklets början tidningens lyrik- och teaterkritiker. Det löpande arbetet på avdelningen sköttes av Carl-August Bolander, som även var en flitig recensent. Författaren Sten Selander hade knutits till tidningen året före med uppgift att bland annat skriva om utländsk skönlitteratur och yngre svensk lyrik. Två äldre medarbetare, Tor Hedberg och Wilhelm Peterson-Berger, svarade för konst- respektive musikbevakningen. Barnboksrecensent var Gurli Linder. Vid sidan av den fasta medarbetarskaran medverkade ett stort antal skribenter mer eller mindre regelbundet med artiklar.

Bonniers började under 1930-talets första år i större utsträckning än tidigare uttrycka sina synpunkter på kultursidans redigering och valet av recensenter. Karl Otto Bonnier som alltid månade om de unga författarna föreslog att Sten Selander skulle få skriva om den nya svenska litteraturen i stället för Bolander. De klagade vidare på att recensioner dröjde och ville att utländska böcker som recenserats i original även skulle anmälas när de gavs ut på svenska.⁵

Tor Bonnier såg 1938 tidningens behandling av förlagets böcker som ett av en rad exempel "på Dagens Nyheters ängslan att taga 'Bonniers parti', att bli betraktad som en Bonniertidning eller en judetidning. Det förefaller oss som om denna ängslan hade en förlamande inverkan på tidningen i smått som i stort. [...] I smått, om man kan kalla det så, har er ängslan medfört att Bonniers fått vänta på recensioner och över huvud taget behandlats med en 'objektivitet' som gränsar till ointresse."⁶ Något svar från Dehlgren finns ej bevarat.

Kaj Bonnier vände sig till Dehlgren några veckor senare och klagade över Olle Holmbergs recension av en bok av Sven Stolpe. Recensionen innehöll enligt Bonnier ingen värdesättning eller referat av innehållet utan bara en serie invektiv och gemena utfall. Han ställde därefter frågan hur böckerna fördelades till recensenterna. "Jag anser det i hög grad vara illojalt om en vän i kraftiga ord berömmar en väns bok, utan hänsyn till om den är bra eller dålig, men jag tycker det precis lika illa att ur samma olitterära synpunkter fördöma en bok, bara därför att recensenten händelsevis är ovän med författaren." Bonnier gav flera exempel på hur recensenter som saknat känsla för boken utsetts. Han avslutade brevet med att säga:

"Det är självklart att vi varken kunna eller vilja begära bli behandlade bättre än något annat förlag, men även när det gäller fördelningen av böckerna borde vi kunna begära samma hänsyn som kommer andra till del. Leif Kihlberg frågade mig, om Holmberg, därför att han inte tycker om Stolpe, skall vara utesluten som recensent av hans böcker. Ja, jag tycker, att då man på förhand vet, att en viss recensent icke kan eller icke vill skriva en objektiv anmälan om en viss författares böcker, så fordrar lojaliteten att dessa böcker inte skickas till recensenten i fråga."⁷

Dehlgren ställde sitt svarsbrev till *Karl Otto Bonnier*.⁸ Av formuleringar i

brevet att döma tycks Dehlgren ha läst fel på avsändaren, men det kan möjligen röra sig om en markering mot den *unge* Kaj Bonnier, som nu för första gången i brevform uttrycker sina synpunkter på *Dagens Nyheter*. Dehlgren gav Bonnier rätt i kritiken av Holmbergs recension, men tillade: "Det svåra är bara att Stolpe är ovän med alla DN:s recensenter, vilket kanske inte enbart är recensentens fel." Fördelningen av recensions-exemplaren gjordes av Kihlberg i samråd med Fogelqvist, som enligt sitt kontrakt hade rätt att välja de böcker han önskade. Dehlgren förklarade sig "ganska ledsen över att Du, lindrigt sagt, ej är nöjd med gamla DN längre". Han hoppades dock att det skulle kunna vridas rätt igen och "framför allt att Du inte låter den tanken slå rot att någon animositet från min eller mina närmaste medarbetares sida föreligger".⁹

Kaj Bonniers upprörda brev till Dehlgren 1938 hade föregåtts av en mångårig konflikt mellan Sven Stolpe och Olle Holmberg. Stolpe hade vid upprepade tillfällen bett Bonniers att se till att Holmberg försvann från DN. Hösten 1934 övervägde Stolpe att sluta som författare på grund av Holmbergs kritik. Han förberedde även tillsammans med andra författare en samlad aktion mot Holmberg och *Dagens Nyheter*.¹⁰

Karl Otto Bonnier svarade Stolpe: "Ja, Ni har fullkomligt rätt uti, att det sätt på vilket dr. Holmberg sköter sitt uppdrag att skriva om modern svensk litteratur är rent bedrövligt – såväl ur författarnas, förlagens och – även allmänhetens – synpunkt, ...". Men detta, fortsatte Bonnier, ska inte hindra någon av de yngre författarna att skriva romaner. "Med *bra* böcker – och Olle Holmberg skall besegras, så som illvillig och dålig kritik i längden *alltid* har besegrats av den livskraftiga och unga litteratur, som har något att säga och *kan* säga det."¹¹

Bonniers framförde vid flera tillfällen önskemål om att böcker inte skulle anmälas av Holmberg, men det förekom även att de föreslog honom som recensent. Dehlgren framförde i samband med att Holmbergs lön höjdes ett önskemål från några av styrelsens ledamöter att han i sina recensioner borde försöka ge läsaren ett intryck av vad boken handlade om.¹² Bonniers berörde dock i sin egen korrespondens med Holmberg inte vid något tillfälle sitt missnöje med hans insatser i *Dagens Nyheter*. Holmbergs ställning som andre litteraturkritiker tycks aldrig på allvar ha ifrågasatts av ägarna.

Även beträffande andra recensenter vände sig Bonniers till DN:s ledning för att ge sina synpunkter. Tor Bonnier framförde Elin Wägners besvikelse över att Carl-August Bolander skulle komma att anmäla hennes nya verk och menade att hon som "en av våra allra främsta skönlitterära författare" borde få samma uppmärksamhet som andra framstående kolleger.¹³ Både Karl Otto och Tor Bonnier var mycket imponerade av Sten Selanders nya diktsamling 1931. De var bara rädda för att dikterna "icke rätt skola senteras av Bo Bergman" och föreslog i stället Torsten Fogelqvist att skriva om boken, vilket han också gjorde.¹⁴

Bonniers framförde även vissa synpunkter på *vem* som borde recensera

vissa böcker. Karl Otto Bonnier föreslog till exempel att Fogelqvist borde skriva en artikel om Bellman i anslutning till utgivningen av dennes samlade skrifter. Bonnier anförde bland annat "... så att förlaget skulle kunna få en uppräckning för hela företaget, som hotar kosta förlaget mycket mer än det någonsin kan inbringa". En stor artikel om utgivningen, skriven av Nils Afzelius, infördes efter en tid.¹⁵

En annan gång ville Karl Otto Bonnier att Prins Wilhelm skulle få recensera en reseskildring av Eric von Otter, "så mycket mera som von Otter i en av sina dagboksanteckningar just talar om Prins Wilhelms bok så varmt berömmande att Prins Wilhelm borde av tacksamhet även skriva om von Otters bok". Boken anmäldes dock av en annan recensent.¹⁶ Det finns ytterligare exempel på hur Bonniers gav förslag på recenser både inom och utom DN:s ordinarie medarbetarled. Inte i något fall följdes dock Bonniers rekommendationer.¹⁷ Bonniers skickade dessutom en rad rutinbrev för att be tidningen uppmärksamma nyutgivna böcker.¹⁸

Vid endast ett tillfälle framförde Bonniers synpunkter på det allmänna ickelitterära materialet på kultursidan. Hösten 1936 publicerade DN ett par artiklar av Edward Gernandt. Tor Bonnier uppfattade inläggen som nazistanstrukna och var starkt kritisk till att de infördes i en liberal tidning. Kihlberg försvarade sig med att han och flera "solida liberaler" uppfattat artiklarna på annat sätt. I sina memoarer påpekar Kihlberg att han till skillnad mot i ledare aldrig ändrade i kulturartiklar, utan dessa fick författaren själv stå för.¹⁹ Han nämner dock inget om vilka principer som låg till grund för antagande av insända artiklar.

Ägarnas inflytande över medarbetarförändringar

Torsten Fogelqvist fick, sedan han 1930 befriats från de administrativa uppgifterna, ägna sin tid odelat åt att skriva kulturartiklar och ledare. Han var emellertid sjuklig och kände sig utskrivnen. Hans tidigare höga produktivitet visade en nedåtgående trend.²⁰ Fogelqvists minskande roll på tidningen kan också avläsas i korrespondensen. Bonniers vände sig i allt större utsträckning till Kihlberg och Dehlgren när de ville få en bok uppmärksammas.

Mot bakgrund av Fogelqvists problem började tidningsledningen fundera på att ersätta honom som förste litteraturkritiker. Ivar Harrie fick 1934 en informell förfrågan från DN-medarbetaren Gustaf Hellström, men ville inte lämna *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*.²¹ Sven Stolpe berättar i sina memoarer, att Karl Otto Bonnier en gång gav honom ett anbud att efterträda Fogelqvist. Bonnier ville i kontraktet införa en passus att Stolpe inte skulle driva någon kristen eller kyrklig propaganda utan hålla sig till de rent litterära ämnena. Stolpe kunde inte acceptera detta krav utan avböjde anbudet.²²

En förfrågan om medarbetarskap i *Dagens Nyheter* kom hösten 1935 från ett något oväntat håll, nämligen från *Svenska Dagbladets* sedan de-

cennier ledande kritiker Fredrik Böök. Bakgrunden var att familjen Trygger övertagit aktiemajoriteten i SvD och tillsatt bankdirektören Carl Trygger som chefredaktör. Böök, liksom flera andra medarbetare, kom inte överens med den nya regimen.²³ Han vände sig därför tydligt till Bonniers med en förfrågan om han kunde beredas plats på DN. I källorna kan endast resultatet av framstöten avläsas. Böök skriver till Tor Bonnier: "Det var därför [att undvika konflikter med Trygger] jag gjorde försöket att komma över i DN, där jag trodde mig kunna räkna på fritt forum... Uppenbarligen var det DN:s ledning, som inte var fördomsfri tillräckligt; förstod jag Åke rätt så fanns däremot fördomsfriheten hos familjen Bonnier och det tröstar mig en smula."²⁴

Några år senare tycks återigen ett medarbetarskap ha diskuterats. I ett brev angående den tyska judepolitiken skriver Tor Bonnier till Böök: "Jag kan inte se annat än att dina planer beträffande DN måste ställas på framtiden till dess den nya Greuelakten icke alldeles skymmer det verkliga Tyskland."²⁵ Ivar Ljungquist anger i sina minnesanteckningar, att Bonniers haft planer på att anställa Böök. Att det förts resonemang om en anställning framgår av det knapphändiga källmaterialet, men hur konkreta dessa planer var framgår inte. Det går därför inte att fastslå, om Bonniers försökt få Böök till DN eller om det endast rört sig om Bööks egna önskemål. En brevväxling med *Stockholms-Tidningens* chefredaktör Evald Stomberg om eventuell övergång tyder på att Böök mer ville komma från SvD än till DN.²⁶

Till Wilhelm Peterson-Bergers efterträdare som musikkritiker utsågs 1930 Curt Berg, som varit biträdande kritiker ett år. Berg var sedan 1924 anställd på Bonniers förlag och tillhörde Kaj Bonniers vänkrets. På redaktionen förekom det misstankar om att Bonniers tillsatt honom, men källorna tyder på att tidningsledningen anställde honom utan inblandning från ägarna.²⁷

Curt Berg fick 1934 ansvaret för musikavdelningen i Bonniers nystartade veckotidskrift *NU*. Sten Dehlgren var inte "glad att DN:s medarbetare samtidigt medverka i andra publikationer" och ville ha medarbetarskapet avkopplat. Konflikten löstes genom att Berg i fortsättningen medarbetade anonymt i *NU*.²⁸ Dehlgrens ingripande bör ses mot bakgrund av hans ovilja mot att *Dagens Nyheter* kopplades ihop med Bonniers övriga verksamhet.

Bonniers engagerade sig livligt i frågan vem som skulle bli konstkritiker efter Tor Hedberg som avled sommaren 1931. Tre kandidater var aktuella, konstkritikerna i *Svenska Dagbladet* Karl Asplund och Gotthard Johansson samt konstnären Yngve Berg. Åke Bonnier gjorde i ett brev till Sten Dehlgren en relativt utförlig värdering av de tre och ville i likhet med Tor Bonnier sätta Gotthard Johansson före Karl Asplund. Om Johansson fick något bud framgår inte, men Asplund avböjde till förmån för vännen Yngve Berg som utsågs. Berg, som inte kunde uppvisa några större konstkritiska meriter, hade nära kontakter med Bonniers både privat och

som en av förlagets främsta illustratörer. Sedan barnaåren var han en av Åke Bonniers närmaste vänner och kom genom sin bror Tor Bergs giftermål 1909 med Karl Otto och Lisen Bonniers dotter Greta också att tillhöra familjekretsen.²⁹ I korrespondensen berörs inte Bergs verksamhet i tidningen, men det är givetvis möjligt att Bonniers framfört synpunkter i sitt privata umgänge med honom.

Sten Selanders huvuduppgift var att för söndagsnumret skriva en artikel företrädesvis om utländska romaner. Han recenserade även en del yngre svensk lyrik. Karl Otto Bonnier skrev uppskattande brev och ville att han skulle få recensera mera.³⁰

Hösten 1935 fick Selander ett anbud från *Svenska Dagbladet* att med mycket goda ekonomiska villkor efterträda Anders Österling som förste litteratur- och teaterkritiker. Selander vände sig till Tor Bonnier och bad om råd. Eftersom Selander inte tillnärmelsevis skulle kunna få en liknande plats på DN fick han rådet att acceptera SvD:s anbud. För Sten Dehlgren uttryckte Bonnier sin ledsnad över att Selander skulle komma att lämna DN. Han menade att av reaktionerna från bokhandeln att döma tycktes Selanders uttalanden ha ett inflytande på den läsande allmänheten, som endast kunde mäta sig med Fogelqvists och Bööks.³¹

I en tidigare, icke avsänd version av brevet till Sten Dehlgren angående Sten Selander kritiserade Tor Bonnier kulturavdelningens medarbetare. Bo Bergman började bli en gammal herre och hade "mycket litet gehör hos den speciellt litteratur- och teaterintresserade läsekretsen, de yngre och ungdom". Olle Holmberg tog alltför mycket sina ämnen och böcker som utgångspunkt för spirituella kåserier. Fogelqvist hade däremot fortfarande samma betydelse för läsekretsen, men skrev alltmer sällan. Bonnier ansåg också att Dehlgren aldrig uppskattat Selander på samma sätt som han själv gjort.³²

I samband med Selanders avgång vände sig Carl Björkman både till Bonniers och tidningsledningen och erbjöd sina tjänster, men fick avböjande svar. Frans G Bengtsson tillfrågades av Dehlgren men ville inte åta sig ett fast medarbetarskap. På Olle Holmbergs förslag kontrakterades i stället rektorn vid Brunnsvik Alf Ahlberg att skriva 48 artiklar per år till söndagsbilagan. Under de tio år som han var fast medarbetare i DN, vände sig Bonniers endast en gång till honom i något ärende angående tidningen.³³

Alf Ahlberg kom företrädesvis att skriva om kulturfilosofiska, psykologiska och religionsfilosofiska arbeten. Sten Selanders roll som presentatör av utländsk litteratur tycks i stor utsträckning ha övertagits av Gustaf Hellström som började som recensent hösten 1936 efter att i många år ha medarbetat som tidningens artikelkorrespondent i London, Paris och New York.³⁴

Det framgår inte av källorna vem som tog initiativet till anställningen av Hellström. Han hade mycket goda förbindelser med Bonniers både privat och med förlaget där han givit ut sina böcker sedan 1917. Det är där-

för sannolikt att Bonniers verkade för Hellströms engagemang på kulturavdelningen även om det inte framgår av källmaterialet. Vid ett tillfälle ber Tor Bonnier honom att recensera en bok, i övrigt berörs inte hans litteraturkritiska arbete i korrespondensen.³⁵

Bonniers såg med bekymmer på att Bo Bergman, som allt sedan 1905 verkat som DN:s teater- och lyrikrecensent, kände sig alltmer främmande inför den moderna dramatiken och lyriken. Teaterregissören Per Lindberg vände sig exempelvis 1934 till sin förre svåger Tor Bonnier och bad att urpremiären på *Dvärgen* i Bergen inte skulle bevakas av Bergman eftersom denne ju icke kunde "tänkas ha något som helst positivt intresse för en kulturell sak som denna. Förr då Åbergsson. Men bäst *Sten Selander*."³⁶ Vid flera tillfällen aktualiserade Bonniers hans pensionering. Det dröjde dock till 1939 innan han avgick som teaterkritiker samtidigt som han fortsatte som lyrikanmälare. Bonniers tycks inte ha varit aktiva vid utnämningen av Oscar Rydqvist till Bergmans efterträdare som förste teaterkritiker.³⁷ Inte heller vid engagemangen av filmkritikern Carl Björkman 1936 och hans efterträdare Per Lindberg 1938 förefaller ägarna ha varit inblandade, trots att de hade nära förbindelser med båda.

Lugn utveckling under orolig tid (1940–46)

Sommaren 1939 aktualiserades frågan om att låta den sjuklige Torsten Fogelqvist gå i pension. Ivar Harrie som redan tidigare varit påtänkt som hans efterträdare fick ett konkret anbud från Sten Dehlgren, som inte hade diskuterat förslaget med någon i styrelsen. Efter några förvecklingar anställdes Harrie från och med 1 april 1940 såsom förste litteraturkritiker.³⁸

Ivar Harrie hade efter en dubbel fil lic i Lund verkat som essäist och litteraturkritiker i GHT, samtidigt som han var litteraturkrönikör i radion. I egenskap av översättare hade han haft vissa kontakter med Bonniers förlag, men givit ut sina egna böcker på Gebers. Han hade även suttit med i förlagets deckarnämnd och medverkat i BLM. Harrie tillhörde dock inte Bonniers inre krets av litteratörer. Han var till exempel inte bosatt i Stockholm och umgicks inte privat med medlemmar av familjen. Harries medarbetarskap i GHT hade dock tydligen uppskattats av Bonniers, som sedan länge hyste stor respekt för Torgny Segerstedt. Tor Bonnier hörde till dem som ivrade för engagemanget av Harrie. Ett par dagar före Harries inträde i DN skrev Fredrik Böök i ett brev till Tor Bonnier: "...det är min övertygelse fortfarande att vi båda skulle haft mera glädje av det i längden, att Ni haft mera utbyte av mig än av Ivar Harrie. På lång sikt."³⁹ I källorna finns inget som tyder på att Böök vid detta tillfälle på allvar diskuterats som Fogelqvists efterträdare.

Ivar Harries namn kunde vid anställningstillfället tydligen accepteras av både DN-ledningen och ägarna. Under tiden fram till Harries tillträde den 1 april 1940 blossade emellertid konflikten mellan Bonniers och Dehl-

gren/Kihlberg upp angående Finlandspolitiken (se s 175). Harrie, som var medlem av Nordens frihet, hade sina sympatier på Bonniers sida.⁴⁰ Om anställningen hade skett ett halvår senare hade tidningsledningen sannolikt inte accepterat Harrie. Han lyckades dock bygga upp ett förtroendefullt samarbete med Leif Kihlberg och övertog snart dennes administrativa uppgifter på kulturavdelningen. Harrie kom därför att fungera som kulturchef även om Kihlberg behöll det formella ansvaret för avdelningen. Själv upplevde sig Harrie ha rörelsefrihet på kulturavdelningen.⁴¹

Bonniers kom nu att i första hand vända sig till Harrie med sina synpunkter på DN:s kultursida. Redan i juni 1940 bad Tor Bonnier att få tacka för en "förträfflig" kulturartikel. Vid ett par tillfällen hade Tor och Kaj Bonnier kritiska synpunkter på ett par bidrag, en artikel och en recension, av Harrie. Båda gångerna lät dock Bonniers bli att sända i väg de kritiska breven, möjligen kan åsikterna ha framförts muntligen.⁴²

När Svenska Akademien på nyåret 1941 skulle utse en ny ledamot bad Tor Bonnier Harrie att höja en lans i DN för Gustaf Hellström. Harrie som delade Bonniers värderingar, var dock rädd att ledamöterna skulle uppfatta en plädering som ett intrång i Akademiens självständighet och att en lansering skulle kunna gynna motkandidaten Nils Ahnlund.⁴³

Hösten 1942 vände sig Tor Bonnier till Sten Dehlgren och anmärkte att Harrie visade osäkert omdöme för annat än idélitteratur och ofta skrev tråkigt. Bonnier undrade om det inte skulle vara en vinning om Harrie så småningom kunde "flytta över mer till det politiska". Förslaget behöver inte tolkas bokstavligen, utan kan möjligen ses som ett försök från ägarnas sida att stärka Harries ställning på ledarsidan. I vilket fall så hindrade inte de kritiska synpunkterna ägarna att två år senare, hösten 1944, placera Harrie som huvudredaktör för den nystartade kvällstidningen *Expressen*.⁴⁴

Till Harries efterträdare utsågs Ingemar Wizelius, anställd i redaktionen för *Bonniers Konversationslexikon* och medarbetare i den socialdemokratiska partitidskriften *Tiden*. Det kan synas något överraskande att valet inte föll på någon skribent från den liberala pressen. Wizelius kunde inte heller som sina företrädare, Harrie och Fogelqvist, visa upp någon bred meritlista som författare, essäist och kritiker. Vem som tog initiativet till och stödde Wizelius kandidatur framgår ej klart av källorna. Herbert Tingsten uppger i sina memoarer att Wizelius "delvis på min ivriga rekommendation" anställdes på DN.⁴⁵ Vem som Tingsten talade med, om det var någon av hans vänner Leif Kihlberg eller Tor Bonnier, framgår inte.

Bonniers kom under Wizelius första år på tidningen att flera gånger kritisera honom både direkt och via hans närmaste chef, Leif Kihlberg, som under Harries tid inte mottagit ett enda brev från ägarna angående kulturavdelningen. En ledare i DN 8 januari 1945 angående tidningens recensionsverksamhet föranledde Tor Bonnier att vända sig till skribenten, Wizelius, och vädra sina synpunkter. I ledaren framhölls att det rådande systemet där så gott som alla böcker anmäldes riskerade att skymma

författare av klass och endast kunde glädja bokförläggarna.

Tor Bonnier menade att även bokförläggarna reagerade mot den stora mängden och mot att alla recensioner fick ungefär lika stort utrymme. I stället borde betydelsefulla böcker ägnas mer ingående uppmärksamhet. På den punkten verkade DN vara på rätt väg. Bonnier trodde vidare inte på förslaget att skära ner bevakningen av skönlitteratur till förmån för fackbetonad litteratur eller mer essäartade artiklar, eftersom dagstidningar inte var organ för fackmänniskor utan vände sig till den stora allmänheten. Därför ansåg han att det skulle vara olyckligt för DN om Wizelius' tankar i denna sak accepterades. Avslutningsvis framförde Bonnier sitt gamla önskemål om att originalutgåvor av utländska böcker inte borde recenseras.⁴⁶

Wizelius svarade att det var nödvändigt att skära ner recensioner av underhållnings- och andrarangslitteratur. Med facklitteratur avsåg han allt som inte kunde betecknas som skönlitteratur; böcker om konst, musik, politik, teknik, teater osv. Han hade svårt att föreställa sig, att den stora publiken endast var intresserad av skönlitteratur.⁴⁷

Ett par månader senare protesterade Tor Bonnier mot vad han uppfattade som ett hugg mot Sten Selander från Wizelius i en litterär notis. Bonnier skriver: "Min protest varken kan eller är avsedd att ha någon praktisk följd, men jag måste protestera därför att jag dels tycker att Selanders dikter i BLM är mycket vackra, dels tycker att Selander hör till våra obestridligt främsta lyriker, dels också därför att jag icke vet någon som har ett känsligare omdöme för lyrik än Selander och att alltså därför den svenska lyriken har så mycket att tacka honom för." Det föreföll även Bonnier som "om flera författare, kanske främst Siwertz och Selander, har dåliga vänner i DN, icke därför att de är dåliga författare utan därför att de ha en annan inställning än DN:s. Också jag har någon gång funnit Selanders nationella patos varit väl mycket i överkant, blivit lite för blågult, men jag tycker det vore illa att lägga sådana synpunkter på hans litterära produktion." Bonnier skrev samtidigt till Kihlberg och förklarade att han hade svårt att svälja hugget.⁴⁸

Tor Bonnier var i största allmänhet missnöjd med Wizelius' insatser. Även om han hade skrivit några läsvärda artiklar så verkade han enligt Bonnier föga engagerad i sina ämnen.⁴⁹ Vid ett par tillfällen kritiserades också Wizelius för enskilda inlägg. En litterär notis om Bonniers förlags reklam för Sven Hedins krigsbok under första världskriget uppfattade Tor Bonnier som en "känga" mot förlaget och skrev och klagade för både Wizelius och Kihlberg.⁵⁰

Åhlén & Åkerlunds utgivning av klassiker ur världslitteraturen i starkt förkortade utgåvor gav 1941 upphov till ett meningsutbyte. Harrie instämde i ett ledarstick i den kritik som studierektorn vid ABF, Gunnar Hirdman riktat mot utgåvorna. Både Albert Bonnier jr och Tor Bonnier försvarade utgivningen eftersom den riktade sig till den stora publiken som i vanliga fall inte kom i kontakt med världslitteraturen. Tor Bonnier

menade avslutningsvis att "det demonstrativa avståndstagandet som tidningens ledning valt för att klara upp en sak, som kunde ha gjorts så mycket enklare om det sakliga intresset fått vara utslagsgivande, visar mig emellertid på nytt hur bristfälliga förbindelserna äro mellan Dagens Nyheter och Albert Bonnier." Dehlgren erkände att förlaget borde ha fått möjlighet att förklara sig.⁵¹

Bo Bergman efterträddes 1943 som lyrikkritiker av Johannes Edfelt, som medarbetat på kultursidan i tre år. Edfelt hade breda kontakter med Bonniers både som författare, antologiredaktör, översättare, lektor, skribent i BLM och redaktionsmedlem i *Horisont*. Tor Bonnier hade tidigare uppmärksammat Dehlgren på Edfelts kapacitet och tog sannolikt initiativ till dennes engagemang i tidningen.

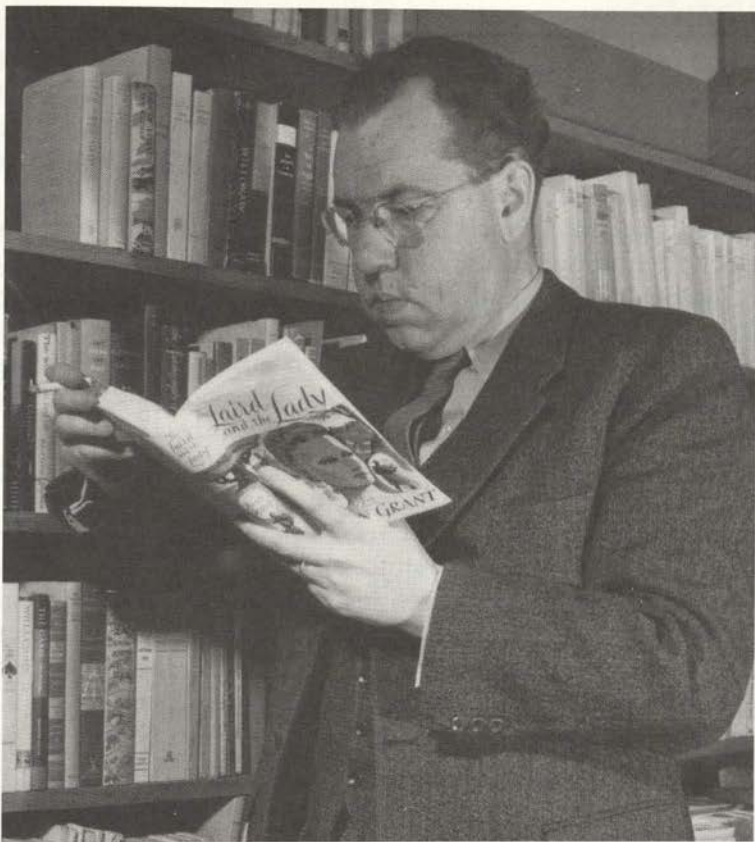
Vid ett tillfälle kom Edfelt i konflikt mellan två av sina roller. Han menade att det inte skulle vara riktigt om han i DN anmälde en lyrikanologi som han själv redigerat. I övrigt berörs inte hans verksamhet i tidningen i den omfattande korrespondensen med förlagscheferna. Tor Bonnier var dock inte helt nöjd med Edfelt utan menade att han blivit högtidlig och tråkig, varför han inte borde ges några förhoppningar om en tjänst på tidningen.⁵²

Olle Holmberg ansökte vid 52 års ålder och efter 20 års tjänst i tidningen om pension, vilket dock inte beviljades.⁵³ Några stridigheter kring hans verksamhet tycks inte ha förekommit dessa år. Liksom tidigare år mottog medarbetare i tidningen rutinmässiga anmodanden från förlaget att skriva om vissa böcker.⁵⁴ Tor Bonnier gjorde sommaren 1945 en värdering av medarbetarna på kulturavdelningen. Holmberg och Hellström var enligt Bonnier "pressens främsta kulturmedarbetare". Vidare ansåg han att musikkritikern Curt Berg var "utmärkt" och att konstkritikern Yngve Berg "läses med intresse".⁵⁵

Kulturbevakning under ny chefredaktör (1946–54)

Ägarna hade, som ovan nämnts, vid upprepade tillfällen fört fram klagomål på Ingemar Wizelius ledning av kulturavdelningen. I november 1945 återkom Tor Bonnier med kritiska anmärkningar. Två böcker av Irja Bro-wallius och Alice Lyttkens hade enligt hans mening mätts med olika mått av DN:s recensent. Han krävde i brev till både Leif Kihlberg och Herbert Tingsten, som utnämnts till chefredaktör ett par veckor tidigare, att tidningens litterära avdelning skulle få en enhetlig form med en ansvarig person.⁵⁶

Missnöjet med Wizelius fick Bonniers att tillsammans med Herbert Tingsten se sig om efter ytterligare en medarbetare till *Dagens Nyheter*s kulturavdelning. Valet föll på tidningens korrespondent i New York, Thorsten Jonsson, som vid juletid 1945 fick en förfrågan från Tor Bonnier om han ville komma hem och leda kulturredaktionen tillsammans med Wize-lius. Jonsson, som var mycket god vän med Wizelius alltsedan skolåren,

Thorsten Jonsson kom på 1940-talet att betyda mycket för Bonniers i sina roller som författare, översättare och introduktör av amerikansk litteratur samt som utrikeskorrespondent och kulturchef på Dagens Nyheter.

accepterade med glädje erbjudandet. Bonniers var väl bekant med honom efter det att han givit ut flera uppmärksammade böcker på förlaget och medarbetat i *Bonniers Konversationslexikons* redaktion. De hade också några år tidigare aktivt medverkat till att han fick korrespondentplatsen. Han var nära vän till Gerard Bonnier, som han arbetat tillsammans med i den litterära tidskriften *Horisonts* redaktion.⁵⁷

Herbert Tingsten hade ett helt annat engagemang än sin företrädare för kulturavdelningen, som han näst den politiska avdelningen såg som sitt huvudintresse. Han övertog Kihlbergs övergripande ansvar för avdelningen och följde arbetet nära, bland annat genom planeringsmöten med Thorsten Jonsson och Ingemar Wizelius ett par gånger i veckan. I osäkra fall och då det gällde politik tillfrågades chefredaktören, men i övrigt skötte de två kulturredaktörerna det löpande arbetet. Tingsten kom snart också att bli en av de flitigaste skribenterna med ett femtiotal kulturartiklar per år. Thorsten Jonsson, som från våren 1948 var ensam chef för kultur-

sidan, lyckades snabbt organisera kulturavdelningens arbete, samtidigt som han etablerade sig som en ledande litteraturkritiker. Tingsten var mycket nöjd med hans insatser och sade sig aldrig ha haft en effektivare medarbetare. Även ägarna förefaller ha uppskattat den nye kulturchefen även om vissa klagomål förekom. När Thorsten Jonsson plötsligt avled sommaren 1950 blev tomrummet efter honom stort.⁵⁸

Både Herbert Tingsten och Tor Bonnier var eniga om att erbjuda författaren och litteraturkritikern i *Svenska Dagbladet* Olof Lagercrantz tjänsten som *Dagens Nyheters* kulturchef. Efter viss tvekan accepterade Lagercrantz budet och tillträdde posten nyåret 1951. Det finns inga tecken på att utnämningen vållat diskussion inom ägarfamiljen, vars positiva inställning framgår av att Tor Bonnier julen 1949 beklagat att han tidigare avvisat ett förslag från Tingsten att engagera Lagercrantz. Han ingick i Gerard Bonniers vänkrets och hade sammanställt flera diktantologier för förlaget, men gav ut sina egna böcker på Wahlström & Widstrand.⁵⁹

En rad nya kulturmedarbetare knöts till DN under Herbert Tingstens första år på tidningen. Medicinaren Ragnar Granit, filosofen Ingemar Hedenius, essäisten Knut Jaensson och historikern Erik Lönnroth vidtalades att skriva ett antal "stora" artiklar per år. Ingrid Arvidsson började 1949 recensera böcker i "andra ledet". Författarna Sigurd Hoel och Artur Lundkvist knöts fast till tidningen. Ebbe Linde och Sven Barthel, som även svarade för söndagsläsningen, efterträdde 1948 avlidne Sten af Geijerstam som teaterkritiker, Carl Björkman hade ett par år tidigare engagerats som förste filmkritiker. Bonniers hade haft kontakter med många av de nya medarbetarna i egenskap av förläggare och utgivare av BLM, och deltog troligen i rekryteringsdiskussionerna även om det inte beläggs i de befintliga källorna.⁶⁰

Bröderna Tor, Åke och Kaj Bonnier läste och granskade, liksom en gång fadern, noga varje nummer av *Dagens Nyheter*, i synnerhet ledarna och kulturmaterialiet, det senare både i egenskap av förläggare och kulturintresserade privatpersoner. I regel var de positiva till kultursidan som betecknades som den i särklass bästa i landet, men vid flera tillfällen gav bröderna tidningsledningen synpunkter på kultursidans redigering och även förslag på förbättringar.

Kaj Bonnier klagade våren 1950 över att många kulturartiklar var för exklusiva och hellre borde passa i specialtidsskrifter. Mer plats borde i stället beredas för recensioner av god underhållningslitteratur. Han hade en "stark känsla av att DN för närvarande håller på att avskräcka folk från kulturfrågor här i landet". Herbert Tingsten svarade att om Kaj Bonniers kritik mot *Dagens Nyheter* var allvarligt menad borde denne i styrelsen föreslå entledigande av chefredaktören och kulturchefen. I sakfrågorna menade han att den bästa underhållningslitteraturen redan presenterades, men instämde i önskemålet om flera populärt hållna debattinlägg.⁶¹

Även Tor och Åke Bonnier anmärkte på att artiklarna var för svåra och speciella. Tor Bonnier tyckte att Olof Lagercrantz dels hade svårt att hitta

en linje för kultursidan, dels skrev för lite själv, varför han föreslog en personalförstärkning på kulturavdelningen, som dock inte tycks ha kommit till stånd. Herbert Tingsten instämde i en del av de kritiska synpunkterna och föreslog efter ett samtal med Åke Bonnier att företrädare för Bonniers och tidningsledningen skulle samlas för att diskutera kultursidans utformning.⁶²

Frågan om *Dagens Nyheters* bevakning av Bonniers utgivning som hade diskuterats redan på 1910-talet kom återigen upp till diskussion. Kaj Bonnier menade med stöd av statistik att DN täckte den svenska litteraturen, åtminstone vad gällde Bonniers böcker, sämre än konkurrenterna. Han bestred inte redaktionens rätt till integritet, men hade en känsla av att den i en "in absurdum driven självständighetskänsla" med avsikt missgynnade bra böcker bara för att de gavs ut på Bonniers. Thorsten Jonsson visade dock att *Dagens Nyheter* under en längre mätperiod hade recenserat flera böcker från Bonniers än konkurrenterna.⁶³

En ny medarbetare på kulturavdelningen som kom att vålla ägarfamiljen irritation var Ingrid Arvidsson. Hon hade bland annat varit verksam som litteraturkritiker i *Aftontidningen* och *BLM* samt filmkritiker i *Vecko-Journalen* innan hon 1949 knöts till *Dagens Nyheter* som litteraturkritiker. En artikel om film och veckopress fick Kaj Bonnier att skriva ett skarpt kritiskt brev till Thorsten Jonsson. Ett par recensioner av Knut Jaensson och Ingrid Arvidsson där de gav omdömen om de behandlade författarnas tidigare produktion fick Kaj Bonnier att återigen reagera och kräva att "de där tillbakablickande kritikslängarna faktiskt inte borde få förekomma". Jonsson svarade att Kaj Bonniers förslag skulle "innebära ett alldeles onödigt simplificerande av recensionsavdelningen".⁶⁴

Thorsten Jonsson tog Kaj Bonniers påstötning som utgångspunkt för en principiell markering av tidningens självständighet gentemot ägarna. Han hade hittills vägrat att diskutera med förläggare om recensioner och hade med bästa samvete kunnat avvisa antydningar om att det fanns någon bekväm tunnelbana mellan Sveavägen och Tegelbacken. Han kunde dock inte värja sig för "intrycket att Dina funderingar, i synnerhet i detta skick, utrustade med det Bonnierska chefskontorets myndiga vinjett, som avsevärt skiljer sig från ett vanligt tankeutbyte över grogglasens rundningar, har en karaktär av påtryckning, fast jag mycket väl [kan] tänka mig möjligheten av att detta inte alls har varit Din avsikt. Jag tror det skulle vara mycket oförmånligt för både Bonniers förlag och *Dagens Nyheter* om det myckna talet inom författarkretsar om ett ojuste samband mellan företagen finge skytten av ett berättigande." Kaj Bonnier svarade att han inte ville utöva någon påtryckning utan endast diskutera en principfråga. Det skulle vara orimligt om han inte fick "diskutera alla möjliga olika frågor som rör DN, dess redigering, dess kultursida och dess medarbetare. En enkel meningsyttring från min sida eller en diskussion med dig kan väl omöjlig rubriceras som påtryckning."⁶⁵

I direkt anknytning till diskussionen mellan Kaj Bonnier och Thorsten

Jonsson vände sig Tor Bonnier till Jonsson och kritiserade en artikel av Ingrid Arvidsson. Han förklarade att meningarna om henne gick starkt isär "här i huset", några ansåg att hon var ett "begåvat fruntimmer", medan andra däribland han själv menade att hon var "ett olämpligt fruntimmer bland DN:s medarbetare". Innan någon ny artikel av henne infördes ville han diskutera hennes medarbetarskap med styrelsen och redaktionen. Thorsten Jonsson svarade att hon skött recensensarbetet utmärkt. Hon hade därutöver skrivit flera allmänna artiklar, varav två publicerats. Han skulle gärna delta i en diskussion om henne när Herbert Tingsten återvänt från utlandet. Chefredaktören kommenterade att han varit med om att knyta Ingrid Arvidsson till DN. Några av hennes bokrecensioner hade varit "utmärkta", medan hennes allmänna artiklar led av "intellektuell snorkighet". Han skulle ha velat refusera den artikel som irriterat Tor Bonnier.⁶⁶ Om någon diskussion kom till stånd framgår ej av källorna men Ingrid Arvidsson fortsatte sitt medarbetarskap i tidningen.

Olof Lagercrantz första konfrontation med ägarna inträffade 1951 under hans första höstsäsong på tidningen. Bakgrunden var att Vilgot Sjöman skrivit en i flera stycken negativ recension av Irja Browallius' roman *Vänd ryggen åt Sivert*. På förlaget hade Tor Bonnier, trots att han inte var hennes förläggare, engagerat sig för boken före utgivningen genom att berömma den i ett brev till förlagets avdelningar som återgavs i reklamskriften *Bonniers Nyheter*. Han hade även berömt boken i samband med att *Dagens Nyheter* fick recensionsexemplaret. Irja Browallius reagerade mycket starkt på den negativa recensionen i DN, och hon ansåg att tidningen hade förföljt henne i tio år. Tor Bonnier svarade att han var "förtvivlad och upprörd" över "DN:s drummelaktiga recension" och att han skrivit till Olof Lagercrantz trots att det var "mycket sällan, ja jag kan säga aldrig jag blandar mig i DN:s recensioner, men här förelåg ett illdåd, om man nu kan kalla det rena oförnuftet så."⁶⁷

Tor Bonnier skickade även ut ett meddelande⁶⁸ till bokhandeln:

"Dagens Nyheter i dag har infört en recension om Irja Browallius' bok, som enligt min mening är att betrakta som ett litterärt justitiemord. Den mycket unge recensenten som fått i uppdrag att skriva om boken, har ingenting förstått varken av idéinnehållet eller av författarinnans livssyn. Det är ett ovanligt, ja nästan aldrig förekommande förfarande att Albert Bonniers förlag protesterar mot en bokrecension, men då en av de mest betydande böcker som förlaget på årtal utgivit behandlas på detta vis, är det nödvändigt att i den litterära anständighetens namn protestera.

Högaktningsfullt Albert Bonniers Förlag.

Tor Bonnier"

Brevet till Olof Lagercrantz hade ungefär samma innehåll som rundskrivelsen, men Tor Bonnier avslutade med att han inte kunde förstå "annat

Irja Browallius kände sig länge förföljd av kulturektionerna men vann tidigt framgångar hos läsarna. Professor Lars Furuland har i Den svenska litteraturen gett slutomdömet att hennes "böcker fogar sig vackert till den svenska tradition som bland andra Elin Wägner och Gertrud Lilja förvaltat". Hon invaldes 1942 i styrelsen för Albert Bonniers stipendiefond för svenska författare som den fjärde kvinnliga författaren efter Ellen Key, Selma Lagerlöf och Elin Wägner sedan grundandet 1901.

än att DN måste göra en utförlig rättelse". Olof Lagercrantz läste på Tor Bonniers uppmaning boken och fann den "utomordentligt stark". Han skrev därefter till Irja Browallius och lovade att ge henne upprättelse. Situationen komplicerades dock av att Erwin Leiser i *Morgon-Tidningen* refererat Tor Bonniers brev till bokhandeln. Lagercrantz menade att om han på något sätt skulle ärerädda romanen skulle det "uppfattas" som en tjänstaktighet från min och tidningens sida" varför han avböjde att agera i saken. Tor Bonnier svarade att det var "en mycket liten Dreyfusaffär. Vi vet alla att boken är orättvist dömd, men av hänsyn till domaren, av hän-

syn till tidningens reputation, av hänsyn till allmänna meningen skall orättvisan bestå. Jag tycker inte att det kan ske." Bonnier föreslog att Lagercrantz skulle skriva att han hade en annan uppfattning om boken än Sjöman, men ville inte pressa honom till ett ståndpunktstagande om han kände olust.⁶⁹

Ett tillfälle till lösning på problemet dök upp då Irja Browallius en månad senare fyllde 50 år. I *Dagens Nyheters* födelsedagsartikel skrev Knut Jaensson, som skarpt kritiserat hennes förra bok, ett mycket uppskattande stycke om *Vänd ryggen åt Sivert*. Några dagar senare kunde förlaget använda utdrag ur 50-årsrunan i sin reklam för boken under rubriken "Berömmet fortsätter". Vilgot Sjöman uppfattade den förklädda recensionen som en desavouering av honom och slutade helt som litteraturkritiker.⁷⁰

Herbert Tingsten kommenterade från New York affären i efterhand. Han tyckte att Irja Browallius bok var utmärkt och förstod Tor Bonniers reaktion mot kritiken i DN, men han ansåg att Olof Lagercrantz "hade rätt ifråga om möjligheten att införa en protest av Dig mot recensionen, då ju ett sådant precedensfall kunde leda till alldeles orimliga konsekvenser."⁷¹

Tor Bonnier betecknade själv både rundskrivelsen till bokhandeln och hänvändelsen till *Dagens Nyheters* kulturredaktör som exceptionella. Under sina nära femtio år som förläggare hade han säkert vid hundratals tillfällen mött författare som var förtvivlade och upprivna över negativa recensioner. Vad fick honom att just i detta fall bryta mot förlagets gamla traditioner att inte reagera mot recensioner?

Fanns det ekonomiska motiv? Visserligen hörde Irja Browallius till de författare som sålde bra, men så betydelsefull var hon inte för förlaget att det skulle motivera ett ingripande mot recensionen. Inte heller tycks det ha funnits några starka personliga bindningar som kunnat förklara Tor Bonniers agerande. Kaj Bonnier, som under den aktuella konflikten var bortrest, var sedan åtta år hennes förläggare, medan Tor Bonnier hade varit hennes förläggare under de första åren men endast träffat henne ett par gånger flyktigt. Förklaringen till hans agerande får kanske i stället sökas i hans mycket starka engagemang för romanen som han i förhandsreklamen betecknat med ord som "ypperlig", "oerhört spännande" och som ett verk av en "stor författare".⁷²

Slutligen förefaller det som om Tor Bonnier utnyttjade den utsatta position som Olof Lagercrantz vid tillfället befann sig i. Herbert Tingsten hade just anträtt en lång utlandsresa och kunde därför inte stödja sin kulturredaktör, som inlett sin första bokhöst och ensam fick möta styrelseordförandens framstötter. Om situationen på tidningen hade varit annorlunda är det möjligt att Tor Bonnier hade dragit sig för att agera.

Den finlandssvenska författaren och kritikern Hagar Olsson lämnade sommaren 1954 in en artikel till *Dagens Nyheter*, där hon kritiserade tesen att kommunismens aggression endast kunde stoppas med atombombshot. Herbert Tingsten vägrade att införa artikeln, som han kallade "avskyvärt hatisk", med motivering att han aldrig tog in nazistiska och kom-

Tor Bonnier, flankerad av kulturchefen Olof Lagercrantz (t v) och musikkritikern Folke Hähnel, berättar minnen från förlags- och tidningsvärlden vid ett möte med Dagens Nyheters redaktionsklubb 1952.

munistiska artiklar. Tor Bonnier menade att hennes artikel var "besinningslös av oro och ängslan, en ängslan som vi alla känner" och tyckte att den möjligen kunnat ha publicerats.⁷³

Sammanfattning

Alltsedan Bonniers på 1910-talet började kunna påverka tidningens inriktning från sin styrelseposition förefaller de kontinuerligt ha strävat efter att förstärka kulturavdelningens ställning. De verkar aldrig ha motsatt sig en utökning av avdelningens resurser i form av fler medarbetare eller större spaltutrymme. Bonniers hade givetvis ett eget intresse av att stärka kulturmaterialiet eftersom det innebar ett ökat utrymme för recensioner av förlagets böcker. En önskan att tidningen skulle bli landets ledande kulturorgan liksom familjens privata kulturella intresse kan också ha bidragit till engagemanget.

Med sitt breda kontaktnät inom kulturvärlden spelade Bonniers en viktig roll vid rekryteringen av medarbetare till kulturavdelningen. Förutom i de fall där det är belagt att ägarna direkt medverkade vid anställningarna, är det sannolikt att de inte bara formellt utan även reellt deltog i besluten om engagemang av många av de nya kulturskribenterna.

Bonniers dubbla roll som tidningsägare och bokförläggare var känslig för både redaktionsledningen och för de enskilda recensenterna. Frågan om *Dagens Nyheter* generellt gynnade böcker från Bonniers förlag går inte att besvara utan en ingående undersökning. Klagomålen från förlagets sida över att deras böcker inte uppmärksammades tyder dock på att tidningen inte favoriserade ägarna. Förläggarnas irritation över sena anmälningar måste också ses mot bakgrund av den betydelse recensioner och recensionsutdrag i annonserna hade för marknadsföringen av böckerna. Vid flera tillfällen uttryckte tidningsägarna/förläggarna direkt kritik mot enskilda medarbetare och recensioner, som i ett par fall resulterade i personalförändringar inom kulturavdelningen.

Från tidningens sida försvarade sig Sten Dehlgren och Leif Kihlberg mot ägarnas anmärkningar i sakfrågor, samtidigt som de ofta ignorerade deras önskemål om speciella recensenter. De framförde dock inte några principiella invändningar mot ägarnas synpunkter på recensionsverksamheten. Det var först Thorsten Jonsson som mycket skarpt markerade principen om tidningens självständighet gentemot ägarna/förläggarna. Jonssons deklARATION hindrade dock inte Tor Bonnier att året därpå på ett mycket unikt sätt ta avstånd från en enskild recension.

Trots att det förekom diskussioner och konflikter förefaller Bonniers i stort haft goda relationer med kulturavdelningen och dess medarbetare. Ägarna såg med stor tillfredsställelse att *Dagens Nyheter* kontinuerligt förbättrade sin kulturbevakning och under de första efterkrigsåren började betraktas som det ledandet kulturorganet i landet.

Bonniers övriga kontakter med *Dagens Nyheter*

Inom familjen Bonnier fanns det ett genuint intresse för *Dagens Nyheter* inte bara som företag utan minst lika mycket som journalistisk produkt. Även om intresset främst fokuserades till ledare och kulturartiklar följde ägarna med stor uppmärksamhet även de delar av tidningen som framställdes av den allmänna redaktionen. Med sin stora kontaktyta på en rad olika fält, litterära, kulturella, journalistiska, ekonomiska, politiska, vetenskapliga, berördes Bonniers ofta direkt eller indirekt av DN:s nyhetsbehandling. Ägarna kunde också utnyttja sina förbindelser till att förmedla nyhetstips eller föreslå lämpliga medarbetare. I många fall fanns det även ett intresse från Bonniers sida att använda tidningens spalter för att uppmärksamma familjens övriga verksamhet.

Kontakter med allmänna redaktionen under Dehlgrens tid

Sten Dehlgren var i egenskap av chefredaktör inte formellt utan även reellt högste chef för den allmänna redaktionen. Inom hans ansvarsområde låg anställning av medarbetare, kontakter med utrikeskorrespondenter, den redaktionella budgeten, korrespondens med läsarna etc. Dehlgren överlade dagligen med andre redaktören Ivar Ljungquist som ledde det dagliga arbetet på den allmänna redaktionen och även var ansvarig utgivare. När Bonniers hade synpunkter på den allmänna redaktionens arbete vände man sig inte till de enskilda medarbetarna eller deras närmaste överordnade utan nästan alltid till Sten Dehlgren.

Anställningar av nya medarbetare behandlades fram till 1940-talet av styrelsen, därefter fattade styrelsen endast beslut i ärenden kring högre befattningshavare, som avdelningschefer, utrikeskorrespondenter samt medarbetare på de politiska och kulturella avdelningarna. I regel följde styrelsen redaktionsledningens förslag. Vid ett par tillfällen engagerade sig dock ägarna aktivt i utnämningssärenden.

Utlandstjänstens utformning hörde till de områden som Bonniers var speciellt intresserade av. När tidningen vintern 1943 beslöt att anställa en korrespondent i USA fick Tor Bonnier styrelsens uppdrag att kontakta författaren Thorsten Jonsson och erbjuda honom tjänsten. Bonniers hade haft kontakter med honom i egenskap av både författare och medarbetare på *Bonniers konversationslexikon* och kände honom väl. Tanken var att Jonsson främst skulle skriva featureartiklar och låta nyhetstjänsten komma i andra hand. Sten Dehlgren var skeptisk till Jonssons kandidatur eftersom denne inte var yrkesjournalist. Tor Bonnier framhöll att Jonsson hörde till de mest begåvade författarna i sin generation och hade förutsättningar att sätta kött på byråtelegrammen. *Dagens Nyheter* borde därför ha råd med

ett experiment. Vid följande sammanträde anställdes Thorsten Jonsson som korrespondent i USA.¹

Under sina tre år i USA höll Thorsten Jonsson kontinuerlig kontakt med Tor Bonnier och framförde bland annat kritik mot redaktionsledningen för att den prioriterade nyhetstjänsten och inte tryckte hans artiklar. Åke Bonnier ansåg att Jonsson var överkvalificerad för telegramtjänsten och föreslog att förlaget skulle dela något av kostnaden med DN för att behålla Jonsson som kvalificerad artikelkorrespondent i New York samtidigt som en nyhetskorrespondent anställdes.² Problemet löstes genom att Thorsten Jonsson kallades hem 1946 för att bli kulturchef (se s 202).

Bonniers var mycket sparsamma med både positiva och negativa omdömen om enskilda medarbetare. Vid några tillfällen tackade dock Bonniers journalister direkt för goda insatser.³ I ett par andra fall ville ägarna att tidningsledningen skulle ingripa mot medarbetare. Åke Bonnier ville 1942 att *Dagens Nyheter* skulle bryta med sin frilansmedarbetare Eric T Winberg i New York, sedan både UD och svenskamerikaner reagerat mot dennes påståenden att åtskilliga av de officiella svenskarna i USA var nazister eller åtminstone motståndare till den svenska utrikespolitiken.⁴ Samma år retade sig Tor Bonnier så på DN-medarbetaren Torsten Flodéns beteende att han frågade Sten Dehlgren om inte DN borde göra sig av med den "skumma figuren".⁵ Båda de kritiserade medarbetarna fortsatte på tidningen.

Kritik av enskilda artiklar var mycket sällsynta, men när *Dagens Nyheter* vid krigsslutet publicerade en intervju med nazisympatisören Sven Hedin blev Tor Bonnier mycket upprörd och skrev till Ivar Ljungquist: "Naturligtvis ska reportaget vara opolitiskt - om Du med politik menar partipolitik och taktik, men ett politiskt ansikte har ju DN alltid haft. Reportaget har också ett i DN. Visat ett fritt och liberalt sinne. Det är ju det som gjort tidningen till vad den är, icke minst under din ledning."⁶

Bonniers vidarebefordrade vid flera tillfällen uppgifter till redaktionen, som de snappat upp genom sitt breda kontaktnät. På det ekonomiska området kom Tor Bonnier enligt Leif Kihlberg "ej sällan med upplysningar från Enskilda bankens nyhetscentrum, nyttiga särskilt för Lindberger [handelsredaktör]".⁷ Tor Bonnier vidarebefordrade våren 1939 uppgifter till Dehlgren från sin kusin Wilhelm Josephson om de tysk-judiska flyktingarnas affärsverksamhet i London och undrade om inte *Dagens Nyheter*s Londonkorrespondent skulle kunna titta närmare på frågan. Ett par år senare gav Tor Bonnier Dehlgren mycket detaljerade informationer om evakueringen och likvideringen av judar i stortyskland som han hade fått från en dansktysk jude. Han förmedlade samtidigt den norske förläggaren Harald Griegs upplevelser från ett koncentrationsläger utanför Oslo. De två tipsen gav dock inte upphov till några artiklar i tidningen.⁸

I januari 1937 sände Åke Bonnier över ett öppet brev från Thomas Mann till "Dekanus vid Filosofiska fakulteten vid universitet i Bonn", där denne mycket skarpt kritiserade den nazistiska regimen. Åke Bonnier

Ivar Ljungquist med sin stab runt redaktionsbordet på Dagens Nyheter med en imponerande jordglob som blicksfång. Från vänster Gösta Schultz (redaktionssekreterare 1917-46), okänd medarbetare, Ivar Ljungquist (andre redaktör 1923-47), Hadar Hessel (notischef 1925-66) och Carl Jonason (chef för polisredaktionen 1926-43).

framhöll: "Vi, min far och mina bröder, tycker – som jag sade dig i telefon – att tidningen bör slå upp denna sak så att det blir verkligen i ögonen fallande och den världssensation, som den ju i själva verket är. Pappa anser det vara ett nytt J'accuse." Manns brev publicerades omedelbart in extenso på mycket framträdande plats i tidningen. Brevet gavs även ut i broschyrform på Bonniers förlag.⁹

Det finns få nedslag i Bonniers korrespondens med synpunkter och klagomål på *Dagens Nyheter*s redigering från läsarna, vilket kan tyckas förvånande med tanke på ägarnas breda kontaktnät. Marcus Wallenberg jr reagerade under spanska inbördeskriget mot att *Dagens Nyheter* använde beteckningen "rebeller" för de "antiröda" i stället för som många franska tidningar "de nationalistiska". Wallenberg ansåg det vore klokt att i tid ändra beteckning med tanke på att Sverige hade krediter för 20 mkr och att Franco skulle segra. Tor Bonnier var inte lika säker på Francos seger, men skulle i alla fall framföra Wallenbergs åsikter till tidningen.¹⁰

Hösten 1945 publicerade *Dagens Nyheter* en artikelserie av Winston Churchill, i vilken det ingick en artikel som bland annat behandlade Wallenberg och Torsten Kreuger. Sedan Tor Bonnier fått läsa artikeln bad han

Dehlgren att inte publicera den med motiveringen: "Beträffande realiteter säger den just ingenting, men den kan ändå ge upphov till obehagliga och felaktiga slutsatser."¹¹

När Verner von Heidenstam ansåg sig ha blivit felciterad i en DN-intervju 1934 vidareförmedlade Bonniers hans krav på en ursäkt över att författaren inte fått läsa intervjun i förväg. Heidenstam ville inte heller att en intervju för julnumret, som gjorts vid samma tillfälle, skulle få publiceras. Karl Otto och Tor Bonnier lyckades dock på redaktionens anmodan förmå honom att ändra sig.¹²

En känslig fråga för redaktionens integritet gentemot ägarna var bevakningen på nyhetsplats av ägarnas aktiviteter på olika områden. Dagspressen var en viktig kanal när företag ville informera om sin verksamhet. För Bonniers del kunde det gälla nya förlagsprodukter, författarintervjuer, nya obligationslån eller pristävlingar och andra arrangemang. Många av dessa aktiviteter uppmärksammades givetvis i tidningarnas normala nyhetsbevakning. Det intressanta i detta sammanhang är om Bonniers kunde använda *Dagens Nyheter* på ett sätt som gick utanför normal nyhetsförmedling.

När den finlandssvenske författaren Jarl Hemmer 1931 vann förstapriset i den svenska delen av en nordisk romanpristävlan satte han på Bonniers uppmaning samman en intervju med sig själv som slogs upp stort på förstasidan i DN.¹³ Året därpå översände Tor Bonnier en intervju angående förlagets konflikt med Gustaf Ericsson till Ljungquist, med tillägget att den kunde lättas upp "men vi skulle nog gärna önska att i huvudsak få med innehållet".¹⁴

Sedan *Dagens Nyheter* förbjudits i Tyskland skickade Karl Otto Bonnier in ett utkast till en intervju med sig själv angående Bonnierkoncernens relationer till Tyskland som infördes i tidningen.¹⁵ Efter Tysklands invasion av Danmark och Norge 9 april 1940 florerade rykten att Tor Bonnier skulle ha flytt. I stället för att direkt dementera uppgifterna lämnade han DN ett utkast till en intervju med sig själv om folks läsvanor i kristider. I förbigående framgick det att Albert Bonnier jr var inkallad varför Tor Bonnier förutom bokförlaget även ledde Åhlén & Åkerlund. Intervjun infördes i tidningen 12 april.¹⁶

Inte i någon av de ovan relaterade artiklarna framgick det att de skrivits av personer utanför redaktionen, utan läsaren bibringades uppfattningen att tidningen själv tagit initiativ till och utfört intervjuerna.¹⁷

Det borde ha funnits många tänkbara samarbetsprojekt mellan *Dagens Nyheter* och Bonniers helägda medieföretag, som förhandspublicering av förlagets böcker eller redaktionell samverkan vid större evenemang.¹⁸ I praktiken tycks företagen ha samarbetat i mycket liten utsträckning. Det mest spektakulära projektet var den s k "Isbjörnsexpeditionen", då *Dagens Nyheter*, *Vecko-Journalen* och det amerikanska pressyndikatet King Feature Syndicate på initiativ av Åke Bonnier och *Vecko-Journalens* chefredaktör Elsa Nyblom hyrde ett fångstskepp *Isbjörn* för att kunna rappor-

tera om fynden på Vitön från Andréés nordpolsexpedition. Resan resulterade i flera mycket uppmärksammade och unika reportage av Knut Stubbendorff. Framgången för Bonniers följdes upp genom att förlaget fick publicera den officiella Andrééboken *Med Örnen till polen*, som såldes i över 100 000 exemplar och översattes till ett tjugotal språk.¹⁹

I samband med utgivningen av boken publicerade *Dagens Nyheter*, *Politiken* och *Tidens Tegn* delar av det unika bildmaterialet en dag före det datum som förlaget kommit överens om med rättsinnehavarna. Förlaget meddelade omedelbart via TT: "Då *Dagens Nyheter* i dag publicerar fyra av de ifrågavarande bilderna, stöder tidningen sig sålunda på en rätt, som den i varje fall icke erhållit från förlaget. Icke heller har förlaget haft någon kännedom om att en sådan publicering skulle komma till stånd."²⁰

Sten Dehlgren beklagade för Karl Otto Bonnier publiceringen, som han delvis förklarade med den press som medintressenterna hade utövat mot honom. Karl Otto Bonnier svarade att förlaget krävt skriftliga förbindelser om publiceringsdatum från samtliga tidningar men nöjt sig med en muntlig från DN eftersom han "trodde att ett *muntligt* ord mellan oss vore fullt likvärdigt med ett *skriftligt*". De övriga tidningarna var mycket upprörda över DN:s beteende, varför Åke Bonnier fann sig föranlåten att i privata brev till de största tidningarnas chefredaktörer förklara förlagets inställning.²¹

Affären kring Andréebilderna illustrerar intressekonflikten mellan Bonniers båda roller som dels förläggare, dels tidningsägare. Som förläggare var de mycket angelägna om att hålla goda förbindelser med samtliga tidningar, inte minst på grund av att de var beroende av dessas recensionsverksamhet, och ville därför att det inte på något sätt skulle framstå som om de ensidigt gynnade *Dagens Nyheter*. I sin egenskap av tidningsägare var Bonniers å andra sidan givetvis måna om att *Dagens Nyheter* på så många fält som möjligt överglänste sina konkurrenter. På *Dagens Nyheter*s redaktion ville man tydligen i det aktuella fallet presentera ett högintressant journalistiskt stoff, som man ansåg sig ha den moraliska om än inte den juridiska rätten till. Dehlgren antyder utan att konkretisera att han utsatts för press från ägarnas sida. Det är något anmärkningsvärt att han inte med ett ord berör det muntliga löfte han uppenbarligen givit Åke Bonnier om att respektera Bonniers förlags publiceringsdatum.

Kontakter med allmänna redaktionen under Tingstens första år

Herbert Tingsten hade i princip samma ställning som Sten Dehlgren men saknade både dennes erfarenhet av och intresse för verksamheten på den allmänna redaktionen. Även om Tingsten varje dag deltog i den allmänna redaktionskonferensen och ibland kom med förslag till intervjuer och reportageserier, kom redaktionschefen Sten Hedman i praktiken att leda allmänna redaktionen mer självständigt än sin företrädare Ivar Ljungquist.²²

Under Sten Dehlgrens tid förefaller Bonniers ha varit mycket försikti-

Kvinnosidans redaktion i början av 1950-talet, från vänster Brita Berglund, signaturen "Rita", Birgit Olsen, "Bols", Eva von Zweigbergk "Colomba" och Pernilla Tunberger, "Pernilla". "Colomba" var en av tidningens främsta skribenter, specialiserad på arkitektur, konsthantverk och barnlitteratur, medan "Pernilla" i flera decennier var en mycket uppskattad matskribent.

ga med att komma med allmänna omdömen om *Dagens Nyheters* redigering. Herbert Tingsten välkomnade i motsats till sin företrädare synpunkter från ägarna och föreslog efter debaclet med utnämningen av Nils Kjellström att Tor, Kaj och Albert Bonnier jr skulle kasta ner en anteckning då de var kritiska till tidningens uppläggning, vilket åtminstone den förstnämnde gjorde vid flera tillfällen. Sten Hedman såg å sin sida, enligt Tor Bonnier, förslag från ägarna som ett attentat mot sin självständighet, vilket fick Bonnier att kommentera: "Jag har dock sysslat med publikationer i åtskilliga år och är väl ändå ingen idiot."²³

Ett par år efter Sten Hedmans tillträde som redaktionschef menade Tor Bonnier att denne inte tillfört tidningen ett enda nytt drag, och väckte därför vid ett par tillfällen tanken på att anställa någon som kunde modernisera tidningen. Tor Bonnier kom med konkreta förslag på förbättringar av handelssidan, men i regel var hans kritik relativt allmän som att

Namn och Nytt-sidan blivit tråkig, reportagen uddlösa, Åbergsson tappat gaddarna etc. Den kvickhet och slagfärdighet som varit tidningens fanns numera endast hos Tingsten och Bang. Om Jolo fick lösare tyglar skulle han kunna fylla måttet. Trots de kritiska synpunkterna ansåg han att *Dagens Nyheter* som nyhetstidning stod sig mycket väl i både skandinavisk och europeisk jämförelse. De tre utrikeskorrespondenterna Sven Åhman, Victor Vinde och Agne Hamrin berömdes genomgående. Även Albert Bonnier jr var kritisk och menade att *Dagens Nyheter*'s nyhetsavdelning "tappat greppet" under Sten Hedmans ledning. Redan 1950 väckte han i styrelsen frågan om man inom redaktionen kunde skönja en tillfredsställande återväxt på posten som redaktionschef. Herbert Tingsten svarade att frågan inte hade "någon överhängande aktualitet".²⁴

Hösten 1945 tog Tor Bonnier åter initiativ i rekryteringen av en utrikeskorrespondent. Denna gång tog han utan att tala med vare sig styrelsen eller den avgående chefredaktören kontakt med *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidnings* Pariskorrespondent Victor Vinde och erbjöd honom samma befattning i *Dagens Nyheter*. Tor Bonnier planerade att Vinde först skulle göra en längre reportageresa i Ryssland, och sökte själv upp den ryske ministern för att utverka arbetstillstånd för Vinde. Bonniers engagemang väckte irritation på redaktionen varför Vinde avstod från vidare korrespondens i DN-ärenden "sedan kommendörkapten Dehlgren i ultimativ form meddelat mig att tidningen icke är en 'bonniersk förlagsartikel'".²⁵

När redaktionsledningen något år senare klagade på Vindes arbete fick Tor Bonnier i uppdrag att framföra kritiken. Vinde framhöll liksom Jonsson några år tidigare att hemmaredaktionen krävde korta nyhetsartiklar varför han inte fick utrymme att skriva de långa personligt hållna artiklarna som han vid anställningen fått Tor Bonniers löfte att skriva.²⁶

Det finns flera paralleller mellan fallen Jonsson och Vinde. Båda hade förlagskontakter med Bonniers och umgicks med medlemmar i familjen, anställdes på ägarnas initiativ samt blev av Tor Bonnier utlovade att få skriva långa översiktsartiklar men tvingades av redaktionsledningen att ägna sig åt vanligt nyhetsarbete.

I korrespondensen finns endast ett exempel på hur en medlem från ägarfamiljen försökt att utnyttja *Dagens Nyheter* för sina affärsintressen. Johan Bonnier ville 1952 att tidningen skulle ta in redaktionell text från Stilmönster i anslutning till en reklamkampanj, vilket den vägrade med hänvisning till sina principer att inte publicera textreklam. Påpekandena att andra tidningar tagit in materialet fick inte redaktionen att ändra sig.²⁷

Kontakter med allmänna redaktionen – en sammanfattning

I vilken utsträckning förekom det ägaraktiviteter inom allmänna redaktionens verksamhetsområde som inte framgår av de källor, främst korrespondens och memoarer, som använts ovan? Ägarna förde givetvis fram synpunkter när de träffade redaktionsledningen vid styrelsemiddagarna

och under Tingstens tid även i privat umgänge.²⁸ Några indicier tyder dock på att ägarnas aktiviteter på detta fält var relativt begränsade. Ivar Ljungquist, som i sina minnesanteckningar intar en mycket kritisk attityd mot ägarfamiljen, återger inte ett enda fall av ägarpåtryckningar inom sina domäner, vilket han rimligen borde ha gjort om det förekommit några. Däremot redogör han utförligt om ägarnas agerande på det politiska fältet. Det andra indiciet är Albert Bonniers minnesbild av att de övriga herrarna runt lunchbordet, i motsats till honom själv, inte visade något större intresse för redaktionella frågor.²⁹

Vissa av Bonniers kontakter med *Dagens Nyheters* allmänna redaktion kan betecknas som ett företags normala tidningskontakter. Om de förhandsproducerade intervjuer som Bonniers erbjöd *Dagens Nyheter* kan gå in under denna kategori är dock tveksamt. Även om journalisterna under mellankrigstiden intog en mer underdånig ställning till de ledande i samhället än sina sentida kollegor gick nog dessa intervjuer utöver den praxis som fanns på redaktionerna vid denna tid. Bonniers kontakter med enskilda medarbetare var ytterst sporadiska och gällde nästan uteslutande personer som ägarfamiljen haft förbindelser med genom sin övriga verksamhet.

Flera orsaker kan ha legat bakom ägarnas relativa passivitet. De flesta av dem var främst intresserade av tidningen som opinionsorgan och företag, nyhetsförmedlingen kom i andra hand. För dem inom ägarkretsen som ville påverka den allmänna redaktionen kan Karl Otto Bonniers löfte om icke-inblandning ha verkat återhållande i synnerhet som tidningsledningen tydligt markerade sitt motstånd mot allt som kunde verka ägarblandning. De fåtaliga ingripandena kan givetvis även tyda på att ägarna i stort sett var nöjda med *Dagens Nyheters* redigering under denna tid, då tidningen visade upp en mycket positiv upplageutveckling och blev Sveriges största dagstidning.

Kontakter med annonsavdelningen

Dagens Nyheter och Bonniers helägda företag hade en rad beröringspunkter på annonsområdet. Både Bonniers förlag och Åhlén & Åkerlunds förlag hörde till *Dagens Nyheters* största enskilda annonskunder.³⁰ På märkesvarureklammarknaden konkurrerade *Dagens Nyheter* med Åhlén & Åkerlund. Dagspressen tillhörde en av de absolut viktigaste reklamkanalerna för bokförlagen. Det kan därför ha funnits ett intresse för Bonniers att be- vaka sina konkurrenters annonsering i *Dagens Nyheter*.

Bonniers förlag annonserade kontinuerligt i *Dagens Nyheter*. Bokkataloger distribuerades med tidningen. Under höstsäsongen hade förlaget ofta en fast annonsplats i tidningen. Bonniers företag tycks dock inte ha fått någon särbehandling utöver de rabatter som annonsörer i deras storleksklass regelmässigt åtnjöt. Bonniers köp av Åhlén & Åkerlund 1929 innebar inga förändringar till förmån för *Dagens Nyheter*. Vid en mindre dispyt

1936 deklarerade ledningen att *Dagens Nyheters* absoluta princip var att behandla alla annonsörer lika. Båda förlagen klagade ibland på att deras annonser fick en dålig placering, men något krav på särbehandling ställdes inte.³¹

Bonniers följde givetvis sina konkurrenters annonser och reagerade vid några tillfällen på utformningen av dem. Den allvarligaste dispyten rörde Nordisk Familjeboks marknadsföring av sina uppslagsverk, som konkurrerade med det av Bonniers hälftenägda Nordiska Uppslagsböckers verk. Näringslivets opinionsnämnd bedömde 1944 att en annonskampanj för *Nordisk Familjebok* stred mot god affärssed. Tidningarna i Stockholm krävde därför vissa omformuleringar för att fortsätta att ta in annonserna. Förlaget accepterade kraven, varefter alla tidningar, även *Dagens Nyheter*, publicerade annonsen.³²

Tor Bonnier vände sig då i egenskap av ordförande i Svenska Bokförläggareföreningen till Helge Heilborn, som tidigare i liknande sammanhang uppträtt som representant för tidningarna i Stockholm.³³ Bonnier var kritisk till införandet av annonserna och skrev: "Bokförläggareföreningens medlemmar äro stora annonsörer i tidningspressen, och föreningen hade förväntat ett skäligen hänsynstagande till föreningens för tidningarna kända uppfattning rörande den ifrågavarande annonseringen."³⁴ Efter överläggningar beslöt Svenska Tidningsutgivareföreningen att dels protestera mot Bokförläggareföreningens yttrande, dels rekommendera sina medlemmar att inte införa annonser, som prickats av Näringslivets opinionsnämnd.³⁵

Tor Bonnier hade Bokförläggareföreningens styrelses enhälliga stöd för sitt agerande i fallet. Inom Tidningsutgivareföreningen var meningarna mer delade, där Stockholms-Tidningen AB:s företrädare förespråkade en mjukare linje.³⁶ Tor Bonnier utnyttjade onekligen sina kontakter med Heilborn för sina syften. Det är dock svårt att påstå att Bonniers via sina positioner i Bokförläggareföreningen och *Dagens Nyheter* ensidigt drev kampanjen mot *Nordisk Familjebok*, eftersom det fanns ett brett missnöje med detta förlags affärsmetoder både bland andra bokförläggare och andra tidningsutgivare.

Det känsliga läget mellan *Dagens Nyheter* och Bonniers förlag å ena sidan och deras konkurrenter å andra sidan framgår av en incident år 1930. Harry Grönfors, vice verkställande direktör i *Svenska Dagbladet*, fann det mycket olämpligt att bokmärken med reklam för DN lagts in i böcker från Bonniers förlag. Tidningen fann det orimligt att recensera och eventuellt rekommendera böcker, där läsekretsen fick reklam för ett konkurrentföretag. Karl Otto Bonnier svarade att han inte haft en tanke på att andra tidningar skulle uppfatta DN:s reklam som en illojalitet. Han lovade dock att i framtiden säga nej till denna typ av reklam. Grönfors förklarade sig tillfredsställd med denna försäkran.³⁷

Under andra världskriget ställdes frågan om tyska intressenter skulle få annonsera i *Dagens Nyheter*. Från hösten 1941 vägrade tidningen att ta in annonser för det nazistiska propagandaorganet *Signal*. Annonsavdelningen

fortsatte dock att försöka anskaffa tyska industriannonser. I Pressbyrån verkade Bonniers för att distributionen av *Signal* skulle stoppas. Det kan därför antas att de även förordade annonsförbud i *Dagens Nyheter*, även om det inte kan beläggas i samtida källor. Att den övriga tyska annonseringen inte berörs i korrespondensen med tidningsledningen kan förefalla anmärkningsvärt.³⁸

Kontakter med de tekniska avdelningarna

*Dagens Nyheter*s tekniska avdelningar genomgick under den behandlade perioden mycket genomgripande förändringar. Beståndet av tryckpressar förnyades, sätteriet och stereotypiavdelningen byggdes ut kraftigt. Nya lokaler togs i bruk vid ett par tillfällen.³⁹ I styrelseprotokollen kan utvecklingen följas i en lång rad investeringsbeslut, ofta förberedda genom omfattande utredningar. Under Sten Dehlgrens tid ventilerades tidningstekniska frågor mycket sällan i korrespondensen med ägarna. Inte heller i styrelsen tycks ägarna att döma av protokollen, annat än i undantagsfall, aktivt ha engagerat sig i spörsmål kring de tekniska avdelningarnas verksamhet. Mot bakgrund av att Bonniers själva drev ett par stora tryckerier bör de inte ha stått främmande för frågorna, men de litade uppenbarligen på tidningsledningens kompetens i dessa ärenden.

Bilden förändrades under de första efterkrigsåren då Albert Bonnier jr trädde fram som aktiv ägarrepresentant i tekniska frågor. Han hade redan under sin tid som teknisk chef på Åhlén & Åkerlund under 1930-talet regelbundet bytt erfarenheter om tidningstekniska nyheter med sin kollega på DN Tor Roxendorff. När han kom in i styrelsen engagerade han sig i en rad frågor, informerade om och pläderade för innovationer, uppmanade tidningsledningen att göra studieresor till USA, lämnade egna rapporter om utvecklingen i USA, drev på införandet av fyrfärgstryck, planerade köp av nya tryckpressar, framförde synpunkter på de tekniska avdelningarnas organisation. Ett exempel var att han 1946 ansåg att *Dagens Nyheter* och *Expressen* i sin planläggning borde räkna med tidningar överförda per kortvågsradio och tryckta i offset i Stockholm, Göteborg, Malmö, Sundsvall och Luleå. För Helge Heilborn, som själv saknade tidningstekniska erfarenheter, förefaller Albert Bonnier jr med sina idéer och sin kompetens ha spelat en viktig roll som samtalspartner och stöd i produktionsfrågor.⁴⁰

Planerna på en egen tryckfärgstillverkning, som ventilerats på 1920-talet, aktualiserades återigen 1938. Sedan Tor Roxendorff i en utredning avvisat tanken på att *Dagens Nyheter* skulle överta någon befintlig fabrik, beslöt styrelsen att starta en egen fabrik för svart tryckfärg. Verksamheten skulle samordnas med Åhlén & Åkerlunds färgfabrik, vars chef Sixten Ahlson även skulle leda *Dagens Nyheter*s anläggning. Med en egen tillverkning hoppades tidningsledningen dels kunna få bättre kvalitet på färger, dels kunna få ett betydligt lägre pris.⁴¹

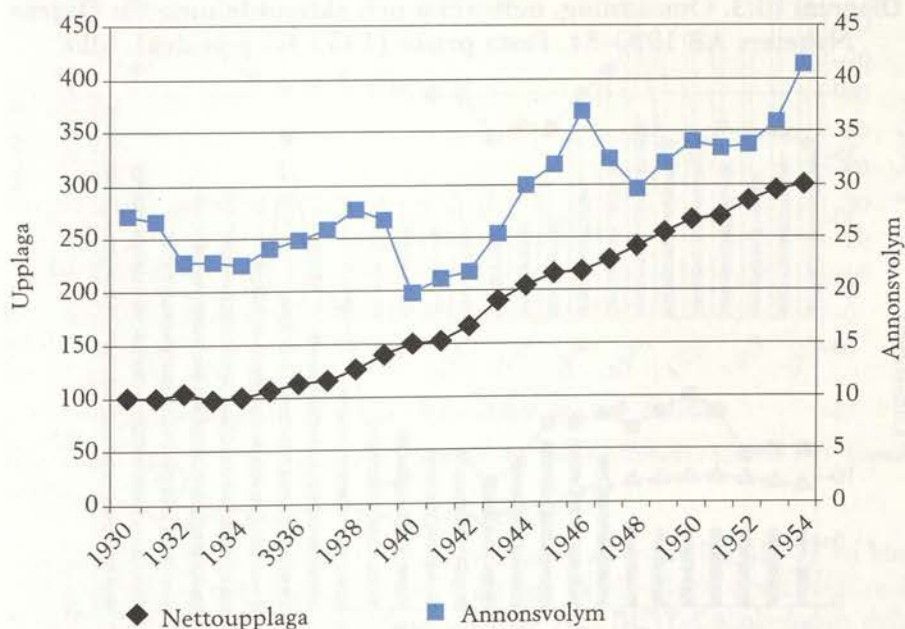
Bonniers och *Dagens Nyheter*s ekonomi

*Dagens Nyheter*s ekonomiska utveckling

Under Karl Otto Bonnier första två decennier som styrelseordförande i *Dagens Nyheter*s AB 1909–29 uppvisade företaget en mycket positiv utveckling. Upplagan och annonsvolymen mer än fördubblades liksom intäkterna. Rörelseresultatet uppvisade en starkt stigande tendens som gav utrymme för en kraftig ökning av aktieutdelningen. Företagets soliditet var mycket hög. För Bonniers del hade investeringen i DN-aktier utvecklats från en osäker affär till en mycket säker och växande inkomstkälla.¹

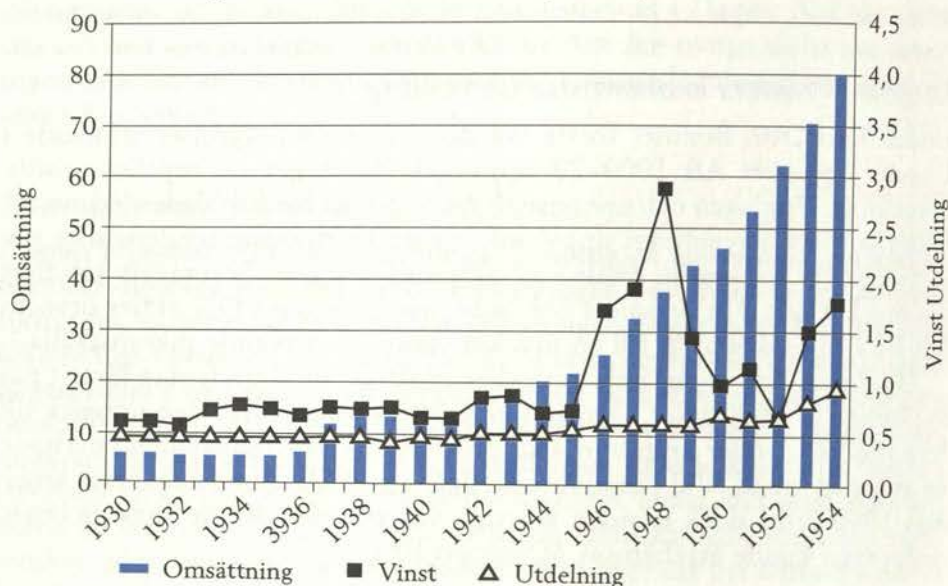
Upplagan steg under hela perioden 1930–53 med undantag för ett par år i början av 1930-talet. Den genomsnittliga årliga tillväxten uppgick till fem procent, under krigsåren åtta procent. Även annonsvolymen visade en stigande trend. Vid konjunktur nedgången 1932 samt vid första krigsåret 1940 bröts dock trenden kraftigt, varefter det dröjde flera år innan nedgången kunde återhämtas. (Diagram III:1).

Diagram III:1. Upplaga (1 000 ex) och annonsvolym (spaltkilometer) i *Dagens Nyheter* 1930–54.

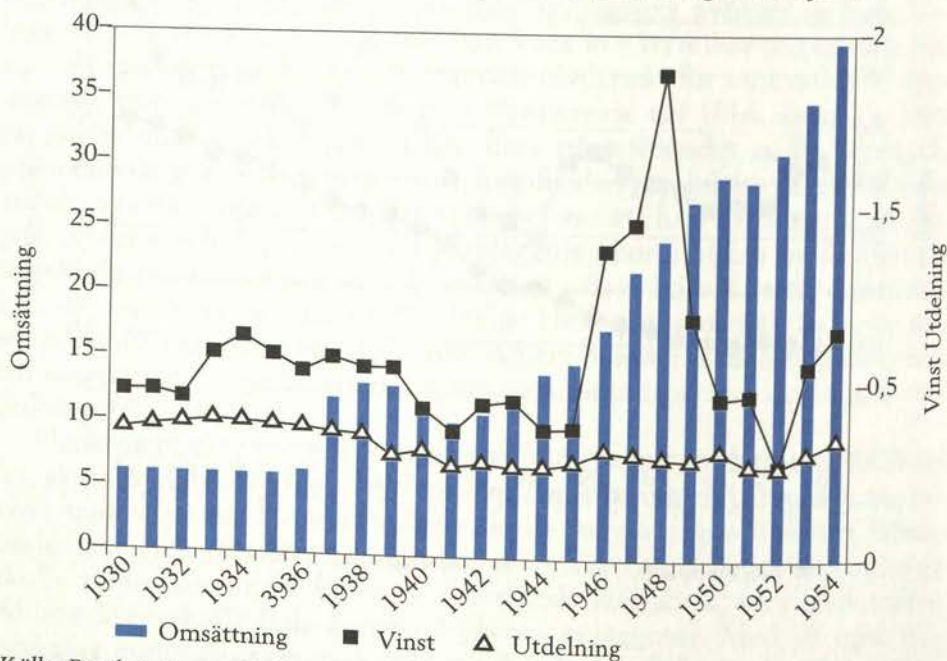
Källa: Ljungquist, Ivar, 1922–46. *Ur Dagens Nyheter*s historia s 36–38. Svenska Aktiebolag.

Diagram III:2. Omsättning, nettovinst och aktieutdelning för Dagens Nyheters AB 1930-54. Löpande priser. Mkr.

Källa: Ljungquist, Ivar, 1922-46. *Ur Dagens Nyheters historia* s 41. Svenska Aktiebolag.
Anm: Den kraftiga ökningen av omsättningen 1937 beror på ändrade redovisningsrutiner.

Diagram III:3. Omsättning, nettovinst och aktieutdelning för Dagens Nyheters AB 1930-54. Fasta priser (1930 års prinsnivå). Mkr.

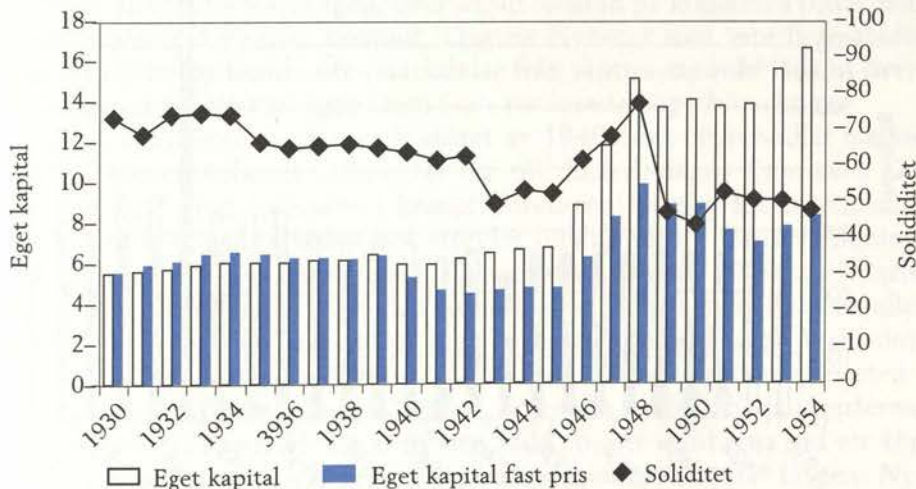
Källa: Bearbetning av diagram III:2.

Anm: Den kraftiga ökningen av omsättningen 1937 beror på ändrade redovisningsrutiner.

Den positiva annons- och upplageutvecklingen återspeglade sig i stigande intäkter, som under åren 1943–54 nästan tredubblades i fasta priser på grund av dels *Expressens* etablering och snabba expansion, dels *Dagens Nyheters* tillväxt (Diagram III:2 och III:3). Den redovisade vinsten, resultatet efter bokslutsdispositioner och skatt, låg relativt konstant fram till 1945 varefter den ökade kraftigt.

Dagens Nyheter gjorde en rad större investeringar, till exempel nya pressar och ny tryckeribyggnad 1936, starten av *Expressen* 1944 samt en kompletterande tryckerifastighet 1949, vilka till större delen kunde självfinansieras. Soliditeten låg i regel över 60 procent och det egna kapitalet växte i genomsnitt med 5 procent (2 procent i fasta priser) per år (Diagram III:4). I korrespondensen mellan styrelseordföranden och verkställande direktören ventileras mera sällan behovet av intäktsförstärkningar eller kostnadsminskningar utan oftare vinst-dispositionsproblem. Ett försök att hitta ett avskrivningsobjekt var förvärvet av Billingsfors-Långed (se nedan), som även bidrog till att sänka soliditeten från 77 procent 1948 till 46 procent 1949.

Diagram III:4. Eget kapital [löpande och fasta priser (1930 års prisnivå)] och soliditet [procent] för *Dagens Nyheters AB* 1930–54.

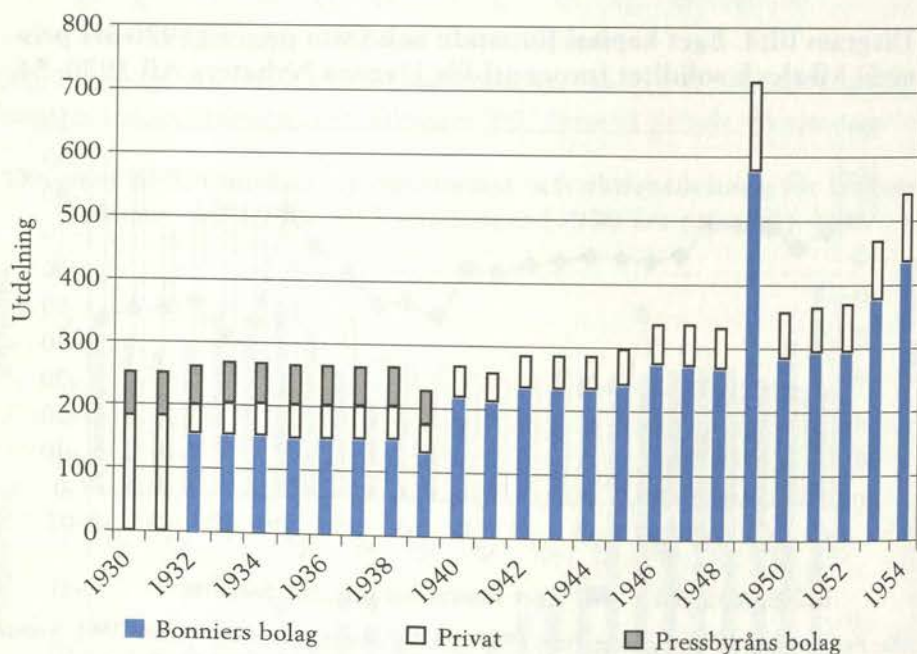
Källa: Bearbetning av Ljungquist, Ivar, 1922–46. *Ur Dagens Nyheters historia* s 41. Svenska Aktiebolag.

Aktieutdelningen, som från 1943 begränsades av en ny lag, låg på en konstant nivå – fram till efterkrigstiden – då den ökade något, dock mindre än penningvärdesförsämringen (Diagram III:2 och III:3). I genomsnitt delades två tredjedelar av nettovinsten ut. Inför hotet om förändrade utdelningsbegränsningar gjordes en fondemission 1947 på 1,4 mkr i form av preferensaktier (B-aktier).² Hälften av de nya aktierna löstes in 1949 utan utskiftningsskatt, vilket i praktiken mer än fördubblade aktieägarnas reel-

la intäkter. En ändring i lagstiftningen gjorde inlösning mindre förmånlig varför de resterande B-aktierna inte löstes in som planerat var.³

För Bonniers del gav innehavet i Dagens Nyheter en stabil intäkt för firman på 200 000–350 000 kr per år (Diagram III:5) i form av utdelning. När bolaget efter kriget redovisade kraftigt ökande vinster ansåg Tor Bonnier att ägarfamiljen borde ha en viss rätt till ersättning utöver utdelning och styrelsearvoden eftersom den kunde "tillgodoräkna sig inte så lite" av koncernens framgång. Han ville ha cirka 100 000 kr i extra utdelning eller arvoden. Beloppet uppnåddes genom att dels styrelsen fick ett tantiem på 60 000 kr, dels att Bonnierkoncernen fick en extra annonsrabatt som gav cirka 40 000 kr. Den formella grunden för att höja rabatten från 18 procent till 30 procent var att Dagens Nyheter AB "finner sig ha betydande gagn av den verksamhet som Bonniers Publishing House bedriver i New York".⁴

Diagram III:5. Utdelning på aktier i Dagens Nyheter AB ägda av familjen Bonnier och av dem kontrollerade företag 1930–54. Tkr.

Källa: Bearbetning av bolagsstämmoprotokoll för Dagens Nyheter AB 1931–55.
Anm: Inlösen av B-aktier 1949 har inräknats.

Under 1920-talet hade Dagens Nyheter AB vid flera tillfällen givit firma Albert Bonnier kortfristiga lån, i praktiken förskott på aktieutdelningen. Sten Dehlgren var mån om att relationerna mellan de två bolagen skulle vara affärsmässiga. Han begärde exempelvis 1931 att Bonniers skulle lämna bättre säkerhet för ett gammalt lån på 100 000 kr, en önskan Karl Otto

Bonnier vederfor med kommentaren att Dehlgren föreföll att betrakta "såväl låntagare som säkerhet som dubiös". När Bonniers, sedan detta lån återbetalats, ville ta ett kortfristigt lån 1933 beviljades inte begäran.⁵

Först 1946 vände sig Bonniers återigen till Dagens Nyheter för ett lån, denna gång på 500 000 kr. Under de närmaste åren disponerade firma Albert Bonnier upp till 1 mkr av tidningsföretagets likvida medel i form av reverslån med en ränta motsvarande diskontot. Helge Heilborn gjorde vid flera tillfällen framstötningar om återbetalning av lånet, men den enda större amorteringen utgjordes av de 330 000 kr som Bonniers bolag erhöll vid inlösningen av B-aktier 1949. Revisorerna vände sig våren 1950 till styrelsen och framhöll det önskvärt att Bonniers lån snarast slutförklarades eller att fullgoda säkerheter erhöles.⁶

Vintervägen var ett förvaltningsbolag som Albert Bonniers Förlag AB övertog i samband med försäljningen av Pressbyråkoncernen 1940. Bolaget ägde en större post i DN samt en portfölj med börsaktier. Inför en förmodad förändring av beskattningen av familjeföretag fick Bonniers rådet att sälja Vintervägen exklusive DN-posten. I en snabb affär 1950 såldes bolaget med börsaktier till ett bokfört värde av 0,73 mkr (kursvärde 1,3 mkr) till Dagens Nyheter för 1,654 mkr med en realisationsvinst på 0,335 mkr. Likviden erlades genom att köparen övertog Bonniers skuld på 0,872 mkr till Vintervägen, överlät sin fordran på köparen à 0,697 mkr samt betalade 0,86 mkr kontant. Dagens Nyheter som inte betraktades som familjebolag kunde utan nackdelar från skattesynpunkt låna ut överskottsmedel till Vintervägen, som i sin tur kunde köpa börsaktier.⁷

Dagens Nyheter var fram till slutet av 1940-talet ett renodlat medie-företag. Aktieinnehavet inskränkte sig till dotterbolagen Expressen och Pressens Bild samt intressen i branschföretagen Pressbyråns Intressenter och TT. Vid ett par tillfällen fick styrelse förslag om att förvärva tidningar i landsorten. Folkpartiintressen i Norrbotten frågade 1949 om Dagens Nyheter antingen ville köpa den konservativa *Norrbottens-Kuriren* eller starta en folkpartitidning i länet. Fem år senare erbjöd Rudolf Walls dotterson Eskil Ridderstad Dagens Nyheter att förvärva aktiemajoriteten i högertidningen *Östergötlands Dagblad*. Styrelsen avböjde båda propåerna, i det senare fallet var Helge Heilborn rädd för att kritikerna vid ett köp skulle tala om en utvidgning av Bonniers opinionsmonopol.⁸ Dagens Nyheter kom i stället att vidga sin intressesfär genom att gå in i företag utanför tidningsbranschen.

Dagens Nyheter s förvärv och försäljning av Billingsfors-Långed

Placeringen av Dagens Nyheter s stora vinster vållade som ovan nämnts ägarna och företagsledningen bekymmer, om än av det angenäma slaget. Eftersom företaget var mycket väl konsoliderat fanns inte så många alternativ att disponera överskottet på. I den rådande papperssituationen i slutet av 1940-talet var det i det närmaste omöjligt att expandera tidnings-

rörelsen genom att till exempel ge ut bilagor.

Om företaget inte ville skatta för vinsterna eller sänka priserna återstod endast att finna lämpliga avskrivningsobjekt. Albert Bonnier jr föreslog 1947 att man skulle utreda möjligheten att förvärva intressen i ett skogsägande slipmasseföretag. Uppdraget gick till Torsten Hèrnod, tidigare vd i SCA, som rekommenderade köp av Billingsfors-Långed, ett relativt litet bruk med skogstillgångar samt tillverkning av massa och papper vid tre anläggningar i Dalsland. Pappersproduktionen bestod till ungefär lika delar av kraftpapper och tidningspapper.⁹

När Dagens Nyheters styrelse våren 1949 skulle fatta beslut om eventuellt köp befann sig både Tor Bonnier och Åke Bonnier i USA och hölls underrättade både per brev och telefon, även om de inte direkt kunde delta i diskussionerna inom ägarkretsen. Tor Bonnier var inledningsvis skeptisk till planerna på köp av ett pappersbruk och varnade för att papperspriserna kunde sjunka vid lågkonjunktur och att ett bruk kunde bli "om inte en kvarnsten så en black om foten för både D.N. och Å.Å". Han var "ytterst tveksam" till Billingsforsaffären och instämde i en av Bonniers utredares karaktäristik av bruket som ett "halvdant industriföretag". Bonnier menade att produktionen liknade en diversehandel med alltför många småartiklar, vilket medförde höga försäljningskostnader. Avskrivnings- och skatteproblemen gjorde dock att han kom till slutsatsen att "icke avråda" från ett förvärv, samtidigt som han förklarade att han delade det fulla ansvaret för affären. Teoretiskt sett skulle kanske en investering i ett fartyg vara bättre, men ett pappersbruk låg närmare Bonniers, Dagens Nyheter och Åhlén & Åkerlund än ett rederi. Även Åke Bonnier och Kaj Bonnier ställde sig positiva till affären.¹⁰

Sedan affären förankrats i ägarkretsen genomfördes den i maj 1949. Dagens Nyheter betalade säljaren Göteborgs Bank cirka 17,1 mkr. Det var något lägre än vad Håfreströms Bruk erbjudit, som dock inte som DN kunde lova att bruket skulle fortsätta som kund i banken. Köpesumman erlades i form av 4 mkr kontant, ett lån på 8 mkr i banken med en överränta som beräknades till 4,2 mkr samt förvaltningsbidrag från Billingsfors-Långed på 0,9 mkr.¹¹

De nya ägarna beslöt sig snabbt för att ta in en ny verkställande direktör. Helge Heilborn själv lockades av att bli bruksdisponent men ägarna ville inte släppa honom från Dagens Nyheter. Valet föll i stället på Sven Wennberg, som något år varit verksam vid Åhlén & Åkerlunds mönsteravdelning, där han enligt Albert Bonnier jr "gjort en utomordentlig insats". Han hade sin styrka på försäljningssidan, men saknade erfarenhet från skogsindustri. Till ledamöter i den nya styrelsen valdes Tor Bonnier (ordförande), Helge Heilborn (vice ordförande), Kaj Bonnier, Albert Bonnier jr, bankdirektör L O Stendahl, Göteborgs Bank och Torsten Hèrnod.¹² När förvärvet väl var genomfört förefaller Tor Bonnier ha släppt sin skepsis och tillsammans med Helge Heilborn och Albert Bonnier jr engagerade han sig med stort intresse för brukets skötsel.¹³

Tor Bonniers kontakter med verkställande direktören Helge Heilborn var betydligt mer hjärtliga och avspända än med företrädaren Sten Dehlgren.

Högkonjunkturen i samband ned Koreakriget var speciellt fördelaktig för skogsindustrin med kraftigt ökade vinster som följd. Mot bakgrund av den gynnsamma resultatutvecklingen för Billingsfors tänkte Helge Heilborn föreslå en aktieutdelning på 10 procent eller 624 000 kr. Tor Bonnier fann det dock "riktigare" att Billingsfors i stället borde lämna en ersättning för den borgensförbindelse på 8 mkr som Åhlén & Åkerlund lämnat för lån som bruket tagit upp. Han menade att Billingsfors lätt skulle kunna bära en utbetalning på 500 000 kr, i ett senare förslag reviderat till 2 procent av borgenssumman eller 160 000 kr. Helge Heilborn var tveksam till transaktionen som han menade missgynnade minoritetsägarna i Dagens Nyheter. Tor Bonnier ansåg dock att minoritetsägarna i hög grad varit "sleeping partners" och i "en ganska fantastisk utsträckning" fått del av den positiva utvecklingen för tidningen som bland annat majoritetsägarna bidragit till genom sitt långsiktiga ekonomiska engagemang och genom att tillföra tidningen nya män och nya uppslag. Han tyckte därför att det låg "något fullständigt berättigt – ja moraliskt rättfärdigt i att majoritetsägarna får vissa förmåner som minoriteten inte har".¹⁴

Dagens Nyheters huvudägare valde nu en annan lösning för att direkt kunna ta del av Billingsfors vinster, nämligen att låta Åhlén & Åkerlund köpa hela företaget våren 1951, ett beslut som familjen tycks ha varit ense om. Köparen övertog Dagens Nyheters lån på 8 mkr samt erlade 5 mkr, vilket motsvarade värdet efter inflation för den kontantlikvid som Dagens Nyheter erlagt två år tidigare. Köpet reglerades genom 3 mkr i form av reverser som skulle betalas 1952–57, övertagande av skuld till Billingsfors på 1 mkr samt nedsättning med 0,5 mkr av köpeskillingen för Vintervägen, vilket motsvarade 1 mkr efter skatt. Helge Heilborn stannade kvar som vice ordförande i styrelsen med ställning som jourhavande ledamot.¹⁵

Heilborn kom att inta en besvärlig mellanposition i affären då han tvingades att ta hänsyn till både Dagens Nyheters majoritetsägares, tillika köparen, och minoritetsägares intressen. Från Bonniers sida skötte Tor Bonnier alla förhandlingar både med Heilborn och Göteborgs Bank. DN:s revisorer hölls informerade om förhandlingarna och framförde även kritiska synpunkter på uppläggningsen av affären. Herbert Tingsten var i princip för en försäljning, bland annat för att han känt obehag inför Dagens Nyheters dubbla roll som granskande organ och industriägare, ett förhållande som kunde komma att ställas på sin spets vid en konflikt vid företaget. Han var dock kritisk mot villkoren i uppgörelsen och tog drygt ett halvår efter försäljningen upp fallet i styrelsen, där han skärpte revisorernas anmärkningar samtidigt som han kritiserade Heilborns fortsatta engagemang i Billingsfors.¹⁶

Kritikerna menade för det första att den totala försäljningssumman var för låg med hänsyn till att motsvarande företags börsvärde stigit med mer än 50 procent under den period DN ägt Billingsfors. Med den beräkningsgrunden hade Åhlén & Åkerlund betalat ett underpris på flera miljoner. För det andra fanns det en risk att inflationen skulle gröpa ur värdet på de reverser som köparen skulle betala under en femårsperiod. För det tredje anmärkte revisorerna på beräkningsgrunden för den kontanta likviden och menade att köparna skulle erlagga ytterligare 500 000 kr. Albert Bonnier jr var mycket kritisk mot revisorernas agerande och ansåg att de borde skiljas från "uppdraget att bedöma affärsmässiga handlingar respektive överenskommelseresultat". Hans propå fick inget stöd bland de övriga huvudägarna.¹⁷

Heilborn försvarade upplägget av affären med att likviderna skulle göras värdebeständiga genom att lån skulle tas upp för aktieköp med reverserna som säkerhet. En försäljning på öppna marknaden efter två år skulle väcka kritik mot Dagens Nyheter för att ägna sig åt spekulationssaffärer, varför en avyttring till Bonniers var enda alternativet. Konflikten slutade med att Bonniers gick med på en förändring av de ursprungliga försäljningsvillkoren.¹⁸

Vilka motiv låg bakom Bonniers och Dagens Nyheters beslut att gå in på en ny marknad? I korrespondensen vid själva köpet framhävs behovet

att finna ett avskrivningsobjekt för DN som huvudmotiv för affären. Det fanns också en förhoppning om att Billingsfors skulle kunna tillgodose åtminstone en del av DN-koncernens pappersbehov. I kommunikén efter köpet framhävde dock Heilborn att brukets tillverkning av tidningspapper var relativt obetydlig i förhållande till Dagens Nyheters behov. Han bedömde i ett brev till Tor Bonnier bruket som mera intressant för Åhlén & Åkerlund än Dagens Nyheter. Det fanns även en tanke på att Å&Å skulle göra köpet, ensam eller tillsammans med DN. Det visade sig också snart att bruket inte kunde användas för dagstidningspappersproduktion.¹⁹

Varför valde Dagens Nyheter att sälja Billingsfors redan efter två år? Visserligen kunde bruket inte användas som pappersleverantör men det hade dittills varit en mycket god affär. Köparna framhöll att tillverkningen av journalpapper passade Åhlén & Åkerlunds behov bättre än DN:s. Det nya dotterbolaget kunde dock bara tillgodose en liten del av moderbolagets pappersbehov.²⁰ Helge Heilborn framförde för sin del som ett motiv för affären det faktum att han var rädd för att kraven från Åhlén & Åkerlund för borgensersättning skulle få en sådan storleksordning att han borde motsätta sig dem. En försäljning skulle åstadkomma renare linjer.²¹ Främsta motivet för Bonniers var sannolikt inte integrationsmotivet utan i stället att de trodde på Billingsfors framtid och ville direkt kunna ta del av de vinster som bruket förväntades generera.

Dagens Nyheter blir största ägare i Holmens Bruk

Ungefär samtidigt som Dagens Nyheters försäljning av Billingsfors-Långed till Åhlén & Åkerlund höll på att realiseras vintern 1951 började DN via dotterbolaget Vintervägen köpa aktier i en annan skogsindustri, nämligen Holmens Bruk AB, som bland annat var landets största producent av tidningspapper. Förutom det finansiella motivet för köpen fanns tanken på att på sikt få representation i bolagets styrelse. Till en början skedde köpen försiktigt för att inte driva upp kursen men forcerades så småningom så att DN våren 1953 till huvudägaren Ragnar Söderbergs stora överraskning kunde registrera en post som gjorde tidningen till den största enskilda aktieägaren.²²

I kraft av sitt bolags stora aktieinnehav framförde Helge Heilborn hösten 1953 önskemål om att få bli invald i Holmens styrelse. Ordföranden Ragnar Söderberg och verkställande direktören Christian von Sydow motsatte sig förslaget med hänvisning dels till att övriga kunder bland tidningsföretagen skulle kunna reagera negativt om Dagens Nyheter skulle få en plats i styrelsen, dels att det skulle bli problem om köparparten informerades om förhållanden som påverkade papperspriset. Holmens företrädare föreslog i stället att DN genom fortlöpande kontakt skulle informeras om bolagets utveckling och resultat. Helge Heilborn kommenterade för Tor Bonnier att styrelseposten var mindre viktig än Holmens vilja att samarbeta som öppnade "möjligheter till den av oss önskade

utvecklingen, nämligen att viss hänsyn tages till våra önskemål och synpunkter". Om kvantitetsrabatten återinfördes förutsatte Helge Heilborn att "Dagens Nyheters investering i Holmens aktier i någon mån bidragit härtill".²³

Under hösten 1953 ökade Dagens Nyheter sitt innehav så att det motsvarade cirka 7 procent av rösterna mot 6 procent för Ragnar Söderberg, vilket fick Holmens styrelse att begära fullmakter av samtliga aktieägare inför den kommande bolagsstämman. Samtidigt godkände Dagens Nyheters revisorer ett förslag om att bolaget genom ett överbud skulle förvärva Söderbergs A-aktier i Holmen, en affär på cirka 5 mkr. Söderberg som var bortrest fick troligen inget konkret bud utan i stället vände sig Tor Bonnier till honom med en förhoppning om att Holmens styrelse trots skrivelsen till aktieägarna ville undersöka former för ett vänskapligt samarbete mellan DN och Holmen. Konflikten löstes dagen därpå genom ett förtroligt samtal hos Marcus Wallenberg mellan Söderberg och Bonnier, båda medlemmar i Stockholms Enskilda Banks styrelse. Parterna kom överens om att Dagens Nyheter och Bonniers tills vidare avstod från en representant i Holmens styrelse. I stället skulle bildas en liten kommitté, med två representanter för vardera parten, som skulle sammanträda en gång i kvartalet "varvid Holmens ekonomiska ställning och vad därmed kan sammanhånga öppenjärtigt skall meddelas och diskuteras". Söderberg förklarade sig inte lägga sig i Holmens prissättning för individuella kunder, men uttryckte som sin principiella mening att en större kund borde kunna räkna med vissa fördelar.²⁴

Dagens Nyheter – ett vanligt affärsföretag?

När Karl Otto Bonnier vid sekelskiftet engagerade sig i Dagens Nyheter var hans motiv inte ekonomiska utan politiska. Han ville rädda tidningen som ett liberalt och radikalt organ. Ganska snart kom dock tidningen att utvecklas till ett framgångsrikt affärsföretag. Som alla tidningsföretag fick även Dagens Nyheter brottas med sina dubbla roller som dels vinstmaximerande företag, dels opinionsbildare och nyhetsförmedlare. Bonniers hade vid flera tillfällen, som vid förstärkning av kulturavdelningen och utlandsbevakningen, förespråkade lösningar som kanske inte alltid var ekonomiskt motiverade men som stärkte tidningens kulturella och journalistiska status.

När Dagens Nyheter under de första efterkrigstiden gjorde stora vinster aktualiserade Herbert Tingsten i en PM avvägningen mellan ekonomiska och journalistiska mål med verksamheten. Han pläderade för att Dagens Nyheter inte borde ses som ett affärsföretag utan som en public utility, ge en anständig vinst, men nerven i arbetet skulle vara att sprida "så goda nyheter som möjligt", att verka för en bestämd politik och därigenom tjäna allmänhetens intressen. Mot den bakgrunden borde DN lägga en del av vinsten på kvalitativa förbättringar som exempelvis fler

utsända medarbetare och fortsatt ökning av arvodena för kulturartiklar.

Majoritetsägarens ställning

Dagens Nyheter var under hela den avhandlade perioden ett ekonomiskt mycket framgångsrikt företag. De stora vinsterna under de första efterkrigsåren gjorde det möjligt för företaget att gå in på nya områden, i första hand genom att förvärva Billingsfors-Långed och bli storägare i Holmen.

Frågan om Bonniers ställning i förhållande till minoritetsägarna som kontrollerade cirka 45 procent av aktierna kunde vara känslig. Sten Dehlgren, som tillträtt som vd långt innan Bonniers blev majoritetsägare och själv var en av de större minoritetsägarna, såg sig alltid som företagets och inte huvudägarnas företrädare. Han var mycket angelägen om att bolagets förbindelser med andra företag som Bonniers kontrollerade skedde på helt affärsmässiga grunder, vare sig det gällde lånetransaktioner eller köp av aktier i Pressbyrån.

Efter skiftet på vd-posten 1946 förefaller det som om Bonniers försökte flytta fram sina positioner. Överenskommelsen om extra annonsrabatt för Bonniers kan knappast betraktas som affärsmässig utan hade mer karaktär av extra utdelning till huvudägarna. Kraven på att utdelningen från Billingsfors till Dagens Nyheter skulle inskränkas till förmån för ersättning till Åhlén & Åkerlund för dess borgensåtagande är ett annat tydligt exempel på hur huvudägarna direkt ville få del av de vinster som genererades i DN-koncernen. Revisorernas skarpa kritik av villkoren för Åhlén & Åkerlunds förvärv av Billingsfors kan ses som ett tredje exempel på hur Bonniers möjligen försökte dra fördelar av sin huvudägarposition. Helge Heilborn hade ett närmare förhållande till huvudägarna än företrädaren. Han var tillsatt av Bonniers, umgicks med Albert Bonnier jr och lät sig också inväljas i Åhlén & Åkerlunds styrelse. Det är dock uppenbart att även han såg som sin huvuduppgift att företräda företagets intressen och därför kände sig besvärad av majoritetsägarnas olika propåer om ekonomiska fördelar.

Bonniers övriga kontakter med dagspressen 1930–37

Under 1920-talet hade Bonniers parallellt med att de flyttade fram sina positioner i *Dagens Nyheter* visat ett stort intresse för att gå in som ägare i andra tidningar. Under sju år ägde Bonniers den största enskilda aktieposten i *Svenska Dagbladet*, men de hade ett begränsat inflytande på grund av att de inte ingick i det konsortium som kontrollerade tidningsföretaget. Året innan ett nytt konsortium med Bonniers som ledande deltagare skulle överta tidningen sålde de 1927 sin andel till en köpare som senare visade sig vara bulvan för Ivar Kreuger.¹

Under några månader 1922 ägde Bonniers en stor aktiepost i *Stockholms-Tidningen*, som dock såldes sedan de insett att aktiemajoriteten inte var till salu. Även ett par andra tidningar i Stockholm, *Stockholms Dagblad* och *Aftonbladet*, visade Bonniers intresse att förvärva. De övervägde dessutom att 1926 köpa den krisdrabbade *Göteborgs-Posten*. Trots alla ansträngningar att vidga sina intressen inskränkte sig således Bonniers engagemang i dagspressen vid ingången till 1930-talet till *Dagens Nyheter*.

Stockholms tidningsvärld 1930–31 – köp- och nedläggningsplaner

Under de första decennierna av 1900-talet ägdes tidningarna i Stockholm i regel av familjer eller organisationer, i något fall av aktiebolag med spritt ägande. De flesta av ägarna hade få tillgångar vid sidan av sitt tidningsföretag, vilket innebar att de för offensiva satsningar var hänvisade till det kapital som den egna tidningen genererade. När Bonniers tog över aktiemajoriteten i *Dagens Nyheter* representerade de en ny typ av kapitalstark ägare med stora intressen utanför dagspressbranschen.

Åren kring 1930 kom Bonniers att få sällskap på Stockholms tidningsmarknad av ytterligare några kapitalstarka aktörer, nämligen bröderna Ivar och Torsten Kreuger samt Erik Åkerlund, vilka alla till skillnad från de gamla tidningsägarna hade resurser att göra stora investeringar. Det exakta förloppet för bröderna Kreugers olika tidningsaffärer, med hemliga avtal, bulvanköp, överlåtelser utan vederlag etc, har forskningen hittills inte kunnat klarlägga fullständigt.² Det står dock klart att Ivar Kreuger vid ingången av 1930 ägde aktiemajoriteten i *Svenska Dagbladet*, något som dock inte var allmänt känt. Torsten Kreuger ägde *Stockholms Dagblad*, där brodern var engagerad som ekonomisk garant. Den tredje aktören Erik Åkerlund hade inga intressen i dagspressen, men var efter sin försäljning av Åhlén & Åkerlund hösten 1929 på jakt efter lämpliga investeringsobjekt.

Ivar Kreuger hade större ägarintressen i Stockholms dagspress än Bonniers kände till. Bilden av finansmagnaten som 20-talsdandy togs av hans väninna Ingeborg Eberth på paretts älskade "isle of happiness" Ångsholmen.

Erik Åkerlunds inträde i Stockholms-Tidningen

Sedan *Stockholms-Tidningen* under en rad år visat allt sämre ekonomiska resultat, dock utan att gå med förlust, började huvudägaren F Em Leijon 1928 att göra försäljningstrevare. Han kontaktade, dock utan resultat, Ivar Kreuger. Även Bonniers tycks ha reflekterat på ett köp. I januari översände nämligen Sten Dehlgren upplysningar om *Stockholms-Tidningens* ekonomiska ställning till Bonniers. Att ett köp diskuterats framgår av Sten Dehlgrens slutord i brevet: "Jag avråder av psykologiska och ekonomiska skäl från köp!"³ Om Bonniers hade några direkta kontakter med Leijon framgår inte av källorna.

Först i mars 1930 kom försäljningen till stånd. Torsten Kreuger köpte

då *Stockholms-Tidningen* av familjen Leijon för 3,5 mkr för att så gott som omedelbart överlåta den och *Stockholms Dagblad* till brodern Ivar Kreuger för 3,8 mkr. Utåt framträdde dock Erik Åkerlund som köpare och i slutet av maj utsågs han till styrelseordförande och verkställande direktör i *Stockholms-Tidningens* AB.⁴

Bonniers reagerade mycket kraftigt mot utnämningen. De var rädda för att Åkerlund skulle utvidga *Stockholms-Tidningen* med bilagor av vecko-tidningskaraktär som direkt skulle konkurrera med Åhlén & Åkerlunds veckotidningar såväl på annons- som upplagemarknaden. I avtalet vid försäljningen av Åhlén & Åkerlund hade Erik Åkerlund förbundit sig att "icke direkt eller indirekt utöva någon verksamhet, som kan anses innebära konkurrens med vare sig firma Albert Bonnier eller Åhlén & Åkerlund".⁵ Bonniers menade nu att Åkerlunds engagemang i *Stockholms-Tidningen* stred mot avtalet och övervägde därför att vidta rättsliga åtgärder för kontraktsbrott.

Först efter en två månader lång skriftväxling med sina advokater Emil Henriques och Martin Fehr var Bonniers mogna att framföra sina synpunkter till Åkerlund.⁶ Denne avvisade anklagelserna om kontraktsbrott som grundlösa. Han lämnade emellertid muntliga medgivanden⁷ om att *Stockholms-Tidningens* söndagsbilaga inte skulle få mera karaktär av veckotidning än de andra tidningarnas bilagor, att annonsvolymen i bilagan inte skulle öka samt att färgtryck inte skulle förekomma i större utsträckning. Åkerlund framhöll att han "icke gjort något för att skada vare sig Åhlén & Åkerlund eller Bonniers; tvärtom har jag gått emellan för att hindra en konkurrens, som just stod färdig att igångsättas genom att Kreuger var villig att köpa Åhlén & Åkerlund."⁸

I diskussionerna kring Erik Åkerlunds nya verksamhet berördes inte *Stockholms-Tidningens* konkurrens med *Dagens Nyheter*. Åkerlund tog själv upp ämnet i ett jultidningsbrev till Karl Otto Bonnier. Han hoppades inledningsvis att Bonniers funnit sin fruktan för att han genom *Stockholms-Tidningen* skulle börja konkurrera med Åhlén & Åkerlund som ogrundad. Däremot fann han det självklart att *Dagens Nyheter* berördes av konkurrensen. Han antydde att en sänkning av lösnummerpriset på *Stockholms-Tidningen* kunde väntas i framtiden. Dagspressen i Stockholm ansåg han vara för stor, tung och dyr, men trodde att det fanns plats för tre stora tidningar och skulle göra sitt bästa för att etablera ett intimare samarbete dem emellan.⁹

Bonniers planer att köpa Stockholms-Tidningen 1931

Stockholms Dagblad hade sedan Torsten Kreuger övertagit och förnyat tidningen ökat sin upplaga kraftigt, enligt en uppgift från ca 6 000 exemplar 1925 till uppskattningsvis 70 000 i slutet av 1931, enligt en annan från 10 000 exemplar 1926 till 51 000 i början av 1931.¹⁰ Konkurrenterna hade med oro följt *Stockholms Dagblads* framgångar¹¹, som bland annat byggde på ett sänkt lösnummerpris. När Erik Åkerlund hotade att sänka

även *Stockholms-Tidningens* lösnummerpris, ansåg *Svenska Dagbladets* och *Dagens Nyheters* ledningar att det var nödvändigt att söka åstadkomma en överenskommelse för att hindra en prissänkning. Direkta förhandlingar upptogs hösten 1930 mellan de berörda parterna.¹² Samtidigt startade Åkerlund en för svenska förhållanden enastående reklamkampanj, där bland annat en bil lottades ut bland läsarna varje vecka under en period.¹³

Parallellt med förhandlingarna mellan *Dagens Nyheter* och Torsten Kreuger i prisfrågan inbjöd Åke Bonnier Ivar Kreuger till lunch för att "få språka med dig om *Dagens Nyheters* ställning i vissa ekonomiska frågor". Han fann det lämpligast att inte Sten Dehlgren utan att endast han själv samt Karl Otto och Tor Bonnier deltog.¹⁴ Exakt vad samtalet gick ut på framgår inte av det samtida källmaterialet.

I februari 1931 åkte Tor och Åke Bonnier på semester till Egypten, där de nåddes av rapporter om de fortsatta diskussionerna mellan de stora tidningarna. I ett brev¹⁵ till *Dagens Nyheters* tekniske chef Tor Roxendorff förklarade de sig inte vara förvånade över att förhandlingarna blivit "pannkaka". På grundval av sin erfarenhet av Erik Åkerlund och Torsten Kreuger trodde bröderna att det skulle bli ytterst svårt att träffa en överenskommelse med "dessa herrar" och "ännu svårare att få dem att hålla den". De drev sitt tidningsföretag som "hobby utan djupare intresse". Så länge de var kvar på tidningsmarknaden skulle "deras instabila humör betyda ovisshet och desorganisation för de andra tidningarna".

Den enklaste lösningen vore att *Dagens Nyheter* köpte *Stockholms-Tidningen* för att låta den gå upp i sig. "Det låter kanske brutalt, men är det det? Båda representera ju exakt samma politiska ståndpunkter, om *Stockholms-Tidningen* numera kan alls sägas representera någon politik. Båda vänder sig till exakt samma publik: åtminstone finns det icke en av *Stockholms-Tidningens* läsare, som icke i stället gärna tar *Dagens Nyheter*. Så länge Rinman var kvar i *Stockholms-Tidningen*, kunde det sägas, att tidningen var ett språkrör för en personlighet, vilkens röst det kanske varit orätt att beröva den allmänna diskussionen, men alltsedan den Åkerlundska regimen har tidningen förlorat *varje politisk och kulturell betydelse*". Ingen skulle därför opponera sig mot en sammanslagning. Ett köp av det fallfärdiga *Aftonbladet* skulle väcka mer opposition.

Bröderna Bonnier ville diskutera en ekonomisk kalkyl för *Dagens Nyheter-Stockholms-Tidningen*. De räknade med ett pris på 5 mkr för aktierna om säljarna övertog ansvaret för uppsagd och pensionerad personal. *Dagens Nyheters* upplaga borde efter en sammanslagning komma upp i inemot 200 000 exemplar. Annonspriserna kunde då höjas med minst 30 procent. Avslutningsvis bad de Roxendorff att behandla brevet "alldeles konfidentiellt och att icke tala eller rådgöra med någon om detta"

Samtidigt som bröderna Bonnier utarbetade sitt förslag avancerade förhandlingarna i Stockholm fram till ett förslag om uppgörelse utarbetat av Torsten Kreuger. Mot att *Stockholms Dagblad* upphörde som morgontidning skulle *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* vardera betala 300 000

kronor till Torsten Kreuger. Vidare skulle en delning av viss annonsvinst ske mellan *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Stockholms-Tidningen*, vilket i praktiken innebar en överföring från *Dagens Nyheter* till *Stockholms-Tidningen* på 250 000 kronor. Förslaget innefattade även en överenskommelse om att de kvarvarande morgontidningarna inte fick sänka sitt lösnummerpris under 15 öre.¹⁶

Bröderna Bonnier riktade således sitt ovannämnda förslag att köpa *Stockholms-Tidningen* till Tor Roxendorff, med tydlig avsikt att tills vidare hålla Sten Dehlgren utanför planerna. Karl Otto Bonnier meddelade sönerna per telegram att Roxendorff var starkt sympatiskt inställd till deras förslag. Dehlgren kunde dock inte hållas utanför utan måste informeras, så att han inte skulle underteckna Torsten Kreugers och Erik Åkerlunds framlagda förslag. Torsten Kreuger ville underteckna avtalet omedelbart på grund av en förestående längre utlandsresa. Åkerlund skulle hota med en prissänkning och möjligen inte godta en bordläggning till dess Tor och Åke Bonnier återvände. Om han sänkte priset skulle enligt Roxendorff även *Dagens Nyheter* vara tvungna att göra det.¹⁷ Sönerna svarade att de var övertygade om att deras plan var klok men att det var svårt att insistera utan Roxendorffs kalkyler. De uppmanade fadern att göra sitt yttersta för att bordlägga undertecknandet till dess de återvände. Prissänkningen trodde de var en bluff.¹⁸

Karl Otto Bonnier framförde nu sönerns synpunkter i ett brev till Dehlgren. Han tillade att tidpunkten för ett anbud var väl vald. Torsten Kreuger var "ytterligt nervös" efter att ha förlorat mycket pengar på *Stockholms Dagblad* och andra affärer och Ivar Kreuger var trött på att bistå brodern. Erik Åkerlund var sannolikt trött på arbetet med *Stockholms-Tidningen*. Han gick också ett steg längre än sönerna genom att säga att om *Stockholms-Tidningen* försvann skulle man "andas lättare inom hela den svenska pressen!". Han tog lätt på ett eventuellt hot om prissänkning från Erik Åkerlunds sida.¹⁹

Vid sammanträdet den 13 mars anslöt sig *Dagens Nyheter*s styrelse i princip till Torsten Kreugers förslag om uppgörelse, men Karl Otto Bonnier önskade konferera med Tor och Åke Bonnier innan definitivt beslut fattades. Verkställande direktören skulle i de fortsatta förhandlingarna beakta de synpunkter och ändringsförslag som hade framkommit vid diskussionen i styrelsen.²⁰

När Tor och Åke Bonnier nåddes av information om den föreslagna överenskommelsen bad de telegramledes Sten Dehlgren och Karl Otto Bonnier att bordlägga undertecknandet tills de fick tillfälle att lägga fram sina invändningar. De betecknade förslaget som "humiliating, disastrous and unacceptable". Det var ingen skada skedd om beslut sköts upp någon månad trots hotet om prissänkningar, tvärtom skulle det bara gynna dem.²¹

Åke Bonnier vände sig nu åter till Ivar Kreuger.²² Av telegram mellan familjemedlemmar framgår det att Bonniers troligen gav ett bud på *Stock-*

holms-Tidningen och *Stockholms Dagblad*. I Bonniers arkiv förvaras en odatrad och osignerad promemoria angående ett köp av *Stockholms-Tidningen* och *Stockholms Dagblad*. Av innehållet framgår att den bör ha upprättats våren 1931. Troligen är bröderna Bonnier författare men det kan också vara Sten Dehlgren eller Tor Roxendorff. Efter vissa kalkyler förordas ett utgångsbud på 4,5 – 5 mkr. Tre olika finansieringsformer anvisas: A. Reverser. B. Preferensaktier utan rösträtt. C. B-aktier med 1/1000 rösträtt. I fall C föreslogs 3 200 B-aktier som köpeskilling för 5 mkr.

Åke Bonnier avrådde från att erbjuda aktier i likvid men om det blev nödvändigt ville han begränsa aktierna till ett mycket litet antal. Tor Bonnier förespråkade ett bud för båda tidningarna med 1 000 B-aktier i *Dagens Nyheter* à 1 000 kr, ekonomiskt likställda men med 1/1000-dels rösträtt. *Dagens Nyheter* skulle ha rätt, men ej skyldighet, att inom 25 år lösa in de nya aktierna för tre gånger pari. I Åke Bonniers brev till Ivar Kreuger talades det dock inte om några summor. Ivar Kreuger svarade att han fann uppslaget mycket intressant och skulle försöka arbeta i den föreslagna riktningen. Han hade resonerat med sin bror om saken, och denne hade "icke åtminstone a priori varit emot förslaget". Han ville diskutera frågan vidare sedan han återkommit från en utlandsresa.²³

Det råder viss oklarhet om Ivar Kreugers inflytande i svensk dagspress vid den aktuella tidpunkten. Björn Gäfvert, som stödjer sig på en redogörelse av Torsten Kreuger, uppger att Ivar Kreuger våren 1931 ägde aktiemajoriteten i *Svenska Dagbladet*, *Stockholms-Tidningen* och *Stockholms Dagblad*. Ulf af Trolle anger å sin sida utan närmare källhänvisning att Ivar Kreuger endast ägde *Svenska Dagbladet*, medan de två andra var i broderns ägo.²⁴ Både *Stockholms Dagblad* och *Stockholms-Tidningen* gick med förlust. Den sistnämnda redovisade trots (eller möjligen på grund av) Erik Åkerlunds enastående reklamkampanj 1930 en förlust på nära 300 000 kronor. Bolaget gav ingen aktieutdelning 1929-32. *Stockholms Dagblad* gick under åren 1927-30 med sammanlagt 3,5 mkr i förlust. Utdelningarna på 21 000 kronor per år från *Svenska Dagbladet* kunde inte uppväga de övriga tidningarnas förluster.²⁵

Ett möte mellan bröderna Kreuger och Bonniers utsattes till valborgsmässoafton. Åke Bonnier bad om ett privat sammanträffande med Ivar Kreuger före mötet för att "få byta några tankar om projektet i fråga". Dagen efter mötet vände sig Åke Bonnier till Ivar Kreuger och framhöll att *Dagens Nyheter* inte var intresserad av att köpa *Stockholms-Tidningen* så länge *Stockholms Dagblad* var kvar som "10-öres morgontidning". Han sammanfattade sitt förslag: "1) Sedan Din bror löst ut Erik Åkerlund och Åkerlund förbundet sig att inte längre intressera sig i svensk dagspress 2) övertar du av Din bror *Stockholms-Tidningens* aktier vilka Du 3) överläter på *Dagens Nyheter*s Aktiebolag mot likvid i *Dagens Nyheter*s B-aktier. Beträffande dessa aktier hoppas jag kunna genomföra Din önskan att de skola vara lika ekonomiskt berättigade med övriga aktier i *Dagens Nyheter*s bolag. 4) Villkor för transaktionen är att *Stockholms Dagblad* sam-

tidigt endera försvinner eller att dess utgivningstid förflyttas till senare på dagen." Åke Bonnier kunde inte föreslå antalet aktier i *Dagens Nyheter*, det vill säga köpeskillingens storlek, förrän han fått se *Stockholms-Tidningens* tillgångar och skulder.²⁶

Av förhandlingarna hade det framgått att det var Ivar Kreuger, som i sista hand fattade beslut gällande *Stockholms Dagblad* och *Stockholms-Tidningen*. Det hade också framkommit att något beslut att sänka *Stockholms-Tidningens* lösnummerpris till 10 öre inte fattats, och att herrarna Kreuger och Åkerlund var "ytterst ovissa" om de skulle göra det. Mot den bakgrunden bad Tor Bonnier Sten Dehlgren att förhala sin diskussion med Torsten Kreuger för att ge Åke Bonnier en chans i sina förhandlingar med Ivar Kreuger. Några uppgifter om eventuellt fortsatta kontakter med Ivar Kreuger finns dock inte. Enligt Torsten Kreuger skulle Ivar Kreuger i maj 1931 ha skänkt honom aktierna i *Stockholms-Tidningen* och *Stockholms Dagblad*. I början av maj förklarade Torsten Kreuger att frågan om ett avtal var förfallen.²⁷

"Saneringsförhandlingar"

Förhandlingarna mellan tidningsägarna återupptogs igen i juni 1931. Denna gång var det Torsten Kreuger som tog kontakt med Helmer Key i *Svenska Dagbladet*. Han förklarade sig trött på att diskutera utan ville i stället sälja sina tidningar, *Stockholms Dagblad* för 2,5 mkr och *Stockholms-Tidningen* för 5 mkr. När Key svarade att det var orimligt höga siffror begärde Kreuger ett motbud.²⁸

En intressant fråga i detta sammanhang är om Bonniers hade någon kännedom om att Ivar Kreuger vid denna tid kontrollerade *Svenska Dagbladet*. De hade själva fyra år tidigare sålt en betydande aktiepost i tidningen till dess politiske redaktör Otto Järte, tillika mycket nära vän till Tor Bonnier, men som i detta fall fungerade som bulvan för Kreuger. Även med tidningens huvudredaktör Helmer Key hade Bonniers sedan lång tid tillbaka goda förbindelser. Det mesta i källmaterialet tyder på att Bonniers inte kände till Ivar Kreugers ställning i *Svenska Dagbladet*. Redan hösten 1929 talade dock Åke Bonnier om "de kreugerska intressena ... i viss bemärkelse även i högertidningen Svenska Dagbladet". I augusti 1931 frågade sig Bonniers advokat Emil Henriques om inte Ivar Kreuger var den verkliga ägaren av *Svenska Dagbladet*.²⁹

Sedan Torsten Kreuger som ovan nämnts begärt ett motbud tog Helmer Key och Otto Järte kontakt med Bonniers under Dehlgrens semester och diskuterade sig samman om en gemensam linje. De värderade utgivningsbevisen för *Stockholms-Tidningen* och *Stockholms Dagblad* till vardera 2 mkr. Realtillgångarna uppskattades till 1,5 mkr respektive 0,5 mkr. Tillsammans skulle således de två tidningarna betinga ett pris på 6 mkr. Key vände sig till August Nachmanson, Emissionsinstitutet, med en anmodan att förhandla vidare med Torsten Kreuger. Enligt Nachmanson såg

storbankerna, som hade stora fordringar på Torsten Kreuger, gärna att denne minskade sina engagemang. Trots att det inte var formellt riktigt förband sig Bonniers å *Dagens Nyheter*s vägnar att betala 3,5 mkr för *Stockholms-Tidningen*, förutsatt att reallgångarna översteg skulderna med 1,5 mkr. Bonniers ursäktade att de agerat utan styrelsens och Dehlgrens hörande med att "saken brådskade och det förefaller oss otänkbart, att inte D.N:s styrelse skulle godkänna en dylik uppgörelse till så för D.N. utomordentligt fördelaktiga villkor".³⁰

Sten Dehlgren hade tidigare till Karl Otto Bonnier uttryckt sin oro för att *Dagens Nyheter* inte skulle kunna behållas som en självständig ekonomisk enhet utan "glida in som en del av ett större ekonomiskt trustkomplex".³¹ Åke Bonnier förklarade dock att det inte alls var Bonniers avsikt att inränga *Dagens Nyheter* i någon större enhet. Tanken på att sammanslå *Dagens Nyheter* och *Stockholms-Tidningen* grundade sig enbart på önskan att få bort Torsten Kreuger och Erik Åkerlund och därmed det hot mot *Dagens Nyheter* som konkurrensen från en sammanslagen 10-öres *Stockholms-Tidningen-Stockholms Dagblad* i tabloidformat skulle utgöra.³²

Inför *Dagens Nyheter*s styrelsesammanträde 21 juli 1931 lade Sten Dehlgren och Tor Roxendorff fram en PM³³ rörande förhållandet mellan morgontidningarna i Stockholm. Efter att ingående ha utrett tidningarnas konkurrensförhållande sammanfattade de *Dagens Nyheter*s önskemål i tre punkter. Säkerhet för ett lösnúmerpris på 15 öre 5 à 6 år framåt, höjning av annonspriserna samt *Stockholms Dagblads* upphörande eller omläggning till middags- och kvällstidning.

Det fanns två sätt att uppnå önskemålen, antingen en överenskommelse mellan tidningarna eller att vissa tidningar upphörde genom att de köptes upp av andra. Vad gäller det förstnämnda alternativet kvarstod i stort förutsättningarna från vinterns förhandlingar. Det andra aktuella alternativet innebar att *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* köpte *Stockholms-Tidningen* respektive *Stockholms Dagblad*. Utredarna såg stora fördelar med avtalsalternativet för *Dagens Nyheter*, även om det innebar ett ekonomiskt stöd för *Stockholms-Tidningen* och att Torsten Kreuger stannade kvar på marknaden.

Ett köp skulle ge möjlighet för *Dagens Nyheter* att tillsammans med *Svenska Dagbladet* kontrollera prisfrågan. Tidningen skulle också kunna nå en vidgad spridning för sina idéer. För köpalternativet talade även att Torsten Kreuger skulle försvinna från marknaden. Det fanns dock en risk för att nya tidningar skulle komma att startas. Den allvarligaste invändningen mot ett köp var dock att det skulle komma att bli mycket kapitalkrävande och därför direkt eller indirekt kunna hota *Dagens Nyheter*s fria och oberoende ställning. Dehlgren och Roxendorff förordade att förhandlingarna om ett avtal skulle återupptas och att frågan om köp tills vidare lämnades ur räkningen. Utredarna framhöll slutligen vikten av att inga förhandlingar fördes av andra än dem som *Dagens Nyheter*s styrelse utsåg. En klar markering av Dehlgren att han ogillade att Bonniers för-

handlat på egen hand under hans semester. Styrelsen beslöt att utse Sten Dehlgren och Tor Bonnier att förhandla vidare med *Svenska Dagbladet*, *Stockholms-Tidningen* och *Stockholms Dagblad*.³⁴

Vid de fortsatta förhandlingarna diskuterades både köp- och avtalsalternativen liksom olika kombinationer av de två modellerna. Torsten Kreuger var till en början främst intresserad av att sälja en eller båda tidningarna, men kunde också tänka sig att mot ersättning lägga ner *Stockholms Dagblad* eller göra om den till kvällstidning. Emil Henriques, som var *Dagens Nyheter*s juridiska ombud vid förhandlingarna, förespråkade att *Dagens Nyheter* på egen hand borde köpa *Stockholms-Tidningen*. En sammanlagan DN/StT skulle nå en upplaga på minst 200 000 exemplar och få en mycket stark ställning på annonsmarknaden. Detta alternativ skulle vara fördelaktigare för *Dagens Nyheter* än att tillsammans med *Svenska Dagbladet* köpa konkurrenten för att lägga ner den.³⁵

Efter utdragna förhandlingar kunde parterna till slut enas kring ett avtal, som ingicks den 26 oktober 1931 mellan *Dagens Nyheter* AB, *Stockholms Dagblad* AB, *Stockholms-Tidningen* AB och *Svenska Dagbladet* AB. Parterna förband sig att inte medverka till någon ny morgontidning i Stockholm, att minimera lösnummerpriset till 15 öre, höja annonspriserna samt att *Stockholms Dagblad* skulle upphöra som morgontidning. *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* förband sig att inte ge ut någon mid-dags- eller kvällstidning. *Stockholms-Tidningen* fick rätt att sedan *Stockholms Dagblad* upphört "intaga orden *Stockholms Dagblad*" i sitt namn. Avtalet löpte fram till den 1 oktober 1939. I ett tillägg förband sig Karl Otto Bonnier, Torsten Kreuger och Erik Åkerlund att under avtalstiden "icke vare sig direkt eller indirekt medverka till startande eller drivande av någon ny daglig morgontidning i Stockholm". *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* förband sig i ett separat avtal att betala Torsten Kreuger 745 000 kronor respektive 505 000 kronor. *Dagens Nyheter*s styrelse godkände vid sitt sammanträde 7 november i efterhand verkställande direktörens undertecknande av avtalet. Redan den 20 november 1931 slogs *Stockholms Dagblad* samman med *Stockholms-Tidningen*.³⁶

Saneringens motiv och resultat

Bonniers var påtagligt oroade över de nya kapitalstarka ägarnas inträde på Stockholms tidningsmarknad. Till skillnad från de gamla ägarna hade aktörer som bröderna Kreuger och Erik Åkerlund resurser att göra kostsamma satsningar på sina tidningar i form av redaktionell och teknisk utrustning, prissänkningar, annonsrabatter, reklamkampanjer etc. I första hand ville Bonniers och *Dagens Nyheter* möta faran genom att försöka minska konkurrensen på marknaden. Närmast till hands låg branschöverenskommelser om priskarteller, men även möjligheten att via avtal eller köp lägga ner tidningar övervägdes.

Bonniers förefaller inte ha varit alltför rädda för att de skulle anklagas

Torsten Kreuger och Erik Åkerlund (t h) firar den 29 november 1931 sammanslagningen av Stockholms-Tidningen och Stockholms Dagblad, det mest påtagliga resultatet av saneringsavtalet.

för att minska mångfalden i pressen genom att lägga ner *Stockholms Dagblad* eller slå samman *Stockholms-Tidningen* med *Dagens Nyheter*. I det senare fallet avfärdades invändningar med att *Stockholms-Tidningen* var "i kulturellt, politiskt och socialt avseende *ingenting*", varför en nedläggning inte skulle väcka någon opposition. Tanken att i stället behålla tidningen och sätta in nya, kompetenta krafter i ledningen förefaller inte ha varit ett alternativ.³⁷

Ett av huvudsyftena med de olika planerna var att få bort Erik Åkerlund och bröderna Kreuger, i första hand Torsten men även dennes finanssör Ivar, från dagspressmarknaden. Mot den bakgrunden framstår Bonniers erbjudande att ta in Ivar Kreuger som stor delägare i *Dagens Nyheter* som anmärkningsvärt, även om det endast rörde sig om röstsvaga aktier.

Bonniers framstår som den drivande kraften på *Dagens Nyheter* bakom de olika förslagen. Sten Dehlgren förefaller ha accepterat de olika förslagen att eliminera *Stockholms Dagblad*, men motsatt sig planerna att köpa och lägga ner *Stockholms-Tidningen*. I det senare fallet var han rädd dels

för att en presstrust skulle bildas, dels för att *Dagens Nyheter*s ekonomi skulle försvagas.

Dagens Nyheter uppnådde sina tre mål nämligen ett lösnummerpris på 15 öre under minst åtta år, en höjning av annonspriserna samt *Stockholms Dagblads* upphörande. Men tidningen blev inte kvitt Torsten Kreuger och Erik Åkerlund och den tvingades ge upp sina kvällstidningsplaner. Efter Kreugerkraschen avslöjades att bröderna Kreuger var huvudägare³⁸ till *Svenska Dagbladet* och således endast flyttat pengar från en ficka till en annan. Sten Dehlgren ansåg dock även mot den bakgrunden att annonsprishöjningen var värd priset för avtalet. Bonniers blev däremot mycket upprörda över Torsten Kreugers dubbelspel. Tor Bonnier sade sig några år senare inte vara övertygad om att Torsten Kreuger var en genomhederlig människa. Detta mot bakgrund av att han en enda gång haft "en affärsförbindelse med den mannen. Med lögnaktiga uppgifter lyckades han tillskansa sig betydande förmåner. Det är mitt personliga mellanhavande med honom."³⁹

Torsten Kreugers utgångsläge inför förhandlingarna var inte det bästa. Både *Stockholms-Tidningen* och *Stockholms Dagblad* gick med stora förluster. Han planerade därför att slå samman de två tidningarna, en alltid riskfylld manöver i tidningsvärlden. Dessutom hade han icke helt klarlagda intressen i *Svenska Dagbladet* och *Aftonbladet*.⁴⁰ Hur kunde han i detta läge få betalt av konkurrenten för att genomföra fusionen? Hur kunde han dessutom tvinga *Dagens Nyheter* att inte ge ut en kvällstidning, vilket bäddade för hans satsning på *Aftonbladet* året därpå? Hans enda trumfkort var hotet om prissänkning på *Stockholms-Tidningen*, ett hot som han aldrig behövde sätta i verket. I synnerhet Sten Dehlgren förefaller ha varit mycket rädd, medan Bonniers vid flera tillfällen uttryckte sina tvivel över att Torsten Kreuger skulle genomföra prissänkningen. Sammanfattningsvis innebar avtalet för Torsten Kreuger att han fick 745 000 kronor i ersättning och lugn på tidningsmarknaden inför sammanslagningen av *Stockholms-Tidningen* och *Stockholms Dagblad* samt att vägen var öppen för en satsning på *Aftonbladet*.

Bonniers kontakter med Stockholms-Tidningen och Aftonbladet 1933-37

Torsten Kreuger hade som ovan nämnts i mars 1930 förvärvat aktiemajoriteten i Stockholms-Tidningens Intressenter AB, som i sin tur ägde aktiemajoriteten i Stockholms-Tidningen AB. Han hade som kreditgivare även kommit att bli engagerad i det bolag som gav ut *Aftonbladet*. I början av 1932 kom *Aftonbladet* in i en allvarlig kris. Inför risken att vid en nedläggning förlora sina pengar övertog Torsten Kreuger hösten samma år hela aktiestocken i *Aftonbladet*.⁴¹

Aftonbladets upplaga hade fallit till endast 8 000 ex. Den enda kvällsutgivna konkurrenten var den konservativa *Nya Dagligt Allehanda* med

en upplaga på cirka 30 000 ex.⁴² Kvällstidningsmarknaden i Stockholm var således outvecklad, varför det fanns stora möjligheter till upplagevinster för den tidning som kunde attrahera en ny publik.

Torsten Kreuger ville inte skylta som tidningsägare utan lät Erik Åkerlund stå utåt som ägare till *Stockholms-Tidningen* och *Aftonbladet*. Åkerlund inträdde även som verkställande direktör för *Stockholms-Tidningen*. Den dagliga ledningen delegerade han dock till sin vice vd Eric Carlsson, som också blev vd för *Aftonbladet*. Vid alla större beslut rådfrågades Torsten Kreuger, som enligt Carlsson var den som i praktiken styrde de två tidningarna.⁴³

I Kreugerkraschens efterdyningar åtalades Torsten Kreuger i det sk Högbroforsmålet och dömdes 1933 till ett års fängelse samt skadestånd. Hans tidningar kom i samband med rättegången att utsättas för stark kritik från en del av den övriga pressen, vilket medförde att annonsörer upphörde att annonsera i "Kreugerpressen". För att minska skadeverkningarna för tidningarna föreslog styrelseledamoten i *Aftonbladet*, advokat Emil Henriques, att Torsten Kreuger temporärt skulle överlåta sina aktier för att lösgöra kapital för skadeståndet och sin övriga affärsverksamhet. Emil Henriques var god vän med Erik Åkerlund och var även familjen Bonniers affärsjurist, sedan han 1929 förmedlat köpet av Åhlén & Åkerlund.

Som spekulant på Torsten Kreugers aktier framträdde nu Erik Åkerlund. Efter förhandlingar, där Åkerlund biträdde av Henriques, sålde Kreuger sitt aktieinnehav i de två tidningarna för 1,8 mkr till Åkerlund.⁴⁴ I ett optionsavtal förbehöll sig dock Kreuger rätten att fram till 1 december 1935 återköpa aktierna till ett i avtalet fastställt pris. Åkerlund förband sig även att under tre år inte anställa ledande personer eller "ingå andra överenskommelser av mera ekonomisk innebörd, som binder tidningen för längre tid än 1 1/4 år" utan Kreugers hörande. Det stadgades även att *Aftonbladet* inte fick nedläggas under 1933.⁴⁵

Enligt uppgift från Erik Åkerlund själv hade han flera möjligheter att finansiera sitt köp. På Emil Henriques "enträgna uppmaning" vände han sig dock till Bonniers.⁴⁶ Ett avtal upprättades där firma Albert Bonnier tillförsäkrades rätt att överta 50 procent av Åkerlunds inköpta aktier. Övertagandet skulle ske till samma pris som Åkerlunds inköp med tillägg av 5 procent ränta. Firma Albert Bonnier var skyldig att överta aktieposten den 2 december 1935 därest Åkerlund påfordrade det. Firman skulle vidare finansiera halva inköpet genom att ställa hälften av förfallande köpeskilling till Åkerlunds förfogande mot revers. Firman var berättigad lyfta hälften av utdelningen å de inköpta aktierna. Vidare stadgades: "Firma Albert Bonnier skall vara berättigad att nominera lika många ledamöter i Stockholms-Tidningens styrelse som Direktör Åkerlund, men minst en ledamot skall vara utomstående. Firma Albert Bonnier tillförsäkras jämväl under optionstiden samma inflytande å bolaget som om Firman övertagit hälftenparten av aktierna." Slutligen föreskrevs hembudsskyldighet vid eventuell försäljning till annan än Kreuger.⁴⁷

Likviden för aktierna, 1,8 mkr, skulle erläggas dels kontant 800 000 kronor, dels reverser på 1 mkr. Firma Albert Bonnier ställde sin del, 700 000 kronor, för den omedelbara utbetalningen till Erik Åkerlunds förfogande i form av ett lån som firman i sin tur lånat av Stockholms Enskilda Bank med säkerhet i form av revers av Åkerlund.⁴⁸

Torsten Kreuger hävdade i en senare polemik att i avtalet om aktieöverlåtelsen 5 januari 1933 "förband sig Åkerlund att icke överlåta några aktier till Bonniers".⁴⁹ Det kan dock ifrågasättas om något avtal dem emellan verkligen skrevs det angivna datumet. Vissa indicier talar nämligen emot Kreugers uppgift. I Bonniers förlagsarkiv förvaras en avskrift av ett köpeavtal undertecknat av Torsten Kreuger och Erik Åkerlund den 12 januari 1933. En mystifikation i detta avtal är att det stadgas att den kontanta inbetalningen skall ske senast den 11 januari. I avtalet mellan firma Albert Bonnier och Åkerlund den 11 januari står det "under förutsättning att Direktör Åkerlund inköper majoriteten" vilket tyder på att köpet inte var klart vid denna tidpunkt. Likviden erlades den 14 januari.⁵⁰ Ytterligare ett indicium som talar emot Kreugers påstående är att han inte direkt citerar ur köpavtalet, vilket han däremot gör ur avtalet mellan Åkerlund och firma Albert Bonnier. Hans anklagelse om svek från Åkerlunds sida skulle onekligen ha fått större tyngd om han direkt anfört avtalet. Eric Carlsson anför i sina memoarer att Åkerlund enligt avtalet skulle ha haft rätt att sälja smärre aktieposter, dock ej sammanlagt mer än 10 procent av aktiekapitalet.⁵¹

Oavsett om den av Kreuger åberopade passusen om förbud att sälja till Bonniers existerade eller ej var det uppenbart att både Bonniers och Åkerlund var angelägna om att hålla sitt avtal hemligt. Åkerlunds närmaste man, Eric Carlsson, skulle dock sättas in i situationen, medan Torsten Kreuger skulle hållas utanför.⁵² Emil Henriques, som redan satt i *Aftonbladets* styrelse, inträdde vid bolagsstämman, vid vilken han företrädde majoritetsposten, även i *Stockholms-Tidningens* styrelse.⁵³

Frågan om vem Henriques representerade blev vid den sk Bonnier-Kreugertvisten 1959 föremål för polemik. Torsten Kreuger hävdade att "Bonniers advokat Emil Henriques" utövade "den verkliga kontrollen över de båda tidningarna och Åkerlund".⁵⁴ Tor Bonnier genmälde: "Under de år då tidningarna ägdes av Åkerlund och – formellt – Bonniers var vi inte representerade i styrelsen; Åkerlund var den helt ledande mannen. Emil Henriques var inte vår utan Åkerlunds advokat."⁵⁵ Det var visserligen sant att Henriques var Åkerlunds advokat, men han var otvivelaktigt även Bonniers advokat.⁵⁶ Henriques kan därför betraktas som Bonniers man i styrelsen enligt deras avtal med Åkerlund likaväl som den sistnämndes representant. Kreugers omdöme om Henriques roll i tidningarna synes dock överdrivet. Kreuger hade ju enligt sitt ovan relaterade avtal med Åkerlund ett avgörande inflytande över alla viktiga ekonomiska och personella ärenden.

Bonniers inflytande över Stockholms-Tidningen och Aftonbladet

Den första större frågan som de nya ägarna ställdes inför var *Aftonbladets* framtid. Tidningen hade som nämnts förlorat i upplaga och gått med stora förluster. Redaktionen hade dock börjat rustas upp redan våren 1932. P G Peterson tillträdde som chefredaktör ett år senare. Under hans ledning inleddes ett arbete på att efter utländska förebilder skapa den första moderna kvällstidningen i Sverige. Trots omdaningens fortsatte dock tidningen att gå med förlust. Henriques föreslog därför hösten 1933 att den skulle läggas ned vid årsskiftet om man inte fann någon köpare till tidningen. Åkerlund anslöt sig enligt en sentida uppgift till Henriques linje. Torsten Kreuger, som från fängelset följde tidningarnas utveckling, utnyttjade nu sin rätt att uttala sig i viktigare ekonomiska frågor. Han motsatte sig bestämt en nedläggning av tidningen. De följande åren redovisade *Aftonbladet* en snabbt stigande upplaga samtidigt som förlusterna minskade för att 1935 utbytas mot en vinst på 65 000 kronor.⁵⁷

Varför ville Emil Henriques att *Aftonbladet* skulle läggas ner? Visserligen gick tidningen med förlust, för 1933 kom den att uppgå till 182 000 kronor, men förutsättningarna för en positiv förändring måste betecknas som goda. Saneringsavtalet 1931 gynnade AB på flera sätt. Nedläggningen av *Stockholms Dagblad* innebar att *Aftonbladets* farligaste konkurrent försvann, samtidigt som AB kunde överta både några av StD:s bästa krafter och dess tryckpress. *Dagens Nyheter*s förbindelse att inte ge ut någon kvällstidning innebar vidare att *Aftonbladets* enda konkurrent på kvällspressmarknaden under decenniet skulle komma att bli *Nya Dagligt Allehanda*. Samordningen med *Stockholms-Tidningen* borde innebära betydande besparingar på den administrativa och tekniska sidan. Marknadsläget var således gynnsamt.⁵⁸ Mot den bakgrunden förefaller kraven på nedläggning märkliga, speciellt som redaktionen hade viss framgång med sin nya satsning.

Av det samtida källmaterialet⁵⁹ går det endast att utläsa att Emil Henriques drev frågan om nedläggning, inte om han hade Bonniers stöd för sin linje. Eric Carlsson spekulerar i sina memoarer i att andra intressen än rent ekonomiska låg bakom nedläggningskraven.⁶⁰ För Bonniers del bör det dock inte ha funnits några omedelbara motiv för en nedläggning. I ett längre perspektiv skulle *Aftonbladets* försvinnande visserligen öppna vägen för en kvällstidning från *Dagens Nyheter*, efter det att saneringsavtalet löpt ut 1939. Nu var emellertid Bonniers troligen inställda på att utnyttja optionsavtalet med Åkerlund och den vägen komma över en kvällstidning.

Redan en månad efter det att optionsavtalet undertecknats vände sig Tor Bonnier till Erik Åkerlund i ett ärende angående *Aftonbladet*. Förslag hade väckts om att sänka tidningens pris från 15 öre till 10 öre. Sedan de hade satt sig in i det ekonomiska underlaget hade emellertid Bonniers bli-

vit betänksamma. Tor Bonnier ville vänta med en prissänkning för att göra experimentet först om *Stockholms-Tidningen* visade ett bra resultat innevarande år.⁶¹

Hösten 1933 beslöt dock styrelsen att sänka priset. Tor Bonnier vände sig då till Emil Henriques och förklarade att han vid tidigare samtal inte uppfattat prissänkningen som definitivt beslutad. När så visat sig vara fallet hade han vänt sig till Eric Carlsson och sagt denne att Bonniers skulle ha avrått från sänkningen om de rådfrågats. Han ansåg utvecklingen "olycklig likaväl ur Aftonbladets – Stockholms-Tidningens synpunkt som ur hela den svenska pressens synpunkt". Han medgav visserligen att beslutsrätten låg hos styrelsen men ville "så att säga till protokollet anteckna en avvikande mening för vår del". Tor Bonnier förklarade sig slutligen beredd att uppta diskussion med Åkerlund om försäljning av familjens part.⁶²

Emil Henriques svarade att han motsatt sig en prissänkning. Han hade i stället förordat en nedläggning eller försäljning av tidningen. I det senare syftet hade han sonderat med *Nya Dagligt Allehanda*, som dock sagt sig inte ha det minsta intresse av att köpa Aftonbladet och "att det var Allehanda fullständigt likgiltigt om Aftonbladet sänkte priset". I detta läge hade Henriques gått med på ett förslag från Åkerlund att under en försöksperiod på två månader sänka priset.⁶³

Några år senare anklagades Bonniers av *Nya Dagligt Allehandas* huvudredaktör Leon Ljunglund för att inte ha stoppat Åkerlunds priskonkurrens. Tor Bonnier svarade att Åkerlund rådgjort med honom om saken "då vi händelsevis råkades", men att han avrått "på det allra livligaste". Åkerlund hade emellertid inte lyssnat på Bonniers råd.⁶⁴ Ljunglunds angrepp 1936 framstår som något märkligt i skenet av Emil Henriques samtida uttalande om *Allehandas* likgiltiga inställning till *Aftonbladets* prissänkning.

Av källmaterialet att döma tycks Bonniers förutom i prisfrågan inte ha engagerat sig i någon högre utsträckning i ledningen av *Stockholms-Tidningen* och *Aftonbladet*. Eric Carlsson uppgav visserligen i ett uttalande 1959 att han hade fått "Åkerlunds uppdrag att rådgöra med bokförläggare Bonnier i viktiga frågor som gällde tidningen."⁶⁵ Någon korrespondens från den aktuella tiden finns dock inte bevarad vare sig mellan Bonniers och Carlsson eller mellan Bonniers och chefredaktörerna för *Stockholms-Tidningen* och *Aftonbladet* Evald Stomberg respektive P G Peterson.

Emil Henriques sonderade sommaren 1934 återigen möjligheten att sälja *Aftonbladet* till *Nya Dagligt Allehanda*, alternativt att nå en överenskommelse i prisfrågan mellan de två tidningarna. Han vände sig denna gång till en av personerna bakom *Allehanda*, industrimannen Sten Westberg. Tor Bonnier ansåg att det vore klokt om ett närmande till NDA kunde ske så snart som möjligt.⁶⁶ Några konkreta resultat tycks dock inte kommit ut av kontakterna.

John Landquist inträdde våren 1932 som chef för *Aftonbladets* politiska avdelning. Hans gamle vän Tor Bonnier skrev strax efter tillträdet och

uttryckte sin uppskattning av *Aftonbladets* nya linje. Några månader senare återkom han dock med ett kritiskt brev till Landquist angående *Aftonbladets* försvar av statsminister Ekman och dess angrepp på *Dagens Nyheter*. Sensommaren 1934 bad Tor Bonnier Landquist att bestrida den tyska tidningen *Der Angriff*s påstående om att så gott som hela den svenska pressen kontrollerades av Bonniers. Landquist ville dock inte skriva något inlägg i frågan, eftersom det skulle kunna uppfattas som en kovändning i *Aftonbladets* kritik av *Dagens Nyheter*s polemik mot Tyskland.⁶⁷

Någon ytterligare korrespondens mellan Bonniers och Landquist angående *Aftonbladet* finns inte bevarad. Det är dock möjligt att frågor kring tidningen ventilerades i Tor Bonniers och Landquists förlagskontakter och privata umgänge, som fortsatte trots deras skilda uppfattningar i aktuella politiska frågor.⁶⁸ Det är osäkert om Landquist kände till Bonniers ställning på *Aftonbladet*. I korrespondensen finns det i varje fall inte förrän Torsten Kreuger återköpt sina tidningar 1937 någon antydning om att Landquist känt till det riktiga förhållandet.⁶⁹ Landquist lämnade posten som politisk redaktör 1935 men fortsatte som medarbetare på kulturavdelningen. Sedan ägarbytet på *Aftonbladet* skett försämrades förhållandet mellan familjen Bonnier och Landquist på ett markant sätt.⁷⁰

Innan det gällande optionsavtalet mellan Torsten Kreuger och Erik Åkerlund löpte ut den 1 december 1935 träffades ett nytt avtal mellan dem i april 1935, där optionstiden förlängdes till den 1 april 1938. Åkerlunds ekonomiska ställning förbättrades genom avtalet. Hans befogenheter som verkställande direktör inskränktes dock ytterligare. Alla ärenden som skulle handläggas på bolagsstämmor och styrelsesammanträden skulle föreläggas Kreuger för godkännande.⁷¹

Samtidigt som Torsten Kreuger stärkte sin ställning i *Stockholms-Tidningen* och *Aftonbladet* förefaller Bonniers intresse för tidningarna ha svalnat, trots att de uppvisade goda ekonomiska resultat. *Stockholms-Tidningens* vinst steg från kring 200 000 kronor 1933-34 till drygt 400 000 kronor 1935-36.⁷² I samband med diskussioner kring ett köp av ett tryckeri ägt av Åkerlund erbjöd sig Bonniers att lämna sin andel i de båda tidningarna som dellikvid. Efter många turer kom dock denna affär aldrig till stånd.⁷³

Sedan Torsten Kreuger våren 1937 fått vetskap om att Åkerlund samarbetat med Bonniers vid köpet av *Stockholms-Tidningen* och *Aftonbladet* begärde han att omedelbart få utnyttja sin återköpsrätt. Tor Bonnier uttryckte i brev till Åkerlund sin förvåning över Kreugers brådska, som han fann obefogad.⁷⁴ Affären genomfördes dock. Åkerlund återbetalade sitt lån till firma Albert Bonnier på 700 000 kr med en ränta på 111 000 kr. Bonniers sammanlagda aktieutdelningar utgjorde 57 000 kronor. Räntekostnaderna belöpte sig till 124 000 kronor, varför Bonniers nettovinst på affären slutade vid 44 000 kronor.⁷⁵ Ännu en gång hade Bonniers misslyckats att få kontrollen över *Stockholms-Tidningen* och *Aftonbladet*.

Vilka motiv kan Bonniers ha haft för sitt engagemang i *Stockholms-Tid-*

ningen och *Aftonbladet*? I en polemik med Torsten Kreuger 1959 tonade Tor Bonnier ned familjens roll i tidningarna.⁷⁶ I ett brev till Åkerlund 1936 skrev han dock: "Det var ju meningen då vi gjorde denna affär, att vi skulle ha rätt att så småningom driva Stockholms-Tidningen gemensamt med dig och dela den ekonomiska nyttan och nöjet som tidningen kunde ge."⁷⁷ Detta uttalande visar liksom formuleringarna i optionsavtalet mellan firma Albert Bonnier och Erik Åkerlund att Bonniers såg sina mellanhavanden med Åkerlund inte som en ren finansiering av dennes köp utan att de tog chansen att få ett ägarinflytande i de två tidningarna. Familjens möjligheter till inflytande över tidningarna, som optionsavtalet gav, kom dock i praktiken att begränsas av Åkerlunds avtal med Kreuger om dennes bestämmanderätt i viktiga frågor. När optionsavtalet mellan Kreuger och Åkerlund förlängdes tycks Bonniers intresse för tidningarna ha minskat, vilket deras ansträngningar att överlåta sin del till Åkerlund visar.

Kvällstidningsplaner och starten av *Expressen*

*Dagens Nyheter*s styrelse ventilerade i mars 1919 för första gången frågan om bolaget skulle vidga sin verksamhet genom att ge ut en kvällstidning. Under de följande 25 åren kom kvällstidningsfrågan att bli en ständigt återkommande punkt på dagordningen. Ärendet 1919 gällde ett erbjudande att överta den krisdrabbade liberala *Afton-Tidningen*. *Dagens Nyheter* avböjde budet, varefter *AT* efter en tid tvingades att lägga ner utgivningen.

Hösten 1921 började *Dagens Nyheter* sondera möjligheten att ge ut en egen kvällstidning. Även om det fanns ett behov av en radikal kvällstidning efter *Afton-Tidningens* nedläggning fann styrelsen att de ekonomiska riskerna var för stora. En ny utredning i frågan gjordes 1927. Denna gång betonades möjligheten att utnyttja *Dagens Nyheter*s upprustade produktionsapparat genom att ge ut en kvällstidning. Styrelsen var dock rädd att de potentiella läsarna bland arbetarna skulle skrämmas av tidningens liberala beteckning och beslöt att fortsätta att följa frågan.

En möjlighet att komma in på kvällstidningsmarknaden genom ett förvärv yppades 1929 då *Aftonbladet* utbjöds till försäljning. I *Dagens Nyheter*s styrelse var intresset för ett köp stort, men tidningens politiske redaktör Torsten Fogelqvist som tidigare varnat för förtrustningstendenser inom den svenska pressen, opponerade sig kraftigt mot affären och hotade att avgå om den genomfördes, varefter *Aftonbladet* gick till en annan köpare. Redan efter ett par månader erbjöd sig den nya ägaren, Ivar Kreuger, att sälja tidningen till *Dagens Nyheter*. Inte heller denna gång nådde *Dagens Nyheter* en uppgörelse utan *Aftonbladet* såldes i januari 1930 till ett konsortium, bestående av personer kring Sveriges Nationella Ungdomsförbund.¹

*Dagens Nyheter*s planer på en kvällstidning 1930

När försäljningen av *Aftonbladet* stod klar tog *Dagens Nyheter*s ledning omedelbart upp planerna på en egen kvällstidning. Redan fyra dagar senare tog Sten Dehlgren kontakt med medarbetaren i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* Henning Söderhjelm och erbjöd honom att bli politisk redaktör för *Kvällsnyheterna*. Söderhjelm accepterade anbudet. *Dagens Nyheter*s sportchef David Jonason vیتالades samtidigt att bli andre redaktör. Bonniers var inte obekanta med Henning Söderhjelm, vars far Werner Söderhjelm tillhörde Karl Otto Bonniers personliga vänkrets. Ägarna förefaller dock inte ha tagit någon egen kontakt med honom.²

En utförlig PM av Sten Dehlgren om att starta en kvällstidning föredrogs vid *Dagens Nyheter*s styrelsesammanträde den 22 februari 1930.

Efter en längre diskussion anslöt sig samtliga närvarande styrelseledamöter till PM:n. Engångskostnader vid starten och driftunderskott för 1930 och 1931 beräknades till 300 000 kronor. Om tidningen sedan dessa medel förbrukats fortfarande gick med förlust skulle den läggas ner. Den skulle inte få minska aktieägarnas utdelning eller förmånerna för *Dagens Nyheter*. Innan ett definitivt beslut togs skulle vissa större aktieägares få ge sin mening och resultatet av diskussioner mellan cheferna för huvudstadstidningarna inhämtas.³

Vid mötet med tidningscheferna framgick att Torsten Kreuger stod i begrepp att köpa *Stockholms-Tidningen* och att *Stockholms Dagblad* antagligen skulle läggas om till 10-öres kvällstidning. Styrelsen beslöt på grund av den nya förväntade konkurrensen att uppskjuta det slutliga ställningstagandet och uppdraga åt verkställande direktören att anmäla frågan när den kommit i mer gynnsamt läge. Sten Dehlgren drev enligt egen utsago igenom uppskovet i strid med Bonniers, som ansåg riskerna överkomliga. Enligt Leif Kihlberg utsattes Sten Dehlgren för en bearbetning från andra tidningsledare samtidigt som betänkligheter mot planerna framfördes från vissa aktieägargrupper och styrelsemedlemmar. Sten Dehlgren ville mot den bakgrunden inte bära ansvaret för projektet, som i övrigt endast stöddes av Bonniers.⁴

Bonniers ville inte släppa tanken på att överta *Aftonbladet*. Hösten 1930 återkom Tor Bonnier till ämnet. Från sin sjukbädd uppmanade han enträget "herrarna Bonnier" att köpa *Aftonbladet*. De skulle inte låta sig påverkas av Sten Dehlgrens "ståndsmässiga förakt" för det misslyckade företaget. "Nu kan det säkert och måste köpas billigt." Köpet borde göras oavsett om en uppgörelse om *Stockholms Dagblad* kunde uppnås, även om det skulle vara en fördel. John Landquist borde göras till huvudredaktör, ett minst lika gott namn som Henning Söderhjelm. Han "skriver visserligen lika tråkigt men kan svara på eventuellt skäll och är en prydlig skylt. Dessutom är han oss verkligt hängiven och vi känner honom." En "sprallig herre" som Jonason borde sättas bredvid Landquist. Genom samtryck och samannonsering borde *Aftonbladet* inom ett par år bli en god affär oavsett vad *Stockholms Dagblad* eller *Nya Dagligt Allehanda* gjorde. Detta under förutsättning att tidningen åtminstone i början gjordes billigt. "Fyra karlar och ett fruntimmer (Tora [Nordström-Bonnier])" skulle kunna sköta *Aftonbladet*.⁵

I januari 1931 fick *Dagens Nyheter* två skilda bud att överta *Aftonbladet*, från Arvid Sohlman och AB Duros, vilka ägde 1/3 respektive 2/3 av aktiestocken. Sten Dehlgren granskade buden i en PM. I den rådande ovissa situationen på tidningsmarknaden, med skärpt konkurrens från *Stockholms-Tidningen* och hot om att 10-örestidningen *Stockholms Dagblad* skulle bli kvällstidning, menade han det inte vara tillrådligt att *Dagens Nyheter* tog över *Aftonbladet*. Om *Aftonbladet* skulle komma att läggas ner föreslog Dehlgren att *Dagens Nyheter* utan ersättning skulle överta *Aftonbladets* landsortsupplaga och halvveckoupplagor. Styrelsen beslöt

att avböja erbjudandena.⁶ Inget i källmaterialet tyder på att Bonniers denna gång aktivt verkade för ett köp av *Aftonbladet*.

Kvällstidningsmarknaden 1932–39

I seklets början var det endast utgivningstiden, inte form och innehåll, som skilde kvällstidningar från morgontidningar i Sverige. I utlandet utvecklades emellertid en ny typ av tidning, med kortare artiklar, fler och större bilder, mer sensationer och mer underhållningsstoff än de traditionella tidningarna. I många fall utgavs dessa nya tidningar i litet format på kvällen. På kontinenten var beteckningen boulevardpress, i den anglosaxiska världen tabloider. I Sverige prövades den nya typen av journalistik i morgontidningen *Stockholms Dagblad* i slutet av 1920-talet.

Det s k saneringsavtalet 1931 förändrade i ett slag förutsättningarna på kvällstidningsmarknaden i Stockholm.⁷ De två kvällstidningarna, *Aftonbladet* och *Nya Dagligt Allehanda*, behövde inte frukta någon konkurrens på sin marknad från *Dagens Nyheter* eller *Svenska Dagbladet* under hela återstoden av decenniet. Trots att *Aftonbladet* var den mindre tidningen hade den bättre förutsättningar än *Nya Dagligt Allehanda* att dra nytta av den nya situationen. *Aftonbladet* hade nämligen i Torsten Kreuger en kapitalstark ägare som kunde göra nödvändiga investeringar, något som *NDA* saknade. Vidare kunde *Aftonbladet* uppnå stordriftsfördelar genom samarbete med den andra tidningen i koncernen *Stockholms Tidningen*. Den kunde även överta de bästa medarbetarna från den nedlagda *Stockholms Dagblad*, liksom dess pressar.⁸

Aftonbladet tog sin chans och blev Sverige första tabloid. Under en ny ledning och med nya medarbetare omvandlades tidningen på kort tid till en modernt redigerad tidning i litet format med tonvikt på lättare material som sport, underhållning och serier. Både på ledar-, kultur- och nyhetsplats kom tidningen att alltmer visa nazistiska sympatier. Upplagan steg exceptionellt snabbt från ca 10 000 exemplar till 170 000 exemplar 1940.⁹

Aftonbladets stora framgångar noterades med all säkerhet både av *Dagens Nyheter*s ledning och Bonniers. Tidigare hade det funnits farhågor att en av *Dagens Nyheter* utgiven kvällstidning skulle ta läsare från morgontidningarna påverkades nämnvärt. Det var tydligt att det fanns en speciell marknad för populärt redigerade kvällstidningar. Trots att *Aftonbladet* inte utnyttjade möjligheten att trycka på samma pressar som *Stockholms-Tidningen* fanns det exempel på att tidningarna uppnådde stordriftsfördelar genom att samarbeta. Slutligen väckte *Aftonbladets* nazistiska sympatier stark irritation inom familjen Bonnier. Mot den bakgrunden bör det ha tett sig lockande för Bonniers av både ekonomiska och politiska skäl att återuppta planerna på en kvällstidning på *Dagens Nyheter*s officin.

Utredningar 1939-40

Avtalet från 1931 om förbud att starta en ny kvällstidning löpte ut 1 april 1939. Sommaren 1938 blev Carl-Adam Nycop, nybliven redaktör för *Se*, ombedd av Åke Bonnier att göra upp en lista på unga journalister, som kunde vara lämpliga för en ny kvällstidning. På hösten samma år fick Sten Dehlgren i uppdrag av *Dagens Nyheters* styrelse att utreda utgivningen av en kvällstidning inför 1931 års avtals upphörande.¹⁰

Dehlgren presenterade sin utredning vid styrelsesammanträdet i mars 1939.¹¹ Den nya tidningen planerades att få en helt självständig redaktion, men utnyttja *Dagens Nyheters* resurser för annonsanskaffning och teknisk produktion. Tidningen kalkylerades gå med vinst vid 40 000 sålda exemplar. Förlusten vid en upplaga på 20 000 uppskattades till 300-400 000 kronor. Engångskostnaderna vid starten beräknades uppgå till 150 000 200 000 kronor förutom byggkostnader på 275 000 kronor. Liksom i tidigare utredningar framhävde Dehlgren de ekonomiska fördelarna med bättre utnyttjande av maskinparken och möjlighet till ömsesidig reklam i de två tidningarna. Han framhöll å ena sidan den möjliga marknaden för en demokratiskt inriktad kvällstidning, men varnade å andra sidan för risken för en antisemitisk propaganda med tal om "Bonniers tidningstrust och behärskande av svenska folkets tankar och åsikter". Avgörande för tidningens eventuella framgång var emellertid det redaktionella arbetet.

Beträffande företagsformen förordade Sten Dehlgren bildandet av ett dotterbolag till *Dagens Nyheter*. Han avvisade bestämt tanken att kvällstidningen "helt eller delvis skulle ägas av Bonniers förlags eller dess närstående personer". Projektet föreslog finansieras genom att *Dagens Nyheter* tog inteckningar på ca 500 000 kronor och att Bonniers förmedlade lån på 800 000 1 000 000 kronor för tecknande av aktiekapital i det nya bolaget. Styrelsen beslöt att säga upp saneringsavtalet, att bygga om för att bereda plats för en kvällstidning samt att "innan utgången av år 1939 fatta beslut om kvällstidningsutgivning".¹²

Under hösten 1939 förhandlade tidningarna i Stockholm sig fram till ett avtal om prissättning på lösnummer, prenumerationer och annonser samt ett förbud att starta en ny tidning. Avtalet förlängdes med mindre justeringar fram till 1 september 1940.¹³

I augusti 1940 aktualiserade Tor Bonnier åter kvällstidningsfrågan i ett brev till Sten Dehlgren. Trots att han varit osäker på om tidpunkten för en start varit den rätta med tanke på risken för minskad annonstillströmning hade han kommit fram till "att det nu är ofrånkomligt för *Dagens Nyheter* att ge ut en kvällstidning. Även om det betyder en ekonomisk tyngd tror jag, att Stockholmstidningskoncernens konkurrens blir alltmer påfrestande, om icke *Dagens Nyheter* möter den även på eftermiddagen och kvällen. Jag tycker också att det blir en slags moralisk skyldighet gentemot demokrati och frisinne att ge ut en annan slags kvällspublikation än *Aftonbladet* och *Vita plåstret-Allehandan*." Tor Bonnier föreslog att kvälls-

tidningen skulle finansieras dels genom att *Dagens Nyheter* skulle satsa sina likvida tillgångar i ett nytt bolag med ett aktiekapital på 50 000 150 000 kronor, dels genom lån hos firma Albert Bonnier.¹⁴

Vid styrelsesammanträdet i september 1940 presenterade Sten Dehlgren en reviderad version av 1939 års utredning. I en särskild promemoria presenterades den nya amerikanska kvällstidningen *PM*. Sten Dehlgren framhöll att stora delar av *Aftonbladets* läsekrets var missnöjd med tidningens politik och gärna skulle se ett klart demokratiskt organ. Risken fanns dock att en "ny daglig, 'Bonnierinfluerad' tidning" skulle kunna leda till att Tyskland föreslog eller hemställde om "presspakt eller viss överenskommelse rörande svensk och tysk press". En utgivning bedömdes så pass känslig att han föreslog att styrelsens ordförande borde konferera med landets utrikesledning, innan ett beslut fattades.

De nya lokalerna var snart klara. *Dagens Nyheter*s engångskostnader för utgivning av en kvällstidning beräknades till 430 000 kronor. Kvällstidningens rörelsekapital kalkylerades till 700 000 kronor. Den nya tidningen beräknades gå med vinst efter två år. Det fanns en risk att Torsten Kreuger mötte konkurrensen med att sänka lösnummerpriset på *Stockholms-Tidningen* till 10 öre. Kvällstidningen beräknades gå runt vid en upplaga på 50 000 ex. Styrelsen beslöt att tills vidare ej utge en kvällstidning, men att komplettera *Dagens Nyheter*s tekniska utrustning, så att en utgivning kunde möjliggöras.¹⁵

Samarbetstrevare med LO 1941

Även inom delar av arbetarrörelsen fanns det en stark kritik mot samlingsregeringens anpassningspolitik. Denna opinion hade dock svårt att finna fora för sina åsikter eftersom de socialdemokratiska organen i storstäderna i huvudsak var lojala mot regeringen. Inom rörelsen såg man inte heller med blida ögon att *Aftonbladet* med sin uttalat protyska hållning hade en stor läsekrets inom arbetarleden. Vid LO-kongressen hösten 1941 väcktes en motion om att Landsorganisationen skulle starta en arbetarvänlig och demokratisk kvällstidning. Trots landssekreteriatets motstånd beslöt kongressen att uppdra till sekretariatet att utreda frågan och därefter sammankalla en tidningskonferens. Det fanns således ett starkt intresse för saken inom fackföreningsrörelsen.¹⁶

Den kommitté som LO tillsatte för att utreda kvällstidningsfrågan undersökte även möjligheten till samarbete med andra intressenter. Sedan Kaj Bonnier uttryckt sin sympati för ett samgående i tidningsfrågan träffade företrädare för kommittén den 5 november 1941 Tor, Kaj och Albert Bonnier. Bonniersidan förklarade att frågan inte diskuterats med andra aktieägare i *Dagens Nyheter*, varför förhandlingarna måste betraktas som preliminära. I huvudfrågan, kampen för demokratin, var parterna eniga. I inrikespolitiska frågor kunde motsättningar tänkas uppkomma, varför samarbetet borde begränsas till fem år efter krigsslutet. Bonniers accep-

terade att LO utsåg en chefredaktör, som skulle redigera tidningen i en "klart demokratisk och framstegsvänlig anda".¹⁷

Tanken var att bilda ett gemensamt bolag med *Dagens Nyheter* och LO som helt jämställda parter. Av aktiekapitalet på 2 mkr skulle DN anses ha fullgjort sin insats genom att ställa maskinpark, värd 1 mkr, till företagets förfogande. LO skulle betala in 1 mkr kontant i aktiekapital samt låna ut 1 mkr. LO:s ordförande August Lindberg kunde inte godta den föreslagna fördelningen utan ställde som villkor för ett samarbete att LO fick 51 procent. Bonniers svarade att de endast kunde ta förslaget obeskuret eller om de fick 51 procent. Parterna konstaterade att det inte fanns plats för några jämkningar, varför projektet föll. LO tog nu snabbt ett beslut att ge ut en kvällstidning, *Aftontidningen*, på egen hand. AT kom ut med sitt första nummer 26 mars 1942 tryckt på *Socialdemokratens* officin.¹⁸

Utgivningsbeslut

Vid överläggningarna med LO i kvällstidningsfrågan gav Bonniers ett löfte att inte starta någon kvällstidning under *Aftontidningens* första utgivningsår.¹⁹ Diskussionerna om att starta en egen kvällstidning fortsatte dock i *Dagens Nyheter*s styrelse. Vice verkställande direktör Helge Heilborn pekade i februari 1942 på riskerna att marknadsmässigt hamna på efterkälken om det skulle gå bra för *Aftonbladet* och *Aftontidningen*. Han ansåg därför att det var nödvändigt ompröva beslutet att inte ge ut en kvällstidning.²⁰

Under våren 1942 fördes diskussioner om *Dagens Nyheter* skulle trycka *Nya Dagligt Allehanda* alternativt överta hela eller delar av tidningen. Sten Dehlgren avstyrkte tryckningsalternativet. Han ansåg inte heller tiden lämplig för start av en egen kvällstidning, eftersom *Aftontidningen* nu fyllde rollen som antinazistiskt alternativ. En konkurrerande kvällstidning skulle också ses med oblidat ögon av *Dagens Nyheter*s arbetarläsare. Det var även problematiskt att bygga om pressarna för häftning av den nya tidningen.²¹

Styrelsen gick dock emot Sten Dehlgren och beslöt i april 1942 att "i princip utge en kvällstidning" samtidigt som den förklarade sig inte intresserad av att köpa *Nya Dagligt Allehandas* tillgångar. Tidpunkten för starten var avhängig installationen av häftningsapparaturen, som beräknades kunna vara klar vintern 1943.²²

Förberedelser 1943–44

Förberedelserna för kvällstidningen intensifierades hösten 1943. Intensiva diskussioner fördes kring sammansättningen av den nya tidningens ledning och flera personer erbjöds anställning (se nedan). Ett vilande bolag Rederi AB Bur inköptes hösten 1943 av *Dagens Nyheter* och ombildades till AB Tebo i syfte att utge kvällstidningen.²³ Ett avtal slöts mellan

Dagens Nyheters AB å ena sidan och Aftonbladets AB och Stockholms-Tidningens AB å andra sidan i februari 1944 om ett lägsta lösnummerpris på 15 öre. Om *Dagens Nyheters* kvällstidnings upplaga under 1944 och 1945 skulle komma att överstiga 50 000 exemplar samtidigt som *Aftonbladets* upplaga minskade skulle *Dagens Nyheter* lämna ekonomisk gottgörelse.²⁴

Bland de små aktieägarna fanns det många som såg med oro på starten av kvällstidningen. Åke von Zweigbergk, revisor i *Dagens Nyheter* och son till tidningens förre huvudredaktör Otto von Zweigbergk vände sig i mars 1944 med en skrivelse till styrelsen, i vilken han ansåg sig representera minoritetsägarna. Han var rädd för att det skulle bli svårare att upprätthålla *Dagens Nyheters* självständighet och att även insiktsfulla bedömare skulle kunna "bli benägna att likställa de båda dagstidningarna med Bonniers många andra publikationer". Det politiska motivet för en kvällstidning hade försvagats dels genom tillkomsten av *Aftontidningen*, dels genom att både *Aftonbladet* och *Nya Dagligt Allehanda* lagt om sin politiska kurs. Zweigbergk kände även viss olust över att starten av en kvällstidning föregåtts av ekonomiskt samröre med Kreugerintressen. Han var slutligen lite orolig för de förluster som *Dagens Nyheters* aktieägare kunde råka ut för vid ett misslyckande för kvällstidningen.²⁵

Samtalen med *Nya Dagligt Allehandas* intressenter återupptogs och ledde våren 1944 fram till ett avtal om att *Nya Dagligt Allehanda* skulle upphöra senast 30 september 1944. För *Nya Dagligt Allehandas* upphörande erlade *Dagens Nyheter* 250 000 kronor och köpte samtidigt en del inventarier för 167 000 kronor. DN tog även över ansvaret för pensionsutbetalningarna.²⁶

Från och med september övertog AB Tebo ansvaret för planeringen av den nya tidningen. I styrelsen ingick Sten Dehlgren, Tor Bonnier, Gert Bonnier, Yngve Larsson, Ivar Ljungquist och Ivar Harrie med Albert Bonnier jr och Helge Heilborn som styrelsesuppleanter. Tidningen döptes till *Expressen* och bolagets namn ändrades till AB Kvällstidningen Expressen. Den 16 november 1944 såg till sist *Dagens Nyheters* så länge planerade kvällstidning dagens ljus.²⁷

Personfrågor

Sedan styrelsen i april 1942 tagit principbeslutet att ge ut en kvällstidning kom sammansättningen av redaktionsledningen att inta en central roll i Bonniers fortsatta agerande. De var angelägna om att knyta en framstående publicist till tidningen som tillsammans med ett par politiska medarbetare skulle kunna utveckla ett slagkraftigt oppositionsorgan mot samlingsregeringen. Det fanns också ett starkt intresse hos ägarfamiljen att finna en tidningsmakare som kunde göra en ny fräsch tidning som attraherade stora läsargrupper.

Till posten som redaktionell ledare var Carl-Adam Nycop predestine-

rad. Han hade nått stora framgångar som skapare av Åhlén & Åkerlunds bildtidning *Se* och åtnjöt ett mycket stort förtroende inom familjen. När Nycop hösten 1940 fick ett erbjudande att förvärva en aktiepost i *Nerikes Allehanda* höjde Bonniers hans lön kraftigt och garanterade honom "möjlighet att återgå till dagstidningsjournalistik" underförstått i *Dagens Nyheter* eller dess nya kvällstidning". Politiskt betecknade sig Nycop som "obunden vänsterman". Hans radikalism förefaller inte ha oroat Bonniers. Inte ens när han kort före starten av *Expressen* skrev en antikapitalistisk ledare i *Se* reagerade någon i familjen, trots att den enligt hans egen utsago "oroade och förargade herrarna Bonnier".²⁸

I augusti 1940 nämnde Tor Bonnier i ett brevtkast den nye kulturchefen på *Dagens Nyheter*, Ivar Harrie, som en tänkbar person som huvudredaktör för den planerade kvällstidningen. Ett annat namn som diskuterades i familjekretsen var Erik Hjalmar Linder. När Kaj Bonnier inför en resa till London hösten 194 sammanfattade sina åsikter om kvällstidningen skulle han helst vilja se Sven Dahlman som huvudredaktör, men eftersom dennes namn skulle vålla "intriger, bråk och tidsutdräkt" föreslog han i stället Erik Hjalmar Linder.²⁹ Linder var andre redaktör i *Svenska Morgonbladet* och hade profilerat sig som en av de mest framträdande skribenterna inom den frisinnade pressen. Mot bakgrund av att Bonniers och *Dagens Nyheter* alltid tillhört den kulturradikala falangen av den liberala rörelsen kan Bonniers lansering av Linder förefalla överraskande.

På den tredje redaktionella nyckelposten, politiske redaktören, framstod Harald Wigforss tidigt som Bonniers kandidat. Wigforss hade varit medarbetare i ett par högertidningar och högerledaren Gösta Bagges sekreterare innan han 1940 blev redaktör för veckotidningen *Nordens Frihet*, organ för samfundet med samma namn. Kaj Bonnier som kände Wigforss väl från sitt arbete i *Nordens Frihet* hade hösten 1942 samlat Gert Bonnier och Yngve Larsson bakom Wigforss' kandidatur men sade sig veta att Tor Bonnier "à priori är avogt inställd mot Wigforss. Han läser aldrig *Nordens Frihet*, men säger ändå att Wigforss skriver dåligt." Kaj Bonnier ansåg också att Tor Bonnier och Albert Bonnier jr hade större intresse för vem som skulle göra tidningen än vem som skulle bli dess politiska ansikte.³⁰ Någon annan kandidat nämns inte i källorna, vilket tyder på att familjen trots Kaj Bonniers farhågor kunde samla sig kring Wigforss' namn.

Sten Dehlgren var angelägen om att den planerade kvällstidningen skulle ha starka band med modertidningen. Ett medel för att förankra den nya tidningen i *Dagens Nyheter* var att placera personer därifrån på ledande positioner. I de diskussioner som fördes lanserade Dehlgren i olika konstellationer flera ledande DN-medarbetare, som andre redaktören Ivar Ljungquist, notischefen Hadar Hessel samt sportchefen David Jonason.

I juli 1943 var styrelsen efter långvariga diskussioner redo att fatta sitt första beslut i personfrågorna, nämligen att erbjuda Erik Hjalmar Linder, Carl-Adam Nycop och Harald Wigforss posterna som chefredaktör, redaktionssekreterare respektive politisk medarbetare. Sten Dehlgren reser-

Expressens första nummer den 16 november studeras av från vänster huvudredaktören Ivar Harrie, sportchefen Rudolf "R:et" Eklöv och den från DN inlånade stjärnreportern Sven Åhman samt sittande redaktionschefen Carl-Adam Nycop.

verade sig mot Carl-Adam Nycop till förmån för Hadar Hessel. Beslutet sammanföll helt med Kaj Bonniers förslag föregående höst. Sedan Linder avböjt gick budet till Ivar Harrie, vars namn Bonniers tidigare hade diskuterat med Dehlgren. Diskussionerna med Harrie hade i september 1943 avancerat fram till ett kontraktsförslag, när styrelsen plötsligt bordlade frågan.

Orsaken till bordläggningen var diskussionerna mellan *Dagens Nyheter* och *Nya Dagligt Allehanda* om ett eventuellt övertagande. Från NDA:s sida fanns önskemål om att verkställande direktören Bertil Norgren och

chefredaktören Erik Wästberg bereddes plats på den nya tidningen. Be-
träffande Norgren fanns inga betänkligheter från DN-sidan, både Bon-
niers och Sten Dehlgren hade tidigare förordat honom och styrelsen be-
slöt i september 1943 att erbjuda honom posten som ekonomichef.³¹

Wästbergs namn var betydligt mer kontroversiellt. Han var välbekant
för Bonniers sedan han arbetat några år på Åhlén & Åkerlund, främst på
Vecko-Journalen. Sedan 1942 var han chefredaktör för högerorganet *Nya
Dagligt Allehanda*, där han arbetat ett tiotal år. Under förhandlingarna
mellan DN och NDA fick han ett muntligt löfte av Tor Bonnier att bli
chefredaktör för den nya kvällstidningen ifall NDA samtidigt lades ner.
Ordförandens löfte väckte opposition i *Dagens Nyheters* styrelse där Yngve
Larsson, Gert Bonnier och Ivar Ljungquist alla menade att Wästberg inte
var rätt man som chefredaktör utan att någon annan plats borde beredas
honom.³²

I januari 1944 fick Harald Wigforss som länge varit påtänkt som poli-
tisk redaktör ett formellt erbjudande. Efter ett par veckors betänketid tackade
han nej med motivering att han erbjudits och accepterat att bli *GHT:s*
stockholmsredaktör, men han erkände för Kaj Bonnier att Wästbergs
namn fått honom att "resa borst".³³ Wigforss' negativa besked mottogs
med bestörtning inom familjen Bonnier, som sett honom som en garant
för kvällstidningens politiska linje.

Kaj Bonnier var mycket upprörd och avrådde från att ge ut en kvälls-
tidning med Nycop och Erik Wästberg som redaktörer. I ett brev till Tor
Bonnier skrev han att familjen "offrat en framtidsman av stora mått i
svensk publicistik för en medelmåttig journalist". Han tvivlade på att Tor
och Albert Bonnier hade rätt när de hävdade att det var "kortsynt politik
att inte göra upp även med halvdåligt folk, om man därigenom kan
komma i gång". Kaj Bonnier ansåg å sin sida att det var mera kortsynt att
riskera att inte få de bra människorna för en tillfällig kombinations skull.
En tidning, skött av Wästberg och Nycop, kunde "kanske bli en säljbar
produkt, men i själva verket bara bli en hållningslös blaska, som inte gör
en människa glad, och som vi därför absolut inte skall ge ut. Låt oss nu
vänta tills vi kan skaffa bättre folk." Kaj Bonnier framhöll avslutningsvis
att han var "lika ivrig som Du på att D.N. skall få sin kvällstidning, men
jag vill att det skall vara en tidning och inte ett boulevardblad".³⁴

Även Gert Bonnier var betänksam sedan han funnit att *Nya Dagligt
Allehandas* ledare var konträra mot *Dagens Nyheters*. Han ansåg därför att
Tor Bonnier på något sätt borde lösa sitt löfte till Erik Wästberg.³⁵ Det
framgår indirekt av källorna att även Yngve Larsson var tveksam att star-
ta en tidning under Wästbergs ledning.

Albert Bonnier jr såg nu hela kvällstidningsprojektet hotat och vände
sig till Kaj Bonnier med ett temperamentsfullt och vädjande brev. Han
medgav att hans huvudintresse för kvällstidningen var ekonomiskt, men
det var "insatt i ett större sammanhang. Jag tror och menar nämligen att
den styrka och den opinionsbildning, som en kvällstidning ger blir nöd-

vändig för oss att äga för att skydda våra förlagsintressen". Han var övertygad om att tidskrifternas försäljning skulle minska de närmaste 10–25 åren. Men med en "välskött kvällstidning" skulle Bonniers dels kunna kompensera tidskrifternas vinstminskningar, dels kunna binda tidskrifternas "försvinnande läsekrets" till "en rikskvällstidning av populär natur". Överflyttningen av läsarna skulle dessutom ha den fördelen att "statsmakter, präster och andra kverulanter" inte skulle "ge sig på en daglig kvällstidning, då de däremot komma att förfölja oss". Om inte *Dagens Nyheter* gav ut kvällstidningen skulle Åhlén & Åkerlunds bli "tvingad att göra den om koncernen på lång sikt skall kunna bibehålla sin ställning och sin omsättning". Men då *Dagens Nyheter* hade produktionsapparaten var det "otroligt mycket fördelaktigare" om den gav ut kvällstidningen. Han trodde att Kaj Bonnier kanske kunde förstå hans synpunkter men att "varken Gert eller Yngve kunna eller vilja förstå". Albert Bonnier jr hade dock liksom Kaj Bonnier arbetat "helt och fullt i koncernens tjänst" vilket gav honom "rätt att säga detta även om jag bara är en liten tjänsteman hos de stora familjerepresentanterna, som hämtats från vetenskap och politik".³⁶

Albert Bonnier jr såg själva utgivningen av en kvällstidning som huvudfrågan, även om han gav Kaj Bonnier rätt i att "människorna spela en rätt stor roll, även om de inte alls äro avgörande, om utgivaren vet vad han vill ge ut". Den specifika frågan om Wästberg berör han inte. Albert Bonnier jr var annars den i familjen som troligen kände Wästberg bäst och som i tillbakablickar uttalat sig mycket positivt om honom som skribent. Det framgår dock inte av källorna om Albert Bonnier jr pläderade för Wästberg i familjekretsen.³⁷

Tor Bonnier för sin del höll med kritikerna att Harald Wigforss avböjande gjorde "Wästbergs kandidatur ännu mer motbjudande". Han försökte dock tona ner risken genom att hävda att Wästberg var "opolitisk" som behövde "en politisk redaktör vid sin sida eller rättare över sig". Han hade dock ingenting emot att man på "ett anständigt sätt" kom ifrån Erik Wästberg. Det var dock svårt att starta en kvällstidning utan att lägga ner *Nya Dagligt Allehanda*, vilket inte skulle ske om inte Erik Wästberg fick den plats han hoppades på. Han vädjade till Wästbergs kritiker inom familjen att inte förstora upp frågan utan att inse att "hela den långa historien med D.N:s kvällstidningsproblem" varit "en lång serie av försuttna chanser. Här har vi nu äntligen en möjlighet att utan nämnvärd ekonomisk risk komma in på marknaden – ja, jag ser den, och måste se den, köpmannamässigt."³⁸

Vid denna tidpunkt, mitten av februari 1944, var splittringen inom familjen i kvällstidningsfrågan tydlig. Å ena sidan stod Kaj Bonnier, Gert Bonnier och Yngve Larsson som lade tonvikten på kvällstidningens opinionsbildande roll. Sedan de i flera år förgäves försökt ändra *Dagens Nyheter*s politiska linje hade de knutit stora förhoppningar att den nya tidningen skulle bli ett forum för deras idéer. Nu såg de i stället att tidningen höll på att hamna i händerna på en skribent som inte alls uppfyllde

deras krav. Å andra sidan stod Albert Bonnier jr och Tor Bonnier som såg en kvällstidning mer ur en "ekonomisk" och "köpmannamässig" synvinkel. De vill inte försitta denna chans att utveckla familjens verksamhet.

Åsiktsskillnaderna bör inte tolkas som att det fanns två entydiga falanger inom familjen, en politisk och en affärsmässig. Kaj Bonnier såg den ekonomiska potentialen och förespråkade en kvällstidning, men inte under de förutsättningar som nu uppstått. Däremot är det möjligt att Gert Bonnier och Yngve Larsson som stod utanför familjens affärsverksamhet hade svårare att se köpmannamässigt på frågan. Å andra sidan var tidningens politiska roll viktig för både Tor Bonnier och Albert Bonnier jr, den förre såg Wästbergs kandidatur som motbudande. I en sentida intervju betonade Albert Bonnier jr mycket starkt de politiska motiven för starten av kvällstidningen.³⁹

Trots diskussionerna inom ägarfamiljen fortsatte förberedelsearbetet för den nya tidningen under våren 1944. Förhandlingarna med *Nya Dagligt Allehandas* intressenter resulterade i ett avtal om nedläggning av NDA mot en gottgörelse från *Dagens Nyheters* sida. Samtidigt fick Erik Wästberg höra av Tor Bonnier att det muntliga avtalet om huvudredaktörsposten inte längre gällde.⁴⁰ I stället fick Ivar Ljungquist ett anbud att bli huvudredaktör som han direkt avböjde. Budet gick vidare till Ivar Harrie som accepterade.

Utrikesredaktör blev Bo Enander, redaktör för tidskriften *NU* och nära vän till Kaj Bonnier. Ett par tillfrågade personer⁴¹ avböjde att bli politisk redaktör innan den unge medarbetaren på *Upsala Nya Tidning* Per Wrigstad tackade ja. Bonniers som tidigare varit så angelägna att få rätt person som politisk medarbetare förefaller av källorna att döma nu hållit sig passiva. På de övriga posterna i redaktionsledningen hade de dock fått in sina kandidater. Förutsättningarna fanns för att den nya tidningen på ett helt annat sätt än *Dagens Nyheter* skulle återspegla ägarnas intentioner.

Fanns det någon reell risk för att motståndet mot Wästberg hade kunnat stoppa kvällstidningsplanerna? Kaj Bonnier förefaller trots att han inte tillhörde *Dagens Nyheters* styrelse ha intagit en nyckelposition. Delägarna i firma Albert Bonnier hade av praxis vetorätt. Om Kaj Bonnier aktivt motarbetat planerna och dessutom fått stöd i styrelsen av Gert Bonnier och Yngve Larsson förefaller det osannolikt att Tor Bonnier och Albert Bonnier jr ensamma kunnat driva igenom projektet. Nu kom Kaj Bonnier att passivt följa utvecklingen medan skeptikerna i styrelsen lät Tor Bonnier arbeta fram en för hela familjen acceptabel lösning. Vilken roll Albert Bonniers argumentering spelade för skeptikernas fortsatta ställningstagande är givetvis omöjligt att avgöra.

Planering av den redaktionella utformningen

Under sina studieår och semesterresor i Europa och USA kunde familjemedlemmarna studera den utländska pressens utveckling, inte minst

tabloidtidningarnas framgångar. Denna utveckling följdes givetvis även på de större svenska tidningsredaktionerna, exempelvis skickade *Dagens Nyheter* vid flera tillfällen ut delegationer för studiebesök på utländska kollegor.

Av tradition hade Bonniers fokuserat sitt tidningsintresse till de opinionsbildande avdelningarna, där ledarna och kulturartiklarna lästes och diskuterades ingående. Däremot förefaller man endast undantagsvis haft synpunkter på redigeringen och utvecklingen av nyhetsavdelningarna. När *Dagens Nyheter*s styrelse diskuterade att starta en tabloid var Bonniers givetvis medvetna om vilken redaktionell profil som krävdes och vilka marknadssegment som var intressanta. Det är mer tveksamt om de var intresserade av hur tidningens innehåll skulle utformas i detalj.

När kvällstidningsplanerna började diskuteras var Åke Bonnier den inom familjen som hade störst erfarenhet av och intresse för tidningsskapande. De första tidskrifter han startade var av underhållnings- eller kulturkaraktär men genom starten av *NU* och *Se* på 1930-talet gick han delvis in på nyhetsjournalistikens fält. Under sina vistelser i USA hade han studerat den amerikanska tabloidpressen, som *Se* med sin bildjournalistik kom att låna vissa drag från. Han var klart intresserad av att starta en kvällstidning med en ny typ av journalistik och hade redan 1938 funderat på lämpliga kandidater till redaktionen.⁴² Åke Bonnier kom dock inte att delta i det fortsatta arbetet med kvällstidningen på grund av att han under kriget vistades i USA.

Sedan Albert Bonnier jr valts in i styrelsen 1940 blev han den i familjen som kom att intressera sig för kvällstidningen inte bara som politiskt organ utan också som journalistisk produkt. I december 1942 sammanfattade han sina åsikter i en skrivelse till styrelsen. Hans utgångspunkt var att kriget skulle vara slut före sommaren 1945. Eftersom det enligt hans erfarenhet krävdes ett par år för en tidning att finna sin form borde den börja utges senast hösten 1943 för att kunna satsa med full kraft efter kriget. Han föreslog en kombination av bok- och djuptryck, vilket skulle ge en mycket bra bildåtergivning och möjlighet att använda färg. Vidare förutsåg han att flyget skulle utvecklas explosionsartat efter kriget, vilket skulle göra det möjligt "för den bäst redigerade och tryckta kvällstidningen i Stockholm att få en större nationell spridning än någon annan dags-tidning tidigare haft".⁴³

Albert Bonnier jr fortsatte att vara drivande i ägarkretsen när kvällstidningsplanerna började ta konkret form. Några sommardagar 1944 satt han tillsammans med Carl-Adam Nycop och diskuterade form och innehåll i den nya tidningen. De hade tidigare samarbetat i tidningen *Se*, där Nycop utvecklat en för svenska förhållanden ny typ av bild och nyhetsjournalistik. I övrigt skilde sig deras bakgrunder. Nycop hade arbetat inom dagspressen, medan Albert Bonnier jr vid sidan av sin huvuduppgift som teknisk chef på Åhlén & Åkerlund hade engagerat sig i det redaktionella arbetet på flera av förlagets veckotidningar, i första hand *Vecko-Revyn*.

Hans direkta erfarenheter från dagspressvärlden inskränkte sig till några studiemånader på *Sunday Dispatch* och *New York Times*.

Carl-Adam Nycop har i sina memoarer skildrat hur diskussionen gick mellan de två vännerna som båda varit lidelsefullt intresserad av att skapa efterkrigstidens nya tidning. Albert Bonnier jr ansåg att tidningarna var för tråkiga och fantasilösa och ville därför att man skulle skriva om och dramatisera allt inkommande material. Carl-Adam Nycop motsatte sig förslaget eftersom han var rädd att tidningen skulle "förlora ansiktet, stämplas som helt verklighetsfrämmande och avfärdas som ett halvfabrikat på facts and fiction". Han ville i stället satsa på "praktisk realism" med uppseendeväckande typografisk utformning, djärva bildsidor, stoff lätt att identifiera sig med samt praktisk information. Albert Bonnier jr retirerade, men inte utan motstånd. Han trodde mera på "det känslosamma och hjärtevarma", som kunde gripa tag om läsaren, och rekommenderade fictionskribenter och tecknare i veckopressen. De var eniga om att första sidan skulle ha omsorgsfull lay-out, att lägga nyhetssidor direkt efter förstasidan, att ha dagliga featuresidor samt överraskande bildsidor. De ville engagera Jan-Erik "Rit-Ola" Garland, men Sten Dehlgren ville inte släppa honom från *Dagens Nyheter*. På "damsidan" ville Albert Bonnier jr ha en blandning av romantik och lyx.⁴⁴

Albert Bonnier jr har inte själv direkt berört diskussionerna kring den nya kvällstidningen⁴⁵, men i sina memoarer gör han några allmänna reflexioner kring dagstidningar, som inte motsäger Nycops skildring. Han menar där att informationsbehovet (potatispriser, trafikomläggningar etc) svarar för 5 procent av motivationsmassan att köpa en dagstidning, "önskan 'att få ledning i vad jag skall tycka'" (filmer, bilmodeller, kläder etc) utgör 15 procent, "resten, fyra femtedelar eller mer av en tidnings säljframgång, beror på hur väl den kan tillfredsställa läsarnas behov av flykt från den personliga verkligheten, det vill säga fylla ut vardagsmänniskans dramatiska vakuum".⁴⁶

Efter sommardiskussionerna fortsatte Albert Bonnier jr att medverka i förberedelsearbetet. Han kom bland annat med förslag på medarbetare och tog sig i Göteborg en titt på en lovande journalist, Sigge Ågren, som anställdes. Tor Bonnier hade ett bestämt önskemål om att Tora Nordström-Bonnier skulle ansvara för familjesidan.⁴⁷ Även om det inte framgår av källorna utnyttjade Tor, Kaj och Gerard Bonnier troligen sina kontakter i den litterära världen till att knyta medarbetare till kulturredaktionen.

Sammanfattning

Bonniers förefaller ända från början av 1920-talet ha verkat pådrivande för *Dagens Nyheter*s planer att starta eller förvärva en kvällstidning. Flera motiv var ständigt återkommande i diskussionerna, även om de kunde växla i styrka. Alltsedan den liberala *Afton-Tidningen* lagts ner 1920 fanns

ett intresse för att ge kvällstidningsköparna ett liberalt alternativ. Det politiska motivet ökade i tyngd i takt med att *Aftonbladet* blev alltmer nazivänlig. När Bonniers missnöje med *Dagens Nyheters* regeringsvänliga linje växte tillkom ytterligare ett politiskt motiv för en kvällstidning, nämligen att ge den regeringskritiska och antinazistiska opinion som inte kom fram i DN ett eget forum. De politiska motiven var mycket starka under de första krigsåren, men försvagades när först *Aftontidningen* startades 1942 och sedan *Aftonbladet* helt bytte kurs i augusti 1943 och blev ett liberalt antinazistiskt organ.

Ett annat återkommande motiv var att utnyttja *Dagens Nyheters* dyra och förstklassiga produktionsapparat mera effektivt genom att sätta och trycka en tidning under de timmar då den stod oanvänd. Tre möjliga alternativ, att legotrycka, att köpa eller att starta en kvällstidning, diskuterades. Legotryckningen som var den enklaste lösningen tycks ha varit den minst intressanta. Bonniers iver att köpa eller starta en tidning visar att de inte nöjde sig med att trycka en tidning utan att de även ville ge ut den.

Det marknadsmässiga och journalistiska motivet att utveckla en ny typ av tidning för en ny typ av läsare fanns med redan från början men tycks ha stärkts i takt med *Aftonbladets* framgångar. Sedan Bonniers definitivt manövrerats bort från *Stockholms-Tidningen*-koncernen 1937⁴⁸ var hotet från Torsten Kreugers tidningar ständigt närvarande. Bonniers ville nu ge honom en match inte bara på morgontidningsmarknaden utan även på den nya växande kvällstidningsmarknaden.

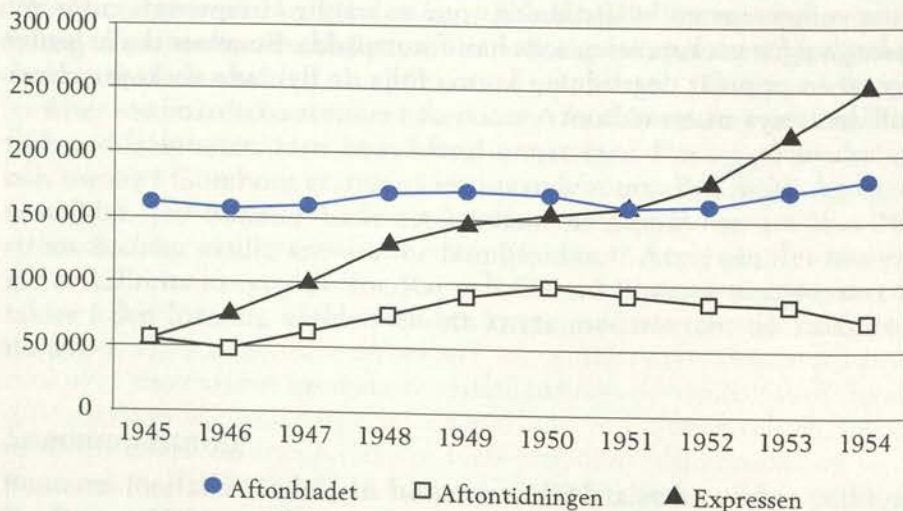
Kvällstidningsplanerna kan också ses som ett led i Bonniers försök att uppnå horisontell integration, det vill säga täcka så många mediemarknader som möjligt. Albert Bonnier jr var inne på dessa tankegångar när han såg utgivningen av en kvällstidning som en möjlig kompensation för den tillbakagång för veckopressen som han förutspådde. Bonniers skulle genom att ge ut en populär dagstidning kunna följa de flyktade veckopressläsarna till deras nya massmedium.

Bonniers och *Expressens* första tio år

När *Expressen* till sist kunde sjösättas utropade Tor Bonnier "Vogue la galère" (Det må bära eller brista). Att starta en tidning var givetvis ett stort vågspel. *Aftonbladet* var sedan tio år etablerad som den stora populära kvällstidningen och var nu inte heller politiskt belastad sedan tidningen ett år tidigare helt brutit med sin tyskvänliga linje. Bland arbetarna, en stor potentiell grupp kvällstidningsläsare, borde LO:s *Aftontidningen* vara det naturliga valet. Mot den bakgrunden var det naturligt att många tvivlade på att det fanns utrymme för ytterligare en tabloid. I kretsarna kring *Dagens Nyheter* fanns många som var rädda för att moderbolaget skulle tvingas att subventionera den nya tidningen med minskad aktieutdelning som följd.

Det första numret den 16 november 1944 trycktes i 200 000 exemplar, men medelupplagan för de sex sista veckorna premiäråret stannade vid 38 000 exemplar. Under följande vår började *Expressen* finna både form och läsare. Upplagan för första halvåret 1945 uppgick till 57 500 exemplar för att ett år senare öka till 78 500 exemplar. Redan hösten 1951 erövrade *Expressen* positionen som landets största kvällstidning och med en upplaga på 254 400 exemplar var den 1954 något större än sina två konkurrenter tillsammans. (Diagram III:6).¹

Diagram III:6. Upplaga vardagar första halvåret för kvällstidningar utgivna i Stockholm 1945-54. Exemplar.

Källa: TS-boken.

Redan i första numret var Expressen ensam om ett "scoop", rapporten om den hjältemodiga engelska bombplansbesättning som sänkt det tyska slagskeppet Tirpitz utanför Tromsø

Resultatet för de första sex veckornas utgivning 1944 visade på en förlust på 91 000 kr, vartill bör läggas initialkostnader på cirka 200 000 kr och kostnader för övertagandet av *Nya Dagligt Allehanda* på 357 000 kr. Med 1945 års förlust på 587 000 kr uppgick kvällstidningsprojektets totala underskott till 1,235 mkr vid nyår 1946. Sten Dehlgren förordade i det läget kraftiga besparingar för att minska underskottet. Albert Bonnier jr ville i stället pröva en offensiv satsning och fick styrelsen att tillsätta tre utredningar, en om sambandet mellan upplaga och ekonomi, en om flygdistribution samt en om abonnemangsförsäljning.²

Vid *Expressens* start tillfrågades Tor Bonnier hur länge ägarna orkade hålla ut. Svaret blev: "Tjaa, uthållighet är en fråga om nerver."³ Nu kom hans nerver aldrig att testas på allvar. Redan våren 1946 kom första tecknet på en ekonomisk vändning då förlusten första kvartalet 1945 på 222 000 kr ett år senare bytts i en vinst på 36 000 kr. Tor Bonnier kunde mycket nöjd konstatera att han aldrig räknat med att tidningen skulle gå ihop så snart. Helårsresultatet blev 132 000 kr som de följande åren steg från 550 000 1947 till ca 2 mkr både 1948 och 1949. Under ett par år sär-

redovisas inga resultat för *Expressen*, men uppgifter om vinster på cirka 3,0 och 2,5 mkr 1953 respektive 1954 visar att tidningen fortfarande var lönsam.⁴

Bakom den snabba expansionen låg en rad samverkande faktorer, som koncerncheferna Sten Dehlgrens och Helge Heilborns stöd, ekonomichefen Bertil Norgrens skickliga ledarskap, distributionsavdelningens förmåga att bygga upp nya distributions- och försäljningskanaler, moderbolagets väl intrimmade administration och tekniska produktionsapparat etc.⁵ Utan en redaktion som lyckades attrahera läsare hade emellertid den utmärkta infrastrukturen varit värdelös.

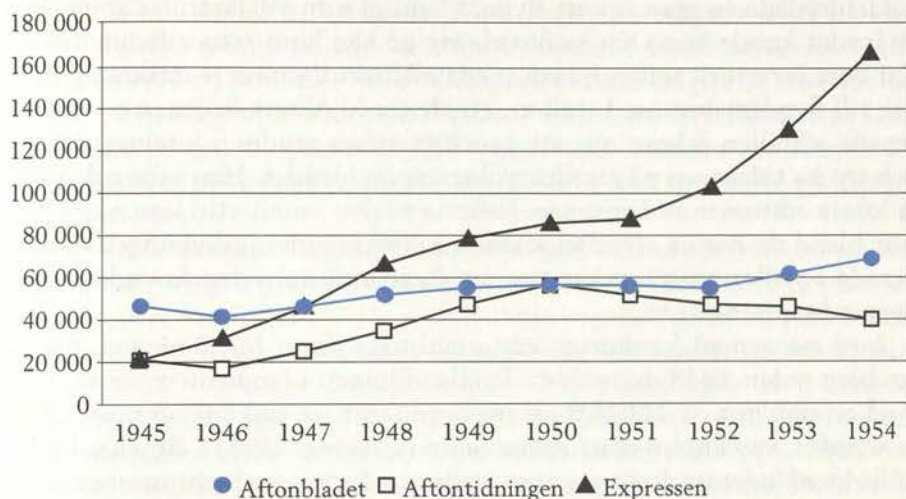
Huvudansvaret för att locka läsare till tidningen låg hos redaktionschefen Carl-Adam Nycop. Vid starten såg han som sin primära uppgift att skapa säljande stoff för att få tidningen bärkraftig. När tidningen var ekonomiskt självständig kunde redaktionen gå vidare och höja kvaliteten. *Expressen* profilerade sig snabbt som en tidning för unga människor med en ofta fräck och sensationsinriktad journalistik. Nycops närmaste man Sigge Ågren kallade sina memoarer *Sanning till 90 %* vilket han också menade kunde ha passat som tidningens slogan under genombrottsåren. Tidningen utsattes vid upprepade tillfällen för mycket skarp kritik för sin journalistik. Huvudredaktören Ivar Harrie, som åtnjöt ett grundmurat anseende som humanistisk publicist, ställde konsekvent upp och försvarade sin redaktion mot angreppen.⁶

Redaktionen försökte målmedvetet att fånga upp vad som låg i tiden. Redan från starten profilerade *Expressen* sig som jazzungdomens tidning. När Gustav "Stålfarfar" Håkansson stal föreställningen i *Stockholms-Tidningens* cykeltävling Sverigeloppet liksom när bandyspelaren Gösta "Snoddas" Nordgren gjorde dundersuccé som sångare hakade *Expressen* direkt på och gjorde uppföljningar som höjde både upplagan och intresset för folkhjältarna.⁷

Det populära materialet blandades med seriösa artiklar. Den unge författaren Stig Dagerman skickades efter kriget till Tyskland och återkom med en reportageserie som senare även publicerades i bokform, *Tysk höst*. En annan uppmärksam insats gjorde *Expressen* i rättsröteaffärerna i början av 1950-talet, där tidningen hörde till de pådrivande vid sidan av *Arbetaren*.⁸

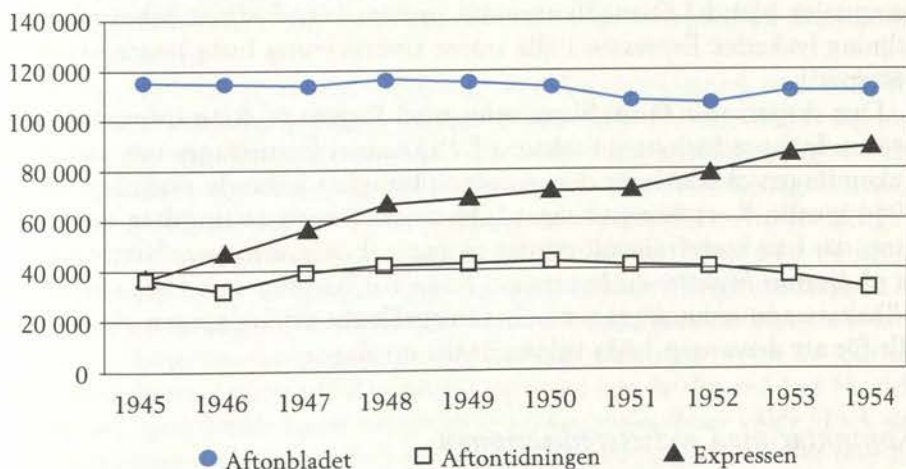
Eftersom *Aftonbladet* hade en mycket stark ställning i Stockholm med en hushållstäckning på 38 procent 1945 började *Expressen* tidigt satsa på att nå läsare i landsorten. Den första lokalredaktionen öppnades i Göteborg 1945 och följdes snabbt av en rad andra så att tidningen 1954 hade tolv riksredaktioner över hela landet. När läsare ute i landet ville påtala missförhållanden började de alltmer att vända sig till *Expressens* riksredaktörer i stället för till de lokala tidningarna som ofta kunde vara rädda att skriva på grund av olika lojalitetsband.⁹

Diagram III:7. Upplaga i landsorten vardagar första halvåret för kvällstidningar utgivna i Stockholm 1945-54. Exemplar.

Källa: TS-boken.

Diagram III:8. Upplaga i Stockholm vardagar första halvåret för kvällstidningar utgivna i Stockholm 1945-54. Exemplar.

Källa: TS-boken.

Albert Bonnier jr hade redan 1942 varit inne på tanken att den planerade kvällstidningen borde spridas över hela landet med hjälp av flygdistribution. Hans idé förverkligades 1949 då *Expressen* tillsammans med *Aftonbladet* började bygga upp ett flygnät som gjorde att läsarna i stora delar av landet kunde köpa sin kvällstidning på väg hem från arbetet. Nu var Kaj Bonnier pådrivande i frågan medan Albert Bonnier jr ställde sig skeptisk till flygdistribution. I stället aktualiserade Albert Bonnier jr vid upprepade tillfällen frågan om att överföra tidningssidor på telegrafisk väg och trycka tidningen på satellittryckerier ute i landet. Han ville också starta lokala editioner av *Expressen*. Idéerna väckte emellertid inte något genvar bland de övriga styrelseledamöterna utan tidningsledningen intensifierade i stället ansträngningarna att flygdistribuera den huvudstadsproducerade tidningen.¹⁰

Inriktningen på landsorten gav snabbt resultat i försäljningen. *Expressen* blev redan 1948 den största kvällstidningen i landsorten för att 1954 med en upplaga på 166 000 exemplar nå mer än dubbelt så många läsare utanför Stockholm som *Aftonbladet* (Diagram III:7) I Stockholm behöll *Aftonbladet* sin ledarposition även om *Expressen* kontinuerligt ökade sin marknadsandel (Diagram III:8).

Expressens ledning deklarerade tidigt att tidningen skulle hålla en klar gränslinje mellan nyhetsavdelningens meddelande av fakta och den politiska avdelningens kommentarer. På ledarsidan förespråkades en radikal socialliberal linje, medan man på nyhetsplats ville ge "nyheter utan färgläggning till förmån för en viss grupp eller ett visst parti". Denna åtskillnad var nödvändig om man ville nå arbetarna, som genomgående sympatiserade med vänsterpartierna. Trots att *Aftontidningen* bedrev intensiva kampanjer bland LO-medlemmarna genom bland annat arbetsplatsförsäljning lyckades *Expressen* i allt större utsträckning hitta läsare bland arbetarna.¹¹

Den skepsis som fanns bland många på *Dagens Nyheter* inför starten av kvällstidningen förbyttes i takt med *Expressens* framgångar i en rädsla att nykomlingen skulle hota den gamla tidningens ledande ställning. Våren 1954 gjorde Kurt Samuelsson på Herbert Tingstens uppdrag en utredning, där han kom fram till att det företagsekonomiskt vore bättre att satsa på *Dagens Nyheter* än *Expressen*. Både Tor Bonnier och Helge Heilborn tillbakavisade resonemanget och förespråkade att ledningen skulle göra allt för att driva upp båda tidningarnas upplagor.¹²

Kontakter med nyhetsredaktionen

Inom ägarfamiljen hade Albert Bonnier jr varit den mest pådrivande bakom *Expressens* start och han följde med stort intresse och engagemang tidningens fortsatta utveckling. Redan det första numret kommenterade han kritiskt med bland annat en uppmaning till Carl-Adam Nycop: "Redaktionen kan inte skriva!!! Det får du lära den!" Efter tre veckors utgiv-

ning skrev Albert Bonnier jr till styrelsen och riktade skarp kritik mot Ivar Harrie, som "icke visat sig vara den andliga kraft tidningen behöver som ledare". Ledarna var för lite dagsaktuella och svårförståeliga. Han var också kritisk mot valet av kulturmedarbetare som Elin Wägner och Erik Lindgren. Styrelsen uppmanades att lösa kontraktet med Harrie och i stället utse en erfaren publicist "som förslagsvis Harald Wigforss" som huvudredaktör.¹³ Förslaget förefaller inte ha varit förankrat bland de övriga ägarrepresentanterna i styrelsen och får kanske mer ses som ett uttryck för Albert Bonnier jr:s missnöje än som ett konkret krav om skifte på huvudredaktörsposten.

Efter ett år återkom Albert Bonnier jr med en rad synpunkter på tidningens redigering. Nyhetsbevakningen var bättre än konkurrenternas och bildmaterialet var "rikt och påpassligt". Han menade dock att *Aftonbladet* hade fler säljande nyheter. Vidare saknade han "ett personligt och dramatiskt skrivsätt", som han föreslagit redan vid planeringen av tidningen. Carl-Adam Nycop var skeptisk till idén att artiklarna skulle skrivas om och dramatiseras. Han ansåg att risken var stor att man löpte ifrån den sakliga kärnan. När *Expressen* provat "rewriting" i dramatisk form hade det väckt kritik, möjligen var svenska läsare mer känsliga för "journalistiskt broderi" än amerikanska. Albert Bonnier jr efterlyste också mer av specialreportage. Redaktionsledningen svarade att det på grund av pappersransoneringen inte gick att genomföra den typen av satsningar.¹⁴

Relationerna mellan Albert Bonnier jr och Carl-Adam Nycop försämrades strax efter krigsslutet sedan några av Nycops gamla medarbetare på Åhlén & Åkerlund till Bonniers stora irritation hört sig för om arbete på *Expressen*. Kontakterna dem emellan bröts under ett års tid och Nycop sökte sig i stället till Helge Heilborn för att få råd och stöd på direktions- och styrelsenivå.¹⁵

De medlemmar av familjen Bonnier, Tor, Kaj och Gerard, som hade sin gärning på bokförlaget kände sig säkert främmande för och ställde sig troligen kritiska till de mest populära och sensationsinriktade dragen i *Expressens* journalistik. De var emellertid medvetna om dessa inslags betydelse för tidningens kommersiella framgång och var påfallande försiktiga i sin kritik av journalistiken i allmänhet och Carl-Adam Nycop i synnerhet.

Sommaren 1948 reagerade Tor Bonnier mot att *Expressen* ägnat så stort intresse åt några mordfall. Han antog att redaktionsledningen svarade att den höga upplagan inte skulle ha nåtts utan den typen av journalistik, men han menade att den höga upplagan gjorde det möjligt för tidningen att vara försiktigare beträffande sensationer. Han valde dock att inte sända över sina synpunkter till Ivar Harrie. Kritiken förefaller mer ha gällt enstaka förlöpningar än redigeringen i allmänhet. Vintern 1949 ansåg han exempelvis att *Expressen* redigerades med mycket mer omtanke och uppfinningsrikedom än *Dagens Nyheter*.¹⁶

I övrigt berörde inte ägarna i korrespondensen nyhetsredaktionens arbete i stort utan kritiken inskränkte sig till enskilda fall. Gert Bonnier

reagerade mycket starkt mot att Institutet för husdjursförädling, som han ledde, felaktigt utpekats för att vara indragen i en svartabörsaffär. Tor Bonnier upprördes över att *Expressen* gjorde stor sak av att Else Kleen fått vin under sin fängelsevistelse. Ivar Harrie försvarade sig med att sakuppgifterna var fullständigt korrekta och att hon missbrukat sin samhällsställning till att förleda tjänstemän och läkare till tjänstefel, något som borde påvisas och som också var av allmänintresse. Kaj Bonnier berördes illa av ett reportage om bestsellerförfattares höga inkomster.¹⁷

Intrycket i korrespondensen att Bonniers sällan hade synpunkter på allmänna redaktionens arbete motsägs inte av Carl-Adam Nycops och Sigge Ågrens minnesbilder. Nycop säger sig "mycket sällan utsatts för direkta kontakter, som syftat till att påverka redigeringen. Det har förekommit i samband med öppna principdiskussioner, sällan i enskilda fall." Nycop nämner ett par samtal med Tor Bonnier och Albert Bonnier jr om tidningens behandling av familjen och dess verksamhet. Ågren erinrar sig en kritisk synpunkt från Åke Bonnier om att tidningen missat en nyhet.¹⁸

Bonniers kände Carl-Adam Nycop väl sedan han med stor framgång startat två tidningar, *Se* och *Allt*, på Ählén & Åkerlund. De hyste stor respekt för honom som tidningsmakare men delade inte hans vänstersympatier. Inför sin avgång från *Se* hade han exempelvis publicerat en antikapitalistisk och prosocialistisk ledare. Efter kriget gjorde han några större reportage från Sovjetunionen och Östeuropa, som kritiserades för att vara prosovjetiska. När han 1950 ville ge ut sina reseintryck i bokform på Bonniers förlag ställde sig Kaj Bonnier tveksam eftersom författarens inställning var motsatt Bonniers. Han trodde inte heller att boken skulle sälja. Tor Bonnier menade att de måste publicera boken eftersom Nycops välbefinnande var väsentligt både för *Expressen* och Bonniers. Han lovade att diskutera med Helge Heilborn ifall *Expressen* skulle kunna täcka en eventuell förlust.¹⁹

Ivar Harrie kom så småningom att alltmer koncentrera sig på sin teater- och litteraturkritiska verksamhet med följd att han vistades mindre och mindre på redaktionen. Våren 1951 rapporterade Helge Heilborn för Tor Bonnier att Harrie det senaste halvåret förekommit mycket sporadiskt på tidningen, varför de politiska och kulturella avdelningarna fått sköta sig tämligen själva. Tillsammans med Albert Bonnier jr och Carl-Adam Nycop föreslog han att Nycop skulle bli verkställande redaktör med befogenhet att samordna tidningens olika avdelningar till en enhet, medan Ivar Harries funktioner skulle inskränkas till den politiske huvudredaktörens. Tor Bonnier ville först inte ändra Nycops titulatur, men 1952 utnämndes han till verkställande redaktör och fick även formellt ansvaret för redaktionen med undantag för ledar- och kulturavdelningarna.²⁰

Kontakter med den politiska avdelningen

En av Bonniers viktigaste drivkrafter för att starta en kvällstidning var som ovan nämnts politisk, nämligen att skapa en kritisk röst mot samlingsregeringens eftergiftspolitik och en motvikt mot det naziinfluerade *Aftonbladet*. När *Expressen* till sist började ges ut hösten 1944, var dessa frågor överspelade, men ägarfamiljen var fortsatt mycket intresserad av den nya tidningens politiska profil. Genom att utse en ledning som stod ägarna politiskt nära hoppades man få ett organ som på ett helt annat sätt än *Dagens Nyheter* företrädde en liberal och frisinnad hållning som de helhjärtat kunde ställa sig bakom.

När Herbert Tingsten ett par år efter *Expressens* start tillträdde som chefredaktör för *Dagens Nyheter* och snabbt satte sin tidning i den politiska debattens centrum fick Bonniers ett organ som med mycket större genomslag och tyngd än *Expressen* förespråkade en politisk linje som familjen slöt upp bakom. Trots den nya situationen fortsatte ägarfamiljen att med stort intresse och engagemang följa även *Expressens* politiska ställningstaganden.

Vid starten deklarerade *Expressen* att tidningen i allmänna frågor hade en ståndpunkt som var "klart frisinnad, med kulturradikal orientering". Beträffande förhållandet till ägarna deklarerade Ivar Harrie i programförklaringen: "Expressens förläggare har till specialintresse att få bra tidningar gjorda; aktiemajoriteten innehas av en bokhandlarfirma, som sedan mer än hundra år fått erfara att respekt för ordets frihet är grundläggande affärsregel i branschen."²¹

Ivar Harrie hade ett grundmurat anseende som kulturskribent men hans erfarenheter som politisk skribent inskränkte sig till ledare i kultur- och utbildningsfrågor i *Dagens Nyheter*. Den politiske redaktören Per Wrigstad hade arbetat några år som ledarskribent på *Uppsala Nya Tidning*, men var ung och relativt oerfaren. Ägarfamiljen kände utrikesredaktören Bo Enander väl sedan dennes tid som chefredaktör för tidskriften *NU*, där han under kriget fört en konsekvent antinazistisk politik. Efter ett par år anställdes ytterligare en inrikespolitisk medarbetare, Nils Hallerby, som till skillnad från kollegerna var partipolitiskt aktiv och 1947 blev styrelseledamot i Folkpartiets Ungdomsförbund. Under en kortare period 1945 medarbetade Tor Bonniers hustru Tora Nordström-Bonnier som kolumnist på ledarsidan.

Den inrikespolitiska fråga som under de första efterkrigsåren i första hand upptog Bonniers intresse var den ekonomiska politiken. Det var främst de skatteförslag som den socialdemokratiska finansministern Ernst Wigforss lade fram som oroade familjen men även regeringens ekonomiska politik i stort väckte kritik.

Tor Bonniers grundinställning som han framförde vid flera framstötter till *Expressens* och *Dagens Nyheter*s ledning var att landets välstånd byggs upp genom enskild företagsamhet och fördelats av en målmedveten och

försiktig fackföreningsrörelse. Företagen måste ges förutsättningar att göra avsättningar för framtida investeringar. Den nya socialdemokratiska skatte- och regleringspolitiken hotade emellertid att rasera vad som skapats och måste därför bekämpas.²²

När ett nytt skatteförslag presenterades i december 1946 vände sig Tor Bonnier till Ivar Harrie med sina synpunkter på i synnerhet kvarlätenskapsskatten. Harrie markerade i sitt svar redaktionens självständighet genom att framhålla att den politiska redaktionen redan tidigare uppmärksammat de synpunkter som Tor Bonnier poängterade och att den var enig i sitt ställningstagande.²³

Både Tor och Kaj Bonnier reagerade våren 1947 mot en presentation i *Expressen* av den nya skatten och menade att tidningen underlåtit att redogöra för inkomst- och kvarlätenskapsskattens effekter för kapitalinkomster respektive den privata företagsamheten. Redaktionsledningen svarade utförligt och framhöll att den kritiserade artikeln var en rent fak-tameddelande nyhetsartikel, medan skatteförslaget tidigare kommenterats på ledarplats. Bröderna Bonnier ansåg dock att artikeln inte var objektiv i vissa delar. Hösten samma år kritiserade återigen Tor Bonnier *Expressens* inställning i skattefrågor, denna gång att tidningen förordade lyxskatter i stället för en allmän varuskatt.²⁴

Tor Bonnier vidgade vid ett par tillfällen sin kritik i sakfrågor till att ifrågasätta *Expressens* grundläggande ideologi. Han sade sig "gång på gång stött på i *Expressens* behandling av ekonomiska problem en radikalism, som inte är borgerlig, utan som med viss sympati – kanske inte alltid så genomtänkt – ser på rent sociala strävanden". Han menade att tidningen ibland pläderade för en "byråkratisk protektionism", som tog sig uttryck i försvar av de skyddsåtgärder som socialdemokraterna omhuldat och utökat, men som straffat sig med produktionssvårigheter, importbesvär och höga priser. *Expressens* omtanke om de sämst lottade hade i många fall fört tidningen på samma linje som de socialdemokratiska nationalekonomerna.²⁵

Ivar Harrie försvarade sig med att *Expressens* allmänna politiska hållning var "vänsterradikal och socialliberal", vilket innebar att "så mycket som möjligt av folkhemsideologin bör tillvaratas och föras in under liberal regi och liberal allmänåskådning, räddas undan kommunistisk tvångs- och våldspolitik och den nuvarande socialdemokratens tendenser till autoritärt ämbetsmannavälde i högerstil från anno dazumal".²⁶

Vid ett annat tillfälle deklarerade Harrie att *Expressen* företrädde en "radikal borgerlig politik", ett begrepp som han preciserade: "Med borgerlig menar jag en politik som vill förhindra att produktivkrafterna i den enskilda företagsamheten stryps eller lamslås. Med radikal menar jag en politik som tar hänsyn till 'Social-Sveriges' faktum och folkhemmets idé."²⁷

Vid valen menade Harrie att en tidning som verkade för en liberal politik måste stödja det parti som förde fram det liberala programmet, nämligen Folkpartiet. Carl-Adam Nycop tyckte efter kriget att tidningen på ledarplats gled mot en allt starkare folkpartistisk bindning. Kritiken ledde

till att han inte ansåg sig kunna stå kvar som ansvarig utgivare med formellt ansvar för de opinionsbildande avdelningarna utan överlät 1948 posten till Ivar Harrie.²⁸

En recension av Nils Hallerby av Eli F Heckschers skrift *Ödeläggelsen av 1800-talets hushållning* väckte både Tor och Kaj Bonniers irritation. Tor Bonnier såg Hallerbys kritik som ett uttryck för "den illa genomtänkta samhällsekonomi som menar att man med byråkratisk reglering i protektionistisk riktning kan klara svårigheterna. Enligt min uppfattning – som numer kallas socialliberal – är detta fördärvbringande för hela samhället." Ivar Harrie svarade att felet med recensionen var att "den inte fick formatet av en verklig radikal uppgörelse med Heckschers teser". Tor Bonnier menade att teserna var grundläggande för en liberal, en frisinnad syn på de aktuella ekonomiska problemen och kunde inte förstå hur en tidning som skulle redigeras i frisinnad anda kunde åstadkomma en uppgörelse med dessa teser.²⁹

Vid något tillfälle övergick Tor Bonniers kritik till rekommendationer, som när han hösten 1947 menade att *Expressen* inte kunde "medverka till ett samförstånd med socialdemokraterna med mindre än att de var beredda dels till en sparsammare statspolitik, dels en revision av de Wigforsska skatte- och arvslagarna". Han ansåg att det även vore bra om den redaktionella avdelningen rådgjorde med tidningens ekonomiska ledning i ekonomiska frågor.³⁰ Ägarnas irritation gällde i först hand Nils Hallerby, men något direkt krav på att han skulle avskedas framfördes inte.

Utrikesredaktören Bo Enander bar huvudansvaret för *Expressens* kommentarer av det internationella skeendet. Han tillhörde Kaj Bonniers vänkrets och hade därför tillfälle att regelbundet byta åsikter med denne. Ett par gånger diskuterade Tor och Kaj Bonnier även brevlades utrikespolitiska frågor med Enander.

Tor Bonnier fruktade hösten 1946 att Bo Enander och *Expressen* tog för lätt på ryssavtalets politiska konsekvenser. Om Sverige inte uppfyllde avtalet skulle det väcka stark kritik i Sovjetunionen samtidigt som de svenska ursäktarna skulle tas illa upp på västmaktshåll. Om Sverige å andra sidan lyckades i sina leveranser skulle det sticka USA i ögonen. Ivar Harrie försvarade tidningens linje som bland annat var att hävda att eventuella försök till politisk exploatering saknade stöd i kontraktstexten samt att motarbeta varje ansats till panik- och katastrofstämningar i bedömningen av avtalet. Vidare kunde inte *Expressen* i egenskap av vänsterradikal och socialliberal tidning solidarisera sig med de stämningar som företräddes av republikanerna i USA och vissa högergrupper i Frankrike.³¹

I en polemik med Tor Bonnier 1947 hävdade Bo Enander att det inte gick att dra några paralleller mellan eftergiftspolitikerna under andra världskriget och den politik som Sverige med *Expressens* stöd förde mot Ryssland efter kriget. Han menade att det enda förnuftiga var att i det längsta avhålla sig från att vara med i någon blockbildning. Någon undfallenhet mot Ryssland hade *Expressen* aldrig visat, vilket inte betydde att tidning-

en i likhet med andra borgerliga tidningar skulle avsvära sig rätten att kritisera den amerikanska politiken. Senare kom Enander och *Expressen* att ändra inställning och förordade bland annat en svensk anslutning till Atlantpakten.³²

Svaret på frågan om ägarfamiljens framstötter påverkade *Expressens* hållning under de första efterkrigsåren får anstå till dess tidningens politiska historia skrivs. Här kan endast konstateras att Ivar Harrie konsekvent värjde sig mot kritiken och försvarade sina medarbetare.

Kontakter med kulturavdelningen

För många inom ägarfamiljen var troligen *Expressens* kulturstoff den mest intressanta delen i tidningen vid sidan av ledarna. Bokförläggarna Tor, Kaj och Gerard Bonnier följde givetvis å yrkets vägnar den nya tidningens recensensavdelning, men de var även privat mycket intresserade av kultursidans utformning.

När *Expressen* planerades var det självklart för ägarna att tidningen skulle ha en god kulturbevakning. Stig Ahlgren hade som kulturchef för *Aftontidningen* visat att även en populärt inriktad tabloid kunde ha en spännande och kvalificerad kultursida. Ivar Harrie profilerade *Expressens* kulturbevakning genom att inte satsa på några få etablerade kritiker utan i stället knyta till sig en rad unga oprövade krafter. Ansvarig för det löpande arbetet på avdelningen var Åke Lindström.³³

I en genomgång av tidningen efter ett års utgivning förespråkade Albert Bonnier jr en populär ton även på de opinionsbildande avdelningarna. Ivar Harrie värjde sig mot tankegången och menade att man inte skulle underskatta läsarnas bildning och uppfattningsförmåga. Däremot ville han liksom Albert Bonnier jr ha mer av naturvetenskaplig orientering på kultursidan, men problemet var att finna lämpliga skribenter.³⁴

När Bonniers våren 1947 utsattes för skarp kritik från författarhåll för sin veckopressutgivning gick Ivar Harrie in i debatten med en resonerande artikel. Han menade att kritiken mot veckopressnovellerna för att vara verklighetsförfalskande var felriktad eftersom all diktning var en förvanskning av verkligheten. En annan sak var att veckopressen innehöll många dåligt skrivna berättelser. Hans inlägg utmynnade i att veckotidningarna var så många och olikartade att var och en kunde hitta något intressant och roligt eller fantasieggande. Tor Bonnier tackade Harrie för artikeln, men kunde inte inse det lämpliga att ta in Stig Carlssons veckopresskritiska artikel i *Expressen*. Ivar Harrie hade dock beställt artikeln och ville hålla en öppen diskussion med inlägg från bägge håll.³⁵

Tor Bonnier återkom vid flera tillfällen till sammansättningen av medarbetarskaran på kulturavdelningen. Han uppskattade visserligen Harries ambition att låta unga oprövade krafter framträda, men menade att många av dem var så fyllda av sin egen vikt så att de inte hade något viktigt att meddela läsarna. Han önskade därför färre och mer auktoritativa medar-

betare på kultursidan.³⁶

Ett tillfälle att förstärka kulturavdelningen öppnade sig när Stig Ahlgren hösten 1948 aviserade att han följande höst skulle lämna chefredaktörskapet för *Vecko-Journalen* för att återgå till sin kritikerverksamhet. Tor Bonnier uppskattade Ahlgren som en av "våra talangfullaste och kvickaste kritiker" och ville inte att han skulle anta de anbud han fått från *Stockholms-Tidningen - Aftonbladet*. I stället föreslog Tor Bonnier att Ahlgren närmast under Harrie skulle handha litteraturkritiken i *Expressen* för att ge mer stadga och auktoritet åt kultursidorna.³⁷

Ivar Harrie motsatte sig ett engagemang av Ahlgren med motivering att vissa personliga drag hos denne skulle omöjliggöra ett samarbete med den övriga redaktionen samt att Ahlgrens senare produktion tydde på att han var en förbrukad kraft. Trots Harries motstånd insisterade Tor Bonnier på att Ahlgren skulle anställas. Harrie, Nycop och Åke Lindström kunde endast tänka sig ge Ahlgren ett fritt medarbetarskap på prov under ett år, men Harrie avrådde bestämt även från ett sådant arrangemang. Resultatet blev att Stig Ahlgren stannade på sin post på *Vecko-Journalen*.³⁸

I samband med de ovan nämnda planerna 1951 på att förstärka Carl-Adam Nycops ställning diskuterades även ledningen av kulturavdelningen. Albert Bonnier jr, Helge Heilborn och Nycop ville ha en kulturredaktör vars allmänna inställning mer överensstämde med tidningens än vad som var fallet med Åke Lindström. Tor Bonnier ville inte att Nycop skulle få större inflytande över kulturmaterialet. I stället önskade han en kulturchef med bättre kontakt med den breda publik som tidningen vände sig till och menade att musikkritikern Yngve Flyckt skulle passa på posten. Diskussionen ledde inte till något omedelbart resultat utan det dröjde ett par år innan Hemming Sten övertog ansvaret för det löpande arbetet på avdelningen och där förverkligade en del av Nycops visioner om en mer tillgänglig kultursida.³⁹

Vid några tillfällen kommenterade Bonniers enskilda recensioner. Kaj Bonnier tackade Ivar Harrie för dennes anmälningar av Olle Hedberg och Vilhelm Moberg, medan Tor Bonnier berömde den nya lyrikrecensenten Per Erik Wahlund. Gerard Bonnier reagerade mot att Staffan Tjerneld i en recension av *Teknikens Underverk* insinuerat att förlaget blåst upp boken för att kunna sätta ett högt pris samt att avbetalningsförsäljarna skulle försöka pracka på kunderna verket. Ivar Harrie svarade att recensionen gav uttryck för *Expressens* principiella ogillande av avbetalningssystemet.⁴⁰

Bonniers och dagspressen – sammanfattning

Dagspressen kom inte att bli ett av Bonniers huvudintressen förrän på 1920-talet. Karl Otto Bonnier gick visserligen redan i början av 1900-talet in som storägare i *Dagens Nyheter*, där han blev styrelseordförande 1909. Hans engagemang i tidningen hade de första åren mer karaktär av politiskt stöd än av affärsobjekt. Det var först när sönerna Tor och Åke Bonnier hade kommit in i firmans ledning som familjen på allvar började intressera sig för dagspressen. Under 1920-talet blev man inte bara majoritetsägare i *Dagens Nyheter* utan ägde även periodvis betydande andelar i *Svenska Dagbladet* och *Stockholms-Tidningen* samtidigt som man visade intresse för att gå in som ägare i ett par andra tidningar.

Bonniers fortsatte i början av 1930-talet försöken att öka sina intressen inom dagspressen genom att köpa *Aftonbladet* eller låta *Dagens Nyheter* starta en kvällstidning. Uppgårelsen mellan de större tidningsägarna 1931, det s k saneringsavtalet, hindrade Bonniers från att etablera en ny kvällstidning under 1930-talet. I stället kom familjen att bli hälftenägare i landets största tidning *Stockholms-Tidningen* och den mycket framgångsrika kvällstidningen *Aftonbladet*. Försöket att denna väg öka sin andel av Stockholms dagstidningsmarknad avbröts dock när Torsten Kreuger 1937 utnyttjade sin option att köpa tillbaka tidningarna.

När saneringsavtalet löpte ut 1939 aktualiserade Bonniers direkt kvällstidningsplanerna och lät *Dagens Nyheter* bygga upp en beredskap att snabbt börja ge ut en tabloid. Bonniers underhandlade även med Landsorganisationen om att tillsammans ge ut en demokratisk kvällstidning som motvikt till den naziinfluerade *Aftonbladet*, men samarbetsplanerna föll på olika åsikter beträffande parternas ägarandelar. Det dröjde därför till hösten 1944 innan *Dagens Nyheter* startade *Expressen* och Bonniers därmed till slut kunde förverkliga sina planer på en kvällstidning. Efter kriget fick *Dagens Nyheter* ett par propåer att engagera sig i landsortstidningar, som dock direkt avvisades bland annat med hänvisning till faran för kritik mot Bonniers stora inflytande över dagspressen och opinionen.

Strategier och motiv

Flera olika huvudmotiv kan urskiljas för Bonniers intresse för dagspressen, både ekonomiska och politiska samt även i viss mån journalistiska. Det ekonomiska motivet kan i sin tur delas in i olika drivkrafter som att bygga upp en horisontell integration på massmediemarknaden, att täcka så många delmarknader som möjligt inom Stockholms dagspress, att öppna möjligheter till samordnad tidningsproduktion samt att stödja andra av familjens verksamheter.

Försöken att komma in på kvällstidningsmarknaden som till sist lyckades med starten av *Expressen* 1944, kan ses som en del i den strategi som Bonniers tillämpat sedan mitten av 1910-talet nämligen en strävan att nå horisontell integration på mediemarknaden med utgivning av skön- och facklitteratur, tidskrifter samt morgon- och kvällspress. Genom att familjen var verksam i flera mediebranscher kunde nedgång på en delmarknad uppvägas av en uppgång på en annan. Albert Bonnier jr framhöll exempelvis inför starten av *Expressen* att en kvällstidning kunde kompensera minskade vinster från tidskriftsutgivningen och binda tidskrifternas flyktade läsare till den nya tidningen. Bonniers hade redan tidigare flyttat fram sina positioner på massmarknaden genom att förvärva Åhlén & Åkerlund och ge ut billighetsböcker. Starten av en populär tabloid faller väl in i bilden av ett förlagshus som vill nå nya konsumenter.

Dagspressen i Stockholm verkade på olika typer av delmarknader, två delvis skilda för Stockholm respektive landsorten, ett par differentierade efter läsarnas politiska och socio-kulturella bakgrund samt två delvis olika för morgon- respektive eftermiddagstidningar. Om Bonniers fått tillfälle att definitivt bli hälftenägare av *Stockholms-Tidningen* hade de med de två största tidningarna fått en mycket stark ställning på morgontidningsmarknaden i Stockholm, men också på den viktiga rikspressmarknaden i landsorten. På kvällstidningsmarknaden hade man först möjlighet att bli en av huvudägarna till marknadsledaren *Aftonbladet* för att sedan med *Expressen* erövra den positionen först i landsorten och sedan i hela landet.

I utlandet fanns det exempel på hur tidningsföretag genom att ge ut tidningar med olika utgivningstider kunde utnyttja den tekniska apparaten mer rationellt. De tekniska samordningsvinsterna var ett huvudmotiv för Bonniers intresse att komplettera *Dagens Nyheter* med en kvällstidning på samma officin. Möjligen fanns det bakom delägarskapet i *Stockholms-Tidningen* och *Aftonbladet* tankar om att bygga en tidningsfabrik, även om det inte framgår av källorna.

Bonniers engagemang i dagspressen hade även en direkt ekonomisk effekt. Avkastningen från *Dagens Nyheter* gav under alla år en stabil intäkt. Mot den bakgrunden kan det tyckas förvånande att Bonniers sedan de definitivt säkrat aktiemajoriteten 1929 i ett par decennier var påfallande återhållsamma med att köpa ytterligare DN-aktier. Först i början av 1950-talet ökades innehavet nämnvärt. Inget tyder på att ägarfamiljen hyste några tvivel på tidningens framtidsutsikter, utan försiktigheten var möjligen i stället föranledd av en rädsla för att utmana de opinioner mot Bonniers starka ägarställning som fanns både inom och utom tidningens ägarkrets.

Sten Dehlgren var under hela sin chefsperiod mån om att slå vakt om *Dagens Nyheter* AB:s självständiga ställning i förhållande till Bonniers övriga verksamhet. Efter vaktombytet på vd-posten 1946 kunde Bonniers i flera fall dra nytta av sin ägarposition i *Dagens Nyheter* vid transaktioner mellan tidningsbolaget och familjens helägda bolag som exempelvis vid

försäljningen av Billingsfors och upptagandet av olika lån.

Karl Otto Bonnier gick en gång in i *Dagens Nyheter* på grund av sitt politiska intresset. För både honom och sönerna spelade sedan det politiska engagemanget en viktig roll för deras agerande inom dagspressen. De var mycket måna om att *Dagens Nyheter* skulle vara det ledande liberala organet i landet. När de ansåg att tidningen under andra världskriget förde en felaktig kurs försökte de korrigerade den, när Herbert Tingsten sedan placerade *Dagens Nyheter* i centrum för den politiska debatten applåderade de.

För Bonniers var det självklart att de tidningar de intresserade sig för företrädde en liberal ideologi. När de diskuterade att starta eller köpa en kvällstidning spelade hela tiden ambitionen att skapa en liberal eftermiddagstidning en stor roll. Speciellt viktigt var det politiska motivet under andra världskrigets första år, då Bonniers strävan att skapa en demokratisk motvikt till det naziinfluerade *Aftonbladet* fick dem att först överväga ett gemensamt tidningsprojekt med LO och sedan intensifiera ansträngningarna att ge ut en kvällstidning på *Dagens Nyheter*s officin. När *Expressen* till slut började ges ut hade *Aftonbladet* sedan drygt ett år lagt om sin politiska kurs, men för vissa medlemmar av ägarfamiljen fortsatte det politiska motivet att spela en viktig roll för deras engagemang för den nya tidningen.

Flera medlemmar av ägarfamiljen visade ett starkt engagemang för sina tidningars kulturavdelningar. Bakom låg säkert ett genuint intresse för i första hand litteratur och konst, men de hade givetvis även i egenkap av ledande förläggare ett egenintresse av en fyllig och kvalificerad litteraturbevakning.

Vid sidan av de ekonomiska och ideologiska motiven för att ge ut dagspress kan man möjligen skymta ett journalistiskt, nämligen att förnya tidningarnas form och innehåll. Inom familjens tidskriftsutgivning var denna drivkraft tydlig, medan man på dagspressområdet koncentrerade sitt intresse mer på ekonomi och politik än på journalistik. Albert Bonnier jr var dock vid *Expressens* start starkt engagerad i arbetet att ge den nya tidningen en form som kunde attrahera en ung publik.

Inflytande

Utgångspunkten för Bonniers officiella inställning till sin roll i *Dagens Nyheter* var Karl Otto Bonniers löfte till Otto von Zweigbergk 1900 att aldrig begagna sin "aktiestyrka till obehörig inblandning i tidningens redaktionella ledning och oberoende".¹ Löftet fick ytterligare tyngd genom att Tor Bonniers försäkran att familjens principiella inställning inte förändrades till styrelseprotokollet i samband med förvärvet av von Steijerns aktier 1924. Strax efter att aktiemajoriteten övertagits gjorde Karl Otto Bonnier en precision av sin inställning till ägarrollen. Han lade sig inte i hur DN skötes politiskt men "ifråga om skötseln av DN som *affärs-*

Tre kvällstidningar och den socialdemokratiska Morgon-Tidningen tävlar 1953 med lokaltidningarna om filipstadsbornas uppmärksamhet. Genom Expressens satsning på landsorten kom kvällstidningarna att nå långt utanför de stora metropolerna.

företag måste jag begära att hava ett avgörande ord i laget".²

Under sina första femton år som styrelseordförande i *Dagens Nyheter* höll Karl Otto Bonnier en påfallande låg profil. Han stödde de grupper inom tidningen som ville reformera journalistiken och förstärka kulturbevakningen. Men det var först 1925 som han direkt ingrep i tidningens skötsel, då han med den nyvunna aktiemajoriteten i ryggen avsatte Sten Dehlgren som ansvarig för politik och kultur.

I egenskap av majoritetsägare kunde Bonniers bestämma styrelsens sammansättning, en makt som man också utnyttjade genom att successivt själva besätta allt fler styrelseposter. Huvuddelen av Bonniers inflytande över tidningen skedde genom arbetet i styrelsen och direkta kontakter med tidningsledningen. I styrelsen behandlades av hävd inte frågor om det redaktionella arbetet annat än utnämningar. Sten Dehlgren såg liksom revisorerna sig som företrädare för minoritetsägarna i Dagens Nyheters AB och framförde vid flera tillfällen kritiska synpunkter till majoritetsägaren. Däremot förefaller Bonniers nästan aldrig själva ha tagit initiativ till att förankra större beslut hos de mindre ägarna.

När Bonniers ställde sig kritiska till *Dagens Nyheters* linje i Ålandsfrågan 1938 deklarerade Tor Bonnier att "vi - Bonniers och Dagens Nyheters politiska ledning - måste vara överens om tidningens ställning i hithörande frågor". De följande årens utveckling visade dock att det var ledningen som drog det längsta strået i konflikterna med ägarna om tidningens kurs. Spänningarna under de första åren ledde fram till att ägarnas formella position stärktes 1943 genom att en paragraf infördes i den politiskt ansvariges kontrakt om att samråd skulle ske med styrelseordföranden i "för Dagens Nyheters politiska hållning principiella och mer betydelsefulla frågor". Bestämmelsen kom under de första tio åren endast att tillämpas vid ett tillfälle.

Sten Dehlgren var liksom sin föregångare Otto von Zweigbergk mycket mån om att hävda tidningens både redaktionella och ekonomiska självständighet gentemot ägarna. Han ville inte att tidningsbolaget skulle ge huvudägarna några favörer utan att transaktionerna med Bonniers övriga verksamhet skulle ske på helt affärsmässiga villkor.

Fram till skärpningen av det utrikespolitiska läget i slutet av 1930-talet följde Bonniers sin doktrin att inte lägga sig i tidningens politiska ställningstaganden. Under andra världskriget ändrade de markant policyn och gjorde upprepade framstötter för att ledningen skulle ändra den politiska kursen. När de inte lyckades påverka de politiska skribenterna försökte de ersätta eller komplettera dem med nya medarbetare som förespråkade en för ägarna acceptabel politik.

Bonniers framförde vid upprepade tillfällen kritiska synpunkter på kultursidans redigering. Ägarna deltog också i några fall vid rekryteringen av kulturmedarbetare och utrikeskorrespondenter, dock alltid i samråd med redaktionsledningen.

När Herbert Tingsten efter kriget inträdde som chefredaktör förändrades i ett slag Bonniers relationer till ledningen. De tidigare frostiga och formella kontakterna byttes mot ett intensivt och informellt umgänge där ägarna fick obegränsade möjligheter att framföra sina synpunkter på tidningen. Tingsten drog sig inte heller för att be ägarna ge sina åsikter om de delar av den redaktionella verksamheten, där han kände sig osäker. Däremot reagerade kulturchefen Thorsten Jonsson när bokförläggarna fortsatte med sin kritik mot enskilda medarbetare och hävdade med kraft

sin avdelnings integritet gentemot ägarna och deras förlag.

De ur tidningens synpunkt oskyldigaste ägarkontakterna som synpunkter på enskild artikel eller jämförelser med konkurrenterna kan kanske mer betraktas som reaktioner från intresserade läsare än som ägarpåtryckningar. Allvarligare ur integritetsaspekten var den kritik som ägarna/bokförläggarna riktade mot tidningens behandling av böcker som de givit ut.

Det åsiktsutbyte mellan ägarna och skribenterna som förekom framför allt under Tingstens tid förefaller i mycket ha haft samma karaktär som de diskussioner som politiskt och kulturellt intresserade personer brukar föra. Skillnaden var att det här rörde sig om styrelseordföranden och chefredaktören för Sveriges största tidning. Med tanke på Tingstens personlighet och djupa engagemang i de frågor han intresserade sig för är det sannolikt att ägarna påverkades mer än chefredaktören, vilket inte utesluter att Tingsten i vissa frågor tog intryck av Bonniers åsikter.

Betydligt mer långtgående än de ovannämnda kontakterna var de hot eller krav som Bonniers framförde till ledningen under andra världskriget om att tidningen skulle ändra sin politiska kurs och att medarbetare skulle byta befattning. Under en period deltog ägarna direkt i det redaktionella arbetet genom att förhandsgranska texter i kontroversiella ämnen.

I korrespondensen med tidningsledningen berörde inte Bonniers sin "icke-inblandningsdoktrin". De fann det i stället självklart att huvudägarna och tidningsledningen skulle vara överens i viktiga politiska frågor. Deras intervention under de första krigsåren bör ses mot bakgrund av de exceptionella omständigheterna, där inte bara familjen Bonniers verksamhet utan även dess fysiska existens hotades.

När *Expressen* startades gjorde Bonniers inga officiella deklARATIONER om sitt förhållande till tidningens ledning, men inget tyder på att "icke-inblandningsdoktrinen" inte skulle gälla även den nya tidningen. Redan efter ett par år riktade dock ägarna kraftig kritik mot tidningens ideologiska inriktning och dess hållning i vissa sakfrågor. Även på kulturområdet förde Bonniers fram synpunkter och föreslog ändringar i medarbetarstabens arbete. Däremot var ägarna försiktiga i sin kritik av nyhetsredaktionens arbete.

Efter sin avgång som *Dagens Nyheter*s utrikesredaktör liknade Johannes Wickman förhållandet mellan tidningsägaren och chefredaktören med relationen mellan en räv och en tupp. Tuppen kunde gala hur högt som helst fram till det ögonblick räven beslutar sig för att bita huvudet av honom.³ Utgången av konflikterna på *Dagens Nyheter* under andra världskriget visade dock att en enig tidningsledning med starkt externt stöd kunde motstå ägarnas försök att göra palatsrevolution.

Del IV

TDSKRIFTSUTGIVNING

Åhlén & Åkerlunds tidskriftsutgivning

Familjen Bonniers tradition som tidskriftsutgivare går tillbaka till 1840-talet då både Adolf och Albert Bonnier engagerade sig i olika tidskriftsprojekt. Adolf Bonniers mest ambitiösa försök var en lättsam söndagstidning, *Bazaren* (1840–41). Brodern Albert Bonnier gav i sin ungdom ut ett par tidskrifter, *Stockholms Mode-Journal*, *Tidskrift för den eleganta världen* (1843–53 och 1856) och *Stockholms Figaro* (1844–47). Mer långlivad blev *Den Europeiska Följetongen* som han startade 1846 och som utkom fram till 1910 (från 1871 under namnet *Nya Följetongen*). En rad blivande klassiker presenterades i tidskriften för den svenska publiken som *David Copperfield*, *Onkel Toms stuga*, *Fru Bovary*, *Anna Karenina*, *Krig och fred* och många flera. I slutet av seklet gav Albert Bonniers förlag ut ett par barntidningar, *Lekkamraten* (1888–96) och *Snöflingan* (1897–1902).

På initiativ av Tor Bonnier startade Bonniers 1907 en ny tidskrift, *Bonniers Månadshäften*. Efter förebild av några utländska tidskrifter han stött på under sina praktikår innehöll den en blandning av noveller, dikter samt artiklar och reportage om konst och litteratur, kulturhistoria, populärvetenskap och resor. I ett försök att popularisera tidskriften 1916 tillkom avdelningar för mat och mode. En rad av förlagets författare, både etablerade och unga, medarbetade med litterära bidrag och artiklar. *Bonniers Månadshäften* lyckades dock inte nå någon större upplaga och lades ned 1920, sedan den det sista året omvandlats till en renodlat litterär tidskrift.

Karl Otto Bonnier startade 1914 en veckoutgiven liberal politisk-kulturell tidskrift *Forum* med Torgny Segerstedt som redaktör. Trots att *Forum* hade en mycket kvalificerad medarbetarskara och snabbt blev en uppmärksammad röst i den politiska och kulturella debatten lyckades den inte nå någon större upplaga. Efter att ha subventionerat utgivningen överlät Bonniers 1918 tidskriften till liberala intressenter.

Under de sista krigsåren byggde Bonniers upp en tidskriftsavdelning under ledning av Åke Bonnier med utgivning av lantbrukstidskriften *Svenskt Land* (1917), *Sport* (1918) och *Filmen* (1918). Utgivningen av dessa specialtidningar innebar att Bonniers för första gången i modern tid engagerade sig i en tidskriftsutgivning utan naturliga band till bokförlagsverksamheten. När förlaget hösten 1920 drabbades av den allmänna ekonomiska krisen avvecklades hela tidskriftsavdelningen.

Bonniers gjorde ett första försök att ta sig in på den snabbt växande och lukrativa veckotidningsmarknaden genom att 1924 börja ge ut *Bonniers Veckotidning* och *Hemma*. *Bonniers Veckotidning* skulle liksom föregångaren *Bonniers Månadshäften* rikta sig till den "bildade" publiken, men man hoppades också nå en något bredare läsekrets. Tidningen hade en relativt fyllig kulturavdelning, men innehöll till största delen reportage, reseskildringar, kåserier, brev från korrespondenter i London och Paris,

mode- och hemavdelningar samt pristävlingar. *Hemma* tog upp konkurrensen med Åhlén & Åkerlunds framgångsrika *Husmodern* med ett innehåll koncentrerat kring hem och mode. Tidningen lyckades dock inte nå lönsamhet och såldes till redaktören Thora Holm efter ett par år. Inte heller specialtidningen *Radio* som startades 1923 lyckades nå tillräcklig upplaga utan lades ned året därpå. *Bonniers Veckotidning* överlevde decenniet ut men brottades med vikande upplaga och ekonomiska förluster. Närmar bokförlagsverksamheten låg *Bonniers Novellmagasin* som började ges ut som månadstidning 1926. Ett försök att lansera en liknande tidning, *Bonniers Internationales Novellen-Magazin* (1927-28) i Tyskland misslyckades.

Förvärvet av Åhlén & Åkerlund

När Bonniers hösten 1929 ställdes inför möjligheten att förvärva landets största tidskriftsförlag, Åhlén & Åkerlund, var således familjens erfarenheter som tidskriftsutgivare till stor del negativa. Av det tiotal projekt som startats under ett par decennier fanns endast *Bonniers Veckotidning* och *Bonniers Novellmagasin* kvar. Den stora vinnaren på tidskriftsmarknaden var i stället Åhlén & Åkerlund som börjat sin utgivning 1906 med en jultidning och sedan snabbt startat en rad framgångsrika veckotidningar och jultidningar. Erik Åkerlund var sedan J P Åhlén 1919 överlätit sin andel ensam ägare av förlaget och hade lett det på ett mycket engagerat sätt, men hade nu tröttnat och erbjöd därför Bonniers att köpa hela företaget.

Basen i förlagets verksamhet utgjordes av fyra veckotidningar, *Allt för Alla*, *Hela Världen*, *Husmodern* och *Vecko-Journalen* med en sammanlagd upplaga på cirka 700 000 exemplar. Programtidningen *Radiolyssnaren* och *Filmjournalen* kompletterade utgivningsprogrammet. Jultidningarna trycktes 1926 enligt uppgift från förlaget i sammanlagt 2 miljoner exemplar. Även bokutgivningen var betydande, men hade gått med förlust de sista åren under 1920-talet. Produktionen bedrevs i huvudsak i egna anläggningar i tre fastigheter vid Sveavägen, snett emot Bonniers förlagshus.

Åhlén & Åkerlund hade alltsedan dess start 1906 hört till Bonniers svåraste konkurrenter på flera marknader. På bokutgivningssidan hade Bonniers lyckats hålla uppstickaren stången medan de hade lidit flera nederlag på tidskriftsmarknaden. De tvingades överlåta *Filmen* till konkurrentens *Filmjournalen*. *Hemma* hade förlorat kampen med *Husmodern*. *Bonniers Veckotidning* hade betydande svårigheter att klara sig mot *Vecko-Journalen*. Jultidningsfältet hade Bonniers helt lämnat åt Erik Åkerlund.

Åhlén & Åkerlund var organiserat i två bolag, HB Åhlén & Åkerlund och Åhlén & Åkerlunds Förlags AB. Handelsbolaget arrenderade rörelsen av förlagsaktiebolaget, som ägde maskiner och inventarier. Bolagen hade starka balansräkningar, där skulderna till största delen utgjordes av lån för fastigheterna.

Inom familjen var det den vanligtvis försiktige och skeptiske Tor Bonnier som var ivrigast inför att göra en affär med Åkerlund, medan Åke

Bonnier, som hade den största erfarenheten av tidskriftsutgivning, var den mest tveksamme.¹ Trots affärens storlek och problemen att värdera de materiella och inte minst de icke-materiella tillgångarna, rörelsens goodwill, lyckades parterna redan efter en vecka komma överens om en uppgörelse. Sedan Erik Åkerlunds privata tillgångar och det litografiska tryckeriet undantagits övertog firma Albert Bonnier den 4 oktober 1929 samtliga tillgångar, skulder och rättigheter i HB Åhlén & Åkerlund samt samtliga aktier i Åhlén & Åkerlunds Förlags AB.²

Köpeskillingen uppgick netto till 9,147 mkr. (207 mkr i 2000 års värde). Likviden skulle erläggas med 2 mkr kontant och resterande i form av reverser förfallande till betalning med 500 000 kr varje år³ 1931–45. Om inte nettovinsten de fem första åren, 1930–34, uppgick till minst 4,5 mkr skulle Erik Åkerlund avstå från likvid för de fyra sist förfallande reverserna på sammanlagt 2 mkr.⁴ Slutligen förband sig Erik Åkerlund "att icke direkt eller indirekt utöva någon verksamhet, som kan anses innebära konkurrens med vare sig firma Albert Bonnier eller Åhlén & Åkerlund".⁵

För Bonniers innebar köpet av Åhlén & Åkerlund ett betydande ekonomiskt åtagande. De skulle de närmaste sexton åren betala i genomsnitt 629 000 kr per år, vilket kan jämföras med att familjen Bonniers totala intäkter exklusive realisationsvinster de närmaste föregående fem åren uppgått till i genomsnitt 815 000 kr. Den ekonomiska risken reducerades dock av klausulen om en rabatt i fall Åhlén & Åkerlunds nettovinst blev lägre än 900 000 kr.

I september 1930 tog Bonniers initiativ till förhandlingar om ytterligare ett stort förvärv, nämligen Åhlén & Holms tidskriftsrörelse och tryckeri. J P Åhlén hade 1919 överlåtit sin andel i Åhlén & Åkerlund till kompanjonen Erik Åkerlund, men hade två år senare gått in i tidskriftsbranschen igen genom att starta veckotidningen *Vårt Hem*. Verksamheten utvidgades 1930 med *Veckans Noveller*. Parterna lyckades den 25 november 1930 ena sig om en uppgörelse efter ett par månaders förhandlingar som stundtals var nära att haverera som när Åke Bonnier upptäckte att en tredjedel av *Vårt Hems* prenumeranter utgjordes av försäkringstagare som fick tidningen gratis. Likviden uppgick till 2,5 mkr i form av ej räntebärande reverser som skulle betalas under en tioårsperiod. I köpet ingick tidningsutgivningsrätter värderade till 2,125 mkr, förlagsrätter till julpublikationer för 0,1 mkr samt maskiner och inventarier för 0,275 mkr. Enligt en sentida uppgift från Tor Bonnier skulle Åhlén & Holm även ha förbundit sig att inte ge ut några tidskrifter.⁶

Bonniers hade nått stora framgångar som bokförläggare och som ägare av dagstidningar. Deras försök att etablera sig som tidskriftsutgivare hade däremot genomgående varit mindre lyckade. Mot den bakgrunden kan det tyckas förvånande att de vågade satsa en summa i nivå med den bokförda familjeförmögenheten på ett tidskriftsförlag.

Tor Bonnier uppger i sina memoarer att han var "mycket ivrig på affären, framför allt för att få bort Åkerlund ur 'gamet'".⁷ Sannolikt var Bon-

niers även angelägna om att hindra andra aktörer att komma in på tidskrifts och bokmarknaden. Erik Åkerlund uppgav ett år efter uppgörelsen att han "gått emellan för att hindra en konkurrens som just stod färdig att igångsättas genom att Kreuger var villig att köpa Åhlén & Åkerlund. Detta sagt helt konfidentiellt. Vid tillfälle skulle jag vilja visa Dig avtalet mellan Kreuger och mig ...".⁸ Det framgår inte om det skulle röra sig om Ivar eller Torsten Kreuger eller möjligen båda. Någon uppgift om Kreugers intresse har inte återfunnits i någon annan källa. Det är inte uteslutet att Erik Åkerlund diktat ihop historien för att i den aktuella brevväxlingen med Bonniers framställa sig i bättre dager.⁹ Det finns även uppgifter om att Esselte eller möjligen företagets unge disponent Ruben Rausing tillfrågats före Bonniers men tackat nej.¹⁰

Karl Otto Bonnier för i sina memoarer ett resonemang om att de förändrade förhållandena på mediemarknaden låg bakom familjens beslut att köpa Åhlén & Åkerlund. Han skriver:

"Någon svårare konkurrens på bokförlagsområdet hade visserligen Åhlén & Åkerlund ännu ej kunnat göra oss. Där lågo vi fortfarande åtskilliga hästlängder före. Men vi hade dock känslan dag för dag mer och mer av hur veckotidningarnas jätteförsäljning gjorde intrång på bokförsäljningen, som sannolikt hädanefter, just på grund av denna tävlan, ej skulle kunna utvidgas mycket mera. Med andra ord, vi hade känslan av att framtiden skulle tillhöra – där det gällde massorna och deras läsning – veckopublikationerna långt mer än boken."¹¹

Åhlén & Åkerlunds ledning

Bonniers började direkt efter köpet att organisera om Åhlén & Åkerlunds ledning. Erik Åkerlund hade själv varit verkställande direktör och under sig haft en direktion bestående av annonschefen Anna Ehlin, litteräre chefen Einar Rosenberg, tekniske chefen Sven Wijkman samt tidskriftschefen Sven Haglund. Anna Ehlin, som var syster till Erik Åkerlund, hade varit med och byggt upp företaget och gjort sig känd som en drivande och mycket kompetent annonschef. Erik Åkerlund hade ställt som villkor för affären att hon skulle få stanna kvar på förlaget. Karl Otto Bonnier uppger att en bidragande orsak till att de vågade göra affären var att Anna Ehlin lovat att stanna kvar under en längre tid. Hon hade i sin tur ställt som villkor att Åke Bonnier och inte Tor Bonnier skulle bli verkställande direktör.¹² Både Åke Bonnier och Anna Ehlin utnämndes nu till verkställande direktörer.

De tre övriga direktionsmedlemmarna avskedades direkt med goda avgångsvederlag. Rosenbergs tjänst blev överflödig då Åhlén & Åkerlunds bokutgivning överfördes till Bonniers. Åke Bonnier ville själv remplacera Haglund som ansvarig för tidskriftsutgivningen. Den erfarne tidningsdirektören Sven Wijkman ersattes av Albert Bonnier jr som kallades hem från sin utbildning i USA för att bli först inköpschef och sedan 1931 över-

Anna Ehlin-Rosenborg (t v) var Erik Åkerlunds syster och ledde Ählén & Åkerlunds annonsavdelning när Bonniers förvärvade tidskriftsförlaget. Hon blev en av företagets mest kraftfulla chefer och bemöttes med den största respekt av herrarna Bonnier. Vid hennes sida på en kamratfest på Riche hösten 1942 sitter Holger Ihre som gjorde en lång karriär inom Bonnierföretagen från sin första tjänst som chef för Å&Å-Tryck 1939.

ta ansvaret för de tekniska avdelningarna.¹³

Arbetsfördelningen inom den nya ledningen vållade de första åren vis-
sa problem. Trots att både Åke Bonnier och Anna Ehlin formellt var verk-
ställande direktör var det givet att den förre var den reelle chefen med
ansvar i första hand för ekonomin och det redaktionella arbetet. Under de
första åren delade han dock sin tid med bokförlaget. I samband med att
Tor Bonnier på grund av sjukdom inte kunde arbeta för fullt samtidigt
som Karl Otto Bonnier ville minska sin arbetsbörda planerade familjen
sommaren 1931 att låta Åke Bonnier gå tillbaka helt till förlaget och utse
Tor Bonnier som verkställande direktör för Ählén & Åkerlund med en
förlagschef som ledde det dagliga arbetet. Planerna skrinlades dock till
Anna Ehlin's stora lättnad.¹⁴

Anna Ehlin fortsatte att som tidigare sköta annonsavdelningen myck-
et självständigt. Albert Bonnier jr var 24 år när han blev teknisk chef och
möttes med skepsis av sina närmaste underlydande, som vände sig till
Karl Otto Bonnier med en begäran att han skulle tas bort från ledningen.

Även Anna Ehlin irriterades över att han blandade sig i så mycket, både på annonsavdelningen och jultidningsredaktionen. Hon krävde att hon skulle få ansvaret för expeditionen och kassakontoret och att det markerades att hon och inte Albert Bonnier jr var Åke Bonniers ställföreträdare. Tor Bonnier gick med på hennes krav samtidigt som han föreslog att Albert Bonnier jr skulle få ansvara för bokserierna, så att denne inte helt skulle komma bort från bokproduktionen.¹⁵

Ledningen förblev intakt under hela 1930-talet. Bonniers uppskattning av Anna Ehlin framgår av att hon vid flera tillfällen kunde förbättra sina löne- och pensionsvillkor. Albert Bonnier jr växte så småningom in i rollen som andreman och ledde förlaget under Åke Bonniers bortovaro. Vid sidan av arbetet som teknisk chef engagerade han sig även på den redaktionella sidan och tog bland annat initiativ till utgivningen av *Flitiga Händer* och *Vecko-Revyn*. När Åke Bonnier på grund av krigsutbrottet stannade kvar i New York utnämndes Albert Bonnier jr till verkställande direktör 1940. Han blev en i högsta grad synlig chef som varje dag först gick igenom tryckerierna och sedan ägnade två-tre timmar till att gå runt på redaktionerna.¹⁶

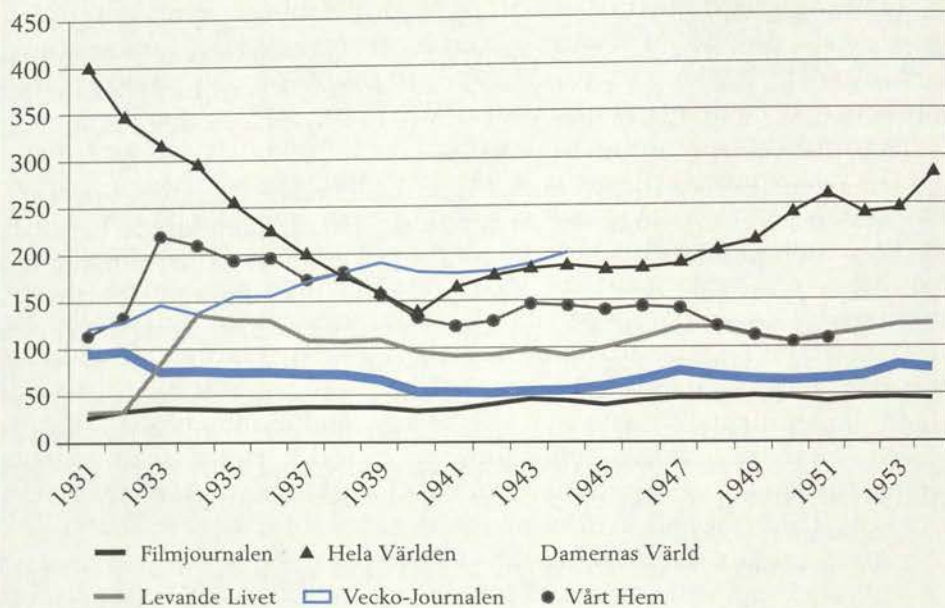
Johan Bonnier började på Åhlén & Åkerlund 1941, där han efter en tid blev chef för mönsteravdelningen som efter hans inträde expanderade kraftigt. Lukas Bonnier följde familjens sedvanliga utbildningsgång med arbete på förlaget varvat med utlandspraktik. Han utnämndes till försäljningschef 1947 och kom från 1950 att även ansvara för serietidningsutgivningen. Nils Fredrik von Essen som under hela kriget arbetade nära Albert Bonnier jr, utsågs 1947 till vice verkställande direktör. På den redaktionella sidan kom Tore Nilsson kring 1950 att bli Albert Bonnier jr:s närmaste man, från 1952 med titeln biträdande förlagschef.

Inköpta tidskrifter

Vid Bonniers förvärv bestod Åhlén & Åkerlunds tidskriftskollektion som ovan nämnts av fyra allmänna veckotidningar, *Husmodern*, *Hela Världen*, *Allt för alla* och *Vecko-Journalen*, samt de två mer specialinriktade *Filmjournalen* och *Radiolyssnaren*. Genom köpet av Åhléns tidskriftsrörelse tillkom 1931 *Vårt Hem* och *Veckans Novells* (från 1932 *Levande Livet*).

Bonniers började nästan omedelbart att undersöka möjligheterna till att samordna och rationalisera verksamheten i sina två stora förlag. Enligt Tor Bonnier övervägde man att slå samman företagen, vilket dock visade sig ogenomförbart. I stället koncentrerades all bokutgivning till Bonniers och all tidskriftsverksamhet till Åhlén & Åkerlund.¹⁷ Bonniers *Veckotidning* uppgick från och med nyåret 1930 i *Vecko-Journalen*, medan dess chefredaktör Célie Brunius fick i uppdrag att projektera en ny månadstidskrift.¹⁸ *Husmoderns* julgåva till sina prenumeranter, en av Selma Lagerlöf dedicerad utgåva av *Kejsaren av Portugallien*, utgjorde ett synligt bevis på det nya förlagshusets samlade resurser.¹⁹

Diagram IV:1. Upplaga 1931–54 (1 000 ex) för tidskrifter förvärvade av Bonniers 1929–30.

Källa: Albinsson, Göran, *Svensk populärpress 1931–61*, s 178–181.

Vecko-Journalen

En av Bonniers första åtgärder efter köpet av Åhlén & Åkerlund var alltså att låta *Bonniers Veckotidning* gå upp i *Vecko-Journalen*. Tidningarna hade ett likartat innehåll och vände sig båda till den "bildade publiken". *Vecko-Journalen* hade en betydligt högre upplaga, varför det var naturligt att den fick leva vidare. Chefredaktören Elsa Nyblom som var en erfaren veckopressjournalist fick stanna kvar.

Åke Bonnier inledde direkt arbetet med att höja standarden på *Vecko-Journalen*. Robert Josephsson från *Bonniers Veckotidning* togs över som redaktionssekreterare och gjorde enligt Åke Bonnier om *Vecko-Journalen* "från den ganska landsortsmässiga tidning den tidigare varit till den första publikationen i Sverige med internationellt snitt". De nya ägarna använde sitt stora kontaktnät till att rekrytera en rad kulturpersonligheter som fasta eller tillfälliga medarbetare. Erik Lindorm som först engagerades som teaterkritiker började 1932 även varje vecka skriva en ledare. Filmkrönikörer var först Stig Almqvist och sedan Carl Björkman, medan Sigfrid Siwertz trädde in som teateranmälare efter Lindorm. Fredrik Böök, Frank Heller, Marika Stiernstedt. Karl Gerhard, Erik Wästberg och Gunnar Westin Silfverstolpe var andra kända profiler som återfanns i medarbetarskaran.²⁰

Ett stoff av helt annan karaktär än det kulturella materialet var kunga-reportagen som av tradition hörde till det som gav *Vecko-Journalen* dess

profil. Så snart någon kunglighet, svensk eller utländsk, föddes, gifte sig, jubilerade eller dog skulle det rapporteras utförligt. Tidningen kunde vid stora kungliga högtider tryckas i en upplaga tre till fyra gånger större än den normala. Åke Bonnier satsade även på att utveckla det vanliga reportaget. Mycket uppmärksammade blev Knut Stubbendorffs reportage från upptäckten av Andréelägret på Vitön 1930.²¹

I takt med att den politiska situationen i Europa blev allt mer spänd kom *Vecko-Journalen* att innehålla allt mer politiskt stoff, både i form av reportage och personliga krönikor. Robert Josephsson ville på sensommaren 1933 försöka intervjua Hitler, Göring och Goebbels men avråddes av Åke Bonnier som menade att "varje intervju med dessa herrar skulle forma sig till en propagandartikel för deras åsikter, och det sista VJ får bli är ett forum för nazistisk idéspredning".²² På ledarplats kom Erik Lindorm snart att gissla diktaturerna, något som bland annat ledde till att tidningen under ett halvår inte fick säljas i Tyskland. Bonniers stod visserligen på samma ståndpunkt som Lindorm, men det hände att de vägrade införa artiklar som de uppfattade som alltför aggressiva. Även ett reportage om Åland stoppades 1938 på inrådan av kabinetssekreteraren Erik Boheman som fått förhandsgranska artikeln.²³

När Åke Bonnier hösten 1939 inte återvände från USA övertog Tor Bonnier hans ansvar för *Vecko-Journalen* och begärde att få förhandsgranska artiklar som kunde vara in- eller utrikespolitiskt diskutabla. Ett par veckor efter krigsutbrottet stoppade Tor Bonnier en ledare av Erik Lindorm med motivering att presscensur i realiteten införts, vilket han förstod var en nödvändighetsåtgärd. "Här i landet måste vi knyta nävarna i byxfickorna ända till den dag kanske kommer då vi bli så illa tvungna att i en fart dra' ut dem. Vad som gick att skriva före krigsutbrottet går inte längre att publicera. Det är bittert att så är, men enligt min mening ofrånkomligt." Ägarna kritiserade inte innehållet, utan tvärtom så tackade Tor Bonnier honom den 8 april 1940 för en lysande artikel.²⁴

Överste Willy Kleen knöts vid krigsutbrottet till tidningen för att skriva militära krönikor både om krigsförloppet och den svenska försvarsdebatten. Tor Bonnier uppskattade i regel Kleens inlägg, men påpekade sommaren 1940 att han hade velat diskutera en utrikespolitisk artikel innan den gick i tryck. Författaren beklagade att artikeln inte visats så att den hade kunnat stoppas. Sommaren 1941 riktade Tor Bonnier inom familjen kritik mot en artikel där Kleen påyrkade att Finland skulle lägga sig till med ett gott stycke av Ryssland. I stort förefaller dock ägarna ha varit nöjda med hans insatser i tidningen, där han medverkade kriget ut.²⁵

Sedan Erik Lindorm avlidit vintern 1941 vände sig Kaj Bonnier till Arthur Engberg, tidigare socialdemokratisk tidningsman och minister men nu landshövding. Bonnier förklarade att *Vecko-Journalen* inte var något politiskt organ "men omständigheterna medfört att tidningen ägnat en hel del av sitt utrymme åt artiklar som ha en allmän och i någon mån propagandistisk läggning" och erbjöd Engberg att bli krönikör och "tala

om en fast svensk frihetskurs", vilket denne accepterade.²⁶

Engbergs antinazistiska artiklar väckte direkt stor uppmärksamhet och publiceringen av krönikan "Femte kolonnen" ledde till att tidningen beslagtogs den 6 mars 1940. Ingripandet oroade inte Tor Bonnier som ansåg att Engberg "skriver som sanningen är och jag tror det är nödvändigt att sådana sanningar sägs". Gustaf Hellström varnade Bonniers för Engberg med motiveringen "det inte är han utan Bonniers som får det i nacken". Tor Bonnier gav honom rätt, men menade att de lärt sig att hur de än vände sig hade de nacken bak och att de fått hård hud på hela baksidan. Han menade att det var en landsnyttig sak att hålla defaitistandan i schack. Därför fick Engberg fortsätta så länge han ville "och Bonniers får väl bli strykpojkar nu som förr trots Kihlbergs gnäll". För Anders Österling framhöll han att Engbergs artiklar stämde väl med Bonniers förlagsprogram att låta begåvat och ansvarsmedvetet folk få komma till tals.²⁷

Bonniers irriterades snart av att Engberg inte lyckades hålla Lindorms bredd i ämnesurval utan upprepade sig i sina krönikor. Även i sakfrågor kunde det komma anmärkningar från ägarna. Tor Bonnier kritiserade i juni 1941 Engbergs krönika om regeringens beslut att låta Tyskland transitera trupper genom Sverige. Han såg inget alternativ till beslutet och ansåg det inte lämpligt att som Engberg betrakta transiteringsbeslutet som ett uppgivande av neutraliteten. Kaj Bonnier som var inkallad var mycket upprörd över broderns ingripande och frågade sig "När t o m Per Albin erkänner att det [är] ett avsteg från hävdvunnen neutralitet, varför skall vi då sluta upp i de franska bokförläggarnas led och vara fegare än feglingarna själva". Tor Bonnier hade gärna sett att Engberg blivit så arg så han slutat, men han kom att fortsätta som krönikör fram till sin död 1944.²⁸

Tor Bonnier framförde vid flera tillfällen kritik mot att *Vecko-Journalen* redigerades dåligt och att Elsa Nyblom blev allt mer passiv som chefredaktör. Upplagan föll kontinuerligt från 72 000 exemplar till 49 000 exemplar 1942. Elsa Nyblom skyllde fallet på den svåra konkurrensen med *Se*, men Tor Bonnier menade att enda sättet att möta den var göra *Vecko-Journalen* till "en väl redigerad tidning". Sommaren 1943 beslöt ägarna att ersätta henne med Robert Josephsson.²⁹

Bland de nya medarbetarna under kriget fanns Stig Ahlgren som medverkade med litterära kåserier i sin "bokbar". När Ahlgren hösten 1943 raljerade med Sigfrid Siwertz nyutgivna *Sex fribiljetter* blev Tor Bonnier mycket upprörd och menade att Robert Josephsson visat "en oförlätlig brist på omdöme" genom att ta in kåseriet. Han förmodade att artikeln var en hämnd från Ahlgren för att Bonniers kort dessförinnan refuserat en bok av honom. Artikeln skadade inte bara Siwertz' bok, utan också *Vecko-Journalen*. "Jag tycker inte om det vanliga bruket i hela pressen att man skall berömma de egna medarbetarna mer än andras, men det är alldeles absurt att gå till den andra ytterligheten. Att låta sin utan tvivel främsta medarbetare saboteras på detta vis är alldeles besinningslöst och vittnar om ett journalistiskt oförstånd." Josephsson försvarade sig med att hans

ändringar i artikeln inte införts på grund av något missöde, men lovade att i fortsättningen låta Tor Bonnier granska Ahlgrens bidrag i förväg.³⁰

Trots att Robert Josephsson snabbt lyckades bryta den negativa upplageutvecklingen var inte ägarna nöjda med honom utan beslöt 1946 att erbjuda Stig Ahlgren posten som chefredaktör. Valet väckte stor uppmärksamhet mot bakgrund av att Ahlgren hade profilerat sig som kulturskribent i den socialdemokratiska pressen, först i *Arbetet* och sedan 1942 som kulturchef i *Aftontidningen*, och även skrivit debattboken *Veckopressen och folket* där inte minst Bonniers fick utstå hård kritik. Tor Bonnier hade några år tidigare betecknat honom som en "kvick och begåvad karl" men som roade sig "att panga rutor och kasta ruttna äpplen utan att bry sig om vem som träffas. Med en sådan man måste man självfallet se upp mer än med någon annan medarbetare!" Trots de tidigare skärmytslingarna fick Ahlgren carte blanche av Albert Bonnier jr att göra om *Vecko-Journalen* efter egen skön.³¹

Redan efter några månader under den nya regimen protesterade Kaj Bonnier mot att *Vecko-Journalen* användes som "propagandaorgan för socialistiska idéer", som exempelvis när finansministern Ernst Wigforss utan kommentarer fick besvara ett antal frågor. Några år senare reagerade han mot Ahlgrens perfiditeter mot Sten Selander och beklagade för den utsatte "på det allra livligaste att hans skrivelser har fått inflyta".³²

Gerard Bonnier reagerade under Koreakriget mot en artikel av Thore Ericsson som han tyckte uttryckte sig som de mest konservativa republikanerna i USA. Han hyste "en viss betänklighet över veckotidningarnas politisering, fast jag medger att det kanske är riktigt i dagens situation. Vad jag däremot tycker är definitivt oriktigt är att en politisk ledarskribent av Herr Ericssons typ i Å&Å:s tidningar får företräda raka motsatsen till de liberala åsikter som Dagens Nyheter, Expressen och vi själva hyser." Koncernledningen borde ha fått diskutera Ericssons anställning eftersom det rörde sig om en person som skulle uttrycka politiska åsikter.³³

Stig Ahlgren var i första hand publicist. Hans krönikor, inte minst om rättsröteaffärerna i början av 1950-talet, uppmärksammades långt utanför *Vecko-Journalens* läsekrets. Däremot var han knappast någon tidningsmakare och avsade sig efter några år posten som chefredaktör samtidigt som han stannade kvar på tidningen som krönikör. Till hans efterträdare utsågs 1952 Gustaf von Platen, som i åtta år varit chefredaktör för *Allt* och där uppmärksammats av ägarfamiljen som lovande skribent och tidningsmakare.³⁴

Hela Världen

Åhlén & Åkerlund började i december 1927 ge ut veckotidningen *Hela Världen*.³⁵ Innehållet fokuserades de första åren kring berättelser ur livet. Framgången var oerhörd, redan efter två år uppgavs upplagan vara upp i 370 000 exemplar. Inslaget av läsarnas berättelser minskade de närmaste

åren till förmån för konventionella noveller och följetonger. *Hela Världen* kritiserades vid flera tillfällen för sin låga standard på det litterära materialet (se s 299). Förlagsledningen vidtog flera åtgärder för att försöka höja tidningens status. En följetong av Selma Lagerlöf publicerades och en novellpristävling utlystes 1934 med henne som en av jurymedlemmarna. Gensvaret på tävlingen var enormt med inte mindre än 5 564 bidrag.³⁶

Upplagan sjönk under hela 1930-talet kraftigt från 401 000 exemplar till 136 000 exemplar 1940. Sedan chefredaktören Erik Palm, som lett tidningen sedan 1928, lämnat tidningen 1940 bröts den negativa upplagetrenden och sedan Marie Billum tagit över chefredaktörsposten 1948 ökade upplagan rejält till 278 000 exemplar 1954. Tre år tidigare redovisade tidningen en vinst på 1,4 mkr.³⁷

Husmodern

Husmodern grundades 1917 av Thora Holm och övertogs två år senare av Åhlén & Åkerlund. Tidningen nådde snabbt stora framgångar. Bonniers försökte i mitten av 1920-talet att ta upp konkurrensen med Thora Holm med sin tidning *Hemma* men tvingades snart att dra sig tillbaka.³⁸

När Bonniers tog över Åhlén & Åkerlund var *Husmodern* en väl konsoliderad veckotidning med en upplaga 1931 på 121 000 exemplar. Chefredaktör var sedan 1924 Ebba Theorin-Kolare. Åke Bonnier fann ingen anledning att gå in och ändra tidningens inriktning eller redigering, utan Theorin-Kolare fick under hans chefstid helt fria händer att sköta tidningen. Albert Bonnier jr följde *Husmoderns* utveckling, även om han inte tycks ha ägnat tidningen samma intresse som *Vecko-Revyn* och *Året Runt*. Theorin-Kolare stannade på sin post till 1951 och kunde se upplagan öka till 227 000 exemplar.³⁹

Tidningen riktade sig som namnet angav till husmödrar med en blandning av allmänna artiklar och ett omfattande fackmaterial om hushåll, sömnad, handarbeten, blommor etc, som redigerades självständigt av Mary Nathorst fram till 1952. Redaktionen var liten varför en stor del av tidningens artiklar och fackmaterial skrevs av utomstående medarbetare. En styrka för tidningen var den nära kontakt som redaktionen lyckades bygga upp med sina läsare bland annat genom frågespalter.⁴⁰

En undersökning 1945 visade att *Husmodern* lästes av ungefär var femte kvinna i landet, men att läsekretsen till 65 procent fanns på landsbygden och var klart äldre än genomsnittsbefolkningen. Trots att förändringarna i redigeringen var få och läsarsammansättningen knappast var den optimala för att locka annonsörer redovisade tidningen sannolikt goda vinster. I början av 1950-talet var *Husmodern* tillsammans med *Se* förlagets lönsammaste tidning, med en vinst 1951 på 2,4 mkr, trots en upplagenedgång. Margit Strömmerstedt lyckades vända upplagan genom att modernisera tidningen försiktigt.⁴¹

Radiolyssnaren

Radiolyssnaren var en programtidning som Åhlén & Åkerlund hade startat 1927. Åke Bonnier lyckades 1930 anställa Radiotjänsts avgångne programchef Nils Holmberg som ny chefredaktör för tidningen. Radiotjänst började 1933 ge ut en egen programtidning, *Röster i Radio*, som 1934 ökade från månads- till veckoutgivning. Trots att *Röster i Radio* hade fördelen att få reklam i radion lyckades *Radiolyssnaren* hålla ställningen med en upplaga på cirka 40 000 exemplar mot konkurrentens cirka 24 000 exemplar.⁴²

Konkurrenssituationen förändrades emellertid i grunden när *Röster i Radio* fick monopol på de utländska radiotablåerna samtidigt som Radiotjänst "förhindrade ett tidigt meddelande av de svenska programmen". Bonniers föreslog att Radiotjänst skulle överta *Radiolyssnaren* från 1937 mot att Åhlén & Åkerlund fick trycka och ta upp annonser för *Röster i Radio*. Någon uppgörelse kom dock inte till stånd utan utgivningen av *Radiolyssnaren* upphörde 1938. Tor Bonnier menade att Radiotjänst genom att utestänga *Radiolyssnaren* från viktigt material tvingade fram nedläggningen.⁴³

Filmjournalen

Åhlén & Åkerlund startade 1919 en specialtidning, *Filmjournalen*, som snabbt lyckades konkurrera ut Bonniers försök i samma genre, *Filmen*. Tio år senare förde tidningen en relativt tynande tillvaro med oregelbunden utgivning och en ensam redaktör som även stod för annonsackvisitionen. Åke Bonnier trodde dock att det var möjligt att höja upplagan från 17 000 exemplar till uppemot 50 000 om tidningen fick mer resurser och kom ut tätare under säsongerna. För att rycka upp verksamheten anställdes en ung filmskribent, Gunnilla Holger, som sedan kom att stanna som chefredaktör fram till 1952.⁴⁴

Det har sagts att Gunnilla Holger introducerade kändisjournalistiken i Sverige genom att fylla *Filmjournalen* med intervjuer, porträtt, inspelningsreportage, bildföljetonger, skvallernotiser och frågespalter. Upplagan fördubblades nästan direkt till 34 000 exemplar 1932, men annonstillströmningen var dålig. Under kriget steg försäljningen till en bit över 40 000 exemplar, en nivå som tidningen höll fram till dess att den 1954 gjordes om till *Bildjournalen*.⁴⁵

Bonniers Månadstidning och Bonniers Novellmagasin

Bonniers hade alltsedan 1907 med undantag för ett par år i början av 1920-talet givit ut tidskrifter, först *Bonniers Månadshäften* och från 1923 *Bonniers Veckotidning*, som med en blandning av litteratur, konst och mode riktade sig till en mondän, kulturintresserad publik. Efter Bonniers förvärv av Åhlén & Åkerlund lades *Bonniers Veckotidning* samman med *Vecko-*

Journalen, men tidningens huvudkoncept levde vidare i *Bonniers Månadstidning* som startades på nyåret 1930 med Célie Brunius som redaktör.⁴⁶

I den första årgången varvades noveller, konstreportage och teaterkrönikor med artiklar om hem och mode. Trots att det bland medarbetarna återfanns många av de främsta författarna och konstnärerna lyckades inte tidningen nå den kalkylerade upplagan och redan efter tre nummer fick redaktören order från ägarna att minska det kulturella materialet till förmån för mer modereportage. Efter minskad försäljning och ökade förluster beslöt förlagsledningen hösten 1931 att lägga ned tidningen. Efter en kort tid ändrade man sig emellertid och beslöt sig för att fortsätta utgivningen med ett nytt program, där hälften av innehållet ägnades åt mode och hemkultur. Konsthantverk, teater, mondän sport, societetsnytt och kåserier fyllde resten.⁴⁷

Hösten 1939 aktualiserades återigen frågan om en nedläggning, denna gång på grund av minskad annonsförsäljning i krigsutbrottets spår. Även denna gång blev lösningen att lyfta fram modematerialet på bekostnad av bland annat Erik Lindorms teaterkrönika. I början av 1940-talet hade *Bonniers Månadstidning* funnit sin karaktär som modetidning som den med moderniserad lay-out kom att behålla in i nästa decennium.⁴⁸

Den enda av Bonniers tidskrifter som inte berördes av förvärvet av Åhlén & Åkerlund var *Bonniers Novellmagasin* som hade startats 1926 och fortsatte att utkomma i oförändrat skick med ett nummer i månaden. Innehållet utgjordes helt av noveller samt romaner i följetongsform. De flesta bidragen var av enklare skönlitterär kvalitet, men även etablerade författare som Pearl Buck och Somerset Maugham fanns företrädde. Några uppgifter om upplaga och ekonomiskt resultat föreligger inte, men det faktum att tidningen lades ned 1940 tyder på att den de sista åren gick med förlust.⁴⁹

Jul- och barntidningar

J P Åhlén och Erik Åkerlund hade en gång startat sitt förlag genom att ge ut *Julstämning* och sedan fortsatt med andra julpublikationer. Vid Bonniers köp av förlaget spelade fortfarande jultidningsutgivningen en viktig roll. Basen utgjordes av ett halvdussin jultidningar som kompletterades med *Hemmets årsbok*, *Mors julbrev* samt barnens julböcker *Bland tomtar och troll*, *Sagoprinsen* samt *Sagoprinsessan*. Publikationerna såldes vid dörren av skolungdomar och andra som ville ha extraförtjänster.⁵⁰

Erik Åkerlund hade inte trott på jultidningarnas framtid, men Bonniers fortsatte utgivningen av de mycket inarbetade titlarna, där *Julstämning* intog en särställning med många av de främsta författarna och konstnärerna bland medarbetarna. Albert Bonnier jr byggde successivt ut sortimentet med kalendrarna *Husmoderns köksalmanack* (1932), *Herrarnas kalender* (1936), *Trädgårdskalendern* (1949) samt seriealbum som *91:an Karlsson* (1934–35 och från 1937).

Bonniers Veckotidning lades efter förvärvet av Åhlén och Åkerlund om till månadstidning. Omslagen som under många år skapats av Künghammer föll då på den legendariske scendekoratören och målaren Jon-And.

Ett par av de gamla jultidningarna lades ned och ett par lanseringar misslyckades men kontinuiteten var påfallande, vilket tyder på att utgivningen genomgående gick med vinst, vilket även Albert Bonnier jr uppger i en återblick. Flera av veckotidningarnas påkostade julnummer började så småningom även att saluföras av jultidningsförsäljarna. Verksamheten leddes från 1929 av Elly Strömgren som ensam skötte redigeringen och kontakterna med de frilansande medarbetarna.⁵¹

Bonniers förvärvade 1930 för 43 000 kr Folkskolans Barntidning AB som gav ut en tidning med samma namn. *Folkskolans Barntidning* grundades 1892 av Stina Quint som ville ge läshungriga barn "en bok som inte tar slut". Bonniers fortsatte att redigera tidningen i grundarens anda med en blandning av litterära texter, faktaartiklar, brevlåda, knep och knåp. Elly Strömgren tog över redaktörskapet 1937. Tidningen (från 1951 *Kamratposten*) utkom med ett nummer i veckan under skoltid och såldes av lärarna i skolan.⁵²

Vårt Hem

Allt för Alla var vid Bonniers inträde i Åhlén & Åkerlund en av förlagets fyra stora veckotidningar, profilerad som en tidning för hela familjen med tecknade svenska serier som en specialitet. Upplagan var dock i dalande, varför förlagsledningen sommaren 1931 började diskutera tidningens framtid. Åke Bonnier ville låta *Allt för Alla* gå upp i den nyss förvärvade *Vårt Hem* och starta en separat ungdomstidning med barn- och ungdomsmaterialet i *Allt för Alla*. Även Albert Bonnier jr förordade en ungdomstidning, men ville att *Allt för Alla* skulle fortsätta som självständig tidning. Beslutet blev dock att slå samman *Allt för Alla* med *Vårt Hem* och överföra ungdomsmaterialet till den nya tidningen.⁵³

Vårt Hem hade startats av Åhlén & Holm 1921 och utvecklats till en framgångsrik familjetidning med en upplaga 1931 på 110 000 exemplar. Efter sammanslagningen med *Allt för Alla* hösten 1932 blev Erik Rudberg chefredaktör. Tyngdpunkten låg på noveller och följetonger som blandades med något reportage, "hemmets värld", serier och ungdomsmaterial. Efter sammanslagningen steg upplagan till 219 000 exemplar för att nio år senare ha fallit till 122 000. Sedan Hans-Erik Holger tillträtt som chefredaktör 1941 stabiliserades försäljningen runt 140 000 exemplar.

Som en följd av debatten om veckopressen (se s 301) träffades i maj 1947 en överenskommelse mellan Åhlén & Åkerlund och de protesterande författarna om att förändra innehållet i första hand i *Året Runt* och *Vårt Hem*. Det importerade dussinmaterialet skulle avlägsnas till förmån för goda svenska och utländska noveller och följetonger, illustrationerna och repor-tagen skulle förbättras och en avdelning för kulturdebatt skulle införas. Ett författarråd tillsattes som i samarbete med förlaget skulle förverkliga programmet.⁵⁴

I samråd med författarrådet började *Vårt Hems* redaktion att successivt men försiktigt höja den litterära standarden. Vid jultid ökade det litterära materialet markant med noveller och följetonger av författare som Hjalmar Söderberg, Karen Blixen, Hjalmar Bergman, Guy de Maupassant, Cora Sandel, Marika Stiernstedt och Harry Martinson. Upplagan föll dock med flera tusen exemplar i veckan. Under våren återinfördes den gamla typen av material. På helårsbas minskade upplagan från 139 000 exemplar 1947 till 119 000 1948. När experimentet avslutades uppges upplagan ha understigit 100 000 exemplar.⁵⁵

Försöket att ändra *Vårt Hems* innehåll följdes hösten 1948 upp av en undersökning som psykologen Arne Trankell gjorde på Åhlén & Åkerlunds uppdrag. Två noveller publicerades i både *Vårt Hem* och *Hela Världen*, en kvalitetsnovell av Gustaf Rune Eriks och en dussinnovell av *Hela Världen*-typ. Dessutom ingick i experimentet två noveller i vardera tidningen som höll en sorts medelstandard för respektive tidning. Drygt 400 läsare av vardera tidningen fick sedan rangordna de fyra novellerna. Dussinnovellen var klart populärast i båda läsekretsarna, medan den litterära novellen hamnade sist bland *Hela Världens* och näst sist bland *Vårt Hems* läsare.

Trankell menade att det gick att uppfostra läsare, men att det krävde längre tid än som var fallet i försöket med *Vårt Hem*. Av tidningens ursprungliga läsekrets uppgav 23 procent att de slutat läsa tidningen på grund av förändringarna, medan ytterligare 9 procent fortsatte att läsa trots att de ogillade omgörningen.⁵⁶

Trots att tidningen gick tillbaka till sin tidigare utformning fortsatte upplagan att minska. När förlusten för första halvåret 1951 rapporterades till 400 000 kr krävde Åke Bonnier att tidningen antingen skulle läggas ned eller slås samman med *Året Runt* och lyckades få med sig de övriga delägarna på det senare alternativet. Vid årskiftet 1952 gick *Vårt Hem* upp i *Året Runt*.⁵⁷

Levande Livet

I köpet av Åhlén & Holms tidskriftsverksamhet 1930 ingick förutom *Vårt Hem* även den nystartade *Veckans Noveller*. De nya ägarna gjorde om tidningen som 1932 bytte namn till *Levande Livet* och satsade på äventyrsberättelser för en manlig publik. *Levande Livet* lyckades efter några år nå en upplaga på 137 000 exemplar, men pendlade sedan under tjugo år mellan 90 000 och 125 000 exemplar. Närmaste konkurrent var Saxon & Lindströms *Lektyr* som hela tiden var något större. Under 1930-talet var Erik Palm redaktör. Tidningens främste profil, 91:an Karlsson, dök upp i spalterna för första gången 1935. Under några månader 1945/46 leddes tidningen av Lukas Bonnier innan han åkte på en längre studieresa till USA.⁵⁸

Under sin tid som förlagschef tillämpade Albert Bonnier jr då och då metoden att läsa och bedöma några nummer av sina och konkurrenternas tidningar sida för sida. Speciellt viktigt var det vid redaktörsbyten och relanseringar. Författaren Sven Barthel som blev chefredaktör för *Levande Livet* 1948 och stannade i två år, fick efter ett halvår sitt fögderi granskat av högste chefen. Albert Bonnier jr bedömde varje bidrag i tidningen efter en trettiogradig skala och gav därefter ett utförligt slutomdöme. Han fann bland annat att tidningen alltså hade ett betydande underhållningsvärde, men att den tenderade att bli stereotyp och att artikelmaterialen var mycket illa skrivet och saknade journalistisk spets.⁵⁹

Veckopressdebatterna

Med jämna mellanrum blossade debatter om den populärkulturella pressen upp. I början av seklet hade exempelvis faran med den s k "Nick Carterlitteraturen" ventilerats. Veckopressens tur att skärskådas kom 1934 då ett tjugotal ungdomsorganisationer, politiska, religiösa och allmänt ideella, startade en kampanj mot "den falska och undermåliga veckopressen". Mellan 300–400 opinionsmöten anordnades över hela landet. De främsta målen för attackerna var Åhlén & Åkerlunds *Hela Världen* och Allhems *Allas Veckotidning*.⁶⁰

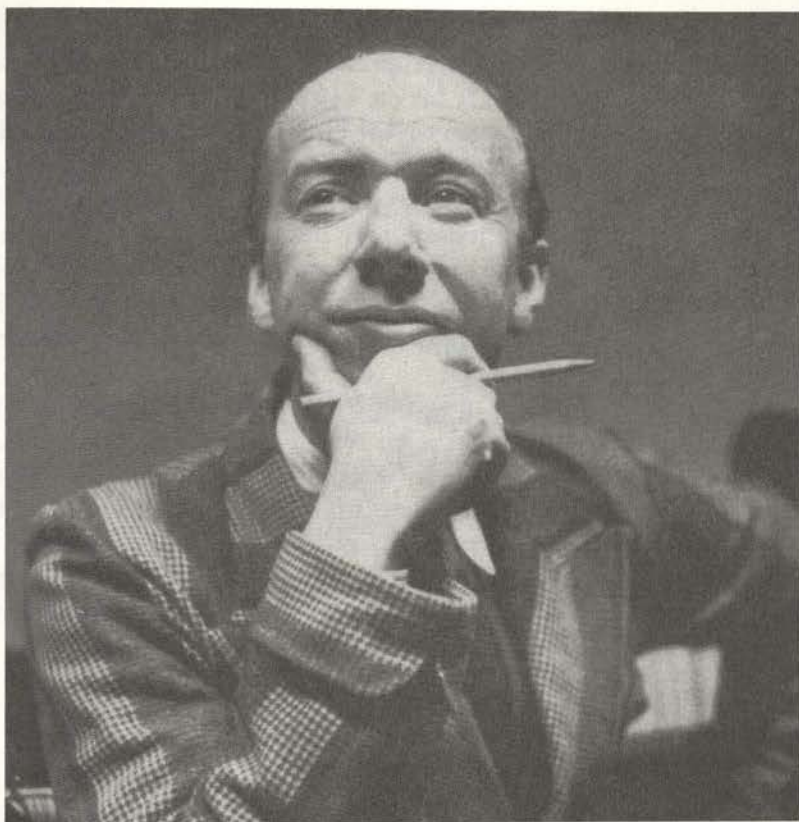
Tor Bonnier gick i en insändare i *Nya Dagligt Allehanda* i svaromål och hävdade att "inom svensk veckopress finns pressorgan av både typen praktiska hemtidningar, bildtidningar och rena förströelsetidningar, som mäta sig med de bästa publicistiska organ av liknande art i hela världen. Det skulle för övrigt vara lätt att påvisa vilken omstöpning, specialisering och förbättring den svenska veckopressen genomgått på de sista 5-10 åren."⁶¹

Bonniers fick också stöd från ett kanske något oväntat håll, nämligen Torgny Segerstedt som reagerat på kampanjen och skrev en artikel i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* om folklig förströelseläsning. Han ansåg att förkastelsesdomen över den kolorerade veckopressen krävde en precisering. Efter att ha gått igenom fem månaders utgivning av *Hela Världen* konstaterade han att publikationen var "kemiskt fri från all slipprighet" och att den bjöd på "enkla anspråkslösa skildringar ur folkets liv". Bonniers såg genast till att få tillstånd att använda artikeln dels i annonser för *Hela Världen*, dels i en broschyr till försvar för veckopressen. I den senare medverkade flera kulturella förgrundsfigurer, däribland Fredrik Böök som "inte lyckats finna något anstötligt i dem [de kolorerade tidningarna], de förefalla mig att mycket mera lägga an på det trohjärtade än på det sensationella".⁶²

Parallellt med att förlaget på olika sätt försvarade sin utgivning i debatten tog ledningen även initiativ för att höja kvaliteten på sina tidningar. Författaren Josef Oliv anlätades för att förhandsgranska de mest underhållningsbetonade tidningarnas manuskript. I *Hela Världen* publicerades en följetong av Selma Lagerlöf. Vid årets slut konstaterade SSU:s organ *Frihet* att det skett en förbättring inom veckopressen, med undantag för den av Allhems förlag utgivna *Allas Veckotidning* som framhärdat envist. På Åhlén & Åkerlund konstaterade man å sin sida att *Allas Veckotidning* ökat sin upplaga med lika mycket som *Hela Världen* förlorat.⁶³

Kulturskribenten Stig Ahlgren publicerade 1940 stridsskriften *Veckopressen och folket* där han utifrån en socialistisk grundsyn angrep tidsskriftsförläggarna för att med sina alster fördumma massorna. Författaren Harry Blomberg utgick från sin kristna grundsyn när han hösten 1944 riktade ett öppet brev till Bonniers i *Svenska Morgonbladet*. Han sörjde över att Bonniers med sina gamla fina traditioner genom att ge ut vissa tidskrifter "halkat så på sidan om allt vad god smak heter". Han riktade sin kritik främst mot *Vecko-Revy*n för dess "hektiska kyssbilder", mot *Filmjournalen* för dess artiklar om filmfruntimmers flirt samt mot *Se* för dess revolverjournalistik med rysliga bilder av arkebuserade människor. Avslutningsvis vädjade Blomberg till Bonniers att "upphöra med denna journalistik".⁶⁴

Tor Bonnier svarade att de gav ut förströelsetidningar för att "det finns en stor allmänhet som vill läsa dem". Förklaringen till att denna press lästes av halva befolkningen var kanske att "den ger glädje, den ger spänning, den ger förströelse och näring åt fantasi och drömmar, som ett hårt vardagsliv inte gör". När tidningarna innehöll enfaldigheter och någon gång gjorde sig skyldiga till redaktionella osmakligheter måste det påtalas och

Stig Ahlgren började sin bana som socialistisk idédebattör och litteraturkritiker för att sedan bli chefredaktör för Vecko-Journalen, flaggskeppet i Åhlén & Åkerlund tidningsflotta, som han försökt skjuta i sank några år tidigare i debattboken Veckopressen och folket. Hans spirituella kåserier gav honom epitetet "de eleganta invektivens mästare".

rättas. Som helhet var emellertid denna förströelsepress "ingenting att skämmas för och ingenting att beklaga. Den kan endast sällan ha litterära ambitioner. Den måste tala till enkelt folk på ett enkelt sätt. Den måste roa dem. Fängsla dem på det sätt, med det språk, som är deras." Tor Bonnier avslutade med att framhålla att rätt mycket av det som Bonniers kunde bjuda på inte skulle vara möjligt att ge ut utan hjälp av förströelse-tidningarnas stora upplagor.⁶⁵

Nästa stora debatt om veckopressen bröt ut våren 1947. Bakgrunden var att en pappersransonering aviserades som bland annat skulle tvinga de svenska bokförlagen att dra ner sin utgivning, något som fick 62 författare, kritiker och konstnärer att gå ut med upprop där man vädjade till statsmakterna att skärpa ransoneringen av papper till den veckopress som saknade "kulturell och litterär kvalitet". De såg inga problem ur tryckfrihetssynpunkt "eftersom det här gäller publikationer utan opinionsbildande eller åsikts- och idéförmedlande syfte".⁶⁶

Uppropet bildade upptakten till en intensiv debatt om veckopressen. Författarförbundets ordförande Fredrik Ström menade att "Ögonblicket är det psykologiskt bäst tänkbara för ett knockoutslag mot den del av svensk veckopress, som överhuvudtaget gjort endast en mission till sin, nämligen att fördumma allmänheten och snedvrida alla värden". Ett nytt upprop antogs där man vädjade till "författare, poeter och illustratörer att i fortsättningen avstå från att medarbeta i den kolorerade veckopressen till dess att tillförlitliga garantier inhämtas att en verklig sinnesförändring inträtt hos förläggare och redaktörer". En rad författare som Erik Asklund, Stig Carlson, Artur Lundkvist, Moa Martinson och Albert Viksten angrep i hårda ordalag veckopressen.⁶⁷

Albert Bonnier jr ställde upp och försvarade veckopressen i två debatter dels vid ett SSU-möte, dels i en stor debatt på Medborgarhuset mot bland annat Artur Lundkvist och *Folket i Bilds* chefredaktör Ivar Öhman. Han försvarade veckopressen bland annat med att människor hade ett legitimt behov att få uppleva eskapism. Trots att tonen stundtals var hård mellan kontrahenterna samlade Albert Bonnier jr en del av författarna för diskussioner som ledde fram till att de fick delta i ett försök att höja *Vårt Hems* litterära standard (se även s 298).⁶⁸

Nystartade tidskrifter

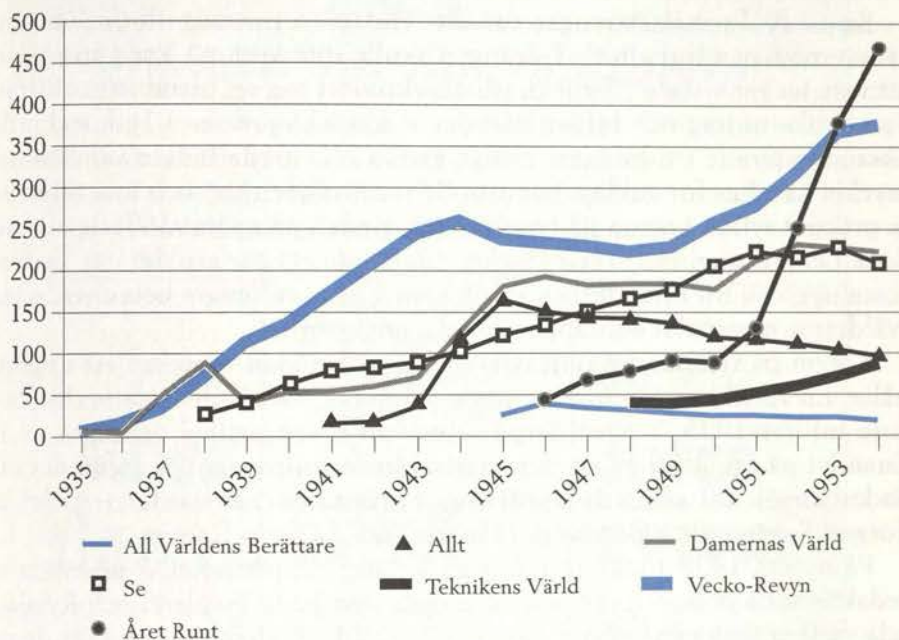
Ählén & Åkerlunds tidskriftskollektion i början av 1930 riktade sig till en rad olika grupper. *Vårt Hem* var en bred familjetidning, *Vecko-Journalen* sökte sina läsare bland den "bildade överklassen", *Hela Världen* riktade sig till en yngre och *Husmodern* till en äldre kvinnlig publik, *Levande Livet* var en äventyrstidning för yngre män, *Filmjournalen* och *Radiolyssnaren* hade var sin specialintresserad läsekrets.

De nya ägarna vilade dock inte på lagarna. Sedan förlagsledningen de första åren gjort en del omstruktureringar och skiften på redaktörsposterna började den se sig om efter nya utmaningar. Både Åke och Albert Bonnier jr var genuint journalistiskt intresserade och lockades av att bredda utgivningsprogrammet med nya titlar som kanske kunde nå nya grupper. Åke Bonnier tog initiativ till att starta *NU* (1934) och *Se* (1938), medan Albert Bonnier jr låg bakom etableringen av *Flitiga Händer/Damernas Värld* (1934/40), *Vecko-Revyn* (1935), *Allt* (1941), *All Världens Berättare* (1945), *Året Runt* (1946) och *Teknikens Värld* (1948). (Diagram IV:2).

Tidskriften NU

Åke Bonnier hade under sina vistelser i USA med intresse studerat nyhetsmagasinet *Time* och trodde att det även i Sverige borde finnas plats för en tidskrift av en typ "som gav sammanfattande överblickar av det storpolitiska skeendet och som också gav intressanta kortfattade bidrag till kulturellt nytänkande och en summarisk orientering om vetenskapliga och

Diagram IV:2. Upplaga 1934–54 (1 000 ex) för Åhlen & Åkerlunds nystartade tidskrifter.

Källa: Albinsson, Göran, *Svensk populärpress 1931–61*, s 171–181.

medicinska framsteg". Trots att Tor Bonnier och troligen även Kaj Bonnier var skeptiska lyckades Åke Bonnier sommaren 1934 få klartecken att starta veckotidskriften *NU*.⁶⁹

Åke Bonnier markerade sitt intresse för *NU* genom att själv besätta posten som chefredaktör. Till förste redaktör och ansvarig utgivare utsågs Carl Björkman.⁷⁰ *NU*:s första nummer utkom i oktober 1934. Tidningen skulle enligt sin anmälan försöka "ge en bild av Världen sådan den tecknas i världspressen" genom utförliga citat ur "de mest betydelsefulla tidningarna och tidskrifterna världen runt".⁷¹

De första numren uppfyllde i sin ämnesbredd målsättningen för tidningen. En viss tonvikt låg på utrikesbevakningen med fasta avdelningar för USA och Ryssland samt "Världens affärer". I övrigt förekom avdelningar för bland annat religion, naturvetenskap, medicin, teknik, böcker och författare, modern miljö. Omfånget var 48 sidor och priset 35 öre. De olika avdelningarna sköttes på frilansbasis av experter på olika områden.⁷²

I mitten av 1930-talet var intresset för internationella frågor ganska svagt i svenska massmedier. Utrikesbevakningen i dagspressen var på några undantag när torftig. De fasta utrikeskorrespondenterna i dagspressen var få.⁷³ Inte heller andra medier som tidskrifter och radion följde kontinuerligt utvecklingen utomlands. *NU* med sin starka internationella inriktning

representerade därför något nytt i svensk press. Successivt fick det utländska materialet allt större utrymme i tidningen på de övriga avdelningarnas bekostnad, som inte minskade i antal men inte återfanns i varje nummer.

En av *NU:s* målsättningar var att "iaktta en generös objektivitet och vidast möjliga allsidighet". Tidningen skulle inte komma "med anspråk på att vara teckentydare". Strävan till objektivitet tog sig bland annat uttryck i att artikelutdrag och bilder från den nazistiska pressen i Tyskland inflöt okommenterade i tidningen. Enligt gamla *NU*-medarbetare var Bonniers mycket känsliga för anklagelser att *NU* var "tyskfientlig" och inte till hundra procent fyllde kraven på objektivitet. Redan på nyåret 1935 kritiserade dock Leon Ljunglund i *Nya Dagligt Allehanda* ett par artiklar om Saaromröstningen av Bo Enander, en kritik som Enander senare betecknade som "våldsamt nazistiska och antisemitiska angrepp".⁷⁴

Kravet på fullständig objektivitet blev i längden omöjligt att upprätthålla. En försiktigt kommenterande krönika "Världen denna vecka" började införas 1935.⁷⁵ Året därpå kunde dock en artikel refuseras av Bo Enander på grundval av att den visserligen var intressant, men att det saknades försök till objektiv värdering. Författaren hänvisades i stället till Torgny Segerstedt i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*.⁷⁶

På nyåret 1938 försökte *NU* i en ledare "Objektivitet"⁷⁷ precisera sin redaktionella policy. Även om tidningen låtit både Tyskland och Ryssland tala genom sina egna röster var *NU* "en demokratisk tidning i ett demokratiskt land, därav följer självklart dess inställning mot de våldets, intoleransens och hatets läror, som skickligt skötta propagandamaskiner sprida världen runt. Så till vida är alltså *NU* långt ifrån objektiv, då den i sina kommentarer avstår från varje kompromiss mellan svensk demokratisk syn och de stora diktaturernas frihetsfientliga förkunnelse." Redaktionen såg det även som en självklar plikt "att visa lojalitet mot svensk utrikesledning i en farofylld tid".

Carl Björkman lämnade sommaren 1938 *NU* för att bli huvudredaktör för *Nya Dagligt Allehanda*. Han efterträddes som förste redaktör av Bo Enander, som varit tidningens utrikespolitiska medarbetare sedan starten och även i ett par perioder ingått i redaktionen för *Bonniers konversationslexikon*.

När det utrikespolitiska klimatet blev allt kärvare i slutet av decenniet ställdes *NU:s* deklarerade lojalitet till den svenska utrikesledningen på prov. Våren 1938 lämnade redaktionen in en artikel till UD, som sedan publicerades med de strykningar som excellensen önskade.⁷⁸

Samma vår blossade en debatt upp om regeringens sk Stockholmsplan, enligt vilken Finland skulle få möjlighet att befästa vissa delar av Åland och att Sverige på finsk uppmaning skulle medverka till Ålands beskydd. *Dagens Nyheter* kritiserade planen på både politiska och militära grunder. Även i *NU* publicerades en artikel i april 1938 där den anonyme författaren ställde sig kritisk till argumenten för en befästning av Åland. *Dagens Nyheter*s politiske redaktör Leif Kihlberg skulle vid denna tid ha

Pris 45 öre

NU

Nr 1. 12—18 okt. 1934

Världsbändelserna inför världsoptionen

UTKOMMER VARJE FREDAG

★

Chefredaktör: ÅKE BONNIER

Förste redaktör och ansvarig utgivare: FIL. LIC. CARL BJÖRKMAN

ÖVRIG REDAKTION:

Politik och idédebatt:
 DOCENT HERBERT TUNSTEN
 FIL. LIC. BO ENANDER
 FIL. LIC. ÅKE THULSTRUP
Den religiösa debatten:
 FIL. KAND. K. G. HILDEBRAND
De ekonomiska problemen:
 DOCENT KARIN KOCK
Ryska frågor:
 JUR. O. FIL. KAND. GREVE NIKITA
 TOLSTOJ
Böcker och författare:
 FIL. KAND. GEORG SVENSSON
Teater och film:
 REGISSÖR KNUT MARTIN
Naturvetenskapligt nytt
 och
Den nya världsbilden:
 FIL. DR. GUNNAR BESKOW
Medicin:
 MED. LIC. PEHR HENRIK TÖRNGREN
Teknikens värld:
 CIVILINGENJÖR KARL BERGSTRÖM
Sport:
 STADIONCHEFEN ERIK BERGVAÄL
Modern miljö:
 FRU IRIS CEDERBLAD
Svensk vardag:
 FIL. KAND. NILS BOHMAN
Razzia:
 GRIGGS

Prenumerationspris: 1/3 år Kr. 18:—
 1/2 år Kr. 30:— 1/4 år Kr. 15:—
 ÄHLÉN & ÅKERLUNDS FÖRLAG
 (ALBERT BONNIER)

Redaktionens adress: Svravägen 18, Stockholm. Tel. Nannatrop: Bonniers.
 Telegrafadress: NU, Bonniers, Stockholm.
 Expeditionens, prenumerations- och an-
 nonsavdelningens adress: Ählén & Åker-
 lunds förlag, Sveavägen 51—53, Stockholm.
 Tel. Nannatrop: Ählén & Åkerlund

höstens
 stora
 fluga!

Vecko-Journalens ordlek:
 Lexikon skänker en underbar
 förströelse. Ni måste prova
 detta fascinerande spel — säll-
 skapspelet alla just nu tala om

Vecko-Journalens

ordlek:
 LEXIKON

stjes i alla bok- och tid-
 ningsaffärer i elegant för-
 packning. Pris Kr. 2:25

det råder
 intet
 tvivel
 om

att Vecko-Journalens kors-
 ord stå i särklass. Alla delta-
 garna i den stora mästerskaps-
 turneringen i korsord nu i
 somras förklarade med en
 man, att först kommer V. ja
 komord, sen kommer ingen-
 öring sälls, och sen — långt
 efteråt — något annat.

Vecko-Journalens

intressanta
 KORSORD

ger Er den bästa intellek-
 tella förströelse som går att få.

Redan i sitt första nummer kunde NU visa upp en imponerande stab av fasta medarbetare som väl täckte sina respektive intresseområden.

blivit uppmanad av Åke Bonnier att "understödja NU i en kampanj mot befästningstanken".⁷⁹ Några fler artiklar i ämnet publicerades dock inte i NU under våren och sommaren.

När frågan aktualiserades på nytt hösten samma år ställde sig Tor och Kaj Bonnier helt på regeringens linje och kritiserade skarpt *Dagens Nyheter* kritiska hållning till befästningsplanerna.⁸⁰ I NU kommenterades förhandlingarna mellan Sverige och Finland i återhållsamma ordalag som:

"Om man finner en revision {av Ålandskonventionen 1921} absolut ofrånkomlig – delade meningar härom torde dock råda även inom den militära expertisen – får man också hoppas, att dessa ansträngningar fullt och helt lyckas så att ålänningarna inte får känslan av att ha 'offrats' på det nordiska samförståndets altare."

Vidare varnades för stormakternas reaktion på ett befäst Åland.⁸¹ I nästa nummer lyckönskades de finska och svenska regeringarna "till vad man kommit fram till under ett förtroligt meningsutbyte".⁸² Tidningens fortsatta behandling av frågan bestod i huvudsak av referat av debatten i Sve-rige och Finland utan något mer uttalat ställningstagande.⁸³

Vilken roll kan ägarna ha spelat för *NU:s* linje i Ålandsfrågan? Leif Kihlberg uppger i sina minnen att han våren 1938 fått uppfattningen att Åke Bonnier var "ivrig motståndare till befästningstanken". Artikelns i april bör därför ha avspeglat Åke Bonniers åsikter. Den uteblivna "kampanjen" under våren kan tyda på att Tor och Kaj Bonnier intog en annan ställning och inlade sitt veto mot kritik av befästningstankarna. I september 1938 var de två odelat positiva till militariseringen och försökte förmå Kihlberg att ändra *Dagens Nyheter*s linje. Åke Bonnier skulle i sammanhanget försökt mildra motsättningarna i samband med en direkt konfrontation mellan bröderna och Kihlberg. *Dagens Nyheter* förändrade inte sin linje, men tidningen blev något mer återhållsam i sin kritik av regeringen efter ägarnas intervention.⁸⁴ Mot bakgrund av Tor och Kaj Bonniers starka engagemang i frågan kan *NU:s* relativt försiktiga hållning ses som överraskande. Det är möjligt att Åke Bonnier även under hösten höll fast vid sin skepsis till befästningsplanerna. *NU:s* linje skulle med den tolkningen kunna ses som en kompromiss mellan bröderna.

Åke Bonnier, som kom att bo i USA under kriget, lämnade i praktiken ledningen för *NU* våren 1939 och efterträddes som förlagsansvarig av Kaj Bonnier. Enligt Bo Enander engagerade sig Kaj Bonnier mycket starkt för tidskriften. Han höll daglig kontakt med redaktionen, gav råd om redigering och artikelurval och intresserade sig för alla avdelningarna.^{85 86}

Under den nya ledningen kom *NU* att ändra sin framtoning genom att i allt större utsträckning ta ställning i den politiska debatten. Den nya linjen kom kanske först till uttryck i tidningens bevakning av finska vinterkriget 1939/40. Under hela kriget inleddes krönikan "Världen denna vecka" med översikter över och kommentarer kring krigsläget. *NU* pläderade i motsats till *Dagens Nyheter* för ett omfattande svenskt stöd till Finland.⁸⁷

Inom familjen stod Kaj Bonnier för den mest radikala ståndpunkten i finlandsfrågan. Han tillhörde också tidigt de mest aktiva i föreningen Nordens Frihet.⁸⁸ Mot bakgrund av hans politiska engagemang och aktiva arbete för *NU* bör det stå klart att *NU:s* linje växte fram i samförstånd mellan Kaj Bonnier och Bo Enander, som var mycket goda vänner.⁸⁹ Inom familjen förefaller Tor Bonnier trots sin kritiska inställning ha varit den i familjen som hyste största förståelsen för *Dagens Nyheter*s och regerin-

gens politik. Vid jultiden 1939 skrev han en artikel för *NU*, där han menade att Sverige skulle hjälpa Finland men samtidigt försöka hålla sig utanför kriget. Artikeln refuserades dock av *NU:s* redaktion såsom alltför moderat.⁹⁰ Redaktionen hade med all säkerhet inte kunnat genomdriva refuseringen utan stöd från andra medlemmar i familjen Bonnier.

Under Kaj Bonniers beredskapstjänstgöring sommaren 1940 fungerade Tor Bonnier som förlagsledningens kontakt med *NU:s* redaktion. En krönika av Bo Enander om regeringens beslut att tillåta tysk militär transitering fick Bonnier att reagera. Han begärde att en skrivning om "vår neutralitetsuppgivning utgår". I den slutliga versionen kom lydelsen bli "ett mycket allvarligt avsteg från den strikta neutralitetens linje". I det följande numret infördes en mot *NU* kritisk artikel "En utopi" av Tor Bonnier under signaturen "T-r". Han pläderade för att Sverige skulle försöka finna "former för ett socialt, utrikespolitiskt och ekonomiskt intimt samarbete med Stortyskland" utan att "behöva uppge ett uns av det som är grunden för vår nationella existens: vår demokratiska livssyn". Enander avvisade i ett svar helt tankegångarna och sammanfattade: "att den som går in i det tyska 'livsrummet' med några slags illusioner om ett för oss fruktbringande samarbete, tar grundligt fel".⁹¹

Någon månad senare ingrep Tor Bonnier på nytt i redigeringen. Denna gång ville han stoppa en mot utrikesministern kritisk artikel med motiveringen:

"Jag har många gånger delat din tidigare misstro mot Günthers utrikespolitik, men det är min övertygelse att man för närvarande icke kan föra en annan politik än den regeringen för. Allra minst kan jag inse nyttan av att i ett så ömtåligt läge använda en polemisk form. Jag måste tyvärr vara bestämd härvidlag. Det är för vårt förlag nödvändigt att förlagsledningen enigt kan stå för huvudinnehållet i våra publikationer och hur förlaget uppfattar den nuvarande utrikespolitiska kursen är naturligtvis just nu en ytterst väsentlig sak."⁹²

Bo Enander svarade omedelbart:

"Ditt beslut att låta artikeln om Günthers utrikespolitik utgå från *NU:s* spalter har självfallet effektuerats. Då jag av Ditt brev förstår, att Du anser det förmånligast och bäst, att varje kritik av svensk utrikespolitik försvinner ur spalterna, föreslår jag som lämpligast, att *NU* konsekvent upphör med *alla* reflexioner över svensk och nordisk politik. Detta då jag livligt inser, att det i längden är omöjligt att förena min och Din (jämte DN:s) syn på hithörande frågor. Jag är övertygad om att denna lösning ur allas synpunkt skulle vara den lämpligaste, men skulle givetvis vara tacksam att få höra Din mening."⁹³

Något svar från Bonniers finns inte bevarat, men att Tor Bonniers kontroll av *NU:s* innehåll fortsatte framgår av ett par irriterade brev från Kaj Bonnier till brodern sommaren därpå sedan denne gjort strykningar i en kommentar i transiteringsfrågan. Kaj Bonnier menade att brodern "beskär

och undertrycker så mycket som *du* anser olämpligt i kraft av den vetorätt som enligt dig själv tillkommer var och en av oss, när vi tycker att något inte bör tryckas eller utges."⁹⁴

Trots Tor Bonniers ingripanden fortsatte *NU* sin kritiska granskning av den tyska politiken, vilket resulterade i två beslag våren 1941 respektive våren 1942.⁹⁵ Sedan den tyska krigslyckan vänt tycks både den inre och yttre kritiken mot tidskriften ha avtagit. Men så sent som hösten 1943 blev *NU* ej inbjuden till de informationsdagar för pressen som Informationsstyrelsen anordnade.⁹⁶

De första krigsåren steg *NU*:s upplaga med ca 5 procent årligen och kom tidvis att ligga kring 20 000, efter att tidigare ha hållit sig kring 15 000. Tidskriftens ekonomi särredovisades inte i bokföringen, varför några säkra siffror om resultatet inte kan ges. Enligt Bo Enander gick dock *NU* med förlust under hela sin livstid.⁹⁷

Bo Enander övergick hösten 1944 till *Expressen* och ersattes som chefredaktör av sin närmaste medarbetare Åke Thulstrup. På nyåret 1945 gjordes *NU* om till månadstidskrift. Den utrikespolitiska inriktningen blev ännu starkare. Omfånget och priset ökade. Efter två år lades dock tidskriften ned.

NU var ännu en i raden av Åke Bonniers försök att ge ut en kvalitets-tidskrift efter utländsk förebild. Den ursprungliga tanken att sträva efter fullständig objektivitet kom att så småningom överges. Bytet på de ledande posterna kan ha bidragit till den förändrade inställningen. Kaj Bonnier och Bo Enander var båda mer politiskt engagerade än sina respektive företrädare. Men även den politiska utvecklingen innebar troligen att det blev allt svårare att upprätthålla den fullständiga objektiviteten.

Ägarna följde mycket nära tidskriftens redigering. I regel fanns det en god samstämmighet mellan ägarnas företrädare och redaktionen. Vid de tillfällen då meningsmotsättningar förekom var det emellertid ägarnas vilja som var gällande. Skilda uppfattningar inom ägarkretsen förefaller dock vid ett par tillfällen ha resulterat i att *NU* kom att inta en vacklande eller återhållsam hållning. Från att före kriget ha varit mycket lojal mot regeringen kom *NU* att under krigsåren bli en skarp kritiker av samlingsregeringen.

NU lyckades aldrig nå den stora publiken. Bo Enander såg vid en tillbakablick flera orsaker till misslyckandet: "bristande erfarenheter och kompetens hos en plötsligt sammansatt redaktion, men kanske minst lika mycket bristande ekonomiska resurser och kanske – fast på den punkten är jag mer tveksam – den begränsade läsekrets som Sverige kunde erbjuda...." Enligt Ulf Brandell skrevs *NU* inte bara av utan också för akademiker.⁹⁸ Problemet med en begränsad läsekrets för kvalitetstidskrifter var välkänt för Bonniers alltifrån deras tidskriftsutgivning på 1910-talet.⁹⁹ Till skillnad från den gången hade de dock denna gång tillgång till ett stort tidskriftsförlags alla resurser. Men *NU* tycks aldrig ha fått ordentligt stöd. Den fasta redaktionen var hela tiden mycket liten. Den halvhjärtade sats-

ningen kan förefalla överraskande mot bakgrund av att först Åke Bonnier och sedan Kaj Bonnier engagerade sig så starkt för NU.

Damernas Värld

På Albert Bonnier jr:s förslag startade Åhlén & Åkerlund 1934 en ny tidning för kvinnor *Flitiga Händer* med Birgit Nathorst som chefredaktör. Tidningen skulle komplettera *Husmodern* och byggdes upp kring material om handarbete, stickning, virkning, sömnad, hem och hushåll. Upplagan var mycket blygsam, 7 000 exemplar, det första året, men steg sedan snabbt till 86 000 exemplar 1938 för att året därpå halveras.¹⁰⁰

I ett försök att rädda tidningen ändrades namnet 1940 till *Damernas Värld-Flitiga Händer* samtidigt som innehållet breddades. Målsättningen var att nå de annonser som *Husmodern* missade genom sin inriktning på en äldre publik. Namnet *Damernas Värld* hade 1935–37 använts på en bilaga till *Vecko-Revyn*.

Det var dock först sedan den unga akademikern Mai Santesson 1943 blivit chefredaktör som upplagekurvan började peka brant uppåt. Hon lyckades enligt Tore Nilsson "förvandla *Damernas Värld* till en tidning för flärd med det senaste Parismodet och 'hemma hos' det svenska innefolket samtidigt som den innehöll en kulturell nivå som ibland låg högre än självaste *Vecko-Journalen*." Mai Santessons litterära intresse återspeglades i att tidningen varje vecka hade en novell av hög kvalitet. Med sin nya inriktning blev tidningen attraktiv för annonsörer av kosmetik, heminredning, livsmedel och möbler och kom att bli mycket lönsam.¹⁰¹

Vecko-Revyn

Albert Bonnier jr tog 1935 initiativ till en ny veckotidning. Han ville skapa en aktuell tidning för dem som var mellan 20–35 år. Åke Bonnier menade att *Vecko-Journalen* kunde täcka behovet och var mycket skeptisk till idén. Sedan Albert Bonnier jr fått stöd av annonschefen Anna Ehlin gav dock ägarna klartecken för *Vecko-Revyn*, som kom ut med sitt första nummer i november 1935.¹⁰²

Vecko-Revyn gavs ut i ett mycket stort format med en liten lös bilaga, *Damernas Värld*, som skulle locka annonsörer inriktade på kvinnliga läsare. Den var rikt illustrerad med stort uppslagna reportage ibland åt det sensationella hållet. Tillströmningen av läsare var dock mycket dålig, för 1936 stannade upplagan på 12 000 exemplar.¹⁰³

När den unga journalisten Kerstin Wijkmark skulle lämna tidningen sjöng hon ut för Albert Bonnier jr om "skitblaskan". Han tog kritiken på allvar och erbjöd henne att konkretisera sina idéer om tidningen i form av en dummy. Hon ville fylla tidningen med noveller, följetonger och reportage om kända personer och fick fria händer att som chefredaktör förverkliga sina intentioner. Olika typer av tävlingar spelade en viktig roll för

att locka läsare till tidningen. Albert Bonnier jr engagerade sig helhjärtat i arbetet, deltog i redaktionssammanträdena, hade åsikter om fictionmaterialet, hjärtespalten och introducerade en kultursida. Omstöpningsen av tidningen gav snabbt utslag i en brant stigande upplaga från 32 000 exemplar 1937 över 133 000 1940 till 258 000 1944.¹⁰⁴

Sedan flera prövats som efterträdare till Kerstin Wijkmark tillträdde Michael Katz 1946 som chefredaktör. Han fortsatte att med Karin von Platen som fictionredaktör satsa på noveller och följetonger, men byggde också ut nöjesbevakningen och reportageavdelningen. Läsarna fortsatte att strömma till *Vecko-Revyn* som ökade upplagan till 374 000 exemplar 1954. Det ekonomiska resultatet var likaledes mycket bra med exempelvis en vinst 1951 på 2,1 mkr.¹⁰⁵

Se

Åke Bonnier hade alltsedan sina praktikår i USA i början av seklet följt utvecklingen på den amerikanska tidskriftsmarknaden och försökt hitta idéer där för familjens utgivning. När han våren 1938 var på besök i New York blev han imponerad av de nystartade bildtidningarna *Life* och *Look* och beslöt sig för att försöka starta en svensk bildtidning. Inom familjen visade Karl Otto, Tor och Albert Bonnier alla sin skepsis mot idén. Åke Bonnier lyckades dock trots motståndet driva igenom ett utgivningsbeslut.¹⁰⁶

Efter tips från Gunilla Holger tog Åke Bonnier kontakt med en ung bildsinnad sportjournalist på *Nya Dagligt Allehanda* Carl-Adam Nycop och erbjöd denne att bli redaktör för den nya bildtidningen *Se*. Efter knappt två månaders förberedelsearbete kom det första numret ut den 21 september 1938. Nycop hade i nära samarbete med Åke Bonnier lyckats skapa en för svenska förhållanden helt ny typ av nyhetsinriktad bildtidning. Vid årsskiftet 1938/39 gick man över från fjortondagars till vecko-utgivning samtidigt som upplagan hela tiden steg.¹⁰⁷

Se kom snabbt att med hjälp av egna utsända medarbetare och utländska bildbyråer på ett uppmärksammat sätt rapportera om krigshändelserna. Under finska vinterkriget gavs tidningen ut två gånger i veckan på initiativ av Albert Bonnier jr. Vintern 1943 beslagtogs tidningen sedan den i ett reportage avslöjat att tyska firmor och institutioner placerats i fastigheter som låg intill militära kontor. Carl-Adam Nycop menar i sina memoarer att *Se* förvandlades till ett kamporgan mot nazismen och för beredskapsandan. Karl Otto Bonnier som hade hört till de skeptiska till tidsningsprojektet såg nu att *Se* kunde fylla en viktig uppgift genom att informera grupper som inte nåddes av andra rapporter om nazismens illdåd.¹⁰⁸

Bonniers och Nycop låg nära varandra i synen på världshändelserna och några större tecken på missnöje från ägarnas sida mot tidningens redigering finns varken i memoarer eller korrespondens. När kriget närmade sig sitt slut och nya politiska stridslinjer drogs upp skrev Nycop i sep-

TYSK PANSARAKTION I ÖKEN

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

AFRIKANSKA FARMARNA I NABATI. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

En tysk pansarvagn i öken. Bilden är tagen av en tysk soldat som är i närheten av en tysk pansarvagn i öken.

"Ses kamera sveper över världen" var länge en stående titel över uppslag i tidningen som efter amerikanska bildtidningars mönster dominerades av en större dramatisk bild och en serie smärre foton åtföljda av korta bildtexter. Det här är sidorna 8-9 i nummer 15 för år 1941 där läsaren kunde följa ökenkrigets skiftande faser som på en journalfilm.

tember 1944 precis innan han gick över till *Expressen* en uppmärksam-
 mad ledare i *Se*, där han starkt ifrågasatte kapitalismens framtid samtidigt
 som han menade att socialismen var "den enda framkomliga vägen när
 Europa skall byggas upp efter kriget". Ingen av familjemedlemmarna
 berörde ledaren, men Nycop hörde att den förargade och oroade dem. De
 kunde knappast i det läget ta någon strid med nyckelpersonen i kvällstid-
 ningsprojektet.¹⁰⁹

Se lyckade klara både övergången till fredstiden och flera chefredak-
 törsskiften utan att den positiva upplagetrenden bröts. Under Nycops era
 steg upplagan från 41 000 exemplar 1939 till 100 000 exemplar 1944 för
 att sedan nå över 200 000 1950. Tidningen hörde till förlagets allra lön-
 sammaste och redovisade exempelvis 1951 en vinst på 3 mkr.¹¹⁰

Trots att Åke Bonnier redan efter knappt ett år lämnade den direkta
 kontakten med *Se* då han bosatte sig i New York fortsatte han att betrak-
 ta tidningen som sitt projekt och följde dess utveckling med mycket stort
 intresse. I början av 1950-talet gjorde han förgäves flera framstötter hos
 förlagsledningen om att tidningen skulle reformeras.¹¹¹ Enligt Rune

Moberg fanns det en viss svalka i Albert Bonnier jr:s förhållande till *Se*, som nog var "den tidning som Abbe stod mest främmande för". Han kände inte samma säkerhet inför *Se* som för novelltidningar, damtidningar och familjetidningar.¹¹²

ALLT

Sommaren 1941 startade Åhlén & Åkerlunds på initiativ av Albert Bonnier jr och Carl-Adam Nycop en ny veckotidning, *ALLT för alla denna vecka*. Förebilden var *Time Magazine* och målsättningen var att göra en seriös veckotidning, ge koncentrerad orientering i aktuella ämnen. Carl-Adam Nycop blev chefredaktör men fortsatte samtidigt att leda *Se*. Tidningen fick drag av en liten söndagsbilaga med stark koncentration både i skrivsätt och redigering, uppbyggd kring fasta avdelningar som hemmafronten, utlandsfronten, närbild av en personlighet, orientering (jordbruk, skola, medicin, juridik, socialt), episk läsning, humor, sport och minirecensioner.¹¹³

Gustaf von Platen menar i sina memoarer att Albert Bonnier jr och Carl-Adam Nycop hade helt skilda visioner för sitt tidningsskapande. När Bonnier talade om att "berika den stora allmänhetens fritid med stimulerande eskapism" så förordade Nycop en rak faktabaserad journalistik. Enligt von Platen kom *ALLT* därför att bli en skvader, där två viljor kämpade bakom samma omslag samtidigt som den blev alltmer lik en vanlig veckotidning, fast tryckt på billigt papper i A4format. Den nya tidningen hade stora svårigheter att finna läsare, upplagan uppgick 1942 inte till mer än 15 000 exemplar.¹¹⁴

I ett försök att vända förlusterna gick *ALLT* i december 1942 över till månadsutgivning och bytte till samma fickformat som *Reader's Digest*. Inriktningen på fakta bibehölls men redigeringen stramades upp, samtidigt som en större bildsektion infördes och namnet ändrades till *ALLT i fickformat*. Förändringarna uppskattades av läsarna och upplagan ökade snabbt från 15 000 exemplar 1942 till 117 000 1944. Bland de entusiastiska läsarna fanns Åke Bonnier som tyckte att tidningen var mycket bra och ville öka periodiciteten. Gustaf von Platen, som arbetat på tidningen från starten övertog 1946 chefredaktörsposten och lyckades stabilisera upplagan kring 140 000 decenniet ut. Sedan han 1950 övergått till andra uppdrag började försäljningen minska ner till 93 000 1954.¹¹⁵

All Världens Berättare

Albert Bonnier jr tog 1945 initiativ till att starta en ny månadstidskrift *All Världens Berättare*. Målsättningen var att ge ut en novelltidning med högre litterär standard än vad som bjöds på i veckopressen. Troligen kan starten även ses som ett svar på den kritik som riktats mot veckotidningsförläggarna i allmänhet och Bonniers i synnerhet för att deras alster

var undermåliga (se s 299).¹¹⁶

Till huvudredaktör utsågs Karl Johan Rådström, författare och sedan 1931 andre redaktör på *Vårt Hem*. Han lyckades snabbt etablera *All Världens Berättare* som en litterär tidskrift vilken enligt Åke Runnquist lyckades "presentera ett urval av klassisk och modern novellistik, som knappast har sitt motstycke i svensk kulturhistoria. Formexperiment uppmuntrades inte, av naturliga skäl, men det lyckades Rådström och hans efterföljare att inom ramen för den begränsningen hålla en standard av hög kvalitet". Tor Bonnier fastslog efter ett par års utgivning att "*All Världens Berättare* har verkligen legat på hög nivå (även om en del enklare saker influtit)".¹¹⁷

All Världens Berättare, som gavs ut av Åhlén & Åkerlund och inte som familjens övriga kulturtidskrifter av Albert Bonniers Förlag, lyckade redan andra året nå en upplaga på 39 000 exemplar som var anmärkningsvärt högt för en tidskrift med den inriktningen. Koncernens andra litterära tidskrift BLM fick av Albert Bonnier jr löften om att den inte skulle bli ekonomiskt lidande för nykomlingens framgångar. Upplagan sjönk emellertid kontinuerligt ner till 22 000 exemplar 1951. Sedan Rådström avgått våren 1952 prövades flera redaktörer, men ingen av dem lyckades höja upplagan över 20 000 exemplar, vilket fick till följd att ägarna 1956 lät *All Världens Berättare* gå upp i *Bonniers Litterära Magasin*.¹¹⁸

Året Runt

Under beredskapsåren hade Albert Bonnier jr med sina egna ord "sovit i tält på granrisbädd med svenska bönder och dess söner. Jag hade fått en ny, innehållsrik bild av den svenske mannen och hans familj, inramad av respekt och beundran för den vardaglige lantbruksarbetaren i Sverige. För första gången kände jag en lust, ett behov att påverka, skapa en opinion för en läsekrets." Det konkreta resultatet av hans tankar blev den nya veckotidningen *Året Runt* som kom ut med sitt första nummer i april 1946.¹¹⁹

Målsättningen var att skapa en tidning under devisen "Stad och Land, hand i hand", som innehöll mer reportage om verkligheten, mer förankring i landsbygden och mindre utbud av underhållning än den övriga veckopressen. Ett par nyckelpersoner, marknadschefen Bengt Inge Jansson och ledarskribenten Gunnel Nyblom, rekryterades från bonderörelsen.

Tidningen lyckades dock inte slå igenom, upplagan stod och stampade en bit under 100 000 exemplar. Inom ägarfamiljen såg man med oro hur förlusterna ackumulerades, och både Tor och Åke Bonnier ville att den skulle läggas ned. I ett sista försök att rädda tidningen beslöt Albert Bonnier jr i november 1950 att flytta över *Teknikens Världs* chefredaktör Sven Broman till *Året Runt* och ge denne fria händer att tillsammans med *Se:s* layout-man Sverre Östen omforma tidningen.

Broman och Östen "ville göra en angelägnare, slagkraftigare familjetidning än *Allers*, *Hemmets Journal*, *Hemmets Veckotidning* och *Vårt Hem*.

Mer verklighetsförankring, reportage om aktuella människor, minska volymen fiction, dvs följetonger och noveller, bjuda på praktisk service som matrecept, bakning, blommor och trädgård m m. Och tävlingar. Och tecknade serier." Allt presenterat i "modernare, lättsammare presentation" än konkurrenterna.¹²⁰

Albert Bonnier jr följde relanseringen av *Året Runt* nära och förordade bland annat en ökning av material om djur, natur och exotiska upptäcktsfärder. Han understödde helhjärtat idén att ersätta fictionmaterialet med historier från verkligheten och engagerade personligen Birgit Tengroth och Kerstin Bernadotte som krönikörer.¹²¹

Läsarna uppskattade den nya utformningen och upplagan vände från 83 000 exemplar 1950 till 126 000 exemplar 1951. Förlusten bromsades samtidigt upp från cirka 460 000 kr första halvåret 1951 till 140 000 kr andra halvåret. Under hösten lyckades Åke Bonnier förmå styrelsen att låta den förlustdrabbade *Vårt Hem* gå upp i *Året Runt* från årsskiftet. Sammanslagningen blev mycket lyckosam, upplagan steg till 256 000 exemplar 1952 för att två år senare nå 467 000 exemplar och bli landets största veckotidning. Enligt en sentida uppgift skulle *Året Runt* då den "vände" ha stått på minus 5,4 mkr. Nu blev den snabbt förlagets mest lönsamma tidning.¹²²

Specialtidningar

Åhlén & Åkerlund övertog i början av 1930-talet genom ett avtal med KSAK (Kungliga Svenska Aeroklubben) utgivningen av föreningens officiella organ *Flygning* (från 1942 *Flyg*). Som redaktör för tidskriften inträdde 1938 överste Willy Kleen. I tidskriften medarbetade både frilansjournalister med reportage och flygare och tekniker med fackartiklar.

Willy Kleen, som var nära vän till Albert Bonnier jr, invaldes 1942 i Åhlén & Åkerlunds styrelse och fick ett par år senare ansvar för uppbyggnaden av en specialtidningsgrupp. *Teknik och Hobby*, som började ges ut som månadstidning 1944 och riktade sig med ett hobbybetonat material till en yngre publik än *Flyg*. Resetidningen *Ut* startades 1945 men fick läggas ned efter något år. Specialtidningsutgivningen överfördes 1946 till ett nybildat dotterbolag till HB Åhlén & Åkerlund, med Kleen som verkställande direktör.¹²³

Flygs unge redaktör Sven Broman föreslog 1947 att förlagets två tekniktidskrifter, *Teknik och Hobby* samt *Flyg*, skulle slås samman till en bred populärteknisk tidning. Han trodde att flygintresset var på tillbakagång samtidigt som bilar och framför allt motorcyklar lockade allt fler. Tor Bonnier var rädd för KSAK:s reaktion men Albert Bonnier jr fick med sig ägarerna och den nya tidningen *Teknikens Värld* kunde börja ges ut på nyåret 1948 med Broman som chefredaktör. Första året uppgick upplagan till 38 000 och växte sedan i takt med det starkt ökade motorintresset till 85 000 exemplar 1954.¹²⁴

Lukas Bonnier (t v) gjorde under ett av de första åren på 1950-talet ett kort inlägg som filmskådespelare i Sandrewfilmerna Flicka utan namn, regisserad av Torgny Wickman. Rollistan upptog förutom den unge Bonnier namn som Alf Kjellin, Stig Järrel, Torsten Lilliecrona, Arne Källerud och Tor Isedal också vad man kallade "autentiska rollinnehavare" som rådmannen Gunnar Hedelius (1895–1979) som här sitter framför skådespelaren Helge Hagerman. En praktisk yrkesorientering som säkerligen gav Lukas Bonnier värdefulla kontakter inom en underhållningsvärld hans veckopress bland annat bevakade.

Serietidningar

Vid 1930-talets början förekom tecknade serier på flera olika håll. I flera av Åhlén & Åkerlunds tidningar utgjorde de viktiga inslag som till exempel Kronblom och 91:an Karlsson vilka efter *Allt för Allas* nedläggning vandrade vidare till *Vårt Hem* respektive *Levande Livet*. Bonniers hade redan 1907 givit ut Oskar Anderssons seriealbum *Mannen som gör hvad som faller honom in*. Åhlén & Åkerlund började 1930 att ge ut album med populära seriefigurer från sina tidningar. Produktionen blev billig genom att man använde befintliga klichéer och tryckte under lågsång.¹²⁵

I USA började i mitten av 1930-talet ett tryckeri, som specialiserat sig på att trycka dagstidningarnas söndagsbilagor i färg, att ge ut seriemagasin. Åhlén & Åkerlund blev först i Sverige med ett seriemagasin när förlaget 1937 började ge ut *Musse Pigg*, som dock lades ned redan året därpå. Dotterbolaget Alga gjorde ett par försök med *Veckans Serier* 1942–43 och *Algas Serietidning* (senare *Algas Serieböcker*) som gavs ut i elva utgåvor 1947–50.¹²⁶

Lukas Bonnier tog 1950 initiativet till serietidningen Fantomen, som också bjöd sina läsare på några verkliga klassiker: Lisa och Sluggo, Knockout Charlie och Hopalong Cassidy. Trots att tidningen snabbt blev lönsam var flera i familjen tveksamma till det lämpliga att ge ut den.

Lukas Bonnier tog 1950 initiativ till att som ett dotterbolag till Åhlén & Åkerlund starta Serieförlaget. Den 6 oktober kunde förlaget ge ut sin första tidning *Fantomen* som utkom var fjortonde dag. Starten blev framgångsrik och efter ett par månader föreslog Lukas Bonnier att ytterligare en fjortondagsutgiven och två månadsutgivna tidningar skulle ges ut. Delägarna var inte eniga i frågan, dels framhölls att dessa tidningar fått stor spridning i USA, varför det vore oriktigt att inte gå in på den potentiella marknaden, dels att en kvalificerad opinion i USA vänt sig mot tidningarna och att man kunde vänta sig en liknande opinion i Sverige.¹²⁷

Trots tveksamheten inom ägarfamiljen fick Serieförlaget klartecken att expandera. De närmaste åren utökades kollektionen med en rad titlar som *Blondie* (1951), *Tarzan* (1951–54), *Buffalo Bill* (1952–53), *Hopalong Cassidy* (1952–53), *Tom Mix* (1953–54) och *Dick vid radiopolisen* (1953–54). Även andra förlag introducerade nya titlar med resultat att den totala konsumtionen snabbt ökade till 37,5 miljoner exemplar 1954. Mer än 90 pro-

cent av barnen i åldern 8–15 år läste serier.¹²⁸

Inom familjen Bonnier förefaller inställningen till seriemagasinen ha varit kluven. När *Fantomens* resultat första halvåret 1951 på 164 000 kr presenterades konstaterade Åke Bonnier att han hellre sett att Åhlén & Åkerlund varit utan denna vinst. Han var också ängslig över tendensen till sänkning av förlagets standard.¹²⁹

Ett par år senare blossade en debatt upp om serierna liknande de som tidigare drabbat veckopressen. Kritikerna hävdade att många av serierna kunde ha ett fördummande och förråande inflytande på de unga läsarna. Bonniers förefaller inte ha deltagit direkt i debatten, men starten av tidningen *Tuff och Tuss* kan ses som ett svar på angreppen mot dem. Den nya tidningen riktade sig till yngre barn och innehöll en blandning av svenska originalserier, sagor, tävlingar och pyssel. En rad kända profiler inom barnkulturen, som Sven Jerring, Rune Andréasson, Helga Henschen, Nils Egerbrandt, Bertil Almqvist, Barbro Svinhufvud, Gösta Knutsson samt Einar Norelius medverkade.¹³⁰

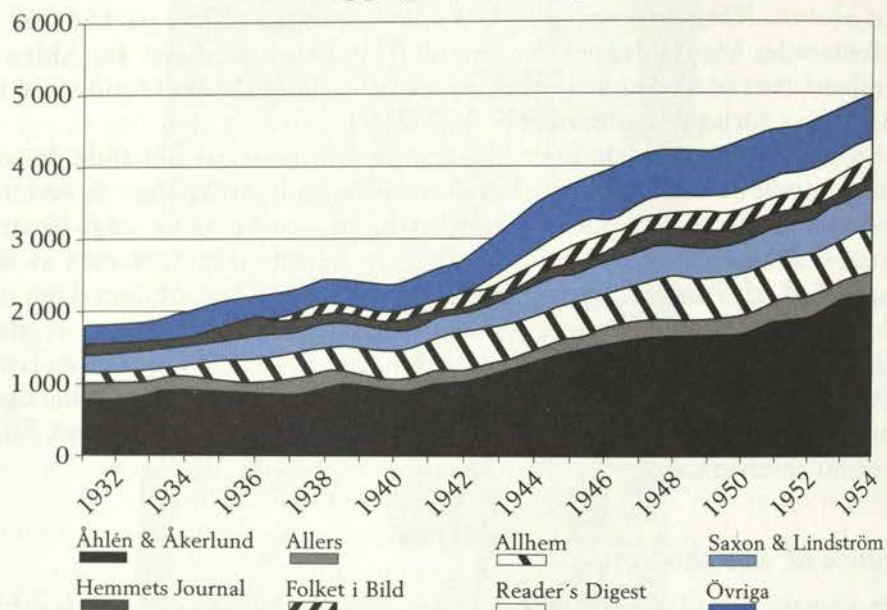
Marknad och ekonomi

Den svenska populärpressmarknaden genomgick under 1910- och 20-talen en snabb expansion. De etablerade tidskriftsutgivarna med tidningar som *Allers*, *Idun* och *Svensk Damtidning* utmanades av flera nya förläggare. Åhlén & Åkerlund erövrade under 1910-talet positionen som det i särklass största förlaget genom att starta en rad framgångsrika tidningar. Även om exakta uppgifter saknas tyder allt på att den totala veckopressupplagan steg kraftigt.

När branschen för första gången kunde redovisa kontrollerade upplagesiffror 1931 stod Åhlén & Åkerlund som ohotad marknadsledare med cirka 47 procent av totalupplagan, närmast följd av *Allers* och *Saxon & Lindström* med 15 respektive 12 procent. Under det följande decenniet pendlade Åhlén & Åkerlunds upplaga kring 900 000 exemplar, samtidigt som marknadsandelen sjönk till 37 procent. Det mest expansiva förlaget var *Allhem* som med sina två titlar, *Hemmets Veckotidning* och *Allas Veckotidning*, lyckades tredubbla sin marknadsandel till 18 procent. Den folk rörelseanknutna *Folket i Bild* nådde relativt snabbt efter starten 5 procent, en andel som tidningen höll in i 1950-talet.

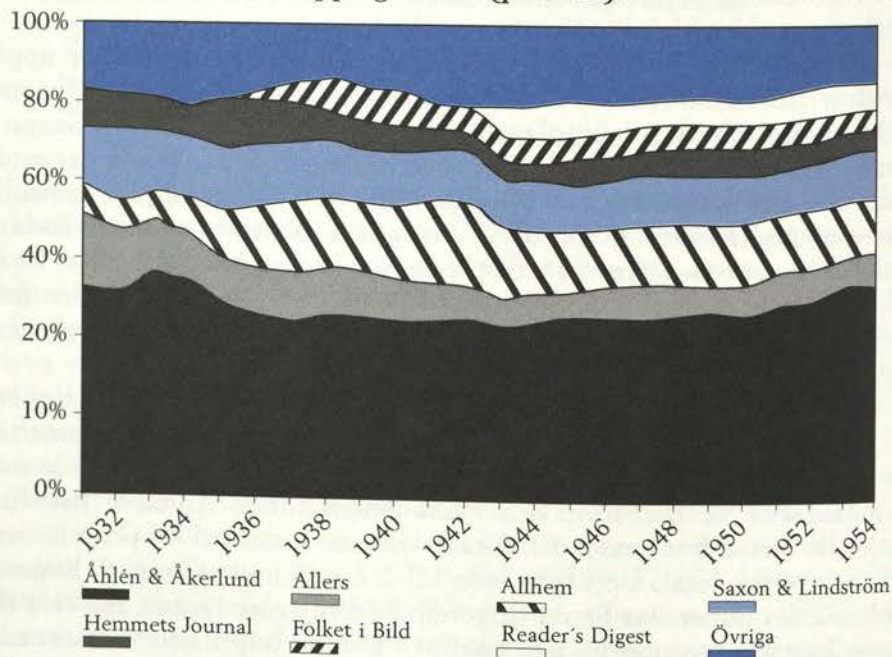
Under 1940-talet nästan fördubblade Åhlén & Åkerlund sin upplaga till 1,6 miljoner exemplar, men branschen som helhet växte i samma takt varför marknadsandelen låg kvar kring 39 procent. Främst genom de stora framgångarna för *Året Runt* och *Vecko-Revyn* kunde Åhlén & Åkerlund under de första åren under 1950-talet öka sin andel till 45 procent samtidigt som den totala upplagan steg till 2,2 miljoner exemplar. Bonniers hade således under sina första tjugofem år som ägare lyckats försvara förlagets ledande position på den snabbt växande populärpressmarknaden (Diagram IV:3 och IV:4).

Diagram IV:3. Den svenska populärpressmarknaden 1931-54.
Upplaga (1 000 ex).

Källa: Bearbetning av Albinsson, Göran, *Svensk populärpress 1931-61*, s 178-181.

Diagram IV:4. Den svenska populärpressmarknaden 1931-54.
Upplageandel (procent).

Källa: Bearbetning av Albinsson, Göran, *Svensk populärpress 1931-61*, s 178-181.

Sedan Bonniers förvärvat Åhlén & Åkerlund och Åhlén & Holms tidskriftsverksamhet för sammanlagt nära 12 mkr (264 mkr i 2000 års värde) ställdes ägarna inför stora krav på amorteringar och räntebetalningar femton år framåt. Delägarna svarade till 1938 personligen för utbetalningarna till Erik Åkerlund som uppgick till cirka 862 000 kr 1931 för att sedan successivt sjunka, där-efter övertogs reverserna och betalningsansvaret av HB Åhlén & Åkerlund. Under de fyra första åren på 1930-talet skulle de sammanlagda årliga utbetalningarna uppgå till cirka 1,6 mkr, för att resten av decenniet belöpa sig till knappt 1 mkr. Under 1920-talets sista år hade familjens to-tala intäkter uppgått till cirka 1,25 mkr, varför det är tydligt att ägarna av-såg att likvidera skulderna för köpet i huvudsak genom de vinster Åhlén & Åkerlund förväntades generera.

Intäkterna från försäljningen uppgick under Bonniers första år till 11,5 mkr och låg sedan under några år kring 12,5 mkr för att under den sista halvan av decenniet öka stadigt till 17,3 mkr 1940 (Tabell IV:1). Utvecklingen mätt i fasta priser var likartad men med skillnaden att försäljningen minskade de första krigsåren (diagram IV:5). Annonsförsäljningen uppgick till cirka 22 procent av de totala intäkterna, men sjönk kraftigt 1940.

Rörelsen drevs i HB Åhlén & Åkerlund som betalade ett arrende till Åhlén & Åkerlund Förlags AB. Vinsterna från verksamheten utgjordes dels av handelsbolagets överskott som överfördes direkt till delägarna, dels aktiebolagets vinst som användes till aktieutdelning till firma Albert Bonnier och fondering i bolaget. Delägarna svarade personligen för utbetalningarna till Erik Åkerlund som uppgick till cirka 862 000 kr 1931 för att sedan successivt sjunka till 505 000 kr 1945. Under de fyra första åren amorterade de även av Stockholms Enskilda Banks lån med 500 000 kr per år. Reverserna på 250 000 kr per år till J P Åhlén betalades av Åhlén & Åkerlund Förlags AB. Kalkylen att vinsterna från rörelsen skulle täcka de årliga betalningarna för köpet visade sig hålla i stort. När Bonniers i januari 1934 gjorde sista inbetalningen till Stockholms Enskilda Bank kunde Tor Bonnier konstatera att avkastningen hade motiverat det höga inköpspriset och att familjen kunnat amortera halva köpesumman utan att behöva ta upp nya lån.¹³¹

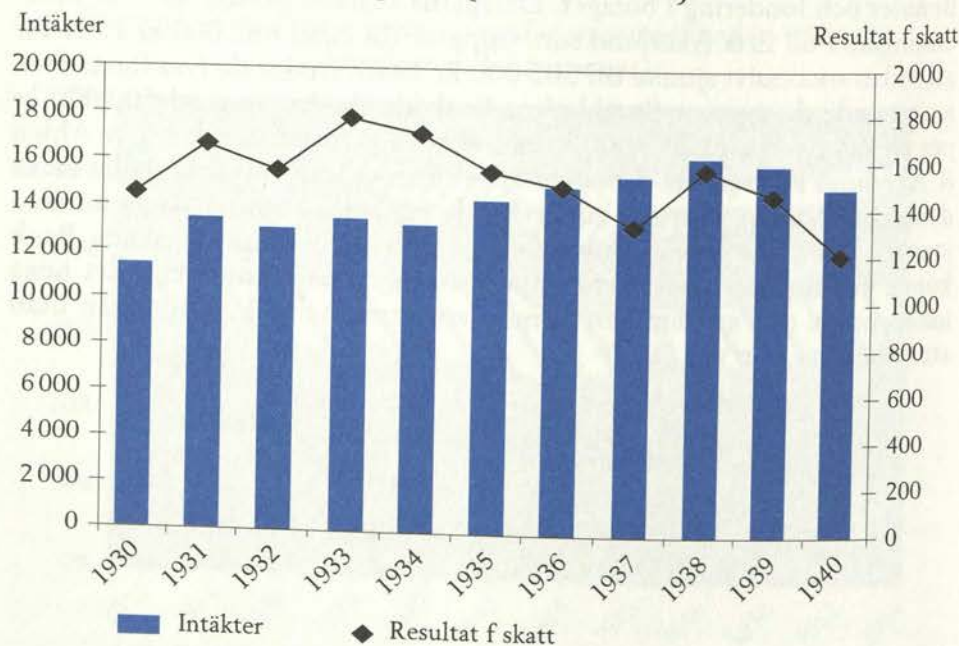
Tabell IV:1. Intäkter och resultat för HB Åhlén & Åkerlund och Åhlén & Åkerlund Förlags AB 1930-41. Tkr.

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941
Intäkter	11 463	13 001	12 389	12 493	12 318	13 498	14 338	15 144	16 398	16 452	17 270	us
Resultat f skatt	1 459	1 624	1 481	1 653	1 601	1 482	1 442	1 310	1 586	1 519	1 398	1 564
Skatt		31	177	123	194	205	194	183	206	181	282	363
Resultat e skatt	1 428	1 447	1 358	1 444	1 407	1 277	1 248	1 127	1 380	1 338	1 116	1 201
Utdelning												
Delägarna	553	574	567	619	584	521	481	410	550	533	405	504
Firma Albert Bonnier	236	315	315	315	315	315	315	315	294	294	210	210

Källa: Bearbetning av uppgifter i huvudböcker för HB Åhlén & Åkerlund och Åhlén & Åkerlund Förlags AB 1930-41.

Anm: Med "intäkter" avses "Försäljningskonto" i huvudbok för HB Åhlén & Åkerlund.

Diagram IV:5. Intäkter och resultat för resultat för HB Åhlén & Åkerlund och Åhlén & Åkerlund Förlags AB 1930-40. Tkr. Fasta priser (1930 års värde).

Källa: Bearbetning av uppgifter i huvudböcker för HB Åhlén & Åkerlund och Åhlén & Åkerlund Förlags AB 1930-40.

Anm: Med "intäkter" avses "Försäljningskonto" i huvudbok för HB Åhlén & Åkerlund.

Den ovan redovisade kraftiga upplagetillväxten under och efter kriget slog även igenom i en snabbt växande försäljning (Tabell IV:2). I fasta priser ökade intäkterna med 121 procent mellan 1942 och 1951. Även de redovisade vinsterna ökade, dock inte i samma takt som intäkterna. De bokförda vinsterna drogs emellertid ned av koncernbidrag och bokslutsdispositioner, varför en beräkning av de verkliga vinsterna visar ett kraftigt förbättrat resultat med vinstmarginaler på över 15 procent de sista åren (Diagram IV:5). Annonsintäkternas andel låg under krigsåren kring 15 procent och ökade sedan till 21 procent 1951.

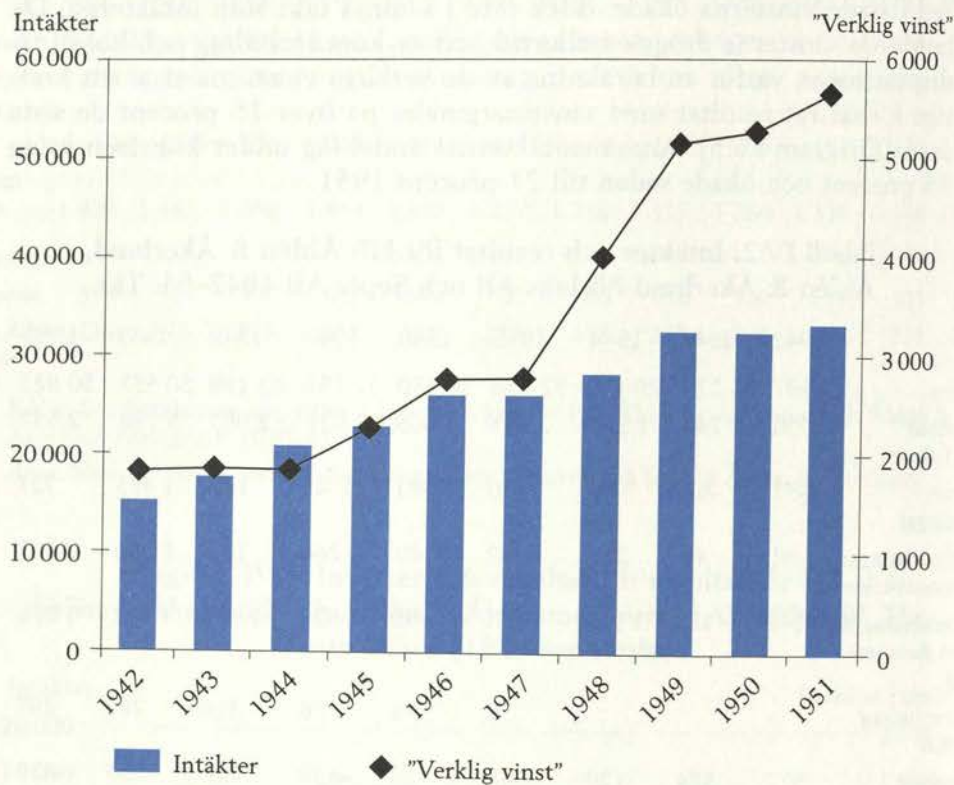
Tabell IV:2. Intäkter och resultat för HB Åhlén & Åkerlund, Åhlén & Åkerlund Förlags AB och Sepia AB 1942-51. Tkr.

	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951
Intäkter	20 997	25 229	29 471	32 488	36 550	37 751	43 188	50 552	50 823	60 275
Redovisad vinst f skatt	1 791	1 744	1 996	2 443	2 605	2 921	2 997	3 188	2 557	2 798
Överavskrivningar	-57	-67	-93	-120	-41	-41	153	1 493	737	633
Överinsättningar pensionsstiftelse	81	48	285	382	49	266	133	1 650	3 167	2 681
Koncernbidrag till Albert Bonniers förlag	275	384	1 118	581	965	626	1 701	1 692	1 878	1 400
Koncernbidrag till USA				9	76	76	129	287	287	214
Förändring dold reserv	527	574	-120	-48	-33	-138	753	750	-429	2 528
Övrigt					333	333	334	-1 000	121	87
"Verklign vinst f skatt"	2 986	3 086	3 067	3 718	4 431	4 638	7 413	9 067	8 993	11 175
Skatter	369	403	451	471	477	595	1 213	1 007	675	834
"Verklign vinst e skatt"	2 617	2 683	2 616	3 247	3 954	4 043	6 200	8 060	8 318	10 341

Källa: Källa: Bearbetning av uppgifter i huvudböcker för HB Åhlén & Åkerlund och Åhlén & Åkerlund Förlags AB 1942-51 Beräkning av Dahlgrens Revisionsbyrå "Mervinsten för åren 1942-51".

Anm: Med "intäkter" avses "Försäljningskonto" i huvudbok för HB Åhlén & Åkerlund.

Diagram IV:6. Intäkter och resultat för resultat för HB
Åhlén & Åkerlund och Åhlén & Åkerlund Förlags AB 1942–51. Tkr.
Fasta priser (1930 års värde).

Källa: Bearbetning av uppgifter i huvudböcker för HB Åhlén & Åkerlund och Åhlén & Åkerlund Förlags AB 1942–51 Beräkning av Dahlgrens Revisionsbyrå "Mervinsten för åren 1942–51".

Anm: Med "intäkter" avses "Försäljningskonto" i huvudbok för HB Åhlén & Åkerlund. Beträffande "Verklig vinst" avses verklig vinst före skatt enligt beräkningar i tabell 2.

Sammanfattning

När Bonniers förvärvade Åhlén & Åkerlund 1929 var de mycket erfarna förläggare av kvalitetslitteratur. Familjens kunskaper om veckopressutgivning på en massmarknad var däremot mycket begränsade. Mot den bakgrunden var det naturligt att de nya ägarna inte gjorde några större förändringar i de tidningar som funnit sin plats på marknaden utan koncentrerade sig på att utveckla den tidskrift som innehållsmässigt låg närmast deras traditionella verksamhet, nämligen *Vecko-Journalen*.

Efter några år var Bonniers mogna att pröva att starta nya tidskrifter. Albert Bonnier jr gjorde ett par, så småningom mycket framgångsrika, försök att utveckla de traditionella veckotidningarna och med *Vecko-Revyn*

och *Året Runt* försöka nå unga respektive landsbygdsbor. Åke Bonnier ville däremot gå utanför det traditionella veckotidningsmönstret och med utländska förebilder ge ut nya typer av tidskrifter. Både *NU* och *Se* lånade drag av dagstidningsjournalistik, i *NU:s* fall kvalitetstidningar, i *Se:s* fall tabloidpressen. Även Albert Bonnier jr började efter kriget söka sig till nya former när han startade en specialtidningsutgivning som resulterade i *Teknikens Värld*. Ytterligare en ny typ av tidskrifter, serietidningar, introduceras i stor skala av Lukas Bonnier. Genom att utveckla de befintliga titlarna och successivt söka sig in i nya nischer kunde Åhlén & Åkerlund utvecklas från en mycket riskfylld investering till den i särklass viktigaste intäktskällan för familjen.

The following table shows the results of the analysis of variance for the data on the number of children per family. The total number of children per family is the dependent variable. The independent variables are the number of children per family in the previous year and the number of children per family in the previous two years. The results show that the number of children per family in the previous year is a significant predictor of the number of children per family in the current year. The number of children per family in the previous two years is also a significant predictor, but its effect is smaller than that of the previous year. The interaction term between the two previous years is also significant, suggesting that the effect of the number of children per family in the previous two years depends on the number of children per family in the previous year.

Table 1. Results of the analysis of variance for the data on the number of children per family. The dependent variable is the number of children per family. The independent variables are the number of children per family in the previous year and the number of children per family in the previous two years.

The following table shows the results of the analysis of variance for the data on the number of children per family. The total number of children per family is the dependent variable. The independent variables are the number of children per family in the previous year and the number of children per family in the previous two years. The results show that the number of children per family in the previous year is a significant predictor of the number of children per family in the current year. The number of children per family in the previous two years is also a significant predictor, but its effect is smaller than that of the previous year. The interaction term between the two previous years is also significant, suggesting that the effect of the number of children per family in the previous two years depends on the number of children per family in the previous year.

Conclusions

The results of this study suggest that the number of children per family in the previous year is a significant predictor of the number of children per family in the current year. The number of children per family in the previous two years is also a significant predictor, but its effect is smaller than that of the previous year. The interaction term between the two previous years is also significant, suggesting that the effect of the number of children per family in the previous two years depends on the number of children per family in the previous year. These findings have important implications for family planning and public policy. For example, they suggest that family planning programs should focus on helping families to plan for the number of children they want in the future. Public policy should also take into account the fact that the number of children per family in the previous year is a significant predictor of the number of children per family in the current year.

The following table shows the results of the analysis of variance for the data on the number of children per family. The total number of children per family is the dependent variable. The independent variables are the number of children per family in the previous year and the number of children per family in the previous two years. The results show that the number of children per family in the previous year is a significant predictor of the number of children per family in the current year. The number of children per family in the previous two years is also a significant predictor, but its effect is smaller than that of the previous year. The interaction term between the two previous years is also significant, suggesting that the effect of the number of children per family in the previous two years depends on the number of children per family in the previous year.

Del V

PRESSBYRÅN

Pressbyrån

Bonniers kontakter med Pressbyrån

Bonniers fick 1916 ett erbjudande att köpa tidnings- och tidskriftsdistributionsföretaget AB Svenska Pressbyrån. Affären genomfördes i kompanjonskap med Nordiska Bokhandels ägare Otto Hirsch, varvid Bonniers förvärvade två tredjedelar av aktierna och Hirsch en tredjedel. Företaget hade sitt ursprung i nyhetsbyrån Svenska Telegrambyrån som 1899 fick ensamrätt till tidningsförsäljning inom Statens Järnvägars område. Verksamheten utvecklades snabbt och fördes 1906 över till ett särskilt bolag AB Svenska Pressbyrån.¹

Under sina nya ägare fortsatte företaget att växa. Ett par konkurrenter införlivades samtidigt som ett systerföretag, AB Alga, startades för att bland annat producera vykort. Bolagets tidningskiosker utvidgade sitt sortiment med tobak, sötsaker och frukt. Ett dotterbolag, Wennergrens Journalexpedition grundades med uppgift att bland annat importera tidskrifter och svara för utomhusreklam.

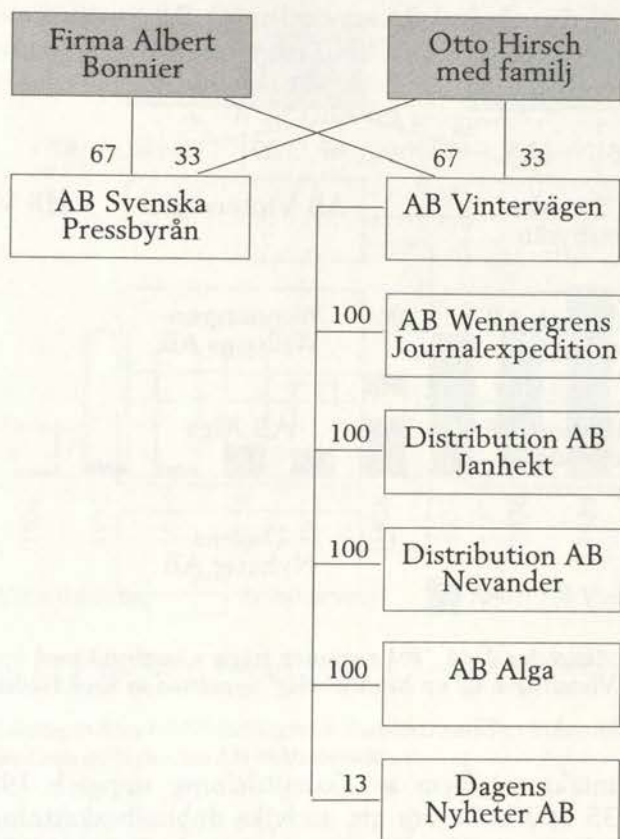
Bonniers hade vid köpet hyst förhoppningar om att via Pressbyrån kunna utveckla en ny försäljningskanal för böcker, något som dock inte kom att få någon större omfattning. Pressbyråns affärsidé var att ge samtliga landets tidningar och tidskrifter en likvärdig distribution. Bonniers kunde därför inte påräkna några fördelar för de tidningar och tidskrifter i vilka de ägde intressen. För Bonniers ekonomiska utveckling kom Pressbyrån att spela en viktig roll. Företaget lämnade varje år ett överskott, som under 1920-talets sista hälft uppgick till cirka 25 procent av Bonniers totala intäkter. Pressbyråns stora betydelse för Bonniers kom således inte att ligga på företagets roll som försäljnings- och distributionskanal för familjens produkter utan som generator av kapital, som kunde sättas in i den övriga verksamheten.²

Pressbyråns organisation och verksamhet 1930–40

Vid ingången till 1930-talet var Pressbyrågruppen organiserad kring de två systerföretagen AB Svenska Pressbyrån och AB Vintervägen, båda ägda till två tredjedelar av firma Albert Bonnier och en tredjedel av Otto Hirsch med familj. Pressbyrån svarade för tidnings- och tidskriftsdistribution medan Vintervägen dels förvaltade gruppens fastigheter, dels fungerade som holdingbolag för gruppens övriga rörelsedrivande företag (Tablå V:1). AB Alga drev gruppens kioskrörelse, medan Wennergrens Journalexpedition (från 1932 Wennergren-Williams AB) ägnade sig dels åt tidskriftsimport, dels åt reklam och affischering.³ Janhekt och Nevander drev tidningsdistribution i Göteborg respektive Malmö.

I mitten av 1930-talet omstrukturerades Pressbyrågruppen i ett par omgångar. Bakgrunden var dels att Pressbyrån 1934 övertog Janhekts

Tablå V:1. Pressbyrågruppens struktur 1930. Ägarandelar procent.

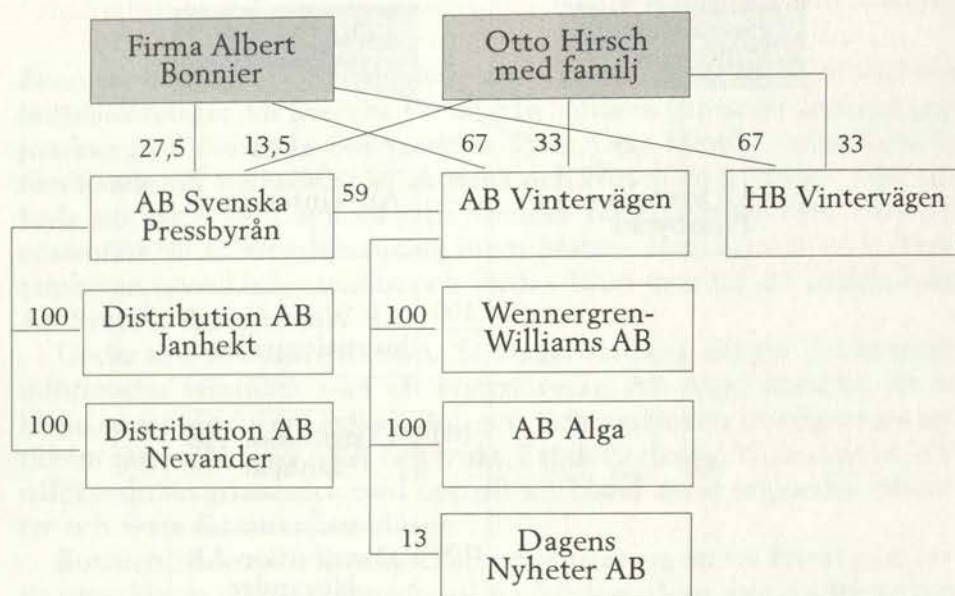

Källa: Svenska Aktiebolag 1930. Sundin, Staffan, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 369 f. Specifikation av "Värdepappers konto" för AB Vintervägen i mars 1933.

och Nevanders rörelser, dels att skattemyndigheterna inte längre godtog metoden att undvika dubbelbeskattning genom att dela ut ägarnas avkastning i form av arvoden (se nedan). En nytt handelsbolag, HB Vintervägen, övertog AB Vintervägens kioskuthyrningsrörelse 1935 och året därpå Algas rörelse som dock fortsatte att drivas under det tidigare namnet. Genom transaktionerna omvandlades gruppen till en koncern med AB Vintervägen som moderbolag (Tablå V:2).⁴

De bevarade uppgifterna om Pressbyrågruppens ekonomi under den aktuella perioden är knapphändiga. En sammanställning visar att den totala försäljningen ökade från 33,4 mkr 1934/35 till 47,4 mkr 1938/39. Vinsten efter skatt uppgick 1934–39 i genomsnitt till 1,4 mkr per år.⁵

Tablå V:2. Pressbyrågruppens struktur 1936. Ägarandelar i procent.

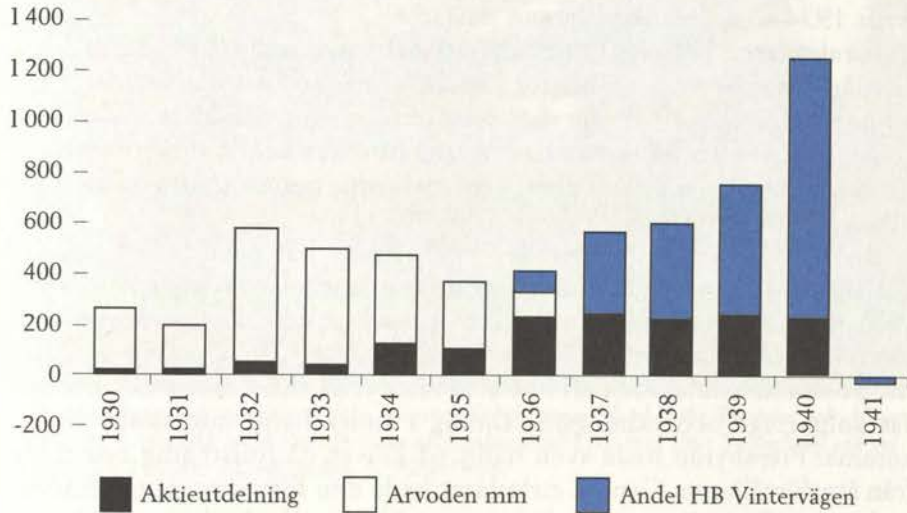
Källa: Svenska Aktiebolag 1936. "PM angående frågor i samband med avyttring av vissa tillgångar i AB Vintervägen till ett handelsbolag" upprättad av Kjell Fredén 1934-05-30.

Ägarnas intäkter i form av aktieutdelning uppgick 1930–35 till i genomsnitt 35 000 kr/år. För att undvika dubbelbeskattning överfördes den största delen av Pressbyrågruppens vinster till ägarna i form av arvoden, för perioden 1930–36 i genomsnitt 325 000 kr/år.⁶ Skattemyndigheterna reagerade dock och menade att arvodena utgjorde en dold aktieutdelning. Ägarna valde då att bilda HB Vintervägen, genom vilket större delen av Pressbyrågruppens vinster slussades från 1935. Samtidigt höjdes aktieutdelningen för AB Vintervägen och AB Svenska Pressbyrån. Bonniers genomsnittliga intäkter från Pressbyrågruppen 1930–40 uppgick till 539 000 kr med en stigande trend (Diagram V:1).

Pressbyrågruppen kunde genomföra sin expansion under 1930-talet utan kapitaltillskott från ägarna. Inte heller omstruktureringen i form av fondemissioner och inbördes köp och bildandet av HB Vintervägen krävde någon kontantinsats från delägarnas sida.⁷ Bonniers tidigare kapitalutlägg uppgick till 1,2 mkr, varför den genomsnittliga årliga avkastningen 1930–40 uppgick till 45 procent.

Pressbyråföretagen anlätades av Bonniers som kreditgivare för både lång- och kortfristiga lån, till exempel vid likviditetsproblem. Firma Albert Bonniers skuld till AB Vintervägen uppgick 1930–39 till i genomsnitt 232 000 kr och med som högst 570 000 kr.⁸

Diagram V:1. Firma Albert Bonniers intäkter i form av aktieutdelning och "arvoden mm" i AB Svenska Pressbyrå, AB Alga, AB Vintervägen, Wennergren-Williams AB, Distributions AB Janhekt och Distributions AB Nevander samt vinstandelar i HB Vintervägen 1930-41. Tkr.

Källa: Huvudbok för firma Albert Bonnier 1930-41. Kassabok för firma Albert Bonnier 1930-41.

Anm: I aktieutdelningen från AB Vintervägen är Bonniers andel av bolagets intäkter i form av utdelning från Dagens Nyheters AB exkluderade.

Bonniers kontakter med styrelse och ledning

I Pressbyråns styrelse 1931 ingick Karl Otto, Tor och Åke Bonnier samt Otto och Olof Hirsch, verkställande direktören Sven Wijkman, *Svenska Dagbladets* huvudredaktör Helmer Key samt enligt avtal som företrädare för Tidningsutgivareföreningen (TU) dess direktör Kurt Roeck-Hansen med Eric Carlsson från *Stockholms-Tidningen* som suppleant.⁹

Ägarna tvingades i många frågor, speciellt i avtals- och distributionsärenden, ta hänsyn till TU:s representanters synpunkter. TU spelade även en aktiv roll vid tillsättningen av ny verkställande direktör, sedan den förre avlidit 1930. Tre ledande tjänstemän i Pressbyrån ville bilda ett triumvirat, som skulle överta ledningen för företaget, men TU markerade att tidningsföretagen ville ha en vd som de hyste förtroende för. Bonniers gav i detta läge *Stockholms-Tidningens* vice verkställande direktör Eric Carlsson ett bud. Carlsson var bunden av kontrakt med sin tidning, men rekommenderade i stället Sven Wijkman som också anställdes.¹⁰

Sven Wijkman var ursprungligen officer men hade varit verkställande direktör för *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* och hade då förespråk ett pressägt distributionsbolag. Sedan han flyttat från Göteborg efter

en konflikt med Torgny Segerstedt utsågs han hösten 1929 till administrativ och teknisk chef för Åhlén & Åkerlund, en post som han efter en kort tid tvingades lämna eftersom den nye ägaren ville bereda plats för Albert Bonnier jr. Nu var han verkställande direktör för *Aftonbladet*. Han hade tidigare varit aktiv högerpolitiker och betecknades i en hyllningsskrift 1934 som "en riktigt grann nazist".¹¹

Företrädarna Nils Th Lindmark och Victor Lundquist hade båda gått den långa vägen upp till högsta posten och identifierade sig starkt med företaget. De betraktade sig som tjänstemän, som självklart underordnade sig ägarnas vilja. Wijkman hade däremot redan under officersåren gjort sig känd för sin självständighet, som han inte heller givit avkall på som tidningsekonom.

Redan från början markerade Wijkman att han ville leda Pressbyrån självständigt utan sidoblickar på ägarnas eventuella särintressen. Hösten 1931 hade Åhlén & Åkerlunds gått ut med en cirkulärskrivelse, där förlaget lockade vissa återförsäljare med förmåner.¹² Wijkman reagerade skarpt och konstaterade i en PM att Pressbyrån alltid drivit linjen att privat kolportage och tidningsförsäljning i andra hand inte skulle få förekomma. Pressbyrån hade även hållit på kravet på fullständig opartiskhet från återförsäljarna. Genom cirkuläret hade den första av grundprinciperna brutits. Om något annat förlag gjort likadant hade det under hot om avstängning uppmanats att återgå till full neutralitet. Om Åhlén & Åkerlund fortsatte sin linje hade Pressbyrån två alternativ. Antingen ge kolportörerna försäljningsrätt med motivering att det största förlaget slagit in på dessa vägar eller fullfölja principerna och tvinga det fronderande förlaget och illojala återförsäljare att ändra hållning. I det senare fallet skulle Pressbyrån utsätta sig för reflexionen "att nu sedan en direktör kommit från tidningarnas egna led, så upphörde snabbt enigheten mellan byrån och Åhlén & Åkerlund, därmed blottande halten hos den tidigare pressbyråledningens självständighet och opartiskhet, och tydligt visande vilken påtryckning sagda ledning är utsatt för." Wijkman ansåg det klokt att stanna vid det som var gjort.¹³

För att ge ytterligare tyngd åt sin ståndpunkt lät Wijkman tillfråga Eric Carlsson, *Stockholms-Tidningen*, och Harry Grönfors, *Svenska Dagbladet*, om deras principiella inställning till utgivaren och återförsäljaren. Carlsson ansåg att en tidning inte borde försöka skaffa sig förhandsställning hos återförsäljarna. Grönfors menade för sin del att Pressbyrån borde leveransvägra om återförsäljarna var partiska. Wijkman vände sig slutligen till TU och deklarerade att Pressbyrån skulle se till att återförsäljarna uppträdde opartiskt.¹⁴

När det gällde större finansiella och ekonomiska frågor tycks ägarna i praktiken gjort upp dessa före styrelsesammanträdena. Karl Otto Bonnier och Otto Hirsch sammanträdde exempelvis privat vid ett tillfälle 1930 för att diskutera nedskrivningar i företagen. Även om Karl Otto Bonnier var styrelseordförande förefaller Tor Bonnier inom ägarkretsen ha burit

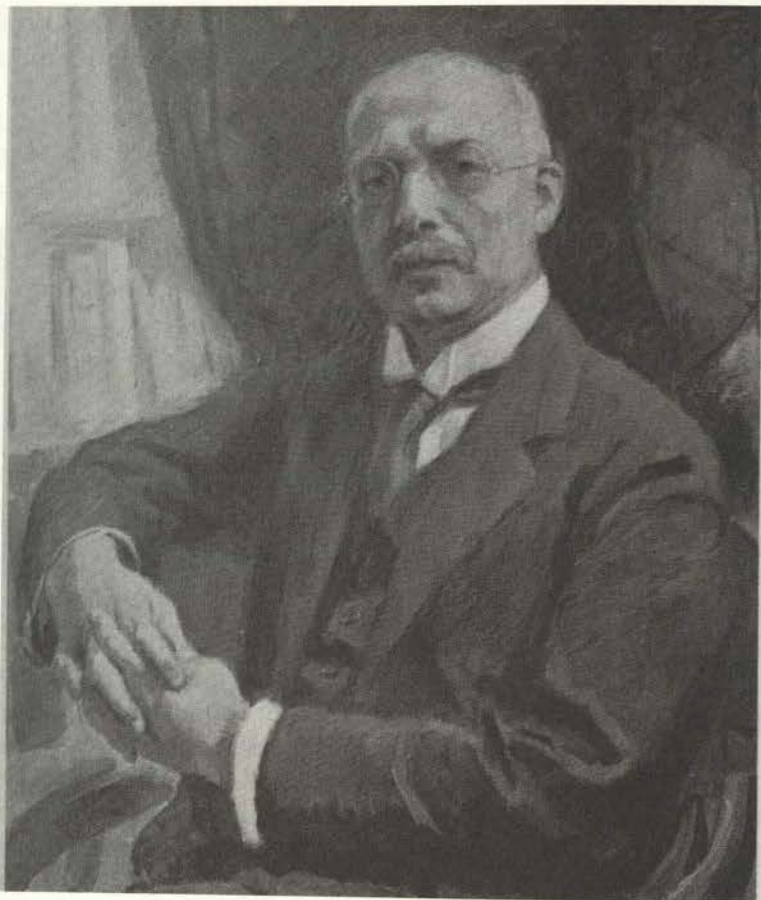

Tre generationers ledargestalter: från vänster Tor Bonnier, Karl Otto Bonnier och Albert Bonnier jr i samtal med Pressbyråns avdelningschef i Malmö Eric Strömberg vid en mottagning på Nedre Manilla den 12 juni 1938.

det främsta ansvaret för Pressbyrån. Enligt Eric Carlsson spelades dock den dominerande rollen i styrelsen av Wijkman, som speciellt i organisatoriska frågor förefaller ha haft fria händer.¹⁵ Den bevarade korrespondensen mellan Bonniers och Pressbyråns styrelseledamöter och ledning motsäger inte Carlssons slutsats.

I samband med att TU ökade sin representation i styrelsen 1935 (se s 334) lämnade Karl Otto Bonnier och Otto Hirsch sina poster. Till ny ordförande valdes generalkrigskommissarien Thorsten Wijnbladh. Året därpå invaldes Sten Dehlgren, *Dagens Nyheter*, på Bonniers mandat. Styrelsen hade nu vuxit till en stor församling på sexton personer.¹⁶ Ägarsidan var med sju ledamöter och en suppleant visserligen väl representerad men dominerade inte som tidigare. I praktiken tycks dock inte tidningsutgivarnas förstärkta ställning ha påverkat arbetet i styrelsen i någon nämnvärd grad. Sven Wijkman fortsatte att dominera som tidigare.¹⁷

De utomstående styrelseledamöternas insyn i Pressbyråkoncernen försvårades genom att de inte satt med i styrelserna för de övriga rörelsedrivande bolagen, AB Vintervägen, Wennergren-Williams AB, AB Alga och HB Vintervägen, i vilka företrädare för ägarna besatte samtliga styrelseplatser. Vid fördelningen av AB Svenska Pressbyråns vinst 1934/35 anförde dock Tor Bonnier som argument för en hög utdelning och överföring till AB Vintervägen att det var sista året för den gamla regimen då man inte behövde ta hänsyn till den nya styrelsen.¹⁸

Nordiska Bokhandelns ägare Otto Hirsch var från köpet 1916 fram till försäljningen 1940 Bonniers kompanjon i Pressbyrån med en tredjedel av aktiekapitalet.

Kontakter med tidningsutgivare

När Bonniers 1929 köpte Åhlén & Åkerlunds förändrades deras relationer till Pressbyrån radikalt. De hade visserligen även tidigare genom sina tidskrifter och *Dagens Nyheter* tillhört Pressbyråns leverantörer. Bonniers tidskriftsupplaga utgjorde dock endast någon enstaka procent av den totala upplagan i landet. *Dagens Nyheter* såldes till största delen genom prenumeration. Åhlén & Åkerlund, med drygt 40 procent av den totala populärpressupplagan¹⁹, var Pressbyråns i särklass störste leverantör. Bonniers kom således genom sitt nyförvärvade förlag på ett betydligt mer markant sätt än tidigare att få dubbla intressen i Pressbyrån, ägarens och leverantörens.

Redan före köpet av Åhlén & Åkerlund hade Bonniers dubbla roller

ifrågasatts och kritiserats. Inom Svenska Tidningsutgivareföreningen hade en grupp tidningsägare 1926 föreslagit att pressen skulle skapa ett eget distributionsföretag, som skulle ansöka om ensamrätt av försäljning på tågen. Bonniers lyckades genom att söka stöd från de flesta av de stora tidningsföretagen stoppa förslaget, men tvingades i gengäld ge TU rätt att utse en ordinarie ledamot och en suppleant i Pressbyråns styrelse samt en revisor med suppleant.²⁰

Pressbyråns ställning som ensam distributör var dock inte oomstridd. Ett antal tidningsförsäljare i Stockholm presenterade 1933 planer på att starta en konkurrerande kooperativ distributionsbyrå. Sven Wijkman lugnade dock Bonniers och menade att aktionen inte borde ge anledning till oro från Pressbyråns sida.²¹

Året därpå ventilerade Sven Wijkman tanken att knyta TU närmare Pressbyrån genom att låta föreningen bli delägare. Bonniers reagerade starkt mot idén. Tor Bonnier menade att det var oriktigt att leverantörer skulle bli delägare i den grossistfirma som Pressbyrån faktiskt var. Bonniers ville visserligen att Pressbyrån iakttog objektivitet. Men, fortsatte han:

"om denna princip [...] skulle slå över i en önskan att ingen tidning skall *säljas* bättre än någon annan som är jämförbar, då har Pressbyrån för länge sedan lämnat sin uppgift, den att vara en bra försäljningsapparat framför allt för sina största leverantörer. Ty det måste ju vara så, dess större leverantörer dess större ansvar har Pressbyrån att väl sköta leverantörers uppdrag."

Tor Bonnier menade vidare att de små landsortsbladen, som dominerade TU, skulle få ett "alldeles obehörigt inflytande" över Pressbyrån om bolaget knöts närmare TU. Han talade från egen erfarenhet om problemen med utanförstående delägare. De kunde till exempel ha avvikande åsikter om hur vinsten skulle beräknas, vilka utgifter som var lämpliga och hur vinsten skulle användas. Han ansåg det inte vore "lyckligt om TU skulle få ett direkt ekonomiskt intresse av hur dylika frågor avgjordes i Pressbyrån". Bonniers var skeptiska men ej helt avvisande till att veckopressen fick en representant i Pressbyråns styrelse. Tor Bonnier frågade sig slutligen om det inte vore bättre att avstå från järnvägsmonopolet för att därmed befria sig från TU:s förmyndarskap och "ge ofantligt mycket större slagkraft för Pressbyrån, som kunde på ett mer obundet sätt [arbeta] för de tidningar och förlag som ville uppdraga åt byrån att vara dess försäljare – och det skulle – därom är jag förvissad bli de allra flesta av våra nuvarande storleverantörer."²²

Sven Wijkman svarade att han under rådande labila förhållanden inte ville ha en fastare anknytning mellan TU och Pressbyrån, men menade att tanken inte borde begravas. I sitt umgänge med tidningsfolk hade han känt trycket och misstänksamheten mot Pressbyrån. Han varnade också för att om ett annat företag fick SJ-monopolet kunde det även ta andra delar av marknaden.²³

Sven Wijkman dominerade arbetet inom Pressbyrån redan från sitt tillträde 1931 till sin pensionering 1948.

Det är tydligt att Tor Bonnier mer såg sig som företrädare för en stor leverantör än som ägarrepresentant. Hans principiella skepsis mot leverantörer som ägare av grosshandel är överraskande och inkonsekvent mot bakgrund av att Bonniers själva ju inte bara var huvudägare utan även störste leverantör. Han kunde tydligen tänka sig att Pressbyrån övergav sin traditionella opartiskhet och sin bindning till TU för att mer obehindrat kunna arbeta för de stora leverantörerna, det vill säga i första hand Ählén & Åkerlund. Det fanns också en tydlig ovilja från Bonniers sida att låta TU från en ägarposition få insyn i Pressbyrågruppens ekonomiska dispositioner.

Pressbyråns avtal med TU förnyades 1935 i avsevärt reviderad form. I avtalet inskrevs att Pressbyrån skulle vara "ett opartiskt distributionsorgan för den svenska pressen", dess styrelseordförande skulle vara "en ansedd person i fri och oberoende ställning i förhållande till bolagets aktieägare, dess leverantörer och kunder". TU fick rätt att utse två ordinarie och tre suppleanter i Pressbyråns styrelse samt en revisor med suppleant. Avtalet

skulle gälla i åtta år från 1936. Samtidigt skrevs ett avtal med SJ för samma tidsperiod.²⁴ Tidningsutgivarna flyttade genom avtalet fram sina positioner i förhållande till ägarna, som dock behöll den ekonomiska makten. Pressen fick inte heller denna gång del av de vinster som Pressbyrån genererade.

Det nya avtalet mellan Pressbyrån och TU sattes på prov redan hösten 1936 då Allers enligt Bonniers bröt överenskommelsen med Pressbyrån och startade en egen distribution i storstäderna. Bonniers väntade sig "att TU, vår överenskommelse likmätigt, skulle avböja en sådan sak". Men TU utsåg i stället Edward Lindström, Saxon & Lindström och Kurt Roeck-Hansen, TU, att förhandla med Allers. Tor Bonnier antog att resultatet skulle bli en kompromiss. Han menade att det var absurt att det i en ekonomisk diskussion mellan Pressbyrån och dess leverantörer tillsattes en delegation, som endast representerade leverantörerna för att med en av dessa leverantörer diskutera Pressbyråns ekonomiska problem. Han skrev till Sten Dehlgren:

"Under dessa förhållanden då, dels Pressbyråns ekonomiska intressen åsidosättes i TU, dels och just därigenom Pressbyråns största leverantör – Åhlén & Åkerlund – blir lidande – ty varje extra tillmötesgående gentemot Allers betyder ju ett avbräck för Å & Å [...] så uppstår en situation då Åhlén & Åkerlund på allvar måste fråga sig om de längre skola tillhöra TU. Skulle vi göra någon aktion i denna sak önska vi få göra den gemensamt med Dagens Nyheter och jag ber dig därför på nytt tänka på frågan, har Dagens Nyheter någon glädje av att tillhöra TU?"²⁵

Brevet kom dock aldrig att avsändas. Möjligen ångrade sig Tor Bonnier, kanske efter rådplägnings inom familjen, eller så kan han ha framfört sina åsikter muntligt till Dehlgren. Den akuta konflikten löstes genom att Pressbyråns aktieägare förband sig att välja en representant för Allers som styrelsesuppleant.²⁶

Bonniers dubbla roller

Bonniers starka ställning i den svenska pressen kritiserades vid upprepade tillfällen. Kritiken tog ofta sin utgångspunkt i ägandet av Pressbyrån, där deras intressen som tidskrifts- och bokförläggare och dagstidningsägare sammanstrålade. Speciellt när planerna under 1920-talet väcktes om att skapa ett pressägt distributionsföretag stod Bonniers dubbla roller i fokus, men även under följande decennium aktualiserades frågan vid flera tillfällen.

Bonniers tillbakavisade med emfas anklagelserna om att gynna sina egna företag. Åke Bonnier försäkrade exempelvis Harry Hjörne 1933 att Pressbyrån var "en ren distributionsaffär, vars möjlighet att existera förutsätter en *absolut* distributionsobjektivitet".²⁷

Några flagranti exempel på att Bonniers tidningar och tidskrifter favo-

riserades av Pressbyrån är svåra att finna i källmaterialet. Förhållandet mellan *Dagens Nyheter* och Pressbyrån hade tvärtom varit spänt under 1920-talet och en konflikt mellan företagen 1930 ledde till ett förslag från Pressbyrån att företagets gemensamma styrelseordförande Karl Otto Bonnier skulle inträda som medlare.²⁸ Det är möjligt att invalet av *Dagens Nyheter*s chefredaktör Sten Dehlgren 1936 i Pressbyråns styrelse kan ses som ett försök från Bonniers sida att skapa bättre relationer mellan de båda företagen.

Åhlén & Åkerlunds ovan relaterade planer att ge återförsäljare speciella förmåner kvävdes i sin linda. I övrigt tycks de andra tidskriftsförläggarna inte haft något att anmärka på förhållandet mellan de två bonnierägda företagen.

Ärenden om eventuellt förbud mot distribution av tidningar och tidskrifter delegerades av Pressbyråns styrelse till TU:s kommissionärsnämnd i vilken ingick Pressbyråns och TU:s verkställande direktörer samt tre företrädare för pressen. Bonniers var rädda för att bli anklagade för partiskhet, vilket till exempel ledde till att Karl Otto Bonnier 1938 mycket skarpt reagerade mot ett beslut från Pressbyrån att stoppa distributionen av tidningen *Den Svenske Nationalsocialisten*. Någon liknande reaktion från Bonniers sida finns inte noterad när de kommunistiska *Ny Dag* och *Arbetartidningen* avstängdes vid krigsutbrottet.²⁹

Flera faktorer kan ha bidragit till att Bonniers förefaller ha lyckats balansera mellan sina två roller. De var givetvis rädda för att brott mot opartiskheten skulle leda till att ett nytt distributionsföretag startades och att Pressbyrån skulle gå miste om kontraktet med SJ. Vidare kom TU:s växande inflytande inom Pressbyrån att kringskära Bonniers möjligheter att agera för sina intressen. Under de sista åren var så gott som alla huvudkonkurrenter både på tidnings- och tidskriftssidan företrädna i styrelsen. Viktigast var kanske att Sven Wijkman mycket tydligt markerade att han till varje pris ville hävda Pressbyråns oberoende. Liksom tidigare låg Pressbyråns betydelse för Bonniers således inte i kontrollen över en distributionsapparat utan i de ekonomiska vinster som företagsgruppen genererade.

Försäljning av Pressbyrån 1940

Frågan om tidningarnas distribution kom åter att aktualiseras några år efter TU:s avtal med Pressbyrån. Våren 1939 skrev Eric Carlsson, vice verkställande direktör i Stockholms-Tidningen-Aftonbladet, en promemoria till TU:s styrelse, där han framhöll att tidningsdistributionen borde komma under pressens gemensamma ansvar. TU diskuterade denna gång inte att starta ett konkurrerande företag utan vände sig direkt till Pressbyråns ägare med en förfrågan om de kunde tänka sig sälja företaget. Ägarsidan, representerad av Tor Bonnier, svarade nästan omedelbart ja.³⁰

Efter krigsutbrottet vände Tor Bonnier sig till TU och frågade om de

stora tidningsföretagen trots de förändrade tiderna fortfarande var intresserade av att köpa Pressbyråkoncernen. Som krav ställde han dels att den kontanta delen av försäljningssumman inte skulle understiga fyra mkr, dels att ett tiotal av de största potentiella nya delägarna i Pressbyrån försäkrade att de var beredda att investera sin del av beloppet. I december 1939 lämnade TU den begärda försäkran.³¹

På de presumtiva köparnas uppdrag gjorde L T Bohllins revisionsbyrå en värdering av Pressbyråkoncernen. Värdet uppgick enligt Bohllins till 10,286 mkr alternativt 11,418 mkr. Bonniers lät i sin tur Göte Engfors, Stockholms Enskilda Bank, granska värderingen. Engfors kom fram till ett värde av 13,5 mkr. Skillnaden mellan de två värderingarna berodde på olika beräkningar av kapitaliseringstid, goodwill samt räntesats på arbetande kapital.³²

Parallellt med värderingsarbetet tog Bonniers kontakt med familjen Hirsch och erbjöd sig att köpa dess andel i Pressbyråkoncernen. Efter förhandlingar under sommaren upprättades i augusti 1939 ett optionsavtal, där familjen Hirsch förband sig att sälja sina aktier i AB Svenska Pressbyrån och AB Vintervägen samt sin andel i HB Vintervägen till firma Albert Bonnier för 3 mkr, varav 1 mkr kontant och 2 mkr i reverser som skulle amorteras under åtta år med 4 procent ränta.³³

Avsikten var att Bonniers skulle sälja aktierna i AB Svenska Pressbyrån vidare till TU:s planerade bolag och att andelen i HB Vintervägen skulle överlätas till AB Svenska Pressbyrån efter dess försäljning. Bonniers ville däremot behålla AB Vintervägen för att även i fortsättningen kunna kontrollera dess aktier i *Dagens Nyheter*. En försäljning av DN-aktierna från AB Vintervägen till Bonniers skulle av skattetekniska skäl bli "mycket betungande". AB Vintervägens övriga tillgångar skulle säljas till de nya ägarerna av Pressbyrån. Bonniers var angelägna att utforma affären med Hirsch så att de kunde "få disponera stora kontantbelopp, vilket med innevarande situation vore skönt".³⁴

Bonniers och en delegation från TU inledde nu förhandlingar som forcerades fram eftersom säljarna satte som villkor att uppgörelsen skulle vara klar senast den 6 februari. I mitten av januari meddelade Tor Bonnier *Dagens Nyheter*s chefredaktör Sten Dehlgren att förhandlingarna varit resultatlösa. Han bedömde att det "just nu ser ganska hopplöst ut att åstadkomma någon överenskommelse". Om ingen uppgörelse kom till stånd skulle Bonniers "i viss mån" söka ombilda hela Pressbyråkoncernen. Han befarade att en ombildning skulle stöta på motstånd på ett eller annat håll. Under dessa omständigheter skulle Bonniers inte våga göra sig av med aktiemajoriteten i *Dagens Nyheter*, vilket diskuterades, eftersom de behövde stödet från *Dagens Nyheter* inför eventuella tvister angående Pressbyrån.³⁵

I detta kärva förhandlingsläge förmådde Bonniers familjen Hirsch att rabattera priset på sin andel i koncernen med 0,4 mkr. Ett slutligt avtal träffades 27 januari 1940 mellan familjen Hirsch och firma Albert Bon-

	Vi	H.
Pressb. akt.	7.853.202	412.050
V. W. akt.	905.000	
Handelsb. kred.	950.000	
" Akad. förb.	570.000	
Änket. verkf. öken Kred.	277.000	
Kassa - Vuchor	1.260.000	
Fartighets. "	40.000	
	<hr/>	
Räntor a	10.721.200	
	29.000	
	<hr/>	
	10.750.000	
Hirsch k	1.678.000	1.678.000
	<hr/>	
	9.072.000	
Revers t. H.	500.000	500.000
	<hr/>	
	8.572.000	2.590.000
Vin revers	450.000	
S. sk. akt.	1.100.000	
	<hr/>	
	10.122.000	

Vid de invecklade förhandlingarna vid försäljningen av Pressbyrån gjorde Tor Bonnier beräkningar över utfallet. Här ett överslag över vad "Vi" respektive "H" [Hirsch] skulle få.

nier. Hirsch's sammanlagda likvid för sitt innehav i Pressbyråkoncernen kom att uppgå till 2,6 mkr, varav 1,8 mkr skulle betalas kontant.³⁶

Efter ytterligare förhandlingar kunde affären genomföras den 6 februari. Köpare var ett nybildat holdingbolag Pressbyråns Intressenter AB (PIA), i vilket tidningsföretagen erbjöds teckna aktier i förhållande till

sina leveranser till Pressbyrån. Åhlén & Åkerlund kom med 32 procent att bli bolagets största enskilda ägare. Ett konsortieavtal slöts mellan tidningsföretag som representerade 72 procent av det nya bolagets aktier, som bland annat stadgade att Åhlén & Åkerlund skulle få utse en styrelseledamot, en styrelsesuppleant, en revisor och en revisorssuppleant.³⁷

Affären genomfördes i tre steg. Först förvärvade Pressbyråns Intressenter AB 99,95 procent av aktiekapitalet i AB Svenska Pressbyrån för 8,258 mkr. I köpeavtalet stadgades att firma Albert Bonnier skulle tillse att Åhlén & Åkerlund anslöt sig till en förlängning av pressbyråavtalet för åren 1944–47. Därefter såldes tillgångar i AB Vintervägen och HB Vintervägen av Bonniers till PIA för 3,377 mkr. Slutligen köpte firma Albert Bonnier AB Svenska Pressbyråns glacefabrik för 0,1 mkr kontant.³⁸

Totalt erlade Pressbyråns Intressenter AB och AB Svenska Pressbyrån brutto 11,635 mkr för företagen. Av denna summa erhöll Bonniers 9,035 mkr (77,7 %) och Hirsch 2,6 mkr (22,3 %). Genom köpet av AB Vintervägen erhöll Bonniers dessutom aktier i *Dagens Nyheter* bokförda för 1,122 mkr cirka och en kassa på cirka 0,125 mkr.³⁹ Realisationsvinsten för Bonniers andel uppgick till cirka 7,8 mkr. Bonniers kom således att få betydligt större utbyte av affären än vad deras andel (2/3) av Pressbyråkoncernen berättigade till. Tor Bonnier konstaterade i ett telegram till Åke Bonnier i New York att "Hirscharnas" intressen köpts till fast pris, varför de var "utselpta vid slutuppgörelsen". Åke Bonnier gratulerade till försäljningen, som han ansåg vara klok även ur framtidssynpunkt.⁴⁰

Varför sålde Bonniers Pressbyråkoncernen? Eric Carlsson menar i sina memoarer att huvudorsaken var att Bonniers var rädda för en förestående tysk ockupation som skulle innebära en katastrof för familjen. Bonniers ville därför frigöra en del av sina tillgångar för att ha möjlighet att placera dessa på säkrare ställen.⁴¹ Något som talar för denna hypotes är att de var mycket ivriga att få till stånd en snabb affär och ville att en stor del av köpesumman skulle betalas ut kontant.

Till viljan att sälja bidrog kanske även Bonniers irritation över att deras handlingsfrihet i Pressbyrån successivt hade kringkurits. Bonniers var från sin övriga verksamhet vana att antingen helt kontrollera ledningen, som i bokförlaget och Åhlén & Åkerlunds, eller styra med en jämbördig kompanjon, som i Svenska Bokförlaget. Endast i *Dagens Nyheter* och Pressbyrån hade man tvingats ta hänsyn till en relativt självständig företagsledning och i någon mån minoritetsintressen. När Pressbyråns kunder genom avtalen 1927 och 1937 fick ett allt större inflytande över verksamheten kan Bonniers intresse för företaget ha svalnat. Mot den bakgrunden kan det te sig naturligt att familjen valde Pressbyråkoncernen, när den i den rådande krissituationen skulle sälja ett företag.

Sedan Bonniers 1929 hade köpt Åhlén & Åkerlunds kom de att få ett dubbelt intresse av Pressbyrån, nämligen dels ett direkt ekonomiskt utbyte, dels att bevaka Åhlén & Åkerlunds intressen på distributionssidan. Samtidigt kom Pressbyråns övriga kunder, tillika Åhlén & Åkerlunds och

Dagens Nyheters konkurrenter, att med misstänksamhet följa Bonniers agerande i Pressbyrån. Efter försäljningen blev Bonniers likställd med andra tidningsägare och kunde sannolikt med större kraft än tidigare driva sina företags intressen. Ur den synpunkten kan försäljningen faktiskt ha varit till fördel för Bonniers.

Bonniers relationer till Pressbyråns Intressenter

Bonniers ställning i Pressbyrån förändrades radikalt genom försäljningen till Pressbyråns Intressenter. De var visserligen fortfarande den störste aktieägaren med Åhlén & Åkerlunds 32 procent och *Dagens Nyheters* 9 procent av aktiekapitalet.⁴² Men de representerade inte längre aktiemajoriteten och företrädde i styrelsen av endast en av sammanlagt tolv ordinarie ledamöter. Av korrespondensen med ledningen och styrelseledamöterna i Pressbyrån att döma förefaller Bonniers ha spelat en relativt undanskymd roll i företaget.

I en fråga kom dock Bonniers att spela en central roll, nämligen i diskussionerna kring Pressbyråns dotterbolag Wennergren-Williams (WW). Bolaget ägnade sig dels åt tidskriftsimport, dels åt reklam och affischering. Under andra världskrigets första skede kom de tyska publikationerna att dominera tidskriftsimporten, medan de engelska och amerikanska tidskrifterna var få. Företagets ledning uppgav att snedfördelningen berodde på att man trots stora ansträngningar inte lyckades få in tidskrifter från de sistnämnda länderna.⁴³

Den tyska inriktningen förstärktes våren 1941 ytterligare då W-W blev generalagent för den svenska upplagan av den tyska propagandatidningen *Signal*. Inför introduktionen av tidskriften lovade W-W att bygga ut sin reklamavdelning för att kunna genomföra en kampanj som bekostades av en tysk agent. Stockholmstidningarna liksom de flesta landsortstidningarna vägrade att införa annonserna. *Göteborgs-Posten* och några andra landsortstidningar tog dock in annonser för *Signal*. På grund av tidningarnas annonsvägran föreslog W-W *Signal* att i stället göra en affischkampanj.⁴⁴

Bonniers reagerade skarpt mot vad som de uppfattade som W-W:s stöd för *Signal* och andra tyska publikationer. De var även irriterade över att de subventionerade tyska publikationerna prismässigt konkurrerade med de svenska tidskrifterna, i första hand med Åhlén & Åkerlunds *Se* och de gjorde en hänvändelse till Tidningsutgivareföreningen om att "föreningen måtte ingripa" mot *Signal* som anklagades för prisdumpning.⁴⁵

Med motiveringarna att "tillvarataga och bevaka den störste aktieägarens intressen" och "för att söka få en förändring till stånd i en viss del av dess rörelse" uttryckte Tor Bonnier nu sin önskan att bli invald i W-W:s styrelse. När Sven Wijkman fört fram Bonniers namn under hand i moderbolagets styrelse hade det dock "väckt sådant motstånd, att saken inte kunnat genomföras".⁴⁶

Tor Bonnier uppfattade förbigåendet som en prickning av firman eller

honom själv och kände därför stor lust att lämna Pressbyråns styrelse. Enligt Wijkman var det W-W:s verkställande direktör Bruno Lindroth som bestämt motsatt sig Bonniers inval. Denne menade att det sedan Åhlén & Åkerlund tagit parti för den ena av de krigförande länderna skulle vara "mycket äventyrligt" att välja en styrelseledamot från detta förlag.⁴⁷

Tor Bonnier tillbakavisade bestämt påståendet om Åhlén & Åkerlunds partiskhet. Han menade att förlaget i sina publikationer "undantagslöst hävdar rent svenska intressen och synpunkter". I stället ansåg han att det var Wijkman som fört in politik i frågan. Han menade att det var "en mycket väsentlig fråga: Skall jag på grund av ängslan för politiska makthavare i ett främmande land utestängas från en verksamhet, som jag annars enligt svensk uppfattning skulle vara självskriven för." Wijkman bad Bonnier att anstå till efter kriget, men denne vidhöll sin önskan att få ingå i W-W:s styrelse. Om Pressbyråns Intressenters styrelse delade Lindroths uppfattning fann Bonnier det riktigtast att tills vidare lämna styrelsen.⁴⁸

Efter samtal med styrelseordföranden Thorsten Wijnbladh accepterade Tor Bonnier en kompromiss, där han skulle få rätt att delta i W-W:s sammanträden samtidigt som dess styrelse lovade ge sitt votum för Bonnier vid nästföljande bolagsstämma. W-W:s styrelse gick emellertid inte med på uppgörelsen.⁴⁹

Turerna kring Tor Bonniers eventuella inval i Wennergren-Williams tog en ny vändning när det uppmärksammades att Bonniers hade delat upp sitt aktieinnehav i Pressbyråns Intressenter AB på fyra olika bolag.⁵⁰ I bolagsordningen för PIA begränsades rösträtten för en enskild aktieägare till 10 procent av vid bolagsstämman företrädda aktier. I praktiken var paragrafen ett sätt för de övriga aktieägarna att inskränka Bonniers inflytande, eftersom endast Åhlén & Åkerlunds Förlags AB:s aktieinnehav översteg gränsen. Genom uppdelningen av aktierna kom dock Bonniers bolag att äga 10,7 + 10,2 + 8,9 + 2,3 procent av aktiekapitalet. Om därtill läggs *Dagens Nyheters* 8,9 procent skulle Bonniers kunna kontrollera en betydande del av rösterna vid bolagsstämman.

Vid bolagsstämman 1941 hade Bonniers företräts av Sven Wijkman, utan att någon reagerat över uppdelningen mellan fyra olika bolag. Först efter bolagsstämman påföljande år uppmärksammades fördelningen. Tidningsutgivareföreningens styrelse behandlade uppdelningen och förklarade att den anlade "de allvarligaste synpunkter på denna sak" och att den ville att samtliga aktier återfördes till den ursprungliga tecknaren.⁵¹

Tor Bonnier förklarade i brev till TU och *Göteborgs-Postens* huvudredaktör Harry Hjörne att fördelningen av aktieinnehavet hade skett i samråd med Pressbyråns och TU:s verkställande direktörer, som personligen undertecknat större delen av de fördelade aktierna. Uppdelningen "avsåg vissa praktiska fördelar av intern beskaffenhet för Åhlén & Åkerlunds Förlags AB" (varmed menades "skattetekniska orsaker"⁵²). Bonnier förklarade sig emellertid beredd att medverka till en uppgörelse i rösträttsfrågan med övriga aktieägare.⁵³

Harry Hjärne svarade att han kände "desperat förbittring" inför Bonniers uppdelning av aktierna, eftersom alla hade tecknat aktier under förutsättning att röstbegränsningen skulle gälla. Tor Bonnier ställde sig några år senare frågan om Harry Hjärnas starka reaktion hade något samband med att *Göteborgs-Posten* hörde till det fåtal tidningar som införde annonser för *Signal*.⁵⁴

Tidningsutgivareföreningen menade att Bonniers genom uppdelningen tillförsäkrat sig ett jämviktsläge som Pressbyråns Intressenters bolagsordning och konsortieavtalet avsåg att förhindra.⁵⁵ Efter förhandlingar med TU:s och PIA:s ledningar överförde Bonniers samtliga sina aktier i Pressbyråns Intressenter AB till Åhlén & Åkerlunds Förlags AB.⁵⁶

Varför delade Bonniers upp sin aktiepost i PIA? Fördelningen utfördes på ett sätt som gav Bonniers närapå optimal röststyrka. Någon liknande uppdelning mellan olika bolag av skattemässiga skäl hade inte gjorts tidigare. Dessa fakta talar onekligen för att de försökte kringgå röstbegränsningsparagrafen. Å andra sidan bör Bonniers ha varit medvetna om risken för kraftiga reaktioner från de övriga aktieägarna om paragrafen sattes ur spel.

Parallellt med diskussionen kring Bonniers aktieuppdelning fortsatte dispyten kring Wennergren-Williams. Tor Bonnier sökte i första hand stöd för sin sak hos Sten Dehlgren, styrelseledamot i PIA med goda kontakter i tidningsutgivarkretsar. *Dagens Nyheter*s styrelse beslöt att de båda i samråd skulle "vidtaga lämpliga mått och steg för att främja" Bonniers mening. Sedan Tor Bonnier från "visst håll" erfarit att man försökte skapa ett "mot Bonniers skapat majoritetskonsortium" bland aktieägarna i PIA vände han sig till Torgny Segerstedt och bad få lägga fram sina synpunkter ifall *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* skulle bli erbjuden att delta i konsortiet. Segerstedt svarade att de inte hade blivit tillfrågade. Om så blev fallet skulle svaret bli ett blankt nej.⁵⁷

Hösten 1942 försökte Bonniers att återigen påverka W-W:s försäljning av tyska publikationer. Denna gång utgick man från Pressbyråns bolagsordning, där det bland annat stadgades att bolaget "var ett opartiskt distributionsorgan för den svenska pressen". De ansåg att W-W såsom huvudagent för ett antal tidningar hade "förvärvat ett annat och större ekonomiskt intresse av distribution av dessa än av de tidningar, som på vanligt sätt distribuerades av Svenska Pressbyrån". Denna verksamhet stred enligt Bonniers mot Pressbyråavtalet från 1936. De yrkade därför i en skrivelse till Svenska Pressbyråns styrelse att denna måtte besluta att W-W skulle avveckla agenturförhållandet.⁵⁸

När den amerikanska tidskriften *Reader's Digest* planerade att ge ut en svensk edition i samarbete med Åhlén & Åkerlund bad Tor Bonnier utrikesminister Christian Günther om hjälp så att den skulle "få en med svenska tidningar likvärdig behandling hos Svenska Pressbyrån". Han fruktade att den "något antiamerikanska och formalistiska ledningen av Pressbyrån" kunde tillfoga Sverige en "alldeles meningslös skadegörelse i Amerika".⁵⁹

Pressbyråns styrelse sammanträder 1941. Runt bordet från höger sitter ordföranden generalkrigskommissarien Thorsten Wijnbladh, Albert Bonnier jr som ställföreträdare för sin far Tor Bonnier, Sten Dehlgren som representant för DN, Harry Grönfors, SvD, Torvald Göthe (suppleant), Smålandsposten, Einar Hansen, Allhem, Karl Hovberg, Arbetet, A Gerlach Richter, Hemmets Journal, Edward Lindström, Saxon & Lindström, Eric Carlsson, Stockholms-Tidningen, Kurt Roeck Hansen, TU, direktören i Pressbyrån Anton Wahlin och företagets vd major Sven Wijkman. Frånvarande Harry Hjärne, Göteborgs-Posten.

När Pressbyråns styrelse sammanträdde 1952 hade några nya ledamöter tillträtt. Från vänster runt bordet satt då A Gerlach Richter, Edward Lindström, Harry Grönfors, Helge Heilborn som efterträtt Dehlgren, Albert Bonnier jr, stående Kjell-Otto Jacobson som satt i företagsledningen, Anton Wahlin, Th. Wijnbladh, Gunnar Bergh som efterträtt Wijkman som vd 1948, Eric Carlsson, Harry Hjärne, Göteborgs-Posten, Helmer Wikström som representant för A-pressen, Jan-Otto Modig, TU och Torvald Göthe.

Inför bolagsstämman 1944 ville Tor Bonnier lämna Pressbyråns Intressenters styrelse sedan en hemlig föredragning inför konstitutionsutskottet i maj 1942 visat hur omfattande W-W:s engagemang för tyska publikationer hade varit. Han sammanfattade sin inställning:

"Min uppfattning vidhåller jag att Wennergren-Williams utfört en osvensk, av den tyska våldsregimen subsidierad propaganda och att Pressbyråns styrelse, framför allt de herrar naturligtvis, som vore bättre orienterade än jag härom, bär ett visst ansvar. Så länge Wennergren-Williams har samma inriktning och samma ledning anser jag mig icke kunna medverka i Pressbyråns styrelse."⁶⁰

Wijkman försvarade sig med att Informationsstyrelsen varit nöjd med Pressbyråns och W-W:s verksamhet och vädjade till Tor Bonnier att stanna kvar i styrelsen, vilket denne också kom att göra.⁶¹

En ny konfliktunge mellan Bonniers och W-W uppstod våren 1944 då det sistnämnda företaget aviserade planer på ett monopol på export av tidskrifter. Åhlén & Åkerlund förklarade då att de ville sköta sin tidskriftsexport självständigt, bland annat på grund av att de misstänkte att W-W under Lindroths ledning skulle komma att få svårigheter utomlands efter kriget.⁶²

Hösten 1944 återkom Tor Bonnier till frågan om *Signal*. Denna gång hänvisade han till att lagrummet om mottagande av pengar från främmande makt för att sprida skrifter som söker påverka rikets styrelseskick kunde vara anledning för Pressbyråns styrelse "att ånyo taga under övervägande att förhindra W-W:s distribution av den i Tyskland på svenska språket tryckta tidskriften *Signal*". Pressbyrån beslöt nu också att utesluta *Signal* ur sortimentet. Efter krigsslutet invaldes Tor Bonnier till slut i W-W:s styrelse.⁶³

Bonniers motgångar i frågan om *Signal* visar hur drastiskt deras position i Pressbyrån förändrats efter försäljningen. Det är anmärkningsvärt hur svårt Tor Bonnier tycks ha haft att göra sig gällande i PIA:s styrelse.⁶⁴ Trots sin ställning som den störste aktieägaren och trots stödet från *Dagens Nyheter* lyckades Bonniers inte stoppa W-W:s engagemang för *Signal*. Bakom PIA:s styrelses ställningstaganden kan naturligtvis ligga en övertygelse om det riktiga i W-W:s linje. Det är dock inte uteslutet att besluten även speglade en skepsis mot Bonniers från tidningsutgivarnas sida.

Varför stred Bonniers så intensivt mot Wennergren-Williams? I inledningsfasen påtalades det hot som den statssubventionerade *Signal* utgjorde mot Åhlén & Åkerlunds tidskrifter, främst *Se*. Men i takt med att *Se* snabbt ökade sin upplaga⁶⁵ bör det ekonomiska motivet ha försvagats. Mer sannolikt är att politiska motiv låg bakom Bonniers agerande. De kunde inte stillatigande se hur ett bolag, med dem som största ägare, aktivt marknadsförde en tysk propagandatidskrift. De försökte med en rad olika metoder att stoppa tidskriften, via inval i W-W:s styrelse, via skrivelse till TU, via *Dagens Nyheter*s stöd samt via hänvisning till Pressbyråns bolagsordning och lagstiftning. Men liksom i *Dagens Nyheter* misslyckades de att

utifrån sin ägarposition påverka företagets politiska inriktning.

Efter kriget inträdde Albert Bonnier jr på Åhlén & Åkerlunds plats i PIA:s styrelse. Han arbetade där liksom i andra branschorganisationer nära *Dagens Nyheter*s verkställande direktör Helge Heilborn. Ett par år före Sven Wijkmans pensionering 1948 började Albert Bonnier jr att agera i efterträdarfrågan. Han förordade sin gode vän Anton Wahlin, som var direktör i företaget, men valet kom att falla på officeren Gunnar Bergh. Helge Heilborn konstaterade 1948 att Åhlén & Åkerlund och *Dagens Nyheter* beräknades svara för cirka 44 procent av Pressbyråns omsättning på 80 mkr, varav Åhlén & Åkerlund 28 procent och *Dagens Nyheter* 16 procent. Heilborn frågade sig "om den hänsyn tas till våra synpunkter och önskemål, som i och för sig kan anses motiverad av detta förhållande".⁶⁶

Pressbyrågruppens betydelse för Bonniers totala ekonomi minskade kraftigt genom försäljningen. Trots att Bonniers ägarandel endast halverades uppgick deras intäkter till inte mer än i genomsnitt 46 000 kr 1940–45, vilket kan jämföras med 670 000 kr de fem föregående åren.⁶⁷ PIA valde att låta aktieutdelningen ligga på en relativt låg nivå och i stället ändra provisionsvillkoren och ge återbäring på överskottet⁶⁸, vilket även kom den störste aktieägaren, Åhlén & Åkerlund, till del. Bonniers kom därmed att även indirekt få del av de vinster som Pressbyråkoncernen genererade.

The first part of the ...

The second part of the ...

The third part of the ...

The fourth part of the ...

The fifth part of the ...

The sixth part of the ...

The seventh part of the ...

The eighth part of the ...

The ninth part of the ...

The tenth part of the ...

The eleventh part of the ...

The twelfth part of the ...

The thirteenth part of the ...

The fourteenth part of the ...

The fifteenth part of the ...

The sixteenth part of the ...

The seventeenth part of the ...

The eighteenth part of the ...

The nineteenth part of the ...

The twentieth part of the ...

The twenty-first part of the ...

The twenty-second part of the ...

The twenty-third part of the ...

The twenty-fourth part of the ...

The twenty-fifth part of the ...

The twenty-sixth part of the ...

The twenty-seventh part of the ...

The twenty-eighth part of the ...

The twenty-ninth part of the ...

The thirtieth part of the ...

The thirty-first part of the ...

The thirty-second part of the ...

The thirty-third part of the ...

The thirty-fourth part of the ...

The thirty-fifth part of the ...

The thirty-sixth part of the ...

The thirty-seventh part of the ...

The thirty-eighth part of the ...

The thirty-ninth part of the ...

The fortieth part of the ...

Del VI

ANALYSER OCH SAMMANFATTNING

Bonnier

Bonniers position på det litterära fältet

Bonniers verkade med Bourdieus term inom ett bestämt "socialt fält", nämligen det litterära fältet. Där uppträdde författare, förläggare, kritiker, litteraturhistoriker, akademiledamöter m fl. Ofta framträdde de som representanter för olika kollektiv som Sveriges Författareförening, Svenska Bokförläggareföreningen, universitet, tidningar, tidskrifter, Svenska Akademien etc.

I sin egenskap av ledande skönlitterärt förlag var givetvis Bonniers en viktig aktör på det litterära fältet, men de var också i hög grad beroende av de övrigas agerande. I första hand fordrades goda kontakter med författarna men också med kritikerna, litteraturhistorikerna, förläggarkollegera, akademiledamöterna etc. Alla var betydelsefulla deltagare i den fortlöpande diskussionen kring "definitioner av god litteratur, rätten att kritisera, värdera och rangordna litteratur, förlagens auktoritet etc".¹

Vid sekelskiftet var det litterära fältet i hög grad polariserat med två relativt homogena grupper, en konservativ och en liberal/radikal, som stred om hegemonien på både det politiska och det estetiska fältet. Under de följande decennierna trängdes de konservativa krafterna successivt tillbaka, men samtidigt drogs nya stridslinjer upp som inte var lika distinkta som de tidigare. Där fanns litterära grupperingar som de fem unga, proletärförfattarna och fyrtiotalisterna. På det estetiska planet fördes en stundtals het debatt mellan traditionalister och modernister. Många aktörer på det litterära fältet var livligt engagerade i livsåskådningsfrågor eller i den politiska debatten. Inom litteraturkritiken och litteraturvetenskapen utvecklades olika skolor som stod mot varandra. Med jämna mellanrum blossade stora debatter upp om olika populärkulturella företeelser, där Bonniers brukade få svara på kritiken mot veckopressen. Till allt detta kan läggas rent personliga konflikter mellan aktörerna.

Bonniers tog under sin tidiga historia ofta aktiv ställning för den liberal/radikala sidan mot den konservativa. I början av seklet började förlaget emellertid att även utveckla kontakter med mer konservativa skribenter. Bonniers nya position visade sig vid Strindbergsfejden 1910-11 då de hade nära förbindelser med aktörer på båda sidorna och intog en närmast medlande roll.² Även i fortsättningen inriktade sig Bonniers på att inte ta ställning i de konflikter och debatter där deras litteratörer var inblandade. Det hände mer än en gång att två antagonister tog heder och ära av varandra inför sin gemensamme förläggare, som försökte undvika att stöta sig med någon av sina protegéer. Balansgången kunde dock ofta underlättas genom att en förläggare höll kontakter med ena sidan medan någon annan i förläggarkollegiet odlade förbindelser med den andra.

Privata nätverk

För de medlemmar i familjen Bonnier som var verksamma i företagen tenderade de privata och yrkesmässiga sfärerna ofta att flyta samman. De träffades så gott som dagligen vid luncherna, samtidigt som många författare och journalister blev deras privata vänner. Denna sammanflätning återspeglas ofta i korrespondensen där affärsmässiga diskussioner om honorar och formatbestämning varvas med rent privata angelägenheter om resor och middagar.

Karl Otto och Lisen Bonnier byggde före sekelskiftet upp en stor krets av vänner, där många författare, konstnärer och publicister ingick. Deras närmaste krets utgjordes av den informella grupp med Ellen Key som centralgestalt som börjat umgås redan på 1880-talet. Vid ingången till 1930-talet hade gruppen decimerats, men Artur Bendixson, Klas och Olga Fåhræus samt Georg och Hanna Pauli fortsatte livet ut att stå markerna Bonnier nära. De kvarvarande författarvännerna, Verner von Heidenstam, Selma Lagerlöf och Hjalmar Söderberg bodde långt från Stockholm, varför kontakterna främst fick upprätthållas i brevform. Bland övriga vänner fanns Otto och Anna von Zweigbergk, Ivar Bendixson, C G Laurin och Prins Eugen.

Tor Bonniers allra närmaste vänkrets bestod av några kamrater från ungdomsåren, Yngve Larsson, Otto Järte och Sigfrid Siwertz, som han behöll kontakten med livet ut. Enligt Jytte Bonnier var Yngve Larsson den vän som stod honom allra närmast. Sigfrid Siwertz var seglarkamraten som han även gjorde några långa utlandsresor tillsammans med.

Otto Järte var från 1925 ledande medarbetare i *Svenska Dagbladet*, något som inte hindrade att de fortsatte att vara nära vänner. Tor Bonnier sammanfattade sommaren 1940 deras relation: "Vi tyckte lika bra om det liberala Tyskland som vi nu tycka illa om det nazistiska. Men något stöd för egna eller andra meningar eller intressen har jag aldrig vare sig kunnat begära eller påräkna från *Svenska Dagbladet*."³ I kretsen fanns även John Landquist, men dennes uppskattning av Nazi-Tyskland under 1930-talet och försvar av Torsten Kreuger efter kriget medförde att relationerna tidvis var mycket ansträngda. I kretsen av riktigt nära vänner tillkom efter kriget Herbert Tingsten.

Tor Bonnier var personlig vän med många av sina författare som Hjalmar Bergman, Sven Lidman, Elin Wägner, Ludvig Nordström, Marika Stiernstedt, Anders Österling och Sten Selander. Med Gustaf Hellström byggde han efter dennes återkomst till Sverige i mitten av 1930-talet upp en nära vänskap grundad på gemensamma politiska värderingar. Bland yngre författare som han umgicks med kan nämnas Eyvind Johnson och Vilhelm Moberg. I korrespondensen och memoarer skymtar privata relationer till en rad framstående personer på olika områden som Sigurd Agrell, Isaac Grünewald, Yngve Berg, Prins Wilhelm, Victor Vinde, Eli F Heckscher, Gunnar och Alva Myrdal, Gustaf Möller och Else Kleen,

Anders Österling på promenad i Falsterbo med gästerna Karl Otto och Lisen Bonnier. Österling var knuten till förlaget inte bara som författare utan även som redaktör för Gula serien.

Ragnar och Karin Östberg, Marcus Wallenberg, Fredrik Böök, Hjalmar Gullberg, Pär Lagerkvist, Barbro Alving, Åke och Eva von Zweigbergk samt Olof Lagercrantz.

Åke Bonnier hade liksom sin äldre bror byggt upp vänskapsband med många i kulturvärlden, både konstnärer som Yngve Berg, Torsten Schonberg, Eigil Schwab, Bertil Lybeck och Erik Lange och författare som Hasse Z, Gustaf Hellström, Ludvig Nordström och Sigfrid Siwertz. Under sina långa vistelser i New York från 1939 fick han många tillfällen att visa sin gästfrihet för författare och journalister som besökte världsmetropolen.

Kaj Bonnier hade inte en lika bred kontaktyta som Tor Bonnier, men i hans vänkrets ingick författare som Sven Barthel, Eyvind Johnson, Harry Martinson och Vilhelm Moberg liksom tidningsmän som Curt Berg, Bo Enander och Harald Wigforss.

Gerard Bonnier kom tidigt in i Stockholms kulturella kretsar där han blev vän med inte endast sina egna författare som Thorsten Jonsson, Werner Aspenström och Karl Vennberg utan även Lars Ahlin och Olof Lager-

crantz. Genom sitt starka konstintresse knöt han även många kontakter inom konstvärlden.

Även Albert Bonnier jr rörde sig bland skribenter, i hans vänkrets fanns sportjournalisterna Rudolf R:et Eklöw och Jan Erik Rit-Ola Garland, *Vec-ko-Revyns* chefredaktör Kerstin Wijkmark och hennes make Carl-Johan Bernadotte, tidningsmännen Erik Wästberg och Carl-Adam Nycop samt Evert Taube.⁴

Sammantaget hade Bonniers en utomordentligt bred kontaktyta inom kultur- och tidningsvärlden, främst med författare av alla generationer men också med kulturskribenter, redaktörer, konstnärer och förläggare. Därtill kom Tor Bonniers förbindelser inom forskar- och affärsvärlden.

Hemmen som offentliga platser

Familjen Bonniers ställning som ägare av en rad stora företag ställde givetvis många representativa krav på de ledande medlemmarna. Enligt tidens sed förutsattes en stor del av representationen ske i chefernas privata hem, varken Bonniers förlag eller Åhlén & Åkerlund förfogade över några lämpliga lokaler för att ta emot gäster. I takt med att ansvaret för familjefirman växte skaffade sig delägarna bostäder som även kunde användas för representation.

Karl Otto och Lisen Bonnier bodde sedan 1910 i villan Nedre Manilla på Djurgården, där en växande samling porträtt av författare och publicister markerade familjefirmans särställning och gav en solenn inramning för middagar och mottagningar. Lisen Bonnier bodde kvar på Manilla fram till sin bortgång 1952.

Tor och Tora Bonnier förvärvade 1929 herrgården Bisslinge strax norr om Stockholm. Tora Nordström-Bonnier övertog gården i samband med skilsmässan 1949. Tor Bonnier flyttade 1953 in på Manilla tillsammans med sin nya hustru Jytte Bonnier.

Manilla fungerade så länge som Lisen Bonnier levde som mötesplats för familjen med de stora annandagjulfesterna för fyra generationer som den årliga höjdpunkten, medan Bisslinge från mitten av 1930-talet kom att bli den viktigaste platsen för representation.

Åke och Eva Bonnier bodde sedan 1927 i en vacker villa i Diplomatstaden, som dock stod tom under de långa perioder de vistades i USA. Kaj och Ulla Bonnier byggde 1935 en villa på Djurgårdsslätten, medan Albert och Birgit Bonnier vid samma tid flyttade in i en våning i Tor Bonniers fastighet i Djurgårdsstaden. När Gerard Bonnier blev chef för förlaget 1953 var det självklart att hans nya position krävde en representativ bostad, som han fann i form av en stor våning vid Humlegården.

Familjens medlemmar stod som värdar för olika bjudningar alltifrån stora mottagningar till helt privata tillställningar. När exempelvis Skandinaviska Författarkongressen samlades i Stockholm eller när bokbranschen anordnade kurser bjöds deltagarna ut till Bisslinge eller Manilla. Utländ-

ska förläggare och författare som gästade Stockholm inviterades till något av Bonniers residens, där de fick träffa svenska kolleger. En speciell nimbus låg kring de middagar som anordnades för de nobelpristagare som gav ut sina verk på förlaget.

Speciellt Tor Bonnier förefaller relativt regelbundet ha ordnat större tillställningar med ett femtiotal gäster med anknytning till familjens verksamhet. Middagar för företagsledningar och affärspartners var andra självfallna representationsplikter. Men även mer privata tillställningar kunde användas för att knyta kontakter som kunde vara av nytta för affärsverksamheten. Vid Tor och Tora Bonniers middagar på Bisslinge träffades författare, tidningsfolk, forskare och affärsmän ur deras stora bekantskapskrets. Vid tillställningar hos förläggarna fick de yngre författarna tillfälle att lära känna äldre kollegor och ledande tidningsmän.

Svenska Akademien

Svenska Akademien betraktades vid sekelskiftet som ett bålverk för den politiska och litterära konservatismen. Trots att Bonniers i ett par decennier hade varit landets ledande skönlitterära förlag tillhörde ingen av dess författare de adertons krets. Sedan den ständige sekreteraren Carl David af Wirsén avlidit 1912 förändrades Akademiens invalspolicy. De ledande skönlitterära författarna började att väljas in vilket återspeglade sig i att nio av de sjutton nya ledamöterna fram till 1930 publicerade sina verk på Bonniers. Bland de övriga nya ledamöterna fanns ingen skönlitterär författare, utan endast forskare och ämbetsmän. Under de följande tjugofem åren behöll Bonniers sin position, i stort sett varannan ledamot gav ut sina böcker på förlaget (Tablå VI:1). Av de skönlitterära författarna som invaldes var det endast Hjalmar Gullberg som utkom på ett annat förlag.

För ett förlag gav det givetvis status att dess författare valdes in i det traditionsrika vittra samfundet. I korrespondensen finns några nedslag som visar Bonniers intresse för personsammansättningen. När en ny sekreterare skulle utses efter Erik Axel Karlfeldt 1931 ansåg Tor Bonnier att det vore en olycka om valet föll på Per Hallström. Greta Österling bad honom att plädera för sin make, men han var rädd att det mer skulle stjälpas än hjälpa. Hallström utsågs, men tio år senare kunde Greta Österling konfidentiellt meddela att maken denna gång skulle få posten.⁵

Uppgiften att utse nobelpristagaren i litteratur ställde höga krav på ledamöternas orientering i den samtida världslitteraturen. När en ny ledamot skulle utses 1941 ombads Ivar Harrie av Tor Bonnier att höja en lans i *Dagens Nyheter* för Gustaf Hellström. Tor Bonnier ansåg att endast ett par av ledamöterna, Anders Österling och Hjalmar Gullberg, följde den utländska skönlitteraturen kontinuerligt, varför Hellström skulle behövas för nobelprisarbetet. Kaj Bonnier kommenterade några år senare pristagarvalet av Gabriela Mistral med att om Hjalmar Gullberg översatt en skaldinna så "kunde ingen rubba serien Hjalmar – Greta – Anders". När

Elin Wägners efterträdare skulle utses 1949 menade Tor Bonnier i ett brev till Gustaf Hellström att Akademien borde välja en författare med socialt patos som Vilhelm Moberg, Eyvind Johnson eller Harry Martinson. Även om Moberg var den otrevligaste så skulle han vara den riktigaste. Martinson valdes.⁶

Tablå VI:1. Ledamöter i Svenska Akademien 1930–53
som gav ut sina verk på Bonniers.

År för ledamotskap	Ledamot
1908–	Per Hallström
1912–40	Verner von Heidenstam
1913–52	Sven Hedin
1914–40	Selma Lagerlöf
1919–	Anders Österling
1922–40	Albert Engström
1922–31	Tor Hedberg
1925–	Bo Bergman
1925–44	Hans Larsson
1931–41	Torsten Fogelqvist
1932–	Sigfrid Siwertz
1940–	Pär Lagerkvist
1941–42	Gunnar Mascoll Silfverstolpe
1942–53	Gustaf Hellström
1944–49	Elin Wägner
1949–	Harry Martinson
1952–57	Sten Selander
1953–55	Bertil Malmberg
<i>1913–47</i>	<i>Henrik Schück</i>
<i>1928–1950</i>	<i>Martin Lamm</i>
<i>1922–</i>	<i>Fredrik Böök</i>
<i>1932–47</i>	<i>Tor Andræ</i>

Kursiv = Började ge ut böcker på Bonniers efter 1930.

Svenska Akademiens arbete med att utse nobelpristagare i litteratur följdes givetvis med speciellt intresse av Bonniers. Ett tidigt tips som gav förlaget tid att förbereda en utgivning av pristagaren samma höst kunde vara guld värt.

Anders Österling intog i sammanhanget en nyckelposition för Bonniers i sina olika roller som akademiledamot, som ledande kritiker, som redaktör för förlagets kvalificerade översättningslitteratur samt som nära vän till Tor Bonnier. Han hade således möjligheter att introducera en för-

fattare i Sverige och samtidigt plädera för att ge honom/henne nobelpriset. Omvänt kunde han för Bonniers räkning införskaffa rättigheter till aktuella kandidaters verk. Någon direkt koppling mellan positionen i Akademien och hans arbete för förlaget är dock svår att se. Av de pristagare som han lanserat i Gula Serien fick O'Neill, Martin du Gard, Sillanpää, Hesse och Hemingway priset tio till femton år efter den svenska introduktionen, medan det dröjde fem år för Faulkner. Den enda direkta kontakten i korrespondensen utgörs av en fråga till Österling från Tor Bonnier 1931 om Meresjkovski hade några utsikter att få årets pris. Något svar finns inte bevarat. Förlaget gav inte ut något verk av författaren det aktuella året.⁷

Det är något anmärkningsvärt att Bonniers i O'Neills, Martin Du Gards och Jensens fall gav ut omfattande verk prisåret. Det behöver dock inte betyda att förläggarna fått några förhandstips utan kan lika väl bero på att de lyssnat på de rykten som florerade i litterära kretsar både i Sverige och utomlands. Pristagarna hämtades nästan uteslutande från de stora väst- och sydeuropiska språkområdena samt Norden. Kretsen av kandidater var således relativt begränsad, varför de större förlagen kunde spekulera i översättningar av presumtiva kandidater. Sven Stolpe rapporterade exempelvis nyårsdagen 1937 att de sista delarna i Roger Martin du Gards romansvit utkommit, och att det fanns mycket stora chanser att han skulle få priset eftersom han hade "flera vänner i akademien och kommer att föreslås från en massa franska håll". Bonniers som hade givit ut de tidigare sex delarna beslöt nu att ge Karin och Sven Stolpe i uppdrag att skyndsamt översätta de tre återstående delarna om 1 250 sidor, något som de lyckades hinna lagom till tillkännagivandet av pristagaren.⁸

Ett par aktiviteter hösten 1938 kan tyda på att Bonniers hade på känn att Pearl Buck skulle få priset. Strax före offentliggörandet förvärvade förlaget följetongsrättigheterna till *Den goda jorden* och erbjöd sig samtidigt att av hennes tidigare förläggare Hökerberg köpa rätten till billighetsutgåvor av två av Bucks verk. I det senare fallet var tiden för knapp för att någon affär skulle komma till stånd innan Akademiens beslut offentliggjordes. I det förra försvarade sig Tor Bonnier mot Folke Hökerbergs protester med att köpet gjorts innan prisvalet var klart och att denne haft flera år på sig att förvärva rätten. Bonniers ansåg i egenskap av hennes förläggare i Sverige att det inte var fel att förvärva de rättigheter som de inte disponerade.⁹

Stipendier

Författarnas intäkter från sina böcker varierade kraftigt. En populär författare som Sigfrid Siwertz uppbar 1929 honorar på cirka 14 000 kr och 1952 cirka 60 000 kr, vilket låg i nivå med *Dagens Nyheters* redaktionschefs lön. De flesta författare levde dock under helt andra villkor och kunde inte försörja sig på sitt författarskap. Honoraret för en roman på

320 sidor som såldes i 2 000 exemplar låg 1930 kring 2 000 kr, vilket kan jämföras med att årslönerna för journalister på *Dagens Nyheter* 1931 låg i intervallet 4 200–10 000 kr. Tjugofem år senare uppgick royaltyn till cirka 5 500–6 000 kr, en ökning med cirka 32–44 procent i fast penningvärde.¹⁰ Vissa författare kunde dryga ut bokhonoraren genom att skriva tidnings- och tidskriftsartiklar eller åta sig översättningsuppdrag, medan andra hade helt andra yrken vid sidan av sitt skrivande. För båda kategorierna spelade stipendier en stor roll för deras möjligheter att åtminstone periodvis odelat kunna ägna sig åt sitt författarskap.

Vid Albert Bonniers frånfalle 1900 beslöt hans barn, Jenny, Karl Otto och Eva Bonnier, att hugfästa faderns minne genom att instifta *Albert Bonniers stipendiefond för svenska författare*. Basen i fonden utgjordes av en donation på 150 000 kr, som Karl Otto Bonnier utökade till 250 000 kr i samband med förlagets 75-årsjubileum 1912. Fonden förvaltades av en nämnd på sju personer varav sex skulle vara "litterärt meriterade personer" och den sjunde representera donatorerna. Ingen ledamot, med undantag för donatorernas företrädare, fick kvarstanna efter fyllda 55 år. Fondens uppläggning kunde delvis ses som en opposition mot den för-gubbade Svenska Akademien, som i stor utsträckning valt att dela ut de statliga författarstipendierna till medelmåttiga poeter.¹¹

I styrelsen samlade Karl Otto Bonnier sin krets av författare som successivt ersattes av Tor Bonniers grupp så att den 1930 bestod av Ludvig Nordström, Sten Selander, Elin Wägner, Sigfrid Siwertz, Anders Österling, Torsten Fogelqvist och Tor Bonnier. När tiotalisterna föll för åldersstrecket 1937 trädde Kaj Bonnier in med sin krets, Vilhelm Moberg, Eyvind Johnson, Irja Browallius, Sven Barthel, Thorsten Jonsson och Artur Lundkvist. Valen av ledamöter kan betraktas som relativt konventionella. Författare som stod utanför förläggarnas kretsar, som Pär Lagerkvist, Agnes von Krusenstjerna och Walter Ljungquist, saknades länge. Bonnierförfattarnas totala dominans luckrades dock upp åren kring 1940 då tre av Norstedts främsta författare, Olle Hedberg, Hjalmar Gullberg och Karl Ragnar Gierow valdes in.

Vid Bonniers hundraårsjubileum 1937 inrättades genom en gåva från Karl Otto och Lisen Bonnier på 1 mkr *Stipendiefonden Albert Bonniers 100-årsminne*. Avkastningen skulle utdelas i form av stipendier till författare, journalister och konstnärer. Fonden leddes av en styrelse med nio ledamöter, varav tre företrädde donatorerna och de övriga var författare, journalister och konstnärer.

Tor Andræ vidtalades att bli ordförande. Han var framstående religionshistoriker, medlem av Svenska Akademien och sedan 1936 biskop i Linköping stift, men hade inte tidigare haft några närmare förbindelser med donatorerna. Ett förslag från Bonniers att utse Torgny Segerstedt som ledamot avvisades med skärpa av Andræ. *Dagens Nyheter*s andre redaktör Ivar Ljungquist avböjde med motivering att han riskerade att betecknas som Bonniers alltför närstående. Tidningsvärlden kom i stället att

företrädas av *Svenska Dagbladets* andre redaktör Evald Stomberg. Övriga ledamöter blev Karin Boye, Yngve Berg, Gustaf Hellström och Anders Österling, varav de tre sistnämnda hade nära kontakter med Bonniers både yrkesmässigt och privat. Donatorerna företrädde av Tor, Gert och Kaj Bonnier.¹² Nämndens oberoende från Bonniers tidningar markerades av att Stomberg kom att efterträdas av två ledande socialdemokratiska chefredaktör Richard Lindström (invald 1940) och Frans Severin (1950).

Under 1930-talet uppgick den årliga stipendiesumman från Albert Bonniers stipendiefond för svenska författare till i genomsnitt 12 900 kr, medan 100-årsfonden de första åren delade ut 43 000 kr, varav drygt 20 000 kr till skönlitterära författare. Fonderna förlorade sin skattefrihet 1941 med följd att det utdelade beloppet sjönk till cirka 10 000 kr respektive 31 000 kr. Stipendierna låg mellan 1 000 och 2 000 kr, förutom några från 100-årsfonden på 5 000 kr. Under perioden 1930–54 delade Albert Bonniers stipendiefond för svenska författare ut 220 stipendier, varav 152 gick till författare som publicerat sin senaste bok på Bonniers. Andelen, som tenderade att minska, bör relativt väl ha återspeglat Bonniers mycket starka ställning inom utgivningen av kvalificerad skönlitteratur.¹³

Genom tillkomsten av statligt författarstöd 1908, priser från Samfundet De Nio 1916 samt Sveriges Författareförenings stödfond 1918 minskade Bonniers andel av utdelade medel till författarna från över hälften under 1900-talets första år till en femtedel i slutet av 1920-talet. Med 100-årsfonden blev Bonniers återigen den största stipendieutdelaren, något som markerades ytterligare när staten under krigsåren skar ner sitt stöd. I slutet av 1940-talet svarade Bonniers med stipendier för knappt 30 000 kr för cirka 30 procent av det totala författarstödet.¹⁴

Stipendiefonderna gav förlaget möjlighet att indirekt stödja kvalificerade författare som hade svårt att försörja sig på bokmarknaden. Pär Lagerkvist fick exempelvis åren 1930–44 sex stipendier på sammanlagt 10 000 kr. Harry Martinson var en annan blivande nobelpristagare som fick regelbundet stöd under sina genombrottsår.

Kulturredaktionerna

Bokförlagen var ännu vid 1950-talets början hänvisade till två huvudkanaler för sin marknadsföring av nyutkommen allmänlitteratur, nämligen recensioner och tidningsannonser. Det förekom visserligen att förlagen gav ut egna eller gemensamma kataloger, men de tycks inte ha bedömts som lika viktiga för försäljningen som de två ovannämnda metoderna.

Recensionerna kom att få en dubbel betydelse. Dels direkt genom att de presumtiva köparna påverkades av kritikernas omdömen, dels indirekt genom att annonserna i regel byggdes upp kring utdrag ur recensionerna. En snabb, fyllig och välvillig bevakning av den nyutkomna litteraturen var därför närmast ett livsvillkor för förlagen.

Svenska Dagbladet och *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* hade av tradition den mest omfattande och kvalificerade litteraturbevakningen. I slutet av 1920-talet tog *Dagens Nyheter* på allvar upp konkurrensen på kulturområdet (Bonniers speciella förhållande till kulturavdelningarna på de majoritetsägda *Dagens Nyheter* och *Expressen* behandlas på annan plats¹⁵). Även andra storstadstidningar som *Aftonbladet*, *Aftontidningen*, *Arbetet*, *Göteborgs-Posten*, *Nya Dagligt Allehanda*, *Ny Tid*, *Social-Demokraten/Mor-gon-Tidningen*, *Stockholms-Tidningen* och *Sydsvenska Dagbladet* hade en utvecklad recensitionsverksamhet. Med landsortspresen inräknad kunde en central bok få totalt ett sjuttiototal anmälningar.¹⁶

För ett skönlitterärt kvalitetsförslag som Bonniers gällde det i första hand att nå den "bildade publiken". Det var viktigt att böckerna uppmärksammades i storstadstidningarna, dels för att de hade stora upplagor, dels för att deras läsare i landsorten ofta höll sig med en stor avisa för att kunna ta del av dess kulturbevakning. Det var givetvis också värdefullt att få goda recensioner i så många tidningar som möjligt i landsorten.

För att kunna marknadsföra sina böcker med recensitionsutdrag var förlagen angelägna om att böckerna anmäldes snabbt. För att ge recensenterna mer tid skickade Bonniers ut de viktigaste böckerna i arkform till de största stockholmstidningarna, från 1935 även till *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*. När anmälningarna trots denna service dröjde kunde otåligheten växa hos förläggarna. I slutet av november 1932 vände sig Tor Bonnier till sin gode vän på *Svenska Dagbladet* Otto Järte och påtalade att tidningen inte anmälde förlagets böcker och bad honom förstå att han hade svårt att tyst vänta och se "då det är just dessa veckor, ja dessa dagar, som äro avgörande för den uppfattning bokhandel och publik få om julens litteratur".¹⁷

Även recensenterna var medvetna om anmälningarnas roll för marknadsföringen. Eric von Rosen ombads 1931 att recensera två reseskildringar i *Svenska Dagbladet*. Han kunde inte göra det på grund av sjukdom, men erbjöd sig i stället att lämna uttalanden om böckerna, vilka skulle kunna användas i reklamen. Bonniers motto "med förtjusning" två mycket positiva omdömen.¹⁸

Det bör noteras att det förelåg ett ömsesidigt beroende mellan tidningarna och Bonniers. Förlaget var exempelvis 1945 landets största riksannonsör med annonseringen koncentrerad till storstadspresen. Med en andel på 21 procent av de trettio största riksannonsörernas volym var Bonniers en viktig affärspartner för storstadstidningarna.¹⁹

Bonniers hade ett brett kontaktnät bland de tidningsmedarbetare som fördelade och anmälde recensionsexemplaren. En rad av storstadspresens kulturredaktörer och litteraturkritiker publicerade sig även i bokform och kom i egenskap av författare i kontakt med Bonniers, andra arbetade med olika uppdrag för förlaget som exempelvis översättare eller lektörer.

Till skaran av kulturskribenter med mångfacetterade förbindelser med

Bonniers hörde fyra av tidens allra främsta kritiker Fredrik Böök, John Landquist, Sten Selander och Anders Österling. Fredrik Böök hade redan som ung etablerat sig som den ledande skribenten på *Svenska Dagbladets* kulturavdelning där han fortsatte att medarbeta fram till 1957. Han flyttade 1935 över utgivningen av sina böcker från Norstedts till Bonniers, som han redan tidigare haft nära kontakt med bland annat som utgivare av en rad stora samlingsverk. John Landquist, sedan 1924 *Aftonbladets* huvudkritiker, var nära vän till Tor Bonnier alltsedan ungdomsåren och gav ut sina verk på förlaget. De personliga relationerna kom dock som ovan nämnts att bli ansträngda under 1930-talet.

Anders Österling, som börjat på *Svenska Dagbladet* 1919 och successivt intagit Bööks roll som tidningens ledande kritiker av skönlitteratur, tillhörde även han Tor Bonniers vänkrets. Han var knuten till förlaget både som författare och som redaktör för Gula serien. Efter en konflikt med chefredaktören gick han 1936 över till *Stockholms-Tidningen*, där han kom att stanna i trettio år. Österlings plats i *Svenska Dagbladet* togs av Sten Selander, som flyttade från en mer undanskymd position på *Dagens Nyheter*. Även Sten Selander hörde till Bonniers krets, han umgicks privat med familjen och utkom på förlaget, där han en tid även varit anställd.

Bland andra kritiker och redaktörer som var författare eller hade andra uppdrag för Bonniers kan nämnas Gösta Attorps, Carl Björkman, Anna Lenah Elgström, Knut Hagberg, Ivar Harrie, Gabriel Jönsson, Artur Lundkvist, Gustaf Näsström, Torgny Segerstedt, Gunnar Mascoll Silfverstolpe, Sven Stolpe, Henning Söderhjelm och Karl Vennberg.²⁰

Använde Bonniers sina kontakter i kritikerkåren för sina egna syften? Förekom det påtryckningar från förlaget mot tidningsledningar eller enskilda kritiker? Några svar kan ges med hjälp av den bevarade korrespondensen. Andra tänkbara kontakter finns inte dokumenterade. Bonniers hade, som ovan nämnts, täta personliga kontakter med flera av de ledande kritikerna både i förlagsarbetet och privat. Det fanns vidare många ömsesidiga beroendeförhållanden mellan förlaget och kritikerna, som kan ha påverkat recensenterna. Vissa kritiker kunde exempelvis vara beroende av goda relationer till Bonniers för att få sina böcker utgivna eller erhålla uppdrag som översättare eller lektor.

Den enskilde kritiker som Bonniers hade mest kontakt med i recensionsärenden var Fredrik Böök, som hade ett grundmurat rykte som smakdomare för "den bildade publiken". Bonniers vände sig vid en rad tillfällen direkt till honom med förslag på lämpliga recensionsobjekt. Av de tjugotvå recensionspåstötningar som finns i korrespondensen skrev Böök om nio böcker, medan tre lämnats till annan kritiker. En anledning till de många hänvändelserna kan ha varit att Bonniers sällan träffade lundabon Böök, till skillnad från de andra ledande kritikerna som verkade i Stockholm.²¹ Vid ett par tillfällen hamnade Böök i en dubbelroll genom att recensera verk som han tidigare rekommenderat förlaget att översätta.²²

Tor Bonnier kritiserade julen 1935 Fredrik Böök för att inte ha anmält

en enda roman från Bonniers utan endast tre romaner från Norstedts. I Bonniers utgivning fanns verk av Sigfrid Siwertz, Gustaf Hellström, Elin Wägner och Agnes von Krusenstjerna liksom tre romaner av yngre författare, Vilhelm Moberg (*Sänkt sedebetyg*), Harry Martinson (*Nässlorna blomma*) och Eyvind Johnson (*Här har du ditt liv!*) vilkas arbeten Tor Bonnier betecknade som "verkliga toppunkter i modern svensk litteratur". Fredrik Böök försvarade sig med att han skaffat Olle Hedberg och Harald Beijer till Norstedts under sin tid som litterär rådgivare på förlaget och därför ville se till sina sticklingar. Av de omnämnda verken från Bonniers hade Anders Österling själv tagit hand om flera eller lagt ut dem på andra kritiker. För att Böök skulle kunna bilda sig en uppfattning om den yngre litteraturen skickade Tor Bonnier över ett urval verk. Böök kom dock inte att recensera ett enda skönlitterärt verk av de författare som Tor Bonnier nämnde i sitt brev.²³

Böök som redan tidigare recenserat relativt få skönlitterära verk kom att under 1930- och 40-talen att främst recensera facklitteratur, företrädesvis litteraturhistoriska, historiska och politiska verk samt biografier. Trots att Bööks utsagor även på dessa områden sannolikt var viktiga för en boks framgång så går det att ana en besvikelse hos Bonniers över att Böök övergav den svenska skönlitteraturen. Tor Bonnier skrev 1943 "Att han [Böök] icke förstod det drag av genialitet som fanns hos Hjalmar Bergman, Ludvig Nordström, också kanske hos Elin Wägner och Gustaf Hellström och i Bertil Malmbergs och Pär Lagerkvists poesi, det har medfört obotlig skada för den generationens litteratur."²⁴

Fredrik Böök drog sig inte för att med Bonniers ventilera sina problem med *Svenska Dagbladets* ledning, trots att de var majoritetsägare i främsta konkurrenten *Dagens Nyheter*. Sedan *Svenska Dagbladet* övertagits av familjen Trygger 1934 skakades tidningen av flera allvarliga konflikter. Den nye chefredaktören Carl Trygger hade tidigare arbetat som bankman och saknade helt publicistiska erfarenheter. Han hamnade snabbt på kollisionkurs med Fredrik Böök genom att förbjuda denne att medarbeta i andra publikationer, vilket drabbade dennes medverkan i Bonniers tidskrifter. Något år senare beklagade sig Böök för Tor Bonnier att Trygger förbjudit anmälningar av Agnes von Krusenstjernas verk och hyste det "sublimaste förakt för all annan litteratur än detektivromaner". Han försökte få Bonniers hjälp att gå över till *Dagens Nyheter* eller *Stockholms-Tidningen*, men tvingades stanna kvar. I maj 1940, en vecka innan det offentliggjordes att *Svenska Dagbladet* skulle övertas av en stiftelse, betecknade Böök förhållandena på tidningen som "odrägliga".²⁵

I vissa fall gick inte Bonniers via den ansvarige för kulturmaterialet utan vände sig direkt till personer på tidningen som kunde vara lämpliga att recensera en viss bok. Torgny Segerstedt tillfrågades exempelvis om sitt intresse att anmäla en nationalekonomisk samlingsvolym, en gammalliberal stridsskrift, Dorothy Sayers *De nio målarna* och Eli F Heckscher *Svenskt arbete och liv*. Karl Otto Bonnier ville att Harry Hjärne skul-

le anmäla hans historik över familjefirman. Bertil Ohlin och Frans G Bengtsson var andra som fick hänvändelser att skriva om någon speciell bok.²⁶

På förlaget var man givetvis många gånger upprörda över vad som uppfattades som orättvisa nedsabblingar av enskilda verk. Det är möjligt att förläggarna framförde sitt missnöje när de mötte kulturredaktörer och kritiker på tu man hand, men i korrespondensen lyste det nästan helt med sin frånvaro. Georg Svensson framförde dock sitt skarpa ogillande till *Stockholms-Tidningens* kulturchef Gustaf Näsström av Tönsbergs recension av Magnhild Haalkes *Röd höst*. Näsström höll med om kritiken och lovade vädja till recensenten att skicka en förklaring eller ursäkt till författaren.²⁷

En ny kanal som under 1930-talet blev allt viktigare för bokförlagen var radion med dess uppläsningar och litteraturprogram. Bonniers samarbetade någon gång direkt med Radiotjänst som när en serie föredrag sändes i anslutning till utgivningen av bokserien "Moderna svenska berättare" med tiotalisternas främsta verk. Vid ett par tillfällen föreslog Bonniers att verk av deras författare skulle läsas upp, däremot finns inga tecken på att förlaget uppvaktade litteraturkrönikören Ivar Harrie med bokförslag.²⁸

I något fall, som i Eli F Heckschers, tog författaren själv initiativ till att uppbåda lämpliga recensenter i de viktiga tidningarna. Vid ett tillfälle informerades *Svenska Dagbladets* kulturredaktör Martin Rogberg om att Thora Dardel skulle bli mycket glad om Prins Wilhelm recenserade hennes memoarer.²⁹

Det var genomgående Karl Otto Bonnier eller Tor Bonnier som vände sig direkt med hänvändelser i recensionsärenden till redaktionerna eller enskilda medarbetare. Även de yngre förläggarna hade många kontakter med de ledande kritikerna men de berörde nästan aldrig deras recensionsverksamhet. Under efterkrigstiden förefaller systemet med direkta kontakter med recensenterna, som aldrig var speciellt omfattande, att ha upphört helt.

Bonniers roll för en karriär på det litterära fältet

Bonniers kontakter med aktörer på det litterära fältet som författare, kritiker, publicister, förläggare, litteraturhistoriker går bara att kartlägga i begränsad utsträckning. Lättast är givetvis att kvantifiera Bonniers inflytande i form av ledamöter i kulturella församlingar, utdelade stipendier, utgivna böcker, förlagskontakter med kritiker etc. Den bevarade korrespondensen kan ge ett visst kvalitativt mått på om, och i så fall hur, Bonniers utnyttjade sitt kontaktnät för att uppnå speciella syften. Många kontakter ägde dock rum vid personliga sammanträffanden, som visserligen ibland antyds i brev och memoarer men som är omöjliga att dokumentera. Författare kom exempelvis upp på förlaget för att ventiler sina problem. Förläggarna bjöd på middagar, där författare, publicister, konst-

närer och andra kulturpersonligheter träffade varandra, men också knöts närmare förlaget och familjen Bonnier. Slutligen tillhörde en rad författare och kritiker förläggarnas privata vänkretsar.

Bonniers kunde med sitt vittförgrenade kontaktnät stödja unga författare och ofta även hjälpa dem att flytta fram sina positioner på det litterära fältet. Redan att få en bok antagen på Bonniers förlag innebar en hallstämpling, som i regel medförde större uppmärksamhet i pressen än om den kommit på ett annat förlag. Förläggaren kunde också puffa för boken för sina vänner i kritikerkåren. Den nye författaren kunde få chans att publicera noveller, dikter eller andra bidrag i BLM eller någon annan av Bonniers tidskrifter. En plats i redaktionen för någon av förlagets unglitterära tidskrifter gav en position i den egna generationen, recensionsuppdrag i BLM uppmärksammades i hela den litterära världen. Stipendier från Bonniers eller någon annan stipendiefond gav ekonomiska förutsättningar för fortsatt skrivande. Middagar hos förläggaren öppnade kontakter med andra författare och kulturpersonligheter, i bästa fall inträde i familjen Bonniers privata umgängeskrets. Bonniers kunde erbjuda tillfälliga arbeten på förlaget som översättare, lektor eller bokserieredaktör, i några fall ordna fast anställning som litterär rådgivare på förlaget eller kritiker på *Dagens Nyheter* eller *Expressen*. De mest etablerade valdes in i Bonniers stipendiefond och därefter ofta in i Svenska Akademien.

Thorsten Jonssons väg till posten som kulturchef på *Dagens Nyheter* kan tas som ett typexempel på hur en karriär på det litterära fältet kunde formas med Bonniers stöd. Som 22-åring lämnade han in sitt första manuskript till förlaget, en diktsamling som Tor Bonnier antog direkt med kommentaren att hans intryck var att "författaren är en intelligent karl mer än en poetisk begåvning och att hans litterära talang skulle göra sig bättre i prosan än i dikten".³⁰ Han inledde 1937 sin bana som översättare åt förlaget och gjorde de närmaste åren ett tiotal lovordade överföringar till svensk språkdräkt av modern amerikansk prosa av författare som Ernest Hemingway och John Steinbeck. Sin fasta utkomst fick han från 1938 som anställd på *Bonniers konversationslexikons* redaktion.

Det litterära genombrottet kom året därpå med novellsamlingen *Som det brukar vara*. Han blev samma tid god vän med Gerard Bonnier och togs 1941 in i den litterära tidskriften *Horizons* redaktion tillsammans med Johannes Edfeldt och Artur Lundkvist. För förlagets räkning redigerade han 1940 en serie valda verk av Martin Koch. På Bonniers initiativ handplockades han 1943 till posten som *Dagens Nyheter*s korrespondent i New York för att tre år senare återigen efter Tor Bonniers ingripande bli kulturchef på tidningen. Efter hemkomsten valdes han in som ledamot i styrelsen för Albert Bonniers stipendiefond för svenska författare. Hans bana bröts i förtid 1950 då han avled endast fyrtio år gammal.

Sven Barthel gjorde på en något lägre nivå en liknande karriär som Thorsten Jonsson. Han debuterade som författare 1928 och började några år senare medarbeta i BLM. För förlagets räkning gjorde han översätt-

Utöver sin av Bonniers högt värdesatta medverkan som redaktör för serien De odödliga ungdomsböckerna och teaterkritiker i Dagens Nyheter var Sven Barthel en uppmärksam naturskildrare. Han stod för texterna i de av Roland Svensson illustrerade presentböckerna Gillöga och Skärgård som gick i flera upplagor.

ningar och var från 1937 redaktör för bokserien De odödliga ungdomsböckerna. Han blev nära vän till Kaj Bonnier som delade hans stora intresse för skärgården. Blev ledamot i Albert Bonniers stipendiefond för svenska författare 1942. Efter kriget var han redaktör för veckotidningen *Levande Livet* 1948–50, samtidigt som han var teaterkritiker i *Dagens Nyheter*, där han senare även fick ansvar för söndagsläsningen. Andra förgrundsgestalter inom kulturvärlden som verkade inom ett brett spektrum för Bonniers var Fredrik Böök, Anders Österling, Sten Selander, Sigfrid Siwertz och Johannes Edfeldt.

Ett mått på Bonniers värdesättning av olika kulturpersoners betydelse för dem utgör den uppmärksamhet som vederfors dem vid födelsedagar. Uppvaktningarna varierade från de mest uppburna som fick personliga

gåvor från förläggarna och en mer officiell present från firman ner till dem som fick nöja sig med ett telegram från förlaget och dess chefer. Skriftställaren Knut Hagberg blev dock något konfunderad då han på sin 50-årsdag mottog ett hyllningstelegram som var undertecknat "Albert Bonniers förlag och dess schäfer".³¹

Sammanfattning

Vid ingången till 1930-talet hade Bonniers en utomordentligt stark position på det litterära fältet. De konservativa krafterna som familjen länge kämpat mot hade drivits tillbaka både på det politiska och kulturella planet, samtidigt som Bonniers sökt och upprättat förbindelser med författare och kritiker på den konservativa sidan. Förlaget hade kontinuerligt lyckats knyta till sig merparten av de mest framträdande av de nya författarna. Familjen hade vidgat sin kulturella intressesfär genom att dels starta tidskrifter, dels gå in som majoritetsägare i *Dagens Nyheter* och där stärka kulturbevakningen.

Under de följande tjugofem åren lyckades Bonniers på flera sätt konsolidera sin redan starka position på det litterära fältet. De lovande författarna fortsatte att söka sig till förlaget, där de kunde dra nytta av det kontaktnät som fanns kring deras förläggare. De förläggare som successivt trädde till lyckades knyta inte endast affärsmässiga utan även personliga förbindelser med många av de nya författarna, liksom med många kritiker och andra aktörer på det litterära fältet. *Dagens Nyheter* knöt till sig nya kulturmedarbetare och utökade kontinuerligt sin kulturbevakning.

Familjen flyttade även fram sina positioner på flera områden. Flera av de tidskrifter som startades, som BLM, *All Världens Berättare* och de unglitterära tidskrifterna, erbjöd nya fora för både författare och kritiker. Även i Åhlén & Åkerlunds tidningar fanns det ett visst utrymme för kulturmaterial, främst i *Vecko-Journalen*. Genom att starta *Expressen* fick Bonniers ägarinflytande över ytterligare en daglig kultursida.

Med sin dominans som utgivare av kvalificerad skönlitteratur, med sina dagstidningars växande betydelse som kulturorgan, med sina tidskrifter och med sitt mycket vida kontaktnät kunde Bonniers under 1930- och 40-talen ytterligare befästa sin ställning som en av de tunga aktörerna på det litterära fältet.

Bonniers ekonomiska utveckling

HB Albert Bonnier (Albo) förblev även efter förvärvet av Åhlén & Åkerlund familjens centrala bolag. Under 1930-talet drev firman bokförlagsrörelsen, som trots stor omsättning genomsnittligt inte nådde mer än ett nollresultat (Tabell VI:1). Den största intäktsposten utgjordes i stället av aktie-utdelningar från företaget inom familjens sfär. Sedan Karl Otto Bonnier i samband med 100-årsjubileet 1937 donerat 1 mkr fick firman som säkerhet en post börsaktier som avkastade cirka 50 000 kr årligen. Den i form av arvoden förtäckta utdelningen från Pressbyrågruppen uppgick till betydande belopp fram till mitten av 1930-talet då den ersattes av aktieutdelning och utdelning direkt till delägarna via HB Vintervägen. Försäljningen av obligationer lämnade ett genomsnittligt bidrag på 80 000 kr med undantag för det första krigsåret då ett kursfall i Finland ledde till en stor förlust. Karl Otto Bonnier uppbar en ränta på sitt kapital i firman, som 1930–32 uppgick till 240 000 kr för att sedan öka till 360 000 kr per år. Familjens reella intäkter från firman utgjordes således dels av räntorna, dels av det redovisade resultatet som fördelades mellan delägarna.

Sedan firman 1940 avyttrat bokförlagsrörelsen till det nybildade dotterbolaget Albert Bonniers Förlag AB (Albab) begränsades rörelsen till obligationsavdelningen och förvaltning av förlagsfastigheterna (Tabell VI:2). De stora intäkterna kom även detta decennium från aktieutdelningar. Albab skulle ha erlagt en ränta till Albo på cirka 0,5 mkr för den skuld som uppkom vid försäljningen av bokförlaget, men kom att betala betydligt mindre. I praktiken betalades räntan med bidrag från Åhlén & Åkerlund, varför den inte skall betraktas som ett resultat av förlagsverksamheten. Efter Karl Otto Bonniers bortgång 1941 erhöll Lisen Bonnier och de tre barnen som inte var delägare, Elin Larsson, Greta Berg och Gert Bonnier, räntor på sammanlagt cirka 300 000 kr.

I HB Albert Bonniers balansräkning upptogs under 1930-talet bokförlagets tillgångar i form av boklager samt förlags- och författarrätter till 520 000 kr och inventarier bokförda till cirka 250 000 kr. Omsättnings-tillgångarna uppgick till cirka 2 mkr (Tabell VI: 3). Det verkliga värdet på lagret, rättigheterna och inte minst den stora goodwill som förlaget byggt upp under ett sekel var givetvis mycket högre. Inför försäljningen av bokrörelsen till Albab 1940 intygade Bohllins revisionsbyrå utan att ha gjort en verklig värdering att firmavärdet kunde upptas till 6 mkr. Albabs skuld till Albo kom efter övertagandet att uppgå till 8,5 mkr (Tabell VI:4).

Firman hade 1921 förvärvat en större fastighet i kvarteret Moraset med adressen Sveavägen 54-58 och köpte under de följande tio åren upp ytterligare fyra fastigheter i kvarteret och lät bland annat uppföra en ny byggnad för de tekniska avdelningarna som togs i bruk 1928. Från 1932 uppgick det bokförda värdet för fastighetsbeståndet i kvarteret till 3,9

mkr. Fastigheterna användes till största delen för den egna verksamheten även om en viss extern uthyrning förekom. En fastighet vid Norrtullsgatan, som hade förvärvats 1929 i samband med ett snabbt avvecklat företagsprojekt, avyttrades 1939.

De tunga posterna i aktieportföljen utgjordes av innehaven i Svenska Bokförlaget och *Dagens Nyheter* upptagna till 3,15 respektive 2,14 mkr, medan aktierna i Åhlén & Åkerlund Förlags AB ägdes av HB Åhlén & Åkerlund trots att utdelningen uppbars av Albo.

De långfristiga skulderna utgjordes av in-teckningar i fastigheterna, ett lån till Svenska Bokförlaget på 1 mkr samt under några år banklån för del-finansieringen av Erik Åkerlunds köp av *Stockholms-Tidningen/Aftonbladet*. Rörelsekrediternas storlek väx-lade kraftigt för obligationsavdelning-en, medan de var relativt konstanta för bokförlagets del. Den kontinuer-liga upplåningen från Åhlén & Åkerlund användes inte för rörelsen utan bestreds i stor utsträckning av amorteringarna för köpet av Åhlén & Åkerlund. Skulden reglerades genom interna transaktioner 1938 (se s 380).

En sammanställning över resultaten för huvudbolagen i familjen Bon-niers sfär under 1930-talet visar på Åhlén & Åkerlunds stora betydelse som vinstgenerator (Tabell VI:5). De första åren gick en stor del av tid-skriftsförlagets vinster till delägarnas amorteringar och räntor för före-tagsförvärvet, men sedan HB Åhlén & Åkerlund 1938 övertagit betal-ningsansvaret för Erik Åkerlunds reverser kunde delägarna odelat tillgo-dogöra sig Åhlén & Åkerlunds resultat. Intäkter i olika former från Press-byrågruppen samt aktieutdelningar från *Dagens Nyheter* och Svenska Bokförlaget stod som ovan nämnts för huvudparten av HB Albert Bon-niers resultat. Det sammanlagda redovisade resultatet låg under decen-niet på en relativt konstant nivå..

Åhlén & Åkerlunds roll för familjen Bonniers ekonomi accentuerades ytterligare under 1940-talet sedan intäkterna från Pressbyrån minskat kraftigt efter försäljningen av aktiemajoriteten och bokförlaget fått väx-ande ekonomiska problem (Tabell VI:6) Den officiella redovisningen ger en ofullständig bild av de olika företagens resultat på grund av att över-föringar inom sfären inte redovisas. Om koncernbidrag, överavskrivningar och överinskrivningar beaktas framstår Åhlén & Åkerlunds ekonomiska betydelse än tydligare (Tabell VI:7).

Tabell VI:1. Resultat för HB Albert Bonnier 1930-39. Tkr.

	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Bokförlagets nettoresultat	410	187	-16	13	-19	-53
Obligationsavdelningen		164	73	84	77	74
Fastigheter	-18	50	15	-6	-35	-12
Aktieutdelning	185	264	344	492	709	722
<i>Varav</i>						
<i>Åhlén & Åkerlund</i>	158	236	315	315	315	315
<i>Pressbyrågruppen</i>	4	4	4	4	93	80
<i>Bonnier Bibliotek</i>	21	21	21	21	21	42
<i>Dagens Nyheter</i>				148	150	150
<i>Svenska Bokförlaget</i>					129	129
<i>Övrigt</i>	2	3	4	4	1	6
Övriga intäkter från	418	333	674	616	416	313
Pressbyrågruppen						
Övriga intäkter	55	50	50	50	50	50
Räntenetto	-412	-424	-478	-531	-458	-468
<i>Varav</i>						
<i>Räntor till familjen</i>	-271	-271	-270	-381	-381	-390
<i>Övriga räntor</i>	-141	-153	-208	-150	-77	-78
Resultat	639	627	662	720	739	624

Källa: Bearbetning av huvudbok för HB Albert Bonnier 1930-39.

Tabell VI:2. Resultat för HB Albert Bonnier 1940-50. Tkr.

	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Obligationsavdelningen	51	63	104	108	120	80
Fastigheter	3	-23	-63	-17	-4	-11
Aktieutdelning	832	624	582	584	585	623
<i>Varav</i>						
<i>Svenska Bokförlaget</i>	158	158	158	158	158	158
<i>Dagens Nyheter</i>	128	150	145	160	160	160
<i>Pressbyrågruppen</i>	120					
<i>Bonnier Bibliotek/Albab</i>	28	42				
<i>Åhlén & Åkerlund</i>	294	210	210	210	210	252
<i>Övrigt</i>	104	64	69	56	57	53
Övriga intäkter	79	18	23	21	19	16
Räntenetto	-625	-549	-298	-338	-335	-320

1936	1937	1938	1939	
-58	-241	3	-384	
77	62	34	-467	
-23	-26	-16	-44	
844	867	915	890	
315	315	315	294	
202	213	197	213	
42	42	42	42	
150	150	150	150	
129	142	158	158	
6	5	53	33	
129	0	0	0	
50	68	171	182	
-476	-457	-606	-553	
-389	-381	-431	-381	
-87	-76	-175	-172	
543	276	505	-374	
1946	1947	1948	1949	1950
156	us	us	199	182
-52	us	us	16	32
636	us	us	801	399
158	158	158	158	158
187	187	186	186	205
252	252	378	378	
39	us	us	79	35
21	us	us	234	25
-398			-650	-290

	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Räntenetto	-625	-549	-298	-338	-335	-320
<i>Varav</i>						
Räntor från Alfab			273	284	258	268
Räntor till familjen	-389	-275	-278	-304	-301	-305
Övriga räntor	-236	-274	-20	-34	-34	-15
Övriga kostnader	-221	-28	-9	-8		
Resultat	119	108	337	348	384	390

Källa: Bearbetning av huvudbok för HB Albert Bonnier 1940-46 och 1949-50.

Tabell VI:3. Balansräkning för HB Albert Bonnier 1930-39. Tkr.

	1930	1931	1932	1933	1934	1935
<i>Tillgångar</i>						
Bokförlaget	3 515	3 033	2 467	2 994	2 759	2 621
Fastigheter	4 064	4 139	4 644	4 639	4 627	4 616
Aktier	4 778	4 768	6 832	6 943	6 895	6 899
Fordringar						
Lån	338	344	340	1 160	1 173	1 208
Åhlén & Åkerlund	0	0	0	0	0	0
Obligationsavdelningen	0	2 575	459	3 571	1 435	1 363
Pressbyrågruppen	574	96	38	35	24	27
Övrigt	0	12	13	27	0	9
Familjen	1 152	2 049	3 661	4 539	5 260	5 588
Förlust						
Totalt	14 419	17 017	18 455	23 908	22 175	22 329
<i>Skulder</i>						
Inteckningar	3 034	3 035	3 493	3 643	3 546	3 498
Skulder dotterbolag	1 352	1 630	2 494	3 420	3 808	4 621
Obligationsavdelningen	2 704	547	3 658	1 990	1 481	1 215
Stipendiefonder	0	0	0	0	0	0
Bank	1 228	1 472	1 136	2 111	1 809	1 743
Svenska Bokförlaget	1 804	2 058	1 722	1 608	1 625	1 656
Övriga skulder	1 558	994	818	1 329	1 383	1 381
Balanserad vinst	638	626	662	719	739	625
Familjens kapital	4 805	4 500	7 583	7 420	7 274	7 324
Totalt	14 419	17 017	18 455	23 908	22 175	22 329

Källa: Bearbetning av huvudbok för HB Albert Bonnier 1930-39.

1946	1947	1948	1949	1950
-398			-650	-290

103	149	us	0	378
-445	us	us	us	us
47	us	us	us	us
			-10	-8
363		392	590	337

1936	1937	1938	1939
------	------	------	------

2 570	2 904	3 023	2 900
4 638	4 626	4 585	3 833
6 894	7 894	8 136	8 138

1 243	507	477	684
-------	-----	-----	-----

0	0	1 506	1 674
---	---	-------	-------

970	263	901	1 709
-----	-----	-----	-------

37	38	36	0
----	----	----	---

16	24	8	10
----	----	---	----

5 692	7 101	1 221	1 026
-------	-------	-------	-------

375

22 059	23 357	19 892	20 349
--------	--------	--------	--------

3 496	3 489	3 426	2 879
-------	-------	-------	-------

4 726	5 272	120	120
-------	-------	-----	-----

281	856	1 998	
-----	-----	-------	--

0	1 500	1 530	1 539
---	-------	-------	-------

1 679	1 309	1 534	1 742
-------	-------	-------	-------

1 734	1 766	1 735	1 760
-------	-------	-------	-------

1 443	1 495	2 235	2503
-------	-------	-------	------

543	275	505	0
-----	-----	-----	---

7 222	7 972	7 952	7809
-------	-------	-------	------

22 059	23 357	19 892	20 349
--------	--------	--------	--------

Tabell VI:4. Balansräkning för HB Albert Bonnier 1940-50. Tkr.

	1940	1941	1942	1943	1944	1945
TILLGÅNGAR						
Fastigheter	3 861	3 853	3 845	3 837	3 873	3 908
Aktier	9 788	7 622	7 377	7 494	7 536	7 524
Fordringar						
Lån	683	2 268	1 374	1 353	1 159	1 132
Åhlén & Åkerlund	2 177	1 965	2 748	1 994	3 143	3 036
Obligationsavdelningen	3 640	2 664	7 350	4 963	5 108	6 025
Albab	8 541	9 106	10 143	7 381	5 958	5 166
Övrigt	18	52	172	14	168	225
Familjen	809	150	383	736	711	1 118
Totalt	29 517	27 680	33 395	27 771	27 658	28 134
SKULDER OCH EGET KAPITAL						
Inteckningar	2 335	2 332	2 328	2 269	2 297	2 292
Skulder till dotterbolag	1 463	2 189	3 012	826	829	827
Obligationsavdelningen	4 129	2 673	7 826	5 428	5 628	6 629
Stipendiefonder	1 546	1 566	1 518	1 520	1 523	1 530
Bank	1 526	1 622	1 580	621	621	393
Övriga skulder	3 560	1 403	1 346	1 230	1 275	1 079
Balanserad vinst	119	108	337	348	384	390
Firmavärde	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000	6 000
Familjens kapital	7 840	8 789	8 449	8 529	8 101	7 995
Totalt	29 517	27 680	33 395	27 771	27 658	28 134

Källa: Bearbetning av huvudbok för HB Albert Bonnier 1940-46 och 1949-50.

Tabell VI:5. Resultat för familjen Bonniers huvudbolag samt

Företag	1930	1931	1932	1933	1934	1935
HB Albert Bonnier exkl utdelning Å&Å AB	481	391	347	405	424	309
HB Åhlén & Åkerlund	553	574	567	619	584	521
Åhlén & Åkerlund Förlags AB	875	873	791	825	823	756
Andel i HB Vintervägen						
Totalt resultat	1 909	1 838	1 705	1 849	1 831	1 586
Familjens ränteintäkter från HB Albert Bonnier	271	271	270	381	381	381
Summa	2 180	2 109	1 975	2 230	2 212	1 967

Källa: Huvudböcker för HB Albert Bonnier, HB Åhlén & Åkerlund och Åhlén & Åkerlunds.

1946	1947	1948	1949	1950
4 182	us	4 472	4 490	4 533
7 541	us	7 488	7 498	7 471
989	us	2 886	2 814	2 927
3 099	us	0	0	0
7 697	us	18 918	16 573	16 615
5 746	us	8 291	8 621	8 583
153	us	112	27	30
1 366	us	1 398	1 620	1 924
30 773	us	43 565	41 642	42 084
2 288	us	2 278	2 273	2 269
826	0	1 248	1 478	2 422
8 052	0	18 947	16 402	16 362
1 533	us	1 544	1 543	1 545
300	us	1 614	2 459	2 792
2 471	us	4 489	4 084	3 464
363	us	392	590	337
6 000	us	6 000	6 000	6 216
7 940	us	7 053	6 812	6 678
30 773	us	43 565	41 642	42 084

familiens ränteintäkter 1930-39. Tkr.

1936	1937	1938	1939
228	-39	190	-668
481	410	550	533
767	717	830	805
90	339	399	540
1 566	1 427	1 969	1 210
381	381	431	381
1 947	1 808	2 400	1 591

Förlags AB 1930-39.

Tabell VI:6. Resultat för familjen Bonniers huvudbolag samt famil-

	1940	1941	1942	1943	1944	1945
HB Albert Bonnier exkl utdelning Å&Å AB	-175	-144	127	138	174	138
HB Åhlén & Åkerlund	405	504	555	468	560	858
Åhlén & Åkerlund Förlags AB	711	697	867	873	985	1114
Albert Bonniers Förlag AB	144	317	572	599	534	512
Andel i HB Vintervägen	1 048	-33				
Totalt resultat	2 133	1 341	2 121	2 078	2 253	2 622
Familjens ränteintäkter från HB Albert Bonnier	381	275	278	304	301	305
Summa	2 514	1 616	2 399	2 382	2 554	2 927

Källa: Huvudböcker för HB Albert Bonnier 1940-46 och 1949-50 samt för HB Åhlén &

Tabell VI:7. Resultat för HB Åhlén & Åkerlund, Åhlén & Åkerlund

	1942	1943	1944	1945	1946	1947
Åhlén & Åkerlunds "verkliga vinst" f skatt	2 986	3 086	3 067	3 718	4 431	4 638
Albabs resultat e finansnetto f koncernbidrag	333	326	-404	378	-45	381

Källa: Tabell IV:2 och tabell II:23.

En värdering av utvecklingen av Bonniers totala förmögenhet under den studerade perioden är mycket svår att göra eftersom den till stora delar omfattade svårsmätbara värden som good-will, icke-noterade aktier, boklager etc. Enligt en beräkning skulle HB Albert Bonniers och Karl Otto Bonnier sammanlagda förmögenhet 1929 ha uppgått till cirka 20,1 mkr (455 mkr i 2000 års värde).¹

Familjens bokförlagsverksamhet värderades i samband med bildandet av Albert Bonniers Förlag AB 1940 till minst 8,7 mkr. Familjens innehav i Pressbyråkoncernen och Dagens Nyheter värderades samma år till 9 mkr respektive cirka 4 mkr. Med tanke på Åhlén & Åkerlunds expansion under decenniet bör värdet av Bonniers ursprungliga kapitalinsats på 11,7 mkr vid förvärven av tidskriftsförlagen ha vuxit kraftigt. Det sammanlagda värdet av familjens förmögenhet 1940 bör kunna uppskattas till storleksordningen 35 till 40 mkr, vilket skulle ha inneburit en tillväxt under 1930-talet på mellan 70 och 90 procent i fasta priser.²

Vid Kaj Bonnier försäljning av sin och sina barns andelar i Bonnierkoncernen 1953 värderades hela koncernen till 60 mkr (698 mkr i 2000

jens ränteintäkter 1940–50. Tkr.

1946	1947	1948	1949	1950
111	us	14	212	337
851	882	882	992	912
1 278	1 443	901	1 188	969
412	380	5	383	419
2 652	us	1 802	2 775	2 637
us	us	us	us	us

Åkerlund, Åhlén & Åkerlunds Förlags AB och Albert Bonniers Förlag AB 1940–50.

Förlags AB och Albert Bonniers Förlag AB 1942–51. Tkr.

1948	1949	1950	1951
7 413	9 067	8 993	11 175
-735	-641	-497	382

års värde), vilket innebar att värdet skulle ha tredubblats sedan 1929 i löpande priser. I fasta priser stannade ökningen på cirka 50 procent.

Krediter och kontakter med familjen Wallenberg

Under sin tidiga historia kunde firma Albert Bonnier klara sin verksamhet och expansion utan att behöva använda banklån eller bankkrediter. Enligt Tor Bonnier inskränkte sig Albert Bonniers bankkontakter till insättningar på sparkasseräkningar på den närmast belägna banken, Norrlandsbanken. Våren 1911 flyttade firman sin löpande räkning till Stockholms Enskilda Bank. De följande årens expansion finansierades till en del med lån och krediter i flera olika banker. Från början av 1920-talet koncentrerade familjen både firmans och sina privata bankkontakter alltmer till Stockholms Enskilda Bank. Efter köpet av Åhlén & Åkerlund 1929, som S E B delvis finansierade, uppgick Bonniers totalengagemang i banken till över 11 mkr. Bonniers tillhörde därmed bankens större kunder.³

Våren 1929 vände sig Oscar Rydbeck, verkställande direktör för Skan-

dinaviska Banken, till Tor eller Åke Bonnier och frågade om någon av dem var intresserad av att bli medlem av bankens styrelse. Bröderna Bonnier avböjde med hänvisning till sina "angenäma förbindelser" med Stockholms Enskilda Bank. Åke Bonnier frågade vid samma tillfälle Jacob Wallenberg om Tor Bonnier i framtiden kunde beredas plats i Stockholms Enskilda Banks styrelse. Sedan Bonniers köpt Åhlén & Åkerlund och låtit flytta över dess affärer från Skandinaviska Banken till Stockholms Enskilda Bank återkom Åke Bonnier till frågan om representation i styrelsen. Först ett år senare fick Tor Bonnier ett "högst eventuellt" erbjudande av Jacob Wallenberg. De "äldre herrarna" i styrelsen hyste dock vissa betänkligheter mot invalet. Vid bolagsstämman våren 1931 invaldes Tor Bonnier i styrelsen, där han kom att sitta fram till 1958.⁴

Bonniers kontakter med Stockholms Enskilda Bank rörde ett brett spektrum från checkräkningskrediter för den löpande verksamheten över långfristiga lån för förvärv och investeringar till finansieringen av obligationsförsäljningen. Även om Bonniers redan tidigare hade mycket goda förbindelser med banken bör det ha blivit ännu lättare att finna lämpliga kreditarrangemang sedan Tor Bonnier tagit plats i styrelsen och varje vecka träffade bankledningen.

Åhlén & Åkerlund hade den ur likviditetssynpunkt stora fördelen att via prenumerationer kunna ta in en betydande del av intäkterna i förskott. Vid årsskiftena kunde tidskriftsförlaget därför regelmässigt redovisa tillgodohavanden i Stockholms Enskilda Bank som under 1930-talet uppgick till i genomsnitt 350 000 kr för att följande decennium växa till 2 mkr. Bokförlagsverksamheten med intäkterna koncentrerade till höstmånaderna och kostnaderna relativt jämnt fördelade över året hade större behov av krediter för driften än tidskrifterna. Firma Albert Bonnier och Albert Bonniers Förlag AB:s utnyttjade checkkrediter hos Stockholms Enskilda Bank steg från i genomsnitt 850 000 kr under 1930-talet till det dubbla följande årtionde. Bonnier- Biblioteks kredit hos banken uppgick under 1930-talet till i genomsnitt 500 000 kr.⁵

Stockholms Enskilda Bank hade tidigare finansierat flera av Bonniers större förvärv som köpet av Pressbyrån 1916 och en större aktiepost i *Dagens Nyheter* 1922. Vid köpet av Åhlén & Åkerlund lämnade banken ett lån på 2 mkr som amorterades under fyra år. Även Bonniers insats på 700 000 kr vid Erik Åkerlunds förvärv av *Stockholms-Tidningen-Aftonbladet* 1933 finansierades genom ett lån i banken. Reverslån på cirka 800 000 kr kompletterade Bonniers krediter i Stockholms Enskilda Bank för sin medieverksamhet.

En speciell typ av krediter var Stockholms Enskilda Banks finansiering av de värdepapper som obligationsavdelningen sålde på avbetalning. Storleken på krediten varierade mycket år från år men uppgick som mest till över 5 mkr under de sista krigsåren. Bonniers ägde även en tredjedel av Lånekassan för premieobligationer som hade krediter på cirka 4 mkr i huvudsak hos Stockholms Enskilda Bank. En betydande del, vissa år cirka

70 procent, av Bonniers krediter i banken gick således inte till förlagsrörelsen utan till den sidoverksamhet som obligationsförsäljningen utgjorde.⁶

Bonniers sammanlagda låneengagemang i Stockholms Enskilda Bank uppgick 1934 till 5,8 mkr vilket utgjorde 1,7 procent av bankens totala utlåning. För 1945 var motsvarande siffror 9,1 mkr respektive 3,3 procent. Koncernen betraktades av bankledningen som en bra kund utan problem. Bankdirektören Göte Engfors formulerade inställningen som "De tjänade så förbaskat mycket på sina veckotidningar de där åren, så de hade ju aldrig några likviditetsproblem."⁷

När Tor Bonnier valdes in i Stockholms Enskilda Banks styrelse kom han in i en familjekrets som hade varit verksam som företagare nästan lika länge som hans egen. Banken hade alltsedan starten 1856 letts av medlemmar i familjen Wallenberg och hade i början av 1930-talet en central ställning i svenskt näringsliv, framför allt som bank för många stora och medelstora företag. I styrelsen satt förutom fem medlemmar av familjen Wallenberg några av landets främsta familjeföretagare samt ett par höga ämbetsmän. Tor Bonnier hade vid sitt inträde hoppats att efter en lärotid få vara med i det reella beslutsfattandet men fann snart att styrelsens roll i stor utsträckning inskränkte sig till att sanktionera de beslut som reellt fattades av direktionen, som bestod av två-tre medlemmar av familjen Wallenberg och en bankdirektör.⁸

För Tor Bonnier som under hela sitt yrkesliv suttit med i den beslutande kretsen i familjefirman var det säkert frustrerande att stå vid sidan av de reella avgörandena i banken. I samband med Boschaffären hösten 1945, då Jacob och Marcus Wallenberg från amerikanskt håll anklagades för att under kriget ha låtit banken fungera som bulvan för den tyska Boschkoncernen i USA, krävde Tor Bonnier att styrelsen i detalj skulle informeras om fallet. Han var även kritisk till att styrelsen ägnade sig åt detaljfrågor medan för banken viktiga ingripande transaktioner helt eller delvis låg utanför styrelsens bedömning. Han hemställde därför att större affärer i banken närstående bolag i fortsättningen skulle föredragas och granskas av styrelsen. Både Jacob Wallenberg och Marcus Wallenberg jr var tveksamma men styrelsen biföll enhälligt Bonniers förslag.⁹

När Jacob Wallenberg som en följd av Boschaffären uppmanades lämna posten som bankens verkställande direktör till förmån för brodern Marcus Wallenberg jr pläderade Tor Bonnier för att Jacob Wallenberg skulle stanna. Han menade att Marcus Wallenberg jr skulle passa bättre som ledare av investmentföretaget, där denne skulle få en "ställning fullt jämförbar och lika betydelsefull som V.D. i S.E.B." Tor Bonnier ställde sig dock bakom styrelsens enhälliga beslut att göra ett skifte i bankens ledning.¹⁰

Förutom de ovan nämnda framstötarna ger bankmonografier, memoarer och korrespondens endast spridda uppgifter om Tor Bonniers insatser för Stockholms Enskilda Bank. Under ett par av hans längre utlandsresor, till Sydamerika 1936 och Egypten, Israel och Grekland 1950, utförde han

vissa uppdrag för banken. I det förra fallet förmedlade han en obligationsaffär i Peru, i det senare tog han kontakt med bankdirektörer och politiker. Hans sakkunskap utnyttjades också vid något tillfälle vid utformningen av bankens annonser.¹¹

Bonniers som tidigare haft relativt få förbindelser utanför sina egna branscher kom genom Tor Bonniers inträde i bankstyrelsen att vidga sitt kontaktnät inom affärsvärlden. Varje vecka träffade han förutom Wallenbergs flera framstående företagsledare och finansmän som Axel Ax:son Johnson, Joseph Sachs, Robert Ljunglöf och senare Ragnar Söderberg och fick genom dem information om vad som rörde sig i industri- och bankkretsar. Närmare vän blev han dock endast med Marcus Wallenberg jr, som kom att ingå i den privata umgängeskretsen och bland annat fick tips om intressant litteratur.¹²

Tor Bonniers dubbla position som styrelseledamot i Stockholms Enskilda Bank och huvudägare i *Dagens Nyheter* ifrågasattes från flera håll. Ludvig Nordström menade att då "du ingick i Enskilda Bankens styrelse, då sattes en ogenomskinlig skärm för dina ögon mellan det, som var och skulle vara förlagets själ, och dig själv". Vid flera tillfällen anklagades *Dagens Nyheter* för att vara ett Enskilda Bank-organ. Tor Bonnier tillbakavisade med enfasett beskylldningarna och försäkrade exempelvis 1938 att det aldrig framförts några önskemål från Wallenbergs sida om viss hållning hos *Dagens Nyheter*. I sina memoarer skriver han dock att Marcus Wallenberg gjorde några framstötningar om att få fram sina meningar i *Dagens Nyheter*. "I de flesta fall avböjde jag det – på ett eller annat sätt. Men då jag tyckte att han hade rätt vände jag mig till Anton Lindberger i DN och pläderade hans och min uppfattning."¹³

Tor Bonnier kallar sitt kapitel i memoarerna om kontakterna med Stockholms Enskilda Bank och familjen Wallenberg för "Ett misstag", närmare bestämt ett dubbelsidigt misstag. Wallenbergs misstag var att de trodde att de genom kontakterna med Bonniers och deras publicistiska organ skulle kunna påverka opinionen i ekonomiska frågor. Tor Bonniers misstag var att han trodde att han i bankens styrelse skulle få se "hur kapitalismen och finansmännen genomdrev sina åsikter och önsknings bakom politikens dimridåer". Han kom till insikt att det inte fanns något sådant spel eller knappast några önsknings, liksom Wallenbergs kom att förstå hur litet inflytande ägarna hade över sina tidningars innehåll.¹⁴

Övervägde Bonniers att avveckla sina intressen under kriget?

De första krigsåren innebar mycket svåra påfrestningar för Bonniers. Familjen hade sedan början av 1930-talet varit en av de främsta måltavlorna för antisemitiska angrepp. Efter den tyska ockupationen av Danmark och Norge 9 april 1940 fanns det en mycket uppenbar risk för att även Sverige skulle drabbas och att de verbala attackerna mot Bonniers skulle övergå till fysiska. På kontinenten hade många judiska företagsidkare

avvecklat sina intressen och emigrerat, i första hand till USA. Mot den bakgrunden var det naturligt att det uppstod rykten om att även Bonniers övervägde att förekomma en tysk ockupation genom att fly från landet.

Efter kriget blossade en häftig debatt upp om Bonniers agerande under kriget, sedan Torsten Kreuger uppgivit att familjen Bonnier bjudit ut sina tidningar till Tyskland, något som de mycket bestämt dementerade. Anklagelserna ledde till att Publicistklubben, Svenska Tidningsutgivareföreningen och Svenska Journalistförbundet tillsatte en undersökningskommitté som lade fram sin utredning, *Twisten Kreuger- Bonnier*, hösten 1959.¹⁵

Utredningen konstaterade att de samtida dokument som Torsten Kreuger åberopat visat sig vara av Tage Thiel producerade förfalskningar. Av en uppteckning från ett möte på den tyska legationen i Stockholm den 26 november 1940 framgår det att tyska diplomater antog att Bonniers var intresserade av att sälja hela sin koncern om familjen gavs möjlighet att överflytta sig själv och likviden i dollar till USA. Några bevis för att Bonniers verkligen erbjudit sig att sälja till tyska intressen eller att det överhuvudtaget förekommit några kontakter mellan Bonniers och tyskarna kunde inte utredningen finna varken i form av skriftliga källor eller muntliga utsagor. Kommissionens slutsats blev därför "att det tillgängliga materialet icke utgör hållbar grund för påståendet att familjen Bonnier 1940 sökt försälja sitt innehav i DN till företrädare för tyska intressen".¹⁶

Kommissionen berörde även frågan om familjen Bonnier umgåtts med några planer på att sälja sina intressen och emigrera. Bonniers fick som ovan framgått (se s 157-165 och 336) flera anbud att sälja Dagens Nyheter och Pressbyrån. I det senare fallet sålde familjen aktiemajoriteten, men behöll i egenskap av största ägare ett betydande intresse i företaget. I DN-fallet avvisades alla propåer, även om åtminstone en blev föremål för noggrant övervägande. Beträffande Albert Bonniers förlag och Åhlén & Åkerlund finns inga köpinviter dokumenterade, men med tanke på förlagens ställning borde det inte ha saknats presumtiva köpare.

Torsten Kreuger menade att försäljningen av Pressbyrån, försäljningstrevorna beträffande Dagens Nyheter och överföringen av bokförlagsrörelsen till ett aktiebolag utgjorde förberedelser för Bonniers flykt. Han var också övertygad om att Bonniers överfört likviden för Pressbyrån till USA innan valutaförordningen trädde i kraft den 25 februari 1940. Tor Bonnier bemötte Kreugers påståenden med att överföringen av bokförlaget motiverades av skattemässiga problem vid försäljningen av Pressbyrån och att denna affär aktualiserats inte av Bonniers utan av tidningsägare långt före krigsutbrottet.¹⁷

Inget i den omfattande telegramväxlingen under kriget mellan Åke Bonnier i New York och den övriga familjen i Stockholm tyder på att något kapital överförts till USA. Om en sådan transferering gjorts för att säkerställa familjens fortsatta verksamhet borde Åke Bonnier ha åberopat möjligheten att utnyttja dessa medel, när han hade stora svårigheter att finansiera sitt tidskriftsprojekt *Who*. Inte heller något i Bonniers bokför-

ing av Pressbyråtransaktionerna tyder på någon kapitalflykt. Ytterligare ett indicium på att inga medel överförts är att Åke Bonnier sommaren 1945 frågade de hemmavarande hur likviden för Pressbyrån använts.¹⁸

Även om inget tyder på att Bonniers direkt förberett en avveckling av sina intressen i Sverige fördes det under de mörka åren diskussioner inom familjen hur framtiden skulle gestalta sig. Carl-Adam Nycop berättar i sina memoarer hur Albert Bonnier jr sommaren 1940 frågat honom: "Vad skulle *du* göra i mitt ställe? Skulle du försöka få över dina barn till Amerika?" Gerard Bonnier beskrev situationen i en tidningsintervju som "att man var djävligt ensam i april 1940".¹⁹

Albert Bonnier jr blev i början av kriget indirekt erbjuden av den amerikanska ambassaden att "med min familj" forslas till Amerika för att där bygga upp en propagandaavdelning för Skandinavien. Han beslöt dock liksom de andra vuxna medlemmarna av familjen att stanna kvar. Vissa förberedelser gjordes dock för att via Sovjetunionen föra över familjens barn och ungdomar till säkerhet i USA. Johan och Lukas Bonniers styvfar Sixten Strömbom planerade att med sin familj flytta till USA 1940. Tor Bonnier accepterade för sina söners del en flyttning, något som Karl Otto Bonnier skarpt motsatte sig. Inga av planerna kom att förverkligas.²⁰

Delägarnas privata ekonomi

Delägarnas privata ekonomi var av tradition integrerad i familjens centrala bolag, HB Albert Bonnier och HB Åhlén & Åkerlund. De bokförda vinsterna i handelsbolagen krediterades delägarnas konto i HB Albert Bonnier och från 1948 HB Åhlén & Åkerlund för de delägare som var verksamma inom tidskriftsförlaget. Även delägarnas övriga inkomster, till exempel från aktieutdelningar, realisationsvinster och arvoden, fördes in på deras konton i firman. Alla privata utgifter, såväl för hushållet som för investeringar i aktier, fastigheter, båtar eller konst, bestreds genom uttag från respektive delägars konto. Redan på 1910-talet utvecklades en praxis att delägarna kunde överskrida sina konton och i praktiken låna från firman.

Vid ingången till 1930 uppgick Karl Otto Bonniers bokförda privata förmögenhet till 8,6 mkr. Den största posten på tillgångssidan utgjordes av en aktieportfölj värderad till 4,5 mkr, varav posten i *Dagens Nyheter* svarade för ganska exakt hälften. Andelen i HB Albert Bonniers kapital uppgick till 3,8 mkr. Därtill kom ett par privatbostäder, Nedre Manilla och Franska Vårdshuset, och ett hyreshus på Skeppsbron, taxerade till sammanlagt 0,8 mkr samt lån till släktingar på 0,2 mkr. Skuldposterna inskränkte sig till ett lån från Tor Bonnier på 0,25 mkr och inteckningar på samma belopp.²¹

Ett förtida arvsskifte gjordes 1932 då Karl Otto Bonnier av sin bokförda förmögenhet på 8,3 mkr skänkte 1 mkr (24,6 mkr i 2000 års penningvärde) till var och en av de sex barnen och deras barnbarn i form av tillgodohavanden i HB Albert Bonnier, bokförda som "Karl Otto och

Lisen Bonniers Gåvomedel". I samband med gåvan sålde Karl Otto Bonnier sin aktiepost i Dagens Nyheter till firman för 2,1 mkr och huvuddelen av sin andel i Åhlén & Åkerlund till Kaj Bonnier för 944 000 kronor, varigenom hans fordran på firman med god marginal kom att täcka gåvomedelskontot. Enligt gåvobrevet skulle avkastningen på barnens gåvor tillfalla Karl Otto och Lisen Bonnier under deras livstid och på barnbarnens gåvor deras föräldrar under deras livstid. Tidigare hade vart och ett av barnen erhållit cirka 175 000 kr (4,8 mkr i 2000 års penningvärde) i arv efter fastrarna Jenny Bonnier och Eva Bonnier, som de flesta hade låtit stå kvar som tillgodohavanden i firman.²²

I samband med förlagets jubileum donerade Karl Otto Bonnier 1 mkr till stipendiefonden Albert Bonniers hundraårsminne. Nettobehållningen vid hans frånfälle 1941 uppgick till 2,5 mkr, huvudsakligen i form av fordran hos firman och fastigheter, varav hälften tillföll Lisen Bonnier och en sjättedel var de tre av barnen som inte fått någon andel i firman, nämligen Elin Larsson, Greta Berg och Gert Bonnier.²³

Tanken bakom Karl Otto och Lisen Bonniers dispositioner var säkerligen att samtliga barn skulle garanteras en fast årlig inkomst i form av räntor (1,47 mkr i 2000 års penningvärde per barn) från tillgodohavanden i firman. Därutöver skulle de tre söner som var aktiva i rörelsen och togs in som delägare få dela på vinsten sedan räntorna erlagts, men också solidariskt ansvara för eventuella förluster. I praktiken kom den valda lösningen att missgynna syskonen utanför firman, som fick se värdet på sina fordringar och ränteavkastningar urgröpas på grund av inflationen, samtidigt som firman kontinuerligt steg i värde. Avkastningen på syskonens och deras barns fordringar, vars realvärde halverats på tjugo år, höjdes 1952 med 25 procent.²⁴

De första åren på 1930-talet uppgick Karl Otto Bonniers inkomster, främst i form av vinstandelar från firmorna, räntor och aktieutdelningar, till cirka 900 000 kr. Sedan han 1932 överlätit merparten av sin andel i firmorna till Kaj Bonnier och sålt DN-aktierna stannade årsinkomsten fram till 1938 på drygt 500 000 för att efter ytterligare försäljningar och donationer de sista åren gå ner till knappt 400 000 kr. Merparten utgjordes av räntan från HB Albert Bonnier som de första åren uppgick till 240 000 kr för att från 1933 enligt stipulationerna i gåvofonden öka till 360 000 kr. Näst skatterna, som belöpte sig till cirka 200 000 kr, utgjorde understöd det största utgiftskontot på i genomsnitt 180 000 kr, varav bidrag till de tre barnen utanför firman stod för merparten. De personliga utgifterna, som i regel inkluderade en längre utlandssemester, uppgick till cirka 100 000 kr.²⁵

De två äldsta sönerna, Tor Bonnier och Åke Bonnier, hade under 1920-talet uppburit identiska andelar, i genomsnitt 111 000 kr, av HB Albert Bonniers vinster. Vid decenniets slut kunde Tor Bonnier redovisa en förmögenhet vid sidan av sin andel i firman på cirka 1,3 mkr. Åke Bonniers privata förmögenhet uppgick till cirka 100 000 kr. Skillnaden mellan de

två brödernas ekonomiska status kan främst förklaras av att Tor Bonnier i början av 1920-talet gjorde ett par privata affärer, som gav ett netto på knappt 600 000 kr. Den yngste brodern Kaj Bonnier hade låtit sina arv från fastrarna Eva Bonnier och Jenny Bonnier stå kvar som ett tillgodhavande i firman, som 1930 uppgick till 200 000 kr.²⁶

Under åren fram till 1938 uppgick Tor Bonniers och Åke Bonniers vinstandelar i genomsnitt till cirka 420 000 kr och Kaj Bonniers till cirka 336 000 kr från 1933. Amorteringarna och räntorna för de stora lån som togs vid köpet av Åhlén & Åkerlund debiterades på delägarnas konton med följd att deras skulder till HB Albert Bonnier växte snabbt. HB Åhlén & Åkerlunds kapitalkonto upplöstes 1938 varvid de gjorda amorteringarna på 6,1 mkr återfördes till delägarna och de återstående reverserna på 3,4 mkr överfördes till bolagets reverskonto. Genom en särskild överenskommelse fördelades de återförda medlen så att delägarna vid ingången till 1938 hade lika stor skuld till HB Albert Bonnier.²⁷

Vid samma tillfälle 1938 inträdde Albert Bonnier jr som delägare, samtidigt som Kaj Bonnier ökade sin andel (se S 26). Tidigare hade delägarna inte fått några löner, men nu bestämdes att innan vinstdelningen gjordes skulle löner betalas ut till Tor Bonnier och Åke Bonnier med vardera 100 000 kr, Kaj Bonnier 75 000 kr samt Albert Bonnier jr 57 500 kr och fri skatt. Jämfört med en ren vinstfördelning gynnade modellen Albert Bonnier jr, som fick en betydligt större andel av vinsten än vad hans ägarandel på 3,33 procent berättigade till.

Albert Bonnier jr, som formellt var teknisk chef för Åhlén & Åkerlund men i praktiken andre man för hela tidskriftsförlaget, var inte nöjd med uppgörelsen utan föreslog att Tor Bonnier, Åke Bonnier och Kaj Bonnier skulle skänka honom andelar i firmorna motsvarande 0,33, 4 respektive 4 procentenheter. Om förslaget genomfördes skulle fördelningen mellan Tor Bonnier, Åke Bonnier och Kaj Bonnier ändras från 36, 34 respektive 30 procent till 44, 30 respektive 26 procent, således en väsentlig förskjutning. Albert Bonnier jr:s propå ledde dock inte till någon förändring av andelsinnehavet.²⁸

I samband med försäljningen av Pressbyrån krediterades delägarna sammanlagt 4,5 mkr vilket fick till följd att de vid 1941 års utgång hade en fordran på HB Albert Bonnier på sammanlagt 1,8 mkr. De följande åren översteg emellertid delägarnas uttag intäkterna med i genomsnitt 425 000 kr sammanlagt per år i nära proportion till andelarna, varigenom deras saldon krympte kontinuerligt. Vid 1946 års utgång kunde endast Kaj Bonnier uppvisa ett positivt saldo på 0,5 mkr medan de tre övriga delägarna stod i skuld till firman på sammanlagt 0,75 mkr.²⁹

Överuttag från delägarna var inget nytt fenomen utan hade förekommit sedan 1920-talet. Om delägarna lånade medel i firman för att finansiera köp av aktier och fastigheter fungerade överdragen i praktiken som lån mot säkerhet i objekt som kunde belånas eller försälgas. Stora uttag kunde dock anstränga likviditeten i rörelsen och kanske även leda till att

investeringar senarelades eller inhiberades. Om överuttagen användes till direkt konsumtion var problemet större, eftersom betalning av delägarnas skulder enbart kunde ske genom framtida vinster. I det senare fallet var det extra allvarligt om en delägare med liten andel gjorde stora överdrag. Delägarkretsen stod i mitten av 1940-talet inför flera problem. Skattestrycket hade hårdnat med följd att delägarna fick det allt svårare att leva på vinstandelarna från firmorna utan tvingades att göra överuttag. Antalet hushåll i delägarkretsen hade stigit från fem 1930 till elva 1947 och skulle komma att växa ytterligare, därtill kom de räntor som utbetalades till de av Karl Otto och Lisen Bonniers barn och barnbarn som stod utanför firman. Genom en rad försäljningar och gåvor vidgades delägarkretsen 1947 till fjorton personer, varav fem var omyndiga (Tabell I:1 s 26).

Omfördelningen av andelarna gav alla yngre familjemedlemmar del av överskottet från rörelsen, men minskade samtidigt de äldre medlemmarnas inkomster. Sedan Tor Bonnier sålt merparten av sin andel till de tre äldsta sönerna uppgick innehavet till inte mer än 2,33 procent. Även Åke Bonnier och Kaj Bonnier hade reducerat sitt ägande i firman, men med 20 respektive 15 procent var de dock de största ägarna.

Ett nytt konto för s k B-lån inrättades 1947 i HB Albert Bonnier, där delägarna gavs möjlighet att låna medel till låg ränta. Avsikten var att ersätta de okontrollerade överuttagen med en mer planerad överföring. De fyra äldsta delägarna fick rätt att vardera låna 50 000 kr per år, medan de yngre som var verksamma i firman kunde få låna belopp mellan 10 000 kr och 30 000 kr beroende på ålder och dessutom under fem år erhålla startlån på 18 800 kr. Vid utgången av 1951 uppgick delägarnas sammanlagda B-lån till 2,05 mkr.

Intäkterna i form av vinstandelar, löner och B-lån täckte inte på långa vägar delägarnas kostnader utan under 1951 uppgick överdragningarna till totalt 0,8 mkr, inklusive B-lån ökade deras skuldsättning detta år med 1,13 mkr. Familjens affärsjurister betecknade överdragen som "synnerligen betänkliga" och varnade för att fortsatta uttag i denna storleksordning skulle leda till stora framtida skatteskulder. Redan då B-lånen infördes med ett beräknat uttag på 290 000 kr per år hade rådgivarna varnat för att överskrida detta belopp. Bertil Ahrnberg menade att uttagen var så stora att de rimligen inte enbart åtgått till levnadsomkostnader utan även inkluderat investeringar. Skuldsättningen var inte jämnt fördelad mellan de tre familjegrenarna utan 1951 uppgick Tor-grenens nettosaldo till -2,4 mkr (-2,1 inklusive fordran på Karl Otto Bonnier Gåvomedel), Åke-grenens till -0,4 (+0,55) mkr och Kaj-grenen + 0,3 (+1,3) mkr.³⁰

I en utredning hösten 1951 föreslogs att motvärden skulle skapas inom koncernen som möjliggjorde skattefria uttag för delägarna. Om handelsbolagen sålde dotterbolag till de av skattemyndigheterna uppskattade värdena skulle det uppkomma vinster i form av goodwillersättningar varigenom kapitalkontona i handelsbolagen Åhlén & Åkerlund och Albert Bonnier kunde ökas med 17,388 mkr till sammanlagt 24,838 mkr. Sedan dis-

positioner gjorts för att handelsbolagen skulle ge delägarna en årlig vinst på 1,25 mkr återstod ett kapital på 5 mkr som kunde delas ut under sju år till delägarna i proportion till deras andelsinnehav. Efter cirka tio år beräknades det vara möjligt att på liknande sätt öka motvärdet ytterligare 17 mkr, som skulle kunna förbrukas av delägarna.³¹

Möjligheten att skapa denna typ av skattefria goodwillersättningar skulle försvinna genom ny lagstiftning från 1952 varför förvaltningsrådet i december 1951 under stark tidspress tvingades fatta beslut som i stora drag följde utredningens förslag (beträffande förändringarna i företagsstrukturen se 394). Ett par år tidigare hade ett extraordinärt kapitalkonto i HB Åhlén & Åkerlund på 1,45 mkr skapats genom nedsättning av aktiekapitalet i Åhlén & Åkerlund Förlags AB. Avsikten var att detta kapital enbart skulle användas av delägarna för arvs- och gåvoskatt.³²

Även om uttag av goodwillersättningen gav ungefär samma direkta effekter för den enskilde delägaren som B-lånen fanns det vissa väsentliga skillnader mellan modellerna. En uppenbar fördel med det nya systemet var att delägarna inte löpte någon risk att behöva betala tillbaka de ianspråktagna medlen. Vidare kom äldre delägare med små andelar att missgynnas eftersom uttagen fördelades i förhållande till andelsinnehaven och inte som i B-lånen efter ålder. Det totala årliga uttaget skulle uppgå till 714 000 kr, en fördubbling jämfört med B-lånen, men 450 000 kr mindre än överuttaget 1951. Om vissa delägare inte kunde dra ner på sina utgifter var det uppenbart att problemen med överuttagen skulle bestå om än i mindre omfattning.

Generationsskiftet – Konflikter och uppgörelser 1950–53

Bonniers affärsrörelses organisation och ledning präglades länge av en stark kontinuitet och intressegemenskap mellan delägarna. Bokförlaget utgjorde ursprunget för hela verksamheten och fortsatte att vara det centrala företaget även sedan Åhlén & Åkerlund införlivats och blivit det ekonomiskt sett främsta enskilda företaget i koncernen. Karl Otto Bonnier, Tor Bonnier och Kaj Bonnier var i första hand bokförläggare och hade sin dagliga gärning på förlaget. Åke Bonnier arbetade visserligen åren 1929–39 på Åhlén & Åkerlund, men hade en stark bindning till bokförlaget efter 25 år och följde arbetet där kontinuerligt. Vid sidan av bokförläggandet var delägarna främst intresserade av *Dagens Nyheter*s publicistik och de mer kvalitetsinriktade av Åhlén & Åkerlunds tidskrifter, medan de övriga engagemangen, Pressbyrån, Åhlén & Åkerlunds stora populärtidnings-utgivning, företaget *Dagens Nyheter* samt aktieportföljen i första hand betraktades som källor som förutom att ge ägarna inkomster även kunde stödja den kvalificerade bokutgivningen.

Alltsedan Karl Otto Bonnier tog in sina äldsta söner i firmans leddes hela verksamheten kollegialt vid delägarnas dagliga, informella lunchmöten. Under 1940-talet skedde flera förändringar i ledningen och delägarskapet liksom förskjutningar mellan de skilda koncernföretagens tyngd. Karl Otto Bonnier lämnade sitt delägarande helt 1938, men var verksam på förlaget fram till sin död tre år senare. Åke Bonnier var åren 1939–46 bosatt i USA, där han i huvudsak även kom att vistas de första tio efterkrigsåren och därför inte kunde delta i den centrala ledningen av koncernen.

Tor Bonnier efterträdde fadern som firmans seniorchef och var fortfarande under de första efterkrigsåren den obestridlige ledaren inom familjen, utan vars hörande inga större beslut fattades. I förlagsarbetet överlät han alltmer av den dagliga ledningen till Kaj Bonnier, men behöll förläggarkontakterna med sin författargeneration. Uppdraget som styrelseordförande i *Dagens Nyheter* kom alltmer att bli ett av hans huvudintressen, inte minst sedan Herbert Tingsten tillträtt som chefredaktör 1946. Förlagets obligationsavdelning fortsatte han som tidigare att leda självständigt. Hans kontakter i affärs- och bankvärlden utnyttjades av olika företag inom koncernen, till exempel vid bygget av Åhlén & Åkerlunds nya hus på Torsgatan. Även om han således fortfarande var i högsta grad aktiv hämmades hans arbetskapacitet periodvis av ohälsa, som bland annat fick honom att vistas i Kalifornien under ett par halvårsperioder 1946 respektive 1948/49. Både mot bakgrund av hälsoproblemen och åldern, han fyllde 67 år 1950, var det naturligt att han ville trappa ner sina engagemang.

Under 1940-talet förstärkte de två yngre delägarna, Kaj Bonnier och

Albert Bonnier jr sina positioner i koncernen samtidigt som flera unga familjemedlemmar började arbeta i olika företag och successivt fick alltmer ansvarsfulla poster.

När bokförlaget ombildades till aktiebolag utsågs Kaj Bonnier 1941 till verkställande direktör och övertog de följande åren ansvaret för det löpande arbetet. Trots att flera av de projekt han startade som Bokklubben Svalan och Bonniers Folkbibliotek lyckades bra och en rad av förlagets författare nådde stora upplageframgångar gick förlagets verksamhet som helhet med förluster som täcktes genom överföringar från Åhlén & Åkerlund.

Albert Bonnier jr inträdde vid Åke Bonniers utflyttning 1939 som ledare, från 1940 som verkställande direktör, för Åhlén & Åkerlund. På hans initiativ startades flera nya tidskrifter, som *Vecko-Revy* (1935), *Damernas Värld* med föregångaren *Flitiga Händer* (1934/40) och *Året Runt* (1946). För Albert Bonnier jr och Åhlén & Åkerlund var 1940-talet ett utomordentligt framgångsrikt decennium. Den sammanlagda upplagan nästan fördubblades, realvinsterna tredubblades. Han kom också att utåt börja företräda Bonniers intressen i styrelserna för Tidningarnas Arbetsgivarorganisation (ledamot 1932), Svenska Tidningsutgivareföreningen (suppleant 1944) och Pressbyrån (ledamot i slutet av 1940-talet). Han hade varit starkt engagerad i starten av *Expressen* och följde den nya tidningens framgångsrika utveckling nära. När han 1950 sändes till New York för att försöka reda upp de tilltrasslade affärerna i Albert Bonnier Publishing House stärktes hans position inom familjen samtidigt som den ansvarige för debaclet, Åke Bonnier, försvagade sin. Några misslyckade mindre tidskriftsprojekt liksom starten av *Året Runt*, som fram till 1951 enbart genererat förluster, förtar inte intrycket att Albert Bonnier jr i slutet av 1940-talet framstod som den mest dynamiske och framgångsrike inom familjen.

Av de yngre familjemedlemmarna hade Gerard Bonnier (1917-87) sedan 1935 successivt fått alltmer ansvarsfulla uppgifter inom bokförlaget och hade vid 1940-talets slut etablerat sig som förläggare för den unga författargenerationen. Johan Bonnier (1917-2001) hade efter en kortare tid på *Dagens Nyheter* börjat på Åhlén & Åkerlund, där han byggde ut mönsteravdelningen till en snabbt expanderande verksamhet. Lukas Bonnier (f 1922) började på Åhlén & Åkerlund 1944 som chefredaktör för *Levande Livet*, avancerade till försäljningschef 1947 och tog 1950 initiativ till en utgivning av serietidningar, som snabbt blev framgångsrik. Kaj Bonniers äldste son, Tomas Bonnier (f 1926), började arbeta på de tekniska avdelningarna 1950 och intog samtidigt en plats i förvaltningsrådet för handelsbolagen.

Om Tor Bonnier, som skulle fylla 70 år 1953, ville lämna huvudmannskapet i familjen fanns det två naturliga efterträdarkandidater, Kaj Bonnier och Albert Bonnier jr. De tillhörde visserligen olika generationer i familjen men var båda i fyrtiofem- till femtioårsåldern och ledde var sitt

Albert Bonnier jr uppvaktar sin farbror Kaj Bonnier på 50-årsdagen den 16 mars 1951. De tillhörde olika generationer, men ålderskillnaden var endast sex år, varför de ungefär samtidigt kom att få träda in som förlagschefer, när Tor och Åke Bonnier drog sig tillbaka. Längst till vänster jubilearens hustru Ulla.

av familjens huvudföretag. Kaj Bonnier styrde det traditionsrika men förlustbringade kulturförlaget, medan Albert Bonnier jr med fast hand förde befälet över det lönsamma och expansiva tidskriftsförlaget.

I takt med att verksamheten växte blev det allt svårare för delägarna att överblicka hela verksamheten. Tor Bonnier besökte regelbundet Åhlén & Åkerlund och var intresserad av utvecklingen i stort, men tog inte del i det dagliga arbetet. I övrigt utbytte delägarna information om koncernen vid de dagliga luncherna. De yngre delägarna koncentrerade sig dock på den del av koncernen där de var verksamma och visade föga intresse för andra delar.

Ett annat problem var att ägarfördelningen förändrades vid generationsskiftet. Tor Bonnier hade sex söner, varav de tre äldsta fick överta merparten av hans koncernandelar 1947. Åke Bonnier hade endast en son, Gerard Bonnier, medan Kaj Bonnier hade två söner och en dotter. Vid en strikt arvsuppdelning skulle Gerard Bonnier med 34,3 procent bli den överlägset största delägaren, medan de övriga i hans generation skulle äga mellan 13,3 och 10 procent, förutom Tor Bonniers tre yngsta söner som skulle få dela på 2,3 procent. I ledningen av koncernen skulle däre-

mot den barnrika Tor-grenen komma att dominera. Förutom de tre sönerna som var verksamma i Åhlén & Åkerlund förväntades Albert Bonnier jr:s två döttrar snart komma in i företaget. Situationen var onekligen mycket mer komplicerad än vid förra generationsskiftet, då tre bröder relativt likvärdigt kunde dela på både ägandet och ledningen.

Vid ingången till 1950-talet aktualiserades en rad frågor kring koncernens framtida inriktning. Många av frågorna var av den art att de krävde en både mer ingående och formell behandling än vad lunchmötena tillät, varför en rad regelrätta sammanträden hölls mellan delägarna under åren 1950-52. På dagordningen stod bland annat subventionering av bokförlaget, avknoppning av koncernföretag till delägare, skattesituationen, kompensation till vissa delägare, omfördelning av ägandet samt koncernens organisation och ledning. I diskussionerna, som genomgående var mycket intensiva, gick de olika frågorna delvis in i varandra, men för översiktlighetens skull har de nedan behandlats var för sig ungefär i den ordning de stod i fokus för delägarnas intresse.¹

Subventionering av bokutgivningen

Även om företagsgrupperna kring handelsbolagen Albert Bonnier och Åhlén & Åkerlund inte hade några formella samband hade de alltsedan 1929 fungerat som en koncern i praktiken. Kapital överfördes vid behov mellan de olika bolagen utan några formaliteter i form av exempelvis lånehandlingar. Vid boksluten clearades aktie- och andelsutdelningar, royalties, hyror med mera mellan bolagen samtidigt som resultatutjämnningar gjordes av skattemässiga skäl. Besluten om de löpande överföringarna togs informellt vid delägarnas luncher.

De i särklass viktigaste transaktionerna var de mellan Åhlén & Åkerlund-bolagen och Albert Bonniers Förlag. De förra bolagen hade sedan flera år tillbaka regelmässigt täckt bokförlagets förluster genom både skattemässigt motiverade och andra överföringar. När Albert Bonniers Förlag våren 1950 aktualiserade frågan om nya bidrag för att inte tvingas att inskränka investeringarna utöver vad styrelsen beslutat, uppstod en diskussion inom delägarkretsen om subventionerna som sådana liksom om formen för dem.

Åke Bonnier företrädde tydligast den traditionella inställningen inom familjen, när han hävdade att det fanns en felaktig tendens bland vissa delägare att betrakta bolagen inom koncernen som skilda företag. De som satt kring det runda bordet i lunchrummet måste se koncernen som en enhet. Han menade att Kaj Bonnier var inne på fel vägar när han ville lägga om förlagspolitiken "så att en god portion av den svårsäljbara eller osäljbara men mycket talangfulla skönlitteraturen" skulle elimineras. De borde i stället acceptera att Albert Bonniers Förlag var och i många år framåt skulle vara en dålig affär men att den var den viktigaste affären. "Låt oss icke pruta på de ambitioner som väglett ledningen för ... [förla-

get] ...alltifrån dess början. Låt Albert Bonniers Förlag gå med förlust (inom rimliga gränser) och låt ...[Åhlén & Åkerlund]... betala denna förlust medvetet, kallblodigt och planmässigt!."2

Albert Bonnier jr opponerade sig med kraft mot Åke Bonniers idéer, som stred mot hela hans ekonomiska tänkande. I det moderna svenska samhället fanns det inte plats för "lyxaffärer, som drivas med förlust för några personers nöjes skull". Han trodde inte att de familjemedlemmar som arbetade i vinstgivande företag skulle ha lust att föda ett företag och dess chefer, för att det en gång gav ut Sveriges ledande författare. Om inte bokförlaget kunde "drivas som affär bör det läggas ner och av dess mobiler må bildas ett museum, vars intendent och lokaliteter så långt de vinstgivande företagen ha råd, bör betalas av dessa". Om de miljonvinster som inarbetades av andra skulle rullas ut till någon på ett "s.k. kulturförlag" skulle de som tjänade in pengarna inte bara bli bittra utan också nonchalanta och hänsynslösa.³

Tor Bonnier tog vid flera tillfällen upp den historiska bakgrunden till koncernens uppbyggnad. Åhlén & Åkerlund och även *Dagens Nyheter* hade en gång förvärvats som stöd för Albert Bonniers Förlag, eftersom ett tidskriftsförlag alltid skulle ha stabilare ekonomi än ett bokförlag. Det vore därför inte onaturligt eller oförutsett att Åhlén & Åkerlund fick fungera som stödföretag i koncernen och att exempelvis dess utgivning av mönster- och modetidningar fick finansiera delar av Bonniers litterära utgivning. Kaj Bonnier framhöll att bokförlagets goodwill var av värde även för Åhlén & Åkerlund bland annat genom att angreppen mot veckotidningarna sannolikt blev mildare på grund av att Albert Bonniers Förlag fanns i bakgrunden.⁴

Kaj Bonnier gjorde även en jämförelse mellan utgivningen av en ny tidskrift och ett större bokverk. Om en tidskrift gick bra kunde den med god ledning generera vinster under en lång tidsrymd, medan den snabbt kunde läggas ner om upplagan sviktade. Ett bokverk var däremot alltid en engångsaffär som förr eller senare nådde en mättnad på marknaden. Det gick inte heller att lägga ner ett bokverk på grund av hänsyn både till abonnenterna och förlagets anseende. Ett tidskriftsförlag behövde inte heller starta något medvetet förlustbringande projekt, medan ett bokförlag hela tiden tvingades ge ut arbeten som man visste skulle bli förlustaffärer i förhoppning om att författaren i framtiden skulle slå igenom. Ett bokförlag var dessutom för sitt litterära renommé tvingad ge ut författare som var konstnärligt högtstående, men som man inte trodde skulle bli lönsamma ens i framtiden.⁵

Även om delägarna stod långt ifrån varandra i den principiella frågan så var de inriktade på att hitta en lösning på de aktuella problemen. Albert Bonnier jr motsatte sig inte att koncernföretagen tillfälligt kunde stödja varandra, samtidigt som de delägare som var aktiva i bokförlaget förklarade sig införstådda med att åtgärder måste vidtas för att förlaget på sikt skulle bära sig. Våren 1950 fattades ett beslut om att förlaget de när-

maste åren skulle få påräkna vissa bidrag från Åhlén & Åkerlund och att ett program skulle läggas upp för att förlaget inom tre år skulle göras oberoende av bidrag.⁶

Inför förhandlingarna hösten 1950 om fortsatt stöd till bokförlaget gjordes ett par utredningar som visade att förlaget behövde ett kontanttillskott 1951 på mellan 750 000 och 950 000 kr, men som det skulle kunna betala tillbaka de följande två åren. Diskussionerna inom delägar-kretsen kom att röra både frågan om hur förluster principiellt borde täckas och hur det aktuella fallet skulle skötas.

Albert Bonnier jr menade att han förlorade lusten att göra vinster när det kapital han samlat i Åhlén & Åkerlund användes till att täcka förluster. Slutsatsen av resonemanget var att han ställde sin plats hos Åhlén & Åkerlund till förfogande. Det fanns enligt hans mening två alternativ för koncernen i framtiden, antingen att cheferna för förlustbringande företag utan kommentarer lojalt följde direktiven från de tillskjutande företagens chefer eller att "vår krets" utökades med utomstående personer, som Helge Heilborn i *Dagens Nyheter* eller Göte Engfors i Stockholms Enskilda Bank, vilka skulle delta i "våra rådslag och med tyngd och kunnighet kritisera våra beslut". Han menade med instämmande från Johan Bonnier och Lukas Bonnier, att principiellt borde pengar till koncernföretag lånas i bank, som kunde göra en bedömning av företagets kreditvärdighet och ge en opartiskt dragen gräns för hur länge ett företag kunde fortsätta gå med förlust, innan det lades ned. Tor Bonnier genmålde att banken inte utgick från det enskilda företagets utan från hela koncernens kreditvärdighet. Tor Bonnier, Kaj Bonnier och Gerard Bonnier hävdade att frågan om kontanttillskott borde lösas av koncernledningen från fall till fall.⁷

Albert Bonnier jr ansåg att det borde finnas riktlinjer för företagsledarna och koncernledningen och föreslog som kompromiss att 50 procent av ett koncernföretags vinst efter avskrivningar skulle stanna i företaget, medan resterande 50 procent skulle föras till en koncernpott. Den senare skulle koncernledningen använda till att täcka förluster eller göra investeringar hos andra koncernföretag. Företagsledaren skulle inte ha rätt att disponera de medel som stannade i företaget utan att höra övriga delägare, "men ledaren skulle beträffande medlen ifråga äga en viss frihet". Johan Bonnier motsatte sig att koncernpotten skulle kunna användas till investeringar. Åke Bonnier opponerade sig mycket bestämt mot förslaget. Han ansåg att det inte fanns någon anledning för koncernen att avstå sin rätt att disponera de tillgängliga medlen, utan det vore som om Helge Heilborn fick rätt att utan styrelsens hörande förfoga över hälften av *Dagens Nyheter*'s vinst.⁸

Ett förslag till poolning utarbetades och antogs av koncernledningen i november 1950. Storleken på poolningsprocenten skulle sättas med utgångspunkt från likviditetsbudgetar för koncernföretagen år för år inom intervallen 25 till 75 procent. Gerard Bonnier ansåg att beslutet var tillfredsställande för förlaget. Svagheten med systemet visade sig dock när

koncernens i särklass mest vinstgivande företag Åhlén & Åkerlund lade fram en likviditetsbudget för 1951 som visade att bolaget efter investeringar på 2 mkr, varav hälften reinvesteringar, inte skulle kunna bidra till poolningen. I praktiken kom dock Åhlén & Åkerlund att lämna koncernbidrag på 1,4 mkr.⁹

I diskussionen om förlagsstödet visade Albert Bonnier jr med ett praktiskt exempel hur förlaget skulle kunna minska sina förluster. Ur höstlistan för 1950 plockade han fram 35 volymer som han trodde skulle gå med förlust och därför inte borde ha utgivits. Där fanns böcker av André Malraux, Anders Österling, Sven Barthel, Gustaf Hedenvind-Eriksson, folkupplagan av Eyvind Johnsons skrifter, Arnold Toynbees *Kulturernas historia*, Gertrud Steins *Alice B Toklas' självbiografi*, essäer av Sten Selander, Holger Ahlenius och Knut Jaensson, Bertil Malmbergs memoarer, litteraturhistoriska verk av Tora Nordström-Bonnier och Gunnar Brandell samt politiska reseböcker av Marika Stiernstedt, Herbert Tingsten och Carl-Adam Nycop.¹⁰

Diskussionerna om stödet till förlaget visade med eftertryck att den konsensus som tidigare rått bland delägarna om att de olika delarna i koncernen skulle stödja varandra nu var borta. Albert Bonnier jr markerade med stöd från bröderna att en strikt ekonomisk bedömning borde göras även beträffande Albert Bonniers Förlag innan koncernbidrag gavs.

Åhlén & Åkerlunds mönsteravdelning blir Stilmönster

I Bonniers koncernavtal 1947 öppnades en möjlighet för ett ökat engagemang i vissa av koncernens företag genom att det stadgades att en enskild delägare kunde få förvärva en egen merandel på 30 procent i företag som han upparbetat och som handlade med vara som inte var av papper.¹¹ Paragrafen aktualiserades för första gången ett par år senare i samband med att Åhlén & Åkerlunds mönsteravdelnings organisation fördes upp till diskussion i delägarkretsen.

Åhlén & Åkerlund startade 1930 en avdelning som tillverkade och sålde mönster för hemsömnad. Verksamheten, som närmast var en service för veckotidningarnas läsare, var av relativt liten omfattning, 1940 redovisades intäkter på 48 000 kr och en förlust på 7 000 kr. Sedan Johan Bonnier anställdes på Åhlén & Åkerlund 1941 och övertagit ansvaret för mönsteravdelningen växte försäljningen snabbt, från 321 000 kr 1943 till 4,5 mkr 1949 med en genomsnittlig marginal på 11 procent. En förklaring till ökningen var att importen minskade kraftigt på grund av kriget, men huvudorsaken var troligen att Åhlén & Åkerlund lyckades öka sin andel på en snabbt växande marknad.¹²

Genom att återropa 1947 års avtal om rätt för delägare att förvärva en merandel i koncernföretag föreslog Johan Bonnier i slutet av 1940-talet att mönsteravdelningens rörelse skulle läggas i ett separat bolag, där han vid sidan av huvudägaren Åhlén & Åkerlund skulle få förvärva en aktie-

Johan Bonnier byggde med Åhlén & Åkerlunds mönsteravdelning som grund upp Stilmönster. Han var liksom sin dåvarande hustru Elisabeth (f Wachtmeister) även en av landets främsta tävlingsryttare.

post. Albert Bonnier jr motsatte sig kraftigt en avknoppning av mönster rörelsen. Kaj Bonnier och Gerard Bonnier ansåg det vara en viktig principfråga, eftersom en uppdelning skulle strida mot de kodifierade principerna för firmainnehavet och kunna bli prejudicerande.¹³

Trots motståndet från flera delägare inleddes 1950 förhandlingar om att bilda ett separat bolag. Efter långa diskussioner om ägarandelar, styrelseposter och värdering av tillgångar och skulder antog förvaltningsrådet i december 1950 ett beslut om att bilda ett nytt bolag, AB Stilmönster. Johan Bonnier, som ursprungligen krävt en merandel på 15 procent, fick en option att lösa 12 procent av aktierna till halva pari. Aktiekapitalet uppgick till 900 000 kr varför Johan Bonniers köpeskilling skulle bli 54 000 kr.

Ett konsortieavtal ingicks där Åhlén & Åkerlund förband sig att rösta så att två styrelseledamöter utsågs av huvudägaren, två av Johan Bonnier och en av de övriga fyra ledamöterna tillsammans. Av utdelningen skulle Åhlén & Åkerlund tillföras 88 procent och Johan Bonnier 12 procent. För att minska skatten överlät Åhlén & Åkerlund mönsteravdelningens tillgångar till Stilmönster till bokförda värden, vilka låg väsentligt under de verkliga värdena, med konsekvens att Johan Bonnier fick en latent ökning av sin förmögenhet. Ett avtal slöts mellan Åhlén & Åkerlund och Stil-

mönster beträffande villkoren för leveranser mellan de två bolagen. Överlåtelserna innefattade fastigheter för 750 000 kr, maskiner för 100 000 kr, lager till 30 procent av anskaffningsvärdet, fordringar, intressen i utländska dotterbolag samt utgivningsrätten till *Stickat*, *Stilmönsterjournalen*, *Stilserien* och *Modenytt i Rekordmönster*.¹⁴

Johan Bonnier, som genom direkta och indirekta innehav ägde sammanlagt 21 procent i Stilmönster, gjorde hösten 1951 en ny propå att få öka sin ägarandel. Eftersom gruppen "icke-papper" nu uppgick till 60 procent av Stilmönsters totala omsättning ville han med hänvisning till 1947 års avtal öka sin merandel till 60 procent av 30 procent, således 18 procent eller sammanlagt 26 procent. Inom delägarkretsen fanns en viss skepsis mot hans framställning, som behandlades vid det sammanträde vid vilket förvaltningsrådet av tidsskäl måste ta beslut om omfattande transaktioner för att utvinna goodwill (se s 382). Sedan Johan Bonnier ställt ett merdeläggande i Stilmönster som villkor för att skriva under transaktionerna beslöt förvaltningsrådet att godkänna hans yrkande.¹⁵

I diskussionerna om kompensationer (se s 395) framförde Åke Bonnier som en del i ett större förslag att Johan Bonnier skulle få lösa ut hela Stilmönster. Gerard Bonnier, som liksom styrelseledamoten Bertil Ahrnborg varit bekymrad över skötseln av Stilmönster, menade att det skulle vara skönt att bli av med bolaget.¹⁶ Någon transaktion genomfördes dock inte.

Tor Bonnier övertar Bonniers Obligationsavdelning

Bonniers drev sedan 1921 en avdelning för försäljning av obligationer till småsparare. Initiativet till avdelningen togs av Åke Bonnier, men snart övertog Tor Bonnier ansvaret för rörelsen, som han sedan dess skött utan inblandning från de övriga delägarna. Obligationsavdelningen redovisade under åren 1931-38 en genomsnittlig vinst på 80 000 kr, 1940-46 97 000 kr och 1949-50 191 000 kr (Tabell VI:1 och VI:2). Enda förluståret var 1939 då krigsutbrottet ledde till ett kraftigt kursfall på finska obligationer med ett bokfört underskott på 467 000 kr som följde.¹⁷

När delägarna 1951 började ställa krav på kompensation framförde Tor Bonnier som sitt önskemål att få förvärva obligationsavdelningens rörelse, tillgångar och skulder till bokförda värden. Bakgrunden till hans framstöt var att hans andelsinnehav i firman inte uppgick till mer än 2,3 procent sedan han överlåtit merparten till de tre äldsta sönerna och han därför ville ha en egen inkomstkälla. Av de andra delägarna ställde sig Åke Bonnier till en början negativ till propån, medan Gerard Bonnier och Kaj Bonnier trodde att det skulle bli omöjligt att få till stånd en allmän uppgörelse om inte Tor Bonnier fick en lösning på sina ekonomiska problem. Gerard Bonnier lyckades övertyga fadern om att affären var rimlig med tanke på att avdelningen låg i koncernens periferi och alltid skötts av Tor Bonnier.¹⁸

Utan några större diskussioner fattade förvaltningsrådet hösten 1951 beslut om att Tor Bonnier via det helägda aktiebolaget Cesare (under namnändring till Bonniers Obligationsavdelning AB) skulle få överta obligationsavdelningens rörelse, tillgångar och skulder från den 1 januari 1952. Som likvid erlades en revers på 250 000 kr löpande med 4 procents ränta samt en årlig ersättning på 50 000 kr för att HB Albert Bonnier skulle fortsätta att stå delcredere för vissa av avdelningens engagemang. I praktiken utgjorde denna ersättning en likvid som vid 4 procents förräntning motsvarade 1,25 mkr. Tor Bonnier menade att det inte fanns något gåvomoment i transaktionen utan att köpeskillingen motsvarade marknadsvärdet.¹⁹

Koncernens organisation och ledning

Familjen Bonniers företagsgrupp var i början av 1950-talet organiserad kring två handelsbolag, Albert Bonnier [Albo] och Åhlén & Åkerlund [Å&Å], som hade identisk ägarsammansättning. Albo drev obligationsavdelningen och ägde fastigheter samt det helägda Albert Bonniers Förlag AB [Albab], som drev bokförlagsrörelsen och ägde Bokförlaget Forum. Det andra handelsbolaget Å&Å ägde Åhlén & Åkerlund Förlags AB [Åab], vars rörelse Å&Å arrenderade samt två fastigheter. Å&Å ägde Sepia (fd Grafisk Färg) samt drev rörelsen i dotterbolagen Alga och Printing Equipment. Åab ägde maskiner och två fastigheter samt från 1951 Bilingsfors.

Rörelsen drevs således i två koncerner utan formellt samband. I praktiken fungerade dock de två bolagen med dotterbolag som en koncern, ett begrepp som också började användas i korrespondens och promemorior i slutet av 1940-talet. Å&Å:s styrelse, bestående av några av delägarna och ett par externa ledamöter, hade regelbundna sammanträden, medan Albabs styrelse sammankallades så gott som aldrig. Handelsbolagen styrdes formellt av ett förvaltningsråd med de aktiva delägarna som ledamöter. Före 1950 förefaller förvaltningsrådet endast ha sammanträtt vid extraordinära tillfällen, som exempelvis vid förhandlingarna om 1947 års avtal mellan delägarna. Det centrala beslutsorganet i koncernen var i stället delägarnas dagliga informella möten i samband med luncherna. Den löpande verksamheten i bokförlaget leddes av tradition kollegialt av de delägare som var verksamma där, medan Albert Bonnier jr förefaller ha styrt Åhlén & Åkerlund utan större inblandning av andra.

I takt med att verksamheten växte och antalet företag ökade blev det svårare att administrera transaktionerna inom koncernen genom informella beslut vid delägarnas luncher. Koncernens jurist Bengt Cederquist fick därför 1950 i uppdrag att utreda hur formerna för dispositionen av medlen inom familjens olika företag borde struktureras. Han föreslog ingen formell koncernbildning för hela företagsgruppen, utan tänkte sig att de i företagen aktiva delägarna som dittills skulle bilda en informell

Den idérike chefen för Bonniers Folkbibliotek Tage Jacobsson såg de stora försäljningsmöjligheter arkitektparet Karin och Nisse Strinnings enkla väggbokhylla hade. Den passade precis in i femtiotalets nyenkla intredningar. Det stora tennissetet under 1940-50-talen Lennart Bergelin poserade tjänstvilligt framför sin stringhylla som fylld med tre exemplar av Kungens kanna, barnböcker och Bonniers Konversationslexikon. Stringhyllan hörde till de tillgångar som fördes över till Kaj Bonnier 1953 då han lämnade koncernen.

koncernledning, som bland annat fattade beslut om dispositionen av överskotten. Ett sekretariat med de ledande ekonomiska tjänstemännen i de större företagen borde bildas med uppgift att registrera och verkställa fattade beslut om överföringar mellan företagen. Formella sammanträden med "koncernledningen" borde hållas några gånger per år för generell genomgång av fattade beslut och för diskussion av de större linjerna.²⁰

Även om Cederquists förslag inte föranledde några direkta åtgärder

kom ledningsformerna av koncernen att förändras. Lunchrumskonciliet epok upphörde nämligen 1950 sedan Albert, Johan Bonnier och Lukas Bonnier slutade att gå på luncherna. För att delägarna även i fortsättningen skulle kunna överlägga fattades hösten 1950 principbeslut om att hålla koncernsammanträden var fjortonde dag. Alla aktiva delägare skulle dessutom kallas till styrelsemötena i Albab och Åab. Några regelbundna koncernmöten för löpande ärenden hölls dock inte de följande åren utan delägarna träffades formellt endast vid de överläggningar som fördes angående de stora övergripande frågorna om organisation, skatter, kompensation etc.

Inför en förestående lagändring gjordes en utredning om delägarnas skattesituation, som resulterade i en rad transaktioner mellan koncernens företag med syfte att utvinna goodwillvärden som kunde överföras till delägarna (se s 382). I den nya koncernstrukturen som började gälla den 31 december 1951 ägde Å&Å fastigheter och ett nybildat bolag, AB Bonnierföretagen (Bofö). Bofö övertog Å&Å:s rörelse och aktier i Åab, samt arrenderade Albabs och Åab:s rörelser. Albo ägde några fastigheter och aktierna i Albab. Åab ägde Billingsfors och Stilmönster (med Johan Bonnier som reell minoritetsägare).²¹

Det nya bolaget Bonnierföretagen skapades således primärt av skattekäl. Genom att Bofö skulle driva rörelsen i koncernens två huvudbolag fanns dessutom en möjlighet att skapa en både formell och reell koncernledning. I de diskussioner som föregick bildandet av Bofö markerade dock både Albert Bonnier jr och Kaj Bonnier att de ville som ditintills självständigt leda sina respektive företag. Lukas Bonnier menade att det var nödvändigt med en verklig chef för koncernen. Tor Bonnier ansåg dock att under rådande förutsättningar skulle koncernen riskera att falla sönder om en reell koncernchef tillsattes.²²

I förvaltningsrådets beslut om att bilda Bonnierföretagen markerades tydligt att koncernens verksamhet skulle ledas som tidigare. Bofös styrelse skulle bestå av förvaltningsrådets ledamöter och i möjligaste mån delegera sina uppgifter till styrelserna för Albab och Åab, vilka skulle fungera som arbetsutskott för de i Bofö formellt drivna rörelserna. Verkställande direktören för Bofö skulle på liknande sätt delegera sina uppgifter till de verkställande direktörerna i de två andra bolagen. Hans uppgifter skulle inskränka sig till att samordna investeringsfrågor, fungera som chef för en "Bonnierbank" samt arbeta samman de olika företagens bokslut. Till företagets förste verkställande direktör utsågs Tor Bonnier.²³

Redan efter ett par månader beslöt förvaltningsrådet att bryta HB Åhlén & Åkerlunds arrendeavtal med Albert Bonniers förlag. De båda företagsgrupperna drevs i praktiken vidare som före transaktionerna, om än i delvis nya juridiska former.²⁴ Det var tydligt att delägarkretsen enigt betraktade Bonnierföretagen inte som moderbolag i en koncern, utan som ett bolag som skapats för att möjliggöra vissa skattemotiverade transaktioner.

Ända sedan firmans start hade det varit självklart att verksamheten skulle ledas av medlemmar av familjen. Gerard Bonnier tog våren 1952 upp ett resonemang med fadern om principerna för familjemedlemmarnas roll i framtiden. Han trodde att man måste bryta kutymen att delägarna även var chefer, eftersom han var rädd för att det skulle kunna skapa konflikter. Karl Otto Bonnier hade gjort ett stort fel när han gav delägarskap endast till de barn som aktivt arbetade i firman. Det var dels orättvist mot "syskonen", dels skapades en känsla hos delägarna att det enda rätta var att arbeta för sig själv. Om de från början vant sig att arbeta för "sleeping partners" skulle ägandekänslan aldrig ha blivit så utpräglad. Även om det hittills hade varit fallet var han osäker om alla i familjen Bonnier skulle vara speciellt lämpade att sköta stora företag. Det räckte inte med att barnen fick en lämplig utbildning. I ett familjeföretag borde familjen sitta i styrelsen, medan den verkställande ledningen inte borde innehas av familjemedlemmar annat än om de var lämpliga för det på den fria marknaden. Han var också rädd för att en hög lönesättning för delägarna skulle locka alla att snabbast möjligt få in sina barn i firman.²⁵ Troligen fördes inte propån vidare i delägarkretsen. I vilket fall fortsatte koncernledningen att rekrytera familjemedlemmar till de ledande posterna i företaget.²⁶

Kompensation och omfördelning av ägandet i koncernen

Den fråga som vållade de livligaste och längsta diskussionerna vid förvaltningsrådets möten i början av 1950-talet var den om kompensation till vissa delägare och omfördelning av ägandet. Bakgrunden var att i och med det påbörjade generationsskiftet så delade inte längre delägarna jämnt på arbete och vinst. De delägare som under det föregående decenniet burit en stor arbetsbörda och ett stort ansvar i förhållande till sina inkomster väckte därför frågan om kompensation.

I första hand gällde det Albert Bonnier jr, under vars ledning Åhlén & Åkerlund hade blomstrat och genererat merparten av koncernens vinster under 1940-talet. Hans egen andel av tidskriftsförlagets överskott inskränkte sig till lön och avkastningen på hans andel i koncernen på först 3,3 procent och från 1947 13,3 procent. Mot bakgrund av betydelsen av hans arbete för koncernen ställde han nu krav på kompensation i någon form. Hans utgångspunkt var att han borde få värden som motsvarade 10 procent av den vinst som ackumulerats i Åhlén & Åkerlund sedan 1938. Även Kaj Bonnier, som med sina barn ägde 30 procent av koncernen, ansåg att han borde kompenseras, dock mindre än Albert Bonnier jr, för sitt arbete som verkställande direktör för det andra huvudföretaget Albert Bonniers Förlag.²⁷

Flera olika alternativ till kompensation ventilerades. Direkt kontanterättning avfärdades eftersom den skulle vara betungande ur skattesynpunkt. En omfördelning av det förbrukningsbara kapitalet som skulle tas

Fem generationer Bonnier försommaren 1950 på altanen utanför Kruthuset på Nedre Manilla. Lisen Bonnier och sonen Tor, hans son Albert jr, dennes dotter Charlotte och hennes dotter Christel.

fram genom interna koncerntransaktioner (se s 382) var en annan lösning. Den ursprungliga planen att ge Albert Bonnier jr och Kaj Bonnier en extra tilldelning på 1 respektive 0,5 mkr reducerades på juristernas inrådan i den slutliga lösningen till 200 000 kr respektive 100 000 kr.²⁸

Ett annat alternativ var att ge delägarna ytterligare andelar antingen i koncernen som helhet eller i något dotterbolag. Tanken på en omfördelning av andelarna i toppen av koncernen mötte ett mycket kraftigt motstånd från Åke Bonnier och Kaj Bonnier och avfördes direkt ur diskussionen. Modellen att ge merandelar i ett dotterbolag hade redan tillämpats när Stilmönster bildades. Albert Bonnier jr föreslog att han på liknande sätt skulle få en andel på 10 procent i Åhlén & Åkerlund utöver sitt tidigare innehav. Johan Bonnier stödde broderns krav och framhöll att Åhlén & Åkerlund skötts som one man's work. Även detta förslag väckte motstånd, dels av principiella skäl, dels för att fallet Stilmönster hade uppfattats som en engångsföreteelse. Dessutom varnade juristerna för att skilda ägarstrukturer i bolagen skulle leda till svårigheter vid transaktioner

inom koncernen.²⁹

Åke Bonnier gav som motförslag att Albert Bonnier jr och Kaj Bonnier skulle få köpa aktier motsvarande 19 respektive 11 procent av Billingsfors aktiekapital. Eftersom bolaget låg i koncernens periferi med få kontakter med andra koncernbolag skulle det vara lättare att göra en omfördelning av ägandet där än i något av de centrala bolagen. Tor Bonniers söner opponerade sig dock principiellt mot förslaget eftersom det inte gav företagsledaren kompensation i sitt eget företag och därför inte stimulerade till ytterligare arbetsinsatser.³⁰

Parallellt med överläggningarna om speciell kompensation till Albert Bonnier jr och Kaj Bonnier fördes en diskussion i delägarkretsen om en generell omfördelning av ägandet i koncernen. En utgångspunkt var en promemoria av Johan Bonnier våren 1950, där han hävdade att avtalet mellan delägarna i ett familjeföretag borde vara elastiskt så att det kunde ge visst spelrum åt enskilda initiativ från familjemedlemmarna. Det var viktigt att varje familjemedlem kände sig som en företagare och inte som tjänsteman åt de grupper inom familjen som hade majoritetsställning, något som var speciellt viktigt vid uppbyggnaden av nya företag. Han ansåg att andelsfördelningen inom koncernen inte var rättvis och ifrågasatte om de tillgångar som tillkommit efter Karl Otto Bonniers död skulle tillfalla sönerna. I stället föreslog han att den gällande andelsfördelningen endast skulle tillämpas på de företag som vid Karl Otto Bonniers död övergick till dennes arvingar. För senare uppkomna företag skulle initiativtagaren/upperbetaren erhålla en andel på 30 procent, medan återstående 70 procent skulle fördelas enligt den ursprungliga andelsfördelningen.³¹

Tanken på en omfördelning av ägandet förkastades vid upprepade tillfällen av Åke Bonnier, Kaj Bonnier och Gerard Bonnier. De menade att någon form av kompensation till vissa delägare var rimlig men inte i form av omfördelning av ägandet. Åke Bonnier framhöll att delägarna måste lära sig att "betrakta koncernen med alla dess delföretag som ett vanligt aktiebolag, där företagscheferna äro tjänstemän, som skola ha tillfredsställande löner och gärna en viss bonus". Om nya bolagsbildningar tillkom måste andelsfördelningen bibehållas oförändrad.³²

Trots motståndet från majoriteten av delägarna lanserade Tor Bonniers söner olika förslag till omfördelning, dels som kompensation för gjorda insatser, dels som möjlighet för delägarna att i framtiden förvärva merandelar i de företag där de var verksamma. En central tanke i deras argumentation var behovet av företagarganda i koncernen. Om delägarna fick möjlighet att förvärva merandelar i de företag som de var verksamma i skulle de känna större motivation att göra ett bra arbete. Från Tor-grenens sida framhövdes företagsledarens betydelse för ett företags framgång, medan företrädare för Åke- och Kaj-grenarna framhöll att lönsamheten kunde variera kraftigt mellan olika branscher och exemplifierade med att de svenska bokförlagen genomgående hade redovisat betydligt sämre

resultat än tidskriftsförlagen. Om företagsledarna tillerkändes merandelar i koncernföretagen beroende på resultatet skulle de delägare som råkade vara verksamma i en lönsam bransch gynnas på de andras bekostnad.³³

På endast en punkt, förutom den ovannämnda extra tilldelningen, lyckades delägarna ta beslut med bäring mot kompensationsfrågan. Vid transaktionerna för goodwilluttaget beslöts att Sepias (fd Grafisk Färg), Printing Equipments och Serieförlagets rörelser senare skulle överföras till Åhlén & Åkerlund Förlags AB. Avsikten var att underlätta en framtida lösning där delägare skulle kunna förvärva merandelar i vissa företag. Gerard Bonnier var skeptisk till lösningen men godtog beslutet.³⁴

Klyvningsalternativet

Trots en rad sammanträden, utredningar och underhandsöverläggningar under ett par års tid tenderade meningsskiljaktigheterna mellan delägarna inte att minska utan snarare att öka. I de stora frågorna om principerna för företagsstöd, formerna för koncernledningen, kompensation för vissa delägare och omfördelning av ägandet var positionerna låsta mellan Tor Bonniers söner å ena sidan och Åke Bonnier, Kaj Bonnier och Gerard Bonnier å den andra sidan. Inte heller i de frågor där de tagit beslut hade de varit helt eniga. Åke Bonnier hade reserverat sig mot beslutet att överlåta ytterligare andelar i Stilmönster till Johan Bonnier. Flera delägare var missnöjda med beslutet om goodwilluttag som togs under stark tidspress inför förestående lagändring. I detta läge började några delägare ställa sig frågan om den enda lösningen på problemen var att dela koncernen.

Den som först väckte tanken på en klyvning var Åke Bonnier som i ett brev i september 1951 till Tor Bonnier var bekymrad över meningsmotsättningarna mellan kusinerna. Han var rädd att det skulle bli hårda slitningar när Tor Bonnier och han själv var borta, men menade att man skulle undersöka varje möjlighet att lösa problemen innan man började diskutera en upplösning.³⁵

Gerard Bonnier ansåg att det skulle vara "utomordentligt sorgligt" om koncernen upplöstes och fruktade att det skulle leda till en katastrof för Albert Bonniers Förlag. "En hänsynslös konkurrens mellan de olika delägarna är väl knappast att föredra framför ett om än också bristfälligt och uppslitande samarbete. Men som Tor säger, hans söner skulle nog inte ha något emot en upplösning. Och det är naturligtvis kärnpunkten, den bristande koncernandan." Åke Bonnier tog å sin sida snabbt tillbaka sitt förslag om koncernupplösning, även om han fortsatte att oroa sig för den framtida sammanhållningen inom ägarkretsen.³⁶

Ett halvår senare, våren 1952, togs frågan om en klyvning åter upp, nu av Kaj Bonnier och Gerard Bonnier med stöd av advokaten Ivar Philipson som hela tiden följt förhandlingarna. De ansåg att de kompensationskrav som Tor Bonniers söner ställde skulle leda till att Tor-grenen på sikt flyttade över stora delar av koncerninnehavet i sina händer. De menade att

det därför vore bättre att klyva koncernen direkt än att successivt skänka bort sina andelar. Alla tre framhöll vidare den andra sidans inställning till bokförlaget. Philipson menade att Albert Bonnier jr och hans bröder saknade känsla för bokförlaget och inte ville göra några ekonomiska uppoffringar för att bevara dess tradition. Han var också rädd för att de så småningom skulle omforma förlaget på ett sätt som de andra delägarna inte skulle gilla. Kaj Bonnier talade om hur "likgiltig, för att inte säga fientlig" deras inställning var mot förlaget. Både han och Gerard Bonnier talade om att en klyvning skulle ge dem och deras barn framtida arbetsro.³⁷

Klyvningsalternativet togs upp på ett koncernsammanträde den 17 mars 1952. Kaj Bonniers och Gerard Bonniers tanke var att de skulle överta hela Albert Bonniers Förlag samt tidskriften *Se* och sälja sina andelar i Åhlén & Åkerlund till Tor-grenen. Vid samma tillfälle beslöt man att annullera arrendeavtalet mellan Bonnierföretagen och Albert Bonniers Förlag. Något motiv angavs inte, men möjligen ville man underlätta en eventuell uppdelning av koncernen.³⁸

Både Tor Bonnier och Åke Bonnier motsatte sig med kraft klyvningsförslaget. Tor Bonnier framhöll att bokförlaget kunnat driva sin kulturfrämjande utgivningspolitik endast genom att det vid sidan av förlagsrörelsen funnits andra inkomstkällor som först Pressbyrån och sedan Åhlén & Åkerlund. Han menade också att Albert Bonniers Förlag genom sitt goda namn var av stor betydelse för Åhlén & Åkerlund inte blott i fråga om prestige utan även rent ekonomiskt. Åke Bonnier tyckte att den lilla gruppen andelsägare måste kunna finna en form för fortsatt samarbete och att det vore svagsint att självmant slå sönder den byggnad som snickrats ihop under decennier.³⁹

Inte heller Albert, Johan och Lukas Bonnier ställde sig positiva till förslaget att dela koncernen.⁴⁰ Med tanke på deras argumentation i de tidigare diskussionerna borde alternativet ha varit lockande. De skulle få ta över de delar av koncernen som de var engagerade i och som också visade god lönsamhet. De skulle få full frihet att utveckla sina företagsidéer och förfoga över vinsterna utan avtappning till bokförlaget och "sleeping partners". Möjligen avskräckte den ekonomiska delen av den tänkta uppörelsen. Med den aktuella värderingen av koncernföretagen skulle deras förvärv av 64,3 procent av Åhlén & Åkerlund inte på långa vägar uppvägas av likviden för 35,7 procent av Albert Bonniers Förlag, utan de skulle tvingas använda betydande delar av sin företagsgrupps vinster det närmaste decenniet till amortering och räntor.

Uppgörelse med Kaj Bonnier

Sedan delägarna vid ett par möten i mars 1952 funnit att positionerna var låsta gjordes ett halvt års uppehåll i överläggningarna. Tor Bonnier och Åke Bonnier, som under flera decennier arbetat nära varandra, men nu hamnat i delvis olika läger, fick under våren tillfälle att diskutera igenom

Åke Bonnier i samspråk med Marika Jondal, Å&Å:s stickningsexpert, vid en mottagning i samband med invigningen av Å&Åcentralen 1952, samma höst som han med sitt ställningstagande för Tor-grenen avgjorde den stora familjestriden.

problemen i New York, dock utan att några överenskommelser träffades. Sedan Åke Bonnier återvänt till Stockholm på hösten hölls ännu ett resultatlöst möte om kompensationsfrågorna med förvaltningsrådet.

Under den följande tiden fördes med all säkerhet diskussioner både inom släktgrenarna och mellan dem för att hitta en konstruktiv lösning på de problem som hotade att spränga den gamla familjefirman.

Ett avgörande möte hölls strax före jul 1952. Ämnet var återigen Albert Bonniers Förlags behov av ekonomiskt stöd från Åhlén & Åkerlund. Tor- och Åke-grenarnas företrädare ansåg sig inte kunna ge förlaget likvidunderstöd i den omfattning som Kaj Bonnier begärde. Som konsekvens av beslutet begärde Kaj Bonnier att få bli utlöst ur koncernen. Redan dagen därpå lämnade Tor Bonnier ett bud för uppgörelse, som Kaj Bonnier direkt kunde acceptera i sina huvuddrag.

Utformningen av den tekniska lösningen av överenskommelsen drog ut på tiden varför det slutliga avtalet undertecknades först den 21 december 1953. I stora drag innebar uppgörelsen att de övriga delägarna förvärvade Kaj-grenens andelar för 15,9 mkr. Koncernens aktieinnehav i *Dagens Nyheter* fördes över till ett nybildat handelsbolag, *Dagens Nyheter* Intressenter Bonnier & Co (HB Deni), ägt av familjegrenarna enligt den tidigare ägarfördelningen i koncernen. Engagemanget i *Dagens Nyheter* kom därmed att bli den enda del av familjen Bonniers affärsverksamhet som inte berördes av ägarförändringen. Kaj Bonnier lämnade den 1 april 1953

över posten som verkställande direktör i Albert Bonniers Förlags AB till Gerard Bonnier.⁴¹

Det kan knappast betecknas som förvånande att Kaj Bonnier till slut valde att lämna koncernen. Han hade redan på våren förklarat sig innerligt trött på konfrontationerna och förordat en klyvning av koncernen för att slippa konflikterna. Det överraskande är i stället Åke och Gerard Bonniers sidbyte. I de tidigare förhandlingarna hade de hela tiden bildat en enad front med Kaj Bonnier mot Tor Bonniers söner. I frågan om stöd till förlaget hade de dessutom haft Tor Bonnier på sin sida. Vid decembermötet 1952 gjorde de emellertid gemensam sak med Tor-sidan mot Kaj Bonnier.

Det är uppenbart att Åke Bonnier lyckats övertyga Gerard Bonnier att koncernen inte borde delas, varför det alternativet hade avförts. Tor Bonniers söner hade fokuserat sin kritik av förlaget på dess kostsamma utgivningspolitik, men ibland framskymtade även ett mer allmänt missnöje över ledningen. Bakom Tor Bonniers och Åke Bonniers vägran att stödja Kaj Bonniers krav på stöd till förlaget kan möjligen ha legat ett misstroende mot denne som förlagschef.

Tor- och Åke-grenarna övertog inte Kaj-grenens andelar i förhållande till sitt tidigare innehav utan Tor-grenen förvärvade merparten så att den kom att inneha 57 procent av koncernen mot Åke-grenens 43 procent. I rösthänseende var dock de två grupperna enligt ett konsortieavtal likställda. Vid oenighet skulle ärendet hänskjutas till skiljeman.

Tabell VI:8. Släktgrenarnas andelar i HB Albert Bonnier och HB Åhlén & Åkerlund 1952 och 1954. Procent.

Släktgren	Andel 1952 procent	Andel 1954 procent	Förändring procentenheter
Tor-grenen	35,67	57,00	21,33
<i>varav</i>			
<i>Tor Bonnier</i>	2,33	3,00	0,67
<i>Albert Bonnier jr</i>	13,33	20,33	7,00
<i>Johan Bonnier</i>	10,00	16,83	6,83
<i>Lukas Bonnier</i>	10,00	16,83	6,83
Åke-grenen	34,33	43,00	8,67
Kaj-grenen	30,00	0,00	-30,00
Totalt	100,00	100,00	0,00

Anm: Andelsfördelningen 1954 avser det reella förhållandet utan hänsyn till det optionsavtal släktgrenarna ingick 1953-12-21.

För Tor Bonniers tre äldsta söner bör en uppgörelse med Kaj Bonnier ha varit mer lockande än det tidigare aktuella klyvningsalternativet. Nu fick de möjlighet att för en insats motsvarande 20,67 procent av andelarna

uppnå hälftenägande i koncernen samt få 54 procent av de framtida vinsterna. Den andre hälftenägarens främste representant, Åke Bonnier, närmade sig de sjuttio åren och hade inte på många år deltagit aktivt i koncernledningen. Den ende aktive delägaren på den andra sidan, Gerard Bonnier, var tio år yngre än Albert Bonnier jr och hade inte visat något större intresse för dennes huvudengagemang, tidskrifter och industrier.

Albert, Johan och Lukas Bonnier kunde nu pröva sina idéer och utveckla sina företag utan att riskera att bli nedröstade av de två andra familjegrenarna. Albert Bonnier jr stärkte genom Kaj Bonniers utträde sin ställning inom koncernen. Han hade länge varit chef för den ekonomiskt tyngsta delen av koncernen, men nu blev han dessutom den i särklass mest erfarne företagsledaren bland de aktiva delägarna.

Mot bakgrund av de föregående årens diskussioner bör Åke och Gerard Bonnier ha gått in med blandade känslor i en uppgörelse med en partner, vars planer de uppfattat som hotfulla och som de motarbetat kraftigt. Hotet om en successiv omfördelning av ägandet grundad på företagsledarens prestationer var genom det nya konsortieavtalet avvärjt. Vad gäller den andra stora tvistefrågan, stödet till bokförlaget, fick de troligen någon form av garantier att kunna driva det vidare som det ledande kulturförlaget.

För Kaj Bonnier innebar uppgörelsen ingen fullständig brytning med den övriga familjens affärsverksamhet. I avtalet fick han garantier att fortsätta arbeta på Albert Bonniers Förlag, dels som styrelseordförande och förläggare för "sina" författare, dels som förlagets representant i styrelserna för Svenska Bokförläggareföreningen, Svenska Bokförlaget och Nordiska Uppslagsböcker. Hans ställning i *Dagens Nyheter* var oförändrad och han kunde fortsätta sitt engagerade arbete i tidningens styrelse.

Den allvarligaste konflikten under familjeföretagets 115-åriga historia föreföll genom uppgörelsen med Kaj Bonnier vara undanröjd. De tre släktgrenarna var eniga om att som hittills tillsammans utöva ägarkontroll över *Dagens Nyheter*. Kärnverksamheten i koncernen kring Albert Bonniers Förlag och Åhlén & Åkerlund skulle drivas vidare av två släktgrenar. Några företag utanför medieområdet hade överlåtits helt eller delvis till enskilda familjemedlemmar.

Kaj Bonniers utträde ur firman markerade på flera sätt en brytningspunkt i firmans historia. Den tredelning av ägandet och ledningen av koncernen som funnits i ett par decennier och fungerat väl fram till slutet av 1940-talet ersattes av en ny maktbalans med två röstmässigt likvärdiga ägargrupper. Åhlén & Åkerlund, med tre av fyra aktiva delägare verksamma i företagsgruppen, övertog nu definitivt den roll som centrum för familjens affärsverksamhet som bokförlaget haft sedan 1837. I *Dagens Nyheter* dröjde däremot generationsskiftet. De tre bröderna Tor, Åke och Kaj Bonnier fortsatte i egenskap av styrelseledamöter att bevaka familjens ägarintressen, nu med var sin son som suppleant.

Strategier och inflytande – sammanfattning

Vid ingången till 1930-talet hade Bonniers en utomordentligt stark ställning på den svenska mediemarknaden. De ägde och drev de största bok- och tidskriftsförlagen samtidigt som de var majoritetsägare i den näst största dagstidningen och den i särklass största tidnings- och tidskriftsdistributören. I sina ambitioner att utveckla sin verksamhet kom de att parallellt använda sig av olika typer av strategier som att konsolidera sin kärnverksamhet, integrera horisontellt och vertikalt, diversifiera samt söka sig ut på nya geografiska marknader.

Albert Bonniers Förlag utgjorde ursprunget till Bonniers hela affärsverksamhet och fortsatte att fram till 1950-talets början vara det centrala bolaget för familjen trots att det ekonomiskt inte längre var den största enheten. Arbetet inriktades på att konsolidera förlagets ställning som det ledande förlaget för allmänlitteratur, i synnerhet skönlitteratur. Ett omfattande arbete lades ner på att kontinuerligt knyta nya författare till sig och sedan behålla dem. Förlaget förstärkte sin profil som utgivare av kvalitetslitteratur genom att mer systematiskt än tidigare lansera högklassiga utländska författarskap. När konkurrenterna började använda nya utgivnings- och försäljningsformer mötte Bonniers offensiven genom att dels använda samma metoder, dels i något fall inleda samarbete.

Bokförlagsverksamheten visade emellertid dålig lönsamhet och fick i många år subventioneras genom överföringar från Bonniers övriga verksamhet. För de äldre medlemmarna i familjen var det en självklar princip att låta den mer populärt inriktade utgivningen stödja kvalitetslitteraturen. I slutet av perioden ställde emellertid flera yngre familjemedlemmar krav på att all verksamhet, även bokutgivningen, skulle bära sina egna kostnader.

Åhlén & Åkerlund utvecklade förlagets ursprungliga veckotidningar samtidigt som man försökte nå nya grupper genom att starta nya tidskrifter. *Dagens Nyheter* byggde vidare på det koncept som utvecklats under 1920-talet och nådde stora upplageframgångar, som i sin tur resulterade i en kraftigt ökad annonsförsäljning.

Bonniers fortsatte under perioden sin strävan att täcka så många mediemarknader som möjligt, det vill säga att integrera verksamheten horisontellt. Genom starten av *Expressen* kunde familjen till sist komma in på tabloidmarknaden. På tidskriftsfältet breddade Åhlén & Åkerlund sin kollektion med special- och serietidningar. Köpet av Wahlström & Widstrand och starten av Forum innebar inte att familjens verksamhetsfält vidgades på grund av att förlagen liksom Bonniers förlag var inriktade på allmänlitteratur.

Både konsolideringen av den befintliga verksamheten och den horison-

tella integrationen kan ses mot bakgrund av Bonniers ambitioner att täcka både elit- och massmarknaderna för mediekonsumtion. På elitmarknaden var familjen sedan länge etablerad som förläggare av kvalitetslitteratur. Flera av de nya tidningarna, som *BLM*, *Konstrevy*, *NU* och de unglitterära tidskrifterna, liksom det upprustade *Vecko-Journalen* vände sig till samma publik som förlaget. Ägarnas strävan att höja *Dagens Nyheters* kvalitet, framför allt genom att rusta upp kultur- och utrikesbevakningen, kan ses som ytterligare tecken på Bonniers ambitioner att täcka elitmarknaden.

Bonniers hade tidigare haft betydande svårigheter att slå sig in på massmarknaden. Genom köpet av Åhlén & Åkerlund blev familjen i ett slag den största aktören på denna marknad, en ställning som under perioden stärktes både relativt genom ökad marknadsandel och absolut genom en nära tredubblad sammanlagd upplaga. Starten av *Expressen* innebar att Bonniers tog ytterligare ett viktigt steg in på den stora populärmedie-marknaden. Förlaget vände sig med sin satsning på billiga böcker och nya försäljningskanaler i stor utsträckning till den stora publik som läste *Expressen* och Åhlén & Åkerlunds veckotidningar. Sammantagna medförde dessa satsningar att Bonniers vid 1950-talets mitt nådde en betydligt större del av Sveriges befolkning med sina alster än vid 1920-talets slut.

Det fanns även vissa inslag av vertikal integration i Bonniers verksamhet. Såväl bokförlaget som Åhlén & Åkerlund och *Dagens Nyheter* svarade i princip själva för hela kedjan från manuskript till färdig produkt. Det förefaller inte ha funnits något intresse av att bygga ut verksamheten och ta externa uppdrag. På bokmarknaden hade Bonniers sedan tidigare en omfattande direktförsäljning genom sin avbetalningsavdelning Bonnier-Bibliotek och fick nu nya egna försäljningskanaler genom Svalan och Bonniers Folkbibliotek. Den egna tryckfärgstillverkningen liksom även i viss mån produktionen av tryckpressar var andra former av vertikal integration. Genom försäljningen av aktiemajoriteten i Pressbyrån frånhände sig Bonniers den avgörande kontrollen över den viktigaste tidnings- och tidskriftsdistributören även om man i egenskap av störste ägare behöll ett visst inflytande.

Bonniers var under perioden påtagligt återhållsamma när det gällde att gå in på nya geografiska marknader. De förfrågningar *Dagens Nyheter* fick om att engagera sig i landsortstidningar avvisades direkt, kanske främst på grund av rädsla för att utsätta sig för kritik om ägarkoncentration. Utgivningen av engelskspråkig litteratur under kriget var ett ambitiöst försök att etablera sig utomlands, men projektet fick läggas ner sedan konkurrensen från de utländska förlagen blev för svår när Europa öppnades igen. Bokhandeln i New York bör mer ses som ett utslag av en av delägarnas privata intresse än som ett uttryck för familjens ambitioner att expandera i utlandet.

Bonniers koncentrerade länge sina resurser nästan helt till medieområdet, enda undantaget utgjorde försäljningen av obligationer. Efter andra världskriget började familjens intressen att vidgas till andra områden,

Gerard Bonnier som ny chef för Albert Bonniers förlag 1953 med sina närmaste föregångare avporträtterade i Isaac Grünewalds målning från 1934-37 med från vänster handsekreteraren Hjalmar Kinberg, Kaj Bonnier, Åke Bonnier, Karl Otto Bonnier. Albert Bonnier jr och Tor Bonnier.

främst genom förvärvet av Billingsfors och köpet av en strategisk aktiepost i Holmen men också genom tillverkning av mönster, tryckfärg och tryckpressar. Dessa engagemang hade dock alla kopplingar till produktion och försäljning av familjens medieprodukter och bör som ovan nämnts mer ses som vertikal integration än som diversifiering. Det fanns en tradition inom familjen att placera en del av det tillgängliga kapitalet i börsaktier, men att inte spekulera med lånade medel. Även om aktieportföljen periodvis kunde vara ansevärd så spelade aldrig värdepappershanteringen någon central roll för något av Bonniers bolag.

De stora företagsförvärv som gjordes under 1910- och 20-talen inom bok- och tidskriftsutgivning samt dagspress skapade en bas som familjen under de följande decennierna kunde använda för att utveckla sin verk-

samhet. Under den studerade perioden gjordes få företagsköp, men i ett par fall, Billingsfors och Åhléns tidskriftsrörelse, rörde det sig om för familjen stora investeringar. Den största delen av expansionen skedde emellertid inte som tidigare genom förvärv utan genom organisk tillväxt av de befintliga företagen.

Vid sidan av de ekonomiska motiven för att driva sin verksamhet hade Bonniers även klart uttalade icke-ekonomiska motiv. Albert Bonniers Förlag skulle bevara och helst förstärka sin ställning som landets ledande kulturförlag, även om det skedde till priset av ekonomiska uppoffringar, något som några av de yngre delägarna så småningom kom att starkt ifrågasätta. Politiska motiv hade varit starka både när Bonniers först gick in i *Dagens Nyheter* och när de startade *Expressen*, men i båda fallen kom tidningarna snart att bli även goda ekonomiska affärer. Däremot kan kanske utgivningen av tidskriften *NU* ses som ett i första hand politiskt projekt.

I efterhand kan Bonniers strategi se mycket målinriktad ut. Frågan har ibland ställts hur medvetna deras val var. Någon uttalad plan att utveckla och expandera sin verksamhet på ett visst sätt fanns sannolikt inte. Däremot fanns det inom familjen en öppenhet för att pröva nya idéer och en beredskap att ta till vara de tillfällen som bjöds att flytta fram positionerna.

En förklaring till öppenheten kan ha varit att det i delägarkretsen fanns fler unga personer än vad som var vanligt i företagsledningar vid den här tiden. De unga familjemedlemmarna slussades tidigt in i den beslutande kretsen, där de fick ta del av de äldres erfarenheter men också fick möjlighet att pröva sina egna idéer. De som var verksamma i bokförlaget fick ta hand om sin egen generations författare enligt den tradition som utbildats alltsedan Karl Otto Bonnier tog sin an åttiotalisterna. När familjens intresse vidgades till tidningar och tidskrifter fick de yngre familjemedlemmarna chans att pröva sina vingar även på dessa områden. Familjen hade kanske därför bättre förutsättningar än många av sina konkurrenter att fånga upp nya tendenser på sina olika verksamhetsfält.

En annan viktig faktor för förnyelse- och utvecklingsarbetet var att delägarna tidigt kom in i en internationell miljö under sina praktikår och sedan kontinuerligt fick utländska influenser under sina ofta omfattande resor i Europa och Amerika. Det kunde röra sig om nya försäljningsformer för böcker, nya typer av tidskrifter eller nya sätt att göra tidningar. Ibland var det svårt att överföra innovationerna till den svenska marknaden men det är lätt att finna mycket framgångsrika projekt med utländska förebilder som exempelvis bokklubbarna, *Se*, *Expressen*, mönstertillverkningen och serietidningarna.

Trots att verksamheten genomgick stora förändringar så präglades kanske familjens arbete ännu mer av kontinuitet än av förnyelse. Karl Otto Bonnier kunde vid 100-årsjubileet 1937 se tillbaka på nästan sex decenniers arbete i firman, varav tjugo år tillsammans med grundaren. Tor och Åke Bonnier tillhörde efter mer än fyrtio år i ledningen de mest aktiva i

delägarkretsen när koncernens framtidsfrågor diskuterades i början av 1950-talet. Mot den bakgrunden var det naturligt att de yngre fostrades in i och påverkades av de traditioner som hade utvecklats under mer än hundra års företagande.

Bland de lärdomar som familjen gjort under ett sekels bokutgivning var att ett författarskap sällan gav något ekonomisk utbyte förrän efter tio eller kanske tjuugo år. Denna erfarenhet förde familjen över till andra delar av sin verksamhet där nya projekt ofta fick möjlighet att utvecklas under lång tid. När det gällde *Expressen* behövde ägarnas uthållighet aldrig sätas på prov, men i ett annat efterkrigsprojekt, *Året Runt*, frestades tålamodet i flera år innan vändningen kom. Uthålligheten i kombination med delägarnas hävdvunna rätt att driva "sina" projekt ledde dock i vissa fall till betydande ekonomiska förluster.

Under 1930-talet och andra världskriget kom Bonniers att påverkas starkt av den politiska utvecklingen. Familjen utsattes först för antisemitiska kampanjer för att därpå ställas inför hotet att likvideras vid ett tyskt maktövertagande. Mot den bakgrunden är det inte svårt att förstå att familjen ville använda de medel de hade i form av tidningar, tidskrifter och böcker till att försöka påverka den politiska utvecklingen. De kunde tillsätta tidningsledning och skribenter som stod dem nära politiskt, men också mer direkt gå in och försöka påverka utformningen av det opinionsbildande materialet.

När det politiska läget skärptes vid krigsutbrottet försökte Bonniers övertala *Dagens Nyheters* ledning att ändra sin linje i några centrala frågor och när det inte lyckades prövade de att förändra tidningsledningen, något som också misslyckades. Familjens viktigaste politiska organ kom således under andra världskriget att företräda en politik som ägarna stod främmande inför. I stället lät Bonniers flera av sina tidskrifter, som *NU*, *Vecko-Journalen* och *Se*, att intensifiera sin politiska bevakning och där anställa chefredaktör och skribenter som företrädde en politisk linje som stod nära ägarnas. Även om dessa organ uppmärksammades kom Bonniers indirekta inflytande över den politiska debatten under andra världskriget att bli betydligt mindre än om familjen lyckats ändra *Dagens Nyheters* inriktning. Med chefredaktörsskiftet på *Dagens Nyheter* och *Expressens* start fick Bonniers två organ som med kraft förde fram den liberala linje som familjen förespråkade.

Även på det kulturella området kom Bonniers att påverkas av den politiska utvecklingen. Familjens traditionella förläggarprincip att "deras pressar står till förfogande för var och en som har något värdefullt att säga" sattes på prov både när ett par av förlagets mest uppburna författare började försvara den totalitära regimen i Tyskland och när förlaget utsattes för skarp kritik för att ge ut sedlighetssårande litteratur. I båda fallen avböjde förlaget att ge ut verk av etablerade författare, i det förra av politiska skäl, i det senare sannolikt på grund av rädsla att utmana opinionen i ett spänt läge. I stort fortsatte dock förlaget sin linje att ge ut kva-

litetslitteratur av alla schatteringar.

På det kulturella fältet intog Bonniers en mycket stark position i sin egenskap av den ledande skönlitterära förläggaren. Familjen spelade även en viktig roll på den kulturella arbetsmarknaden, inte bara som bokutgivare utan även som beställare av översättningar och redigeringar, som tidskriftsutgivare, som tidningsägare med inflytande på kulturredaktioner, som stipendieutdelare etc. Med sitt stora kontaktnät bland författare, akademiledamöter, litteraturkritiker, tidningsmän, humanistiska forskare och andra aktörer på det litterära fältet påverkade Bonniers med all säkerhet den kulturella utvecklingen, även om det är svårt att direkt mäta deras inflytande. Med största sannolikhet fanns det ingen som vid denna tid kunde mäta sig med Bonniers i tillgång på både ekonomiskt och kulturellt kapital.

SUMMARY

Introduction

Like all private enterprises, media companies operate on a market, where they are subject to market mechanisms, yet their products have a characteristic that renders them unique, namely, the potential to influence public opinion. Consequently, there are two different motives for starting or investing in a media company: in addition to the profit motive, the desire to wield influence. These dual motives have meant that the branch as such differs fundamentally from other branches of industry. Some owners' ambitions to influence public opinion have steered their choice of strategies on the media market. Media owners' roles and the influence they exert over their companies are looked upon in a different light than in other kinds of enterprise.

In developing their companies media owners can choose among a number of strategies: update and refurbish the existing plant and organization; expand via integration, horizontal and vertical; diversify; expand into new geographical markets; or acquire holdings in other companies. Liberal media ideology dictates that owners should not interfere in the workings of their companies, particularly not influence a newspaper's editorial policy or the books one's publishing house chooses to publish. Policy should be left in the hands of independent editors.

Taking the above considerations as its starting point, the present study focuses on one strong group of Swedish media owners: the Bonnier family. Prime focus rests on the strategies the Bonniers used to develop their companies and the influence they exerted over those companies. The study also examines the economic result of the family's various holdings.

The family's history in Sweden began in 1827, when Adolf Bonnier, son of Danish book publisher Gerhard Bonnier, immigrated and established a bookshop in Göteborg. Two of his brothers later joined him, and all three set up business in book publishing. The most successful of the three was Albert Bonnier, who started publishing on a small scale in Stockholm in 1837. By the end of the century his company had become Sweden's leading publisher of quality fiction and was one of two dominant publishers on the Swedish market. Upon Albert's death in 1900, his son, Karl Otto Bonnier, inherited the company as well as a parcel of shares in the Liberal Stockholm newspaper, *Dagens Nyheter*.

Over the years, Karl Otto Bonnier brought in three of his sons - Tor (1912), Åke (1917) and Kaj (1932) - as partners in the family business. The company expanded in several areas during the 1910s and 1920s, acquiring several book publishers, establishing a department for sales of books in instalments, and launching several magazines, only a couple of which, however, were still in existence in 1929. In the same period, Bonniers also acquired a majority share in the distribution company, Pressbyrå, and bought *Dagens Nyheter*, a Stockholm daily. With the company's purchase of Sweden's leading magazine publishing house, Åhlén & Åkerlund, in 1929, Bonniers took the decisive step from being a book publisher with interests in other media to becoming a major media group.

Book publishing

Two book publishers dominated the Swedish market during the period studied here: Norstedts and Bonniers. They concentrated their activity to separate market segments, viz. institutional and general literature, respectively. The two companies ceased to compete directly in textbooks and reference literature when they joined forces and founded two companies, Svenska Bokförlaget (1928) and Nordiska Uppslagsböcker (1942). In 1940, the book publishing division of Firma Albert Bonnier was transferred to a newly formed subsidiary company, Albert Bonniers Förlag AB. The firm was managed by a trioka of Bonniers: Karl Otto (deceased 1941), Tor and Kaj (CEO 1941-1953). Gerard Bonnier, who joined the publishing house in 1935, was appointed CEO in 1953.

Bonniers was very keen to consolidate and strengthen their position as the leading publisher of quality fiction. They maintained their dominance in this area by scouting out and putting under contract a series of new authors. In the case of translated fiction, Bonniers gained market shares by putting more effort into developing a 'stable' of writers. The same strategy was applied to juvenile literature, as well, with a concentration on a select few authors.

In response to innovations first tried by competitors, Bonniers founded two new sales organizations for budget books: the "Svalan" book club in 1942, and the series, "Bonniers Folkbibliotek" in 1947. The latter series was sold via agents at workplaces. Thanks to their extensive network of contacts among writers and the writers they had under contract, Bonniers was generally quite successful in these and other budget book ventures, which also gave the authors additional income and allowed them to reach a broader range of readers.

Non-fiction publishing declined sharply during the early postwar period; at the same time non-fiction on subjects other than the Arts and travel was largely published in series. A major encyclopaedia project had to be discontinued when it went over budget.

Ever since the Bonniers attained a position of leadership in fiction publishing at the turn of the century, the company had made its presses available to anyone who had something of importance to say, regardless of the author's political, religious or aesthetic orientation. During the interwar period, these principles were put to the test when several of Bonniers' leading authors declared their sympathy with totalitarian regimes. The house chose not to break with writers who sympathized with the Nazis, but they did refuse certain manuscripts on political grounds.

In the early 1930s, the Bonniers refused a couple of sexually explicit novels of Agnes von Krusenstjerna. Krusenstjerna was an acclaimed author, and Bonniers had published roughly a dozen titles by her. Refusal to publish these two manuscripts was a clear departure from house principles, but it must be viewed in the light of an anti-semitic campaign that was waged against the family at the time. Among other things, Bonniers was said to be a force for decadence. After the war, the house published Agnes von Krusenstjerna's literary production in its entirety.

In 1938, Bonniers extended its share of the Swedish book market by secretly acquiring a 50-per cent share in Wahlström & Widstrand, a medium-size all-round publisher. Wahlström & Widstrand was managed by the Bonniers' partner, Carl Björkman, and Bonniers' influence over the house remained limited. Bonniers started Bokförlaget Forum, a subsidiary specializing in translated literature and field guides, in 1943. The company coordinated its production to some extent with the parent company, but maintained a good measure of independence under the management of Adam Helms.

Gottfried Bermann Fischer, owner of S Fischer Verlag and a Jew, was forced to flee Germany under Hitler. In 1938, he set up a new firm, Bermann-Fischer Verlag, in Sweden. Bonniers owned a majority share, but the company, which specialized in German literature in German, was not integrated into the rest of the Bonniers group. It was run independently by Bermann Fischer until his further emigration to the USA in 1940, and thereafter by an equally independent manager. The house closed its doors after the war.

In 1942, Bonniers started the Continental Book Company, a subsidiary specializing in English-language literature for sale throughout Europe. The venture succeeded initially, and Bonniers had plans to expand it after the war. The competition from British publishing houses proved too strong, however, and Continental was forced out of business in 1950. In its brief life the house published 162 paperback titles in the "Zephyr" series, and 20 in the "Clipper" series, a series of original works.

Bonniers' revenues from books remained at the same level throughout the 1930s. Despite the firm's position of dominance in the general literature market, book publishing is believed not to have turned any profit throughout the decade. In the interval 1940-54, the firm's receipts nearly quadrupled (measured in fixed prices), yet Bonniers' book publishing sank ever deeper in the red, the losses being covered by contributions from Åhlén & Åkerlund.

Newspaper publishing

Karl Otto Bonnier became a major shareholder in *Dagens Nyheter* in 1900 by acquiring shares that were made available in an effort to free the newspaper from a trust fund so as to preserve it as an independent Liberal voice in Swedish politics. In ensuing decades, Bonniers successively increased its holdings in the paper, attaining majority ownership in 1924. In the first years of the second world war, when German occupation of Sweden seemed imminent, numerous offers were made to relieve the Bonniers of their majority share in the company - all of which were refused.

Upon his purchase of a sizable share of the paper, Karl Otto Bonnier promised Editor-in-Chief Otto von Zweigbergk that he would never use his influence as owner to meddle in the editorial affairs of the paper. The promise was to become family doctrine.

During the war, however, when the Bonniers found the paper's editorial leanings both wrongheaded and dangerous to the country, the family abandoned their policy of *laissez-faire* and tried to persuade Editor-in-Chief Sten Dehlgren and Political Editor Leif Kihlberg to alter course. When the editors stood their ground and refused, the Bonniers appointed an Assistant Editor-in-Chief, Lieutenant-Colonel Arvid Eriksson, whose politics were in line with theirs. But, as the country was poised to fend off invasion, Eriksson could not obtain leave from his command, with the result that he never assumed his position at the paper. The editors continued to defy their owners for the duration.

Sten Dehlgren took his pension in 1946 and was succeeded by Herbert Tingsten. Tingsten was a renowned professor of Political Science, but he had no experience of the newspaper business. He promptly succeeded in putting *Dagens Nyheter* in the center of Swedish political life by emphatically arguing for a Liberal stance that was at once pro-democratic, anti-communist, anti-socialist, pro-American, anticlerical and republican (anti-royalist).

The change at the editorial helm brought about a radical change in the Bonniers' relations with their newspaper. Herbert Tingsten was to their liking, and deep frost melted into hearty, informal and frequent contacts between the owners and the Editor-in-Chief, a situation that allowed the Bonniers to air their ideas about the paper freely.

The period 1930-54 were profitable years for *Dagens Nyheter*, with a growth in both circulation and advertising revenue. The paper was a stable and important source of revenue for its owners. For many years, *Dagens Nyheter* was purely a newspaper company, but in 1949 the company acquired the Billingsfors-Långed paper mills. In 1951, when it turned out that the mills could only fill a small part of the newspaper's paper needs, Billingsfors-Långed was sold to Åhlén & Åkerlund. In the early 1950s, *Dagens Nyheter* became the largest shareholder in the Holmen paper mills.

Ever since the early 1920s, Bonniers had wanted to start or acquire an evening newspaper as a complement to their morning paper, *Dagens Nyheter*. In return for co-financing Erik Åkerlund's purchase of Sweden's largest morning newspaper, *Stockholms-Tidningen*, and evening tabloid, *Aftonbladet*, in 1933 Bonniers acquired an option on a 50%-share of the company. But after the former owner, Torsten Kreuger, bought back the company in 1937, Bonniers opted to have *Dagens Nyheter* launch a new evening paper, instead.

In late 1941, Bonniers discussed starting an evening paper as a joint venture with the Swedish Trade Union Confederation (LO). The plans were shelved, however, after the two parties were not able to agree on the distribution of ownership. LO went ahead on its own and launched *Aftontidningen* in 1942, and *Dagens Nyheter*, acting on the initiative of Bonniers, started *Expressen* in 1944.

Bonniers' motives for starting an evening paper were mainly two: to make better use of *Dagens Nyheter's* production plant, and to start a paper that was more attuned to the Bonnier family's political views than *Dagens Nyheter*. Among the family members, Albert Bonnier Jr was the driving force behind the *Expressen* venture, and he worked with the planning of the paper's editorial concept and design. Under Editor-in-Chief Carl-Adam Nycop *Expressen* quickly reached a mass readership, above all outside Stockholm. As early as 1952, *Expressen* had become Sweden's most widely read evening paper.

Magazines and distribution

Bonniers purchased Åhlén & Åkerlund, publisher of six popular weeklies, in 1929. With the purchase of an additional two magazines in 1931, the company controlled 44 per cent of the periodicals market. The new owners cautiously modernized the existing titles and started some new ones. Inspired by *Time* and *Life* in the USA, Managing Director Åke Bonnier started a news magazine, *NU* (1934) and a photo-journalism magazine, *Se* (1938). Albert Bonnier Jr, who succeeded Åke Bonnier in 1940, started a couple of family weeklies, *Vecko-Revyn* (1935) and *Året Runt* (1940), as well as a women's magazine, *Damernas Värld* (1940) and a popular mechanics magazine, *Teknikens Värld* (1948). The third magazine publisher in the family, Lukas Bonnier, started publishing comic magazines in 1950.

Total circulation of Åhlén & Åkerlund's magazines nearly tripled between 1931 and 1954. Despite rapid expansion, the company's market share actually shrank up to the mid-1940s, only to rise again, so that in 1954 it had again reached 44 per cent of the market. The business was very profitable, and Åhlén & Åkerlund produced a growing share of Bonniers' total result. From the early 1940s - perhaps even earlier - profits from Bonniers' magazine publishing were used to cover losses incurred in book publishing (Albert Bonniers förlag).

Since 1916, Bonniers controlled a majority share in AB Svenska Pressbyrå, the leading distributor of newspapers and magazines in Sweden. Other newspaper publishers were critical of Bonniers' double role: owner of Pressbyrå and two of the distributor's principal customers, viz., Åhlén & Åkerlund and *Dagens Nyheter*. Pressbyrå was managed independently by CEOs who observed strict neutrality vis-à-vis clients. From Bonniers' point of view, the advantage of owning Pressbyrå lay not in controlling distribution, but in the profits the company generated, a good share of which were distributed among the owners. A consortium of newspaper publishers, Bonniers holding the largest share, took over ownership of Pressbyrå in 1940.

A new generation, new strategies

Through their position of leadership in publishing - books, periodicals, newspapers, etc. - the Bonniers played a focal role in Swedish cultural life. Most of the quality authors of the day published via Bonniers. Similarly, most leading literary critics had contacts with the Bonniers as writers, translators or employees of the publishing house. With such an extensive network of contacts the Bonniers were in a position to support young authors by publishing their books, promoting them among critics, publishing their poems and short stories in their journals, granting stipends, employing them in various projects, and so forth.

The companies the Bonniers owned entirely were grouped into two legally separate clusters, centered around Firma Albert Bonnier and Åhlén & Åkerlund, respectively. In practice the two groups functioned as one, with numerous transactions between them. Consequently, it is difficult to assess the actual profitability of either half. Clearly, however, a successively larger share of the family's earnings was generated by Åhlén & Åkerlund's magazines. It is also difficult to assess the family's total wealth, but it would appear that it increased by about 50 per cent in the interval 1930-54. Bonnier was able for the most part to finance the company's expansion with credits from Stockholms Enskilda Bank, where Tor Bonnier was elected to the Board in 1931.

When Karl Otto Bonnier had left the firm in 1938, ownership was divided more or less evenly between his sons, Tor, Åke and Kaj. The consensus regarding the group's organization and objectives that had prevailed in the family since the start of the century was broken in the early 1950s. Tor Bonnier's eldest three sons, Albert, Johan and Lukas, questioned both the policy of channelling profits into the group's book publishing and how ownership and profits were distributed in the group as a whole. Åke and Kaj Bonnier resisted any change in the distribution of ownership. Together with Tor, they defended the policy of internal subventions to support the publishing of quality literature.

The conflicts were so severe that dividing the group between Tor Bonnier's sons, on

the one hand, and Åke and Kaj Bonnier on the other, was considered. Instead, however, the situation resolved itself when Kaj Bonnier and his heirs sold their shares in the Bonniers group to the other co-owners. The group's interest in *Dagens Nyheter* was transferred to a new company, Deni, that had the same ownership structure as the group had had before Kaj Bonnier's exit.

Bonniers applied an array of parallel strategies to expand the group's operations: consolidation of the core business, horizontal and vertical integration, and geographic expansion into new markets. The book publishing company consolidated its position as leading publisher of fiction. Through horizontal integration Bonniers sought to reach media consumers through several channels: magazines and newspapers, in addition to books. The elite market was fairly well covered through the publishing and distribution of quality literature, cultural magazines and nationally distributed *Dagens Nyheter*. Through the acquisition of Åhlén & Åkerlund and launching *Expressen*, Bonniers established itself as a major player on the mass market, as well. Vertical integration was undertaken both in production - Bonniers had its own graphics industry -and in distribution/sales through an in-house sales organization. In sum, Bonniers' development during the period studied may be characterized as long-term organic growth of the core business via horizontal and vertical integration into adjoining media sectors.

Translation Charly Hultén

NOTER

INLEDNING

- 1 Resonemangen i detta avsnitt är generella men exemplen har hämtats från situationen på mediemarknaden under första hälften av 1900-talet.
- 2 Sánchez-Tabernerero, A, *Media Concentration in Europe. Commercial Enterprise and the Public Interest*, s 62-84 ges en rad exempel från nutiden.
- 3 Jonsson, S, & Sundin, S, *Massmedier och deras ägare*, s 16 ff. Holmberg, H, *Strategier mot pressdöden*. Torbacke, J, *Det betvingade ordet*, s 174-194.
- 4 Se t.ex. Bourdieu, P, *Det sociala rummet och dess omvandlingar* i Bourdieu, P, *Kultursociologiska texter*. Se även Svedjedal, J, *Författare och förläggare*, s 24 ff.
- 5 Gäfvert, B, Ivar Kreuger och Stockholmspressen, i *Pressens Årbog 1978*.
- 6 Sundin, S, *Ägarmakt i massmedier - försök till strukturering*, s 11 f.
- 7 För utförligare genomgångar av medieägares inflytande se Murdock, G, *Large corporations and the control of the communication industries*, i *Culture, Society and the Media* Ed. M, Gurevitch et. al, Sundin, S, *Ägarmakt i massmedier - försök till strukturering*, Sundin, S, *Ägarnas ställning i medieföretag - försök till positionsbestämningar*. samt Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 18 f.
- 8 Strömstedt, B, *Löpsedeln och insidan*, s 395 f.
- 9 För två tidiga exempel på redaktörers kontrakt se Sundell, G, *Ord och öden i ett tidningshus*, s 17 f, Ljungquist, I, *Kampen om läsarna*, s 68 f samt Bladh, C, *En tidningshistoria - Sundsvalls Tidning under 150 år*, s 45.
- 10 Murdock, G, *Large corporations and the control of the communication industries*, i *Culture, Society and the Media* Ed. M, Gurevitch et. al, s 122 f.
- 11 I Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 20 ff används liknande huvudfrågeställningar, som delas upp i en rad delfrågor som i många fall även är relevanta för denna studie.
- 12 En utförligare genomgång av forskningsläget inom de fältstudien berör finns i Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 23-27.
- 13 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1922-1936*. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*.
- 14 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*. Sundin, S, *Bonniers och pressen under 150 år i Presshistorisk årsbok 1987*. Sundin, S, *Huset Bonnier - En skiss över en finansfamiljs uppgång*, Del I 1804-1930. Sundin, S, *Huset Bonnier - En skiss över en finansfamiljs uppgång*, Del II 1931-1945.
- 15 Karlsson Stider, A, *Familjen & Firman*. Sigfridsson, S, *Boken om Bonniers*.
- 16 Larsson, M, *Bonniers - en mediefamilj*. Förlag, konglomerat och mediekoncern 1953-1990.
- 17 Se s 8.
- 18 Svedjedal, J, *Bokens samhälle. Svenska Bokförläggareföreningen och svensk bokmarknad 1887-1943*, (I-II).
- 19 Gehlin, J, *Floden och virvlarna. Linjer och episoder ur hundra års författarsacklig historia*.
- 20 Se t.ex. Ejve, B *Det var på Tiden. Till Tidens förlags 50-årsjubileum i oktober 1962*. Herrar Wahlström & Widstrand, *Brev till förlaget 1884-1984*. Küntzel, H, *Ett förlagsjubileum. Några minnesanteckningar med anledning av Hugo Gebers förlag AB:s sjutiofemåriga verksamhet*. Österberg, C, *Natur och Kultur. En förlagskrönika 1922-1986*.
- 21 Peterson, B, *Boktryckaren som förläggare, Förlagsfunktion och utgivningspolitik hos P.A. Norstedt & Söner 1879-1910*. Peterson, B, *PAN på Riddarholmen*. Norstedts 1910-1973.

- 22 Ljungquist, I, 1922-1946 *Ur Dagens Nyheters historia*. Adrup, K A, & Nordell, B, *Tingstens tid. En krönika om DN 1946-1963*. Del I.
- 23 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris I-II*.
- 24 Johansson, A W, *Herbert Tingsten och det kalla kriget. Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946-1952*.
- 25 Gustafsson, K E, Århundredets dagstidning i Sverige (*Expressen*). Gustafsson, K E, *The origins and development of the Swedish tabloid Expressen 1944-1994*.
- 26 Larsson, L, *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*.
- 27 *Journalist i press radio tv*, Red E Westerberg. Holmberg, C-G m. fl, *En svensk press-historia*. 1983. Moberg, R, *Min veckopress*.
- 28 Bergqvist, S, *Allers förlag 100 år: 1894-1994. En kulturhistoria*. Nilsson, T, *Det stora förlaget. Historier och historia från Åhlén & Åkerlund och veckotidningarnas guldålder*. Moberg, R, *Abbe - Tidningsmannen*.
- 29 Ahrens, A m fl, *Veckopressen i Sverige - analyser och perspektiv*. 1979. Larsson, L, *En annan historia*. Sköld, G, *Från moder till samhällsvarelse. Vardagskvinnor och kvinnovardag från femtiotal till nittiotal i familjetidningen Året Runt*.
- 30 Intervju med Albert Bonnier jr 1988-12-06.
- 31 Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj* Del I - V.
- 32 Bonnier, T, *Längesen*.
- 33 Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, tryckt som korrektur. Stockholm 1961. Bonnier, T, *Kåseri uppläst på Bonnierkoncernen 1963-12-12*, tryckt som korrektur. Stockholm 1963.
- 34 Bonnier, T, *Minnen - Pressbyrån i Pressbyrån 75 år*.
- 35 Bonnier, Å, *Bonniers - en släktkrönika 1778-1941*.
- 36 Bonnier, Å, Åke Bonnier berättar om tidningar och tidningsutgivare förr och nu och om andra människor han mött på vägen i *Böckernas Värld* 8/1971.
- 37 Bonnier, A, *Personligt. Sett, hört och tänkt*, Hancock, B, *Abbe och Bonniers*. Intervju 1988-12-06.
- 38 Bergqvist, H, *Mitt liv bland böckerna*. Bergqvist, H, *I böckernas värld*.
- 39 Svensson, G, *Minnen och möten. Ett liv i bokens tjänst*.
- 40 *Albert Bonniers förlag 100 år. 1837-1937*, Red. Å Bonnier. *Albert Bonniers förlag Stockholm. 1837-1962. Etthundratjugofem år*.
- 41 *Excelsior. En jubileumskavalkad i brev*. Valda och kommenterade av Daniel Hjorth under medverkan av Håkan Attius.
- 42 *Dagens Nyheters arkiv*, F I:15-16. PA.
- 43 Ljungquist, I, *Bakom spalterna*. Ljungquist, I, 1922-1946 *Ur Dagens Nyheters historia*, Stockholm 1954.
- 44 Eli F Heckschers och John Landquists samlingar (KB) samt Torgny Segerstedts samling (GUB).

Del I BAKGRUND

- 1 Huvudkällan för Bonniers äldre historia är Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj* del I-V. Bonnier, Å, *Bonniers - en släktkrönika 1778-1941*, bygger i stor utsträckning på Karl Otto Bonniers verk. Även Sundin, S, *Huset Bonnier - En skiss över en finansfamiljs uppgång. Del I 1804-1930*, utgår från Karl Otto Bonniers framställning men här finns också en del ekonomiska uppgifter i huvudsak hämtade från bouppteckningar. Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern* behandlar Bonniers historia under åren 1909-1929 utifrån ett brett perspektiv.
- 2 Albert Bonniers bouppteckning visar en behållning på 2,4 mkr (SSA). Därtill har lagts de tre barnens fordringar hos fadern på morsarvet på sammanlagt 1,1 mkr. Värderingen av förlagets tillgångar, 465 tkr, kan antas ha varit för låg varför den verkliga förmögenheten sannolikt översteg 3,5 mkr.

- 3 Lo-Johansson, I, *Tröskeln*, s 314 f. Muntlig uppgift från Georg Svensson 1987.
- 4 Åke Bonnier – Albert Bonnier jr 1950-08-03.
- 5 Intervju med Albert Bonnier jr 1988-12-06.
- 6 Ett exempel var Lisen Bonniers far Wilhelm Josephson som överlät sin grosshandel Bendix & Josephson till sonen John Josephson, medan de övriga tillgångarna testamenterades till de fem barnen utifrån deras ekonomiska ställning [Bouppteckning över Wilhelm Josephson (1917-685 r1 Stockholm stadsarkiv)].
- 7 Avtal mellan Karl Otto Bonnier, Tor Bonnier, Åke Bonnier, Kaj Bonnier och Albert Bonnier jr 1938-03-05.
- 8 Åke Bonnier – Tor Bonnier 1951-09-19. Av Tor Bonnier 1938 eller 1939 upprättad sammanställning över hans ekonomiska situation.
- 9 Uppgiften i Karlsson Stidler, A, *Familjen & Firman*, s 182 "I den sjätte generationen ärver döttrarna för första gången och erhåller inträde i firmafamiljen" är felaktig. Den enda dottern i femte generationen bland delägarnas barn, Suzanne Sjögren, fick 1947 exakt samma andel som sina bröder.
- 10 Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj* del II, s 39 f. Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 41.
- 11 Karl Otto Bonnier – Aksel Josephson 1932-10-23, 1933-12-15, 1937-04-12 och 1937-06-11. Karl Otto Bonnier – Verner von Heidenstam 1933-05-31.
- 12 Tor Bonnier – Fredrik Böök 1941-08-19. Karl Otto Bonnier – Aksel Josephson 1938-05-09. Tor Bonnier – Elin Wägner 1934-08-18. Tor Bonnier – John Landquist 1934-08-10, 1938-08-09 och 1938-08-16. John Landquist – Tor Bonnier 1938-08-15.
- 13 Tor Bonnier - Fredrik Böök 1941-08-19.
- 14 Tor Bonnier - Fredrik Böök 1940-12-11, 1941-08-15 och 1942-01-15. Fredrik Böök –Tor Bonnier 1941-08-17 och 1941-08-24.
- 15 Leif Kihlbergs minnesanteckningar s 21 ff, 48 och 53. Wilhelm Josephson – Kaj Bonnier 1939-12-04. Kaj Bonnier – Wilhelm Josephson 1939-12-05. Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1939-12-05. Karl Otto Bonnier – Sten Dehlgren 1939-12-08. Tor Bonnier – Else Kleen 1939-12-23. Åke Bonnier – Bonniers 1940-01-16 (telegram). Tor Bonnier – Gunnar Josephson 1940-02-05. Kassabok för HB Albert Bonnier 1940-02-13. Åke Bonnier – Kaj Bonnier 1941-09-12.
- 16 Kaj Bonnier – Tor Bonnier 1941-07-11. Kaj Bonnier – Åke Bonnier 1941-08-24. Tor Bonnier – Christian Günther 1942-12-28. Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1944-01-03 (ej avsänt) och 1944-06-27. Tor Bonnier – Rickard Lindström februari 1944.
- 17 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1940-02-28. Tor Bonnier – Arthur Engberg 1941-06-28. Kaj Bonnier – Leif Kihlberg 1941-08-27.
- 18 Tor Bonnier – Bertil Ohlin 1936-09-30. Bertil Ohlin – Tor Bonnier 1936-10-01. Tor Bonnier – Zeth Höglund 1938-06-16. Tor Bonnier – Eli F Heckscher 1942-12-12. Tor Bonnier – Gunnar Myrdal 1945-01-05. Tor Bonnier – Marcus Wallenberg jr 1945-06-20 och 1947-12-25. Tor Bonnier – Bo Enander 1946-11-18.
- 19 Tor Bonnier – Marcus Wallenberg jr 1947-12-25.
- 20 Tingsten, Herbert, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 181. Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1945-11-24.
- 21 *Porträtt av förläggaren som en ännu ung man*, s 101. I kretsen kring tidskriften *Nordens Frihet* ingick bland andra Bo Enander, Folke Lindberg, Ragnar Svanström, Åke Thulstrup och Harald Wigforss. Kaj Bonnier – Tor Bonnier 1944-08-18. Radikala landsföreningen fick 6 618 röster vid riksdagsvalen 1944 [*Svensk Uppslagsbok* (andra upplagan)]. Kaj Bonnier – Eyvind Johnson 1948-06-16 och 1948-06-29. Eyvind Johnson – Kaj Bonnier 1948-06-23.
- 22 Åke Bonnier – Robert Josephsson 1933-08-19. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 158. Bonnier jr, A, *Personligt* s 122 ff.
- 23 Bonnier, J, *Manilla*, s 40. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-*

1946, s 158.

- 24 Bonniers korrespondens med Per Albin Hansson, Gustaf Andersson, Bertil Ohlin, John Bergvall, Gösta Bagge, Alva Myrdal och Gunnar Myrdal. Tor Bonnier – Else Kleen 1936-10-06. Gustav Möller– Tor Bonnier 1939-09-11.
- 25 Bonnier, T, *Längesen*, s 22.
- 26 Uppsatsen finns i korrektur i Bonniers förlagsarkiv. Åke Bonnier – Isaac Grünewald 1933-05-26. Inbjudna var Eli F Heckscher, Oskar Klein, Adolf Lichtenstein, Isaac Grünewald, Gunnar Josephson, Stig Bendixson, Hugo Valentin [Moses Pergament ersatte], Sander Izikowitz och Daniel Brick alla med fruar.
- 27 Tor Bonnier – Martin Lamm 1933-05-31.
- 28 Åke Bonnier – Tor Bonnier 1933-05-31.
- 29 Fredrik Bööks minnesord över Karl Otto Bonnier i *Bonniers Litterära Magasin* återgivet i *Till minnet av Karl Otto Bonnier*, s 43. Tor Bonnier – Leon Ljunglund 1934-06-19. Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1945-03-07. Utkast till insändare 1945 ((Förvaras bland Bonniers korrespondens med Hugo Valentin). Kaj Bonnier – Gunnar Josephson 1949-03-04.
- 30 Bonnier, T, *Längesen*, s 37.
- 31 Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj* Del V s 285 ff. *Aftonbladet* 1931-11-13 och 1931-11-14. *Nationen* 1931-12-01.
- 32 *Nationen* 1931-12-01 och 1932-02-01. *Nya Dagligt Allehanda* 1933-05-03. Se även stöd för Bonniers i *Aftonbladets* ledare 1933-05-04, sannolikt skriven av John Landquist.
- 33 *Völkischer Beobachter* 1934-08-02. *Der Angriff* 1934-08-13, 1934-08-24 och 1934-10-27. Åke Bonnier – Leon Ljunglund 1934-10-08 återgivet i *Nya Dagligt Allehanda* 1934-10-10.
- 34 *Nya Dagligt Allehanda* 1934-11-26, 1934-11-27 och 1934-11-28 *Svenska Morgonbladet* 1934-12-07.
- 35 *Göteborgs-Posten* 1933-04-03. Ledaren kommenterades i Åke Bonnier – Harry Hjärne 1933-04-06, Karl Otto Bonnier – Harry Hjärne 1933-04-06 (ej avsänt) och Harry Hjärne – Åke Bonnier 1933-04-11.
- 36 Exempel på olika former av stöd till utsatta judar ges i Karl Otto Bonnier – Selma Lagerlöf 1933-07-05, Karl Otto Bonnier – Ragnar Josephson 1935-09-09, Karl Otto Bonnier – Nils Alexanderson 1938-06-14, Karl Otto Bonnier – Bo Bergman 1938-12-22, Karl Otto Bonnier – Anton Blanck 1938-05-06, Karl Otto Bonnier – Gunnar Josephson 1938-12-07, Karl Otto Bonnier – Martin Lamm 1939-10-20, Tor Bonnier – Gunnar Josephson 1940-02-05, Gunnar Josephson – Kaj Bonnier 1943-04-28, Gunnar Josephson – Albert Bonniers Förlags AB 1944-01-27, Albert Bonnier jr – Kaj Bonnier 1943-05-13 samt Mia Leche-Löfgren – Bonniers 1937-07-31.
- 37 *Aftonbladet* 1970-04-12.
- 38 Isaac Grünewald – Karl Otto Bonnier 1937-03-29. Tora Nordström-Bonniers dagbok 1940-05-28 citerad i Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 53.

DEL II FÖRLAGSVERKSAMHETEN

Den svenska bokmarknaden

- 1 Svedjedal, J, *Den svenska bokmarknaden i Lönnroth, L, & Johannesson, H-E, Den svenska litteraturen* Del VII, s 25. För en samlad bild av utvecklingen på bokmarknaden se Rinman, S, *Svenska Bokförläggareföreningen 1843-1887* och Svedjedal, J, *Bokens samhälle*.
- 2 Svedjedal, J, *Bokens samhälle*. I denna bok finns en utförlig bibliografi över bland annat förlagshistoriker.
- 3 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 50 f.
- 4 Genomgången av förlag bygger i huvudsak på Svedjedal, J, *Bokens samhälle* kap 18.

Albert Bonniers Förlags bokutgivning

- 1 *Sveriges Handelskalender* 1929. Årsredovisning för Albert Bonniers Förlag AB 1951.
- 2 Stolpe, Herman & Sven, *Svenska bokförläggare i närbild*, s 129. Svensson, G, *Minnen och möten*, s 60 f. Lo-Johansson, I, *Träskeln*, s 314 f.
- 3 Kaj Bonnier – Styrelsen för Albert Bonniers förlag AB augusti 1947.
- 4 *Albert Bonniers förlag 100 år* (paginering saknas). Förlagsredaktörerna – Gerard Bonnier 1954-04-21. *BonnierForum* 3/1955, 1/1957 och 1/1971.
- 5 Förutom de i texten nämnda var Greta Helms försäljningschef, Greta Cembraeus chef för obligationsavdelningen, Gurli Ekstöm och Greta Ågren i tur och ordning huvudkassörskor. Även de två förlagssekreterarna Disa Netterström-Jonsson och Aina Branner spelade en viktig roll.
- 6 *BonnierForum* 2/1950.
- 7 *BonnierForum* 1/1962.
- 8 I Gedin, P, *Förläggarliv*, s 124 - 134 ges en skildring av förlagets organisation i mitten av 1950-talet, men också av de problem som den nya ledningen mötte då den ville modernisera arbetet.
- 9 Svedjedal, J, *Prosa mellan krigen*. Johansson, H O, *Svensk lyrik 1931-1960*. Mählqvist, S, *Böcker för svenska barn 1870-1950*. Beträffande bestsellers se t ex Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 810 ff och Bergqvist, H, *I böckernas värld*, s 68 ff.
- 10 För den aktuella perioden finns kataloger för åren 1928-1940, 1941-1945, 1946-1950, 1951-1955. Katalogerna är uppdelade i cirka 25 ämnesområden. Indelningsgrunderna växlar något mellan utgåvorna, dock inte mer än att det efter vissa justeringar är möjligt att göra jämförelser över tiden. Uppgifter lämnas om författare, titel, sidantal, utgivningsår och pris, samt i förekommande fall upplaga, illustrationer, serie och tryckår (om det inte sammanfaller med utgivningsår). Katalogerna förefaller vara upprättade med stor noggrannhet, även om några fel kunnat upptäckas. För att kunna göra jämförelse bakåt i tiden har samma metod använts som i Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 57-64. En uppdelning har gjorts mellan ny utgivning och omtryck. Utgångspunkt vid definitionen har varit boken som förlagsprodukt. För varje kalenderår har aldrig mer än en upplaga räknats. Varje volym som saluförts individuellt har räknats som en enhet. Band i samlingsverk som *Bonniers Konversationslexikon* och de stora författarnas samlade skrifter har i regel saluförts individuellt. I vissa fall har dock tvåbandsverk utbudits endast som en enhet och har därför i undersökningen räknats som ett verk. Ämnesindelningen i katalogerna har följts i basmaterialet, varefter en sammanläggning i större ämnesområden gjorts. För vissa specialundersökningar har ämnesområden delats upp i mindre enheter. För att underlätta arbetet har förlagskatalogernas periodisering följts.
- 11 Styrelseprotokoll för Albert Bonniers Förlag AB 1950-05-12.
- 12 Styrelseprotokoll för Albert Bonniers Förlag AB 1950-05-12. Nyutgivningen av samlade och valda verk uppgick 1951-55 till respektive 9, 16, 14, 11 och 5 volymer.
- 13 Åke Bonnier – Pär Lagerkvist 1928-02-18. Sonja Bergvall – Pär Lagerkvist 1953-06-17. *Bonniernytt* 6/1991.
- 14 Karl Otto Bonnier – Eyvind Johnson 1931-06-16.
- 15 Erik Asklund – Gerard Bonnier 1947-08-11. Kaj Bonnier - Erik Asklund 1947-08-14 och 1947-08-19. Erik Asklund – Kaj Bonnier 1947-08-17. Gustaf Sandgren - Gerard Bonnier 1956-08-16.
- 16 Kaj Bonnier – Jan Fridegård 1934-10-09. Georg Svensson - Lars Ahlin 1937-04-30 och 1937-06-22. Gerard Bonnier - Lars Ahlin 1939-09-18, 1953-01-19, 1954-10-28 och 1955-02-15.
- 17 Fritiof Nilsson Piraten – Albert Bonniers förlag 1932-05-10. Karl Otto Bonnier – Fritiof Nilsson Piraten 1932-07-12, 1933-10-11 och 1936-03-20.
- 18 Tor Bonnier – Moa Martinson 1931-08-24, 1931-11-24, 1932-04-23, 1932-04-29, 1935-08-01 och 1935-08-12. Karl Otto Bonnier – Moa Martinson 1933-04-20, 1933-04-26 och 1933-07-21. Moa Martinson – Karl Otto Bonnier 1933-04-22,

- 1933-07-28 [sannolikt feldaterat 1933-06-28] och 1933-07-22.
- 19 Moa Martinson – Tor Bonnier 1935-06-28. Tor Bonnier – Moa Martinson 1935-07-02.
- 20 Karl Otto Bonnier – Moa Martinson 1933-07-21. Moa Martinson – Tor Bonnier 1934-01-25, 1936-12-06 och 1937-03-03. Tor Bonnier – Jan Fridégard 1933-08-30. Kaj Bonnier – Dagmar Edqvist 1932-06-01. Fritiof Nilsson Piraten – Karl Otto Bonnier 1932-07-23. Karl Otto Bonnier – Fritiof Nilsson Piraten 1932-07-05. Tor Bonnier – Irja Browallius 1934-07-28.
- 21 Tor Bonnier - Moa Martinson 1937-03-06.
- 22 Tor Bonnier – Harry Martinson 1928-09-14, 1929-05-01, 1930-02-17, 1930-03-10 och 1930-07-29.
- 23 Tor Bonnier – Harry Martinson 1932-07-11, 1934-10-23, 1935-10-01, 1936-10-03, och 1936-10-05. Karl Otto Bonnier – Karl Wählin 1932-11-25.
- 24 Harry Martinson – Tor Bonnier 1940-06-10. Georg Svensson – Harry Martinson 1944-02-05. Harry Martinson – Georg Svensson 1944-02-08. Aina Branner – Harry Martinson 1944-09-07. Svensson, G, *Harry Martinson som jag såg honom*, s 40 f. Se även s 128.
- 25 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 63 ff.
- 26 Svensson, G, *Minnen och möten*, s 83.
- 27 Svensson, G, *Minnen och möten*, s 86 f och 92 ff. *BonnierForum* 4/1955.
- 28 Svensson, G, *Minnen och möten*, s 96.
- 29 Se till exempel Kaj Bonnier – Anders Österling 1932-11-02, 1935-07-25, 1936-07-20 och 1939-08-01. Georg Svensson – Anders Österling 1942-12-28, 1946-07-05 och 1951-09-10.
- 30 Svensson, G, *Minnen och möten*, s 98 f. Georg Svensson – Anders Österling 1946-07-05. Styrelseprotokoll för Albert Bonniers Förlag AB 1950-05-12.
- 31 Georg Svensson - Anders Österling 1949-10-31, 1954-08-18 och 1954-12-16.
- 32 Tor Bonnier - Sten Selander 1931-12-04 och 1932-01-12. *Svensk Bokhandelstidning* 12/1932 och 14/1932. Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 513.
- 33 Tor Bonnier – Sten Selander 1935-12-23. Likalydande brev till Marika Stiernstedt och Sigfrid Siwertz.
- 34 Kaj Bonnier – Ivar Harrie 1932-01-05. Kaj Bonnier – Eli F Heckscher 1933-01-09. Eli F Heckscher – Georg Svensson 1934-05-04. Georg Svensson – Eli F Heckscher 1934-05-04. Kaj Bonnier – Anders Örne 1933-03-21. Förlaget hade tänkt sig att ledamöterna på grund av sitt intresse skulle utföra sina uppdrag utan ersättning. Efter protest från Ivar Harrie utgick en ersättning på 30 kr per läst bok (Ivar Harrie – Albert Bonniers förlag 1933-05-21. Kaj Bonnier – Ivar Harrie 1933-05-24). En rad utlåtanden finns bland ledamöternas korrespondens med Bonniers.
- 35 Artur Lundkvist – Albert Bonniers förlag 1932-10-26. Uppgift om Selanders och Siwertz motstånd i en intervju med Artur Lundkvist i *Svenska Dagbladet* 1986-03-02. *Sanctuary* gavs ut först 1951, då i Mårten Edlunds översättning.
- 36 *BonnierForum* 1/1957. De mest anlitade översättarna 1951-55 var Torsten Blomqvist (24 översättningar), Nils Holmberg (23), Lisbeth och Louis Renner (19), Mårten och Ruth Edlund (13), Birgitta Hammar (10), Ann-Sofie och Sten Rein (9) samt Knut Stubbendorff (9).
- 37 *Albert Bonniers förlagskataloger* 1923-1955. *BonnierForum* 4/1951 s 4 ff.
- 38 *Litteraturhandboken*. Red Ulf Staberg & Margaretha Thoursie-Moback. Tredje upplagan Stockholm 1959. Det bör observeras att bland icke omnämnda författare finns dels författare av triviallitteratur, dels kvalificerade författare, t ex med verk i Gula serien eller Panache, som utkommit med endast enstaka verk på svenska. Å andra sidan finns vissa underhållningsförfattare med diskutabel litterär standard representerade i boken. Av de författare Bonniers gav ut perioden 1930-40 behandlas 142 (55%) av 257 författare i boken. För perioderna 1941-45, 1946-50, 1951-55

- var motsvarande tal 84 (61%) av 137, 93 (66%) av 144 respektive 88 (59%) av 148.
- 39 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 66-73 och 105 ff.
- 40 Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 767 ff. och 774. Kaj Bonnier - Sven Stolpe 1936-01-29.
- 41 PM av Marika Stiernstedt januari 1936 samt utkast till cirkulär till bokhandeln (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Marika Stiernstedt). Tor Bonnier - Marika Stiernstedt 1936-02-06, 1936-07-04 och 1936-07-13. Bonnier-Biblioteks katalog 1938. Karl Ragnar Gierow - Kaj Bonnier 1937-04-22. Kaj Bonnier - Karl Ragnar Gierow 1937-04-23.
- 42 Svedjedal, Johan, *Bokens samhälle*, s 513-518.
- 43 *BonnierForum* 2/1951 och 2/1956. Gedin, Per I, *Förläggartliv*, s 134 ff.
- 44 Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 518 ff. "PM till Albert Bonniers Förlag AB:s deklARATION till krigskonjunkturskatt 1946." Huvudbok för Albert Bonniers Förlag AB 1942-47. Upplagekort. Gedin, P, *Förläggartliv*, s 139 ff. Carl Henrik Jansson - Albert Bonnier jr 1955-02-17.
- 45 Ludvig Nordström - Tor Bonnier 1941-04-02. Tor Bonnier - Ludvig Nordström 1941-06-25. Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 725 ff. Hirdman, A, *Alla tiders folkböcker*, s 128 ff.
- 46 Ivar Lo-Johansson - Kaj Bonnier 1941-04-04. Kaj Bonnier - Ivar Lo-Johansson 1941-04-05. Ivar Lo-Johansson gav fram till 1956 ut ytterligare fem böcker i FIB:s serie.
- 47 Kaj Bonnier - Ivar Lo-Johansson 1943-02-10. PM 1949-06-15 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Ivar Lo-Johansson). Tor Bonnier - Eyvind Johnson 1943-06-01. Tor Bonnier - Pär Lagerkvist 1943-02-23. Tor Bonnier - Jarl Hemmer 1943-09-07. Kaj Bonnier - Irja Browallius 1944-02-02. Upplagekort.
- 48 *BonnierForum* 1/1956 och 1/1967. Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 728. Upplagekort.
- 49 Kaj Bonnier - Styrelsen för Albert Bonniers Förlag AB augusti 1947. Huvudbok för Albert Bonniers Förlag AB 1947. Styrelseprotokoll för Albert Bonniers Förlag AB 1950-05-12. *BonnierForum* 1/1955 och 3/1955.
- 50 Beräkningar gjorda med utgångspunkt från upplagor och uppgifter om honorar.
- 51 Bengt Cederquist - Tor Bonnier 1950-01-12.
- 52 Bonnier, Karl Otto, *Bonniers en bokhandlarefamilj* Del II s 83. *Bokspegeln* 3/1979. Mählqvist, S, *Böcker för svenska barn 1870-1950* s 67 ff. Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 57.
- 53 Ansvarsfördelningen inom förlaget framgår bland annat av korrespondensen med författarna. Elsa Beskow - Kaj Bonnier 1939-06-08. *Svenska Dagbladet* 1997-06-23. *Bokspegeln* 3/1979. *BonnierForum* 2/1952 och 1/1955.
- 54 Mählqvist, S, *Böcker för svenska barn 1870-1950*, s 73.
- 55 Astrid Lindgren - Albert Bonniers Förlag A/B 1944-04-27 och 1944-08-09. [Bonniers] - Astrid Lindgren 1944-09-20. Lindgren, A, I förhoppning att ni inte alarmerar barnavårdsnämnden i Rabén, *Sjögren och alla vi andra*, s 36 ff. *Vecko-Journalen* 9/1967. *Expressen* 1974-11-27.
- 56 "Rapport från ungdomsbiblioteket" 1937-04-06 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Sven Barthel).
- 57 Kaj Bonnier "PM angående Albert Bonniers förlagsverksamhet och därmed sammanhängande frågor" 1946-11-22. "PM till Albert Bonniers Förlags AB:s deklARATION för taxering till krigskonjunkturskatt 1945". Albert Bonnier jr - Gerard Bonnier 1954-04-03.
- 58 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 74 ff.
- 59 *Albert Bonniers förlagskataloger 1928-1955*, vilka är huvudkällan till uppgifterna i följande avsnitt om utgivningens inriktning.
- 60 Birger Barre - Albert Bonniers förlag 1933-03-31. *Albert Bonniers förlagskatalog*

- 1928-1940. Kaj Bonnier PM januari 1952.
- 61 Upplagekort. Uppgifterna på upplagekortet för nationalutgåvan av *Bonniers Konversationslexikon* från Bonniers tryckeri varierar mellan 33 800 och 41 300 exemplar. Variationerna kan bero på att delupplagor trycktes på annat håll.
- 62 Tor Bonnier - Arvid Sohlman 1940-04-26 och 1940-05-31. Trygve Liljestrand - Tor Bonnier 1940-04-30. Tor Bonnier - Knut Östberg 1940-06-01. Knut Östberg - Tor Bonnier 1940-06-03. Knut Östberg - Nordisk Familjebok 1940-06-14 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Knut Östberg).
- 63 Arvid Sohlman - Tor Bonnier 1942-04-20 och 1942-07-01. Tor Bonnier - Arvid Sohlman 1942-04-21, 1942-05-19 och 1942-07-06. Tor Bonnier - Knut Östberg 1942-04-21. Åke Wickman - Tor Bonnier 1942-07-21. *Svensk Uppslagsbok (andra upplagan)*.
- 64 Tor Bonnier - Knut Östberg 1942-08-31. Tor Bonnier - Trygve Liljestrand 1942-10-24. Kontrakt mellan Svenska Akademien och Sveriges litografiska tryckerier AB, P A Norstedt & söner samt Albert Bonniers förlag AB 1942-11-24.
- 65 Bolagsstämmoprotokoll för AB Nordiska Uppslagsböcker 1942-11-30. Förvaltningsberättelse för AB Nordiska Uppslagsböcker 1945. Harald Bauer - Tor Bonnier 1942-12-02. *Svenska Aktiebolag*. Tor Bonnier - Johan Nordenfalk 1948-01-28.
- 66 PM av Åke Wickman våren 1943. Styrelseprotokoll för AB Nordiska Uppslagsböcker 1944-01-12. "PM rörande N.U:s verksamhet" av Gunnar Tisell 1945-12-05 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Åke Wickman). Gerard Bonnier - Åke Bonnier 1945-08-24. Tor Bonnier - Yngve Lorents 1945-11-05 och 1945-11-10. Tor Bonnier - Åke Wickman 1945-11-10. Tor Bonnier - Johan Nordenfalk 1945-11-10. Yngve Lorents - Styrelsen för Nordiska Uppslagsböcker 1945-11-26 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Yngve Lorents). Tor Bonnier - Nils Ahnlund 1946-01-14. AB Nordiska Uppslagsböcker - Svenska Akademien 1946-09-24. Styrelseprotokoll för AB Nordiska Uppslagsböcker 1946-10-25. Anders Österling - Johan Nordenfalk 1946-11-27 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Johan Nordenfalk). Kalkyl av Åke Wickman 1942-10-29.
- 67 Styrelseprotokoll för AB Nordiska Uppslagsböcker 1947-06-03, 1947-09-30. 1947-10-07. 1947-10-16, 1947-12-03 och 1949-10-06. Årsredovisning för AB Nordiska Uppslagsböcker 1948-1953. Kaj Bonnier - Styrelsen för Albert Bonniers Förlag AB augusti 1947. *Albert Bonniers förlagskatalog 1951-1955*.
- 68 Karl Otto Bonnier - Torgny Segerstedt 1930-12-06. Bertil Boethius - Karl Otto Bonnier 1931-12-14. Karl Otto Bonnier - Bertil Boethius 1931-12-15. Karl Otto Bonnier - Henrik Schück 1931-12-14, 1932-01-23, 1932-04-09 och 1936-09-23. Tor Bonnier - Bertil Boethius 1932-02-17 1936-11-03 och 1937-10-12. *Albert Bonniers förlagskataloger 1928-55*.
- 69 Kaj Bonnier "PM angående Albert Bonniers förlagsverksamhet och därmed sammanhängande frågor" 1946-11-22. Styrelseprotokoll för Albert Bonniers Förlag AB 1950-05-12.
- 70 Upplagekort.
- 71 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 310-316, 320 f, 335-342 och 350 f. Se även s 284 f.
- 72 Sven Stolpe - Kaj Bonnier 1926-11-01, 1930-09-15 och 1930-12-08. Kaj Bonnier - Sven Stolpe 1926-11-03. Sven Stolpe - Bonniers 1929-12-13. Åke Bonnier - Sven Stolpe 1929-12-16. Hultén, B, *Kulturtidskrifter på 30-talet*, s 27 och 41.
- 73 Runnquist, Å, *Litterära tidskrifter*, s 26 ff. Hultén, B, *Kulturtidskrifter på 30-talet*, s 41-45 (*Frontens* hela historia behandlas på s 41-85). Holmberg, C-G, *Upprorets tradition*, s 62. Upplagekort.
- 74 Erik Blomberg - Tor Bonnier 1931-12-21. Sven Stolpe - Tor Bonnier 1931-12-22. Tor Bonnier - Erik Blomberg 1931-12-28. Sven Stolpe - Kaj Bonnier 1931-12-02. Hultén, B, *Kulturtidskrifter på 30-talet*, s 42 ff.
- 75 Svensson, G, *Minnen och möten*, s 60 ff.

- 76 Svensson, G, *Minnen och möten*, s 63-71 och 77 ff. Hultén, B, *Kulturtidskrifter på 30-talet*, s 28.
- 77 Tor Bonnier – Sigurd Agrell 1933-03-07. Georg Svensson – Tage Aurell 1934-05-08. Tor Bonnier – Tage Aurell 1934-05-08. Georg Svensson – Johan Hansson 1935-04-27 och 1935-05-16. Johan Hansson – Georg Svensson 1935-05-14.
- 78 Georg Svensson – Gösta Attorps 1938-02-28, 1938-03-18 och 1938-05-07. Gösta Attorps – Georg Svensson 1939-03-05
- 79 Upplagekort. Svensson, G, *Minnen och möten*, s 79. Resultatrapporter för BLM 1944, 1949-06-30 och 1950-06-30. Styrelseprotokoll för Albert Bonniers Förlag AB 1950-05-12.
- 80 Artur Lundkvist Albert Bonniers förlag 1934-08-15. Holmberg, C-G, *Upprorets tradition*, s 64 ff. Runnquist, Å, *Litterära tidskrifter*, s 38 ff.
- 81 Holmberg, C-G, *Upprorets tradition*, s 72. Runnquist, Å, *Litterära tidskrifter*, s 43 ff.
- 82 Holmberg, C-G, *Upprorets tradition*, s 72 ff. Runnquist, Å, *Litterära tidskrifter*, s 50 ff.
- 83 Holmberg, C-G, *Upprorets tradition*, s 81 ff. Runnquist, Å, *Litterära tidskrifter*, s 67 ff.
- 84 Holmberg, C-G, *Upprorets tradition*, s 84 f och 88 ff. Runnquist, Å, *Litterära tidskrifter*, s 69 f och 72 ff..
- 85 Holmberg, Claes-Göran, *Upprorets tradition*, s 156 f.
- 86 *Svenska Dagbladet* 2001-09-11 och 2001-09-26.

Dotterbolagens förlagsverksamhet

- 1 Birger Barre – Tor Bonnier 1935-06-17.
- 2 Tor Bonnier – Carl Björkman 1936-06-25, även återgivet i *Herrar Wahlström & Widstrand*, s 193. Carl Björkman – [Tor] Bonnier 1936-07-07.
- 3 Avskrift av Lotten Wahlström – Carl Björkman 1938-01-17 (förvaras bland Bonniers korrespondens med Carl Björkman). Kassabok för firma Albert Bonnier 1938-02-01 och 1938-03-14. Uppgiften i *Herrar Wahlström & Widstrand*, s 20 att Bonniers gick in med 250 000 kr är felaktig. Det faktum att Herbert Tingsten som dels var författare på Wahlström & Widstrand, dels mycket nära vän till Tor Bonnier först vid Carl Björkmans död fick vetskap om Bonniers ägande visar hur hemlig affären var (Tingsten, H, *Mitt liv – Tio år 1953-63* s 303).
- 4 Erik Blomberg- Broder [Bonnier] 1940-03-21. Carl Björkman - Tor Bonnier 1940-05-06 och 1940-05-29. Tor Bonnier - Carl Björkman 1940-05-08. Erik Blomberg kom aldrig att skriva boken (*Herrar Wahlström & Widstrand*, s 247 ff).
- 5 Tor Bonnier – Carl Björkman 1949-09-13. Carl Björkman – Tor Bonnier 1949-09-21. Breven återgivna i *Herrar Wahlström & Widstrand*, s 297 ff.
- 6 Tor Bonnier – Carl Björkman 1940-12-03, 1940-12-04 och 1943-02-02. Carl Björkman – Tor Bonnier 1940-12-04 och 1943-01-29. Georg Svensson – Carl Björkman 1947-06-30. Carl Björkman – Georg Svensson 1948-03-18.
- 7 Georg Svensson – Carl Björkman 1950-12-07. Stig Ahlgren – Kaj Bonnier 1952-02-29. Kaj Bonnier – Stig Ahlgren 1952-03-01. Kaj Bonnier – Carl Björkman 1952-03-01. Georg Svensson – Carl Björkman 1954-08-09, 1954-09-08 och 1954-09-11. Carl Björkman – Georg Svensson 1954-09-10.
- 8 Carl Björkman – Tor Bonnier 1942-09-08, 1942-09-10, 1942-09-11 och 1942-09-12. Tor Bonnier – Carl Björkman 1942-09-09, 1942-09-10 och 1942-09-11. Tor Bonnier - Kjerstin Göransson-Ljungman 1942-09-18. Kjerstin Göransson-Ljungman –Tor Bonnier 1942-09-23. *Herrar Wahlström & Widstrand*, s 244 f.
- 9 Georg Svensson – Carl Björkman 1947-10-22, återgivet i *Herrar Wahlström & Widstrand*, s 279. "PM rörande Wahlström & Widstrand" till Tor Bonnier med största sannolikhet utarbetat av Kaj Bonnier årsskiftet 1949/50 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Carl Björkman). *Albert Bonniers förlagskatalog 1946-1950*. Libris Internetkatalog 2000-05-17.
- 10 Georg Svensson – Carl Björkman 1949-01-10, återgivet i *Herrar Wahlström & Wid-*

strand, s 293 ff. Se även Wästberg, Per, *Ung mans dagbok*, s 152 f. Carl Björkman - Tor Bonnier 1950-01-04.

- 11 Carl Björkman - Tor Bonnier 1940-05-29, 1941-01-29, 1942-01-15, 1942-09-08, 1943-01-29, 1943-03-22, 1944-07-01, 1945-01-03, 1946-12-31, 1947-12-31 och 1950-01-04. Carl Björkman - Kaj Bonnier 1949-01-02, 1950-12-29 och 1953-01-07.
- 12 Kaj Bonnier - Carl Björkman 1951-01-16.
- 13 Carl Björkman - Tor Bonnier 1942-09-08. Tor Bonnier - Carl Björkman 1947-01-07.
- 14 Carl Björkman - Kaj Bonnier 1949-02-02 [feldaterat skall vara 1949-01-02], 1949-01-12 och 1952-03-17. Kaj Bonnier - Carl Björkman 1949-01-10. Carl Björkman - Tor Bonnier 1950-01-04. "PM rörande Wahlström & Widstrand" till Tor Bonnier med största sannolikhet utarbetat av Kaj Bonnier årsskiftet 1949/50 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Carl Björkman).
- 15 Kaj Bonnier - Åke Bonnier 1943-09-14. Harald Bauer - Kaj Bonnier 1943-10-22. *Svenska Dagbladet* mars 1978.
- 16 *Svenska Dagbladet* mars 1978.
- 17 Helms, A, *En förläggare fattar pennan*, s 8. "P.M. om möte hos Bonniers" 1947-52 (55 stycken). *Innan bilden bleknar*, s 91 f.
- 18 Svensson, G, *Minnen och möten*, s 171. Helms, A, *En förläggare fattar pennan*, s 8. Uppgifter om Forums utgivning är hämtade från Libris databas.
- 19 *Bonnier Information* 5/1993. "P.M. om möte hos Bonniers" 1949-10-19.
- 20 Helms, A, *En förläggare fattar pennan*, s 57. Gedin, P, *Förläggarliv*, s 329 f.
- 21 *BonnierForum* 3/1955 och 2/1957.
- 22 Kaj Bonnier - Styrelsen för Albert Bonniers Förlag AB augusti 1947. Albert Bonnier jr - Kaj Bonnier 1948-10-02. Kaj Bonnier - Albert Bonnier jr 1948-11-01. "P.M. om möte hos Bonniers" 1948-12-10 och 1949-01-28.
- 23 Tor Bonnier - Olof Aschberg 1934-01-16.
- 24 PM "Svenska böcker sålda till utlandet 1951".
- 25 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 118-121.
- 26 *Svensk Bokhandelstidning* 32/1937 och 18/1942.
- 27 Åke Bonnier - Tor Bonnier 1939-12-27, 1941-01-04, 1941-04-20, 1941-04-21, 1941-04-23 och 1941-04-28. Tor Bonnier - Åke Bonnier 1940-02-15, 1940-02-19, 1941-01-02, 1941-01-07, 1941-01-29, 1941-04-17, 1941-04-21, 1941-04-22, 1941-04-28, 1941-05-12 och 1941-05-24. Ivar Rooth - Tor Bonnier 1940-02-19. Tor Bonnier - Ivar Rooth 1941-01-13 och 1941-04-17. Valutakontoret - Tor Bonnier 1941-01-17 och 1941-04-23.
- 28 Bonnier, Å, "Åke Bonnier berättar ..." i *Böckernas Värld* 8/1971, s 91 f. Tor Bonnier - Åke Bonnier 1941-01-07. Åke Bonnier - Tor Bonnier 1941-03-31. Åke Bonnier - Gerard Bonnier 1941-04-30 och 1941-05-05. Åke Bonnier - "Kära Ni" 1941-05-11.
- 29 Tor Bonnier - Åke Bonnier 1941-06-09, 1941-09-02, 1941-10-17, 1941-11-10, 1941-12-03, 1941-12-09 och 1941-12-17. Åke Bonnier - Tor Bonnier 1941-09-10, 1941-09-25, 1941-10-15, 1941-10-30, 1941-11-12, 1941-11-30 och 1941-12-17. Åke Bonnier - Kaj Bonnier 1941-09-12 och 1941-10-30. Valutakontoret - Tor Bonnier 1941-10-24. Åke Bonnier - Gerard Bonnier 1941-11-27 och 1941-12-05. Tor Bonnier - Valutakontoret 1943-05-25.
- 30 Åke Bonnier - Kaj Bonnier 1942-06-03.
- 31 Åke Bonnier - Kurt Bernheim 1947-01-23 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Albert Bonnier Publishing House).
- 32 Albert Bonnier jr - Tor Bonnier 1948-11-20. Åhlén & Åkerlunds Förlag - Valutakontoret 1950-05-30. Albert Bonnier jr, "Några personliga synpunkter på Amerika-affären" 1950-08-16.
- 33 Åhlén & Åkerlunds Förlag - Valutakontoret 1950-05-30. Albert Bonnier jr, "Några personliga synpunkter på Amerika-affären" 1950-08-16. Omfattande telegramväx-

- ling Tor Bonnier – Åke Bonnier 1949-07-01 — 1949-11-21.
- 34 Albert Bonnier jr Utredning januari 1950. Albert Bonnier jr, "Några personliga synpunkter på Amerika-affären" 1950-08-16.
- 35 Åke Bonnier – Albert Bonnier jr 1950-08-03. Kaj Bonnier – Åke Bonnier 1950-08-10 och 1950-08-11. Åke Bonnier – Kaj Bonnier 1950-08-11. Tor Bonnier – Åke Bonnier 1950-10-24 och 1950-10-26.
- 36 Albert Bonnier jr, "PM beträffande situationen i ABPH" 1951-06-18. Bengt Cederquist, "PM angående Bonniers Inc" 1951-06-27. Albert Bonnier jr – Åke Bonnier 1953-03-23.
- 37 Beräkning av Dahlgrens Revisionsbyrå, "Mervinsten för åren 1942-51".
- 38 Bermann Fischer, Gottfried, *Wanderer durch ein Jahrhundert*, s 117 ff och 131 f.
- 39 Bermann Fischer, Gottfried, *Wanderer durch ein Jahrhundert*, s 134 f. "Bolagsordning för Bermann-Fischer Verlag AB med ändringar beslutade den 30 juni 1938". Bolagsstämmoprotokoll för Bermann-Fischer Verlag AB 1938-10-17. "Vertrag zwischen der Firma Albert Bonnier, A.G für verlagsrechte in Chur, Bermann-Fischer Verlag AB und Dr G Bermann Fischer" 1938-07-25.
- 40 Tor Bonnier - Gottfried Bermann Fischer 1940-06-18. Styrelseberättelser för Bermann-Fischer Verlag AB 1938/39 – 1946/47. Avskrift av Ivar Philipson – Einar Ek-lund 1948-05-29.
- 41 Kaj Bonnier – Åke Bonnier 1943-03-03 och 1946-01-28. Åke Bonnier – Firma Albert Bonnier 1944-03-15. Åke Bonnier – "kära Ni" 1946-01-18. Åke Bonnier – Bonniers 1946-01-24. "PM angående L.B Fischer Publishing Corporation" 1946-02-13.
- 42 Avskrift av avtal mellan Albert Bonniers Förlag AB och Continental Book Company AB 1942. Harald Bauer - Kaj Bonnier 1942-04-09. Kaj Bonnier – J S Knapp-Fischer 1942-04-11 och 1942-05-18. J S Knapp-Fischer – Kaj Bonnier 1942-05-15 och 1942-05-24. [Kaj] Bonnier – Åke Bonnier 1943-03-03. Bonniers – Albert Bonnier Ltd 1946-10-19. Svensson, G, *Minnen och möten*, s 106. Tennant, P, *Vid sidan av kriget*, s 121 f.
- 43 PM "Redovisning av försäljningen av Clipper Books och Zephyr Books under åren 1942 och 1943". Baksidestext till Clipperutgåvan av Ferber, Edna, *Saratoga Trunk*, 1942. Svensson, G, *Minnen och möten*, s 106. Tor Bonnier – Marcus Wallenberg jr 1942-05-18. Georg Svensson – Åke Bonnier 1944-05-20
- 44 Svensson, G, *Minnen och möten*, s 106 ff. Bonnierförlagens bokutgivningsbas. De olika inriktningarna var röda volymer för moderna amerikanska författare, blå för moderna engelska böcker, gröna för klassiker, grå för antologier samt gula för deckare och thrillers. Nyutgivningen fördelade sig på 1943: 6 volymer, 1943: 21, 1944: 22, 1945: 34, 1946: 17, 1947: 35, 1948:19, 1949: 7 och 1950:1.
- 45 Georg Svensson – Kaj Bonnier 1944-07-15 och 1944-07-18. Åke Bonnier – Bonniers 1945-03-09. Åke Bonnier – Kaj Bonnier och Georg Svensson 1945-07-12.
- 46 Kaj Bonnier – Åke Bonnier 1945-05-08 och 1945-06-02. Ivar Philipson – Kaj Bonnier 1945-08-30.
- 47 Kaj Bonnier – Dag Hammarskjöld 1945-09-25.
- 48 Åke Bonnier – Bonniers 1945-03-09. Kaj Bonnier – Åke Bonnier 1945-11-19. Georg Svensson – Åke Bonnier 1946-03-03. Åke Bonnier - Kurt Bernheim 1947-01-09 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Albert Bonnier Publishing House). Georg Svensson – Kaj Bonnier 1948-11-04 och 1948-11-09.
- 49 "PM angående Albert Bonniers Förlagsverksamhet och därmed sammanhängande frågor" av Kaj Bonnier 1946-11-22. Åke Bonnier – Georg Svensson 1946-07-01.
- 50 Huvudbok för Albert Bonniers förlag AB 1942-1949. Georg Svensson – Åke Bonnier 1952-05-07. Protokoll för ledningen för Bonnierkoncernen 1951-04-12. Bilaga.

Principer och verklighet

- ¹ En översikt av Bonniers utgivningspolicy under 1900-talets första decennier ges i

- Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, kapitel 5. De stora striderna kring publiceringen av August Strindbergs *Giftas* och Gustaf Frödings *En morgondröm* skildras i Bonnier K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj del IV*, s 61--67 resp s 231-240.
- 2 Aftonbladet 1910-11-14 återgivet i Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj del V*, s 235 f.
- 3 Tor Bonnier – Moa Martinson 1935-07-02.
- 4 Bergqvist, H, *I böckernas värld*, s 129. När Karl Otto Bonnier på 1930-talet skulle framträda i en serie filmer om framträdande personer valde han att läsa denna text, vilket visar att han fortfarande betraktade deklarationen som aktuell.
- 5 Fredrik Bööks roll på det litterära fältet har bland annat belysts i Rydén, P, *Domedagar*, och Nordin, S, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*.
- 6 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 156 ff.
- 7 Kontokurant för Fredrik Böök 1931-11-22 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Fredrik Böök). Fredrik Böök – Albert Bonniers förlag 1930-08-27. Bokens titel var *Vägen till Friedrichsruh*.
- 8 Nordin, S, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, s 254 f och 275-280. Anderson, I, *Svenska Dagbladets historia del I*, s 369 f. Bööks inställning till nazismen framgår även i Fredrik Böök – Karl Otto Bonnier 1933-04-23 samt Fredrik Böök – Tor Bonnier 1933-06-08, 1935-02-18 och 1939-03-12.
- 9 Tor Bonnier – Fredrik Böök 1933-06-06.
- 10 Fredrik Böök – Tor Bonnier 1933-06-08. Arvidsson, R, *Fredrik Bööks bibliografi 1898-1967*.
- 11 Tor Bonnier – Fredrik Böök 1934-11-28 och 1934-12-12. Fredrik Böök – Tor Bonnier 1934-12-11.
- 12 Tor Bonnier – Fredrik Böök 1935-03-20 och 1935-03-29. Fredrik Böök – Tor Bonnier 1935-03-25. Bonniers gav ut Sheean *Länder i lågor* 1936.
- 13 Tor Bonnier – Fredrik Böök 1936-10-01.
- 14 Fredrik Böök – Tor Bonnier 1937-01-04, 1937-03-16 och 1937-07-29. Tor Bonnier – Fredrik Böök 1937-03-23.
- 15 Fredrik Böök – Tor Bonnier 1938-10-26.
- 16 Fredrik Böök – Tor Bonnier 1940-11-28.
- 17 Tor Bonnier – Fredrik Böök 1939-05-11. Fredrik Böök – Tor Bonnier 1939-05-15.
- 18 Kaj Bonnier – Åke Thulstrup 1940-12-02.
- 19 Se s 127.
- 20 Hans produktivitet var imponerande. Åren 1935-39 gav han ut ett litteraturhistoriskt översiktsverk, fyra reseböcker, en roman, en levnadsteckning och en novellsamling.
- 21 Nordin, S, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, s 320.
- 22 Tora Nordström-Bonniers dagbok 1940-05-28 citerad i Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 53.
- 23 Fredrik Böök – Tor Bonnier 1953-06-25, 1955-03-12 och 1953-03-21. Tor Bonnier – Fredrik Böök 1953-06-24, 1955-03-15 och 1953-03-22.
- 24 Se t e x Fredrik Böök – Gerard Bonnier 1951-02-08 och Fredrik Böök – Tor Bonnier 1951-02-10.
- 25 *Tyskland och världsfreden* kom ut på Medéns förlag 1937 samt *Femtio år i Tyskland* på Dagens böcker 1939.
- 26 Tor Bonnier – Fredrik Böök 1937-03-23.
- 27 Karl Otto Bonnier – Sven Hedin 1937-10-25. Valet av bordskavaljer har också tolkats som ett sätt av Bonniers att demonstrera sin liberalism.
- 28 Karl Otto Bonnier – Sven Hedin 1939-09-18, 1939-10-02 och 1939-10-05. Sven Hedin – Karl Otto Bonnier 1939-09-20 och 1939-10-03.

- 29 Sven Hedin – Karl Otto Bonnier 1940-01-04. Karl Otto Bonnier – Sven Hedin 1940-01-05.
- 30 Tor Bonnier – Sven Hedin 1946-12-27. *Utan uppdrag i Berlin* utkom på Fahlcrantz & Gumælius 1949.
- 31 Rütger Essén – Tor Bonnier 1938-11-16.
- 32 Tor Bonnier – Rütger Essén 1936-08-26.
- 33 Tor Bonnier – Rütger Essén 1938-11-02.
- 34 Rütger Essén – Tor Bonnier 1938-11-16.
- 35 Oavslutat och aldrig avsänt brev Tor Bonnier – Rütger Essén 1938-11-16.
- 36 Tor Bonnier – Rütger Essén 1940-09-11. Rütger Essén – Tor Bonnier 1940-09-16.
- 37 Kaj Bonnier – Tor Bonnier 1940-10-24.
- 38 Tor Bonnier – Rütger Essén 1940-10-25.
- 39 Rütger Essén – Albert Bonniers Bokförlag 1941-03-31. Tor Bonnier – Rütger Essén 1941-04-05.
- 40 Under perioden 1941-50 gav Rütger Essén ut endast en bok.
- 41 Se s 34.
- 42 Karl Otto Bonnier – Eric von Rosen 1936-03-23 och 1936-03-31. Eric von Rosen – Karl Otto Bonnier 1936-03-27. Eric von Rosen gav 1936-40 över huvud taget inte ut någon ny bok (*Svensk bokkatalog* 1936-40).
- 43 Tor Bonnier – Per Nyström 1936-06-05. Per Nyström – Tor Bonnier 1936-06-29. Fredrik Böök – Tor Bonnier 1936-07-08. Tor Bonnier – Fredrik Böök 1936-07-10. Forser, Tomas, *Jag har speglat århundradet*, s 305 f.
- 44 Fredrik Böök – Tor Bonnier 1937-05-09.
- 45 Tor Bonnier – Axel Strindberg 1937-05-12 och 1937-06-26. Axel Strindberg – Tor Bonnier 1937-05-30. Karl Otto Bonnier – Axel Strindberg 1938-01-08.
- 46 Kaj Bonnier – Eyvind Johnson 1948-06-16.
- 47 Artur Lundkvist – Gerard Bonnier 1952-01-28. Gerard Bonnier – Artur Lundkvist 1952-02-04. Gerard Bonnier – Kaj Bonnier 1952-02-05.
- 48 Artur Lundkvist, *Vallmor från Tashkent. En resa i Sovjet-Unionen. Svenska Dagbladet* 1952-10-26.
- 49 Tor Bonnier – Richard Sandler 1936-10-13.
- 50 Bonniers – Christian Günther 1941-03-27. Samtidigt skickades ett exemplar av W Brandts *Kriget i Norge* och Edmond Demaitres *Misstagens politik*.
- 51 *Svensk Bokkatalog* 1941-45.
- 52 Kaj Bonnier – Tom Söderberg 1942-03-10. Tom Söderberg – Kaj Bonnier 1942-03-12.
- 53 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 90 f.
- 54 Se s 33 ff.
- 55 Tor Bonnier – Agnes von Krusenstjerna 1930-08-25.
- 56 Agnes von Krusenstjerna – Tor Bonnier 1930-08-29 och 1930-10-21.
- 57 Tor Bonnier – Torsten Fogelqvist 1932-10-10.
- 58 Lagercrantz, O, *Agnes von Krusenstjerna*, s 270.
- 59 Karl Otto Bonnier – Agnes von Krusenstjerna 1932-11-05 (Avskrift).
- 60 Tor Bonnier – Agnes von Krusenstjerna 1933-09-13.
- 61 I Bonniers korrespondens med Agnes von Krusenstjerna finns en ej undertecknad eller daterad lapp inlagd mellan 1932-11-19 och 1933-02-07. In extenso: "Förlaget delar ej fru von Krusenstjernas uppfattning om lämpligheten av att i skönlitterär form behandla de sjukhusfenomen – sociala och individuella – som skildras och analyseras i författarinnans nu utgivna bägge böcker 'Porten vid Johannes' och 'Ålskan-de par'. Då förlaget trots detta åtagit sig dessa arbetens utgivande sker det på grund

av den förlagsprincip som sedan mer än 50 år varit dess ledande, den nämligen, att den litterära halten och intentionernas allvar bör vara utslagsgivande för förlagets beslut om utgivande av böcker av författare vilkas produktion förlaget redan tidigare åtagit sig att framföra."

- 62 Tor Bonnier – Agnes von Krusenstjerna 1933-09-21.
- 63 Tor Bonnier – Agnes von Krusenstjerna 1933-09-21.
- 64 Olof Lagercrantz *Agnes von Krusenstjerna*, s 276. Tor Bonnier – Agnes von Krusenstjerna 1934-05-22, 1935-07-09, 1935-09-04, 1935-11-04 och 1935-11-26.
- 65 Tor Bonnier – Agnes von Krusenstjerna 1935-02-35 och 1937-02-24. *Svensk Bokkatalog* 1931-35 och 1936-40.
- 66 Kaj Bonnier – Agnes von Krusenstjerna 1934-10-16. Tor Bonnier – Agnes von Krusenstjerna 1935-09-17.
- 67 Tor Bonnier – Agnes von Krusenstjerna 1935-10-22 och 1935-10-28. Agnes von Krusenstjerna – Tor Bonnier 1935-10-23.
- 68 Agnes von Krusenstjerna – Tor Bonnier 1933-11-07 och 1933-11-08.
- 69 Lagercrantz, O, *Agnes von Krusenstjerna*, s 271 f.
- 70 Böök, F, *Hitlers Tyskland*, s 172 citerad från Nordin, S, *Fredrik Böök En levnadsteckning*, s 278.
- 71 *Aftonbladet* 1933-05-04.
- 72 Tor Bonnier – Olof Lagercrantz 1951-08-20 återgivet i *Excelsior*, s 376 f.
- 73 Lagercrantz, O, *Agnes von Krusenstjerna*, s 275.
- 74 Tor Bonnier – Artur Lundkvist 1934-06-25. Kaj Bonnier – Artur Lundkvist 1934-08-06.
- 75 Lo-Johansson, I, *Tröskeln*, s 312 ff.
- 76 Elsa Nyblom, Ebba Kolare, Gunilla Holger och Iris Cederblad – Herrar Bokförläggare Bonnier 1934-10-08.
- 77 Se s 8.
- 78 Tor Bonnier – Ivar Ljungquist 1 949-05-18.
- 79 Se en omfattande korrespondens mellan Ivar Ljungquist och olika medarbetare (Ivar Ljungquist samling Pressarkivet volym 3). Korrespondens Ivar Ljungquist och Tor Bonnier 1951-1953. Verkets förhistoria behandlas i en uppsats i Torbacke, J, *Det betvingade ordet*, s 161-173.
- 80 Ivar Ljungquist – Tor Bonnier 1953-07-07 och 1953-07-17 Tor Bonnier – Ivar Ljungquist 1953-07-15 och 1953-08-14. I Torbacke, J, *Det betvingade ordet*, s 169 framställs det felaktigt som om initiativet till artikeln kom från Tor Bonnier.
- 81 Ivar Ljungquist – Tor Bonnier 1953-10-17. "PM ang. TB:s bidrag 4/11-53" (Pressarkivet). Torbacke, J, *Det betvingade ordet*, s 169 f.
- 82 Stig Ahlgren – Kaj Bonnier 1952-02-29. Kaj Bonnier – Stig Ahlgren 1952-03-01. Kaj Bonnier – Carl Björkman 1952-03-01.
- 83 Kaj Bonnier – Tora Nordström-Bonnier 1941-08-01.
- 84 Huvuddragen i det s k Långholmsbråket tecknas i Jönsson, Nine Christine & Lindblom, Paul, *Politik och körlek. En bok om Gustaf Möller och Else Kleen*, s 422-441.
- 85 Tor Bonnier – Else Kleen 1938-10-19, 1938-11-02 och 1939-02-13. Tor Bonnier – Harald Bauer 1939-10-14 med avskrift av överenskommelse mellan Else Kleen och firma Albert Bonnier 1939-03-28. Harald Bauer – Tor Bonnier 1939-11-03.
- 86 Tor Bonnier – Else Kleen 1939-10-07 och 1939-10-12. Tor Bonnier – Harald Bauer 1939-10-14 med avskrift av överenskommelse mellan Else Kleen och firma Albert Bonnier 1939-03-28.
- 87 Jönsson, Nine Christine & Lindblom, Paul, *Politik och körlek. En bok om Gustaf Möller och Else Kleen*, s 434.
- 88 Else Kleens inlaga till Högsta domstolen 1940-09-27 (bilaga till Harald Bauer – Tor

- Bonnier 1940-10-04). Tor Bonnier – Konungen 1940-10-14 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Else Kleen). Se även Harald Bauer – Tor Bonnier 1940-10-07 och Tor Bonnier – Harald Bauer 1940-10-05.
- 89 Harald Bauer – Tor Bonnier 1940-10-30.
- 90 Tor Bonnier – Else Kleen 1940-07-01 (Skall troligen vara 1940-06-01). Tor Bonnier – Hugo Lindberg 1940-11-09.
- 91 Se exempelvis Tor Bonnier – Hugo Lindberg 1940-09-30. Else Kleen skickade under sin fängelsevistelse tillbaka en bokgåva från Bonniers (Bonniers korrespondens med Gustaf Möller 1940).

Kontakter med andra förlag

- ¹ Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 338. Se även s 38–48
- ² För exempel på författarövergångar se Bonniers övertagande av Lars Hansen från Gebers (Karl Otto Bonnier – Nils Geber 1930-04-03, Nils Geber – Karl Otto Bonnier 1930-04-03), Gösta Carlberg från Natur och Kultur (Johan Hansson – Albert Bonniers förlag 1939-04-08), Einar Malm från Norstedts (Tor Bonnier – Trygve Liljestrand 1937-06-12), Fritz Thorén från Norstedts (Tor Bonnier – Trygve Liljestrand 1939-01-09 och 1939-01-11. Trygve Liljestrand – Tor Bonnier 1939-01-10), Alice Lyttkens till och från Norstedts (Kaj Bonnier – Johan Nordenfalk 1943-05-15 och 1943-05-31. Johan Nordenfalk – Kaj Bonnier 1943-05-18. Tor Bonnier – Johan Nordenfalk 1947-03-21), Stina Aronsson och Torsten Fogelqvist till Norstedts (Johan Nordenfalk – Tor Bonnier 1944-09-07. Tor Bonnier – Johan Nordenfalk 1944-09-08), Ruth Hillarp till Bonniers (Ragnar Svanström – Gerard Bonnier 1953-06-08), Elsa Grave till Norstedts (Ragnar Svanström – Gerard Bonnier 1955-06-07 och 1955-06-11), Björn Julén från Bonniers (Gerard Bonnier – Ragnar Svanström 1955-06-15. Ragnar Svanström – Gerard Bonnier 1955-06-16).
- ³ Karl Otto Bonnier – Frans G Bengtsson 1932-01-09, 1932-01-14 och 1935-08-15. Frans G Bengtsson – Karl Otto Bonnier 1932-01-11. Tor Bonnier – Trygve Liljestrand 1935-09-19 och 1935-09-23. Trygve Liljestrand – Tor Bonnier 1935-09-21. Frans G Bengtsson – Tor Bonnier 1947-04-23. Tor Bonnier – Frans G Bengtsson 1947-04-25. Georg Svensson – Frans G Bengtsson 1947-05-27. Georg Svensson – Frans G Bengtsson 1947-05-28. Bonniers gav 1947-48 ut en ny upplaga av Frans G Bengtssons essäer i fyra band.
- ⁴ Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 156 ff. Fredrik Böök – Albert Bonniers förlag 1930-08-27. Fredrik Böök – Tor Bonnier 1934-12-11. Tor Bonnier – Fredrik Böök 1934-12-12 och 1936-09-25. Tor Bonnier – Trygve Liljestrand 1934-12-12 och 1936-09-25. Nordin, S, *Fredrik Böök*, s 298 f.
- ⁵ Tor Bonnier – Trygve Liljestrand 1940-06-05 och 1940-06-20. Trygve Liljestrand – Tor Bonnier 1940-06-13. Tor Bonnier – Johan Nordenfalk 1944-09-06 och 1944-09-08. Johan Nordenfalk – Tor Bonnier 1944-09-07. Svensson, G, *Minnen och möten*, s 211 f. Se även s 128.
- ⁶ Ragnar Svanström – Gerard Bonnier 1946-09-24. Ragnar Svanström – Kaj Bonnier 1947-03-15.
- ⁷ Tor Bonnier – Johan Nordenfalk 1946-11-12 och 1946-11-13. Johan Nordenfalk – Tor Bonnier 1946-11-14.
- ⁸ Tor Bonnier – Anders Österling 1946-08-29 och 1946-09-11. Anders Österling – Tor Bonnier 1946-08-30. Tor Bonnier – Johan Nordenfalk 1946-11-12, 1946-11-15, 1946-11-21, 1946-11-28 och 1946-12-10. Johan Nordenfalk – Tor Bonnier 1946-11-14, 1946-11-20, 1946-11-22, 1946-11-30 och 1946-12-09.
- ⁹ Fredrik Böök – Tor Bonnier 1955-02-20. Tor Bonnier – Anders Österling odaterat [mellan 1955-02-20 och 1955-03-09]. Tor Bonnier – Fredrik Böök 1955-03-09. Bo Bergman, Fredrik Böök, Gustaf Hellström, Martin Lamm, Bertil Malmberg, Elin Wägner och Anders Österling var Bonnierförfattare som 1945-55 gav ut verk i serien hos Norstedts. Bööks biografi över Viktor Rydberg kom aldrig att färdigställas.
- ¹⁰ Kaj Bonnier – Harry Martinson 1949-01-17 och 1952-02-01.

- 11 Folke Lars Hökerberg – Firma Albert Bonnier 1931-09-10, 1931-09-11, 1931-09-12, 1931-09-15, 1931-09-16, 1931-09-24, 1931-10-06, 1933-12-27, 1934-02-20, 1934-02-22, 1934-04-28, 1934-05-07, 1934-05-14, 1934-05-18 och 1936-09-18. Tor Bonnier – Lars Hökerbergs Bokförlag 1931-09-10, 1931-09-11, 1931-09-15, 1931-09-16 och 1931-09-17. Karl Otto Bonnier – Folke Lars Hökerberg 1931-09-18, 1931-09-23 och 1931-10-05. Folke Lars Hökerberg – Karl Otto Bonnier 1931-09-21. Kaj Bonnier – Folke Lars Hökerberg 1931-09-25. Folke Lars Hökerberg – Tor Bonnier 1933-11-14 (med bilaga Pearl S. Buck – Lars Hokeberg 1933-09-10) och 1934-07-28. Åke Bonnier – Folke Lars Hökerberg 1933-12-11, 1934-02-19, 1934-02-21, 1934-02-23, 1934-04-30, 1934-05-08, 1934-05-15 och 1934-05-22. Tor Bonnier – Folke Lars Hökerberg 1934-05-22 och 1936-09-16.
- 12 Nils Geber – Karl Otto Bonnier 1930-01-02, 1930-01-03 och 1930-01-07. *Svensk Bokhandelstidning* 1/1930 och 3/1930. Karl Otto Bonnier – Nils Geber 1930-01-02. Conrad Carleson – Karl Otto Bonnier 1930-01-04 och 1930-01-15. Karl Otto Bonnier – Conrad Carleson 1930-01-07. Ragnar Svanström – Kaj Bonnier 1950-10-28 och 1950-11-02. Kaj Bonnier – Ragnar Svanström 1950-11-01.
- 13 Kaj Bonnier – Johan Hansson 1943-11-12. Johan Hansson – Albert Bonnier 1943-11-23. Kaj Bonnier – Ragnar Svanström 1945-02-20 och 1945-02-27.
- 14 Tor Bonnier – Birger Barre 1945-06-11. Se även ett tiotal brev mellan Hökerbergs och Bonniers under perioden 1945-04-06 och 1945-06-09. För uppgifter om upplärade fall se till exempel korrespondens mellan Bonniers och Åke Wickman mellan 1944-12-01 och 1945-01-31.
- 15 *Herrar Wahlström & Widstrand*, s 185. Tor Bonnier – Elin Wägner 1933-12-04. *Boken Tusen år i Småland* kom ut på W&W 1939. John Landquist – Tor Bonnier 1935-05-14. Tor Bonnier – John Landquist 1935-05-16. Tor Bonnier – Torsten Schonberg 1938-07-15. Tor Bonnier – Irja Browallius 1940-08-13 och 1940-08-20. Tor Bonnier – Irja Browallius 1940-08-15 och 1940-09-24. Irja Browallius – Kaj Bonnier 1940-10-31. Kaj Bonnier – Irja Browallius 1940-11-05.
- 16 Tor Bonnier – Moa Martinson 1937-03-06. Tor Bonnier – Johannes Lindberg 1938-11-22. Johannes Lindberg – Tor Bonnier 1938-12-28. Förskottssumman 27 000 kr motsvarade ungefär normalhonoraret för tio böcker à 320 sidor med en upplaga på 2 000 exemplar.
- 17 Ludvig Nordström – Tor Bonnier 1942-02-19. Tor Bonnier – Ludvig Nordström 1942-02-20. Tor Bonnier – Hugo Lindberg 1946-02-04. Kaj Bonnier – Hugo Lindberg 1946-02-22 och 1946-04-25.
- 18 Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 725 ff.
- 19 Stina Bergman – Tor Bonnier 1943-12-17, 1944-02-25 och 1944-03-07. Tor Bonnier – Stina Bergman 1943-12-18 och 1944-03-10
- 20 Tor Bonnier – Åke Wickman 1944-11-08. Tor Bonnier – Åke Wickman 1944-12-08.
- 21 Tor Bonnier – Åke Wickman 1945-12-14.
- 22 Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 533.
- 23 Irja Browallius – Kaj Bonnier 1944-01-31, 1944-02-03, 1944-02-13 och 1944-02-17. Kaj Bonnier – Irja Browallius 1944-02-02, 1944-02-04 och 1944-02-16.
- 24 Ludvig Nordström – Tor Bonnier 1942-02-21.

Bokförlagsverksamhetens ekonomiska resultat

- 1 L T Bohlins revisionsbyrå "Bokförlagsfirman Albert Bonnier. Värderingar av vissa tillgångar och skulder den 31 december 1939" 1940-10-24. Huvudboksjournal för Albert Bonniers Förlag AB 1940-1941. *Svensk Bokhandelstidning* 1/1941.
- 2 Det fanns visserligen ett konto "Bokförlaget", men till det fördes vid några tillfällen intäkter och kostnader utan samband med bokförlagsverksamheten. Å andra sidan särredovisades konton som i högsta grad ingick i förlagsrörelsen som exempelvis löner och annonser.
- 3 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 147. Huvudbok för firma Albert Bon-

nier 1930-1939.

- 4 Huvudbok för Albert Bonniers Förlag AB 1940-50. *BonnierForum* 2/1952..
- 5 Beräkning av Dahlgrens Revisionsbyrå "Mervinsten för åren 1942-51". Protokoll vid sammanträde med ledningen för Bonnierkoncernen 1950-10-27.
- 6 Gedin, P, I, *Litteraturen i verkligheten*, s 83 f. Huvudbok för Albert Bonniers Förlags AB 1942. "Preliminär budgetering för Albert Bonniers Förlags AB:s och Firma Albert Bonniers rörelse för åren 1951. 1952, 1953".
- 7 Albert Bonniers Förlag AB - Prövningsnämnden Överståthållarämbetet 1943-12-09.
- 8 Huvudbok för Albert Bonnier Förlag AB 1940-1947. På grund av ofullständiga uppgifter för åren 1948-1952 kan inte motsvarande uppgifter som i Tabell II:22 ges.
- 9 Kaj Bonnier "PM angående Albert Bonniers förlagsverksamhet och därmed sammanhängande frågor" 1946-11-22. Albert Bonniers Förlag AB - Prövningsnämnden Överståthållarämbetet 1943-12-09.
- 10 Kaj Bonnier "PM angående Albert Bonniers förlagsverksamhet och därmed sammanhängande frågor" 1946-11-22.
- 11 Kaj Bonnier - Styrelsen för Albert Bonniers Förlag AB augusti 1947.
- 12 Bengt Cederquist "Undersökning av Albert Bonniers Förlag AB :s behov av kontant-tillskott 1951-1953". Bilaga 12.
- 13 Tor Bonnier - Trygve Liljestränd 1938-10-08 och 1939-10-14. *Svenska Aktiebolag*

DEL III DAGSPRESSEN

Dagens Nyheter och Stockholms dagspressmarknad

- 1 Jonsson, S, *Reklamen och konkurrensen*, s 154-174 och 212-222.
- 2 Avsnittet baseras på Hasselberg, G, *Rudolf Wall*, Ljungquist, I, *Ur Dagens Nyheter historia* Del I-III, Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris* Del I-II, Adrup, K A och Nordell, B *Tingstens tid, En krönika om DN 1946-1963*, samt Johansson, A W, *Herbert Tingsten och det kalla kriget*.
- 3 Anderson, I, *Svenska Dagbladets historia* Del I 1884-1940, s 324- 337. Sundell, G, *Ord och öden i ett tidningshus*, s 202-209, 251-259.

Dagens Nyheter - ägande och försäljningsanbud

- 1 29 augusti 1888 registrerades en överföring av 20 aktier från P E Stenfeldt till Albert Bonnier. *Dagens Nyheter* arkiv. Förteckning över aktietecknare i *Dagens Nyheter* AB, D VIII:1 PA.
- 2 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 177-190.
- 3 Gustaf Palmqvists post på netto 105 aktier köptes i ett par omgångar 1932-34 (Styrelseprotokoll för *Dagens Nyheter* AB 1932-11-05. Nils Engstrand - Tor Bonnier 1933-06-22. Tor Bonnier - Göteborgs Bank 1932-10-05. Kassabok för firma Albert Bonnier 1932-10-05 och 1933-01-25. Kassabok för Karl Otto Bonnier 1933-01-25. Huvudbok för firma Albert Bonnier 1933-34. Sten Dehlgren - Otto von Zweigbergk julen 1932 (PA).)
- 4 Se exempelvis Helge Heilborn - Tor Bonnier 1951-04-16. Gruppen föreslog 1951 styrelsen att öka antalet styrelsesuppleanter från två till tre och att den nyskapade suppleantplatsen skulle beklädas med en en representant för Rudolf Walls ättlingar. Framställningen föranledde ingen åtgärd. (Styrelseprotokoll för *Dagens Nyheter* AB 1951-05-11.)
- 5 Tor Bonnier ingick en informell överenskommelse 1950 med verkställande direktören Helge Heilborn att utbudna aktier skulle fördelas mellan ägarfamiljen och ledande befattningshavare i företaget. Helge Heilborn - Tor Bonnier 1950-09-07, 1950-09-15, 1951-10-19, 1951-10-25, 1952-02-26 och 1952-06-13. Tor Bonnier - Helge Heilborn 1950-09-09 och 1950-09-16. Helge Heilborn - B-aktieägare i *Dagens Nyheter* AB i februari 1952. B-aktierna var preferensaktier med begränsad utdelning.

- 6 Bouppteckning över Karl Otto Bonnier. Förbindelse ang. aktier i Dagens Nyheters AB undertecknad av Tor Bonnier, Åke Bonnier, Gert Bonnier, Elin Larsson, Greta Berg och Kaj Bonnier 1932-03-06 (BFA). Kartotek över Karl Otto Bonniers aktier (BFA).
- 7 Överenskommelse mellan firma Albert Bonnier och Karl Otto Bonnier 1932-12-27 (BFA).
- 8 Vintervägen var ett dotterbolag till Pressbyrån, som vid Bonniers försäljning av Pressbyrån 1940 övertogs av Albert Bonniers Förlag, som i sin tur övertog Vintervägens aktier i Dagens Nyheter när bolaget såldes till Dagens Nyheter 1951.
- 9 Se s 400.
- 10 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*. s 264 ff.
- 11 Tor Bonnier – Ivar Ljungquist 1949-05-18. Bonnier K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj* del V, s 274. Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 12 f. Bonnier, T, *Kåseri, uppläst på Bonnierkoncernen* 1963-12-12 s 27. Bonnier Å, *Bonniers – en släktkrönika 1778-1941*, s 236.
- 12 Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 39. Bonnier, Å, *Bonniers – en släktkrönika 1778-1941*, s 236.
- 13 Utkastet är inte daterat. Någon notering om datum för familjesammankomsten finns inte i Karl Otto Bonniers almanacka. Formuleringen om Karl Otto Bonniers 35 år i styrelsen visar att utkastet med största säkerhet gjorts 1938 och inte i samband med Wenner-Grens anbud 1939/40.
- 14 Leif Kihlbergs minnesanteckningar. Torbacke J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-46*, s 43 ff. Se även s 175 f.
- 15 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1938-11-25.
- 16 Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 44. *Twisten Kreuger Bonnier*, s 10. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1940-02-07.
- 17 Anbudet nämns i Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1940-02-07 samt Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 44. Någon korrespondens mellan Bonniers och LO eller dess ledare August Lindberg och Gunnar Andersson finns ej bevarad i Bonniers förlagsarkiv för tiden 1940 – 42.
- 18 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 110-122. Leif Kihlbergs minnesanteckningar. Vid *Dagens Nyheters* 75-årsjubileumsfest 1939-12-22 nämndes inte Karl Otto Bonniers namn, vilket kan tas som ett uttryck för det spända förhållandet mellan ägarna och ledningen (Tor Bonniers tal vid *Dagens Nyheters* 80-årsjubileum). Se även s 176 f. Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 40.
- 19 Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 40. *Twisten Kreuger Bonnier* s 11.
- 20 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 151 och 157. Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 44. *Twisten Kreuger Bonnier*, s 11.
- 21 Jämför framställningen i Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 110-122. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1940-01-14.
- 22 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1940-01-14.
- 23 Sten Dehlgren – Tor Bonnier 1940-01-17.
- 24 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1940-02-07.
- 25 Sten Dehlgren – Tor Bonnier 1940-02-08.
- 26 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1940-02-10.
- 27 Sten Dehlgren – Tor Bonnier 1940-02-14.
- 28 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 152.
- 29 *Svenska Tidningsutgivareföreningen 50 år*. Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*.
- 30 Uppgifter från Tor Bonnier och Kaj Bonnier i *Twisten Kreuger Bonnier*, s 11 f och 22.
- 31 *Twisten Kreuger Bonnier*, s 20 ff.

- 32 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 221. Dagboksanteckningarna härrör från Tora Nordström-Bonnier 1940-06-22 samt statsrådet Gösta Bagge 1940-08-30. *Twisten Kreuger Bonnier*, s 12 och 21 f.
- 33 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 222 ff. *Twisten Kreuger Bonnier*, s 10. Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1940-02-07.
- 34 Tor Bonnier - Åke Bonnier 1940-09-18 (telegram).
- 35 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 220 ff. Beträffande förändringarna i tidningsledningen se s 181.
- 36 Tor Bonnier - Marika Stiernstedt 1941-11-25. Marika Stiernstedt - Tor Bonnier 1941-11-26.
- 37 Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 52. Ivar Anderson uppgav i *Twisten Kreuger Bonnier*, s 27 att Norrby var att sammanställa med tyska intressen, en uppfattning som Tor Bonnier delade. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 296 f. Robert Norrby - Tor Bonnier 1942-02-20. Tor Bonnier - Norrby 1942-02-25. Thor Thörnblad - Tor Bonnier 1942-03-01, 1942-03-05 och 1942-03-19. Tor Bonnier - Thor Thörnblad 1942-03-03, 1942-03-06 och 1942-03-23.
- 38 *Twisten Kreuger Bonnier*, s 20. Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 52 f. Tor Bonnier - Ivar Ljungquist 1949-05-18. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 297 f. Torbackes främsta källa är Tora Nordström-Bonniers dagbok från 1942, där hennes dåvarande mans, Tor Bonnier, viktigaste kontakter noterats.
- 39 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 297. Bonnier T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 54.

Bonniers och *Dagens Nyheter*s styrelse

- 1 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 196 ff.
- 2 Leif Kihlbergs minnesanteckningar. John Bergvalls minnesanteckningar.
- 3 Anna von Zweigbergk - Lisen Bonnier 1934-12-13. Beträffande oron se Ivar Ljungquists minnesanteckningar.
- 4 Karl Otto Bonnier - Sten Dehlgren 1938-03-01. Sten Dehlgren - Karl Otto Bonnier 1938-03-02. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 49.
- 5 Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1940-02-07.
- 6 Tor Bonnier - John Bergvall 1940-02-23.
- 7 Sten Dehlgren - Tor Bonnier 1940-02-26.
- 8 Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1940-02-28 och 1940-03-04. Bolagsstämmoprotokoll och styrelseprotokoll för *Dagens Nyheter*s AB 1940-03-08.
- 9 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 49.
- 10 Se text Albert Bonnier jr - Sten Dehlgren 1937-11-29 och Sten Dehlgren - Tor Bonnier 1940-02-26.
- 11 Leif Kihlbergs minnesanteckningar.
- 12 I samtalen med Bergvall 1936 framhöll Bonniers att de av praxis avstod från att besätta majoriteten av styrelseposterna. John Bergvalls minnesanteckningar.
- 13 Bolagsstämmoprotokoll för *Dagens Nyheter*s AB 1942-03-06. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 280. Uppgiften om Tor Bonniers missnöje stödjer Torbacke på en uppgift i Tora Nordström-Bonniers dagbok 1942-03-06.
- 14 Bolagsstämmoprotokoll för *Dagens Nyheter*s AB 1946-05-31, 1947-03-21 och 1954-04-02. Årsredovisning för *Dagens Nyheter*s AB 1952. Helge Heilborn - Tor Bonnier 1947-03-13.
- 15 Leif Kihlbergs minnesanteckningar. John Bergvalls minnesanteckningar. Styrelseprotokoll för *Dagens Nyheter*s AB 1939-12-12. Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1940-03-14.
- 16 Gert Bonnier - Leif Kihlberg 1942-07-01. Sten Dehlgren - Gert Bonnier 1942-07-

- 02 och 1942-07-15. Gert Bonnier – Sten Dehlgren 1942-07-05 och 1942-07-18. Sten Dehlgren – Tor Bonnier 1942-09-23. Leif Kihlbergs minnesanteckningar.
- 17 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1942-09-28.
- 18 Leif Kihlbergs minnesanteckningar. John Bergvalls minnesanteckningar.
- 19 Se t ex Sten Dehlgren – Gert Bonnier 1942-07-15.
- 20 Kallelser till styrelsesammanträden i Sten Dehlgrens korrespondens med Bonniers. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1942-12-10. Ivar Ljungquists minnesanteckningar.
- 21 Tingsten, Herbert, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 89 ff.
- 22 John Bergvalls minnesanteckningar. Enda korrespondensen i Bonniers förlagsarkiv med John Tjerneld och John Bergvall för den aktuella tiden utgörs av avskedsbrevet till Bergvall.
- 23 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1930-1953. Karl Otto Bonnier var under sin ordförandetid i stort sett endast frånvarande i samband med utlandsresor och sjukdom. Tor Bonnier hade en närmast hundra procentig närvaro under kriget, varefter han var borta under ett par längre utlandsvistelser. Åke Bonnier hade under fem kontrollerade år under 1930-talet en närvarofrekvens på 77 %. Birgit Bonniers uppgift i Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 207 att Åke Bonnier under 1930-talet tillbringade två tredjedelar av året i USA framstår mot den bakgrunden som överdriven. Kaj Bonnier var under de första efterkrigsåren den flitigaste deltagaren (Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 83). Helge Heilborn – Tor Bonnier 1950-09-09 (DN).

Ägarna, tidningsledningen och politiken

- 1 Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj* del V s 273 f.
- 2 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1924-03-24.
- 3 Karl Otto Bonnier – Gustaf Mannerheim 1933-09-15.
- 4 Albert Bonnier jr – Tor Bonnier 1939-06-06.
- 5 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1939-06-21.
- 6 Leif Kihlbergs minnesanteckningar. Den allvarligaste kontroversen med Johannes Wickman rörde formerna, dock inte andemeningen, i dennes recension av Fredrik Bööks *Hitlers Tyskland maj 1933*. (Karl Otto Bonnier – Sten Dehlgren 1933-07-06. Karl Otto Bonnier – Fredrik Böök 1933-07-08.)
- 7 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 32-48.
- 8 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1938-09-13. Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1939-08-31. Leif Kihlbergs minnesanteckningar.
- 9 Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1939-12-05. Bilaga till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1939-12-12. Reservationen är återgiven in extenso i Torbacke J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 111 f.
- 10 Karl Otto Bonnier – Sten Dehlgren 1939-12-08 (DN). Sten Dehlgren – Karl Otto Bonnier 1939-12-08. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1939-12-27.
- 11 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1939-12-27 (inklusive Tor Bonniers ändringsförslag i korrekturet). *Dagens Nyheter* 1939-12-28. Leif Kihlbergs minnesanteckningar.
- 12 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 211.
- 13 Franzon, J, Pressnämnden 1941-1944. En svensk papperstiger? i *Presshistorisk årsbok 1997*.
- 14 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1940-12-04. Kaj Bonnier – Leif Kihlberg 1941-04-22 och 1941-08-27. Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1941-07-12. Åke Bonnier – Kaj Bonnier 1941-09-12. Gert Bonnier – Leif Kihlberg maj 1942.
- 15 Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 53. Sten Dehlgren – Tor Bonnier 1942-05-06. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1941-10-24 och 1942-05-06.
- 16 "Utkast till brev från Tor Bonnier till Wickman" skrivet med Sten Dehlgrens handstil och förvarat bland Bonniers korrespondens med Dehlgren. Tor Bonnier – Sten

- Dehlgren 1943-04-05, 1943-04-07 och 1943-04-16. Sten Dehlgren - Tor Bonnier [april] 1943.
- 17 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 97 f och 164 ff. Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1940-04-01. *Twisten Kreuger Bonnier* s 17 f. För Harries bakgrund se s 199.
- 18 Torbacke J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 225 f. Icke avsänt brev Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1940-08-21. Ivar Ljungquists minnesanteckningar.
- 19 Tora Nordström-Bonniers dagbok 1940-07-07. Återgivet i Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 53.
- 20 Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1940-08-28.
- 21 Utkasten, varav ett är författat av Yngve Larsson, förvaras i Bonniers förlagsarkiv som bilagor till kopian av brev Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1940-08-28. I ett utkast, sannolikt det första, menade Tor Bonnier att Dehlgrens tvekan inför en ny kvällstidning hade sin grund i dennes rädsla för att en utvidgning av *Dagens Nyheter*s verksamhetsfält skulle ge ökad näring åt den antisemitiska propagandan. Dehlgren skulle däremot enligt ett yttrande till Yngve Larsson vara intresserad av att ge ut en kvällstidning "om icke det Bonnierska - hoc est det judiska - intresset i pressen därigenom skulle ökas." Att Dehlgren märkt av ansatserna till en "tyskunderstödd antijudisk propaganda" förstod Bonnier "av vad du sade mig då du p g a vårt aktieinnehav kände dig 'arbeta som i bojor'." Bonniers menade att den fruktade utvecklingen krävde "mer än ett annars sympatiskt samförstånd mellan aktiemajoritetens och tidningens ledning så att denna icke på det minsta sätt känner det som ett obehag eller en begränsning av sin rörelsefrihet att det är vi som är huvudägarna." Bonnier frågade sig om Dehlgrens känsla av ofrihet p g a av ägarnas judiska börd påverkat hans ställningstagande i den gångna vinterns konflikt mellan Bonniers och Kihlberg. Erfarenheterna från denna konflikt visade att "du och vi ha en ganska olika uppfattning om förhållandet mellan aktieägarna och verkställande direktören i tidningen. Trots de olikheter som finns mellan en vanlig industri och ett tidningsföretag kan jag inte frångå min mening, att de som är ytterst ansvariga för tidningsledningen liksom för varje företags ledning är dess huvudägare och att verkställande direktören även i chefredaktörsbefattningen är dessas förtroendeman. I ord och handling hävdade du i vintras en avvikande uppfattning."
- Den nya ansvarighetslagen som flyttade utgivningsrätten från ansvarige utgivaren till chefredaktören stärkte enligt Bonnier reellt den senares ställning. Han fortsatte: "De tre anledningar jag här talat om: sannolikheten av att den antisemitiska propagandan skall ökas, DN:s behov att i detta läge påbörja en kvällstidning samt slutligen och avgörande den nya lagens ikraftträdande nödvändiggör för oss att nu tillse att DN:s ledning är besjälad av samma synpunkter och känslor som vi själva. Då du inte helt delar vår uppfattning måste vi be dig att nu frånträda din befattning som chefredaktör och verkställande direktör i *Dagens Nyheter*."
- I de övriga utkasterna nämns inget om antisemitismen utan det talas enbart i allmänna ordalag om Dehlgrens olust inför Bonniers. Inte heller Tor Bonniers uppfattning om ägarnas yttersta ansvar för tidningsledningen tas upp. Frågan om den nya ansvarighetslagen tonas ner för att helt försvinna i den slutliga versionen. Dehlgren förutsätts i dessa utkast stanna kvar som verkställande direktör och endast avgå som chefredaktör. I en version av Yngve Larsson talas om att en ny chefredaktör utsetts. Tor Bonnier anger i ett icke avsänt brev daterat 21 augusti Arvid Erikssons namn i klartext samtidigt som han lanserar Harrie eller Kihlberg som huvudredaktör för kvällstidningen.
- 22 Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1940-09-22.
- 23 Sten Dehlgren - Tor Bonnier 1940-09-23. Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1940-09-24.
- 24 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 228 f. Tora Nordström-Bonniers dagbok 1940-09-27.
- 25 Styrelseprotokoll för *Dagens Nyheter* AB 1940-09-28. Diskussionen finns refererad i en bilaga till protokollet (det enda tillfälle under den studerade perioden som referat förekommer). Dehlgren upprepade sina tidigare argument mot Eriksson.

Ljungquist hänvisade till företagets goda resultat och menade att anställandet av Eriksson var ett icke förtjänt misstroendevotum mot ledningen och yrkade på bordläggning. Yngve Larsson framhöll att Eriksson inte skulle träda den rätt för när som fanns i Dehlgrens, Ljungquists och Kihlbergs kontrakt, vilket Tor Bonnier bekräftade. Albert Bonnier jr ansåg att en förberedelsestid på fem år för att efterträda Dehlgren inte var för lång. Han framhöll även att Eriksson var en mycket populär man. Kihlberg menade att en inplacering av Eriksson skulle ge anledning till konflikter. Han ansåg att efterträdarfrågan skulle uppskjutas till en senare tidpunkt och att det innan ett avgörande i varje fall fordrades samtal med Eriksson även från hans och Ljungquists sida. Tor Bonnier svarade på Heilborns fråga att aktiemajoritetens innehavarna hade för avsikt att i framtiden utse Eriksson till verkställande direktör. Bonnier framhöll att det inte var fråga om att rubba den nuvarande ledningens befogenheter utan endast att anställa en god kraft som en gång skulle kunna bli DN:s chefredaktör och verkställande direktör. Dehlgren menade att irritationen föranletts av att ordföranden tidigare hade uttalat att Eriksson omedelbart skulle ges ställning som biträdande chefredaktör och överordnas politiske redaktören och andre redaktören.

- 26 Tora Nordström-Bonniers dagbok 1940-09-29. Sten Dehlgren – Tor Bonnier 1940-10-01. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1940-10-09.
- 27 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1940-12-21, 1941-03-26 och 1941-05-06. "P.M. rörande major Arvid Eriksson" 1941-03-23 skriven av Sten Dehlgren. Bilaga till styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1941-03-26. Revisorernas skrivelse redovisas inte i bolagsstämmoprotokollet 1941-03-26. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1941-03-29. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 230 ff.
- 28 Tor Bonnier – Arvid Eriksson 1945-02-08.
- 29 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 232 ff.
- 30 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1943-03-22. I Tor Bonniers ursprungliga förslag var samrådsformuleringen "Samråd skall dagligen äga rum med chefredaktören samt i särskilt viktiga frågor med representant för styrelsen." Kihlbergs nya kontrakt fördes inte in i styrelseprotokollet. Herbert Tingsten uppger i sina memoarer att han övertog formuleringen angående samråd från Kihlbergs kontrakt 1943. (Tingsten H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 42 f). Kihlberg talar i sina minnesanteckningar om "samråd i principiellt betydelsefulla spörsmål." Den citerade formuleringen är hämtad ur Tingstens anställningskontrakt, som finns som bilaga till styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1945-11-15. För tidigare kontrakt se Ljungquist, Ivar, 1922-1946. *Ur Dagens Nyheters historia*, s 18 ff.
- 31 Leif Kihlbergs minnesanteckningar.
- 32 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1943-06-04. Sten Dehlgren – Tor Bonnier 1943-06-10. Leif Kihlbergs minnesanteckningar. Kihlberg daterar erbjudandet till sommaren 1942. Ljungquist daterar i sina minnesanteckningar händelsen till oktober 1944. Den samtida korrespondensen mellan Tor Bonnier och Dehlgren visar att förslaget gjordes försommaren 1943.
- 33 Ivar Ljungquists minnesanteckningar.
- 34 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 395. Torbackes källor är Johannes Wickmans minnesanteckningar samt personliga meddelanden av Sven Jansson och Karl Axel Tunberger. Se även Ivar Ljungquists minnesanteckningar.
- 35 Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 111.
- 36 Ivar Ljungquists minnesanteckningar. Ljungquists uppgifter är ej av förstahandskaraktär utan bygger på vad Kihlberg och Dehlgren berättat för honom om sina samtal med Tor Bonnier 1945-10-16 respektive 1945-10-18. Bonnier T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 111.
- 37 Ljungquist I, 1922-1946 *Ur Dagens Nyheters historia*, s 351.
- 38 Tingsten, H, *Mitt liv. Mellan trettio och femtio*, s 343 ff och 355 ff och Tingsten H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 23 ff. Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1945-05-30.
- 39 Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1939-03-08, 1944-08-28, 1945-03-07 och 1945-

- 03-21. Tingsten, H, *Mitt liv. Mellan trettio och femtio*, s 362. Bonnier T, *Dagens Nyheter och Bonniers* s 111 f. Personligt meddelande från Jytte Bonnier januari 1987. *Demokratins problem* ingick i en serie populära föreläsningar vid Stockholms Högskola, som gavs ut av Norstedts.
- 40 Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 112. Tingsten H, *Mitt liv. Mellan trettio och femtio*, s 362 f. Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, 9 ff. Herbert Tingsten - Tor Bonnier 1945-10-07.
- 41 Ivar Ljungquists minnesanteckningar. Odaterad PM (Förvaras bland Sten Dehlgrens korrespondens i BFA). Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1945-10-20. Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 11.
- 42 Ivar Ljungquists minnesanteckningar. Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 12.
- 43 Åke Bonnier - Bonniers (telegram) 1945-10-24.
- 44 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1945-10-30. Dehlgren framhöll i sin reservation att utnämningen innebar en orättvisa mot Kihlberg, som genom sitt mångåriga arbete i *Dagens Nyheter* var mycket väl kvalificerad att överta posten som huvudredaktör. Han påpekade också att Kihlberg genom vissa uttalanden från styrelseordföranden bibragts uppfattningen att han kunde räkna på visst avancemang. Han trodde vidare att Tingstens namn skulle "verka så utmanande på den stora arbetarpublik, som nu utgör en stor del av tidningens läsekrets, att DN under hans ledning ej kan hävda sin upplageställning". Han var också rädd för att Tingstens häftiga temperament skulle försvåra samarbetet i tidningsledningen.
- 45 Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1940-08-28. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1946-05-09.
- 46 Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1945-10-30. Helge Heilborn - Tor Bonnier 1945-11-02 och 1945-11-13. Bilaga 1, 2 och 3 till Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1945-11-15. Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 42 ff. Dehlgrens kontraktsförslag med kommentarer finns som bilaga till styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1938-03-26.
- 47 Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 54 ff. Herbert Tingsten - Ivar Ljungquist 1946-09-30. Tor Bonnier - Åke Bonnier 1947-04-02. Helge Heilborn - Albert Bonnier jr 1947-02-19. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1947-03-21.
- 48 Tor Bonnier - Åke Bonnier 1947-04-02. Åke Bonnier - Tor Bonnier 1947-04-14 och 1947-05-07. Tor Bonnier - Åke Bonnier 1947-04-16 (telegram). Helge Heilborn - Tor Bonnier 1947-04-18. Adrup, K A & Nordell, B. *På Tingstens tid*, s 26-32. Hedman hade sedan 1919 arbetat som reporter, nattredaktör och Namn och Nyttredaktör innan han 1946 blev redaktionssekreterare.
- 49 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1947-04-29 och 1947-06-11.
- 50 Kaj Bonnier - Herbert Tingsten 1946-07-04. Herbert Tingsten - Kaj Bonnier 1946-07-08 och 1946-07-14. Albert Bonnier jr - Herbert Tingsten sommaren 1946. Johansson, A W, *Herbert Tingsten och det kalla kriget*, s 72 och 74 ff.
- 51 Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 181. Tor Bonnier - Zeth Höglund 1950-09-11.
- 52 Tingsten, Herbert, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 58.
- 53 Tor Bonnier - Herbert Tingsten 1946-10-13. Tor Bonnier - Helge Heilborn 1948-06-30 (brevet var även riktat till den övriga tidningsledningen).
- 54 Samuelsson, K, *Minnen 1921-1958*, s 162 f, 168, 203 ff och 207. Tor Bonnier - Herbert Tingsten 1951-10-29.
- 55 Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 237 ff. Samuelsson, K, *Minnen 1921-1958* s 208 f. Tor Bonnier - Herbert Tingsten 1951-11-26. Helge Heilborn - Tor Bonnier 1951-11-26. I Bonniers förlagsarkiv finns i korrespondensen med Herbert Tingsten ett utkast till en PM som behandlar DN:s behandling av skogsvinstfrågan. PM:n har påskriften "Yngve Larsson" men är ej undertecknad.
- 56 Herbert Tingsten - Tor Bonnier 1951-12-13 och 1951-12-18. Tor Bonnier - Herbert Tingsten 1951-12-14. Samuelsson, K, *Minnen 1921-1958* s 208 f. Tingsten, H, *Mitt*

liv. *Tidningen* 1946-52, s 239 f.

- 57 Arbetaren 1952-03-27. Herbert Tingsten - Tor Bonnier 1952-03-28. Vilhelm Moberg - Kaj Bonnier 1952-04-09 och 1952-05-04. Tor Bonnier - Leif Kihlberg 1952-04-10. Tor Bonnier - Vilhelm Moberg 1952-04-10 och 1952-04-24. Kaj Bonnier - Vilhelm Moberg 1952-04-11 och 1952-05-02. Vilhelm Moberg - Tor Bonnier 1952-04-19. Tor Bonnier - Herbert Tingsten 1952-04-21. Kaj Bonnier - Herbert Tingsten 1952-05-02. Herbert Tingsten - Kaj Bonnier 1952-05-03.
- 58 Tor Bonnier - Herbert Tingsten 1954-07-18. Herbert Tingsten - Tor Bonnier 1954-07-22. Tingsten, H, *Mitt liv. Tio år 1953-63*, s 274 f.
- 59 Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 95-100. Bonnier, Tor, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 157. Bonnier, J, *Inblandning*, s 158 ff och 194 ff. Samuelsson, K, *Minnen 1921-1958*, s 215. Under sju veckor vintern 1956 träffade Herbert Tingsten vid elva tillfällen medlemmar från ägarfamiljen (Tingsten, H, *Mitt liv. Tio år 1953-63*, s 187-202). De dagliga kontakterna mellan Tor Bonnier och Herbert Tingsten bröts periodvis på grund av långa utlandsvistelser. År 1949 var de exempelvis endast fyra månader samtidigt i Stockholm.
- 60 Bonnier, T, *Dagens Nyheter och Bonniers*, s 157. Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 98.
- 61 Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj del V* s 274. Samuelsson, K, *Minnen 1921-1958*, s 213 f.

Bonniers och *Dagens Nyheter*s kulturavdelning

- 1 Ljungquist, I, *Kampen om läsarna*, s 338 ff och 342 f.
- 2 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 217-230.
- 3 Enligt DN:s medarbetarregister 1933 skrev Leif Kihlberg 3 kulturartiklar. Enligt en utredning av Sten Dehlgren bifogad styrelseprotokoll för *Dagens Nyheter*s AB 1943-05-03 medarbetade Leif Kihlberg över huvud taget inte på kultursidan 1938 och 1942. Ljungquist I, 1922-1946 *Ur Dagens Nyheter*s historia, s 345 och 507.
- 4 Ljungquist, I, 1922-1946 *Ur Dagens Nyheter*s historia, s 20.
- 5 Karl Otto Bonnier - Leif Kihlberg 1933-10-14. Av de åtta titlar som Bonnier föreslog att Sten Selander skulle recensera anmälde Selander två, Fogelqvist fyra, Olle Holmberg och Bo Bergman vardera en [*Dagens Nyheter*s medarbetarregistratur för fasta medarbetare samt recensioner i Bonniers förlagsarkiv]. Tor Bonnier - Torsten Fogelqvist 1930-03-21. Karl Otto Bonnier - Sten Dehlgren 1933-11-06 och 1936-11-12 (PA). Sten Dehlgren - Karl Otto Bonnier 1933-11-06 (PA) och 1936-11-13. Av 44 böcker från Bonniers hade DN anmält 15 i början av november 1933.
- 6 Tor Bonnier - Sten Dehlgren 1938-11-25. Se även s 175 f.
- 7 Kaj Bonnier - Sten Dehlgren 1938-12-09 (PA).
- 8 I Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratis kris 1937-1946*, s 74 not 52 anges felaktigt Tor Bonnier som avsändare och mottagare. Torbacke tolkar brevet som ett exempel på den allmänna irritation Tor Bonnier kände över Leif Kihlbergs agerande (ibid s 52).
- 9 Sten Dehlgren - Karl Otto Bonnier 1938-12-10.
- 10 Se tex Sven Stolpe - Kaj Bonnier 1933-01-11, 1933-04-25 och 1934-12-26 samt Sven Stolpe - Karl Otto Bonnier 1934-11-23.
- 11 Karl Otto Bonnier - Sven Stolpe 1934-11-28.
- 12 Karl Otto Bonnier - Sten Dehlgren 1932-10-26. Karl Otto Bonnier - Leif Kihlberg 1933-10-23, 1934-09-29, 1936-04-17 och 1935-06-05. Sten Dehlgren - Olle Holmberg 1939-05-26 (PA). Varken när Bonniers önskade eller inte önskade Holmberg som recensent anmälde den aktuella boken av honom.
- 13 Tor Bonnier - Leif Kihlberg 1933-11-27. Tor Bonnier var också rädd för att recensionen skulle bli starkt försenad på grund av Bolanders utlandsstationering, men anmälan infördes 1933-11-29.

- 14 Tor Bonnier – Torsten Fogelqvist 1933-11-03. *Dagens Nyheter* 1931-11-16.
- 15 Karl Otto Bonnier – Leif Kihlberg 1936-04-17. *Dagens Nyheter* 1936-06-08.
- 16 Karl Otto Bonnier – Sten Dehlgren 1930-11-13. *Dagens Nyheter* 1930-12-23.
- 17 Karl Otto Bonnier – Sten Dehlgren 1930-10-16, 1932-10-26, 1932-11-18 och 1936-11-19. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1931-08-28. Sten Dehlgren – Tor Bonnier 1931-08-29. Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1939-09-08. Karl Otto Bonnier – Bo Bergman 1938-11-15.
- 18 Karl Otto Bonnier – Sten Dehlgren 1932-11-12 (PA), 1933-04-26 (PA), 1939-06-30 och 1939-11-07. Karl Otto Bonnier – Leif Kihlberg 1930-11-14, 1935-06-05 och 1935-12-03. Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1932-11-12, 1933-11-20, 1934-03-24 och 1939-08-30. Karl Otto Bonnier – Torsten Fogelqvist 1931-09-21, 1934-09-25 och 1936-10-23. Tor Bonnier – Torsten Fogelqvist 1931-11-03, 1933-05-24 och 1936-11-04. Karl Otto Bonnier – Anton Lindberger 1932-07-16 och 1934-02-28. Karl Otto Bonnier – Gurli Linder 1932-11-12.
- 19 Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1936-09-08. Leif Kihlberg – Tor Bonnier 1936-09-08. Leif Kihlbergs minnesanteckningar s 121.
- 20 Torsten Fogelqvists genomsnittliga antal (exkl redigering av Pressgrannar) opus per år var 1925-29 158, 1930-34 114, 1935-39 69. Källa: 1925-34 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1922-1936*, s 171 och 207. 1935-39 Ljungquist, I, 1922-1946. *Ur Dagens Nyheters historia*, s 153. Uppgifterna är inte helt jämförbara då Ljungquist inte medräknat andra notiser och artiklar än ledare, mellanstick, kulturartiklar och resebrev.
- 21 Ljungquist, I, *Kampen om läsarna*, s 474 f.
- 22 Stolpe, S, *Idyll och orosmoln*, s 334 f. Vid vilken tidpunkt episoden inträffade framgår inte klart av Stolpes memoarer. I Sten Dehlgren – Karl Otto Bonnier 1932-12-05 anges att Stolpes artiklar i *Fronten* inte bidrar till "att bryta det motstånd som av lätt förklarliga skäl finns mot hans ev. medarbetarskap i DN." Stolpe relaterar till en inflyttningsfest i Kaj Bonniers nybyggda villa, som blev klar våren 1935. Ljungquist nämner i sina minnesanteckningar att Bonniers velat anställa Stolpe men anger ingen tidpunkt.
- 23 Anderson, I, *Svenska Dagbladets Historia* del I, s 332 ff.
- 24 Fredrik Böök – Tor Bonnier 1935-12-20.
- 25 Tor Bonnier – Fredrik Böök 1938-11-13.
- 26 Anderson, I, *Svenska Dagbladets Historia* del I, s 335. Fredrik Böök – Evald Stomberg 1936-04-21, 1936-05-28, 1936-06-01, 1936-10-23 och 1936-11-01. (Evald Stombergs samling, Pressarkivet).
- 27 Ljungquist, I, 1922-1946. *Ur Dagens Nyheters historia*, s 434 och 434. *BonnierForum* 2/71. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1929-05-17.
- 28 Sten Dehlgren – Curt Berg 1935-05-13 och 1935-06-01 (PA). Curt Berg – Sten Dehlgren 1935-05-31 (PA).
- 29 Åke Bonnier – Sten Dehlgren 1931-09-03. Asplund K, *Yngve Berg*, s 27 f, 67 f, 85 ff och 222. Ljungquist, I, 1922-1946. *Ur Dagens Nyheters historia*, s 453 ff. Asplund K, *De ljusa timmarna*, s 95. Bonnier, T, *Längesen*, s 108.
- 30 Sten Selander – Ivar Ljungquist 1953-08-20. Karl Otto Bonnier – Leif Kihlberg 1933-10-14. Karl Otto Bonnier – Sten Selander 1934-02-22. Trots att Selander skulle medverka varje vecka i tidningen räknades han först 1935 som ordinarie medarbetare [Förslag till stat för *Dagens Nyheter* 1932-35].
- 31 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1935-10-26 (PA).
- 32 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1935-10-24 (ej avsänt).
- 33 Carl Björkman – "Ärade Broder" (Sannolikt Tor eller Kaj Bonnier) 1935-11-03. Carl Björkman – Leif Kihlberg 1935-11-05. Sten Dehlgren – Carl Björkman 1935-11-06. Sten Dehlgren – Frans G Bengtsson 1935-11-12 och 1935-11-22. Frans G Bengtsson – Sten Dehlgren 1935-11-20. Sten Dehlgren – Olle Holmberg 1935-11-28.

- Olle Holmberg – Sten Dehlgren 1935-11-29. Alf Ahlberg – Sten Dehlgren 1935-12-01. (Samtliga brev i Pressarkivet.) Ahlberg, A, *Mina år på Brunnsvik*, s 102 f.
- 34 Ahlberg, A, *Mina år på Brunnsvik*, s 104. En bibliografi över Gustaf Hellströms medarbetarskap i DN finns i Tomson, B, *Gustaf Hellström och hans väg till snörmakare Lekholm får en idé*, s 294-328. Hellström anställdes formellt 1937. Hans ekonomiska villkor var förhållandevis goda. För 30 artiklar fick Hellström 10 000 kronor om året. Motsvarande siffror för Alf Ahlberg och Olle Holmberg var 48 och 7 200 respektive 36 och 10 000 [Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1937-03-30. Stat för Dagens Nyheter 1937].
- 35 Bonnier, J, *Inblandning*, s 181. Tor Bonniers tal vid Gustaf Hellströms 60-årsmiddag 1942. (Manus i BFA). Tor Bonnier – Gustaf Hellström 1944-11-21. Hellström anmälde boken i *Dagens Nyheter* 1944-12-01.
- 36 Per Lindberg – Tor Bonnier 1934-09-29.
- 37 Per Lindberg – Tor Bonnier 1934-09-29. Åke Bonnier – Sten Dehlgren 1930-11-21 (PA). Tor och Åke Bonnier – Tor Roxendorff 1931-05-09. Bo Bergman Hjalmar Söderberg 1939-04-29 återgivet i Bergman/ Söderberg, *Kära Hjalmar Bo* (utg Per Wästberg), s 286. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1939-02-17 och 1939-05-20.
- 38 Sten Dehlgren – Ivar Harrie 1939-08-26 och 1939-09-18. Ljungquist, I, 1922-1946. *Ur Dagens Nyheter historia*, s 475 f. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1939-09-29. Fogelqvist fick från 1940-04-01 sjukpension på 7 200 kr per år med rätt till honorar på 300 kr per artikel. Torbacke skriver att Torsten Fogelqvist skulle få ett för den tiden "fabulöst honorar" (Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 143). I DN fick dock vid denna tid Olle Holmberg och Gustaf Hellström enligt sina kontrakt vardera 333 kr per artikel (Förslag till stat för *Dagens Nyheter* 1940). Fredrik Böök fick samma år 500 kr för sina artiklar i *Vecko-Journalen* (Tor Bonnier – Fredrik Böök 1940-08-21). Fogelqvists arvode kan därför knappast ens betecknas som anmärkningsvärt.
- 39 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1942-11-09. Fredrik Böök – Tor Bonnier 1940-03-28.
- 40 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 225. Kaj Bonnier – Ivar Harrie 1940-08-26.
- 41 Ljungquist, I, 1922-1946. *Ur Dagens Nyheter historia*, s 476 ff.
- 42 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1940-06-14 och 1943-12-21 (Ej avsänt). Kaj Bonnier – Ivar Harrie 1944-10-02 (Ej avsänt).
- 43 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1941-01-07. Ivar Harrie - Tor Bonnier 1941-01-07. En tredje kandidat, Gunnar Mascoll Silfverstolpe, utsågs till ny ledamot. Nils Ahnlund och Gustaf Hellström invaldes i Akademien 1941 respektive 1942. Se även s 352.
- 44 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1942-11-09.
- 45 Dagens Nyheter styrelseprotokoll 1944-09-01. Tingsten, H, *Mitt Liv. Tidningen 1946-52*, s 22.
- 46 *Dagens Nyheter* 1945-01-08. Tor Bonnier – Ingemar Wizelius 1945-01-08.
- 47 Ingemar Wizelius – Tor Bonnier 1945-01-20.
- 48 Tor Bonnier – Ingemar Wizelius 1945-03-12. Tor Bonnier – Sten Selander 1945-03-12. Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1945-03-12. Avskrifter av brevet till Wizelius sändes till både Selander och Kihlberg.
- 49 Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1945-04-03 (ej avsänt) och 1945-04-23.
- 50 Tor Bonnier – Ingemar Wizelius 1945-04-23. Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1945-07-09.
- 51 Albert Bonnier jr – Gunnar Hirdman 1941-04-10 (I Sten Dehlgrens korrespondens med Bonniers i PA). Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1941-04-12. Sten Dehlgren – Tor Bonnier 1941-04-15.
- 52 Johannes Edfelt – Kaj Bonnier 1944-03-05. Tor Bonnier - Leif Kihlberg 1945-07-09. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1945-06-27.

- 53 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1945-09-18.
- 54 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1941-08-18, 1942-06-06 och 1943-07-07. Tor Bonnier – Anton Lindberger 1941-10-08. Tor Bonnier – Johannes Wickman 1940-12-05 och 1944-10-25.
- 55 Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1945-07-09.
- 56 Tor Bonnier – Leif Kihlberg 1945-11-12. Tor Bonnier – Ingemar Wizelius 1945-11-12. (Kopia av brevet till Kihlberg.) Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1945-11-12. Ingemar Wizelius – Tor Bonnier 1945-11-13.
- 57 Tor Bonnier – Thorsten Jonsson 1945-12-18. Thorsten Jonsson – Tor Bonnier 1945-12-25. *Vem är det* 1947. *Svensk Bokhandel* 1/1979. Gerard Bonniers korrespondens med Thorsten Jonsson. Åke Runnquist, *Litterära tidskrifter* 1920-1960. Se även s 211 f.
- 58 Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen* 1946-52, s 73 ff.
- 59 Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen* 1946-52, s 76 f. Lagercrantz, O, *Ett år på sextioalet*, s 12 ff. Herbert Tingsten – Tor Bonnier 1950-08-22. Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1949-12-05. Personlig uppgift från Gerard Bonnier våren 1987.
- 60 Sven Stolpe erbjöd sig 1947 att bli medarbetare i *Dagens Nyheter* (Sven Stolpe – Kaj Bonnier 1947-11-21 och 1947-12-12. Kaj Bonnier – Sven Stolpe 1947-11-26. Kaj Bonnier – Herbert Tingsten 1947-12-17). Diskussioner fördes kring att engagera Stig Ahlgren (Herbert Tingsten – Tor Bonnier 1948-09-27). Tor Bonnier ville 1951 förstärka kultursidan med Bengt Holmqvist, som först 1955 gick över från ST till DN (Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1951-10-29).
- 61 Kaj Bonnier – Herbert Tingsten 1950-05-12. Herbert Tingsten – Kaj Bonnier 1950-05-15. Herbert Tingsten – Tor Bonnier 1951-10-12.
- 62 Herbert Tingsten – Tor Bonnier 1951-10-12. Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1951-12-13. Herbert Tingsten – Tor Bonnier 1951-12-13. Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1952-04-21. Ej avsänt brev Tor Bonnier – Olof Lagercrantz 1952-08-29. Kaj Bonnier – Herbert Tingsten 1950-05-12. Även Helge Heilborn anmärkte på alltför specialinriktade artiklar (Helge Heilborn – Tor Bonnier 1949-01-20).
- 63 Kaj Bonnier – Herbert Tingsten 1950-05-12. Thorsten Jonsson – Kaj Bonnier 1950-05-15.
- 64 Kaj Bonnier – Thorsten Jonsson 1949-03-01 och 1949-09-30. Thorsten Jonsson – Kaj Bonnier 1949-10-04.
- 65 Thorsten Jonsson – Kaj Bonnier 1949-10-04. Kaj Bonnier – Thorsten Jonsson 1949-10-05.
- 66 Tor Bonnier – Thorsten Jonsson 1949-10-07 och 1949-10-14. Thorsten Jonsson – Tor Bonnier 1949-10-13. Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1949-10-21. Herbert Tingsten – Tor Bonnier 1949-10-28.
- 67 Lagercrantz, O, *Ett år på sextioalet* s 27-31. *Bonniers Nyheter* 18/1951. Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1951-08-13. Sjöman, V, Återkomst i Närke i *Dagens Nyheter* 1951-09-15. Irja Browallius – Tor Bonnier två odaterade brev [1951-09-15 och 1951-09-16]. Tor Bonnier – Irja Browallius 1951-09-15.
- 68 "Brev till bokhandeln den 15/9-51" bilaga till Tor Bonnier – Irja Browallius 1951-09-15.
- 69 *Morgon-Tidningen* 1951-09-19. Olof Lagercrantz – Tor Bonnier 1951-09-15, 1951-09-17 och 1951-09-21. Olof Lagercrantz – Tor Bonnier 1951-09-19 och 1951-09-23.
- 70 *Dagens Nyheter* 1951-10-12 och 1951-10-20. Sjöman, V, *Mitt personregister. Urval* 97 s 130-140, Personligt meddelande från Vilgot Sjöman (september 1996).
- 71 Herbert Tingsten – Tor Bonnier 1951-10-12.
- 72 *Bonniers Nyheter* 7/1951.
- 73 Lagercrantz, O, *Ett år på sextioalet*, s 111 f. Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1954-07-18. Herbert Tingsten – Tor Bonnier 1954-07-22. Artikeln publicerades i *Morgon-Tidningen*.

Bonniers övriga kontakter med *Dagens Nyheter*

- 1 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1943-02-16 och 1943-03-26. Sten Dehlgren – Tor Bonnier 1943-03-01. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1943-03-22. Thorsten Jonsson – Gunnar Myrdal 1943-12-11. (Brevet formellt ställt till Myrdal, som fungerade som kurir. Innehållet riktat till Tor Bonnier.)
- 2 Thorsten Jonsson – Gunnar Myrdal 1943-12-11. Thorsten Jonsson – Tor Bonnier 1944-10-11, 1944-11-05, 1945-10-17 och 1945-12-25. Tor Bonnier – Thorsten Jonsson 1944-10-11, 1944-12-05, 1945-10-05 och 1945-12-18. Utdrag ur brev från Åke Bonnier till Bonniers förlag 1945.
- 3 Karl Otto Bonnier – Sten Selander 1934-02-22. Karl Otto Bonnier – Carl-August Bolander 1937-03-10. Tor Bonnier – Elin Brandell 1951-11-21 och 1952-07-05 (födelsedags- respektive dödsrunor över Lisen Bonnier).
- 4 Åke Bonnier – Sten Dehlgren 1941-12-05. Sten Dehlgren – Åke Bonnier 1942-01-06 samt telegram Åke Bonnier – Sten Dehlgren 1942-03-27 och Sten Dehlgren – Åke Bonnier 1942-03-28 (PA).
- 5 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1942-07-08. I det aktuella fallet hade Flodén hotat att ställa till med rabalder för att en film som han var engagerad i inte hade fått reklam i Åhlén & Åkerlunds tidningar. En tidigare dispyt med antisemitiska inslag mellan Flodén och Johan Bonnier kan också ha bidragit till irritationen.
- 6 Tor Bonnier – Ivar Ljungquist 1945-05-03.
- 7 Se även *Twisten Kreuger Bonnier*, s 18.
- 8 Wilhelm Josephson – Tor Bonnier 1939-03-13. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1939-03-14. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1941-11-21. Inga artiklar i ämnet publicerades i *Dagens Nyheter* under perioderna 1939-03-15 — 1939-03-31 resp 1941-11-22 — 1941-11-30.
- 9 Åke Bonnier – Sten Dehlgren 1937-01-16. *Dagens Nyheter* 1937-01-17. Mann, T, *En brevväxling*.
- 10 Marcus Wallenberg jr – Tor Bonnier 1937-10-02. Tor Bonnier – Marcus Wallenberg jr 1937-10-06.
- 11 Sten Dehlgren – Tor Bonnier 1945-11-26. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1945-11-26.
- 12 *Dagens Nyheter* 1934-10-09 och 1934-10-19. Verner von Heidenstam – Karl Otto Bonnier odaterat (sannolikt 1934-10-17), "Onsdag morgon" (sannolikt 1934-10-18) samt odaterat. Karl Otto Bonnier – Verner von Heidenstam 1934-10-18, 1934-10-19 och 1934-11-12. Tor Bonnier – Verner von Heidenstam 1934-11-21. Verner von Heidenstam – Tor Bonnier 1934-11-23.
- 13 Karl Otto Bonnier – Jarl Hemmer 1931-08-25 och 1931-08-31. Jarl Hemmer – Karl Otto Bonnier 1931-08-28 och 1931-09-08. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1931-09-12. *Dagens Nyheter* 1931-09-15.
- 14 Tor Bonnier – Ivar Ljungquist 1932-11-04.
- 15 *Dagens Nyheter* 1934-07-23. Utkastet förvaras bland Bonniers korrespondens med *Dagens Nyheter*.
- 16 Bonnier (sannolikt Tor) – *Dagens Nyheter*s redaktion 1940-04-11. Ivar Ljungquists minnesanteckningar.
- 17 Det finns ytterligare några exempel på ingripanden från ägarnas sida: Sten Dehlgren vidtalades att låta en medarbetare skriva en artikel i samband med utgivning- en av Frida Strindbergs bok om hennes äktenskap med August Strindberg (Karl Otto Bonnier – Bo Bergman 1934-10-22). *Dagens Nyheter* gjorde 1937 på Tor Bonniers uppmaning en stort uppslagen intervju med Svenska Bokförlagets chef (Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1937-03-06). Tor Bonnier tog initiativ till intervju i samband med ett nytt premiälån som såldes bland annat av Bonniers Obligationsavdelning (Helge Heilborn – Tor Bonnier 1942-12-21). Kaj Bonnier gjorde 1945 ett utkast till en intervju med sig själv om Continental Book Company.
- 18 En av *Dagens Nyheter* och Åhlén & Åkerlund samfinansierad flygning över Atlanten våren 1939 utgjorde ett exempel (Åke Bonnier – Sten Dehlgren 1939-05-15).

- PA). Åke Bonniers förmedling från USA av artiklar av Ernest Hemingway från Kina (1941) och Irja Ehrenburg från Sovjetunionen (1945) är ett annat.
- 19 Ljungquist, I, 1922-1946. *Ur Dagens Nyheters historia*, s 382 ff. Bergqvist, H, *I böckernas värld*, s 66. Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj* del V, s 266.
- 20 Åke Bonnier - Sten Dehlgren 1930-11-08. Karl Otto Bonnier - Sten Dehlgren 1930-11-27 Förslaget för Bonniers brev till TT förvaras i Sten Dehlgrens korrespondens med Bonniers (PA).
- 21 Sten Dehlgren - Karl Otto Bonnier 1930-11-24 och 1930-11-28. Karl Otto Bonnier - Sten Dehlgren 1930-11-27. Åke Bonnier - Arthur Engberg 1930-12-03. Åke Bonnier - Gustaf Ahlbin 1930-12-03. Åke Bonnier - Erik B Rinman 1930-12-03.
- 22 Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 50 f.
- 23 Herbert Tingsten - Tor Bonnier 1947-05-29. Tor Bonnier - Herbert Tingsten 1949-12-05.
- 24 "Marginalanteckningar till dagens nummer" [April 1947] (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Herbert Tingsten). Herbert Tingsten - Tor Bonnier 1947-05-29. Anteckningar av Tor Bonnier i Helge Heilborns korrespondens 1948 med Tor Bonnier. (DN). Tor Bonnier - Helge Heilborn 1948-06-30, 1948-11-15. (DN) och 1949-01-27 (DN), Helge Heilborn - Tor Bonnier 1948-12-18 och 1949-02-05. Tor Bonnier - Herbert Tingsten 1949-12-05, 1951-10-29 och 1952-04-21 Albert Bonnier jr - Helge Heilborn 1948-02-25 (DN). Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1950-11-18.
- 25 Tingsten, H, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 27. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1945-10-30. Tor Bonnier - Victor Vinde 1945-10-31, 1946-02-07. Victor Vinde - Tor Bonnier 1945-11-13 och 1946-02-26. Tor Bonnier - Herbert Tingsten 1946-02-12. Victor Vinde - Kaj Bonnier 1946-04-12 och odaterat [maj 1946]. Kaj Bonnier - Victor Vinde 1946-04-16.
- 26 Herbert Tingsten - Tor Bonnier 1947-06-05. Tor Bonnier - Victor Vinde 1947-06-10. Victor Vinde - Tor Bonnier 1947-06-14.
- 27 Johan Bonnier - Helge Heilborn 1952-01-16, 1952-01-21, 1952-01-23, 1952-01-24 och 1952-01-31. Helge Heilborn - Johan Bonnier 1952-01-21 och 1952-01-30.
- 28 Tor Bonnier träffade privat även några av Tora Nordström-Bonniers gamla journalistkollegor från DN, som Barbro Alving och Eva von Zweigbergk. Bland Albert Bonnier jr:s närmaste vänner återfanns profilerna på DN-sporten Rudolf "R:et" Ek-löv och Jan Erik "Rit-Ola" Garland.
- 29 Intervju med Albert Bonnier jr 1988-12-06.
- 30 Annonstatistik i bilagor till bolagsstämmoprotokoll för Dagens Nyheters AB 1931 visar t ex att Bonniers förlag tillsammans med Åhlén & Åkerlunds låg på andra plats efter NK som enskild annonsör. Enligt *Tidskrift för Affärsökonomins* annonsstatistik låg Bonniers förlag på tredje plats bland landets annonsörer 1935, varav ca 80 % kom på Stockholmspressen. (*Svensk Bokhandelstidning* 27/1936).
- 31 Tor Roxendorff - Åhlén & Åkerlund 1936-06-16. Kaj Bonnier - Helge Heilborn 1952-04-15. Helge Heilborn - Kaj Bonnier 1943-04-17 och 1952-04-21. Lukas Bonnier - Helge Heilborn 1953-01-29 och 1953-02-22 (DN). Helge Heilborn - Lukas Bonnier 1953-02-02 (DN).
- 32 Helge Heilborn - Tor Bonnier 1944-11-06 (med kopia av Heilborns anförande vid TU:s höstmöte).
- 33 Helge Heilborn - Tor Bonnier 1944-10-06 (med kopia av Heilborns brev 1944-10-06 till AT, MT, SvD och ST) samt 1944-11-06 (med kopia av Heilborns anförande vid TU:s höstmöte). Heilborn hade vintern 1943 som representant för SvD, ST, GP, GHT, SDS och *Arbetet* förhandlat med direktör M Th Hansen angående Nordisk Familjeboks annonsering och fått Hansen att gå med på att vissa förändringar. Se Helge Heilborn - Eric Carlsson 1943-02-24 (PA). Bonniers tycks inte ha medverkat vid diskussionerna vid detta tillfälle.
- 34 Citatet från broschyren *Bokmonopol i Sverige* (utgiven av Nordisk Familjebok AB

- och dess systerföretag). Brevet har ej återfunnits varken i original eller kopia.
- 35 Helge Heilborn – Tor Bonnier 1944-11-06 (med kopia av Heilborns anförande vid TU:s höstmöte).
- 36 Styrelseprotokoll för Svenska Bokförläggareföreningen 1944-10-24 återgivet i *Svensk Bokhandelstidning* 43/1944. Helge Heilborn – Tor Bonnier 1944-11-06 (med kopia av Heilborns anförande vid TU:s höstmöte).
- 37 *Svenska Dagbladet* (Harry Grönfors)- Albert Bonnier 1930-11-25 och 1930-11-27. Karl Otto Bonnier – *Svenska Dagbladet* 1930-11-26.
- 38 Kihlberg, L, *I annonsernas spegel*, s 75. Avskrifter av brev Johannes Wickman – Sten Dehlgren 1943-12-22 och 1943-12-29 samt Sten Dehlgren – Johannes Wickman 1943-12-22 förvarade i Ivar Ljungquists samling (PA). En anmärkning om tvivelaktiga annonser i brev Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1941-12-06 hänсыftar sannolikt på upplagesiffror i ett par bokförlagsannonser i samma dags nummer av DN.
- 39 Ljungquist, I, 1922-1946 *Ur Dagens Nyheters historia*, s 575 ff.
- 40 Albert Bonnier jr – Tor Roxendorff 1933-02-11, 1933-10-17 och 1934-05-31 (PA). Albert Bonnier jr – Helge Heilborn 1946-01-02, 1946-09-09 och 1948-05-26 (DN). Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1947-12-19, 1948-05-07, 1949-02-22, 1949-08-31 och 1951-09-10. Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 222.
- 41 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1938-03-26 och 1938-05-12 med bilaga 3 resp 2.

Bonniers och *Dagens Nyheters* ekonomi

- 1 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 191-195.
- 2 Helge Heilborn – Tor Bonnier 1947-09-17. Protokoll för extra bolagsstämma i Dagens Nyheters AB 1947-12-08. Helge Heilborn – Tor Bonnier 1949-01-17.
- 3 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1948-09-14 och 1949-11-11. Helge Heilborn – Tor Bonnier 1949-01-17.
- 4 Tor Bonnier – Helge Heilborn 1948-03-16 (DN). Dagens Nyheters AB – Firma Albert Bonnier 1948-03-25. Bolagsstämmoprotokoll för Dagens Nyheters AB 1948-03-31.
- 5 Sten Dehlgren – Karl Otto Bonnier 1931-11-10 och 1931-11-13. Karl Otto Bonnier – Sten Dehlgren 1931-11-12 och 1931-11-24. Karl Otto Bonnier – Sten Dehlgren 1933-10-28. Något svar finns ej bevarat. Enligt firma Albert Bonniers bokföring togs inget lån från *Dagens Nyheter* hösten 1933. Ärendet behandlades ej i *Dagens Nyheters* styrelse hösten 1933.
- 6 Albert Bonnier jr – Helge Heilborn 1946-11-13 (DN). Helge Heilborn – Albert Bonnier jr 1946-11-14 (DN). Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1948-09-14, 1949-08-31 och 1950-06-12 (inkl Herman Egnell & Åke von Zweigbergk – Dagens Nyheters styrelse 1950-03-24). Dagens Nyheters AB – Albert Bonniers Förlag 1949-05-14 och 1949-05-19. (DN). Helge Heilborn – Tor Bonnier 1949-10-04.
- 7 *Svenska Aktiebolag*. PM av Bengt Cederquist 1951-10-27. *BonnierForum* 2/1951. Helge Heilborn – Tor Bonnier 1950-06-29. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1950-12-22 (inkl Bengt Cederquist – Helge Heilborn 1950-12-20) och 1951-02-09 (inkl avtal Albert Bonniers Förlag AB – Dagens Nyheters AB 1950-12-30).
- 8 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1949-08-31 och 1954-09-24.
- 9 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1947-06-11 och 1949-03-30 (med bilaga 2 "Pappersbruksfrågan"). Helge Heilborn – Tor Bonnier 1949-03-04. Svenska Aktiebolag årg 1952. I Kuuse, J, *Billingsfors. Ett dalsländskt bruk under 250 år 1738-1988*, beskrivs brukets historia.
- 10 Tor Bonnier – Helge Heilborn mars 1949 citerat i Helge Heilborn – Kaj Bonnier 1949-03-21. Tor Bonnier – Helge Heilborn 1949-04-01 (telegram) och 1949-04-02. Kaj Bonnier – Helge Heilborn 1949-03-09. Hancock, Bill, *Abbe och Bonniers*, s 58.
- 11 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1949-03-30 (med bilaga 2 "Pappersbruks-

- frågan”) och 1949-05-04. Kuuse, J, *Billingsfors* s 178 f.
- 12 Helge Heilborn – Tor Bonnier 1949-04-13. Kuuse, J, *Billingsfors* s 181. PM av Albert Bonnier jr 1949-04-22 ”Reflektioner och iakttagelser beträffande Billingsfors-Långed”. Kaj Bonnier – Helge Heilborn 1949-04-08, 1949-05-10 och 1949-05-16. Helge Heilborn – Tor Bonnier 1949-04-13. Helge Heilborn – Kaj Bonnier 1949-04-22, 1949-05-09, 1949-05-11 och 1949-05-14. Senare valdes även Yngve Larsson, Gerard Bonnier och Johan Bonnier in i styrelsen.
 - 13 Tor Bonnier lämnade exempelvis en utförlig rapport om pappersagenturer i Egypten, Palestina och Grekland Han medförde även en pappersservett som gjorde intryck av linne och undrade om det inte skulle kunna vara något för Billingsfors. (Tor Bonnier – Helge Heilborn 1950-04-04).
 - 14 Kuuse, J, *Billingsfors* s 112, 185 f och 197. Tor Bonnier – Helge Heilborn 1950-11-27, 1950-12-29 och 1951-01-05.
 - 15 Åke Bonnier var starkt positiv till affären, medan någon reaktion från Kaj Bonnier inte finns noterad i korrespondensen. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1951-02-09 och 1951-05-11 (inkl avtal Dagens Nyheters AB – Åhlén & Åkerlunds Förlags AB 1951-05-08). Herman Egnell & Åke von Zweigbergk – styrelsen för Dagens Nyheters AB 1951-04-05. Tor Bonnier – Helge Heilborn 1951-03-01. Åke Bonnier – Gerard Bonnier 1951-02-06. Åhlén & Åkerlund hade i april 1952 löst in fyra mot avtalade två reverser [Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1953-04-09 (inkl Helge Heilborn – Herbert Tingsten 1953-04-02)].
 - 16 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1951-12-19. Tingsten, Herbert, *Mitt liv. Tidningen 1946-52*, s 236-237 och 240-246. Gerard Bonnier – Åke Bonnier 1951-02-21. Kritik mot affären framfördes av en av de större minoritetsägarna, syskonen Lennman (Avskrift Lennart Lennman – Helge Heilborn 1952-04-04 bilaga till Helge Heilborn – Tor Bonnier 1952-04-09).
 - 17 Herman Egnell & Åke von Zweigbergk [DN:s revisorer] – Helge Heilborn 1951-03-06. Herman Egnell & Åke von Zweigbergk – styrelsen för Dagens Nyheters AB 1951-04-05. Herbert Tingsten – Tor Bonnier 1951-11-24 och 1951-12-03. Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1951-11-27, 1951-12-01, 1951-12-13 och 1951-12-14. Herbert Tingsten ”PM rörande försäljningen av Billingsfors och därmed sammanhängande frågor 1951-12-18”. Albert Bonnier jr – Helge Heilborn 1951-06-13. Helge Heilborn – Albert Bonnier jr 1951-06-27 (DN).
 - 18 Helge Heilborn – Tor Bonnier 1951-03-07 och 1951-11-30. Helge Heilborn – Herman Egnell 1951-04-04 och 1951-12-11. PM av Helge Heilborn 1952-02-20. PM av Yngve Larsson 1952-02-09. Tingsten, Herbert, *Mitt liv. Tidningen 1946-52* s 244 f.
 - 19 Kuuse, J, *Billingsfors* s 181 och 196. Helge Heilborn – Tor Bonnier 1949-03-04. Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1951-11-27.
 - 20 Tor Bonnier – Herbert Tingsten 1951-11-27. Kuuse, J, *Billingsfors*, s 200.
 - 21 Herman Egnell & Åke von Zweigbergk – styrelsen för Dagens Nyheters AB 1951-04-05.
 - 22 Helge Heilborn – Tor Bonnier 1951-01-29, 1951-03-30, 1951-04-16 och 1951-10-19. Helge Heilborn – Tor Bonnier 1954-01-07 med avskrift Christian von Sydow – Helge Heilborn 1953-12-21. För att undgå röstreduktion placerades en del av Dagens Nyheters innehav hos Åhlén & Åkerlund (Styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1953-04-09).
 - 23 Helge Heilborn – Tor Bonnier 1953-04-22 (DN) och 1953-09-24 med bilaga ”Minnesanteckningar från ett samtal den 21 september 1953 mellan Ragnar Söderberg, Christian von Sydow och Helge Heilborn”. Helge Heilborn – Albert Bonnier jr 1953-11-05 (DN).
 - 24 Helge Heilborn – Albert Bonnier jr 1953-11-05 (DN). Helge Heilborn – Tor Bonnier 1953-12-09, 1954-01-07 (med avskrift Christian von Sydow – Helge Heilborn 1953-12-21) och 1954-01-11 (med utkast till brev Helge Heilborn – Christian von Sydow). Tor Bonnier – Ragnar Söderberg 1954-01-13 och 1954-01-15. Ragnar Söderberg – Tor Bonnier 1954-01-13 och 1954-01-20. Tor Bonnier bjöd in till ett förs-

ta möte på Nedre Manilla i februari 1954. På hösten samma år gjordes ett studiebesök på en del av Holmens anläggningar.

Bonniers övriga kontakter med dagspressen 1930-37

- 1 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 248- 267 och 298.
- 2 För bröderna Kreugers tidningsaffärer före Kreugerkraschen 1932 se t ex Gäfvert, B, Ivar Kreuger och Stockholmspressen, i *Pressens Årbog* 1978; Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 57-64 och 91-112; Sundell G, *Ord och öden i ett tidningshus*, s 195-198 och 210-213; af Trolle, U, *Bröderna Kreuger Torsten och Ivar*, s 82 f, 137-143 och 232 f. Anderson, I, *Svenska Dagbladets historia*, del I s 285 ff och 328 ff. Anderson, I, *Otto Järte - en man för sig*, s 224 f och 235 ff. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1922-1936*, s 187 -190 och 194-202.
- 3 Sundell, G, *Ord och öden i ett tidningshus*, s 195 f. Bolagsstämmoprotokoll för Stockholms-Tidningen AB 1923-1928. Vinsten sjönk från 848 000 kr 1922 till 317 000 kr 1927. Sten Dehlgren - "Broder" [Bonnier] 1928-01-16.
- 4 Gäfvert, B, Ivar Kreuger och Stockholmspressen, i *Pressens Årbog* 1978 s 227. Sundell, G, *Ord och öden i ett tidningshus*, s 196. Erik Åkerlund - Åke Bonnier 1930-05-22.
- 5 Avtal mellan firma Albert Bonnier och Erik Åkerlund 1929-10-04.
- 6 Åke Bonnier - Emil Henriques 1930-06-04, 1930-06-06 och 1930-06-07. Emil Henriques - Åke Bonnier 1930-06-06, 1930-06-10 och 1930-06-16. Emil Henriques - Tor Bonnier 1930-07-03. Åke Bonnier - Martin Fehr 1930-06-11 och 1930-06-19. Martin Fehr - Åke Bonnier 1930-07-02. Martin Fehr - Bonniers 1930-06-17. Martin Fehr - Tor och Åke Bonnier 1930-07-11 (telegram). Tor Bonnier - Martin Fehr 1930-07-11. Martin Fehr - Tor Bonnier 1930-07-03. Martin Fehr - Emil Henriques 1930-07-03. Icke avsånda utkast till brev Åke Bonnier - Erik Åkerlund 1930-06-19, 20, 27 (tre versioner). Åke Bonnier - Emil Henriques 1930-06-19.
- 7 Erik Åkerlunds åsikter vidareförmedlades i Emil Henriques - Tor Bonnier 1930-08-12.
- 8 Erik Åkerlund - Åke Bonnier 1930-08-06. Det framgår inte helt klart av sammanhanget vilken "Kreuger" som åsyftas, men troligen var det Torsten Kreuger.
- 9 Erik Åkerlund - Karl Otto Bonnier 1930-12-22.
- 10 PM av Harry Grönfors, Otto Järte och Helmer Key (Bilaga till styrelseprotokoll för Svenska Dagbladets AB 1931-10-29). Gäfvert, B, Ivar Kreuger och Stockholmspressen, i *Pressens Årbog* 1978 s 224 f.
- 11 Bonniers hade 1928 diskuterat olika metoder att stoppa *Stockholms Dagblad*. Se Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 296 f.
- 12 PM av Harry Grönfors, Otto Järte och Helmer Key. (Bilaga till styrelseprotokoll för Svenska Dagbladets AB 1931-10-29). "PM rörande avtal mellan tidningarna" av Sten Dehlgren 1931-03-12 bilaga till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1931-03-13.
- 13 Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 78 ff. Sundell, G, *Ord och öden i ett tidningshus*, s 199 f.
- 14 Åke Bonnier - Ivar Kreuger 1931-02-06.
- 15 Tor Bonnier och Åke Bonnier - Tor Roxendorff 1931-03-09. Det handskrivna brevet skickades till Karl Otto Bonnier, som lät renskriva det och datera det utskrivningsdatumet. Jarl Torbacke daterar av misstag brevet till 1931-05-09. Feldateringen medför att ett par slutsatser i Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1922-1936* sista stycket s 200 blir felaktiga. De "förhandlingar" som refereras till i brevet var således överläggningarna i februari/mars mellan morgontidningarna i Stockholm och inte Bonniers kontakter med Ivar Kreuger. Brevet betecknar inte "kulminationen av den 'Bonnierska linjen' " utan inledningen på den.
- 16 PM av Harry Grönfors, Otto Järte och Helmer Ke. (Bilaga till styrelseprotokoll för Svenska Dagbladets AB 1931-10-29). "PM rörande avtal mellan tidningarna" av Sten

- Dehlgren 1931-03-12 Bilaga till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1931-03-13.
- 17 Karl Otto Bonnier – Tor och Åke Bonnier 1931-03-11 (avskrifter av två likalydande telegram adresserade Kairo respektive Luxor).
- 18 Tor och Åke Bonnier – Karl Otto Bonnier 1931-03-12 (telegram).
- 19 Karl Otto Bonnier – Sten Dehlgren 1931-03-11. Till Karl Otto Bonniers starka ord om *Stockholms-Tidningen* kan tidningens stöd till den fria högern 1931-03-03 ha bidragit. Att tidningen två dagar senare slog till fullständig reträtt kan ha stärkt hans kritik mot att *Stockholms-Tidningen* förlorat sin tidigare "verkligt sympatiska, betydande och inflytelserika röst".
- 20 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1931-03-13.
- 21 Tor Bonnier och Åke Bonnier – Sten Dehlgren 1931-03-25 (telegram) (PA). Tor och Åke Bonnier – Karl Otto Bonnier 1931-03-25 (telegram).
- 22 Av Ivar Kreuger – Åke Bonnier 1931-04-10 framgår att Åke Bonnier skrev ett brev från Rapallo 1931-03-30, vilket inte är bevarat.
- 23 Åke Bonnier – Bonniers 1931-03-30 (telegram). Tor Bonnier – Bonniers 1931-04-08 (telegram). Bonniers – Tor Bonnier 1931-04-08 (telegram). Ivar Kreuger – Åke Bonnier 1931-04-10.
- 24 Gäfvert, B, Ivar Kreuger och Stockholmspressen, i *Pressens Årbog* 1978, s 222, 224 och 227. af Trolle, U, *Bröderna Kreuger Torsten och Ivar*, s 82. af Trolle har tydligen inte utnyttjat Gäfverts uppsats.
- 25 Gäfvert, B, Ivar Kreuger och Stockholmspressen, i *Pressens Årbog* 1978, s 221 och 224. Bolagsstämmoprotokoll för Stockholms-Tidningens AB 1929-1932. Sundell, G, *Ord och öden i ett tidningshus*, s 198 ff.
- 26 Åke Bonnier – Ivar Kreuger 1931-04-14 och 1931-05-01.
- 27 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1931-05-01. Gäfvert, B, Ivar Kreuger och Stockholmspressen, i *Pressens Årbog* 1978, s 229. Bilaga I "PM rörande förhållandet mellan Stockholms morgontidningar och vissa förslag till stabilisering av läget på tidningsmarknaden" av Sten Dehlgren och Tor Roxendorff juli 1931 till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1931-07-21.
- 28 Åke Bonnier – Sten Dehlgren 1931-06-23.
- 29 Åke Bonnier – Fr. Ryman 1929-09-20. Emil Henriques – Tor Bonnier 1931-08-07.
- 30 Åke Bonnier – Sten Dehlgren 1931-06-23.
- 31 Sten Dehlgren – Karl Otto Bonnier 1931-05-28.
- 32 Åke Bonnier – Sten Dehlgren 1931-06-23.
- 33 Bilaga I "PM rörande förhållandet mellan Stockholms morgontidningar och vissa förslag till stabilisering av läget på tidningsmarknaden" av Sten Dehlgren och Tor Roxendorff juli 1931 till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1931-07-21.
- 34 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1931-07-21.
- 35 Helmer Key – Tor Bonnier 1931-07-03 (med avskrift Helmer Key – Sten Dehlgren). Emil Henriques – Tor Bonnier 1931-08-07 och 1931-08-13. August Nachmansson – Tor Bonnier 1931-07-07 och 1931-08-15.
- 36 Förlagor till "Avtal mellan Dagens Nyheter AB, Stockholms Dagblad AB, Stockholms-Tidningen AB och Svenska Dagbladets AB för stabilisering av tidningsmarknaden i Stockholm" och "Överenskommelse om ersättning till Torsten Kreuger" bilagor till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1931-10-13. En förlaga till saneringsavtalet daterat 1931-10-23 finns även i Bonniers förlagsarkiv. Ändringarna i det slutgiltiga avtalet 1931-10-26 framgår av styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1931-11-07. Se även August Nachmansson – Tor Bonnier 1931-10-23, 1931-10-24 och 1931-11-07. Bonniers – Åke Bonnier 1931-09-29 (telegram). Sundell, G, *Ord och öden i ett tidningshus*, s 215.
- 37 Karl Otto Bonnier – Sten Dehlgren 1931-03-11. Den av Bonniers indirekt kritiserade chefredaktör Eskil Sundström avsattes redan i augusti 1931, varvid den av

- Bonniers uppskattade förre huvudredaktören Erik B Rinman återinträdde som ansvarig för *Stockholms-Tidningens* politiska linje. (Sundell, G, *Ord och öden i ett tidningshus*, s 208 f.)
- 38 Gäfvert, B, Ivar Kreuger och Stockholmspressen, i *Pressens Årbog* 1978, s 219-223.
- 39 Tor Bonnier – John Landquist 1937-11-29.
- 40 Gäfvert B, Ivar Kreuger och Stockholmspressen, i *Pressens Årbog* 1978, s 222. Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 101.
- 41 Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 101 ff. Sörmark, S, På *Aftonbladet*, s 23.
- 42 Sörmark, S, På *Aftonbladet*, s 23. *Nya Dagligt Allehandas* upplaga 1927 var 27 700 ex och 1935 52 000 ex enligt Tollin, S, *Svensk dagspress 1900-1967*. Enligt Torbacke, J, *Det betvingade ordet*, s 176 var upplagan 1933 44 900 ex.
- 43 Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 61 f och 103 f.
- 44 Avskrift av avtal 12 januari 1933 mellan Erik Åkerlund och Stockholms-Tidningen AB, å ena, samt Torsten Kreuger, å andra sidan (BFA).
- 45 Avskrift av förbindelse mellan Erik Åkerlund och Torsten Kreuger den 30 december 1932 angående Kreugers återköpsrätt till aktiemajoriteten i Stockholms-Tidningen AB (BFA). Avskrift av PM från Erik Åkerlund 9 januari 1933 godkänd av Torsten Kreuger (BFA).
- 46 Erik Åkerlund – Emil Henriques 1937-01-02 (avskrift). Förvaras i Bonniers korrespondens med Erik Åkerlund.
- 47 Avskrift av avtal rörande intressegemenskap i Stockholms-Tidningens AB mellan Erik Åkerlund och Firma Albert Bonnier den 11 januari 1933.
- 48 Avskrift av avtal 12 januari 1933 mellan Erik Åkerlund och Stockholms-Tidningen AB, å ena, samt Torsten Kreuger, å andra sidan (BFA). Huvudbok för firma Albert Bonnier 1933.
- 49 *Ville Bonniers sälja till Tyskland 1940*, s 204.
- 50 Avskrift av Torsten Kreugers kvittering 14 januari 1933 av 800 000 kr samt reverser för 1 000 000 kr. Avskrift av Erik Åkerlunds kvittering 14 januari 1933 av 583 aktier i Stockholms-Tidningens AB samt 299 aktier i Stockholms-Tidningens Intressenter AB. (BFA).
- 51 *Ville Bonniers sälja till Tyskland 1940*, s 204 f. Carlsson E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 111.
- 52 Emil Henriques – Tor Bonnier 1933-01-23.
- 53 Bolagsstämmoprotokoll för Stockholms-Tidningens AB 1933-04-20.
- 54 *Ville Bonniers sälja till Tyskland 1940*, s 199.
- 55 *Ville Bonniers sälja till Tyskland 1940*, s 207.
- 56 Se en omfattande korrespondens mellan Henriques och Bonniers i Bonniers förlagsarkiv.
- 57 Sörmark, S, På *Aftonbladet*, s 23 ff. Emil Henriques – Tor Bonnier 1933-11-03. Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 106 och 113 f. *Aftonbladet - en svensk historia*, s 412.
- 58 Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 106. Hadenius, S, *Medelstenssons tidning*, i *Aftonbladet - en svensk historia* s 227. Carlsson E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 113 f.
- 59 Emil Henriques – Tor Bonnier 1933-11-02.
- 60 Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 114.
- 61 Tor Bonnier – Erik Åkerlund 1933-02-10.
- 62 Tor Bonnier – Emil Henriques 1933-11-02.
- 63 Emil Henriques – Tor Bonnier 1933-11-03.
- 64 Leon Ljunglund – Tor Bonnier 1936-05-15. Tor Bonnier – Leon Ljunglund 1936-

- 05-16.
- 65 *Ville Bonniers sälja till Tyskland 1940*, s 206.
- 66 Emil Henriques – Tor Bonnier 1934-07-18. Tor Bonnier – Emil Henriques 1934-07-20.
- 67 Tor Bonnier – John Landquist 1932-05-30 (KB), 1932-08-17 och 1934-08-10. John Landquist – Tor Bonnier [augusti]1934.
- 68 Se korrespondens mellan Bonniers och Landquist (BFA och KB).
- 69 John Landquist – Tor Bonnier 1937-11-30.
- 70 Se text en skarp brevväxling Tor Bonnier – John Landquist 1937-11-25 och 1937-11-29 samt John Landquist – Tor Bonnier 1937-11-26 och 1937-11-30.
- 71 Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 125 och 127.
- 72 Bolagsstämmoprotokoll för Stockholms-Tidningens AB 1934-1937.
- 73 Tor Bonnier – Erik Åkerlund 1936-12-23. Tor Bonnier – Emil Henriques 1936-12-28. Se korrespondens mellan Bonniers och Erik Åkerlund samt Emil Henriques 1936-1937 i Bonniers förlagsarkiv.
- 74 Tor Bonnier – Erik Åkerlund 1937-04-02.
- 75 Huvudbok för firma Albert Bonnier 1933-1937.
- 76 *Ville Bonniers sälja till Tyskland 1940*, s 207.
- 77 Tor Bonnier – Erik Åkerlund 1936-12-23.

Kvällstidningsplaner och starten av *Expressen*

- 1 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern. Huset Bonnier 1909-1929*, s 268-281.
- 2 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1922-1936*, s 191 f. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1930-02-22. Ingen korrespondens mellan Bonniers och Henning Söderhjelm i frågan finns bevarad. Beträffande Karl Otto Bonniers vänskap med Werner Söderhjelm se korrespondensen dem emellan i Bonniers förlagsarkiv.
- 3 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1930-02-22 med bilaga VI "PM rörande utgivande av kvällstidning".
- 4 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1930-02-28. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1922-1936*, s 192 ff.
- 5 Tor Bonnier – herrar Bonnier hösten 1930 sannolikt november [skrevs i samband med sjukhusvistelse i Malmö, som avslutades 1 december (Karl Otto Bonnier – Otto Hirsch 1930-11-30)].
- 6 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1931-02-21.
- 7 Se s 242.
- 8 Hadenius, S, *Medelsvenssons tidning i Aftonbladet – en svensk historia* s 227 f.
- 9 Hadenius, S, *Medelsvenssons tidning i Aftonbladet – en svensk historia* s 233, 237-267, 270 f och 274 ff. Sörmark S, *På Aftonbladet*, s 28. Larsson, S, *Klara röster 1*, s 36 ff och 69 ff. Gustafsson, K E, *Aftonbladet på kvällstidningsmarknaden 1940-79 i Aftonbladet – en svensk historia*, s 412.
- 10 Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 211. Gustafsson K E, *Århundradets dagstidning i Sverige (Expressen)*, s 28 f. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1938-10-10.
- 11 "Utredning rörande utgivning av kvällstidning. Mars 1939" av Sten Dehlgren. Bilaga 1 till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1939-03-27.
- 12 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1939-03-27. Sten Dehlgren – Karl Otto Bonnier 1939-03-29.
- 13 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1939-11-07, 1940-04-02 och 1940-06-04. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 302 f.
- 14 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1940-08-28.

- 15 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1940-09-28 med bilaga 4 "P.M. rörande utgivning av kvällstidning" av Sten Dehlgren i september 1940.
- 16 Casparsson, R, *Brinnande horisonter*, s 186 ff.
- 17 Casparsson, R, *Brinnande horisonter*, s 190 f. För förspelet till LO:s planer se Casparsson, R, *Brinnande horisonter*, s 186 ff och Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 134 f.
- 18 Casparsson, R, – Tor Bonnier 1942-01-20. Casparsson, R, *Brinnande horisonter*, s 191 ff och 214. LO:s formella avböjande kom först 17 december (Ragnar Casparsson – Kaj Bonnier 1941-12-17), men redan den 14 november lade LO:s kommitté fram ett förslag att ge ut en kvällstidning på egen hand.
- 19 Utkast till PM förvaras bland Bonniers korrespondens med Ragnar Casparsson.
- 20 Gustafsson, K E, Århundredets dagstidning i *Sverige (Expressen)*, s 32 f.
- 21 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 308. "P.M. rörande utgivning av kvällstidning och eventuellt köp av N.D.A:s inventarier" av Sten Dehlgren 1942-04-15. Bilaga till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1942-04-21.
- 22 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1942-04-21. Gustafsson, K E, Århundredets dagstidning i *Sverige (Expressen)*, s 36. "P.M. rörande *Dagens Nyheter* framtidsfrågor" av Sten Dehlgren januari 1943. Bilaga 2 till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1943-01-27.
- 23 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1943-10-29.
- 24 Avtal mellan Dagens Nyheter AB å ena sidan och Aftonbladets AB och Stockholms-Tidningens AB å andra sidan 1944-02-05. Bilaga 4 till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1944-02-22. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 321.
- 25 Bilaga 1 till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1944-03-27.
- 26 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 321. "P.M. över samtal med Direktör B. Norgren 17/12 1943" av Helge Heilborn. Bilaga 4 till Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1943-12-17. Bilaga 2 till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1944-06-21.
- 27 Gustafsson, K E, Århundredets dagstidning i *Sverige (Expressen)* s 40 f.
- 28 Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 239 f och 245 f.
- 29 Utkast till brev Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1940-08-28. Kaj Bonnier – Gert Bonnier 1942-09-08.
- 30 Kaj Bonnier – Gert Bonnier 1942-09-08.
- 31 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1943-09-29 med bilaga 1.
- 32 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1944-02-04.
- 33 Harald Wigforss – Tor Bonnier 1944-01-26. Harald Wigforss – Kaj Bonnier 1944-02-09.
- 34 Kaj Bonnier – Harald Wigforss 1944-02-11. Kaj Bonnier – Tor Bonnier 1944-02-11.
- 35 Gert Bonnier – Tor Bonnier 1944-02-12 refererat i Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 323.
- 36 Albert Bonnier jr – Kaj Bonnier 1944-02-14.
- 37 Albert Bonnier jr – Kaj Bonnier 1944-02-14. Ivar Ljungquist uppger i sina minnesanteckningar att "Erik Wästberg, som var intim vän med Albert Bonnier jr, bearbetade denne och hans anförvanter." Bonnier jr, Albert, *Personligt*, s 189 ff. Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 46.
- 38 Tor Bonnier – Gert Bonnier 1944-02-17.
- 39 Larsson, S, *Klara röster 2*, s 14. Intervju med Albert Bonnier jr 1988-12-06. På frågan om man kan urskilja flera grupper av intressenter och flera olika motiv bakom starten av *Expressen* svarade han att det fanns bara ett motiv, nämligen att skapa en motvikt till den naziinfluerade högerpressen, Ljunglunds *Nya Dagligt Allehanda* och *Aftonbladet*. LO:s försök till kvällstidning var för svag.

- 40 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 323 f.
- 41 DN-medarbetaren Sven Åhman och andre redaktören i *Eskilstuna-Kuriren* Olle Wermelin.
- 42 Nycop, C-A *Bära eller brista*, s 211. Gustafsson, K E, Århundredets dagstidning i *Sverige (Expressen)*, s 28 f
- 43 Bilaga 5 till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1942-12-14.
- 44 Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 269 ff.
- 45 I en intervju 1988-12-06 kunde inte Albert Bonnier jr minnas om Nycop's skildring var korrekt.
- 46 Bonnier, A, *Personligt*, s 111.
- 47 Albert Bonnier jr – Kaj Bonnier 1944-08-24. Albert Bonnier jr – Sten Dehlgren 1944-09-12 (PA). Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 274 f.
- 48 Se s 247.

Bonniers och *Expressens* första tio år

- 1 Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 25 och 185 f.
- 2 Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1944-11-23 och 1946-02-22 (Bilaga 2). Gustafsson, K E, Århundredets dagstidning i *Sverige (Expressen)*, s 62 f.
- 3 Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 66. Larsson, S, *Klara röster 2*, s 35
- 4 Helge Heilborn – Tor Bonnier 1946-07-24. Tor Bonnier – Helge Heilborn 1946-05-04 (DN). Gustafsson, K E, Århundredets dagstidning i *Sverige (Expressen)*, s 64 f. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1950-03-10 (Bilaga 2) och 1954-12-21. Resultatuppgifterna förefaller genomgående ha redovisats utan avdrag för *Expressens* andel av koncernföretagens gemensamma kostnader.
- 5 Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 106 f och 163 ff. Ågren, S, *Sanning till 90 %*, s 82.
- 6 Odaterat PM [sannolikt årsskiftet 1945/46] av Ivar Harrie och Carl-Adam Nycop. Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 67 ff, 119 ff och 217-223. Ågren, S, *Sanning till 90 %*, s 120 f. Wrigstad, P, *Så här var det*, s 45.
- 7 Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 39 ff och 190 f. Ågren, S, *Sanning till 90 %*, s 148-157.
- 8 Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 180 ff.
- 9 Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 101 f. Ågren, S, *Så vann vi Sverige i Sverige (Expressen)*, s 108 och 232 f.
- 10 Bilaga 5 till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1942-12-14. Gustafsson, K E, Århundredets dagstidning i *Sverige (Expressen)*, s 68 ff och 77. Helge Heilborn – Tor Bonnier 1951-02-26 med bilaga Helge Heilborn 1951-02-19, "Kommentar till P.M. betr ev. daglig rikstidning". Albert Bonnier jr – Helge Heilborn 1951-03-02 och 1951-11-29. (DN). Albert Bonnier jr – Bertil Norgren 1951-11-17 i Helge Heilborns korrespondens med Albert Bonnier jr. (DN). Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 136 ff och 146 f.
- 11 Ivar Harrie – Kaj Bonnier 1947-03-07. Gustafsson, K E, Århundredets dagstidning i *Sverige (Expressen)*, s 68 f.
- 12 Helge Heilborn – Tor Bonnier 1954-06-30. Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 189 f. Gustafsson, K E, Århundredets dagstidning i *Sverige (Expressen)*, s 76 f. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1954-06-15.
- 13 Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 19 ff. Albert Bonnier jr – Dagens Nyheter styrelse 1944-12-04 (Bilaga 8 till styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1944-12-19).
- 14 Ågren, S, *Så vann vi Sverige i Sverige (Expressen)*, s 112. Odaterat PM [sannolikt årsskiftet 1945/46] av Ivar Harrie och Carl-Adam Nycop. Se även s 262.
- 15 Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 64 f.
- 16 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1948-08-17 (ej avsänt). Tor Bonnier – Helge Heilborn

- 1949-01-27 (DN).
- 17 Gert Bonnier – Bertil Norgren 1947-09-03 (Bilaga till Gert Bonnier – Helge Heilborn 1947-09-03) (DN). Tor Bonnier – Ivar Harrie 1948-02-21. Ivar Harrie – Tor Bonnier 1948-02-23. Kaj Bonnier – Ivar Harrie 1952-12-08. Ivar Harrie – Kaj Bonnier 1952-12-09.
- 18 Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 239 f. Ågren, Sigfrid, *Sanning till 90 %*, s 67.
- 19 Se s 311. Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 91 ff och 152 f. Carl-Adam Nycop – Gerard Bonnier 1950-02-26. Telegram i mars 1950 Kaj Bonnier – Tor Bonnier och Tor Bonnier – Kaj Bonnier. Carl-Adam Nycop – Gerard Bonnier 1950-02-26.
- 20 Helge Heilborn – Tor Bonnier 1951-04-16 med utkast till brev Helge Heilborn – Ivar Harrie 1951-04-16. Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 147 f och 267.
- 21 Ledare i Expressen 1944-11-16 återgiven i Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 13 f.
- 22 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1946-10-13 och 1947-10-23. Tor Bonnier – Helge Heilborn 1948-06-30 (brevet var även riktat till den övriga tidningsledningen).
- 23 Ivar Harrie – Tor Bonnier 1946-12-03.
- 24 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1947-02-28, 1947-03-08, 1947-10-14, 1947-10-17 och 1947-10-23. Kaj Bonnier – Ivar Harrie 1947-03-05 och 1947-03-11. Ivar Harrie – Kaj Bonnier 1947-03-07. Ivar Harrie – Tor Bonnier 1947-03-10, 1947-10-16 och 1947-10-20.
- 25 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1947-02-28 och 1948-08-30.
- 26 Ivar Harrie – Tor Bonnier 1946-11-19.
- 27 Ivar Harrie – Tor Bonnier 1947-10-16.
- 28 Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 91 f och 225. Wrigstad, P, *Så här var det*, s 51.
- 29 Ivar Harrie – Kaj Bonnier 1948-07-19. Tor Bonnier – Ivar Harrie 1948-08-19, 1948-08-30 och 1948-09-06. Ivar Harrie – Tor Bonnier 1948-09-02 och 1948-09-09.
- 30 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1947-10-23.
- 31 Tor Bonnier – Bo Enander 1946-11-18. Bo Enander – Tor Bonnier 1946-11-19. Ivar Harrie – Tor Bonnier 1946-11-19.
- 32 Bo Enander – Tor Bonnier 1947-08-09. Wrigstad, P, *Så här var det*, s 54.
- 33 Odaterat PM [sannolikt årsskiftet 1945/46] av Ivar Harrie och Carl-Adam Nycop.
- 34 Odaterat PM [sannolikt årsskiftet 1945/46] av Ivar Harrie och Carl-Adam Nycop.
- 35 Avskrift av Ivar Harries artikel om veckopressen (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Ivar Harrie). Tor Bonnier – Ivar Harrie 1947-04-14. Ivar Harrie – Tor Bonnier 1947-04-15. Se även s 302.
- 36 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1948-08-17 (ej avsänt) och 1948-09-28.
- 37 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1948-09-28.
- 38 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1948-10-08 och 1948-10-11, Ivar Harrie – Tor Bonnier 1948-09-30, 1948-10-09, 1948-10-20 och 1948-10-21
- 39 Helge Heilborn – Tor Bonnier 1951-04-16 med utkast till brev Helge Heilborn – Ivar Harrie 1951-04-16. Wrigstad, P, *Så här var det*, s 99 ff.
- 40 Gerard Bonnier – Ivar Harrie 1953-10-15. Ivar Harrie – Gerard Bonnier 1953-10-16.

Bonniers och dagspressen – sammanfattning

- 1 Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj* del V, s 274.
- 2 Karl Otto Bonnier – Sten Dehlgren 1924-09-03.
- 3 Ursprungligen gjorde Johannes Wickman liknelsen i ett radioföredrag som senare trycktes i Wickman, J, *Politiska porträtt*.

DEL IV TIDSKRIFTSUTGIVNING Åhlén & Åkerlunds tidskriftsutgivning

- 1 Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj* del V, s 255. Bonnier, T, *Längesen*, s 204.

- Bonnier, Å, "Åke Bonnier berättar ..." i *Böckernas Värld* 8/1971, s 83.
- 2 Avtal 1929-10-04 mellan firma Albert Bonnier och Erik Åkerlund, ensam innehavare av HB Åhlén & Åkerlunds Förlag och representant för samtliga aktier i Åhlén & Åkerlunds Förlags AB.
- 3 Likviden för litografiska tryckeriet 353 000 kr avräknades å reversen med förfalldag 1941-01-15 För de åtta först förfallande reverserna skulle räntan uppgå till 5,5 procent, för de sju sista till 5 procent [Överenskommelse mellan firma Albert Bonnier och Erik Åkerlund 1929-11-09 (avskrift)].
- 4 Avtal 1929-10-04 mellan firma Albert Bonnier och Erik Åkerlund, ensam innehavare av HB Åhlén & Åkerlunds Förlag och representant för samtliga aktier i Åhlén & Åkerlunds Förlags AB. Villkoren för beräkning av nettovinsten preciserades i en PM undertecknat 1929-11-09 av Erik Åkerlund och Albert Bonnier.
- 5 Avtal 1929-10-04 mellan firma Albert Bonnier och Erik Åkerlund, ensam innehavare av HB Åhlén & Åkerlunds Förlag och representant för samtliga aktier i Åhlén & Åkerlunds Förlags AB. Den kontanta delen av likviden, 2 mkr, lånade Bonniers upp i Stockholms Enskilda Bank. Räntan var den samma som firma Albert Bonnier betalade för sin löpande räkning i banken. Om Åhlén & Åkerlund under de fem första åren årligen gav en nettobehållning efter normala avskrivningar på minst 1,2 mkr skulle Bonniers betala ytterligare 0,5 procent i ränta (Tor Bonnier - Stockholms Enskilda Bank 1929-10-07).
- 6 Åke Bonnier - J P Åhlén 1930-09-24, 1930-09-26, 1930-10-01, 1930-10-04 och 1930-10-14. Memorial för Åhlén & Åkerlund Förlags AB 1931. Bonnier, T, *Kåseri på Bonnierkoncernen 1963-12-12*. Bonnier, K O, *Bonniers. En bokhandlarefamilj del V*, s 256.
- 7 Bonnier, T, *Längesen*, s 204.
- 8 Erik Åkerlund - Åke Bonnier 1930-08-06.
- 9 Erik Åkerlunds brev till Åke Bonnier 1930-08-12 ingick i en dispyt ifall Erik Åkerlund brutit mot köpeavtalet genom att bli verkställande direktör i *Stockholms-Tidningen*.
- 10 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 360.
- 11 Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj del V*, s 254 f.
- 12 Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj del V*, s 254 f. Bonnier, Å, "Åke Bonnier berättar ..." i *Böckernas Värld* 8/1971, s 83.
- 13 Karl Otto Bonnier - Einar Rosenborg 1929-11-12, 1929-11-16 och 1929-11-18. Einar Rosenborg - Karl Otto Bonnier 1929-11-14 och 1929-11-18. Åke Bonnier - Sven Haglund 1929-10-25. Tor Bonnier - Sven Wijkman 1929-11-22.
- 14 Åke Bonnier - Anna Ehlin 1931-06-04. Anna Ehlin - Åke Bonnier 1931-07-30. Tor Bonnier - Anna Ehlin 1931-08-08.
- 15 Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 35. Anna Ehlin - Åke Bonnier 1931-04-07 och 1931-07-30. Tor Bonnier - Anna Ehlin 1931-08-08.
- 16 Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 42.
- 17 Bonnier, T, *Kåseri uppläst på Bonnierkoncernen 1963-12-12*, s 14. Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj del V*, s 256.
- 18 *Svensk Bokhandelstidning* 42/1929.
- 19 Karl Otto Bonnier - Selma Lagerlöf 1929-11-05. Selma Lagerlöf - Karl Otto Bonnier 1929-11-07.
- 20 *Då & Då* 1/1966. *Böckernas Värld* 8/1971. von Platen, G, *Prövningar i framgångstid*, s 17.
- 21 Bonnier jr, Albert, *Personligt*, s 111 f. *Då & Då* 1/1966. *Vecko-Journalen* 23/1980 s 10 f. von Platen, G, *Prövningar i framgångstid*, s 29 och 35 f. Se även s 214.
- 22 Åke Bonnier - Robert Josephsson 1933-08-19.
- 23 Nyblom, E, *Kvinna u.p.a.*, s 344 f. *Vecko-Journalen* 23/1980, s 13. Bo Enander - Bon-

- nier september 1938.
- 24 Tor Bonnier – Erik Lindorm 1939-09-16 och 1940-04-08.
- 25 *Vecko-Journalen* 23/1980 s 16. Tor Bonnier – Willy Kleen 1940-08-14. Willy Kleen – Tor Bonnier 1940-08-15 och 1940.10-18. Tor Bonnier – Kaj Bonnier 1941-07-05.
- 26 Kaj Bonnier – Arthur Engberg 1941-02-03.
- 27 Tor Bonnier – Elsa Nyblom 1941-03-07. Tor Bonnier – Gustaf Hellström 1941-03-10. Tor Bonnier – Anders Österling 1941-03-12.
- 28 Elsa Nyblom – Tor Bonnier [maj] 1941. Tor Bonnier – Arthur Engberg 1941-05-05. August Nachmanson – Tor Bonnier 1941-06-10. Tor Bonnier – August Nachmanson 1941-06-12. Tor Bonnier – Arthur Engberg 1941-06-28. Kaj Bonnier – Tor Bonnier 1941-06-30. Tor Bonnier – Kaj Bonnier 1941-07-05. Robert Josephsson – Tor Bonnier 1944-02-10.
- 29 Tor Bonnier – Elsa Nyblom 1941-03-07, 1941-09-19 och 1943-07-09. Elsa Nyblom [september] 1941. Tor Bonnier – Anders Österling 1943-09-16. Nyblom, E, *Kvinna u.p.a.*, s 374 f.
- 30 Tor Bonnier – Robert Josephsson 1943-10-23. Robert Josephsson – Tor Bonnier 1943-10-23.
- 31 von Platen, G, *Prövningar i framgångstid*, s 20 ff.
- 32 Kaj Bonnier – Albert Bonnier jr 1947-01-08.
- 33 Gerard Bonnier – Albert Bonnier jr 1951-04-28.
- 34 von Platen, G, *Prövningar i framgångstid*, s 11 f och 24 f.
- 35 En tidskrift med samma namn startades av Åhlén & Åkerlund 1917 för att ta upp konkurrensen med *Bonniers Månadshäften* och lades ner ett par år senare.
- 36 Moberg, R, *Min veckopress*, s 83 f. Larsson, L, *En annan historia*, s 128. Karl Otto Bonnier – Selma Lagerlöf 1934-03-08 och 1934-10-03.
- 37 Åke Bonnier – Gerard Bonnier odaterat [mars eller april 1952].
- 38 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 343 ff.
- 39 Berger, M, *Fruar & Damer*, s 34. Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 42.
- 40 Berger, M, *Fruar & Damer*, s 22 ff och 30 f.
- 41 Berger, M, *Fruar & Damer*, s 115 f. Tor Bonnier – Åke Bonnier 1950-10-26. Åke Bonnier – Gerard Bonnier odaterat [mars eller april 1952]. Broman, S, *Det handlar om kärlek...*, s 198.
- 42 Åke Bonnier – Erik Åkerlund 1930-05-23. Tor Bonnier – Gunnar Myrdal 1945-05-01. *Svensk Uppslagsbok* (andra upplagan).
- 43 "PM ang Radiolyssnaren" förvaras bland Bonniers korrespondens med Radiotjänst. Tor Bonnier – Gunnar Myrdal 1945-05-01.
- 44 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 331. Nilsson, T, *Det stora förlaget*, s 65 och 67 f. Åke Bonnier – Anna Ehlin 1931-06-29. *Då & Då* 1/1966.
- 45 *Svenska Dagbladet* 1996-09-03. Nilsson, T, *Det stora förlaget*, s 67 ff och 129.
- 46 *Svensk Bokhandelstidning* 42/1929. PM [Hösten 1929] (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Célié Brunius).
- 47 *Bonniers Månadstidning* 1/1930 och 12/1930. Tor Bonnier – Célié Brunius 1931-09-28 och 1931-11-25. Célié Brunius – Tor Bonnier 1931-09-29 och 1931-10-19. Åke Bonnier – Célié Brunius 1931-11-25.
- 48 Tor Bonnier – Erik Lindorm 1939-09-27 och 1939-11-27.
- 49 *Bonniers Novellmagasin* årg 1939.
- 50 *Bofönytt* 1/1982.
- 51 Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 35 ff. *Då & Då* 1/1966.
- 52 *Dagens Nyheter* 1991-12-22. Inventariebok för firma Albert Bonnier 1930. *Svensk Uppslagsbok* (andra upplagan)

- 53 Åke Bonnier – Anna Ehlin 1931-06-29.
- 54 Alexanderson, L. *Kan vi leva utan veckopress?*, s 28.
- 55 Alexanderson, L. *Kan vi leva utan veckopress?*, s 31 ff. Moberg, R, *Abbe – Tidningsmannen*, s 72 ff
- 56 Moberg, R, *Abbe – Tidningsmannen*, s 72 ff. Alexanderson, L. *Kan vi leva utan veckopress?*, s 31 ff.
- 57 Åke Bonnier – Tor Bonnier 1951-09-14 och 1951-10-20.
- 58 Nilsson, T, *Det stora förlaget*, s 127. Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 228. Albinson, G, *Svensk populärpress 1931-1961*, s 179 f. Larsson, L, *En annan historia*, s 124.
- 59 Albert Bonnier jr – Sven Barthel 1948-08-28.
- 60 Alexanderson, L. *Kan vi leva utan veckopress?*, s 12 f. Moberg, R, *Abbe – Tidningsmannen*, s 64 f. Larsson, L, *En annan historia*, s 132 f. *Då & Då* 1/1966.
- 61 Tor Bonnier – Leon Ljunglund 1934-01-24.
- 62 Artikeln citerad från Moberg, R, *Abbe – Tidningsmannen*, s 65. Karl Otto Bonnier – Torgny Segerstedt 1934-06-14. Torgny Segerstedt – Karl Otto Bonnier 1934-06-15. Ahlgren, S, *Veckopressen och folket*, s 14 f.
- 63 *Då & Då* 1/1966. Larsson, L, *En annan historia*, s 133.
- 64 *Svenska Morgonbladet* 1944-10-19 återgivet i *Bokmonopol i Sverige*, där en rad artiklar som följde på Blombergs inlägg finns återgivna.
- 65 *Svenska Morgonbladet* 1944-10-20 återgivet i *Bokmonopol i Sverige*.
- 66 Alexanderson, L. *Kan vi leva utan veckopress?*, s 19. Citaten från uppropet är hämtade hos Alexanderson. Larsson, L, *En annan historia*, s 133 f.
- 67 Alexanderson, L. *Kan vi leva utan veckopress?*, s 20-27. Larsson, L, *En annan historia*, s 133 ff.
- 68 Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 49. Moberg, R, *Abbe – Tidningsmannen*, s 65 ff.
- 69 Bonnier Å, "Åke Bonnier berättar ..." i *Böckernas Värld* 8/1971, s 88. Enander, B, Kaj som nutidsman, i *Porträtt av förläggaren som mycket ung man*, s 94.
- 70 Carl Björkman hade under 1920-talet arbetat några år på Bonniers lexikonredaktion. Därefter hade han varit redaktör för *Nya Dagligt Allehandas* söndagsbilaga, samtidigt som han var litterär rådgivare vid Wahlström & Widstrands förlag.
- 71 *NU* 1/1934.
- 72 Politik och idédebatt bevakades av Herbert Tingsten, Bo Enander, Åke Thulstrup. Andra medarbetare var K G Hildebrand (Religiösa debatten), Karin Kock (De ekonomiska problemen), C F Palmstierna (Ryska frågor), P H Törngren (Medicin och psykologi), Georg Svensson (Böcker och författare) samt Agne Beijer (Teater).
- 73 Brandell U, Det här med objektivitet - Det var svårt redan på trettitalet i *Dagens Nyheter* 1973-11-30. *Dagens Nyheter* hade 1935 t ex endast två artikelkorrespondenter (Gustaf Hellström i London och C-A Bolander i Paris). För övrig utlandsrapportering var tidningen hänvisad till nyhetsbyråer, utsända medarbetare och frilansmedarbetare.
- 74 Brandell, U, Det här med objektivitet - Det var svårt redan på trettitalet i *Dagens Nyheter* 1973-11-30. Enander, B, Kaj som nutidsman, i *Porträtt av förläggaren som mycket ung man*, s 94.
- 75 Brandell U, Det här med objektivitet - Det var svårt redan på trettitalet i *Dagens Nyheter* 1973-11-30.
- 76 Bo Enander – Bonnier 1936-08-29. Det framgår inte av brevet vem författaren var eller ämnet för artikeln.
- 77 *NU* 1/1938.
- 78 Bo Enander – Bonnier september 1938.
- 79 Leif Kihlbergs minnesanteckningar. *NU* 15/1938. Se Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 43 ff samt s 175 f.

- 80 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 45-51. Leif Kihlbergs minnesanteckningar.
- 81 NU 36/1938. Tidningen utkom 1938-09-09, samma dag som Tor Bonnier för första gången kritiserade *Dagens Nyheter*s politik.
- 82 NU 37/1938.
- 83 Se NU 38/1938, 42/1938, 44/1938 och 45/1938.
- 84 Leif Kihlbergs minnesanteckningar. Åke Bonnier var i USA i maj 1938, vilket också kan ha bidragit till NU:s ställningstagande. Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 51.
- 85 Åke Bonnier behöll formellt posten som chefredaktör till hösten 1939. Enander, B, Kaj som nutidsman, i *Porträtt av förläggaren som mycket ung man*, s 95 ff.
- 86 Enander, B, Kaj som nutidsman, i *Porträtt av förläggaren som mycket ung man*, s 95.
- 87 NU 49/1939 - 12/1940.
- 88 Torbacke, J, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937-1946*, s 123,134 f, och 157 f.
- 89 Se korrespondens mellan Kaj Bonnier och Bo Enander.
- 90 Tor Bonnier - Leif Kihlberg 1939-12-23. Delar av artikeln refereras i Leif Kihlbergs minnesanteckningar.
- 91 Tor Bonnier - Bo Enander 1940-07-08. NU 28/1940 och 29/1940.
- 92 Tor Bonnier - Bo Enander 1940-08-19.
- 93 Bo Enander - Tor Bonnier 1940-08-19.
- 94 Kaj Bonnier - Tor Bonnier 1941-[06]-30 och 1942-07-11. Tor Bonnier - Kaj Bonnier 1941-07-05.
- 95 Enander, B, Kaj som nutidsman, i *Porträtt av förläggaren som mycket ung man*, s 97.
- 96 Bo Enander - Christian Günther 1944-03-17. Christian Günther - Bo Enander 1944-03-20 (I Bonniers korrespondens med Günther).
- 97 NU 1/1942. Brandell U, Det här med objektivitet - Det var svårt redan på trettitalet, i *Dagens Nyheter* 1973-11-30. Enander, B, Kaj som nutidsman, i *Porträtt av förläggaren som mycket ung man*, s 93 f och 96.
- 98 Enander, B, Kaj som nutidsman, i *Porträtt av förläggaren som mycket ung man*, s 93. Brandell, U, Det här med objektivitet - Det var svårt redan på trettitalet i *Dagens Nyheter* 1973-11-30.
- 99 Se s 284.
- 100 Albert Bonnier jr - Åke Bonnier 1938-12-27 återgivet i Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 78 f. *Då & Då* 1/1966. Nilsson, T, *Det stora förlaget*, s 108. Albinson, G, *Svensk populärpress 1931-1961*, s 180.
- 101 Nilsson, T, *Det stora förlaget*, s 108 f. von Platen, G, *Prövningar i framgångstid*, s 90.
- 102 Bonnier jr, A, *Personligt*, s 144 ff. Albert Bonnier jr - Åke Bonnier 1944-02-14.
- 103 Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 38 f. *Bofönytt* 3/1980.
- 104 Moberg, R, *Abbe - Tidningsmannen*, s 30 f. Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 40. Nilsson, T, *Det stora förlaget*, s 104 ff. Larsson, L, *En annan historia*, s 128 f. *Bofönytt* 3/1980 och 4/1980.
- 105 Nilsson, T, *Det stora förlaget*, s 107. *Bofönytt* 3/1980. Åke Bonnier - Gerard Bonnier odaterat [mars eller april 1952].
- 106 Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 140 och 187. Åke Bonnier - Bertil Ahrnborg 1951-11-21. Tor Bonnier - Åke Bonnier 1950-10-26.
- 107 Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 140, 142 ff, 148 och 155. Nilsson, T, *Det stora förlaget*, s 84 ff. *Då & Då* 1/1966. *Böckernas Värld* 8/1971.
- 108 Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 166, 188, 235 och 244.
- 109 Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 245. von Platen, G, *Resa till det förflutna*, s 242 f.
- 110 Tor Bonnier - Åke Bonnier 1950-10-26. Åke Bonnier - Gerard Bonnier odaterat

- [mars eller april 1952].
- 111 Åke Bonnier – Albert Bonnier jr 1950-08-16. Åke Bonnier – Tor Bonnier 1951-09-14, 1951-10-01 och 1951-10-20.
- 112 Moberg, R, *Abbe – tidningsmannen*, s 39. Moberg, R, *Min veckopress*, s 124. von Platen, G, *Resa till det förflutna*, s 205.
- 113 Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 200 f och 217. von Platen, G, *Resa till det förflutna*, s 203 f.
- 114 von Platen, G, *Resa till det förflutna*, s 205 och 233 f. *Arbetaren* 1954-03-31.
- 115 von Platen, G, *Resa till det förflutna*, s 240 f. Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 205. Åke Bonnier – "Kära Ni" 1944-04-20. Gustaf von Platen tjänstgjorde 1950 som *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidnings* korrespondent i Paris och blev 1952 chefredaktör för *Vecko-Journalen*.
- 116 Bonnier jr, A, *Personligt*, s 150 f.
- 117 Runnquist, Å. *Litterära tidskrifter 1920 – 1954*, s 55 f. Tor Bonnier – Sigfrid Siwertz 1948-03-31.
- 118 Karl Johan Rådström – Georg Svensson 1946-12-08. Runnquist, Å, *Litterära tidskrifter 1920 – 1954*, s 56 ff.
- 119 Bonnier jr, A, *Personligt*, s 147.
- 120 Broman, S, *Det handlar om kärlek...*, s 65.
- 121 Moberg, R, *Abbe – Tidningsmannen*, s 33 ff.
- 122 *Bofönytt* 3/1980.
- 123 Kleen, W, *Ur skuggan av min dal*, s 131 ff. Huvudbok för HB Åhlén & Åkerlund 1946. Broman, S, *Det handlar om kärlek...*, s 46-52.
- 124 Broman, S, *Det handlar om kärlek...*, s 54.
- 125 Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 35. *Albert Bonniers förlagskatalog 1903-1907 och 1928-1940*.
- 126 Hemsidan "Svenska serietidningar 1937-".
- 127 Protokoll vid sammanträde med ledningen för Bonnierkoncernen 1950-12-15. *Då & Då* 1-2/1952. Lukas Bonnier – Helge Heilborn 1951-02-20.
- 128 Hemsidan "Svenska serietidningar 1937-". *Då & Då* 1-2/1952 och 5/1960. *När-Var-Hur* 1956, s 158.
- 129 Åke Bonnier – Tor Bonnier 1951-09-19.
- 130 *När-Var-Hur* 1956, s 158 f. Hemsidan "Svenska serietidningar 1937-".
- 131 Tor Bonnier – Jacob Wallenberg 1934-01-15.

DEL V PRESSBYRÅN

Bonniers kontakter med Pressbyrån

- 1 Nycop, C-A, Pressbyråns genombrott 1899-1948, i *Pressbyrån 75 år*, s 9-19. Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 365 f.
- 2 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 369-378.
- 3 *Svenska Aktiebolag 1934*.
- 4 *Svenska Aktiebolag 1935*. PM 1933-08-28 upprättad av Sven Wijkman. PM 1933-10-24. "PM angående frågor i samband med avyttring av vissa tillgångar i AB Vintervägen till ett handelsbolag" upprättad av Kjell Fredén 1934-05-30. Bokslut för HB Vintervägen 1935 – 1936. "PM rörande de skattebesparingar, som eventuellt kunna göras vid en omläggning av den organisation, vari AB Alga för närvarande ingår" upprättad av Kjell Fredén 1936-09-22. Pressbyrån övertog även de i fortsättningen vilande bolagen Janhekt och Nevander från AB Vintervägen och erlade likviden i form av nya aktier.
- 5 PM 1939-12-19 "Pressbyråkoncernen. Anteckningar till revisor Bohlins utredning av den 27 november 1939".

- 6 Artur Bååthe – Tor Bonnier 1934-01-11 och 1934-01-13. Huvudbok för firma Albert Bonnier 1930-1936. Kassabok för firma Albert Bonnier 1930-1936. Mapp "Pressbyrån" (BFA).
- 7 "PM angående frågor i samband med avyttring av vissa tillgångar i AB Vintervägen till ett handelsbolag" upprättad av Kjell Fredén 1934-05-30. Bokslut för HB Vintervägen 1935 – 1936. "PM rörande de skattebesparingar, som eventuellt kunna göras vid en omläggning av den organisation, vari AB Alga för närvarande ingår" upprättad av Kjell Fredén 1936-09-22.
- 8 Huvudbok för firma Albert Bonnier 1930-1939.
- 9 Nycop, C-A, Pressbyråns genombrott 1899-1948, i *Pressbyrån 75 år*, s 31. *Svensk Bokhandelstidning* 1/1932.
- 10 Skrivelse Gadh, Fredriksson och Wahlin - Pressbyråns styrelse 1930-11-25. Riksbankschefen Ivar Rooth föreslog Olof Lamm, generalkonsul i New York, till ny VD (Ivar Rooth – Åke Bonnier 1930-11-17). Utdrag ur styrelseprotokoll för Svenska Tidningsutgivareföreningen 1930-11-14. (I Bonniers korrespondens med Pressbyrån). Tor Bonnier – Olof Hirsch 1931-04-17. Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 188.
- 11 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 374. Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen* s 234 f. Tor Bonnier – Sven Wijkman 1929-11-22. *Vem är det 1947*. Janson, Å S, Svenska Pressbyrån – opartisk under andra världskriget? i *Presshistorisk Årsbok 2000*, s 57.
- 12 Skrivelsen finns ej bevarad. Innehållet framgår dock indirekt i Sven Wijkmans korrespondens med Bonniers.
- 13 "PM med anledning av Åhlén & Åkerlunds förlags skrivelse den 24 november 1931." av Sven Wijkman överlämnad till Tor Bonnier med påskriften "till förtydliganden" av Wijkmans "muntliga utläggningar i frågan" (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Pressbyrån).
- 14 Avskrift likalydande brev från Sven Wijkman till Eric Carlsson och Harry Grönfors 1931-12-02 med deras respektive svar samt avskrift. Sven Wijkman – Svenska Tidningsutgivareföreningen 1931-12-10 (Bonniers korrespondens med Pressbyrån.)
- 15 Utdrag ur styrelseprotokoll för Svenska Tidningsutgivareföreningen 1930-11-14. (I Bonniers korrespondens med Pressbyrån). Karl Otto Bonnier – Otto Hirsch 1930-12-09. Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen* s 188 f.
- 16 *Svensk Bokhandelstidning* 1/1936. Sten Dehlgren – Karl Otto Bonnier 1936-11-13. *Meddelanden från styrelsen för TU* nr 186. I styrelsen 1937 ingick: Th. Wijnbladh, Tor Bonnier, Åke Bonnier, Kaj Bonnier, Albert Bonnier jr, Sten Dehlgren, Olof Hirsch, Sten Hirsch, Kurt Roeck-Hansen (TU), Gerlach Richter (*Hemmets Journal*) samt Sven Wijkman. Suppleanter var Eric Carlsson (*Stockholms-Tidningen*), Edward Lindström (*Saxon & Lindström*), Karl Hovberg (*Arbetet*), Claes Aller (*Allers*) samt Robert Malmquist (VD i Nordiska Bokhandeln, ägd av familjen Hirsch).
- 17 *Meddelanden från styrelsen för TU* nr 182 och 186. *Svenska Tidningsutgivareföreningen 50 år*, s 44. *Svensk Bokhandelstidning* 1/1936. Sten Dehlgren – Karl Otto Bonnier 1936-11-13. Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 189. Muntlig uppgift till författaren från Tage Törnqvist i december 1989.
- 18 *Svenska Aktiebolag 1929-1940*. Tor Bonnier - Sven Wijkman 1935-11-15 och 1935-12-05.
- 19 Se s 317.
- 20 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 372 ff.
- 21 Sven Wijkman – Karl Otto Bonnier 1933-06-21.
- 22 Tor Bonnier – Sven Wijkman 1934-05-02.
- 23 Sven Wijkman – Tor Bonnier 1934-05-08.
- 24 *Meddelanden från styrelsen för TU* nr 182. *Svenska Tidningsutgivareföreningen 50 år*, s 44.

- 25 Icke avsänt brev Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1936-10-27.
- 26 Utkast till förbindelse 1936 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Pressbyrån).
- 27 Åke Bonnier – Harry Hjärne 1933-04-06.
- 28 Viktor Lundqvist – Sten Dehlgren 1930-06-25. (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Pressbyrån).
- 29 Janson, Åke S, Svenska Pressbyrån – opartisk under andra världskriget? i *Presshistorisk Årsbok 2000*, s 50 ff. Karl Otto Bonnier – Sven Wijkman 1938-01-12. Nycop, C-A, Pressbyråns genombrott 1899-1948 i *Pressbyrån 75 år*, s 33.
- 30 Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 182 f. Se även Sven Wijkman - "Broder" [sannolikt Tor Bonnier] 1939-07-07.
- 31 Tor Bonnier – Olof Alström 1939-10-25. Svenska Tidningsutgivareföreningen – Tor Bonnier 1939-12-12.
- 32 "Anteckningar till revisor Bohlins utredning av den 27 november 1939" av Göte Engfors 1939-12-19 (BFA). Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 185.
- 33 En icke daterad avskrift av optionsavtalet är bilagd brev Kjell Fredén – Tor Bonnier 1939-12-13. En förlaga till optionsavtalet daterat 1939-08-15 finns bevarad i mapp "Pressbyrån" (BFA). Förspelet till avtalet går delvis att följa i Olof Hirsch – Tor Bonnier 1939-06-03 och 1939-06-23.
- 34 Förlaga till "Tillägg och ändring av optionsavtal" december 1939 (BFA). Tor Bonnier – Olof Hirsch 1939-12-18.
- 35 Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 185. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1940-01-14. Olof Hirsch – Tor Bonnier 1940-01-15. Se s 160.
- 36 Olof Hirsch – Tor Bonnier 1940-01-15. Avtal mellan å ena sidan herrar Otto Hirsch, Olof Hirsch och Sten Hirsch och å andra sidan firma Albert Bonnier 1940-01-27 (BFA). Kassabok för firma Albert Bonnier 1940-02-20. I jämförelse med optionsavtalet kom Hirsch det första halvåret att få ut 0,8 mkr kr mer kontant samt en högre ränta på reverserna. Se även Tor Bonniers resonemang i Tor Bonnier – Olof Hirsch 1939-12-18.
- 37 Konsortieavtal 1940-02-06 (avskrift).
- 38 Avtal mellan å ena sidan firman Albert Bonnier och AB Vintervägen och å andra sidan Olof Alström m fl som stiftare av AB Svenska Pressbyråns Intressenter 1940-02-06. Avtal mellan å ena sidan firman Albert Bonnier som ombud för Otto Hirsch, Olof Hirsch och Sten Hirsch och å andra sidan Olof Alström m fl som stiftare av AB Svenska Pressbyråns Intressenter 1940-02-06. Kassabok för firma Albert Bonnier 1940-02-13 och 1940-02-20. Avtal mellan AB Vintervägen och AB Svenska Pressbyrån 1940-02-06. Avtal mellan HB Vintervägen och AB Svenska Pressbyrån 1940-02-06. Avtal mellan AB Svenska Pressbyrån och firma Albert Bonnier 1940-02-06.
- 39 Värderingen av koncernen vid köptillfället 12 882 tkr (11 635 + 1 122 + 125) låg således närmare Bonniers ursprungliga värdering 13 500 tkr än köparnas på 11 418 tkr.
- 40 Tor Bonnier – Åke Bonnier 1940-02-13 (telegram). Åke Bonnier – Bonniers 1940-02-12 (telegram).
- 41 Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 187.
- 42 Första året uppgick Bonniers aktiepost till 34 %. Jfr not 50.
- 43 Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 192.
- 44 Tor Bonnier – Sven Wijkman 1944-02-17. Tor Bonnier hade vid författandet av brevet tillgång till en hemlig promemoria från en föredragning av byrådirektör Ekbladh, Informationsstyrelsen, inför konstitutionsutskottet i maj 1942. Janson, Å S, Svenska Pressbyrån – opartisk under andra världskriget? i *Presshistorisk Årsbok 2000*, s 61-67. Se även Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 194.
- 45 Tor Bonnier – Kurt Roeck-Hansen 1941-05-07. Tor Bonnier - Svenska Tidningsutgivareföreningen 1941-04-23. Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 193.

- 46 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1942-05-21.
- 47 Tor Bonnier – Sven Wijkman 1942-05-21. Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1942-05-21. Sven Wijkman – Tor Bonnier 1942-05-22. Tor Bonnier – Torgny Segerstedt 1942-06-10.
- 48 Tor Bonnier – Sven Wijkman 1942-05-23 och 1942-06-01. Sven Wijkman – Tor Bonnier 1942-05-27.
- 49 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1942-06-05. I styrelsen ingick Sven Wijkman (ordförande), Eric Carlsson, *Stockholms-Tidningen*, Anton Wahlin, Pressbyrån och Bruno Lindroth (vd) samt som suppleanter Harry Grönfors, *Svenska Dagbladet* och disponent I Lindh. (*Svenska Aktiebolag 1941*). Anton Wahlin var en mycket god vän till Albert Bonnier jr. (Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 32.)
- 50 I februari 1940 hade Bonniers fördelat sina 9 650 aktier, som enligt konsortieavtalet skulle tecknas av Åhlén & Åkerlunds Förlags AB, på 3 650 aktier till HB Åhlén & Åkerlund, 2 500 till firma Albert Bonnier och 3 500 till Åhlén & Åkerlunds Förlags AB. Vid årsskiftet 1940/41 överfördes 650 aktier i från Åhlén & Åkerlunds Förlags AB till AB Alga Konst- och Bokförlag. Vid samma tillfälle övertog firma Albert Bonnier 650 aktier från HB Åhlén & Åkerlund, vilka på Tidningsutgivareföreningen hemställan skulle säljas vidare. Huvudboksjournal för HB Åhlén & Åkerlund 1940-02-22 och 1940-12-31. Memorial för Åhlén & Åkerlunds Förlags AB 1940-02-22 och 1940-12-31. Huvudbok för HB Åhlén & Åkerlund 1940. Harald Bauer – Tor Bonnier 1942-06-29. "PM angående Bonniers och bestämmanderätten i Pressbyrån" av Kurt Roeck-Hansen 1942-06-17. [Bilaga till skrivelse Svenska Tidningsutgivareföreningens styrelse - Åhlén & Åkerlunds Förlags AB 1943-01-20. (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Pressbyrån)].
- 51 Ej undertecknad kopia av fullmakt för Sven Wijkman att representera mig vid Pressbyråns Intressenters AB:s årstämma. (I Bonniers korrespondens med Pressbyrån) Tor Bonnier – Harry Hjärne 1942-06-10. Olof Alström – Tor Bonnier 1942-06-08. (I Bonniers korrespondens med Svenska Tidningsutgivareföreningen). Olof Alström – Tor Bonnier 1942-06-04.
- 52 Tor Bonnier – Sven Wijkman 1942-12-10.
- 53 Tor Bonnier – Harry Hjärne 1942-06-10 och 1942-06-13. Tor Bonnier – Svenska Tidningsutgivareföreningen 1942-06-17.
- 54 Harry Hjärne – Tor Bonnier 1942-06-10. Tor Bonnier – Sven Wijkman 1944-02-17.
- 55 "PM angående Bonniers och bestämmanderätten i Pressbyrån" av Kurt Roeck-Hansen 1942-06-17. (Bilaga till skrivelse Svenska Tidningsutgivareföreningens styrelse - Åhlén & Åkerlunds Förlags AB 1943-01-20. Förvaras bland Bonniers korrespondens med Pressbyrån).
- 56 Svenska Tidningsutgivareföreningens styrelse - Åhlén & Åkerlunds Förlags AB 1943-01-20 med bilaga "PM angående Bonniers och bestämmanderätten i Pressbyrån" av Kurt Roeck-Hansen 1942-06-17 (Förvaras bland Bonniers korrespondens med Pressbyrån). Tor Bonnier – Sven Wijkman 1942-06-22 och 1943-01-22. Harald Bauer – Tor Bonnier 1942-06-29. Memorial för Åhlén & Åkerlunds Förlags AB 1942. Sven Wijkman – Tor Bonnier 1943-01-20.
- 57 Tor Bonnier – Sten Dehlgren 1942-06-05. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1942-06-15. Tor Bonnier – Torgny Segerstedt 1942-06-10. Torgny Segerstedt – Tor Bonnier 1942-06-27.
- 58 Utkast till brev firma Albert Bonnier - Styrelsen för AB Svenska Pressbyrån september 1942. Se även Tor Bonnier – Harald Bauer 1942-09-09 och Harald Bauer – Tor Bonnier 1942-09-15.
- 59 Tor Bonnier – Christian Günther 1942-12-28.
- 60 Tor Bonnier – Sven Wijkman 1944-02-17.
- 61 Sven Wijkman – Tor Bonnier 1944-01-20 och 1944-04-20. *Svenska Aktiebolag 1947*.
- 62 Albert Bonnier jr – Sten Dehlgren 1944-05-24 (PA).
- 63 Utkast till PM Harald Bauer 1944-10-25. (I Bonniers korrespondens med Harald

- Bauer). (Ett exemplar finns även i Bonniers korrespondens med Sven Wijkman.) Nycop, C-A, Pressbyråns genombrott 1899-1948 i *Pressbyråns 75 år*, s 35. Wennergren-Williams – Tor Bonnier 1945-08-28 och 1945-09-21. *Svenska Aktiebolag* 1947.
- 64 Styrelsens ledamöter var generalkrigskommissarie Thorsten Wijnbladh, Tor Bonnier, Kurt Roeck-Hansen, TU, Eric Carlsson, *Stockholms-Tidningen*, Sten Dehlgren, *Dagens Nyheter*, Harry Grönfors, *Svenska Dagbladet*, Harry Hjärne, *Göteborgs-Posten*, K J Hovberg, *Arbetet*, Edward Lindström, Saxon & Lindström, Einar Hansen, Allhems, Gerlach Richter, *Hemmets Journal* samt verkställande direktören Sven Wijkman.
- 65 Upplagan ökade från 62 000 exemplar 1940 till 122 000 exemplar 1945. (Albinsson, G, *Svensk populärpress 1931-61*, s 180.)
- 66 Helge Heilborn – Albert Bonnier jr 1948-12-07.
- 67 Huvudbok för HB Åhlén & Åkerlund 1941-1946. Huvudbok för Åhlén & Åkerlunds Förlags AB 1941-1946. *Svenska Aktiebolag* årg 1942 och 1947.
- 68 Carlsson, E, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen*, s 187.

DEL VI ANALYSER OCH SAMMANFATTNING

Bonniers position på det litterära fältet

- 1 Peterson, B, *Boktryckaren som förläggare*, s 33 f.
- 2 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 94. ff.
- 3 Tor Bonnier – Else Kleen 1940-07-01.
- 4 Bonnier, A jr, *Personligt*, s 93 f, 98 f, 189 ff, 195 ff, 203 ff och Nycop, C-A, *Nyfiken med sting*, s 28 och 37.
- 5 Tor Bonnier – John Landquist 1931-08-19. Tor Bonnier – Otto Järte 1941-08-09.
- 6 Tor Bonnier – Ivar Harrie 1941-01-07. Kaj Bonnier – Åke Bonnier 1945-12-01. Tor Bonnier – Gustaf Hellström 1949-01-12 (KB).
- 7 Tor Bonnier – Anders Österling 1931-08-01.
- 8 Sven Stolpe – Kaj Bonnier 1937-01-01, 1937-10-05 och 1937-11-12. Kaj Bonnier – Sven Stolpe 1937-01-05 och 1937-09-15.
- 9 Tor Bonnier – Folke Lars Hökerberg 1938-11-08. *Dagens Nyheter* 1938-11-11. Tor Bonnier – Folke Lars Hökerberg 1938-11-21.
- 10 Den vanligaste honorarberäkningen 1930 var 50 kronor per ark och 1 000 exemplar. Sedan normalkontrakt införts 1948 uppgick minimihonoraret till 16,7 % av priset för de häftade exemplaren. Styrelseprotokoll för Dagens Nyheter AB 1930-12-19 (PA). Helge Heilborn – Tor Bonnier 1953-06-01 (DN).
- 11 Bonnier, K O, *Bonniers en bokhandlarefamilj del V*, s 8 ff. *Albert Bonniers stipendiefond för svenska författare 1901-1991*, s 14 f.
- 12 Karl Otto Bonnier – Tor Andrae 1937-09-28 och 1937-10-05. Tor Andrae – Karl Otto Bonnier 1937-10-01.
- 13 Bearbetning av uppgifter i *Albert Bonniers stipendiefond för svenska författare 1901-1991*. Kaj Bonnier – Karl Ragnar Gierow 1947-03-20.
- 14 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 415 f. Svedjedal, J, *Bokens samhälle*, s 600 ff.
- 15 Se s 193-210 och 274-275.
- 16 Rydén, P, *Domedagar*, s 196 f. Rydéns uppgift avser 1920-talet, men var sannolikt giltig fram till efterkrigstiden, då tidningsdöden började att härja.
- 17 Kaj Bonnier – Henning Söderhjelm 1935-10-26. Henning Söderhjelm – Albert Bonniers förlag 1935-10-28. Tor Bonnier – Otto Järte 1932-11-21.
- 18 Karl Otto Bonnier – Eric von Rosen 1930-11-28, 1930-12-04 och 1930-12-15. Eric von Rosen – Karl Otto Bonnier 1930-12-02. Eric von Rosen – Albert Bonniers Bokförlag 1930-12-30. Eric von Rosen – Bonniers 1930-12-14 (telegram).
- 19 *Tidskrift för Affärsekonomi* 1946. Bonniers förlag låg på tredje plats bland landets annonsörer 1935, varav ca 80 procent kom på Stockholmspressen. (*Tidskrift för*

- Affärsekonomi* 10/1936 och *Svensk Bokhandelstidning* 27/1936).
- 20 Bonniers korrespondens med berörda personer.
- 21 Karl Otto Bonnier – Fredrik Böök 1930-06-04, 1930-11-14, 1930-11-17, 1932-11-15 och 1933-10-23. Fredrik Böök – Karl Otto Bonnier 1930-06-06 och 1933-10-26. Tor Bonnier – Fredrik Böök 1932-11-03, 1933-11-03, 1934-03-29, 1934-11-28, 1935-05-22, 1935-11-28, 1936-09-04, 1937-02-??, 1937-10-04, 1939-08-31 och 1939-11-23. Fredrik Böök – Tor Bonnier 1935-06-05 och 1937-10-05. Arvidsson, R, *Fredrik Bööks bibliografi* 1898–1967.
- 22 Fredrik Böök – Tor Bonnier 1931-07-06. Tor Bonnier – Fredrik Böök 1931-07-08 och 1932-11-03. De aktuella böckerna var två politiska böcker Hindus, Maurice, *Uppryckt med rötterna* och Nicholson, Harald, *Anno 1919*.
- 23 Tor Bonnier – Fredrik Böök 1935-12-19 och 1935-12-22. Fredrik Böök – Tor Bonnier 1935-12-20. Arvidsson, R, *Fredrik Bööks bibliografi* 1898–1967.
- 24 Rydén, P, *Domedagar*, s 209. Arvidsson, R, *Fredrik Bööks bibliografi* 1898–1967. Tor Bonnier – Ivar Harrie 1943-12-21 (ej avsänt).
- 25 Fredrik Böök – Karl Otto Bonnier 1934-03-28. Tor Bonnier – Fredrik Böök 1934-03-29. Fredrik Böök – Tor Bonnier 1935-12-20 och 1940-05-23. Anderson, I, *Svenska Dagbladets Historia* del I, s 385 f.
- 26 Karl Otto Bonnier – Torgny Segerstedt 1932-07-15 och 1936-08-14. Tor Bonnier – Torgny Segerstedt 1939-11-08 och 1941-10-08. Karl Otto Bonnier – Harry Hjärne 1930-10-25. Kaj Bonnier – Frans G Bengtsson 1938-09-22. Karl Otto Bonnier – Bertil Ohlin 1932-07-16. Kaj Bonnier – Bertil Ohlin 1945-01-05. Bertil Ohlin – Kaj Bonnier 1945-01-29.
- 27 Georg Svensson – Gustaf Näsström 1947-02-17. Gustaf Näsström – Georg Svensson 1947-02-19.
- 28 Karl Otto Bonnier – Yngve Hugo 1934-05-23. Yngve Hugo – Tor Bonnier 1935-01-26. Tor Bonnier – Yngve Hugo 1939-11-10. Bonniers korrespondens med Ivar Harrie 1930-1940.
- 29 Eli F Heckscher – Tor Bonnier 1935-09-20. Eli F Heckscher – Tor Bonnier 1941-09-11. Tor Bonnier – Eli F Heckscher 1941-09-15. Tor Bonnier – Torgny Segerstedt 1941-10-08. Tor Bonnier – Knut Hagberg 1941-10-08. Tor Bonnier – Martin Rogberg 1941-11-04.
- 30 Tor Bonnier – Thorsten Jonsson 1933-05-19.
- 31 Knut Hagberg – Gerard Bonnier 1950-08-08. Hagberg undrade om "schäfer" avsåg en viss person eller var ölandsstavning för "chefer".

Bonniers ekonomiska utveckling

- 1 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 458.
- 2 L T Bohlins Revisionsbyrå, "Bokförlagsfirma Albert Bonnier. Värdering av vissa tillgångar och skulder den 1 januari 1940". Se s 339.
- 3 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 442 ff. Lindgren, H, *Bank, investmentbolag, bankirfirma*, s 57 f och 241.
- 4 Åke Bonnier – Jacob Wallenberg 1930-03-19. Tor Bonnier – Jacob Wallenberg 1931-02-14. Tor Bonnier – Marcus Wallenberg sr 1931-04-25. Enligt Tor Bonnier (Bonnier, T, *Längesen*, s 204 f) lade Stockholms Enskilda Bank, sedan Skandinaviska Bankens erbjudande blivit känt, ett motbud och erbjöd Åke Bonnier medlemskap i styrelsen. Åke Bonnier lämnade över erbjudandet till Tor Bonnier, som accepterade. Versionen, som refereras i Lindgren, H, *Bank, investmentbolag, bankirfirma*, s 56 f, stöds inte av det samtida materialet, där det klart framgår att initiativet till Tor Bonniers inval togs av Åke Bonnier. De forskare som har studerat Stockholms Enskilda Banks historia under den aktuella perioden har inte funnit någon förklaring till de äldre Wallenbergs skepsis till Tor Bonniers kandidatur (muntlig uppgift från Håkan Lindgren 2001-09-10).
- 5 Huvudböcker för HB Åhlén & Åkerlund, Åhlén & Åkerlund Förlags AB, firma

- Albert Bonnier och Albert Bonniers Förlag AB. *Svenska Aktiebolag*.
- 6 Huvudbok för firma Albert Bonnier 1930-46 och 1949-50. *Svenska Aktiebolag*, Lindgren, H, *Bank, investmentbolag, bankirfirma*, s 516 not 16.
- 7 Lindgren, H, *Bank, investmentbolag, bankirfirma*, s 58, 257 ff och 263.
- 8 Vid Tor Bonniers inträde bestod styrelsen av K A Wallenberg, Marcus Wallenberg sr, Oscar Wallenberg, Jacob Wallenberg, Marcus Wallenberg jr, justitierådet Johannes Hellner, kammarherre Jacques Arfwedson, landshövding Eric Trolle, företagsledarna Axel Ax:son Johnson och Joseph Sachs samt direktör Richard Julin från banken. Senare kom Axel Wallenberg, Robert Ljunglöf och Ragnar Söderberg in i församlingen. Bonnier, T, *Längesen*, s 221 ff. Lindgren, H, *Bank, investmentbolag, bankirfirma*, s 43 och 60 f.
- 9 Lindgren, H, *Bank, investmentbolag, bankirfirma*, s 60 ff. Tor Bonnier - Jacob Wallenberg 1946-01-31.
- 10 Tor Bonnier - Jacob och Marcus Wallenberg jr 1946-01-23.
- 11 Tor Bonnier - Jacob Wallenberg 1932-02-06, 1936-02-06 och 1936-05-1. Tor Bonnier - Marcus Wallenberg 1950-03-05, 1950-03-22 och 1950-03-28.
- 12 Bonnier, T, *Längesen*, s 215-220. Tor Bonnier - Marcus Wallenberg jr 1936-05-09, 1937-11-08, 1943-12-13, 1944-09-06 och 1947-08-14. Marcus och Marianne Wallenberg - Tor och Tora Bonnier 1939-02-02.
- 13 Ludvig Nordström - Tor Bonnier 1942-02-21. Tor Bonnier - John Landquist 1932-08-17. Tor Bonnier - Zäta Höglund 1938-06-16. Bonnier, T, *Längesen*, s 206. Se även s 213.
- 14 Bonnier, T, *Längesen*, s 205 ff.
- 15 En sammanfattning av affären ges i Sundin, S, *Huset Bonnier - en skiss över en finansfamiljs uppgång. Del II 1931-1945*, s 79 - 86. Frågan har bland annat behandlats i Thiel, T, *Den förlorade sonen*, s 241- 281, Tingsten, H, *Mitt liv. Tio år 1953-63*, s 206-220, Sörmark, S, *På Aftonbladet*, s 152-159 samt Bonnier, J, *Inblandning*, s 198 ff. Torsten Kreuger publicerade 1959 en aktsamling *Ville Bonniers sälja till Tyskland 1940*.
- 16 *Twisten Kreuger Bonniers*, s 38-54 och 134 ff.
- 17 *Twisten Kreuger Bonniers*, s 100 ff och 104 ff
- 18 Åke Bonnier - "Kära Ni" 1945-07-19.
- 19 Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 183 ff. *Aftonbladet* 1970-04-12.
- 20 Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 42 f. *Twisten Kreuger Bonnier*, s 11 f och 19 f. Nycop, C-A, *Bära eller brista*, s 186. Muntlig uppgift från Simon Bonnier augusti 1997.
- 21 Huvudbok för Karl Otto Bonnier 1929.
- 22 Bouppteckning efter Karl Otto Bonnier 1941. Huvudbok för HB Albert Bonnier 1930.
- 23 Bergqvist, Herman, *I böckernas värld*, s 122. Bouppteckning efter Karl Otto Bonnier 1941.
- 24 PM av Bengt Cederquist 1951-10-31 och 1951-12-08. Bengt Cederquist - Kaj Bonnier 1952-01-07.
- 25 Huvudbok för Karl Otto Bonnier 1930-1941.
- 26 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 433-440. Huvudbok för HB Albert Bonnier 1929.
- 27 Huvudbok för HB Albert Bonnier 1930-38. Avtal mellan Karl Otto Bonnier, Tor Bonnier, Åke Bonnier, Kaj Bonnier och Albert Bonnier jr 1938-03-05.
- 28 Albert Bonnier jr - Åke Bonnier 1938-12-27 återgivet i Hancock, B, *Abbe och Bonniers*, s 78 f. Uppgiften i boken att Albert Bonnier jr fick igenom sina villkor är felaktig, liksom den i brevet att Albert Bonnier jr fått 3,33 procent i firman som gåva av Tor Bonnier.
- 29 Huvudbok för HB Albert Bonnier 1940-46.

- 30 Bengt Cederquist, "Bonnierkoncernens skattesituation 1951-08-27. Sammanställning av deltagarnas uttag under 1951". Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-11-30. Uppgifterna om uttagen för 1951 avser perioden november 1950 - oktober 1951.
- 31 Bengt Cederquist, "Bonnierkoncernens skattesituation" 1951-08-27. Bengt Cederquist "Sammanfattning och slutlig komplettering av utredning om Bonnierkoncernens skattesituation 1951-11-10. Sammanställning av deltagarnas uttag under 1951."
- 32 Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-12-18.

Generationsskiftet - konflikter och uppgörelser 1950-53

- 1 Beträffande frågan om delägarnas situation och förslagen om skapande av förbrukningsbart kapital se s 381 f.
- 2 Åke Bonnier - Albert Bonnier jr 1950-08-16.
- 3 Albert Bonnier jr - Åke Bonnier 1950-09-01.
- 4 Protokoll vid sammanträde med ledningen för Bonnierkoncernen 1950-10-27. Kaj Bonnier - Albert Bonnier jr 1950-10-06. För exempel på hur Karl Otto Bonniers söner framhävde att koncernen var en enhet se även Kaj Bonnier PM januari 1952, "PM till koncern från Åke Bonnier till koncernsammanträdet den 16 februari 1952". Ivar Philipson - Åke Bonnier 1952-03-18.
- 5 Kaj Bonnier PM januari 1952.
- 6 Styrelseprotokoll för Albert Bonniers Förlag AB 1950-05-12.
- 7 Albert Bonnier jr - Kaj Bonnier 1950-10-10. Protokoll vid sammanträde med ledningen för Bonnierkoncernen 1950-10-27.
- 8 Protokoll vid sammanträde med ledningen för Bonnierkoncernen 1950-10-27. Åke Bonnier - Kaj och Gerard Bonnier 1950-11-01.
- 9 Protokoll vid sammanträde med ledningen för Bonnierkoncernen 1950-11-24 och 1950-12-15. Gerard Bonnier - Åke Bonnier 1950-11-28. Dahlgrens revisionsbyrå "Mervinsten för åren 1942-51."
- 10 Albert Bonnier jr - Kaj Bonnier 1950-10-10.
- 11 Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-11-30.
- 12 Åke Bonnier - Tor Bonnier 1951-09-19. Johan Bonnier - Åke Bonnier 1952-02-26. Johan Bonnier "PM avseende andelsfördelningen" 1950-02-25.
- 13 Tor Bonnier - Kaj Bonnier 1950-01-30. Gerard Bonnier - Åke Bonnier 1950-01-17.
- 14 Protokoll vid sammanträde med ledningen för Bonnierkoncernen 1951-01-26. Bertil Ahrnborg - ledamöter och suppleanter i AB Stilmönster 1951-02-28 med bilagor. I den första styrelsen ingick Tor Bonnier (som hade rätt vara ordförande så länge han ville) Bertil Ahrnborg, Albert Bonnier jr, Gerard Bonnier, Johan Bonnier och Sven Wennberg. Johan Bonnier skulle vara verkställande direktör.
- 15 Johan Bonnier - Gerard Bonnier 1951-10-09. Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-12-18.
- 16 Åke Bonnier - Bertil Ahrnborg 1952-03-01. Bertil Ahrnborg - Tor Bonnier 1951-06-06. Gerard Bonnier - Åke Bonnier 1951-09-11.
- 17 Sundin, S, *Från bokförlag till mediekoncern*, s 401 ff. Huvudbok för HB Albert Bonnier 1931-1946 samt 1949-1950.
- 18 Åke Bonnier - Tor Bonnier 1951-09-19 och 1951-10-01. Gerard Bonnier - Åke Bonnier 1951-09-24, 1951-09-25 och 1951-11-09. Åke Bonnier - Gerard Bonnier 1951-11-13. Bengt Cederquist PM 1951-11-12 Kompensationskraven.
- 19 Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-12-18 och 1952-03-10. Bengt Cederquist - Tor Bonnier m fl 1952-03-05. Avtal mellan HB Albert Bonnier och AB Cesare (unä Bonniers Obligationsavdelning AB).
- 20 Promemoria av Bengt Cederquist 1950-01-12. Styrelseprotokoll för Albert Bonniers Förlag AB 1950-05-12. Promemoria av Bengt Cederquist 1950-09-13.

- 21 Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-11-30.
- 22 Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-11-30.
- 23 Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-11-30. *Svenska Aktiebolag 1952/53*.
- 24 Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1952-03-17.
- 25 Gerard Bonnier – Åke Bonnier 1952-05-26.
- 26 Gerard Bonnier blev vd för Albert Bonniers förlag 1953, Lukas Bonnier vvd för Ähln & Åkerlund 1955 och Charlotte Bonnier chefredaktör för *Husmodern* 1955.
- 27 Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1952-03-10. Gerard Bonnier – Åke Bonnier 1951-09-11.
- 28 Bengt Cederquist PM 1951-11-12 "Kompensationskraven". Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-12-18.
- 29 Bengt Cederquist "PM angående dagordning för 1952 års förhandlingar mellan delägarna i Bonnierkoncernen". 1952-02-11. Gerard Bonnier – Åke Bonnier 1951-09-25 Johan Bonnier "Memorandum angående kompensationskrav och fördelningsfrågor" 1951-11-21. Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-11-20 och 1952-03-10.
- 30 Bengt Cederquist "Billingsforsprojektet" 1952-02-25. Gerard Bonnier – Åke Bonnier 1952-02-15. Åke Bonnier – Gerard Bonnier 1952-02-19 och 1952-02-25. Åke Bonnier – Bertil Ahrnberg 1952-03-01. Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1952-03-10.
- 31 Johan Bonnier "PM avseende andelsfördelningen" 1950-02-25.
- 32 Åke Bonnier – Tor Bonnier 1951-10-20. Odaterat utkast till brev Åke Bonnier – Albert Bonnier jr sannolikt kring 1951. Åke Bonnier – Bertil Ahrnberg 1951-11-21. Gerard Bonnier – Åke Bonnier 1951-09-11. Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-11-30.
- 33 Åke Bonnier – Tor Bonnier 1951-09-19. Bengt Cederquist "PM angående dagordning för 1952 års förhandlingar mellan delägarna i Bonnierkoncernen". 1952-02-11. Johan Bonnier "Memorandum angående kompensationskrav och fördelningsfrågor" 1951-11-21. Kaj Bonnier – Albert Bonnier jr 1951-10-06. Åke Bonnier – Bertil Ahrnberg 1951-11-23. Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-11-30.
- 34 Gerard Bonnier – Åke Bonnier 1951-11-21. Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1951-11-30.
- 35 Åke Bonnier – Tor Bonnier 1951-09-19.
- 36 Gerard Bonnier – Åke Bonnier 1951-09-24. Åke Bonnier – Tor Bonnier 1951-10-01.
- 37 Utkast Kaj Bonnier – Åke Bonnier 1952-04-05. Gerard Bonnier – Åke Bonnier 1952-03-17 och 1952-03-24. Ivar Philipson – Åke Bonnier 1952-03-18.
- 38 Gerard Bonnier – Åke Bonnier 1952-03-17. Protokoll för Bonnierkoncernens förvaltningsråd 1952-03-17.
- 39 Ivar Philipson – Åke Bonnier 1952-03-18. Åke Bonnier – Tor Bonnier 1952-03-24. Åke Bonnier – Gerard Bonnier odaterat [mars eller april 1952].
- 40 Gerard Bonnier – Åke Bonnier 1952-03-17.
- 41 *Expressen* 1953-01-30. Utåt markerades ägarförändringen endast av ett pressmeddelande att Tor Bonnier i samband med sin 70-årsdag lämnade ordförandeposten i Albert Bonniers förlag till Kaj Bonnier, som i sin tur efterträddes som verkställande direktör av Gerard Bonnier. Inte ens Georg Svensson, som tillsammans med Kaj och Gerard Bonnier utgjorde förlagsledningen, informerades om ägarskiftet. (Muntlig uppgift från Georg Svensson 1987.)

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKTA KÄLLOR-ARKIV OCH ARKIVBILDARE

Albert Bonniers förlags arkiv, Stockholm (BFA)

(Alla hänvisningar utan angivande av arkiv avser detta arkiv.)

Korrespondens.

Upplageböcker och upplagekort.

Reskontrakort för författare.

Recensionsklipp.

Firma Albert Bonnier:

Huvudböcker 1930-46 och 1949-50. Kassaböcker 1930-49. Journaler 1930-35.

Huvudboksjournaler 1931-43. Inventariéböcker 1930-35 och 1942-46. Bolagsavtal 1938.

Albert Bonniers Förlag AB:

Bolagsstämmoprotokoll 1940-54. Styrelseprotokoll 1950. Huvudböcker 1940-50.

Kassaböcker 1940-47. Inventariéböcker 1940-50. Huvudboksjournaler 1940-1947.

Journaler 1940-45. Handlingar vid bolagsbildningen 1940.

"Bonnierkoncernen":

Protokoll, skrivelser och utredningar 1950-52.

Albert Bonnier Publishing House:

Utredningar och skrivelser 1948-1951.

Bermann-Fischer Verlag AB:

Bolagsstämmoprotokoll och styrelseberättelser 1938/39 - 1946/47.

Bokförlaget Forum AB:

"P.M. om möte hos Bonniers" 1947-1952.

AB Nordiska Uppslagsböcker:

Bolagsstämmoprotokoll, styrelseprotokoll och förvaltningsberättelser 1942-1954.

Handlingar beträffande "Nya lexikonet".

HB Åhlén & Åkerlund:

Huvudböcker 1930-53. Huvudboksjournaler 1930-40. Inventariéböcker 1933 och

1937. Handlingar rörande överlåtelsen 1929.

Åhlén & Åkerlunds Förlags AB:

Huvudböcker 1930-51. Memorial 1931-45.

Karl Otto Bonnier:

Huvudböcker, journaler och kassaböcker 1930-41.

Tor Bonniers samling

Gerard Bonnier:

Kassabok 1947-51.

Handlingar rörande Svenska Pressbyrån 1930-40.

Handlingar rörande försäljning av aktier i Stockholms-Tidningen AB 1932-33.

Mariebergs dokumentarkiv, Stockholm (DN)

Dagens Nyheters arkiv:

Bolagsstämmo- och styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1947-51 och 1953-54.

Direktör Helge Heilborns korrespondens.

Chefredaktör Herbert Tingstens korrespondens.

Riksarkivet, pressarkivet, Stockholm (PA)

Dagens Nyheters arkiv:

Bolagsstämmo- och styrelseprotokoll för Dagens Nyheters AB 1930-46.

Ingenjör Roxendorffs korrespondens 1930–39.
 Kommendörkapten Dehlgrens korrespondens 1930–46.
 Handlingar rörande eventuellt köp av Aftonbladet.
 John Bergvalls minnesanteckningar.
 Leif Kihlbergs minnesanteckningar.
 Ivar Ljungquist "Dagens Nyheter under andra världskriget".

Ivar Ljungquists arkiv:

Ivar Ljungquists minnesanteckningar.

Anna och Otto von Zweigbergks arkiv.

Stockholms-Tidningens arkiv.

Bolagsstämmo- och styrelseprotokoll för Stockholms-Tidningen AB 1930–37.

Svenska Dagbladets arkiv.

Evald Stombergs arkiv.

Stockholms stadsarkiv (SSA)

Bouppteckningar över Betty Bonnier (1888), Albert Bonnier (1900), Karl Otto Bonnier (1941), Lisen Bonnier (1952) samt Wilhelm Josephson (1917).

Göteborgs universitetsbibliotek (GUB)

Torgny Segerstedts samling.

Kungliga Biblioteket, Stockholm (KB)

Eli F Heckschers samling.

John Landquists samling.

TRYCKTA KÄLLOR

Albert Bonniers förlagskatalog 1928–1940, Stockholm 1944.

Albert Bonniers förlagskatalog 1941–1945, Stockholm 1947.

Albert Bonniers förlagskatalog 1946–1950, Stockholm 1952.

Albert Bonniers förlagskatalog 1951–1955, Stockholm 1957.

Bonnier-Biblioteks katalog 1938, Stockholm 1938.

Bonniers Lexikon., Stockholm 1964–1967.

Fastighetskalender för Stockholms stad 1938.

Meddelande från styrelsen för Svenska Tidningsutgivareföreningen 182 och 186.

Nationalencyklopedin, Höganäs 1989–1996.

Svensk Uppslagsbok, andra upplagan Malmö 1947–1955.

Svenska Aktiebolag och enskilda banker årg 1931–1955.

Svenskt författarlexikon 1900–1940. Bibliografisk handbok till Sveriges moderna litteratur, Stockholm 1942.

Sveriges Handelskalender 1929.

TS-boken 1942–1955.

Vem är det. Svensk biografisk handbok. 1947, Stockholm 1946.

TIDNINGAR

Aftonbladet 1931-11-13, 1931-11-14, 1933-05-04 och 1970-04-12.

Arbetaren 1952-03-27 och 1954-03-31.

Dagens Nyheter 1930-12-23, 1931-09-15, 1931-11-16, 1933-11-29, 1934-07-23, 1934-10-09, 1934-10-19, 1936-06-08, 1937-01-17, 1939-03-15 - 1939-03-31, 1941-11-22 - 1941-11-30, 1944-12-01, 1945-01-08, 1951-09-15, 1951-10-12, 1951-10-20, 1973-11-30 och 1991-12-22.

Der Angriff 1934-08-13, 1934-08-24 och 1934-10-27.

Expressen 1953-01-30 och 1974-11-27.

Göteborgs-Posten 1933-04-03.
 Morgon-Tidningen 1951-09-19.
 Nationen 1931-12-01 och 1932-02-01.
 Nya Dagligt Allehanda 1933-05-03, 1934-10-10, 1934-11-26, 1934-11-27 och 1934-11-28.
 Svenska Dagbladet 1952-10-26, 1986-03-22, 1997-06-23, 2001-09-11 och 2001-09-26.
 Svenska Morgonbladet 1934-12-07.
 Völkischer Beobachter 1934-08-02.

TIDSKRIFTER

Bofönytt 3/1980, 4/1980 och 1/1982.
 Bokspegeln 3/1979.
 Bonnier Information 5/1993.
 BonnierForum, Albert Bonniers förlags personaltidning, årg 1950-71.
 Bonniermytt 6/1991.
 Bonniers Litterära Magasin 1/1982.
 Bonniers Månadstidning 1/1930 och 12/1930.
 Bonniers Nyheter 7/1951 och 18/1951.
 Böckernas Värld 8/1971.
 Då & Då, Åhlén & Åkerlunds personaltidning, årg 1946-61, 1964-65 och 1967-69.
 Sel/1978.
 Svensk Bokhandel 1/1979.
 Svensk Bokhandelstidning årg 1929-1945.
 Tidskrift för Affärsekonomi 10/1936.
 Vecko-Journalen 9/1967 och 23/1980.

LITTERATUR

Adrup, Karl-Anders, & Nordell, Bengt, *Tingstens tid. En krönika om DN 1946-1963. Del I.* Stockholm 1989.
 Ahlberg Alf, *Mina år på Brunnsvik*, Stockholm 1974.
 Ahlgren, Stig, *Veckopressen och folket*, Stockholm 1940.
 Ahrens, Anita m fl, *Veckopressen i Sverige. Analyser och perspektiv*, Löderup 1979.
 Albert Bonniers förlag 100 år. 1837-1937, Red Åke Bonnier, Stockholm 1937.
 Albert Bonniers förlag. *Ett familjeföretag 1837-1962. Ethundratjugofem år*, Stockholm 1962.
 Albert Bonniers stipendiefond för svenska författare 1901-1991. Stockholm 1991.
 Albinsson, Göran, *Svensk populärpress 1931-61. Utvecklingstendenser, marknadsbeskrivning och efterfrågeanalys*, Stockholm 1962.
 Alexanderson, Lars. *Kan vi leva utan veckopress*, Stockholm 1964.
 Anderson, Ivar, *Otto Järte - en man för sig*, Stockholm 1965.
 Anderson, Ivar, *Svenska Dagbladets historia. Del I 1884-1940*, Stockholm 1960.
 Arvidsson, Rolf, *Fredrik Bööks bibliografi 1898-1967*, Stockholm 1970.
 Asplund Karl, *De ljusa timmarna*, Stockholm 1959.
 Asplund Karl, *Yngve Berg. Människan och konstnären*, Stockholm 1964.
 Atmer, Ann Katrin & Schaffer, Barbro, *Boken och konstnären. Albert Bonniers förlag 150 år*, Stockholm 1987.
 Berger, Margareta, *Fruar & damer*, Stockholm 1974.
 Bergquist, Sven, *Allers förlag 100 år 1894-1994. En kulturhistoria*, Helsingborg/Kristianstad 1994.
 Bergqvist, Herman, *I böckernas värld*, Stockholm 1950.
 Bergqvist, Herman, *Mitt liv bland böckerna*, Stockholm 1925.
 Bermann Fischer, Gottfried, *Wanderer durch ein Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 1994.
 Bladh, Curt, *En tidnings historia - Sundsvalls Tidning under 150 år*, Sundsvall 1991.
 Bokmonopol i Sverige. *Skall Bonniers få Svenska Tidningsutgivareföreningens medverkan till att upprätthålla detta?*, Malmö 1944.

- Boman, Ragnar & Dahlberg, Ingrid, *Dansen kring guldkalven*, Stockholm 1975.
- Bonnier, Albert jr, *Personligt. Sett, hört och tänkt*, Stockholm 1985.
- Bonnier, Gert *Judarna, fosterlandet och antisemitismen*, Tryckt som korrektur Stockholm 1933.
- Bonnier, Isidor Adolf, & Hånell, August, *Anteckningar om svenska bokhandlare intill år 1935 Del II*, Stockholm 1935.
- Bonnier, Jytte, *Inblandning. Snitt ur en livshistoria*, Stockholm 1979.
- Bonnier, Jytte, *Manilla. Innanför murarna*, Stockholm 1993.
- Bonnier, Jytte, *Men... Personliga åsikter om svenskarna, politiken, kvinnorna, författare, hantverk och de gamla*, Stockholm 1976.
- Bonnier, Karl Otto, *Bonniers, En bokhandlarefamilj. Del I Gerhard Bonnier 1778-1862*, Stockholm 1930.
- Bonnier, Karl Otto, *Bonniers, En bokhandlarefamilj. Del II Adolf Bonnier och hans bröder. 1. 1830- och 1840-talen*, Stockholm 1930.
- Bonnier, Karl Otto, *Bonniers, En bokhandlarefamilj. Del III Adolf Bonnier och hans bröder. 2. 1850-, 1860- och 1870-talen*, Stockholm 1930.
- Bonnier, Karl Otto, *Bonniers en bokhandlarefamilj Del IV Albert Bonnier. Mannen och förlagsfirman under 1880- och 1890-talen*, Stockholm 1931.
- Bonnier, Karl Otto, *Bonniers, En bokhandlarefamilj. Del V Firman Albert Bonnier under det nya seklet*, Stockholm 1956.
- Bonnier, Karl Otto, *Tal*, Stockholm 1935.
- Bonnier, Tor, *Dagens Nyheter och Bonniers*, tryckt som korrektur Stockholm 1961.
- Bonnier, Tor, *Kåseri uppläst på Bonnierkoncernen 1963-12-12*, tryckt som korrektur Stockholm 1963.
- Bonnier, Tor, *Längesen. Samman klippta minnebilder*. Stockholm 1972.
- Bonnier, Tor, "Minnen - Pressbyrån" i *Pressbyrån 75 år*, Stockholm 1974.
- Bonnier, Tor, *Om bokförlag och bokhandel*, Stockholm 1948.
- Bonnier, Åke, *Bonniers. En släktkrönika 1778-1941*, Stockholm 1974.
- Bonnier, Åke, "Åke Bonnier berättar om tidningar och tidningsutgivare förr och nu och om andra människor han mött på vägen" i *Böckernas Värld* 8/1971.
- Bourdieu, Pierre, *Kultursociologiska texter*, Stockholm/Stehag 1993.
- Brandell Ulf, "Det här med objektivitet - Det var svårt redan på trettitalet" i *Dagens Nyheter* 1973-11-30.
- Broman, Sven, *Det handlar om kärlek...och sensationer. Minnen från ett liv i tidningsvärlden*, Stockholm 1993.
- Carlsson, Eric, *Dramatik kring Stockholms-Tidningen och andra tidningsminnen*, Stockholm 1966.
- Casparsson, Ragnar, *Brinnande horisonter*, Stockholm 1963.
- Colliander, Selma, *Anders Österlings under åren 1902-1938 utgivna skrifter. Bibliografi*, Lund 1939.
- Culture, Society and the Media* Ed. Michael Gurevitch et. al London 1982.
- Ejve, Bror, *Det var på Tiden. Till Tidens förlags 50-årsjubileum i oktober 1962*, Stockholm 1962.
- Ekdahl, Mats, *Tidningsmakarna - skapandets filosofi. En bok om redaktörskapets hemligheter*. Stockholm 1996.
- Enander Bo, "Kaj som nutidsman" i *Porträtt av förläggaren som mycket ung man*, Stockholm 1951.
- Excelsior. En jubileumskavalkad i brev*. Valda och kommenterade av Daniel Hjorth under medverkan av Håkan Attius, Stockholm 1987.
- Forsner, Tomas, *Böoks 30-tal. En studie i ideologi*, Stockholm 1976.
- Forsner, Tomas, *Jag har speglat århundradet. En bok om Per Nyström: historikern, publicisten, ämbetsmannen*, Stockholm 1996.
- Franzon, Johan, *Pressnämnden 1941-1944* i *Presshistorisk årsbok* 1997.
- Fredriksson, Gunnar m fl, *Aftonbladet - en svensk historia*, Stockholm 1980.

- Gamby, Erik, *Träsket*, Stockholm 1949.
- Gedin Per I, *Litteraturen i verkligheten. Om bokmarknadens historia och framtid*, Stockholm 1975.
- Gedin, Per I, *Förläggartliv*, Stockholm 1999.
- Gehlin, Jan, *Floden och virvlarna. Linjer och episoder ur hundra års författarfacklig historia*, Stockholm 1993.
- Glete, Jan, *Nätverk i näringsliv. Ägande och industriell omvandling i det mogna industri-samhället 1920–1990*, Stockholm 1994.
- Gustafsson, Karl Erik, *The origins and development of the Swedish tabloid Expressen 1944–1994*. Göteborg 1996.
- Gustafsson, Karl Erik, "Århundradets dagstidning" i *Sverige (Expressen)*, Stockholm 1984.
- Gårdlund, Torsten, *Misslyckandets genier*, Stockholm 1993.
- Gäfvert, Björn, "Ivar Kreuger och Stockholmspressen", i *Pressens Årbog* 1978.
- Hadenius Stig, "Medelstens tidning" i *Aftonbladet – en svensk historia*. Stockholm 1980.
- Hancock, Bill, *Abbe och Bonniers. Ett porträtt av Bonnierföretagen*, Stockholm 1977.
- Hasselberg, Gudmar, *Rudolf Wall. Dagens Nyheter skapare*, Stockholm 1945.
- Helms, Adam, *En förläggare fattar pennan*, Stockholm 1969.
- Helms, Adam, *Världens störst klubb: bokklubbarna*, Stockholm 1975.
- Herrar Wahlström & Widstrand, Brev till förlaget 1884–1984*. Sammanställda och kommenterade av Andreas Gedin, Stockholm 1984.
- Hirdman, Arne, *Alla tiders folkböcker. Ett bidrag till den billiga bokens historia*, Stockholm 1950.
- Holmberg, Claes-Göran m fl, *En svensk presshistoria*, Stockholm 1983.
- Holmberg, Claes-Göran, *Litterära tidskrifter i Sverige 1900–1970. En kommenterad bibliografi*, Lund 1975.
- Holmberg, Claes-Göran, *Upprorets tradition. Den unglitterära tidskriften i Sverige*, Stockholm/Lund 1987.
- Holmberg, Håkan, *Strategier mot pressdöden*, Stockholm 1986.
- Hultén, Britt, *Kulturtidskrifter på 30-talet. Nordeuropa, Ateneum, Fronten*, Lund 1977.
- Innan bilden bleknar. Några röster kring Adam Helms*, Stockholm 1981.
- Janson, Åke S, "Svenska Pressbyrå – opartisk under andra världskriget?" i *Presshistorisk Årsbok 2000*.
- Johansson, Alf W, *Herbert Tingsten och det kalla kriget. Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946-1952*, Stockholm 1995.
- Johansson, Hans Olof, *Svensk lyrik 1931-1960. En översikt av originalutgivningen i bokform*, Uppsala 1969.
- Jonsson, Sverker, *Annonser och tidningskonkurrens. Annonsernas roll i tidningsekonomin och betydelse för koncentrationsprocessen i Stockholm, Göteborg och Malmö*, Göteborg 1977.
- Jonsson, Sverker, *Pressen, reklamen och konkurrensen 1935–1978*, Göteborg 1982.
- Jonsson, Sverker, & Sundin, Staffan, *Massmedier och deras ägare*, Stencil ekonomisk-historiska institutionen Göteborgs universitet Göteborg 1985.
- Journalist i press radio tv*, Red Erik Westerberg, Stockholm 1967.
- Jönsson, Nine Christine & Lindblom, Paul, *Politik och kärlek. En bok om Gustaf Möller och Else Kleen*, Stockholm 1987
- Karlsson Stider, Annelie, *Familjen & Firman*, Stockholm 2000.
- Kihlberg, Leif, *Dagens Nyheter och demokratins genombrott. Seglar sin egen sjö 1911–1921*, Stockholm 1960.
- Kihlberg, Leif, *Dagens Nyheter och demokratins genombrott. Ständigt i opposition 1888–1911*, Stockholm 1960.
- Kihlberg, Leif, *I annonsernas spegel. En revy över samhällets förvandling under hundra år*, Stockholm 1964.
- Kleen, Willy, *Ur skuggan av min dal*, Stockholm 1954.
- Kuuse, Jan, *Billingsfors. Ett dalsländskt bruk under 250 år 1738–1988*, Göteborg 1988.

- Küntzel, Hans, *Ett förlagsjubileum. Några minnesanteckningar med anledning av Hugo Gebers förlag AB:s sjuttiofemåriga verksamhet*, Stockholm 1954.
- Kära Hjalte Kära Bo. Bo Bergmans och Hjalmar Söderbergs brevväxling 1891-1941, Red Per Wästberg, Stockholm 1969.
- Lagercrantz, Olof, *Agnes von Krusenstjerna*, Stockholm 1951.
- Lagercrantz Olof, *Ett år på sextioalet*, Stockholm 1990.
- Larsson, Lisbeth, *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, Stockholm/Stehag 1989.
- Larsson, Mats *Bonniers – en mediefamilj. Förlag, konglomerat och mediekoncern 1953-1990*. Stockholm 2001.
- Larsson, Sören, *Klara röster 1, På PG Petersons tid*, Sollentuna 1987.
- Larsson, Sören, *Klara röster 2, Expressens första tid*, Sollentuna 1991.
- Lindgren Astrid "I förhoppning att ni inte alarmerar barnavårdsnämnden" i *Rabén, Sjögren och alla vi andra*, Stockholm 1992.
- Lindgren, Håkan, *Aktivt ägande. Investör under växlande konjunkturer*, Stockholm 1994.
- Lindgren, Håkan, *Bank, investmentbolag, bankirfirma. Stockholms Enskilda Bank 1924-1945*, Stockholm 1988.
- Litteraturhandboken*. Red Ulf Staberg & Margaretha Thoursie-Moback, Tredje upplagan Stockholm 1959.
- Ljungquist, Ivar, *Bakom spalterna. Ur Dagens Nyheters historia. Del I. Minnesanteckningar av Otto v. Zweigbergk och andra*, Stockholm 1952.
- Ljungquist, Ivar, *Kampen om läsarna. Ur Dagens Nyheters historia 1889-1921 Del II*, Stockholm 1953.
- Ljungquist, Ivar, *1922-1946. Ur Dagens Nyheters historia. Del III*, Stockholm 1954.
- Lo-Johansson, Ivar, *Tröskeln*, Stockholm 1982.
- Lönnroth, Lars, & Delblanc, Sven, *Den svenska litteraturen. Modernister och arbetardiktare 1920-1950*, del V, Stockholm 1989.
- Lönnroth, Lars, & Delblanc, Sven & Göransson, Sverker *Den svenska litteraturen. Medieålderns litteratur 1950-1985*, del VI, Stockholm 1990.
- Lönnroth, Lars, & Johannesson, Hans-Erik, *Den svenska litteraturen. Bokmarknad, bibliografier, samlingsregister*, Del VII, Stockholm 1990.
- Mann Thomas, *En brevväxling*, Stockholm 1937.
- Moberg, Rune, *Abbe – Tidningsmannen. Några ögonblicksbilder av Albert Bonnier jr och Åhlén & Åkerlunds Förlag*, Stockholm 1987
- Moberg, Rune, *Min veckopress*, Höganäs 1990.
- Murdock, Graham, "Large corporations and the control of the communication industries", i *Culture, Society and the Media*, London 1982.
- Mählqvist, Stefan, *Böcker för svenska barn 1870-1950. En kvantitativ analys av barn- och ungdomslitteratur i Sverige*, Stockholm 1977.
- Mählqvist, Stefan, *Biggles i Sverige. En litteratursociologisk studie av W E Johns Bigglesböcker*, Stockholm 1983.
- Nilsson, Tore, *Det stora förlaget. Historier och historia från Åhlén & Åkerlund och veckotidningarnas guldålder*, Stockholm 1985.
- Nilsson, Tore, *Gerard Bonnier, 40-talist, kapitalist, humanist*, Stencil 1989.
- Nordin, Svante, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, Stockholm 1994.
- Nyblom, Elsa, *Kvinna u.p.a.*, Stockholm 1948.
- Nycop, Carl-Adam, "Pressbyråns genombrott 1899-1948" i *Pressbyrå 75 år*. Stockholm 1974.
- Nycop, Carl-Adam, *Bära eller brista. En tidningsmans memoarer 1909-1944*, Stockholm 1970.
- Nycop, Carl-Adam, *Nyfiken med sting!*, *En tidningsmans memoarer 1944-1969*, Stockholm 1971.
- När-Var-Hur* 1956, Stockholm 1955.
- Peterson, Bo, *Boktryckaren som förläggare. Förlagsfunktion och utgivningspolitik hos P.A.*

- Norstedt & Söner 1879–1910, Stockholm 1993.
- Peterson, Bo, *PAN på Riddarholmen. Norstedts 1910–1973*, Stockholm 1998.
- von Platen, Gustaf, *Prövningar i framgångstid. Resa till det förflutna II*, Stockholm 1994.
- von Platen, Gustaf, *Resa till det förflutna – Lättsinne i allvarstid. Minnen del I*, Stockholm 1993.
- Porträtt av förläggaren som en ännu ung man. Till Kaj Bonnier 16/3 1951*, Stockholm 1951.
- Pressbyrå 75 år*, Stockholm 1974.
- Pressens Årbog 1978*, København/Oslo 1978.
- Rabén, Sjögren och alla vi andra. *Femtio års förlagshistoria*, Red Kjell Bohlund m fl, Stockholm 1992
- Rinman, Sven, *Studier i svensk bokhandel, Svenska Bokförläggareföreningen 1843–1887*, Stockholm 1951.
- Runnquist, Åke, *Litterära tidskrifter 1920–1960*, Stockholm 1964.
- Rydén, Per, *Allmänningen. Inledande studier i pressvetenskap*, Lund 1991.
- Rydén, Per, *Anteckningar till en svensk presshistorisk bibliografi*, Lund 1971.
- Rydén, Per, *Domedagar. Svensk litteraturkritik efter 1880*, Lund 1987.
- Samuelsson, Kurt, *Minnen 1921–1958*, Stockholm 1983.
- Sánchez-Taberero, Alfonso, *Media Concentration in Europe. Commercial Enterprise and the Public Interest*, London 1993.
- Schück, Henrik, *Den svenska förlagsbokhandels historia. (I-II)*, Stockholm 1923.
- Sigfridsson, Sigge, *Boken om Bonniers*, Stockholm 1995.
- Simonis, Rudolf, & Bonnier, Åke, *Genealogisk förteckning över ättlingar till Gerhard Bonnier*, Stockholm 1956.
- Sjöman, Vilgot, *Mitt personregister. Urval 97*, Stockholm 1997.
- Sköld, Gullan *Från moder till samhällsvarelse. Vardagskvinnor och kvinnovardag från femtiotal till nittital i familjetidningen Året Runt*, Stockholm 1998.
- Sten Dehlgren. *En minnesbok på femtioårsdagen*, Stockholm 1931.
- Stolpe, Herman & Stolpe, Sven, *Svenska bokförläggare i närbild*, Stockholm 1964.
- Stolpe, Sven, *Idyll och orosmoln*, Stockholm 1974.
- Strömstedt, Bo, *Löpsedeln och insidan – En bok om tidningen och livet*, Stockholm 1994.
- Sundell, Gunnar, *Ord och öden i ett tidningshus. Ur Stockholms-Tidningens historia 1889–1959*, Stockholm 1959.
- Sundin, Staffan, "Bonniers och pressen under 150 år" i *Presshistorisk årsbok 1987*.
- Sundin, Staffan, *Från bokförlag till mediekoncern. Huset Bonnier 1909–1929*, Göteborg 1996.
- Sundin, Staffan, *Huset Bonnier. En skiss över en finansfamiljs uppgång. Del I 1804–1930*, Stencil ekonomisk-historiska institutionen Göteborgs universitet 1981.
- Sundin, Staffan, *Huset Bonnier. En skiss över en finansfamiljs uppgång. Del II 1931–1945*, Stencil ekonomisk-historiska institutionen Göteborgs universitet Göteborg 1983.
- Sundin, Staffan, *Ytterligare anteckningar till en svensk presshistorisk bibliografi. En inventering av litteratur utgiven 1760–1994*. Göteborg 1995.
- Sundin, Staffan, *Ågarmakt i massmedier – försök till strukturering*, Stencil ekonomisk-historiska institutionen Göteborgs universitet Göteborg 1986.
- Sundin, Staffan, *Ågarnas ställning i medieföretag – försök till positionsbestämningar* Stencil. Paper vid XI. Nordiske konferansen for massekommunikasjonsforskning i Trondheim 1993.
- Svedjedal, Johan, *Bokens samhälle. Svenska Bokförläggareföreningen och svensk bokmarknad 1887–1943 (I-II)*, Stockholm 1993.
- Svedjedal, Johan, *Författare och förläggare och andra litteratursociologiska studier*, Hedemora 1994.
- Svedjedal, Johan, *Prosa mellan kriget, Förstagångsutgivning av svensk prosafiktion i bokform för vuxna 1916–1940*, Uppsala 1982.
- Svedjedal, Johan, "Den svenska bokmarknaden" i Lönnroth, L, & Johannesson, H-E, *Den svenska litteraturen del VII*.

- Svenska Dagbladets historia. Del II. Litteratur, konst, teater och musik i SvD 1897–1940*, Stockholm 1965.
- Svenska Tidningsutgivareföreningen 50 år*, Stockholm 1948.
- Svensson, Georg, *Harry Martinson som jag såg honom*, Stockholm 1980.
- Svensson, Georg, *Minnen och Möten. Ett liv i bokens tjänst*, Stockholm 1987.
- Sverige (Expressen). Berättelsen om hur Expressen blev Sveriges rikstidning*, Stockholm 1984.
- Sörmark Sven, *På Aftonbladet. Ett reportage inifrån*, Stockholm 1971.
- Sörmark, Sven, "Vecko-Journalen 70 år" i *Vecko-Journalen* 23/1980.
- Tennant, Peter, *Vid sidan av kriget*, Stockholm 1989.
- Thiel, Tage, *Den förlorade sonen*, Staffanstorp 1973.
- Thiel, Ernest, *Synas eller synas vara*, Staffanstorp 1969.
- Till minnet av Karl Otto Bonnier*, Stockholm 1941.
- Tingsten, Herbert, *Mitt liv – Tio år 1953–63*, Stockholm 1964.
- Tingsten, Herbert, *Mitt liv. Tidningen 1946–52*, Stockholm 1963.
- Tingsten, Herbert, *Tyranniet begär förtroende*. Inledning och urval: Per Ahlmark. Stockholm 1992.
- Tollin, Sven, *Svensk Dagspress 1900–1967. En systematiserad och kommenterad kartläggning*, Stockholm 1967.
- Tomson, Bengt, *Gustaf Hellström och hans väg till snörmakare Lekholm får en idé*, Stockholm 1961.
- Tor Bonniers Litterära Magasin. Till Tor Bonnier på hans 50-årsdag den 3 jan 1933*, Stockholm 1933.
- Tor Roxendorff. En minnesbok på femtioårsdagen 16/10 34*, Stockholm 1934.
- Torbacke, Jarl, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1922–1936. Friheten är vår lösen*, Stockholm 1972.
- Torbacke, Jarl, *Dagens Nyheter och demokratins kris 1937–1946. Genom stormar till seger*, Stockholm 1972.
- Torbacke, Jarl, *Det betvingade ordet. Press- och opinionshistoriska studier*, Stockholm 1976.
- af Trolle, Ulf, *Bröderna Kreuger. Torsten och Ivar*, Stockholm 1989.
- Twisten Kreuger Bonnier. Utredning verkställd genom en av Publicistklubben, Svenska Tidningsutgivareföreningen och Svenska Journalistförbundet utsedd undersökningskommitté*, Stockholm 1959.
- Unger, Gunnar, *Axel Wenner-Gren – en vikingasaga*, Stockholm 1962.
- Wickman, Johannes, *Politiska porträtt. En kavalkad 1920–1954*, Stockholm 1959.
- Ville Bonniers sälja till Tyskland 1940. De viktigaste handlingarna*, Stockholm 1959.
- Witt-Brattström, Ebba, *Moa Martinson. Skrift och drift i trettioalet*, Stockholm 1988.
- Wrigstad, Per, *Så här var det*, Stockholm 1979.
- Wästberg, Per, *Ung mans dagbok. Från tolv till sexton år: 1946–1950*, Stockholm 1996.
- Ågren, Sigfrid, *Sanning till 90 %*, Stockholm 1970.
- Ågren, Sigfrid, "Så vann vi Sverige" i *Sverige (Expressen)*, Stockholm 1984.
- Österberg, Carin, *Natur och Kultur. En förlagskrönika 1922–1986*, Stockholm 1987.
- Österling, Anders, *Minnets vägar*, Stockholm 1967.

INTERVJUER

- Albert Bonnier jr 1988-12-06.
- Muntliga uppgifter från Jytte Bonnier 1986 och 1987, Gerard Bonnier 1987, Simon Bonnier 1997, Håkan Lindgren 2001, Vilgot Sjöman 1996, Georg Svensson 1987, samt Tage Törnqvist 1989.

HEMSIDOR

- Svenska serietidningar 1937–* (hem.passagen.se/pasjogr/serier.htm).
- Projektet Nya Lundstedt* (www.kb.se/nl/nlnav.htm).

BILDKÄLLOR

Där ingen särskild källa anges har bilderna hämtats från Bonniers förlags arkiv.

Del I

s 14 © Kerstin Andræ, foto Kerstin Nord

Del II

s 44 Bonniers arkiv/Bengt Almquist
 s 55 Pressens Bild
 s 57 Pressens Bild
 s 62 Bonniers arkiv/O. Norberg
 s 67 Bonniers arkiv/O. Norberg
 s 99 Bonniers arkiv/Somach Photo Service
 s 109 Pressens Bild
 s 112 Pressens Bild

Del III

s 153 Pressens Bild
 s 168 Pressens Bild
 s 169 Pressens Bild
 s 187 Pressens Bild
 s 190 Bonniers arkiv/Jan Delden
 s 203 Pressens Bild
 s 209 Pressens Bild
 s 213 Pressens Bild
 s 216 Pressens Bild
 s 241 Pressens Bild
 s 257 Pressens Bild
 s 265 Expressen
 s 279 Pressens Bild

Del IV

s 288 Pressens Bild
 s 301 Pressens Bild
 s 297 KB
 s 283 Pressens Bild
 s 305 KB
 s 311 KB
 s 315 Pressens Bild
 s 316 KB

Del V

s 332 Pressens Bild
 s 334 Pressens Bild
 s 343 Pressens Bild

Del VI

s 385 Pressens Bild
 s 390 Bonniers arkiv/ E. Niklasson
 s 393 Bonniers arkiv/ateljé Ugglå
 s 396 Bonniers arkiv/Erik Collin
 s 405 Bonniers arkiv/Hans Malmberg

VIKTIGA HÄNDELSER 1929-54

- 1929 Åhlén & Åkerlund förvärvas.
Åke Bonnier utses till verkställande direktör för Åhlén & Åkerlund.
Ungdomsbokserien Önskeböckerna startas.
- 1930 Boken om Andréés polarexpedition, *Med Örnen mot polen*, säljs i nära 70 000 exemplar.
Leif Kihlberg tillträder som redaktör för politik och kultur i *Dagens Nyheter* efter Torsten Fogelqvist som fortsätter som förste litteraturkritiker.
Bonniers Månadstidning startas.
- 1931 Åhléns tidskrifter samt Folkskolans Barntidning förvärvas.
Albert Bonnier jr blir teknisk chef på Åhlén & Åkerlund.
Bokserien Bonniers barnbibliotek startas.
Ett sk saneringsavtal för att reglera förhållandena på Stockholms dagspressmarknad träffas mellan de stora tidningsägarna.
Sven Wijkman tillträder som verkställande direktör i Pressbyrån.
Tor Bonnier väljs in i styrelsen för Stockholms Enskilda Bank.
- 1932 Kaj Bonnier inträder som delägare i firma Albert Bonnier.
Karl Otto Bonnier skänker en miljon kronor till vart och ett av sina sex barn.
Karl Otto Bonnier säljer större delen av sitt innehav av DN-aktier till firma Albert Bonnier.
Svenska Bokklubben startas.
Bonniers Litterära Magasin börjar utges med Georg Svensson som redaktör.
Allt för Alla slås samman med *Vårt Hem*.
- 1933 En jubileumsupplaga av Selma Lagerlöfs skrifter utges, som sedan trycks om så gott som varje år fram till 1950-talet.
Bonniers delfinansierar Erik Åkerlunds köp av *Stockholms-Tidningen/Aftonbladet* och erhåller option att överta hälften av aktierna.
- 1934 En avdelning för placering av svenska författares verk i utlandet startas.
Konstrevy förvärvas.
Tidskriften *NU* startas.
Flitiga Händer startas.
- 1935 Åhlén & Åkerlunds veckotidningar angrips av ungdomsorganisationer.
Gerard Bonnier börjar arbeta på Bonniers förlag.
Svenska Bokklubben läggs ner.
Vecko-Revyn startas.
Thorsten Wijnbladh efterträder Karl Otto Bonnier som styrelseordförande i Pressbyrån.
Pressbyråns avtal med Tidningsutgivareföreningen förnyas.
HB Vintervägen bildas.
- 1936 Karl Otto Bonnier promoveras till filosofie hedersdoktor vid Stockholms högskola.
- 1937 I anslutning till firma Albert Bonniers 100-årsjubileum donerar Karl Otto och Lisen Bonnier en miljon kronor till den nybildade stipendiefonden Albert Bonniers hundraårsminne.
Bokserien De odödliga ungdomsböckerna startas.
Torsten Kreuger utnyttjar sin option att köpa tillbaka *Stockholms-Tidningen/Aftonbladet*.
- 1938 Karl Otto Bonnier lämnar sitt delägarskap och Albert Bonnier jr inträder som delägare i firma Albert Bonnier.
Bonniers övertar i hemlighet hälften av Wahlström & Widstrand.
Den andra reviderade upplagan av *Bonniers konversationslexikon* börjar ges ut.
Bonniers bildar med Gottfried Bermann Fischer som minoritetsägare Bermann-Fischer Verlag.

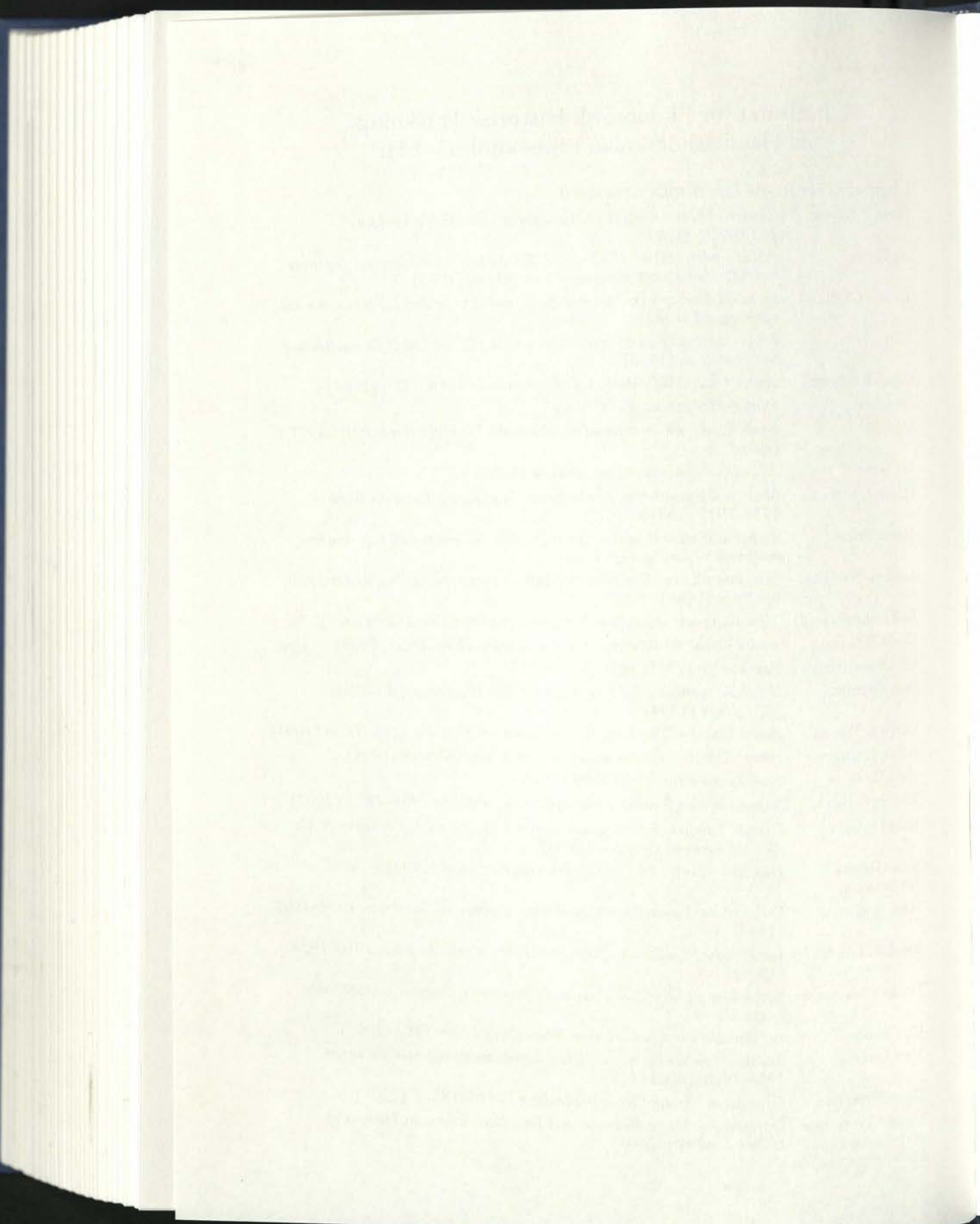
- Karl Otto Bonnier avgår som styrelseordförande i *Dagens Nyheter* och efterträds av John Bergvall.
 Tor Bonnier väljs in i *Dagens Nyheter*s styrelse.
 Bildtidningen *Se* startas.
 Radiolyssnaren upphör.
- 1939 Åke Bonnier bosätter sig i New York .
- 1940 Firma Albert Bonniers bokförlagsverksamhet övertas i december av det nybildade dotterbolaget Albert Bonniers Förlag AB
 Albert Bonnier jr blir verkställande direktör för Åhlén & Åkerlund.
 Tor Bonnier, Yngve Larsson och Albert Bonnier jr väljs till ordförande, ledamot respektive suppleant i Dagens Nyheter's styrelse.
 Ivar Harrie blir förste litteraturkritiker i Dagens Nyheter.
 Den första volymen i bokserien Den svenska lyriken utges.
Bonniers Novellmagasin upphör.
Flitiga Händer ändrar namn till *Damernas Värld*.
 Pressbyrån säljs till det av tidningsföretagen ägda Pressbyråns Intressenter.
 Bonniers övertar Pressbyråns dotterbolag AB Vintervägen.
- 1941 Karl Otto Bonnier avlider och efterträds som seniorchef av Tor Bonnier.
 Kaj Bonnier tillträder som verkställande direktör och Tor Bonnier som styrelseordförande i Albert Bonniers Förlag AB.
 Den första volymen i bokserien Vår tids lyrik utges.
Dagens Nyheter blir landets största dagstidning.
 Bonniers planer på att starta en kvällstidning tillsammans med LO skrinläggs.
 Tidningen *ALLT* startas.
 Johan Bonnier anställs på Åhlén & Åkerlund och övertar efter en tid ansvaret för mönsteravdelningen.
 Åke Bonnier startar i USA tidskriften *Who*, som läggs ner efter ett år.
- 1942 Bonniers och Norstedt grundar det till lika delar ägda Nordiska Uppslagsböcker som övertar de två förlagens utgivning av uppslagsverk.
 Bokklubben Svalan startar.
 Continental Book grundas och börjar ge ut engelska och amerikanska böcker på originalspråket.
 Gert Bonnier väljs in i *Dagens Nyheter*s styrelse efter Åke Bonnier.
- 1943 Bokförlaget Forum grundas med Adam Helms som chef.
 Tor Bonnier väljs till styrelseordförande i Svenska Bokförläggareföreningen.
- 1944 Lukas Bonnier anställs på Åhlén & Åkerlund.
 Forumbiblioteket startas.
 Första utgåvan av När-Var-Hur utkommer.
 Astrid Lindgrens manuskript *Pippi Långstrump* refuseras.
 Första numret av *Expressen* utkommer 16 november med Ivar Harrie som huvudredaktör och Carl-Adam Nycop som redaktionschef.
Teknik och Hobby startas.
- 1945 *All Världens Berättare* startas.
- 1946 Åke Bonnier återvänder till Sverige.
 Panacheserien startas för utgivning av kvalificerad skönlitteratur i översättning.
 Sten Dehlgren efterträds som chefredaktör för Dagens Nyheter av Herbert Tingsten och som verkställande direktör av Helge Heilborn.
Året Runt startar.
 NU läggs ner.
 Thorsten Jonsson blir kulturchef på *Dagens Nyheter*.
 Kaj Bonnier väljs in i Dagens Nyheter's styrelse.
 Grafisk Färg och Printing Equipment grundas.
- 1947 Johan Bonnier, Lukas Bonnier, Jacqueline Bonnier, Daniel Bonnier, Gerard Bonnier, Karl Otto Bonnier, Eva Bonnier, Suzanne Sjögren, Tomas Bonnier och David Bonnier inträder som delägare i firma Albert Bonnier.

- Lukas Bonnier blir försäljningschef på Åhlén & Åkerlund.
 Bonniers Folkbibliotek startas.
 Nordiska Uppslagsböckers projekt att ge ut en Svensk Encyklopedi avbryts.
 Åke Bonnier väljs in i *Dagens Nyheter*s styrelse efter Gert Bonnier, som fortsätter som ledamot i *Expressens* styrelse.
 Sten Hedman blir redaktionschef för *Dagens Nyheter*.
 Nils Fredrik von Essen utses till vice verkställande direktör för Åhlén & Åkerlund.
 Åhlén & Åkerlunds veckotidningar kritiserar av författare och andra kulturpersonligheter.
- 1948 Tor Bonnier avgår som ordförande för Svenska Bokförläggareföreningen.
 Bonniers avvecklar sitt ägande i Bermann-Fischer Verlag.
 Albert Bonnier Publishing House förvärvar en fastighet i New York och utvidgar bokhandelsrörelsen med försäljning av konsthantverk och möbler från Skandinavien.
Teknikens Värld bildas genom sammanslagning av *Teknik och Hobby* och *Flyg*.
- 1949 Vilhelm Mobergs Utvandrarorna utkommer och säljs de första fem åren i 81 000 exemplar i originalutgåva och 245 000 exemplar i billighetsutgåva.
 Thor Heyerdahls *Expedition Kon-Tiki* utkommer och säljs första året i cirka 100 000 exemplar.
 Georg Svensson utses till förlagsdirektör.
 Dagens Nyheter förvärvar pappersbruket Billingsfors.
- 1950 Continental Book upphör
 Serieförlaget grundas och börjar ge ut *Fantomen*.
- 1951 Åhlén & Åkerlund förvärvar Billingsfors.
 AB Bonnierföretagen bildas.
 Jan och Peder Bonnier inträder som delägare i firma Albert Bonnier.
 Pär Lagerkvist, vars verk Bonniers givit ut sedan 1914, får nobelpriset.
 Bonniers Stora Världsatlas ges ut.
 Bonnier Inc (fd Albert Bonnier Publishing House) rekonstrueras och bokförsäljningen läggs ner.
 Olof Lagercrantz blir kulturchef på *Dagens Nyheter*.
 Åhlén & Åkerlund bildar dotterbolaget Stilmönster med Johan Bonnier som minoritetsägare.
- 1952 Tor Bonnier förvärvar Bonniers obligationsförsäljning och bildar Bonniers Obligationsavdelning AB.
 Albert Bonnier jr blir verkställande direktör för Bonnierföretagen.
 En gemensam fackboksredaktion för Bonniers och Forum inrättas.
 Fackbokserien Uggleböckerna startas.
Expressen blir landets största kvällstidning.
 Carl-Adam Nycop utses till verkställande redaktör för *Expressen*.
 Tore Nilsson blir biträdande förlagschef på Åhlén & Åkerlund.
Vårt Hem går upp i *Året Runt*.
- 1953 Kaj Bonnier utträder som delägare i firma Albert Bonnier.
 Dagens Nyheter Intressenter HB, Bonnier & Co (Deni) bildas och övertar firma Albert Bonniers och Albert Bonniers förlags aktieinnehav i *Dagens Nyheter*.
 Gerard Bonnier blir verkställande direktör och Kaj Bonnier styrelseordförande i Albert Bonniers förlag.
 Bonniers förlag inrättar en barnboksavdelning.
 Dagens Nyheter blir störste aktieägare i Holmens Bruk.
- 1954 Gerard Bonnier och Tomas Bonnier väljs in som suppleanter i *Dagens Nyheter*s styrelse.

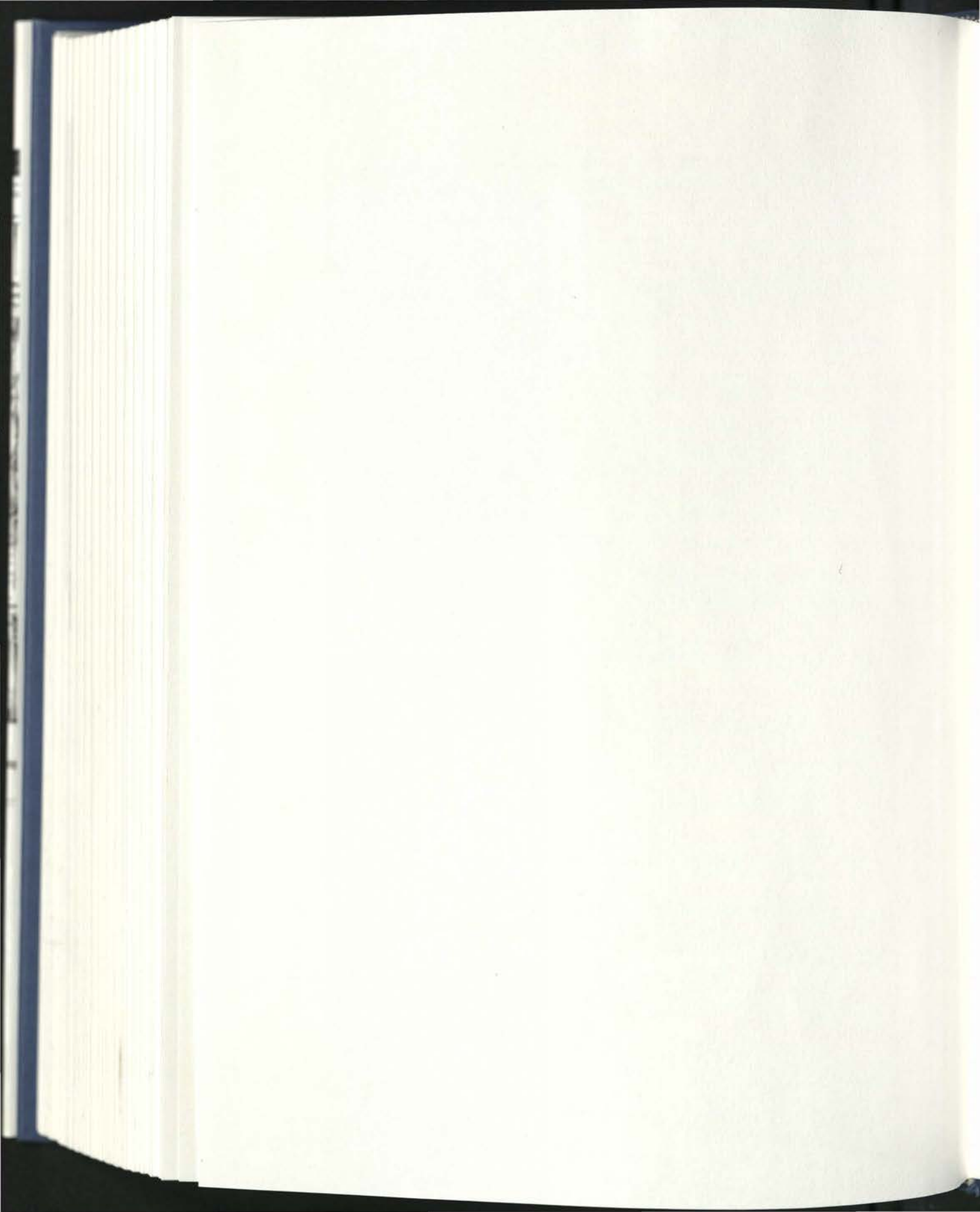
Institutet för Ekonomisk Historisk Forskning
vid Handelshögskolan i Stockholm – EHF

I Institutets skriftserie har hittills utkommit:

- Göran B Nilsson *Banker i brytningstid. A O Wallenberg i svensk bankpolitik 1850–1856* (1981)
- Jan Glete *ASEA under 100 år, 1883–1983. En studie i ett storföretags organisatoriska, tekniska och ekonomiska utveckling* (1983)
- Torsten Gårdlund *Ett världsföretag växer fram. Alfa Laval 100 år. Del I. Förhistoria och uppbyggnad* (1983)
- Martin Fritz *Ett världsföretag växer fram. Alfa Laval 100 år. Del II. Konsolidering och expansion* (1983)
- Göran B Nilsson *André Oscar Wallenberg. I. Odysseemasår 1816–1856* (1984)
- Jan Glete *Storföretag i starkström* (1984)
- Ulf Olsson *Bank, familj och företagande. Stockholms Enskilda Bank 1946–1971* (1986)
- Jan Glete *Ägande och industriell omvandling* (1987)
- Håkan Lindgren *Bank, investmentbolag, bankirfirma. Stockholms Enskilda Bank 1924–1945* (1987)
- Martin Fritz *Svensk stålindustri under efterkrigstiden. Internationell konkurrens - marknader - försäljning* (1988)
- Jan-Erik Petersson *Från kris till kris. Den svenska stålindustrins omvandling under 1920- och talen* (1988)
- Erik Dahmén (red) *Upplåning och utveckling. Riksgäldskontoret 1789–1989* (1989)
- Göran B Nilsson *André Oscar Wallenberg. II. Gyllene tider 1856–1866* (1989)
- Ulf Olsson (red) *Aspekter på FFV* (1993)
- Sven Gerentz *Individer, familjer och block. Köpmän och köpenskap på Gotland 1894–1994* (1994)
- Göran B Nilsson *André Oscar Wallenberg. III. Ett namn att försvara 1866–1886* (1994)
- Håkan Lindgren *Aktivt ägande. Investor under växlande konjunkturer* (1994)
- Hans De Geer *Axel Johnson Inc. 1920–1995* (1995)
- Torsten Carlsson *Skandinaviska Banken i näringsliv och samhälle 1939–1971* (1997)
- Hans De Geer *Firman. Familj och företagande under 125 år – från A Johnson & Co till Axel Johnson Gruppen* (1998)
- Sven Gerentz & Jan Ottosson *Handel och köpmän i Stockholm under ett sekel* (1999)
- Hans Sjögren *Spelet i Saléninvest. Staten, bankerna, ägarna och ledningen 1973–1997* (1999)
- Ragnhild Lundström *Bank, industri, utlandsaffärer. Stockholms Enskilda Bank 1910–1924* (1999)
- Lennart Salomonson *Röd koloss på larvfötter. Rysslands ekonomi i skuggan av 1900-talskrigen* (1999)
- Ulf Olsson *Att förvalta sitt pund. Marcus Wallenberg 1899–1982* (2000)
- Mats Larsson *Bonniers - en mediefamilj. Förlag, konglomerat och mediekoncern 1953–1900*. (2001)
- Göran B. Nilsson *Grundaren. André Oscar Wallenberg (1816–1886)*. (2001)
- Magnus Henrekson
Mats Larsson and
Hans Sjögren (eds) *Entrepreneurship in Business and Research. Essays in Honour of Håkan Lindgren*. (2001)

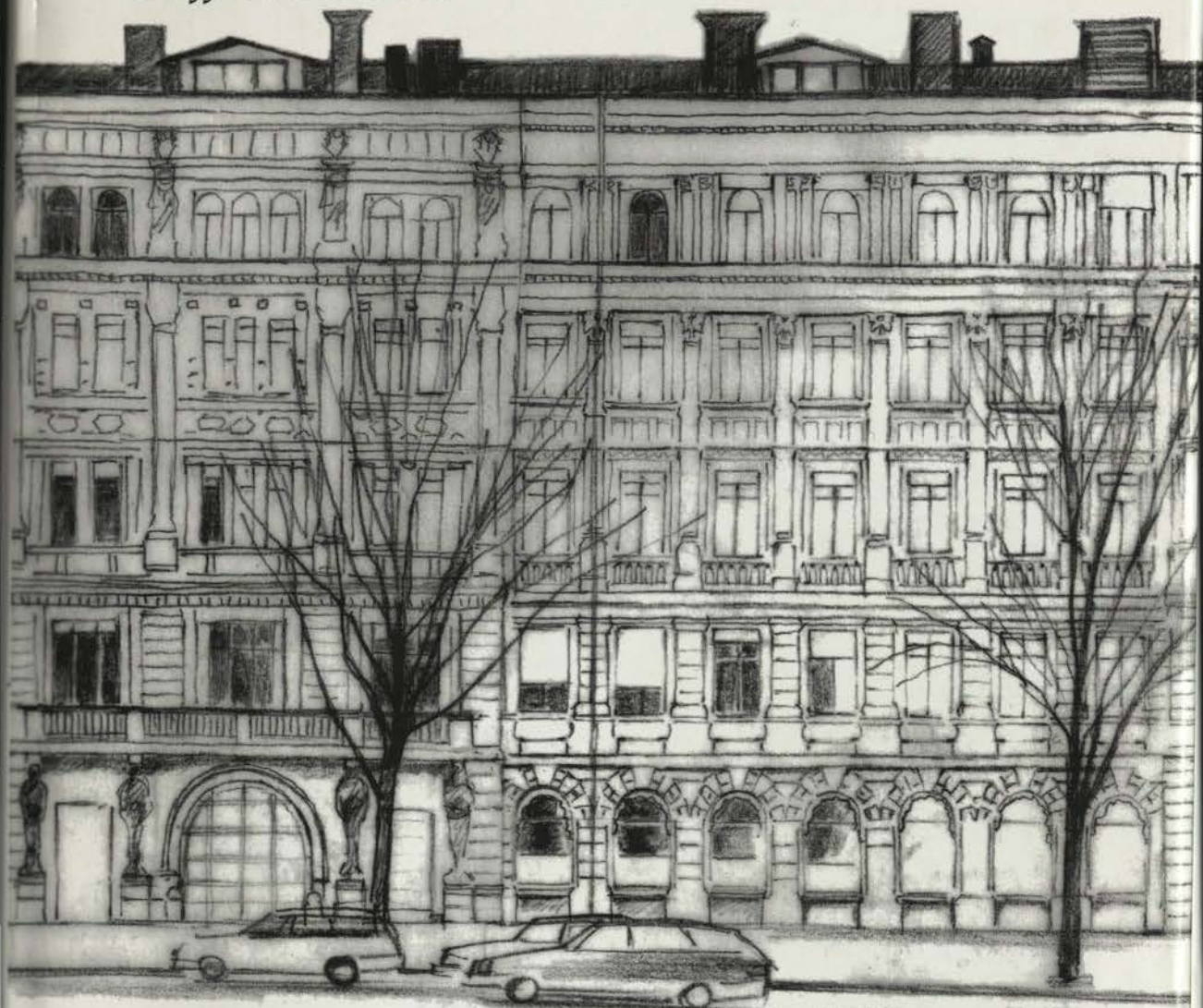

STAFFAN SUNDIN

född 1945, är medieforskare som bland annat disputerat i ekonomisk historia med avhandlingen *Från bokförlag till mediekoncern. Huset Bonnier 1909–1929* och medverkat som expert i flera statliga medieutredningar.

Foto Bengt Adolfson

Staffan Sundin

**Konsolidering och
expansion 1930-1954**
Bonniers - en mediefamilj

Albert Bonniers Förlag

Konsolidering och expansion 1930-1954

Bonniers – en mediefamilj

Med utgångspunkt i frågor om medieägarnas strategier och inflytande ges en bred exposé över Bonniers verksamhet som ägare av bokförlag, tidskrifter och dagstidningar under några dramatiska decennier.

Framställningen tar vid där Karl Otto Bonnier i sin stora historik – *Bonniers – En bokhandlarefamilj* – slutar, nämligen när familjen Bonnier genom köpet av Åhlén & Åkerlund 1929 vidgar sitt verksamhetsfält på ett avgörande sätt. Hans söner ställs inför uppgiften att dels konsolidera Albert Bonniers Förlags, Åhlén & Åkerlunds och *Dagens Nyheters* positioner som ledande utgivare på respektive marknad, dels utveckla nya verksamheter.

Bonniers hävdvunna liberala förläggarprinciper sattes på prov när några författare började stödja Nazi-Tyskland liksom när den stora sedlighetsdebatten blossade upp på 1930-talet.

Dagens Nyheters uppslutning bakom samlingsregeringens politik under kriget väckte stark kritik från ägarna, som förordade en skarpare svensk linje mot Tyskland. Familjen såg däremot med starkt gillande på hur den nye chefredaktören Herbert Tingsten efter sitt tillträde 1946 snabbt satt DN i den politiska debattens centrum. Ägarnas roll vid starten av *Expressen* skildras liksom deras kontakter med tidningsledningen under de första tio åren.

De nya ägarna till Å&Å tog initiativ till en rad nya tidskrifter som *NU*, *Vecko-Revyn*, *Se*, *Damernas Värld*, *All världens berättare* och *Året Runt*, vilka stärkte Åhlén & Åkerlunds position på tidskriftsmarknaden. Familjens breda kontaktnät i kulturvärlden belyses genom deras relationer med författare, akademiledamöter och kulturskribenter.

Boken avslutas med en skildring av konflikterna inom familjen Bonnier i samband med generationsskiftet. Meningarna var starkt delade beträffande fördelningen av verksamhetens överskott liksom om familjen borde subventionera bokförlagets förlustbringande utgivning av kvalitetslitteratur.

Boken ingår i serien *Bonniers – en mediefamilj* där Mats Larsson Förlag, konglomerat och mediekoncern 1953 – 1990 tidigare utkommit.

STAFFAN SUNDIN

EHF

AB